ION GHICA

SCRIERI LIBERALE

EBOOK

CU UN STUDIU INTRODUCTIV
de
CRISTINEL TRANDAFIR

Ion Ghica

Scrieri liberale

Colecția RESTITUTIO AD LIBERTATEM *a fost lansată în* ***2023*** *în cadrul* ***Editurii Liberalis****. Scopul fundamental al acestei colecții este acela de a recupera și de a readuce în atenția publicului elemente ale gândirii liberale de sorginte românească.*

Volum coordonat și editat de Cristinel Trandafir și Gabriel Mursa

Referenți științifici: Gabriel Mursa, Cristinel Trandafir, Cătălin Gicaru-Cincă
Redactor: Maria Ichim

ISBN: 978-606-9733-17-2

Scrieri liberale
© 2023 Editura Liberalis

edituraliberalis.ro

Ion Ghica

Scrieri liberale

Liberalis

Ion Ghica (1816-1897) a fost una dintre cele mai importante personalități din istoria României. Deși a făcut studii de inginerie, a predat primul curs de economie din România, la Academia Mihăileană din Iași, în 1843. De-a lungul vieții, a ocupat mai multe funcții publice de primă importanță, mai precis, de prim-ministru, de președinte al Academiei Române, de diplomat. A jucat un rol extrem de important în unificarea Principatelor Române și în modernizarea țării. A lăsat în urmă o operă prodigioasă, concepțiile lui fundamentale fiind expuse în principal în seria de Convorbire economice, publicate în perioada 1865 – 1876.

Această carte a apărut cu sprijinul financiar al Institutului de Cercetări Economice şi Fiscale din Paris, Franța, în special, prin contribuția domnilor Bogdan Călinescu, Jean-Philippe Delsol și Paul Beaumartin.

Cuprins

Studiu introductiv

Libertatea

Libertatea presei

Proprietatea

Egalitatea

Munca

Industria

Creditul

Producțiunea, consumațiunea și schimbul

Finanțele

Împrumuturile statului

Deprecierea valorii și creditul

Bucureștiul industrial și politic

Unirea vămilor între Moldova și Valahia

Guvernul în civilizațiune

Liberalii de altă dată

Despre importanța economiei politice

Prejudețe și vămi

Idei greșite

Ochire asupra științelor

Epistola studenților din facultatea creierilor din planeta Jupiter

Studiu introductiv

1. Considerații teoretice

Prin volumul de față, Editura Liberalis lansează o nouă colecție editorială, *Restitutio ad Libertatem*. Este vorba de un proiect editorial care urmărește recuperarea istorică și promovarea publică a operelor și autorilor români de formație clasic-liberală din toate timpurile.

În virtutea acestui scop recuperatoriu, noul proiect Liberalis pleacă din start de la asumarea și realizarea prealabilă a unui studiu sistematic multidisciplinar realizat în jurul marii probleme a identificării și clasificării condițiilor, resurselor și factorilor care au stat la baza proceselor istorice de modernizare a societății românești, investigație care presupune, printre altele, o riguroasă analiză conceptuală, respectiv o reevaluare critică pe baze științifice a paradigmelor, teoriilor și metodologiilor utilizate în studiile istorice, proceduri în absența cărora această reevaluare și, o data cu ea, proiectul nostru ar risca să se transforme dacă nu într-un banal demers istoric pur românesc, atunci, cu siguranță, într-un mijloc involuntar de propagandă politică.

Problema identificării și clasificării condițiilor, resurselor și factorilor implicați în procesele de modernizare a României este una din cele mai grele și mai importante probleme care a preocupat ori mai ales care ar fi trebuit să preocupe profesioniștii științelor sociale de la noi. Importanța ei derivă în primul rând din faptul că starea acestei societăți, care face obiect nu doar pentru interesul nostru științific, ci și pentru deciziile publice actuale, este condiționată direct sau indirect de natura politicilor și proceselor de prefacere instituțională care au afectat-o de-a lungul timpului, mai ales, începând cu secolul al XIX-lea încoace. Altfel, de felul în care vom reuși să surprindem și să înțelegem mecanismele care au stat la baza proceselor de modernizare a

acestei societăți va depinde nu doar capacitatea noastră de a „citi" starea ei actuală, ci și – cu plecare de aici - posibilitățile care ne stau la îndemână pentru a o preface și a o îmbunătăți pe viitor.

Greutatea acestei probleme provine în primul rând din împrejurarea că *modernizarea* se referă la fapte și procese sociale de o mare adâncime, durată și complexitate, unele ale căror sensuri și semnificații scapă de multe ori demersurilor interpretative și explicative ale studiilor istorice. Vorbim aici mai întâi de acele *procese sociale compuse, subtile și spontane, greu de delimitat în timp și spațiu,* care, prin caracterul lor agregat, non-deliberat și contra-intuitiv, respectiv prin legătura lor firească și intrinsecă cu instituțiile naturale/legitățile a priori ale schimbului/pieței, se cer a fi modelate/abstractizate/studiate prin respectarea canoanelor neutralității axiologice (*Wertfreiheit)*, respectiv prin recunoașterea constrângerilor tehnico-metodologice specifice aparatelor teoretice riguroase ale științelor sociale; alături de aceste procese sociale agregate, dar în strânsă legătură cu ele, *modernizarea* se referă la categorii speciale de acțiuni umane - pe care teoreticienii afiliați tradiției intelectuale a școlii mengeriene le-au numit „*activități antreprenoriale*"- , acțiuni de tip coordonat, întreprinse de agenți individuali care formându-și și orientându-și gândirea în funcție de un sistem general de reguli moral-practice, negative, formale, non-heteronome, descoperite spontan și instituționalizate istoric în câmpul dinamic al unor rețele de schimb și interacțiune socială extinse - capătă puterea - prin recurs la intuirea întâmplătoare ori la recunoașterea științifică a legităților proceselor de specializare și schimb care au făcut posibile aceste rețele sociale extinse, – de a produce, în limitele unui calcul al profitabilității și în baza descoperirii unor oportunități de câștig, serii de evenimente particulare și ocazii pentru interacțiune colectivă capabile să contribuie non-intențional la apariția și accelărarea proceselor de schimbare și modernizare socială.

Studiul istoric al proceselor de modernizare a unei societăți este dificil nu doar din pricina naturii agregate, complexe și contra-intuitive a factorilor implicați în aceste procese, ci și din cauza erorilor epistemologice care pot afecta aparatele teoretice ale științelor sociale. Este știut că științele sociale se bazează pe o documentare strânsă, realizată printr-o serie de metode și

tehnici, de la cele ale anchetei pe teren la acelea ale studiului atent al documentelor scrise, o documentare care nu presupune transcrierea pe fișele de observație a întregii realități empirice, ci doar a unora dintre aspectele pe care cercetătorul le consideră a fi importante. Această selecție a aspectelor empirice în cauză are, fără îndoială, un caracter arbitrar, și deși ea nu poate fi controlată decât printr-un prealabil dubiu filosofic, respectiv printr-o analiză conceptuală a criteriilor pe baza cărora cercetătorul selectează din masa totală a realităților date doar pe acelea pe care le consideră a fi importante teoretic pentru el, acestea din urmă lipsesc de foarte multe ori cu desăvârșire.

Însă nu doar arbitrariumul epistemic împiedică buna cunoaștere a interacțiunilor antreprenoriale și a proceselor agregate derivate din ele, ci în egală măsură tentațiile și derapajele ideologice ale cercetătorilor care scoțând teoriile și metodologiile din matca lor pur teoretică, le simplifică – uneori până la caricaturizare – transformându-le în unelte ale ingineriilor sociale, respectiv în pernicioase mijloace de propagandă. Deloc întâmplător, cele mai multe din modelele de gândire/formulare ale problemei genezei modernizării pe care le găsim prezente în spațiul academic de specialitate de la noi au plecat de la conceptualizări, tematizări și soluții cu un puternic substrat ideologic-doctrinar. Așa se face că studiile, cercetările și formulările acestei probleme majore au fost influențate pe rând de o serie de teorii tributare doctrinelor politice ale conservatorismului, național-liberalismului, poporanismului, sămănătorismului, național-țăranismului, național-socialismului ortodoxist, marxismului, comunismului ori altor doctrine de factură colectivistă, teorii care au revendicat pentru sine nu doar dreptatea socială, dar mai ales adevărul și rigoarea științifică.

Să luăm un exemplu. Știm deja că problema determinării condițiilor instituționale și a împrejurărilor istorice ale genezei modernizării Țărilor Române a fost formulată, de-a lungul timpului, în foarte multe feluri. Totuși, dintre toate aceste formulări, una a făcut, fără îndoială, carieră. Recurgând la termenii „*burghezie*” și „*capitalism*” ca la două categorii explicative ale modernizării și modernității românești, ea a fost exprimată de regulă în chipul următor:

„Existau sau nu, burghezie, respectiv, capitalism în Principatele Române înainte de a doua jumătate a secolului a XIX-lea?”.

Vom exemplifica aici câteva răspunsuri la această întrebare, revenind apoi la analiza structurii teoretice a întrebării. Astfel, dacă ar fi să luăm de bune teoriile celor mai mulți dintre intelectualii români care s-au ocupat de studiul genezei burgheziei române ori de analiza procesului de pătrundere a capitalismului în economia Principatelor Române, respectiv de mărturiile multora dintre contemporanii perioadei pe care o studiem, răspunsul la această întrebare este negativ. În opinia unei însemnate părți a intelectualilor români, în Țările Române, până la sfârșitul anilor 20 ai secolului al XIX-lea, nu a existat nici capitalism, nici burghezie. Astfel, I.C. Filitti, unul din cei mai importanți istorici instituționali români ai secolului al XX-lea, intelectual erudit de formație conservatoare, opina că, înainte de prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Principate, nu a existat o burghezie autohtonă, fapt care ar trebui să ne împiedice să vorbim în cazul lor ca de niște medii sociale capabile să adopte, înainte de anii 1830, „formele capitalist burgheze ale civilizației occidentale”. Totuși, dacă odată cu instituirea Regulamentelor Organice, aceste două țări au reușit să se adapteze condițiilor de viață ale civilizației capitaliste, ele datorează în ultimă instanță această capacitate intelectualilor și cărturarilor români, cei care, prin activitatea lor publicistică și educațională de răspândire în spațiul public a ideile progresiste și liberale ale Occidentului, au contribuit la transformarea pseudo-burgheziei românești (boiernași, dascăli, negustori etc.) într-o veritabilă clasă burghezo-capitalistă. La rândul său, Ștefan Zeletin, profesor la Universitatea din Iași, intelectual de formație național-liberală, cel care s-a ocupat predilect de problematica studiului burgheziei române, și care, din acest motiv, ar putea fi considerat pe bună dreptate, așa cum îl numea C.C. Giurescu, „*teoreticianul burgheziei românești*”, susține și el că „procesul de naștere a burgheziei române se confundă cu procesul de regenerare națională, de alcătuire a statului român modern unitar și neatârnat și că acest îndoit proces se datorește în întregime expansiunii capitalismului anglo-francez, mai ales a celui francez, în Principatele Române”. În sfârșit, Gh. Zane, unul dintre economiștii români cei mai dedicați studiului istoriei vieții economice autohtone, intelectual de

orientare marxistă, consideră printre altele că despre existența unei „pături mijlocii” putem vorbim în Principate, abia începând cu perioada Regulamentelor Organice.

Nu altfel stau lucrurile – în privința recunoașterii situației burgheziei și a capitalismului în Principate, în prima jumătate a secolului al XIX-lea – dacă avem în vedere opiniile unora dintre martorii direcți ai acestei perioade. Astfel, diplomatul austriac, Stephan Raicevich observa în 1788 că Principatele sunt alcătuite în principal din boieri, cler și țărănime, fapt care, în absența unei clase mijlocii, le impiedică să-și dezvolte comerțul și să-și sporească avuția. Șaizeci de ani mai târziu, diplomatul francez, Guéroult observa la rândul său în Principate aceeași stratificare și polarizare socială, unele care fac ca boierii, țăranii, evreii și țiganii, în lipsa burgheziei, să rămână în continuare categorii sociale distincte și izolate unele față de celălalte. Același lucru ne spune și raportul diplomatic detaliat realizat în 1849 de către diplomatul francez Fabre cu ocazia preluării funcției de consul al Franței la Iași, raport trimis ministrului afacerilor externe de la Paris în care expunea motivele care ar trebui să alimenteze interesul Franței pentru Principate: „*în aceste două țări există doar nobili și țărani, două clase foarte distincte, care pot fi studiate separat, nicidecum o clasă de mijloc (burghezia) care să dea unitate elementelor întregii societăți*.”. Dar nu doar diplomații străini au remarcat absența burgheziei din peisajul social al Principatelor. Au făcut-o inclusiv personalități marcante ale vieții publice românești a secolului al XIX-lea. Printre ele Mihail Kogălniceanu, care, constatând acuzativ lipsa acesteia, s-a exprimat clar în această direcție: „*burjuazie, adică starea de mijloc, puterea de capitenie a unui stat, nu avem*.”

Și totuși, „*existau sau nu, burghezie, respectiv, capitalism în Principatele Române înainte de a doua jumătate a secolului a XIX-lea?”* Urmărind metodic – pe baza unei atente analize conceptuale, modul în care a fost formulată această întrebare – vom putea sesiza cu surprindere că ea este gândită și exprimată în termenii unei cvasicunoscute teorii privitoare la capitalism/burghezie. Potrivit acestei teorii, *capitalismul, sau economia de*

piață, împreună cu burghezia ar reprezenta un sistem de organizare economică specific, respectiv o clasă socială caracteristică unei anumite epoci istorice, care apar și funcționează împreună exclusiv în limitele unui anumit context istoric concret, respectiv ale unei etape particulare a evoluției social-economice.

Trebuie spus că această teorie - de factură istoricistă - a influențat foarte mult felul în care capitalismul, respectiv burghezia au fost concepute/înțelese de către intelectualii români ai epocii, indiferent de formația lor conservatoare, național-liberală, marxist-leninistă, ea contribuind la comiterea și proliferarea în mediile științifice de specialitate de la noi a unor erori teoretice și de interpretare deosebit de grave, unele pe care noi ne-am propus aici să le semnalăm și să le criticăm, având convingerea că doar prin falsificarea lor vom putea pregăti terenul pentru o mai bună înțelegere nu doar a mediului social-istoric specific diverselor etape ale modernizării societății românești, ci și a ideilor, faptelor și operelor acelor autori implicați direct în aceste etape, autori pe care ne-am propus să-i recuperăm și să-i promovăm prin intermediul noului nostru proiect editorial, *Restitutio ad Libertatem*.

În cele ce urmează vom expune o parte a acestor erori teoretice și de interpretare privitoare la natura capitalismului și a burgheziei, căutând să adăugăm un comentariu critic în dreptul acelora dintre ele a căror falsitate fie nu este evidentă, fie nu poate fi ușor combătută pe baze documentare. În sfârșit, la final vom căuta să oferim o alternativă epistemică la această teorie istoricistă care a favorizat comiterea unui întreg lanț de erori, teorie care poate explica în mare parte eșecul epistemic al încercărilor tradiționale de a desluși nu doar problema genezei proceselor de modernizare a societății românești, ci și însemnătatea, respectiv meritele tuturor acelor oameni care au contribuit la apariția și desfășurarea acestor procese.

Vom începe cu erorile referitoare la natura capitalismului, respectiv a „*capitalismului românesc*”:

Cea dintâi eroare teoretică se reduce la teza potrivit căreia *între capitalism și economia de piață există o netă deosebire calitativă ori de*

grad. Au existat într-adevăr istorici și teoreticieni care – sub influența marxistă ori sombartiană – au emis și răspândit, cu plecare de la această distincție conceptuală și urmând maxima „*capitalul da, capitalismul nu*", falsa idee că nu se poate vorbi de capitalism înainte de *Revoluția industrială (secolele XVIII-XIX)*. Acești autori pierdeau din vedere faptul că înainte de boom-ul industrializării declanșat la sfârșitul Epocii Luminilor, economiile europene mai trecuseră deja prin câteva importante revoluții industriale. Fie că a fost vorba de *revoluția industrială a secolelor XI-XIV*, de *revoluția renascentistă a orașelor state italiene* (secolele XIV-XVI), de *revoluția tehnologică a epocii clasice olandeze* (secolului al XVII-lea), etc., boom-urile industrializării au fost legate mereu de perioadele de avânt și deschidere ale piețelor europene, cele care prin bogatele și străvechile lor instrumente și tehnici de tranzaționare a resurselor, banilor și bunurilor de capital (schimburi directe, contracte de credit, asigurări, cambii, sconturi, bartere, andosări, contabilitate în dublă partidă etc.) au intermediat și au făcut posibile, de fapt, toate aceste „explozii" industriale.

O a doua eroare deosebit de răspândită - veritabilă marotă a istoriografiei românești - se reduce la teza unei așa-zise *pătrunderi istorice a capitalismului occidental în economia feudală a Principatelor Române*, proces pe care istoricii îl datează de regulă cu începere din anii 20-30 ai secolului al XIX-lea, legându-l invariabil de semnarea Tratatului de la Adrianopole (1829), teză care, deși a fost combătută de către unii dintre intelectualii români la care am facut trimitere anterior, argumentele folosite de către aceștia, în mare parte unele inspirate din ideile lui W. Sombart (de exemplu: procesul de pătrundere a capitalismului are loc atunci când o țară înapoiată intră sub influența unei alte țări cu capitalism înaintat și când ea, invadată de produsele industriale ale acesteia din urma, se vede silită să-și exploateze intensiv resursele sale brute pentru a putea să-și plătească prin intermediul lor produsele manufacturate importate din afară), s-au dovedit unele inadecvate, ele explicând nu atât procesul de pătrundere a capitalismului în economia Principatelor, cât mai degrabă fenomentul

extinderii și intensificării dinamicii economiei capitaliste, prezente deja, în Țările Române.

A treia teza eronată este cea potrivit căreia *capitalismul are prin natura sa un rol distructiv/creator.* Potrivit acestei teze*,* capitalismul *distruge* vechea temelie economică a Vechiului Regim, *creând* în schimb o alta nouă, adecvată intereselor unui alt regim. În ordinea acestei teorii, capitalismul este definit ca o *orânduire istorică,* care apare pe ruinele regimului feudal și care se dezvoltă până la punctul terminus al distrugerii complete a acestuia din urmă, dar care, în ordinea nemiloasă a unei așa zise evoluții legice, va fi la rândul său distrusă și destructurată, pentru a face loc instalării unui regim istoric superior, cel socialist. Ca un corolar al acestei erori, capitalismul, în particular, capitalismul românesc, este perceput uneori ca o fatalitate istorică apărută în urma unei speciale și târzii intensificări la nivel de masă a nevoilor bănești, fatalitate a cărei evoluție este determinată – ca și cum formele de capital nu pot coexista și funcționa în mod simultan - de o succesiune istorică, sever diferențiată a tipurilor de capital (capital comercial, de camătă, bancar, industrial) pe care ea le tranzacționează.

În realitate, sistemele de organizare economică nu se succed în urma unei schimbări distructive ori violente, ci printr-o lentă și progresivă adaptare și conversiune a sistemelor lor de principii la *sistemul natural al pieței*. Este adevărat însă, că procesul conversiunii lente, non-violente și non-distructive de tip economic, prin care, de exemplu, se poate face trecerea tacită și pașnică de la sistemul de principii al feudalismului, la acela al capitalismului, se desfășoară de foarte multe ori într-o legătură – în cazul economiilor de piață restricționate - cu un alt proces, unul altern, cel al prefacerii instituțiilor politice. Acest fapt poate conduce la crearea unei confuzii teoretice între modul în care se desfășoară și este imaginată de obicei succesiunea sistemelor economice și felul în care se desfășoară și este concepută succesiunea sistemelor de organizare politică. Depășind această confuzie, vom putea observa că, spre deosebire de procesele de conversie specifice lumii economice, schimbările sistemelor politice - ca sisteme de organizare și de administrare a forței de coerciție – sunt de regulă prin natura lor violente, ele având, prin rezistența lor naturală la schimbare și prin decalajul lor

permanent înregistrat în relație cu ordinea economică, un caracter brutal și distructiv.

Potrivit celei de-a patra erori teoretice, *capitalismul apare și se manifestă exclusiv pe fondul unei prealabile uniformizări și omogenizări a diferențelor existente între diversele arii culturale și regiuni socio-economice și necesită prezența și funcționarea prelabilă a unui stat național, unitar și centralizat care să-l apere și să-l susțină.* Teza aceasta pleacă de la ideea că economia de piață liberă are nevoie, pentru a funcționa, de o desțelenire politică prealabilă a terenului în care ea se instalează, anume de uniformizarea și omogenizarea mediului socio-cultural, altfel impermeabil, insensibil ori advers la recunoașterea și respectarea instituțiilor capitaliste ale pieței libere. Realitatea este alta. Departe de a distruge aceste diferențe, capitalismul le valorifică, transformându-le în bunuri de capital. Altfel, procesul de uniformizare care însoțește de regulă această conversiune este un proces intrinsec dinamicii economiei capitaliste, unul care vine întotdeauna la pachet cu ea. Capitalismul nu are nevoie, pentru a putea funcționa, de prealabile politici publice de uniformizare și omogenizare socială în primul rând pentru că el, prin simpla sa funcționare, și le produce singur. Are economia de piață – capitalismul - nevoie de uniformizarea și nivelarea prealabilă a organismului socio-cultural în care se instalează? Au nevoie procesele economice comerciale și de schimb de o dictatură politică centrală care să distrugă orice regionalism și să creeze o structură omogenă pentru o dezvoltare ulterioară a capitalismului? Evident, răspunsul este negativ.

A cincea eroare ne spune că *statul național român a fost un instrument protecționist și de monopol necesar pentru protejarea capitalismului și a intereselor burgheziei autohtone,* atât în fața mercantilismului agresiv al marilor imperii vecine (otoman, țarist, austro-ungar), cât și în fața nivelului concurențial extrem de ridicat pe care capitaliștii occidentali l-au introdus pe piața internă a Principatelor. Totuși, realitatea este că proiectul unui stat național nu e posibil decât pe fondul apariției și funcționării prealabile a unei relative piețe economice interne unificate; aceasta în condițiile în care caracterul național al statului ar trebui să ne avertizeze că el funcționează mai

degrabă ca un instrument coercitiv de delimitare, acaparare și control funcțional asupra acestei piețe unificate, în limitele căreia el caută să se organizeze, tot așa cum politicile sale, departe de a fi procapitaliste, sunt, prin natura lor, mercantiliste, după cum recunoaștea Ștefan Zeletin, funcționând mai degrabă ca o frână în crearea unei *economii de piață* și a unei *clase antreprenoriale autohtone*.

Potrivit celei de-a șasea erori – devenită între timp un păgubos șablon intelectual-, *economia Principatelor a fost o economie eminamente agrară.* În ciuda faptului că producția agricolă a înregistrat o pondere principală în ansamblul structurii de producție, economia Principatelor nu a fost, totuși, o economie pur agrară. Pentru a combate această teză trebuie să aducem în atenție aici rolul comercial și meșteșugăresc major pe care *orașele-târguri* l-au jucat in istoria Țărilor Române. Vorbim de așezări polietnice – o trăsătură specifică, de altfel, tuturor orașelor medievale - cu o istorie mai veche decat cea a statelor medievale, care s-au comportat în timp ca niște veritabile nuclee economice de bază înzestrate cu funcții comerciale, industriale, fiscale, militare, politice (unele orașe au beneficiat de o autonomie sporită, care le-a permis uneori să-și bată propria monedă, în timp ce, în altele, negustorimea și meșteșugărimea urbană a reprezentat o forță opozivă și de presiune constantă în relație cu organizarea feudală a economiei de piață), respectiv educațional-științifice, în absența cărora organizațiile statale românești nu ar fi putut apărea.

Iată, așadar, doar câteva din erorile teoretice întâlnite în studiile istorice în legătură cu natura capitalismului, considerat a fi unul din factorii principali implicați în modernizarea Principatelor Române, erori provenite și dezvoltate din teoria generală istoricistă mai sus menționată.

Aceste erori sunt dublate și întărite, însă, de altele noi, poate și mai păguboase, cele referitoare la natura burgheziei.

Cea dintâi eroare privitoare la natura burgheziei a constat în definirea ei ca o *clasă socială formată din agenți sociali care se ocupă cu valori de schimb/mărfuri (printre ele, desigur, inclusiv banii).* Eroarea vine din faptul că această definiție este prea largă: în realitate toți membrii claselor sociale se ocupă cu valori de schimb/ mărfuri. Pe de altă parte, dacă prin a te ocupa cu

valori de schimb, înțelegem a te ocupa cu producerea, comercializarea și creditarea mărfii, atunci această definiție este prea îngustă: mărfurile nu fac doar obiectul producției, al circulației și al creditării; în egală măsură, ele fac și obiectul consumului, rostul lor fiind legat în mod direct de acesta din urmă.

Totuși, dacă suntem de acord că burghezia este o clasă socială, prin ce am putea-o deosebi de celelalte categorii sociale? Pentru a reuși să o delimiteze de ele, unii cercetători au apelat la anumite criterii sociologiste de demarcație. Astfel, pentru a-și atinge acest scop, ei s-au folosit pe rând de profesie, avere, opțiune politică, stilul de viață, etc., ignorând faptul că prin toate aceste criterii ei puteau obține cel mult o diferențiere cantitativă între membrii claselor sociale, nicidecum o determinare a diferențelor specifice dintre aceste clase. Observând acest neajuns, unii dintre ei au recurs în ultimă instanță, printr-o așa zisă *analiză multidimensională* a stratificării, la o utilizare simultană a tuturor acestor criterii de demarcație, accentuând faptul ca aceasta ar trebui facută – prin realizarea prealabilă a unor descrieri sistematice și a unor tipologii graduale ale grupurilor sociale studiate – în funcție de condițiile istorice și geo-politice în care acesta din urmă se află. Vorbim de o metodă care pe lângă faptul că presupune lucrul cu o cantitate imensă de material empiric imposibil de administrat și folosit în absența unor definiții și clasificări conceptuale prealabile, fie ele și provizorii, cărora – în cel mai pozitivist mod cu putință – ea le neagă din principiu necesitatea și temeinicia, are marele neajuns de a deveni inoperabilă dacă nu pleacă de la presupoziția, altminteri absolut greșită, de a considera „clasele” ca pe niște „grupuri sociale”.

Ajungem astfel la cea de-a doua eroare privitoare la natura „burgheziei”. Potrivit acestei erori, *burghezia ar fi un grup social*. Totuși, ca oricare altă clasă socială, burghezia este o categorie identitară ori teoretică abstractă, nu un grup social, adică o formațiune socială restrânsă ori extinsă alcatuită din mai mulți indivizi care, fie cunoscându-se față în față, fie coordonându-se indirect unii cu alții, trăiesc laolaltă într-o rețea de interacțiuni individuale, fiind dispuși să-și orienteze viața, în funcție de caz, după aceleași reguli, idealuri, obiceiuri ori tradiții comune.

După cum am văzut, utilizarea unor criterii de stratificare de tipul profesiei, averii, stilului de viață etc. nu ajută la definirea și clasificarea burgheziei. Totuși, dacă există ceva care ar putea să ne intereseze în acest caz, în relație cu aceste criterii, acest ceva nu se referă la criteriile în sine, cât la felul în care agenții se raportează la ele. Fapt este că un burghez nu se poate deosebi cu adevarat de un boier ori de un țăran liber prin nivelul averii, prin tipul profesiei ori prin stilul său de viață. Diferențele de grad în toate aceste cazuri sunt secunde ca importanță și joacă un rol derivat în procesele tipologice de delimitare/stratificare socială. Deosebirea dintre burghezie și non-burghezie nu poate veni de la ele. Ea vine din altă parte, anume din felul în care membrii grupurilor sociale, plecând de la mentalitățile, ideologiile și viziunile lor despre lume, descoperă, concep, aleg și valorifică condițiile, respectiv resursele existente în mediilor lor sociale. În această ordine de idei, burghezia se deosebește de celelalte clase sociale prin capacitățile peste medie ale membrilor săi de a recunoaște, a alege și a valorifica avantajele economice oferite de instituțiile sociale a priori ale schimbului și ale pieței – fie ele mai mult sau mai putin - libere. Vom numi acest criteriu teoretic de demarcație, *criteriul funcției antreprenoriale (J.H. de Soto).* Criteriul funcției antreprenoriale reprezintă criteriul cheie pentru delimitarea teoretica a clasei „burgheziei".

Ce este însă burghezia? După cum știm, definirea și clasificarea fenomenelor sociale nu reprezintă o finalitate a științelor sociale, cele două operații logico-epistemice neavând un rol explicativ în studierea fenomenelor. Deși definiția și clasificarea sunt operații care nu pot lipsi din nicio investigație științifică riguroasă, rolul lor se reduce însă la acela de a servi aranjării convenabile a faptelor sociale în vederea înțelegerii/ explicării lor ulterioare; ele nu pot depăși de regulă acest nivel metodologic. Totuși, miza epistemologică a definirii adecvate a „burgheziei" și a „clasei sociale" în cazul nostru nu este deloc mică, și aceasta în principal din cauza faptului că acești doi termeni au suferit de-a lungul timpului, fiecare în felul său, o puternică contaminare ideologică, care împiedică validarea lor ca termeni riguroși ai vocabularului științelor sociale. Urmare a acestui fapt, conceptele de „clasă socială" și „burghezie" au fost și au rămas unele extrem de

controversate, ele suportând de-a lungul timpului, în special în perioadele de criză și tensiune socială, o multiplicitate de sensuri și semnificații.

Plecând de la studiul hermeneutic al acestora din urmă, *clasa socială* se dovedește a fi un concept tehnic specific teoriilor economiei clasice intrat, pe parcursul secolului al XIX-lea, în vocabularul activiștilor politici, acolo unde el va suferi - în acord cu idealurile și interesele lor social-politice – o veritabilă mutație semantică, care-l va transforma dintr-un termen tehnic al analizei catalactice într-un „*concept teleologic*" (o categorie de concepte comune care nu pot fi definite și înțelese decât prin indicarea relațiilor existente între scopul pentru care ele au fost folosite, agenții care urmăresc acest scop, respectiv obiectul pe care acești agenți îl folosesc ca mijloc pentru a urmări realizarea scopului), cu funcțiune ideologică, preluat ulterior în nomenclatoarele științelor sociale, unde a devenit, cu timpul, un concept teoretic de mare succes, utilizat pe scară largă.

La rândul său, trecând printr-o evoluție semantică inversă, *burghezia* a devenit dintr-un simplu *concept comun* al limbajului cotidian al epocii - ce desemna la început *categoria socio-identitară* specifică perioadei târzii de criză și dezagregare a regimului feudal, categorie prin care sunt semnificați toți acei agenți individuali care, având concepții despre viață, ideologii și mentalități compatibile cu instituțiile pieței libere (individualism, utilitarism, pragmatism) dovedesc capacitatea ascetică, rațională, speculativă, inovatoare de a-și satisface nevoile prin intermediul acțiunilor economice de producere, acumulare, creditare, investiție, schimb ori consum de marfă – un concept teoretic, cu pretenții științifice, care se referă la clasa antreprenorială a unei societăți ori epoci date.

Confuzia între cele două sensuri diferite ale noțiunii de burghezie reprezintă cea de-a treia eroare epistemică comisă în relație cu acest termen. „*Burghezia",* în calitatea de concept critic al nomenclatoarelor științelor sociale, nu trebuie confundată cu „*burghezia*" în sensul de termen spontan al vocabularului de epocă. În primul caz, avem de-a face cu un *termen teoretic*, prin care semnificăm de regulă o clasă antreprenorială; în cel al doilea caz, avem de-a face cu un *concept comun* prin care desemnăm o clasă identitară -

un soi de etichetă convențională prin care agenții sociali se pot identifica, clasa și recunoaște colectiv unii pe alții, fie de aproape, fie de departe, în lăuntrul unor rețele complexe, multistratificate și pluri-identitare de interacțiune socială.

Luată în sensul teoretic de clasă antreprenorială, burghezia apare ca o clasă socială deschisă, inclusivă, la care apartenența membrilor depinde doar de probarea de către aceștia a capacităților de recunoaștere, alegere și valorificare a avantajelor economice oferite de instituțiile sociale ale schimbului și pieței libere, indiferent de grupul ori clasa socială din care ei sau alții ca ei consideră că fac parte. În acest sens teoretic, în sânul clasei burgheziei, vor putea intra nu doar comercianții și mesteșugarii, ci în egală măsură și agricultorii, marii proprietari de pământ, preoțimea, intelectualitatea, muncitorimea, membrii grupurilor minoritare ori marginale, orice persoană, indiferent de profesie, venit, opțiune politică, stil de viață etc., în măsura în care aceasta dovedește capacitatea de a valorifica profitabil, în regimul liberului schimb, resursele intelectuale și materiale ale mediilor socio-culturale din care face parte.

În al doilea sens, demarcabilă pe baza unui criteriu istoric, cel al existenței anumitor condiții propice de epocă capabile să o genereze, burghezia – în înțeles de clasă identitară- se comportă aparent ca o clasă socială închisă, exclusivistă.

Așa cum am vazut deja, din perspectiva criteriului teoretic de demarcație al burgheziei, averea, profesia și conduita socială etc. nu erau factori prin care puteam stabili apartanența agenților la această clasă socială. Mai mult, nici din perspectiva criteriului istoric de demarcație al burgheziei, ei nu sunt factori hotărâtori. Dacă averea, profesia, conduita socială nu contează în acest caz, aceasta se explică doar prin faptul că ei nu sunt factori determinați în formarea conștiinței de clasă. Când spunem aceasta, avem în vedere faptul că, deși ei pot funcționa ca niște criterii ale *prestigiului social*, acesta din urmă reprezintă un simplu epifenomen al conștiinței de clasă, or, el și cu ingredientele sale nu pot explica formarea acesteia.

Când și cum apare „*conștiința de clasă*”? *Conștiința de clasă* care întreține sentimentul diferenței identitare colective este un construct mental

specific ordinilor sociale închise – cele în care sunt sancţionate, restricţionate, inhibate ori blocate (Edmond Goblot) procesele de mobilitate socială specifice relaţiilor sociale (intelectuale ori economice) ale liber-schimbului, ordini închise caracteristice societăţilor de tip militar-cavaleresc, fondate pe autoritatea rangului şi pe regimul juridic al privilegiilor ereditare. Plecând de la aceste idei, vom putea înţelege pe de o parte de ce *identitatea şi conştiinta de clasă* nu sunt posibile într-o societate construită pe mecanismele şi legităţile economiei capitaliste de piaţă, decât în măsura în care aceasta din urmă funcţionează ca o economie de piaţă restricţionată; pe de altă parte, vom înţelege şi de ce apariţia în vocabularul epocii a conceptului de burghezie nu e posibilă decât în relaţie cu procesul lent de prefacere şi dezagregare a sistemului feudalist de organizare socio-economică şi culturală.

Odată lămurit acest aspect, putem înţelege, amintind aici subtila teză a lui Ioan Filitti, de ce în Ţările Române, deşi a existat încă din zorii feudalismului o clasă antreprenorială, nu a existat, totuşi, o burghezie. De ce nu a existat o burghezie? Desigur, nu pentru că în Principate nu ar fi existat pe fond – fie şi puternic restricţionată – o economie de piaţă, ci din contră, pentru că aici nu a existat un *feudalism de tip apusean,* care prin caracterul său închis şi exclusivist să conducă la apariţia, în rândurile antreprenoriatului autohton, a unei conştiinţe burgheze de clasă.

Cât priveşte clasa antreprenorială, aceasta, urmând şi alimentând procesele de extindere şi intensificare a proceselor de specializare şi diviziune a muncii, se remarcă atât prin eterogenitatea structurală a valorilor, concepţiilor şi activităţilor agenţilor săi, cât şi prin dinamica şi mobilitatea socială a acestora, caracteristici specifice, de altfel, tuturor acelor persoane care trăiesc şi acţionează direct în relaţie cu instituţiile şi logica economiei de piaţă, unele care ne impiedică să vorbim în cazul său, de exemplu, aşa cum se vorbeşte în termenii teoriei marxiste, ca de un *grup social propriu zis*, respectiv ca de un grup ai cărui membri posedă *per se* conştiinţa apartenenţei la aceeaşi clasă.

Dinamica, mobilitatea şi eterogenitatea socială a reprezentanţilor clasei antreprenoriale nu s-au datorat însă doar conversiilor şi transformărilor tacite,

subtile și non-violente ale logicii specializării și schimbului specifice economiei de piață, ci în egală măsură și tendințelor de aristocratizare/boierire, respectiv de pauperizare și stratificare dinamică a membrilor acestor clase (marea burghezie, respectiv păturile inferioare ale micii burghezii etc.), plecând de la angrenarea/dezangrenarea ori independența afacerilor lor în relație cu regimul statului feudal, respectiv cu interesele, privilegiile și politicile – cu deosebire fiscale – specifice aparatului acestuia.

Am ajuns astfel și la cea de-a patra eroare teoretică privitoare la natura burgheziei: *burghezia reprezintă, în sens istoric, clasa socială specifică epocii capitaliste.* A vorbi de burghezie în acest sens vine doar ca urmare a unei neatenții, respectiv a unei neînțelegeri. Din motivele expuse mai sus, burghezia, în sens istoric, reprezintă o clasă apartenentă perioadei de criză și dezintegrare a lumii feudale, nicidecum o *clasă* a epocii capitaliste. Realitatea este că burghezia, în ciuda funcției sale antreprenoriale, a apărut și a acționat în climatul de criză și dezintegrare al epocii feudale. Din acest motiv, ea nu are sens și nu poate fi înțeleasă decât înlăuntrul acestuia. Aici și numai aici, ea poate fi determinată și studiată istoric, căci aici și numai aici, și anume în limitele condiționărilor religioase, științifice, economice și tehnologice, moral-juridice și politice ale lumii feudale, ea a recunoscut și valorificat – generând și accentuând criza feudalismului - ordinea naturală a pieței și a liberului-schimb.

O a cincea teză privitoare la burghezie este derivată din teoria potrivit căreia *orânduirile sociale nu doar că se succed fatal una alteia, dar ele presupun/implică un conflict legic, respectiv o luptă istorică între clasele lor de producție.* În acest sens, capitalismul apare ca un sistem advers feudalismului, la fel cum burghezia apare ca o clasă adversă boierimii. Teza ne prezintă, așadar, pe de o parte, burghezia ca pe o clasă rapace, determinată să distrugă, să ruineze și elimine din istorie boierimea, pe de altă parte, capitalismul, ca sistem economic care, prin acumulările sale primitive de capital, se dezvoltă pe ruina vechilor averi funciare. Aceasta este, desigur, o teză falsă. Analiza datelor istorice ne permite să observăm, din contra, două fenomene absolut străine luptei de clasă: spre jumătatea secolului al XIX-lea

în Principatele Române, odată cu dezvoltarea pieței capitaliste, departe de a avea loc o intensificare a luptei de clasă, între burghezie și boierime apar procese de „încrucișare" socială, traduse prin două feluri de mobilitate, cel prin care boierimea, într-un număr semnificativ al membrilor săi, intră în rândul clasei antreprenoriale, respectiv altul – care apare statistic cu o frecvență și mai ridicată – în care antreprenorii autohtoni pătrund în rândul boierimii. Într-adevăr, o bună parte a boierimii, departe de a fi distrusă și ruinată de sistemul capitalist, și-a tranformat de bunăvoie – din nevoia de a câștiga mai mult – pământurile în bunuri de capital, valorificându-le prin intermediul noilor mijloace de producție (vânzări-cumpărări, arendare, organizare de târguri, bâlciuri, iarmaroace, împrumuturi, cămătă etc.) specifice economiei liberului-schimb. Boierimea, alături de toate celelalte clase sociale, se adaptează, așadar, la noile tehnici, mijloace și procedee de câștig permise de noul context istoric, dar specifice sistemului economic de piață. Astfel, ca în orice astfel de sistem economic de schimb, membrii acestor clase sociale reușesc, în funcție de capacitatea lor antreprenorială, fie ea redusă ori ridicată, să acționeze uneori cu succes, alteori fără acesta. Iată de ce falimentul unei anumite părți a boierimii nu trebuie interpretat aici ca un semn al destructurării capitaliste a feudalismului, ci doar ca un simplu fenomen al unei prealabile intrări a boierimii în sistemul antreprenorial, respectiv ca un semn al pierderilor pe care aceasta le-a suferit urmare a unui calcul economic defectuos și a unui plasament financiar nepotrivit, altfel două fenomene firești ale ordinii de piață. În aceste condiții, boierimea este atrasă în jocul capitalist inclusiv de ideea sporirii câștigului propriu, nu neapărat de nevoia nestăpânită a consumului și a cheltuielilor. Conversia economică la capitalism este, așadar, una prin natura sa non-violentă și ea nu poate fi explicată prin termenii luptei de clasă.

A șasea eroare despre natura burgheziei: *intrarea în scena istoriei a burgheziei are loc pe cale revoluționară.* Astfel, era burgheziei engleze ar începe odată cu Revoluția Glorioasă, cea a burgheziei franceze cu Marea Revoluție de la 1879, în sfârșit, epoca burgheziei române ar începe odată cu Revoluția de la 1848. În realitate, geneza burgheziei nu are un caracter revoluționar. Din contră, apariția istorică a acestei clase antreprenoriale are

un caracter firesc, ea fiind legată în mod direct de procesul economic pașnic și spontan al schimbului, specializării și diviziunii muncii.

Potrivit celei de-a șaptea erori teoretice, „*imboldul pentru apariția și dezvoltarea burgheziei române a venit din afara Principatelor*”. Realitatea este că imboldul dezvoltării clasei antreprenoriale autohtone a fost și a rămas de fiecare dată unul interior, iar el a ținut de dorința neîncetată de câștig a fiecărui individ în parte. Dacă s-a întâmplat însă ca începând cu anii 30 ai secolului al XIX-lea, să asistăm – odată cu rebranșarea Principatelor la marile rute/drumuri comerciale - la sporirea intrării capitalului comercial occidental – la pachet cu resorturile sale tehnice și epistemice - în economia Țărilor Române, acest fenomen a fost posibil doar pentru că antreprenoriatul autohon, îmboldit de nevoia de câștig, a fost interesat să-l primească.

În continuarea tezei de mai sus, identificăm o a opta eroare teoretică comisă în studiul burgheziei române: *era capitalistă a Principatelor a luat ființă sub infuența ideilor liberale din Apus*. Analiza și interpretarea datelor istorice existente ne ajută să afirmăm că ideile liberale din Apus, răspândite în Europa de Răsărit mai ales odată cu Revoluția Franceză, au pătruns în Principate nu înainte, ci după descoperirea, împrumutarea, încercarea și validarea treptată – în regimul și limitele feudale - a componentelor economiei naturale de piață, elemente tehnice endogene de tip a priori care în Țările Române au fost recunoscute și folosite, cel puțin, din acea veche perioadă medievală în care teritoriile comunităților valahe erau traversate de cele două mari drumuri comerciale care legau Marea Baltică și Marea Nordului de Marea Neagră, adică încă dinainte de secolul al XIV-lea. Cum procesul de recunoaștere spontană și validare practică treptată a instituțiilor și mecanismelor a priori ale economiei de piață, posibil prin intermediul unor rețele sociale de interacțiuni antreprenoriale complexe, a fost, după anul 1453, frânat sistematic în Țările Române, prin scoaterea economiilor valahe din circuitul comercial euro-atlantic, nici nivelul de cultură liberală a acestor țări nu a putut fi unul foarte avansat, astfel încât, deloc întâmplător, la finalul secolului al XVIII-lea ele se dovedeau încă insuficient pregătite pentru a prelua și a înțelege, prin elitele lor, – în afara tradiționalei grile colectivist-feudală - bagajul de idei liberale al Iluminismului.

Dar erorile nu se opresc aici: în condițiile în care capitalismul din Principate este rodul influențelor liberale ale Apusului, *importul ideilor și principiilor liberale trebuie să fie opera burgheziei române.* Documentele istorice arată însă că acest import de secol al XIX-lea nu este atât un produs al clasei antreprenoriale a Principatelor, cât mai degrabă unul al unei categorii restrânse, cea a intelectualilor români, cu deosebire a celor selectați din rândul micii boierimi. Totuși, acest import de idei realizat în epocă de intelectualii români nu poate fi considerat nici pe departe factorul explicativ al genezei capitalismului și al modernizării din Principate. Fără îndoială, aici ne confruntam cu un mit. Din pricina puternicei influențe a romantismului și a concepțiilor raționalist-constructiviste care au dominat în secolele al XIX-lea și al XX-lea mediile intelectuale românești, cu deosebire cercurile de scriitori, istorici și filologi ai epocii, s-au creat condițiile pentru apariția și răspândirea unui veritabil mit al marilor fondatori ai societății românești moderne, mit care pleacă de la presupoziția eronată că modernizarea acestei societăți a fost un proces intelectual-politic decis în urma unor proiecte personale ori a unor hotărâri inspirate luate de anumite personalități ori grupuri de elită. Această teză conservatoristă – de formatie filologistă - potrivit căreia la originea genezei capitalismului românesc ar sta acțiunea politică a unei mâini de intelectuali români este una absolut ridicolă și eronată.

Fără îndoială, intelectualii români ai secolului al XIX-lea au jucat un rol important în procesul de modernizare a țării, dar acest rol nu are a face cu geneza propriu-zisă a capitalismului românesc, ci cu procesul secundar de recunoaștere și validare publică a instituțiilor capitaliste, care au avut rolul de a intensifica și extinde procesele socio-economice mediate de aceste instituții sociale naturale.

Din această cauză, problema surselor proceselor de modernizare a societăților românești necesită recunoașterea a două nivele de analiză și discuție: pe de o parte, cel al rolului burgheziei în formarea și utilizarea extinsă a instituțiilor capitaliste ale pieței libere, pe de altă parte, rolul pe care intelectulii publici l-au jucat în susținerea acestui proces. Operaționalizarea analitică a acestor două nivele ne ajută să înțelegem că în timp ce pentru

burghezia liberală modernizarea a fost un proiect economic, pentru intelectualitatea română el a fost unul politic – radical, conceput fie în direcție progresistă (asimilarea formelor culturii occidentale), fie conservatoare (supunerea vieții publice la modelul unui nedeterminat, uniform și mistic fond românesc).

Realitatea este că „burghezia" română, reprezentată de mica meșteșugărime și negustorime, arendași, deținători particulari de capital, bancheri, sudiți de oraș, liber-profesioniști, boierime antreprenorială (prin transformarea pământurilor – în bun de capital, organizare de târguri, iarmaroace, bâlciuri, vânzare–cumpărare, arendă, intensificarea exploatării sezinei devălmașă etc.) nu a fost implicată decât marginal în acest proces intelectual de importare a ideologiei liberale. Cu toate acestea, ea a fost, în schimb, foarte prezentă în procesul economic natural de deșțelenire și valorificare locală a instituțiilor capitaliste. În acest sens, ea este implicată de timpuriu într-un proces natural de producție și de schimb specific economiei de piață, fără a dispune neapărat de suportul cunoașterii și stăpânirii ideilor/principiilor de organizare ale pieței libere (economia de piață este un sistem natural a priori de organizare economică, unul prezent, de fapt, în toate epocile istorice în ciuda faptului că – urmare a nivelui de cunoaștere/cultură al contemporanilor acestor epoci și a faptului că el este supus istoricește unor condiționări spirituale, etice, juridice și politice extrem de diverse - uneori el devine greu de recunoscut), suport care atunci când a apărut a favorizat și accelerat, desigur, intensificarea și extinderea capitalismului în economia Țărilor Române.

A noua teză eronată ne spune că *există o identitate între interesele statului național și interesele burgheziei – unitate care ar sta la originea constituirii statelor moderne*. Urmând principiul mercantilist „*atâta stat, cât aur și argint* „, burghezia ar fi – în ordinea acestei erori – artizanul creării și finanțării centralei birocratice a statului, respectiv principalul partizan al politicilor protecționiste, expansioniste și militariste ale acesteia. Eroarea aceasta este completată, de regulă, cu o alta, potrivit căreia dinamica capitalismului conduce nu la o accentuare a procesului diviziunii muncii, cum am crede, ci la o slăbire a acestuia. Potrivit acestei concepții eronate, în

capitalism, procesul diviziunii muncii se manifestă doar la baza piramidei, nu și acolo acolo unde se găsește concentrată puterea politică, adică la vârful acestei piramide. Astfel, prin procesele de îmbogățire și acumulare de capital, burghezia ar face trecerea de la etapa inițială a specializării economice la stadiul ulterior, de tip politic, al unei non-specializări profesionale, un proces pur capitalist care transformă burghezia dintr-o clasă, la început, antreprenorială, într-o clasă birocratizată, dependentă de stat, principalul beneficiar al politicilor acestuia.

Realitatea este însă alta. Intrată într-un proces accelarat de dezvoltare după 1830, birocrația română își are originile în organizarea administrativă a aparatelor de stat românești ale secolului al XVIII-lea, ocazionată de reformele politice ale domniilor fanariote. Departe de a fi doar un produs al Regulamentelor Organice, așa cum afirma Xenopol, ori un *efect pervers* al liberalizării comerțului Principatelor Române care ar fi provocat, așa cum scria Zeletin, falimentul vechii industrii românești, respectiv silirea micilor întreprinzători urbani falimentari să recurgă la ultimul lor mijloc de supraviețuire, cel al funcționăriei, birocrația română datorează legislației regulamentare a Imperiului Țarist creșterea și expansiunea, nicidecum geneza și constituirea. Apărută odată cu liberalizarea și tranzacționarea de tip fanariot a accesului la funcțiile aparatului de stat (liberalizare politică care va atinge un nivel deosebit de ridicat în perioada 1800-1820 și care va semnaliza o semnificativă mutație în atmosfera culturală a epocii prin schimbarea accentului de la criteriul de noblețe feudal al proprietății funciare, la cel absolutist al funcției administrative/averii), birocrația a reprezentat printre români, înainte de toate, un mijloc profitabil de dobândire și asigurare facilă a unor beneficii și privilegii (juridice, fiscale, economice etc.) căpătate din poziția de angajați ori protejați ai statului.

Vorbim de un incitativ care va deveni cu timpul cu atât mai puternic cu cât - 1. prin unificarea, centralizarea, extinderea aparatului de stat, 2. prin politicile mercantilist-protecționiste, care, restrângând liberul acces la piață, vor servi în regim preferențial și monopolist doar intereselor unor anumite sectoare comerciale și de producție, respectiv 3. prin creșterea exponențială a cheltuielilor publice și intensificarea direct proporțională a presiunilor fiscale

- domeniul funcției antreprenoriale se va restrânge treptat și va deveni din ce în ce mai puțin profitabil. Intensificarea fenomenului de *îmboierire/ birocratizare* sunt explicate, așadar, nu doar prin foamea de bani a aparatelor de stat domnești, ci și prin nevoia crescută a claselor antreprenoriale de a utiliza rangul și funcția pentru a dobândi un prestigiu social necesar succesului în afaceri, eliminării concurenței, evitării abuzurilor regimului politic, reducerii costurilor și riscurilor intrinseci afacerilor, într-o perioadă de mare instabilitate politică, respectiv pentru obținerea directă a unor remunerații bănești și a unor beneficii materiale venite la pachet odată cu noul status social.

Dovada că nu falimentul micii industrii românești a stat la originea formării și expansiunii birocrației române o găsim în seria nenumăratelor documentele de epocă care ne semnalează că cei mai mulți dintre beneficiarii *cărților domnești, titlurilor de boierie, caftanelor*, a *statusurilor sociale boierești* (neamuri, mazili, postelincei, armășei, ruptași, rupte, cumpanisti, patentari, așa-numitele bresle etc.) ori a *posturilor administrativ-dregătorești* ale aparatelor de stat românești provin în principal din rândurile negustorilor bogați, ale meșteșugarilor de succes, burgheziei rurale înavuțite, categorii formate din persoane știutoare de carte, capabile nu doar să-și plătească cu bani buni numirea în funcție, dar și să finanțeze ori să-și împrumute după nevoie, patronii și protectorii lor care le-au facilitat „așezarea". Astfel, fie atrasă de privilegiile politico-fiscale, fie mânată de dorință de a beneficia de protecția unei legislații cu dedicație, fie, pur și simple, din nevoia de a-și asigura averea și capitalul agonisit, clasa antreprenorială autohtonă, de la micii negustori și meșteșugari, și până la marii proprietari și întreprinzători, va fi tentată în același timp fie să-și abandoneze îndeletnicirile sale productive pentru a deveni un „parazit al bugetului", fie să solicite protecția directă a afacerilor sale prin intermediul legislației statului.

Acest fenomen de pătrundere în aparatul de stat a membrilor clasei antreprenoriale autohtone nu este, desigur, nici un fenomen specific românesc, nici unul care - raportat la evoluțiile celorlalte societăți europene ale vremii – s-ar fi desfășurat în mod decalat în Principate. În Franța, de exemplu, începând cu perioada așa numitei Monarhii din Iulie a „liberalului"

Ludovic Filip, are loc un fenomen asemănător, traficarea endemică a slujbelor publice, traficare care va conduce la o sporire masivă a numărului membrilor clasei de mijloc, care au ales să trăiască pe socoteala bugetului de stat. În rândul acestora, vom găsi cu precădere membrii clasei intelectualilor publici, cei care, indiferent de orientarea lor doctrinară – fie ideologişti, industrialişti, doctrinari, conservatori etc. - au constituit, în schimbul serviciilor lor din ce în ce mai căutate de suport şi susţinere ideologică, o categorie predilectă de beneficiari ai favorurilor regimurilor politice şi ai fondurilor administrate de acestea. Aceeaşi situaţie o vom întâlni şi în cazul inteligheţiei româneşti a epocii (profesori, medici, farmacişti, avocaţi, ingineri, etc.), cea care, în ciuda ponderii sale numerice deosebit de reduse comparativ cu media occidentală, va căuta, mai ales odată cu creşterea gradului de profesionalizare şi specializare birocratică a muncii intelectuale din perioada post-unionistă, să se înscrie pe statele de plată ale aparatului de stat.

În urma extinderii şi consolidării aparatului birocratic, se va forma, în cele din urmă, o aşa numită „*burghezie de stat*", în realitate, o *pseudo-burghezie,* care prin caracterul său de clasă salariată va servi – în baza logicii managementului birocratic - intereselor unei puternice oligarhii politice şi patronale, frânând – prin costurile bugetare şi funcţionalitatea sa specifică - procesele de modernizare/industrializare a societăţii româneşti. Extinderea aparatului birocratic şi creşterea influenţei politice a acestei noi clase au condus, alături de alţi factori, la o accentuare a crizei sectorului industrial, la tensionarea socială fără precedent a celui agricol şi mai ales la proasta gestionare a marilor probleme publice care au însoţit procesele de modernizare: problema agrară, problema electorală, problema fiscală, problema industriilor, problema căilor de comunicaţie, problema statului de drept, problema evreiască etc. Începând cu anii 70 ai secolului al XIX-lea, „*burghezia de stat*" a fost implicată în politicile de restricţionare şi selecţie a fluxurilor investiţiilor de capital occidental intrate/ ieşite din economia românească, respectiv în slăbirea/destructurarea treptată a micii industrii autohtone. Astfel, oligarhia patronală şi aparatul său birocratic au decis, începând cu anii 70 ai secolului al XIX-lea, reorientarea strategică a

intereselor statului român din direcția atragerii în Principate a *capitalului vest-european* (anglo-francez) de sorginte liberală, în cea de atragere a *capitalului central–european* (austriac și apoi german) de substrat social-conservator, o reorientare strategică a statului român care a fost nu doar economică, ci și politică și culturală. În sfârșit, departe de a fi contribuit, așa cum s-a crezut la nivel de simplă intuiție, la prăbușirea Vechiului Regim, *burghezia de stat* („*proletarii condeiului*") a reprezentat unul dintre factorii cei mai importanți care au înlesnit reproducerea și conservarea subterană a culturii și mentalității feudale.

Am prezentat mai sus doar câteva dintre erorile epistemice strecurate în studiile istorice asupra capitalismului și burgheziei, erori provenite în cea mai mare parte a lor din teoriile istoriciste care au circulat intens de-a lungul timpului în mediile intelectuale autohtone, teorii care au afectat și compromis pe termen lung, cu urmări din cele mai neplăcute, posibilitățile de înțelegere a proceselor de modernizare ale societății românești, respectiv de proiectare a politicilor publice asociate acestora. Combaterea acestor teorii istoriciste, altfel, sarcina oricărui specialist al științelor sociale, depinde însă de capacitatea fiecăruia de a se plasa și de a gândi riguros în termeni *Wertfreiheit* ai unor teorii alternative, care, prin caracterul lor non-metafizic, asigură condițiile interne de consistență pentru a putea fi supuse constant – în regim raționalist critic - diverselor examene deductive ale falsificării.

Astfel, de pe pozițiile unor asemenea teorii, vom putea spera să răspundem la întrebarea: Care este principalul factor cauzal care a provocat, de-a lungul istoriei românești, nevoia de a recurge la instrumentele capitaliste? Există câteva explicații tradiționale pentru acest fenomen: răspândirea utilizării factorului monetar, multiplicarea, diversificarea și intensificarea nevoilor, schimbarea legică a relațiilor sociale de producție, revoluția industrială etc. Toate aceste explicații recurg însă în schema lor la factori explicativi cu caracter epifenomenal, unii care, departe de a putea explica fenomenul genezei capitalismului, se cer ei înșiși ori sunt la rândul lor explicați de aceasta. Explicația în acest caz nu poate fi, credem noi, decât una praxiologică: identificarea unor mijloace teoretice și tehnico-practice cu ajutorul cărora oamenii au observat că își pot satisface mai eficient nevoia de

câștig, cu alte cuvinte, care le oferă posibilitatea creșterii și maximizării profitului. Fără îndoială, omul se află în mod natural în căutarea profitului, urmărirea acestuia fiind pentru el o constantă a priori a oricăreia dintre acțiunile sale posibile. În dorința lui de a obține profit, el utilizează în ordine practică, în funcție de nivelul său tehnic și de cunoaștere, toate acele resurse intelectuale și materiale care îi permit să-și satisfacă mai ușor și mai economic nevoile. Care este însă cel mai important dintre instrumentele care facilitează în mod natural obținerea profitului? Cel mai important dintre mijloacele/instrumentele care asigură profitabilitatea acțiunii umane individuale este schimbul. Schimbul reprezintă o a doua categorie economică a priori a acțiunii umane. Urmărirea profitului și efectuarea schimbului sunt, prin urmare, două constante ale acțiunii umane prezente la baza organizării tuturor formelor de viață socială, indiferent de epoca istorică în care acestea se află. Astfel, contrar celebrei teorii istoriciste a lui Witold Kula, sistemul de principii al economiei feudale reprezintă în fond un ansamblu de instituții și reguli de organizare (din care schimbul, evident, nu poate lipsi), care*, în funcție de nivelul tehnic și de cunoaștere deținut de o populație,* asigură satisfacerea la cel mai ridicat randament/profitabilitate agregată a *nevoilor/intereselor* unui număr cât mai mare a membrilor acesteia. În cadrul unei astfel de economii, șerbul de pe moșia feudală, seniorul ori bancherul burgului corporativ se află în egală măsură în căutarea profitului; fiecare dintre aceștia însă îl caută– și aici apare principala deosebire dintre ei - în funcție de concepția sa despre lume, de limitele cunoștințelor, tehnicii și ale tuturor celorlalte resurse de care ei dispun. Urmare a acestei explicații, vom putea, în sfârșit, înțelege, un fapt crucial pentru științele social-istorice, anume că regulile pieței libere, altfel, factori de o plasticitate și de o flexibilitate culturală deosebită, capabili să se modeleze și să funcționeze în sânul oricărei organizări sociale posibile, sunt prezente în lăuntrul tuturor tipurilor de ordine social-economică, ele funcționând, uneori în dosul ori în ciuda unor instituții ori forme istorice prin care acestea sunt organizate, unele care fie nu au nivelul epistemic să le recunoască, fie deși le-au recunoscut, au refuzat din varii motive, pentru o vreme, să le respecte.

2. Ion Ghica – părinte al liberalismului clasic românesc

Considerațiile teoretice de mai sus au fost scrise în principal pentru a degaja și pregăti terenul epistemic în vederea ușurării înțelegerii ideilor și faptelor istorice ale lui Ion Ghica, una dintre cele mai complexe și mai importante personalități românești ale secolulului al XIX-lea.

A gândi și a scrie despre acest om nu este o sarcină ușoară. Ion Ghica a fost unul dintre „*părinții fondatori*" ai statului român modern; a fost în egală măsură un scriitor asumat, înzestrat cu un talent literar remarcabil; unul din cei mai influenți animatori culturali ai epocii sale; nu în ultimul rând, s-a numărat printre cei mai importanți oameni de știință români ai veacului al XIX-lea, fiind considerat de către unii dintre contemporanii săi, al doilea cel mai mai mare enciclopedist român din toate timpurile după G. Asachi. Nu este, deci, o întâmplare, că despre Ion Ghica s-a scris mult, respectiv că se vorbește despre el ca despre *un clasic.*

Totuși, nu din aceste motive e dificil să vorbești despre Ghica. Din contră, seria aceasta de calificări, clasificări și elogieri postume nu ar trebui să inhibe nevoia noastră de a-i redescoperi, înțelege și comenta opera, în condițiile în care, trebuie să o recunoaștem, toate aceste epitafuri și omagieri pretențioase nu cântăresc, în problema noastră, mai mult decât simpla prezentare cronologizată, de tip biobibliografic, a ideilor și faptelor sale.

Greutatea sarcinii de a vorbi la obiect despre acest om vine, credem, din altă parte. Vine, în primul rând, din faptul că faptele și ideile lui Ion Ghica, probabil cel mai mare om politic și de cultură al epocii sale, sunt atât de strâns legate și întrețesute cu crizele, curentele, evenimente și procese de modernizare ale României, încât, tehnic vorbind, dacă nu reușești în prealabil să descoperi și să înțelegi sensul celor dintâi, sfârșești în situația – ingrată pentru orice lector atent - de a nu putea să le deosebești de cele din urmă.

Dincolo de acest aspect, mai există însă două mari obstacole care ne împiedică să vorbim la obiect de Ion Ghica. Există mai întâi refuzul său

socratic de a teoretiza și abstractiza, nevoia sa cumpănită de a lăsa mai degrabă faptele și mărturiile personale – uneori mai greu de înțeles decât conceptele și teoriile științifice - să vorbească.

Apoi, și aici ne întâlnim cu cea de pe urmă și mai grea dintre piedici, *formația să clasic-liberală.* Înainte de a fi fost un om politic, scriitor ori om de știință, Ion Ghica a fost un clasic-liberal. Când ne referim la clasic-liberalism, trebuie să avem în minte doctrina morală reprezentată de acel sistem de principii abstracte, negative, contra-instinctive și contra-intuitive (principiul proprietății private, al libertății, al non-agresiunii, al egalității în fața legii, al responsabilității individuale etc.), care, prin capacitatea lor de a reflecta, a exprima și utiliza în ordine practică, legitățile a priori ale minții și acțiunii umane, respectiv prin efectele convertirii pornirilor instinctive cărora se opun fără rezervă, stimulează efectul de a deschide, trezi și dezvolta – în ordine tacită și spontană - atât facultățile psihice ale omului, cât și capacitățile sociale și de cooperare ale acestuia.

A recunoaște, respecta și a deprinde cu bună știință regulile acestei doctrine morale – atât de opuse instinctualității primare - nu este deloc o treabă ușoară. În plus, după cum bine spunea un clasic al domeniului, *drumul clasic-liberalismului nu poate fi ușurat pentru nimeni*. E nevoie de sforțări personale și interacțiuni sociale repetate, de confruntări timpurii cu marile probleme ale vieții, de curaj, prietenie și încredere în umanitate, e nevoie de eșecuri, onestitate și modestie, în sfârșit, de timp, știință și *cunoaștere de sine* (φιλοσοφία) pentru a reuși să faci trecerea de la *faza psihologică* a voinței radicale și dogmatice de a urma mitocănește toate aceste reguli, la *faza târzie și înaltă a moralității* propriu-zise, cea în care, cu înțelepciune, moderație și judecată, te lași dirijat spontan de ele în orice acțiune și situație socială. Te lași dirijat de ele în familie, la fel cum te lași în societate, te lași dirijat în politică, tot așa cum te lași în literatură ori economia politică. Nu este nevoie să mai adaugăm că, dată fiind această austeritate morală în care alege să trăiască, omul de formație clasic-liberală, prin ideile, faptele și trăsăturile sale va fi unul pe cât de greu de găsit, pe atât de greu de înțeles. Neîncercați și nepreveniți, îl vom putea confunda la extreme când cu liberalul radical care -

încremenit în proiect - face din regulile doctrinei liberale un scop în sine, când cu conservatorul care – *sărind peste proiect* - simulează afectat atingerea directă a fazei moralității propriu-zise. Ion Ghica a fost un clasic liberal și, deloc întâmplător, în epocă, formația sa morală a creat mari probleme tuturor celor care, în necunoștință de cauză, au urmărit să-i stabilească apartenența ideologică. Astfel, C. Istrati, primul său biograf, nu reușea să vadă nicio deosebire notabilă între orientarea de idei a lui Ghica și cea a școlii protecționiste a lui Dionisie Pop-Marțian. Nici Ștefan Zeletin, marele teoretician al burgheziei române, nu părea să se descurce mai bine. Pentru el, Ion Ghica era, alături de P.S Aurelian, A.D. Xenopol ori Pop Marțian, doar unul dintre *agitatorii* – formați la școala lui List – ai „*mișcării de reacțiune*". În sfârșit, ca o expresie dusă la extrem a confuziilor provocate de întâlnirea cu clasic-liberalismul, Ion Veverca îl considera pe Ghica unul dintre precursorii de secol XIX ai școlii române istoriciste.

Ion Ghica nu a fost, însă, un simplu clasic liberal. A fost un clasic liberal adânc implicat în viața publică și de stat românească, acolo unde de pe pozițiile de prim-ministru, ministru de interne, ministru plenipotențial la Londra, președinte al Camerei Deputaților, deputat, senator, membru și președinte al Academiei Române, Director al Teatrelor, profesor (Academia Mihaileană), editor și publicist (*Propășirea, Dacia Literară, Convorbiri literare, Independența*) a contribuit, fără precedent, în istoria Principatelor, apoi în Regat, la popularizarea și aplicarea ideilor și principiilor liberale. Greu de înțeles printre cei neinițiați, nu de puține ori, el a stârnit rumoare și indignare prin ideile sale, ajungând chiar să fie considerat de către aceștia un intrigant și un om fără principii morale. Cum altfel ar fi putut să fie receptat oare în rândul publicului neavizat, dacă, spre exemplu, din poziția sa de om politic implicat direct în formarea statului modern și dedicat idealurilor și intereselor naționale, ridiculiza și combătea în același timp cu talent scriitoricesc, în acord cu principiile sale clasic-liberale, ideile mercantiliste și protecționiste de încurajare a industriilor naționale?

În condițiile refuzului sistematic al lui Ghica de a teoretiza și scrie tratate, ideile sale liberale au fost expuse în diverse lucrări, articole, scrisori

ori comunicări publice orale, dar mai ales în celebrele sale *Convorbiri economice*. Scrieri dialogale, care au permis autorului să-și orienteze cu mult talent scriitoricesc discuțiile pe terenuri tematice extrem de diferite, de la impresiile sale de călătorie, la corespondențe și analize statistice, până la chestiuni filosofice abstracte privitoare la libertate, proprietate ori la himericul idealul al egalității averilor, *Convorbirile Economice* sunt redactate în acord cu programul de idei al publicațiilor *Dacia Literară* (1840) și *Propășirea* (1844). În spiritul celor două proiecte și programe de idei, Ion Ghica va alege ca izvor de inspirație pentru aceste scrieri, nu atât viața națională împreună cu moravurile ei funcționărești-birocratice (pe care, de altfel, el le va critica și ridiculiza cu fiecare ocazie), cât mai ales – în afininitate cu spiritul său clasic-liberal, marginala *viață de provincie*, împreună cu bătrâna ei limbă românească, cea de care cititorul nostru se va lovi în paginile volumului de față - respectiv cu vechile, descentralizatele și coloratele sale tradiții.

Totuși, deși *Convorbirile* dau curs proiectelor și programelor literare ale epocii, ele vin în egală măsură și în prelungirea unor preocupări constante ale lui Ghica față de aspectele pur teoretice. Înclinat spre disciplinele exacte, și deprins de timpuriu cu științele naturii, tânărul Ghica, viitor părinte fondator al statului român modern, a căpătat încă din studenție un puternic interes pentru științele sociale, cu deosebire pentru economie, cea mai riguroasă dintre ele. Așa se face că în cei șapte ani petrecuți la Paris el va participa cu maxim interes la cursurile de economie politică ale lui J.B. Say și va studia sistematic operele lui Adam Smith, David Ricardo, Bastiat, J. S. Mill, M. Chevallier, H. Passy, Laboulaye, G. Garnier, Guizot, Rossi, Blanqui.

Este știut că, în 1841, după absolvirea Școlii de Mine de la Paris, Ghica va reveni în țară. Eșuând în proiectele sale de angajare profesională pe care le avusese în minte inițial (administrarea unei afaceri în domeniul minier și al exploatărilor de sare, respectiv obținerea unei catedre la Colegiul Sf. Sava), continuând să păstreze legătura cu unchiul și mentorul său, Ion Câmpineanu (închis acum, din poziția de dizident, în temnițele de la Mărgineni și Plumbuita), suspectat a fi fost autorul unor scrieri politice anonime îndreptate

în contra autorităților pro-ruse de la București, și mai ales fiind foarte rău văzut de către susținătorii acestora din cauza vederilor sale liberale, Ghica a avut parte de o atmosferă ostilă și neplăcută la întoarcerea acasă. În acest condiții, în toamna lui 1841 va pleca, căutând loc de refugiu și de acțiune politică, în Moldova. Va ajunge la Iași, unde, găzduit de prietenul său, Vasile Alecsandri, și sprijinit de către Nicolae Suțu, postelnic și efor al Școlilor din Moldova va obține, după o relativă cumpănire, o catedră de economie la Academia Mihăileană. Va preda aici cel dintâi curs de economie în limba română din istoria Principatelor.

Ion Ghica va oferi cursului său un hotărât caracter paideutic, în condițiile în care, pentru el, economia politică avea de îndeplinit din start, prin procurarea bunăstării indivizilor și societăților, un important rol practic. Rolul său practic este realizabil însă doar în măsură în care cârmuitorii vor respecta cel puțin două dintre legitățile obiective, independente și naturale pe care știința economică este capabilă să le determine, diviziunea muncii și liber-schimbul: „1. *Ca fiecare nație să producă obiecturile la care are mai multă înlesnire locală și să le schimbe cu ale acele ale celorlalte;* 2. *A lăsa să treacă slobod o materie de la un loc la altul*". Vorbim de două legități ale vieții economice care, deși „*nu au fost puse în lucrare mai nicăieri, făgăduiesc să înmulțească binele omului și să-l ducă spre cea mai desăvârșită fericire*." În măsură în care doctrinele și politicile cârmuitorilor recunosc și respectă aceste două legități naturale, ele nu vor împiedica progresul, civilizația și fericirea generală. Altminteri, în cazul în care doctrinele și politicile acestora vor încălca/constrânge aceste irezistibile forțe naturale, dezordinea, mizeria și suferința se vor instala în societate și vor deveni generale.

Pus în valoare prin marele talent de povestitor al autorului, cursul de economie politică de la Academia Mihăileană se va bucura de un neașteptat interes public și va prefața viitoarele scrieri economice ale lui Ghica, lucrări cvasi-didactice prin care, pe parcusul a zeci de ani, autorul lor va expune în spațiul public românesc ideile și principiile teoriilor economiei clasice. Deși Ion Ghica a fost un foarte bun cunoscător al nivelelor teoretice la zi pe care științele economice le atinseseră în epocă, constatând lipsa de interes public a

românilor pentru ele și resimțind dureros indiferența românească, generatoare de sărăcie, pentru valorificarea resurselor Principatului Unit, el a decis ca începând cu 1864 să publice, folosindu-se de marele său talent literar, o serie de cărticele de popularizare a *economiei politice*, plecând de la problemele curente cu care se confruntă acesta. Așa apăreau amintitele deja *Convorbiri Economice*, o lucrare magistrală de introducere populară în economie, care, așa cum observa Dimitrie August Laurianu în anii 70 ai secolului al XIX-lea, este „*de o necesitate neînlăturabilă pentru tot omul care se ocupă cu orice fel de comerț, cu agricultura și cu ingineria; mai mult încă, ea e trebuincioasă în toate casele; mai cu seamă de când cu schimbarea, vechilor măsuri și greutăți, și cu întroducerea altor monede, s'a produs atâtea încurcături în micul comerț*”.

Odată ajunși aici, se cuvine să remarcăm un lucru: Ion Ghica, asemeni oricărui clasic liberal, deosebește fară dubii între *știința pură* și *disciplina morală*, motiv pentru care el nu va confunda niciodată *științele economice* cu *doctrina clasic liberală*. Totuși, pentru Ghica, dacă din perspectiva savantului, științele pure sunt independente de doctrinele morale, din perspectiva omului politic, doctrinele morale nu ar trebui izolate de domeniile teoretice ale științelor umane. Care este motivul? Principiile morale veritabile nu sunt altceva decât niște formule istorice de reprezentare, transpunere și respectare în ordinea practică a libertății, a legităților naturale și universale care fac obiectul cunoașterii științifice.

Urmare a acestei concepții raționaliste, doctrina liberală este pentru Ghica o disciplină de recunoaștere și aplicare a învățăturilor științelor la nivelul vieții practice a omului, la fel cum aceste învățături sunt singurele mijloace prin care se poate argumenta cu adevărat în favoarea principiilor clasic-liberale.

Principiul clasic liberal de căpătâi pe care Ghica îl expune și îl popularizează în toate scrierile și comunicările sale este - nu se putea altfel - *principiul libertății*. Cum acest principiu – prin caracterul său negativ și contra-intuitiv - nu poate fi apărat cu adevărat decât prin intermediul științelor, în particular al științelor economice, pledoaria generală pentru el va

fi transformată de Ghica într-o pledoarie economică pentru una din speciile sale, principiul libertății comerțului, celebrul „*laissez faire, laissez passer*”, pe care el îl va traduce, recurgând la aceeași vechea limbă românească prin „*a lasă să treacă slobod*”.

Pentru economistul român, libertatea comerțului este „una din legile cele mari și providențiale”, una care nu poate aduce niciodată pagubă ori vătămare; din contra, respectarea acesteia creează mereu efecte binefăcătoare. În acord cu această lege, „valoarea bunurilor merge scăzând, iar utilitatea lor merge crescând”, libertatea comerțului făcând posibile economiile de capital, creșterea și diversificarea producției, iar la final, bogăția și civilizația. Trecând dincolo de limitele teoriei clasice a valorii și intrând în zona confluenței cu teoriile marginaliste, Ion Ghica, care, după toate aparențele, nu cunoștea literatura austro-germană de specialitate, concepe bogăția, sinonimă la el cu „*traiul bun*” și cu „*darea de mână*”, ca pe un indicator evaluabil „după mărimea trebuințelor pe care ea le satisface”.

Altfel, respectând ecuația teoriilor economiei clasice, Ghica își reprezintă structura pieței plecând de la cele două mari categorii teoretice: producătorii și consumatorii, considerând, pe bună dreptate, că aplicarea principiului „*laissez faire*” în ordinea schimbului trebuie să conducă în mod necesar la o creștere a puterii consumatorilor, respectiv la dispunerea producătorilor în serviciul nevoilor acestora. Aici, Ghica va împinge din nou judecata dincolo de limitele teoriilor economiei clasice în interiorul cărora el gândește de regulă: economistul român observă că producătorii nu sunt altceva decât o specie de consumatori și, ca urmare a acestui fapt, interesele lor înguste și particulare trebuie să fie întotdeauna subordonate în regimul natural al pieței, intereselor clasei generale din care ei fac parte. Pentru Ion Ghica, lucrurile sunt clare: urmare a politicii „*laissez faire*”, consumul este cel care dictează sensul și logica în economie.

Ca economist, Ghica va deveni nu doar cel mai influent apărător român al liber-schimbului, ci, în egală măsură, și cel mai cunoscut critic autohton al mercantilismului și protecționismului de școală germană. Legând importul de puterea de consum și plecând de la teza balansării naturale a comerțului, Ghica va face din import un indicator al avuției și fericirii națiunii,

considerând că „un import mare atrage după sine un export deopotrivă de mare”. Argumentând în favoarea respectării necondiționate a principiul „laissez faire” în balanța importuri/exporturi, Ghica apelează în acest caz la concepția clasică privitoare la tratatele comerciale. În opinia sa, convențiile comerciale ar trebui să contribuie la reducerea ori la suprimarea taxelor vamale, permițând astfel respectarea deplină ori graduală a legilor naturale ale economiei. În opoziție cu aceste legi naturale, politicile mercantiliste și protecționiste sunt considerate de către el asemeni unor „impozite” care apasă pe umerii tuturor cetățenilor, acestea dovedindu-se contrare inclusiv intereselor acelor categorii favorizate de producători pentru care ele au fost ordonate. În ordinea legilor naturale ale economiei, volumul importului nu poate depăși niciodată exportul. Dacă vreodată balanța dintre export/import va ajunge una pasivă, acesta va fi doar efectul colateral al politicilor protecționiste/mercantiliste de stat care, restricționând liberul-schimb și împiedicând economiile de capital, în absența cărora economia de schimb devine imposibilă, reduc în forță puterea de consum a cetățenilor și încurajează împrumuturile/cheltuielile fară acoperire.

Pentru Ion Ghica, nu există vreun alt mijloc politic de încurajare și protejare a muncii naționale, respectiv nicio altă cale prin care societatea românească ar putea dobândi putere economică și influență politică europeană, în afara politicii liber-schimbului. În aceste condiții, nu ar trebui să ne mire faptul că toate pozițiile, proiectele și măsurile sale guvernamentale ori legislative au fost concepute plecând de la respectarea principiilor generale ale liberalismului clasic, în particular ale teoriilor economice ale liber-schimbului.

Astfel, în politica unirii Principatelor Române, Ghica va propune mai întâi desființarea granițelor vamale dintre Moldova și Muntenia, instituirea unei monede comune, respectiv impunerea unui sistem unic de măsuri și greutăți recunoscut de ambele state. Argumentele tehnice pe care le va folosi în acest caz, unele sprijinite pe exemplul de bună practică al *Zollverein*-ului, se refereau la echilibrarea și scăderea prețurilor agricole – în beneficiul tuturor consumatorilor -, la accelărarea procesului de unificare a piețelor celor două principate (care va pregăti calea unei viitoare unificări politice), la

reducerea cheltuielilor bugetare cu paza frontierelor, respectiv la reorientarea capitalului uman, astfel dislocat, către sectorul agricol, cel mai profitabil dintre sectoarele de producție ale economiei românești.

În chestiunea producției naționale, economistul român era convins de necesitatea încurajării/dezvoltării industriei, în special a „industriei agricole". Pentru Ghica, românii „nu pot și nu trebuie, cel puțin pentru moment, să fie altceva decât o nație agricolă". Altfel orice încurajare pentru dezvoltarea altor sectoare ale industriei naționale este legitimă economic doar în măsura în care, în acelasi timp, ea exclude din start practica subvenționării, nu are alt caracter protecționist, și vizează industriile apărute în jurul și pe seama marii producții agricole (cerealiere, animaliere, pomicole, viticole). În apărarea legității naturale a liber-schimbului, Ghica va merge fără excepții până la capăt. Astfel, dacă un sector de producție românesc nu poate funcționa fără subvenționare ori fără scutire de la regimul concurențial al pieței libere, atunci, pentru a „preveni un rău foarte mare, ale cărui consecințe sunt incalculabile", „nimic nu ar trebui să ne descurajeze și să ne facă să închidem și puținele fabrici pe care le mai avem" în acest domeniu de activitate.

Dar dacă Ion Ghica a susținut că producția industrială a României ar trebui să fie una eminamente agricolă, el nu a devenit prin aceasta un reacționar, tot așa cum argumentele sale nu s-au transformat în unele de factură conservatoare. Astfel, cel dintâi argument invocat în acest caz va fi extras din recunoașterea și respectarea legității naturale a specializării și diviziunii sociale a muncii, el referindu-se la faptul că, în acord cu sfera diviziunii internaționale a muncii, producția industrială autohtonă ar trebui să fie una agricolă, de vreme ce românii beneficiază de o serie de condiții naturale și istorice care înlesnesc agricultura și o fac competitivă. Totuși, legea diviziunii muncii, ca de altfel toate celelalte legi ale liber-schimbului nu împiedică în principiu posibilitatea unei dezvoltări multilaterale a industriilor naționale. Din contra, în virtutea liber-schimbului, Ghica recomandă nu doar atragerea de capital occidental, ci și aducerea în țară de fabricanți/meșteri străini, respectiv înființarea de către aceștia în Regat a unor sucursale ale marilor lor ateliere industriale. În aceste condiții, dacă există ceva care împiedică dezvoltarea pe scară largă a producției industriale în România,

acest ceva nu are, în opinia lui Ghica, vreo legătură cu capitalismul și legile liber-schimbului, ci cu organizarea și funcționarea defectuoasă a statului român, mai precis cu funcționarismul, incompetența și birocrația.

3. Cum îl putem „citi" pe Ion Ghica?

Am prezentat mai sus doar câteva dintre aspectele monografice care ne obligă să încheiem acest studiu introductiv cu un avertisment: opera politică, științifică și literară a clasic-liberalului, Ion Ghica, nu este una ușor de înțeles. Dacă, de exemplu, faptele politice ale acestui autor sunt legate de banalele idealuri naționale, dacă scrierile sale ni se arată ca simple lucrări de popularizare a științei, dacă în materie de literatură, Ion Ghica pare un simplu *causeur*, toate acestea departe de a ne trimite cu gândul la un posibil caracter facil al operei sale, ne motivează să-i descoperim subtextul.

Cum am putea, totuși, depășind complexul de superioritate al lectorului leneș și superficial, să descoperim înțelesul operelor clasic-liberale – altfel, atât de comentate într-o vreme - ale lui Ion Ghica? Cum putem, așadar, să ne asigurăm că vom surprinde articulațiile gândirii acestuia, pentru a fi în cele din urmă capabili a o înțelege?

Unul dintre pașii necesari în vederea unei lecturi de efect a operelor lui Ghica constă, credem noi, în recunoașterea și respectarea a trei dintre regulile metodologice cele mai simple, dar și cele mai des încălcate în cadrul științelor sociale, unele indispensabile pentru studierea acțiunilor antreprenoriale implicate în complicatele procese ale modernizării sociale: regulile individualismului metodologic.

Potrivit celei dintâi dintre aceste reguli, *obiectele și acțiunile oamenilor nu sunt definite/definibile în termenii proprietăților lor „reale", ci în termenii credințelor, opiniilor și intențiilor pe care oamenii le au despre ele*.

În cele ce urmează, trecând în revistă unele din cele mai însemnate etape și momente ale vieții lui Ion Ghica, intenționăm să arătăm cum, prin respectarea aceastei reguli hermeneutice, putem schimba și fertiliza planul

nostru de „lectură”, astfel încât, la final, să putem surprinde nuanțele cele mai fine ale faptelor și gândurilor lui Ion Ghica, respectiv să trezim în noi nevoia de a „reciti” operele acestuia dintr-o nouă perspectivă.

Potrivit acestei noi ordini metodice, vom putea spune că dacă Ion Ghica s-a născut la 16 august 1816, ca fiul al Banului Dimitrie Scarlat Ghica și al Mariei, fiica lui Scarlat Câmpineanu, într-o veche familie de boieri albanezi care a dat Țărilor Române nici mai mult, nici mai puțin decât nouă domnitori; dacă cel mai important mentor al formării sale timpurii a fost unchiul său, remarcabilul lider al Partidei Naționale, Ion Câmpineanu; dacă în copilărie a învățat de timpuriu greaca și neogreaca în familie, trecând apoi prin școala elementară românească, respectiv prin cea medie grecească; dacă ulterior a urmat cursurile Colegiului Sf. Sava, ori pe cele private de franceză ale lui J.A. Vaillant (unde împreună cu colegii Grigore Alexandrescu, C.A. Rosetti, îi va citi de timpuriu pe Montesquieu și Voltaire); dacă, în final, a trecut bacalaureatul în litere la Sorbona, absolvind Școala de Mine, respectiv Facultatea de Științe din Paris cu o diplomă în matematică, toate aceste date biografice nu vor conta pentru noi atât prin semnificația lor în sine, cât prin opiniile și interesele cvasi-burgheze prin care Ion Ghica s-a raportat la ele: „*Când am început a înțelege cele ce se petrec în lume, intrase de curând în cursul timpului un secol nou, secolul al XIX-lea, secol mare și luminos între toate, menit a schimba fața lucrurilor pe pământ, de la apus la răsărit; secol care a adus cu dânsul o civilizațiune cu totul și cu totul nouă, nebănuită și nevisată de timpii anteriori; civilizațiune ieșită din descoperirile științifice datorite geniului omenesc, care a dat râurilor, mărilor și oceanelor vapoarele, a înzestrat continentele cu drumuri-de-fier, a luminat pământul cu gaz și cu scânteia electrică, ne-a dăruit telegrafia, telefonia și fotografia; prin mecanică și prin chimie a transformat toate artele și măiestriile, a însutit și înmiit producțiunea și a rădicat pe om din robie și din apăsare la egalitate și la libertate.*”

Este știut că între 1835 și 1841, pe când Ion Ghica era student la Paris, Franța trecea printr-o mare agitație politică. Vorbim de anii - inspirați de idealurile radical-republicane de factură colectivistă ale romanticismului unor

Michelet, Quinet, Hugo și Lamartine – anii tensiunilor și luptelor neîncetate pentru putere între facțiunile politice rivale ale vremii (legitimiști, bonapartiști etc.), o perioadă tulbure în care junele Ghica se va fi întâlnit cu numeroși tineri munteni și moldoveni aflați la studii în străinătate – viitori lideri pașoptiști, oameni cu caractere pestrițe și orientări de idei foarte diferite, Ion Brătianu, Al. Golescu, D. Brătianu, C.A. Rosetti, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, V. Alecsandri, A.I. Cuza etc., împreună cu care, într-o atmosferă de entuziasm și de înflăcărare națională, va lega prietenii, va publica articole, va înființa societăți studențești, dar mai ales va pune la bătaie ambițioase planuri de acțiune în Principatele Române, acolo unde Rusia căuta de zor să-și intensifice protectoratul și să elimine din sânul Moldovei și Tării Românești idealurile de autonomie: *„Într-o Duminecă, îi scria Ghica prietenului său, V. Alecsandri, micile noastre cârduri se întâlniră pe Quai Voltaire, și noi și voi mergeam tot spre Champs Elysees. Mentorii noștri se opriră un minut la vorbă. Nu știu cum, nici în ce fel, dar ne-am pomenit deodată amestecați și braț la braț un muntean c'un moldovean: vorbeam fiecare limbagiul provinciei noastre și ne înțelegeam, par'c'am fi vorbit aceeași limbă. Ce revelațiune! Dintr'acel moment nu am mai fost nici Munteni, nici Moldoveni. Eram toți Români!"*

Urmând linia metodică trasată de regula mai sus-amintită, nu ne vom interesa în acest caz atât de mult de idealurile politice și de sentimentele patriotice ale grupurilor de bonjurișți (mare parte dintre ei oameni cu vederi liberal-radicale) frecventate de omul nostru, cât mai ales vom căuta să aflăm credințele, opiniile și interesele lui Ghica legate de ele. Procedând astfel, vom crea un debușeu hermeneutic în limitele căruia vom putea observa, de exemplu, că în ciuda forței de cuprindere și de distragere pe care anturajul, agitația și frământările politice din capitala franceză au revărsat-o asupra tânărului nostru, ele nu s-au dovedit mai puternice decât irezistibila sa atracție pentru studiul și învățarea științelor. Totuși, când ne referim aici la științe, nu ne referim la ceea ce înțelegem noi prin științe, ci la felul în care Ghica le-a perceput și s-a raportat la ele: *„Științele în locul nostru sunt până acum într'atât de necunoscute, încât zicerea chimie puțini o înțeleg în toată*

întinderea ei. Aceasta este pricina că despre o parte nici o industrie încă nu s'a întemeiat, despre alta nici o filozofie, pentrucă astăzi nu este filozofie fără științe. De aceea am rămas foarte înapoiați pe lângă celelalte nații ale Europei și altceva decât industria agricolă nu mai avem."

Plecând de la această opinie personală despre științe, una care ascunde o strânsă legătură cu interesele și motivația sa pentru cunoaștere, putem înțelege, bunăoară, de ce eruditul Ghica a renunțat în principiu să scrie tratate științifice, preferând să rămână în cele din urmă doar un simplu vulgarizator al acestora. Ne referim aici în special la relația lui Ion Ghica cu știința economică, căreia în calitate de om politic, diplomat ori animator cultural, i-a acordat cea mai mare atenție și însemnătate. În ce constă această însemnătate? În lecția de deschidere a cursului său de economie de la Academia Mihăileană, *Despre importanța economiei politice* (23 noiembrie 1843), Ghica își face cunoscute opiniile sale despre economie, respectiv, responsabilitățile profesorale pe care le simțea în relație cu aceasta: „*Când privește cineva slujbele cele mari ce lumea civilizată cere astăzi dela Economia politică și când de altă parte-și aruncă ochii asupra priveliștii ce înfățișează țările noastre în trecerea, lor dela amorțeala în care s'au aflat în civilizația Euzopei la sborul acest renviitor, nu poate dori altă cârmă mai mântuitoare decât Economia politică, care singură numai este în stare să ne lumineze întru căutarea interesurilor noastre materiale și morale. Așa îmi împlinesc o datorie, cerând îngăduința, D-voastră. Lipsit de alte titluri, vă aduc un zel fără preget și nu mă des nădăjduesc că vom putea face oarecare slujbe propășirilor de care avem trebuință. Dacă pământul în care seamănă cineva este bun și energic, fie oricât de slabă mâna care va semăna, totuși rodul va fi îmbelșugat."*

În 1843, întors pentru scurt timp din Moldova, acolo unde, după o activitate susținută, va contribui la formarea unui important cerc de idei clasic-liberal (Nicolae Suțu, Alexadru D. Moruzi, M. Kogălniceanu), pe care îl vedea ca pe „sâmbure împrejurul căruia se grupau ideile viitorului", Ion Ghica va înființa la București, împreună cu Nicolae Bălcescu și Christian Tell, Frăția, societatea secretă în jurul căreia va fi organizată Revoluția

română de la 1848. Și în acest caz, respectând cerințele metodologice deja amintite, ne vom orienta atenția noastră hermeneutică nu atât spre idealurile, dezideratele și revendicările acestei organizații secrete pașoptiste, cât asupra imprejurărilor și modului personal în care ele erau înțelese de fondatorii acesteia: „*Într-o noapte pin culesul viilor, pe la 1843, pe când lumina lunei începea a se contopi în razele dimineței și ajunsesem în dreptul caselor lui Simeon Marcovici, după un mic sfat între noi doi, în răspântii, în loc s-o luăm la deal, pe la Oteteleșanu, să ieșim la mine acasă, ne-am hotărât să urmăm pe strada Brezoianu, să ieșim la Mihai-Vodă și d-acolo s-o apucăm spre Filaret, să ne ducem să dejunăm cu câte o pereche de cârnați trandafiri și un pahar de must[…]Cu cât suiam pe coastă, cu atât vorbirea noastră devenea mai aprigă. Subiectul discuțiunii noastre era cel de toate zilele și de toate serile. Ne imputam unul altuia lipsa de patriotism și de energie; ne făceam răspunzători de starea nenorocită și umilită a țării, așa că la întoarcerea noastră în vale, la fântână, jurasem să ne consacrăm patriei cu trupul și sufletul, ne legasem frați de cruce și ca fiecare dintre noi să se supuie cu pericolul vietei și al averii, la hotărârile celorlalți doi; chiar din ziua aceea ne-am adunat de-am alcătuit statutele și regulamentele Frăției.*”

Motivat de aceleași idealuri naționale, la 1844 va edita la Iași împreună cu Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Ion Ghica și Petre Balș, revista *Propășirea*, o revistă săptămânală de cultura enciclopedică prin care fondatorii, Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și Petre Balș, urmăreau să dea „îndemn la răspândirea cunoștinților și literaturii naționale”, dar care percepută de autorități ca un mijloc de răspândire a ideilor liberale, va fi repede cenzurată și în final suspendată din ordinul direct al domnitorului Mihail Sturdza. În 1845, puternic afectat de moartea tatălui sau, Ion Ghica va pleca într-o călătorie de 3 ani în străinătate, vizitând pe rând în Italia, Franța sau Anglia. La întoarcerea în Principate, se va căsători, oarecum surprinzător pentru un rusofob ca el, cu Alexandrina, fiica lui Nicolae Mavros, cetățean rus, general și funcționar al cancelariei administrației țariste de la București. La 17 mai 1848, în preajma izbucnirii Revoluției, la sugestia lui Lamartine, ministrul de externe al Frantei, I. Ghica

va alege să plece la Constantinopol în calitate de delegat al revoluționarilor români. Va rămâne acolo și după reprimarea mișcării politice pașoptiste, căutând să obțină pe căi diplomatice suportul Porții în planul de a-l opune pretențiilor protectorale în creștere ale Rusiei țariste asupra Principatelor, o misiune de relativ succes, care îl va propulsa, recomandat de realele sale calități administrative și diplomatice, în postura de guvernator al insulei Samos. La un an după înfrângerea Rusiei țariste în Războiul Crimeii (1856), Ghica va reveni în Principate, acolo se va remarca pe rând ca unul din liderii proiectului unionist (ministru și prim-ministru), ca cel mai implicat membru al Monstruoasei Coaliții, în sfârșit, ca unul din promotorii instalării principelui Karl de Hohenzollern-Sigmaringen la domnia Principatelor unite. A fost ulterior, senator, deputat și membru în comitetul de conducere al PNL, director general al teatrelor, membru și președinte al Academiei Române, iar din 1881, ministru plenipotențiar la Londra. În 1889, odată cu revenirea în țară, se va retrage pe domeniul sau de la Ghergani, acolo unde, de altfel, în 1897 se va stinge din viață: „*În epoca de tranziție, prin care a trebuit să trecem ca să ieșim din starea de umilință în care eram căzuți și să ne rădicăm la o viață civilă și politică, am putut avea multe și mari decepțiuni, am putut întâlni în cale fel de fel de caractere: oameni, unii slabi de înger, cari la momentul chemărei au lipsit de la datoria lor, alții, regretând o stare de lucruri în care trăise, care le convenea și le profita poate, se uita cu dor la trecutul țărei; pe alții, îngrijați de repegiunea cu care se succedau aspirațiunile și exigențele naționale, rămâneau înapoi; pe mulți îngâmfați de succesele națiunei, la cari nici cu gândul nu gândise, își atribuiau lor tot meritul, fără a voi să recunoască cea mai mică participare nici mersului natural al lucrurilor, nici împrejurărilor din afară*”.

Așa cum am văzut, va fi necesar pentru noi ca în toate aceste situații de viață cu care ne întâlnim pe parcursul lecturii noastre să aflăm nu atât însemnătatea în sine a oamenilor, acțiunilor ori evenimentelor pe care le descoperim odată cu ele, cât mai ales care au fost percepțiile, gândurile și credințele lui Ion Ghica în legătură cu acestea. Și totuși, cum putem ști în calitate de cititori și interpreți ai lui Ghica, dacă acesta din urmă chiar a

crezut ceea noi ne imaginăm că a crezut despre întâmplările și evenimentele istorice în care el a fost implicat sau cărora le-a fost martor? Pentru a răspunde la această întrebare, ne vedem nevoiți să recurgem la respectarea unei a doua reguli individualist-metodologice: *în analiza acțiunilor celorlalți, noi facem invariabil interpretări pe baza „analogiei" cu propria minte.* Potrivit acestei reguli, noi grupăm și înțelegem acțiunile celorlalți oameni în baza unui sistem de clasificare pe care îl obținem nu din observarea acțiunilor lor, ci în funcție de cunoașterea propriei noastre minți, și anume plecând de fiecare dată de la presupoziția că aceștia împărtășesc cu noi valorile, scopurile ori mijloacele noastre de acțiune, respectiv că ei gândesc ori se raportează la lumea din jurul lor în același mod în care o facem și noi.

Respectând această regulă, vom putea decripta în cazul de față sensul clasic-liberal al operelor politice, științifice și literare ale lui Ghica, doar în măsura în care deținem ori dobândim suficientă experiență în cunoașterea, analizarea și înțelegerea prealabilă a propriei nostre minți. Altfel spus, pentru descifrarea înțelesurilor speciale ale ideilor și faptelor lui Ghica, vom fi nevoiți să recurgem la un obligatoriu exercițiu personal de cunoaștere filosofică care – prin operațiile și procesele sale reflexive – ne va ajuta să descoperim, să recunoaștem și să scrutăm sfera propriei subiectivități, cea în funcție de care noi judecăm analogic faptele și ideile celorlalți oameni.

Totuși, ce se întâmplă în situațiile în care suntem nevoiți să interpretăm acțiunile unor oameni care, precum clasic-liberalul Ghica, dovedesc în relație cu cei mai mulți dintre noi, că au o minte foarte diferită, greu ori imposibil de înțeles prin analogie cu a noastră? În acest caz vom intra într-o nouă fază a lecturii, cea în care vom putea surprinde articulațiile ultime ale gândirii și acțiunii, fază în care, respectând o a treia regulă individualist-metodologică, vom face tranziția de la *cunoașterea spontană* - de tip hermeneutic - a faptelor și ideilor celorlalți oameni, la *cunoasterea teoretică* - de tip științific - a lor: *cu cât trecem de la interpretarea acțiunilor unor oameni foarte asemănători nouă, la oameni care trăiesc într-un mediu de viață foarte diferit de al nostru, cu atât conceptele concrete ale minții nostre își pierd utilitatea*

în interpretarea acțiunilor acestor oameni, locul lor fiind luat de cele mai generale și mai abstracte dintre ele.

Vorbim în acest caz de trecerea la un nivel superior al lecturii, unul pe care nu-l putem atinge fără practicarea prealabilă a exercițiului filosofic necesar în faza hermenetică anterioară, nivel începând cu care vom putea determina deductiv, respectiv investiga organizat, de data aceasta în regimul strict al unor discipline științifice riguroase (economie, drept, științe politice etc.), toate acele categorii, legități și structuri universale a priori ale minții noastre în baza cărora subiectivitatea fiecaruia dintre noi – manifestată în gânduri și fapte – capătă sens și devine posibilă.

Iată, așadar, trei dintre regulile individualist-metodologice care se impun a fi folosite pentru a stimula și salva „lectura" unui autor de talia lui Ion Ghica. Toate aceste trei reguli metodologice, înrădăcinate în vechea paradigmă a filosofiei socratice și formulate/aplicate în cadrul diverselor școli acționaliste, deși pleacă de la presupoziția că faptele sociale sunt inteligibile pentru noi doar în măsură în care ele pot fi gândite – prin analogie - în termenii propriei noastre minți, nu au caracter relativist și nu sunt de natură polisilogistică. Într-adevăr, dacă în procesele de cunoaștere socială, noi nu observăm și nu înțelegem decât ceea ce este asemănător minții noastre, atunci, datori a respecta rigorile *neutralității axiologice* (*Wertfreiheit*), vom fi nevoiți metodic ca înaintea oricăreia dintre încercările noastre de a cunoaște lumea din afară, să descoperim/determinăm - mai întâi, printr-o înțelegere teleologică, apoi printr-o analiză deductivă - tot ceea ce putem observa, înțelege și infera în acest sens în interiorul minții noastre.

Am amintit, încă de la începutul acestui studiu introductiv, cel mai însemnat dintre obstacolele care ne împiedică să vorbim cu ușurință despre Ion Ghica: formația sa clasic-liberală. Pe parcurs, am observat că tot ea a fost cea care l-a împiedicat inclusiv pe Ghica să vorbească cu ușurință despre el însuși, căci „mie nu îmi este iertat să scriu decât numai atunci când pot spune un adevăr; și a cunoaște adevărul și a-l spune nu e lucru lesne, mai ales când în chestie se amestecă și puțină politică." Într-adevăr, ținând cont de toate acestea, vom putea spune, acum, la final, că liberalismul clasic a fost un veritabil *daimon* pentru Ion Ghica. O vom face, mulțumind în același timp

Editurii Liberalis și Institutului de Cercetări Economice și Fiscale din Paris pentru crearea – cu ajutorul acestui volum - a unei noi ocazii pentru a-l descoperi și înțelege.

Cristinel Trandafir

Libertatea

Ghergani, iunie 1881

***Iubite amice*,**

După promisiunea ce ți-am dat, urmez astăzi epistola mea precedentă cu câteva considerațiuni asupra libertății, asupra acestui cuvânt magic, a acestei zeități în numele căreia de trei mii de ani toate se fac și se desfac. Nu este publicist, economist sau moralist care să nu zică că vorbește, scrie și luptă pentru libertate; nu este cap încoronat, nu este un singur om de stat, ministru, cancelar sau vizir care să nu-și dea, cu drept sau fără drept, titlul de liberal.

„O, patrie, câte crime nu se comit în numele tău!" strigă un filozof al antichității.

Acest cuvânt s-ar aplica încă și mai bine libertății.

Istoria este plină de cruzimile comise în revendicarea libertăților publice și private. Atenianii se făleau cu libertățile lor, pe când înhămau pe iloți la pietre de moară și-i învârteau cu biciul la teascurile de untdelemn; pe când dau lui Socrate să bea otravă ca să nu se mai vorbească de unitatea dumnezeirii. Romanii vorbeau în forum libertate, pe când mânau sute de mii de robi cu biciul, ca pe turme de vite, la lucrarea edificiilor colosale cu cari împodobeau cetatea eternă, și pe când aruncau pradă fiarelor sălbatice pe acei cari îndrăzneau să mărturisească în Christ. Împărații, baronii, toate revoluțiunile și toate conjurațiunile, pronunciamentele, lovirile de stat[1], toți și toate au jurat și jură în numele sacru al libertății, pretinzând că tot ce fac și au făcut ar fi pentru glorificarea libertății. Ne putem întreba: cum se face că existența și dobândirea acestui drept al omului să fie încă disputate și contestate, de vreme ce toți o voiesc și o cer cerului și pământului, deoarece fiecare se zice gata a face pentru dobândirea ei toate sacrificiile de viață și de avere?

Cauza este că fiecare o voiește mai mult pentru sine și așa cum crede el că i-ar veni mai bine la socoteală, fără a se preocupa dacă acțiunile sale nu ating și nu jignesc libertățile altora. Lumea nu este încă pătrunsă de adevăratul sens al acestei prerogative. De aici coliziuni, luptă pentru deosebitele moduri de a înțelege, de a voi și de a practica libertatea: o încâlceală care nu se poate descurca de seculi[2], un adevărat antagonism, de unde autoritatea trage mijloace de a oprima împingând pe unii în contra altora, și unde demagogii găsesc un mijloc de a se face populari, preconizând libertăți stravagante, cari nu se pot realiza, dar cari adesea uimesc spiritele slabe și inculte.

Mulțimea nu este încă pătrunsă de ideea că libertatea unora nu trebuie să împiedice libertatea celoralalți.

O cucoană care plătise ștraf[3] la Viena pentru că își bătea servitoarea, o biată țigancă pe care o luase cu dânsa în călătorie, când se întorcea în țară, după câteva luni, îndată ce a pus piciorul pe pământul românesc la Turnu-Severin, a salutat patria cu o pereche de palme pe obrazul bietei Oprichi, esclamând:

„Te salut, o, patrie de libertate, unde pot bate când voi!”

Sunt încă puțini acei cari înțeleg că fericirea unui popor stă în libertatea tuturor, iar nu în prefecțiunea unora și în apăsarea altora; și sunt numeroși acei cari cer libertatea astfel cum le-ar plăcea lor, fără a le păsa de ceialalți, de aceea vedem că ceea ce numesc unii libertate ia fel de fel de forme și că, în loc de a fi toți mulțămiți, strigă unii în contra altora, simțindu-se loviți și împiedicați în interesele și în dezvoltarea lor.

Pentru unii, supremul libertății ar fi de a se obliga toți românii mari și mici să nu cumpere marfa decât de la dânșii; alții mai puțin esigenți s-ar mulțămi ca să nu se aducă mărfuri străine în țară, ca să nu concure cu cele confecționate de dânșii; pentru alții ar fi destul să se restrângă cât s-ar putea mai mult numărul acelora cari produc aceleași obiecte ce produc și ei, și foarte puțini înțeleg că a protege în contra concurenței, fie dinlăuntru, fie dinafară, este a persecuta pe cei mulți în folosul unora, că este a supune pe fiecare la niște dări nedrepte și fără folos pentru țară; căci orice măsură s-ar

lua în favoarea unui individ, unei meserii și orice formă ar lua acea măsură, ea se traduce într-o contribuțiune bănească, care apasă asupra tuturora și devine un adevărat impozit care, de cele mai multe ori, nu profită nici măcar acelui pe care a căutat să-l favorizeze.

Un patriotism rău înțeles face pe mulți să crează că a opri concurența, a acorda scutiri sau privilegiuri și a împiedeca libertatea schimbului de la un oraș la altul, de la o țară la alta, ar fi a îmbogăți națiunea. Eroare! căci nu se poate admite că legile cele mari și providențiale să poată aduce vreodată sărăcie și pieire; nu se poate admite că tranzacțiunile libere, cari sunt schimbul de servicii între oameni, să poată fi vreodată vătămătoare și păgubitoare; din contra, ele vor îmbogăți cu atât mai mult cu cât vor fi mai active, ele se micșorează cu cât li se aduc mai multe restricțiuni și piedici.

Atât rațiunea, cât și datele statistice dovedesc în mod netăgăduit că prin libertatea producțiunii și a schimbului valoarea obiectelor merge scăzând și utilitatea lor merge crescând. Cu cât valoarea obiectelor scade, cu atât rămâne un capital mai mare disponibil, capital care poate fi pus în serviciul producțiunei ca să o sporească; și viceversa, cu cât valoarea obiectelor va fi mai mare, cu atât capitalul rămas disponibil va fi mai mic și cu atât producțiunea va scădea.

Țările despotice, unde s-a practicat cu mai multă asprime sistemul vamal, sistemul protecționist și sistemul prohibitiv, este dovedit astăzi că au fost și sunt cele mai sărace și cele mai puțin locuite și, totodată, cele mai turburate și mai bântuite de conspirațiuni, de răzvrătiri, de foamete și de fel de fel de epidemii; și au mare dreptate economiștii când răspund toți într-o glăsuire fiziocraților și malthusianilor că libertatea tranzacțiunilor și creșterea densității populațiunii înlesnește sporirea producțiunii și a bogăției.

Nu este esact a crede că interesele se împung unele cu altele; tot ce se poate zice într-această privință este că omul, ca ființă activă, caută să depărteze sau cel puțin să micșoreze cât poate, să împuțineze senzațiunile ostenitoare și neplăcute și să mărească și să înmulțească pe cele plăcute și mulțumitoare; ceea ce vine a zice a încunjura și a împuțina munca și osteneala și a spori mulțămirile sau a produce puțin și a consuma mult. Pentru ca să dobândească însă pe cele plăcute, nu o poate face decât prin

schimb cu ceea ce a produs el; munca e dar condițiune fatală existenței societăților omenești.

Schimbul între producte constituie toată știința politică și socială, care regulează relațiunile ce trebuie să existe între oameni și face că ei nu pot fi absolut liberi, ci trebuie să-i reguleze acele relațiuni astfel ca libertatea să nu fie jignită decât întrucât aceea a unora ar putea vătăma pe a altora.

Că omul se naște liber nu avem decât să observăm această ființă atunci când încă societatea, obiceiurile și legile nu au putut să fi avut nici o acțiune asupra lui, să-l observăm în stare de pruncie. Copiii plâng când sunt lăsați singuri, nu le place nici singurătatea, nici întunericul, le place să fie în societatea semenilor lor, preferând pe cei de aceeași etate cu dânșii; totdeodată sunt egoiști și voluntari, și cu atât mai voluntari cu cât sunt mai prunci, cu cât nu s-au frecat cu rezistența celoralalți; se mânie și se revoltă când li se împotrivește cineva la voința lor. Aceste două instincte naturale, cari amândouă cer a fi satisfăcute și cari, lăsate fără frâu, ar face din fiecare om un despot sau un sclav, ele cer a fi temperate și regulate prin concesiuni mutuale de la unii la alții, făcând pe fiecare să înțeleagă respectul ce datorește drepturilor celoralalți, cu condițiunea, se înțelege, ca unii să nu aibă mai multe drepturi decât alții, ci să sacrifice fiecare o părticică din libertatea sa pentru posibilitatea de a trăi în societate cu alții.

Omul nu poate trăi în izolare, fiindcă organismul său fizic și intelectual îl pune în necesitate de a avea trebuință de ajutorul semenilor săi, nu numai a celora cari îl înconjoară, dar a celor de departe; lucrăm unii pentru alții, fiindcă în starea socială ne procurăm mulțumiri pe cari nu le-am putea dobândi prin noi înșine. Ca să ne convingem de acest adevăr, nu avem decât să considerăm ceea ce mâncăm, ce bem și ce îmbrăcăm într-un an pentru a ne încredința că munca noastră proprie și individuală nu ne-ar putea procura acele obiecte nici cu o lucrare stăruitoare de mai multe secule.

În starea de izolare, trebuințele covârșesc putințele noastre, mijloacele noastre de producțiune, pe când în starea socială din contră mijloacele noastre egalează și covârșesc trebuințele.

Mulțămirile omului depind de repartițiunea productelor, și acea repartițiune dă loc uneori la o mulțime de regulări nedrepte, egoiste și rău

chibzuite, cari nemulțămesc și turbură societățile, neliniștesc guvernele.

În fiecare societate, individul luptă pentru libertate și pentru apropriare[4], pe când statul sau guvernul luptă pentru autoritate, și astfel se formează două curente opuse.

Omul slab vorbește totdeauna în numele libertății, dar, îndată ce devine tare, începe a vorbi în numele autorității, a forței.

„Părinții bisericei - zice Cantù[5] - proclamau libertatea credințelor în tot timpul persecuțiunii religiei creștine, îndată însă ce a încetat acea persecuțiune și biserica a devenit autoritate au început la rândul lor a vorbi în numele puterii". Aceste două curente, al libertății și al autorității, le găsim în luptă în toate societățile; și chiar în cele mai înaintate în civilizațiune găsim o luptă neîncetată între justiție și putere, fiecare posedând o acțiune puternică asupra societății lor și biruind când una, când alta.

Lumea occidentală se zvârcolește de secule între autoritate și libertate, luptă necontenit cu principiul autoritar, inimicul jurat al societăților libere.

Să nu se înțeleagă iar că a fi liber va să zică a nu face nimic, de teamă să nu aducem supărare semenului nostru, ci din contră a fi liber însemnează a munci, a fi singurul său arbitru de ceea ce face și de ceea ce nu face; căci libertatea este activitate, este dreptul de întrebuințare liberă a timpului, alegerea liberă a lucrării și a muncei noastre; nu este, cum cred unii, trândăvia sau dreptul de a înjura și a calomnia, sau dreptul de a chema ura și disprețul asupra celoralalți sau asupra guvernului și a provoca ură și răzvrătiri. Nimic nu garantează mai bine propriele drepturi ale fiecăruia ca respectul ce trebuie să avem noi înșine pentru drepturile cari le țin în cumpănă.

Numai cu această condițiune libertatea se poate stabili la un popor; ea este exigentă și capricioasă, voiește să fie înțeleasă, apreciată și iubită până la moarte. Și, când dintr-un concurs oarecare de circumstanțe libertatea se coboară asupra unei societăți care nu știe să o prețuiască și să o practice, ea se oprește puțin și, dacă vede că nu este respectată și adorată, zboară, fuge, lăsând un regret lung și amar, căci nimeni nu simte mai bine lipsa ei decât

acei cari au avut-o și au pierdut-o, neștiind să o păstreze. Voltaire zicea că, pentru a scrie despre libertate, ar voi să fie închis la Bastilia.

Libertatea rău înțeleasă face afacerile despotismului, precum și despotismul naște mai curând sau mai târziu libertatea. S-a zis că Bastilia a făcut mai mult pentru libertate decât Voltaire sau Rousseau.

Cu cât într-o societate există mai multă ignoranță și mai puțină educațiune, cu cât simțul justiției și dreapta apreciare a intereselor sunt mai puțin dezvoltate și cu cât puterea morală, care înfrânează patimele și dezvoltă rațiunea, va fi mai slabă, cu atât libertatea va fi mai puțin înțeleasă și practicarea ei va fi mai anevoie, și prin urmare pericolul de a se pierde va fi mai iminent.

Una din condițiunile cele mai importante pentru libertatea unui popor este ca în clasele de jos să existe spiritul de conservațiune și în cele de sus să existe spiritul de inovațiune și de progres. Această condițiune a făcut că în Englitera libertatea a putut înflori mai bine decât în orice altă țară.

Abolițiunea robiei, desființarea glébei și a clăcei, abolițiunea drepturilor de naștere, proclamarea egalității, libertatea exercițiului meseriilor, desființarea monopolurilor, libertatea presei și a întrunirilor, libertatea individuală *habeas corpus* sunt victorii ale libertății; ele însă nu dau acelora cari au scăpat de nedreptate și de apăsare dreptul să creează și să pretindă că la rândul lor pot oprima pe acei cari i-au năpăstuit, căci aceasta nu ar fi decât o intervertire de roluri, iar nu o biruință a principiului libertății; răul ar rămânea același, ar fi poate chiar și mai mare, pentru că nimic nu este mai grozav decât apasărea mulțimii.

Pe cât timp nu vom căuta decât ceea ce ne convine personal, fără a ține seama de trebuințele și de interesele celoralalți, să tot dorim libertatea, să o tot chemăm toți cu toții, buni și răi, bătrâni și tineri, ea vă rămânea surdă la glasul nostru, va rămânea suspendată în aer ca o simplă aspirațiune și va dispărea ca o nălucă, tocmai atunci când am crede că o ținem mai bine. Pe cât timp nu vom înțelege că ea este dreptul de a face ceea ce voim sub propria răspundere a conștiinței, recunoscând celoralalți un drept egal, nu putem fi liberi.

Câtă vreme însă pentru brutar idealul libertății ar fi dreptul de a impune consumatorilor pâne lipsă la dram, necoaptă și din făină stricată, și pe cât timp măcelarul va striga în contra autorității care-1 oprește de a vinde carne de mortăciune, și cărciumarul va dori ca salonul său să fie local de întâlnire a făcătorilor de rele, cari se mulțumesc a bea rachiul fabricat cu vitriol și cu ardei și a-1 plăti cât de scump din beneficiile meseriei lor, pe strade după miezul nopții; pe câtă vreme tabácii, caváfii[6] și croitorii vor crede că libertatea constă în a nu se permite concetățenilor lor să cumpere piei, cizme și haine de la alții din țară sau din afară și a obliga, în numele patriei și al patriotismului, pe toți locuitorii să se îmbrace și să se încalțe cu haine și cu încălțăminte făcute de domnia lor, zicerea libertate va fi o iluziune și pe toată ziua ar fi un pas către apăsare și despotism.

Autoritatea și politica nu sunt numaidecât metoda de a realiza libertatea și de a o garanta. Într-o societate civilizată numai legea scrisă trebuie să ție locul voinței arbitrare și a bunului plac, ea trebuie să consacre și să facă să se respecte drepturile naturale și imprescriptibile ale fiecăruia. Guvernele nu au dreptul să se considere pe dânsele ca având prerogative și interese proprii, ci trebuie să înțeleagă și să știe că nu sunt nimic alta decât puterea care se întrepune între acel care încearcă să nedreptățească și acel asupra căruia caută să se năpustească nedreptatea.

Omul, ca să fie liber, trebuie să înțeleagă și să știe că ceea ce dă libertate, considerațiune și avere este munca, că ele sunt singurul drum care duce la civilizațiune și la progres; până când nu vom învăța, lovindu-ne cu capul de pragul de sus și de jos, a nu mai crede pe acei cari, ca să ne esploateze, ne făgăduiesc câte în lume și în soare, cai pe părești: libertate absolută, împuținare de dări, instrucțiune cu chila, guvern ieftin - până atunci n-o să vedem altă decât două sau trei partide politice vrăjmășindu-se între dânsele și strigând fiecare, la rândul lor: „Sculați voi că să ne punem noi”; partide egoiste și ambițioase, care pizmuind pe cei ajunși la putere, care, de bine, de rău, se silesc cât pot și pe cât se pricep să facă cum cred că e mai bine, se muncesc să-i dea jos și să se puie în locul lor ca să facă tot ca ei. Strigă deși știu că, îndată ce se vor pune pe lucru la rândul lor, are să se școale opoziținea celoralalți în contra lor; că acei cari la rândul lor ar vroi

să-i înlocuiască au să-i atace pentru toate câte vor face, precum și pentru cele ce nu vor face, au să-i denigreze, să-i calomnieze, să-i gratifice cu titlurile obicinuite de instrumente ale neamicului și ale străinului, de călcători de legi, de violatori de constituțiune; că au să-i acuze de rea voință, de neștiință, să-i împiedece la orice ar voi să facă, să-i insulte nu numai în viața lor publică, dar chiar și în cea privată, să se lege de neamurile și de amicii lor; aleargă pe la consuli, pe la gazetele străine; într-un cuvânt, întrebuințează toate mijloacele pentru a-i discredita în ochii poporului și ai străinilor. Guvernul, amărât, își pierde cumpătul și, ca omul necăjit, când nu este înzestrat cu o mare doză de filozofie, alunecă pe povârnișul mâniei, ia măsuri aspre, lovește și cade printr-un esces de vigoare sau prin descurajare și dezgust; se lasă în voia întâmplărilor, și atunci cade prin apatie. Opoziținea profită și de una, și de alta ca să se suie pe ruinele celor căzuți, cugetând puțin la ceea ce are să fie. Dar a făgăduit cai pe pereți, sănătate în vite, ploaie la soroace, siguritate în case și pe drumuri, la orașe și la țară, sterpirea abuzurilor, a dărilor de foc și a hoțiilor de vite, micșorarea dărilor, satisfacerea aspirațiunilor naționale, lățirea teritoriului în dreapta și în stânga, participarea statului român la dezlegarea tuturor cestiunilor celor mari ale diplomației și mii și mii de alte frumuseți - le uită pe toate, puțin le pasă de cele ce au făgăduit. Atunci o altă opoziținue se formează, cu alte făgăduieli, și dantul se învârtește de atâția ani, reîncepând totdeauna da capo, joc vătămător și periculos.

Cu toate acestea, sub ministerul[7] de ieri, ca și sub cel de azi, ca și sub cel de mâne, lumea merge înainte pe calea progresului, dovadă învederată că el nu emană de la partide, ci de la națiune și de la condițiunile în cari se află țara.

Nu voi să zic că în orice minister, ca și în orice opoziținue, nu se găsesc oameni dezinteresați; sunt departe de a crede că unii nu atacă decât ca să puie mâna pe putere și că ceialalți nu se apără decât ca să tragă foloase, dar este învederat că înfocarea luptei nu-i lasă nici pe unii, nici pe alții să se ocupe cu ceea ce trebuie țării.

Orbirea partidelor merge până a refuza și a combate binele când ar veni de la partidul opus, deși rațiunea ne zice să-l primim ori de unde ne-ar veni și să fim recunoscători acelor cari în timpuri grele au apărat drepturile țării.

Trecutul de orice dată, ca și prezentul, își are păcatele sale; dar totodată și unul, și altul au drepturi netăgăduite la recunoștința urmașilor când au știut să le păstreze o patrie; cu toate acestea, se găsesc mulți care-l defaimă, îl disprețuiesc și-l insultă. Această ingratitudine și lipsă de respect către oameni vine din patimă, din neștiință și din orbire. Mai târziu, când timpul va potoli patimile, atunci vom putea judeca oamenii cu imparțialitate, și poate că dreptatea va apărea la mulți ca o mustrare că n-au știut să prețuiască și să judece în deplină libertate. Până atunci, ceea ce ne poate servi de normă în aprecierile noastre asupra oamenilor este să știm că acel care nu face alta decât să samene ura și vrajba, zavistuind și calomniind, nu este bun român și că acel care muncește, produce, scrie, traduce, ridică o fabrică, o casă de comerț, mahometan sau israelit, ortodox sau papist, liberal, democrat sau aristocrat, este bun român, fiindcă prin faptele sale contribuie la înaintarea și la dezvoltarea României, și pentru aceasta merită stima și considerațiunea țării.

Legea ne-a dat tot ce ne putea da, nu mai avem nimica să-i cerem: suntem toți egali, înaintea drepturilor și a datoriilor nu depindem nici de voința, nici de capriciul nimărui. Aceasta este un mare bine, negreșit, dar ne impune și o răspundere mare, foarte mare, căci ne-a creat o ordine nouă de datorii, ne-a dat o independență care nu se poate păstra decât supuindu-ne la legile cari ne garantează pe unii în contra altora.

Am arătat că un mod de a înțelege libertatea este de a o considera ca o tendință absolută a individului, fără altă regulă decât voință proprie a fiecăruia, fără nici o considerațiune pentru ceialalți membri ai societății: libertatea egoistului, cum s-ar zice. Un alt mod de a o înțelege este de a o privi ca absolută numai până acolo unde ar lovi rațiunea și justiția. Una este libertatea tiraniei, cealaltă este libertatea cea adevărată.

Libertatea este un drept natural al omului, căci fiecare are conștiința liberei sale acțiuni, a acelei libertăți care naște din noțiunea binelui și a răului, pe care o numim libertate morală; pe dânsa se razămă tot edificiul social al responsabilității omului, cu toată teoria pedepselor și recompenselor; fără dânsa nu esistă nici virtute, nici vițiu, nici fapte bune, nici fapte rele.

Dar dacă omul se simte pe dânsul liber, nu este el oare printr-aceasta chiar constrâns a nu nega celoralalți oameni aceeași prerogativă? Și prin urmare nu a luat el, prin faptul acesta chiar, obligațiunea de a-și mărgini libertatea sa acolo unde ea începe a lovi libertatea celoralalți, cerând și el același sacrificiu din partea celoralalți, ca astfel societatea să devie garanția drepturilor mutuale? De aci necesitatea de a recunoaște o autoritate care să poată judeca după rațiune întinderea cercului libertății fiecăruia, cerc a cărui întindere trebuie să fie aceeași pentru toți, ca să poată fi respectat, ca să fie necontestat. Așadar, libertatea, egalitatea și autoritatea sunt elementele primordiale ale vieții sociale.

În cât privește libertatea individuală, fiecare om este stăpân absolut, suveran, are dreptul netăgăduit de a dispune de persoana și de averea sa; avem fiecare liberul joc al activității noastre fizice și intelectuale; iar în cât privește libertatea socială, pe care englezii o numesc principiul voluntar, pe care Dupont-White[8] o numește *individualism*, se cuvine a ținea seama de respectul libertății celoralalți; cu alte cuvinte, că trebuie să se respecte prescripțiunile autorității, adică ale legii.

Libertatea și autoritatea trebuie să se combine în folosul fiecărui membru al societății, iar nu să se combată, căci de va fi luptă între aceste două elemente societatea se periclitează, și o libertate care nu recunoaște autoritatea cade de sine prin anarhie, precum autoritatea cade prin abuzul puterii cu care a călcat libertatea.

Societățile ai căror membri nu-și înțeleg datoriile ce au unii către alții își dau mai totdeauna libertăți esagerate și rău înțelese, cari, mai curând sau mai târziu, produc ciocniri între interesele comune și particulare; degenerează într-o anarhie, al cărei singur remediu este despotismul.

Acel cerc vițios, în care se învârtesc unele societăți de secule, provine din imperfecțiunea morală a membrilor cari le compun și din puțina dezvoltare intelectuală în care sunt lăsați, căci libertatea trebuie să găsească în fiecare voința și puterea de a se supune adevărului și dreptății, altfel, societatea este în tot minutul în pericul de a fi spulberată.

„Legea veghează la ușa cetățeanului englez, numai justiția poate păși pragul, zice Laboulaye[9]; liber în casă, numai afară din casă este supus autorității; este inocent până în momentul pronunțării condamnării, este judecat de magistrați inamovibili sau de juriu, în virtutea legilor cari au definit crima mai dinainte și au regulat procedura și pedeapsa”.

Libertatea omului nu trebuie să fie și nu poate fi absolută; sunt însă autorități mari cari în secului trecut, pe când se puneau piedici cugetării și dezvoltării, năbușind și oprimând, au propagat ideea de o libertate absolută și au voit să ridice această idee la înălțimea unui principiu, să facă dintr-însa o dogmă socială. Dacă această idee poate fi un adevăr netăgăduit pentru un individ izolat, nu se poate însă admite în ceea ce se atinge de relațiunile cu ceialalți oameni, și consecința ei ar fi ca nimeni să nu se abție decât de la faptele cari nu-i convin sau pe cari nu voiește a le face, a nu recunoaște nici o lege alta decât voința sa proprie, sau cel mult a nu se supune decât numai la legile acelea pe cari el a binevoit să le admită; se înțelege că aceasta ar pune pe fiecare la voia întâmplărilor, adică la discreționea celui mai tare.

În fapt nu există un principiu recunoscut și netăgăduit prin care să se precizeze și să se stabilească marginile intervenirii autorității în viața omului. Fiecare opinează și hotărește cum îi vine mai bine; unii merg până a crede că guvernul ar avea dreptul și datoria de a interveni și a întreprinde lucrări și acțiuni oriunde i s-ar părea că ar fi ceva de făcut, un rău de îndreptat; merg până a voi să fie în stat o unitate de putere care să facă binele cu sila, să-l impuie. Aceia ar voi o societate omogenă, o singură putere la centru, ducând acțiunea sa binefăcătoare, prin agenți subordinați și disciplinați, până la punctele cele mai depărtate. Aceste idei autoritare se apropie foarte mult în procedere de organizațiunile dorite de socialiști, căci și ele, pornind de la un principiu fals, caută să înlocuiască libertatea prin silă, impunând niște moduri de trai artificiale în locul celor naturale. Sunt alți cugetători, ca Bukle[10], de esemplu, cari, trecând în cealaltă estremă, sunt până într-atâta de geloși de respectul libertății, mai ales când e vorba de cea intelectuală, încât nu admit să se atingă nimeni de dânsa, nici în bine, nici în rău, nu admit nici măcar

amestecul autorității pentru a încuraja literatura, artele sau științele, neagă orice acțiune alta decât aceea a justiției.

Tendința autorității este de a se întinde cât poate peste ceea ce trebuie și de a călca libertatea individului atât prin acțiunea opiniunii, cât și prin acea a legislațiunii. La toate guvernele găsim tendința de a se întinde peste limitele dreptului natural.

În luptele partidelor politice, totdeauna minoritățile luptă în contra tendinței autorității, în numele respectului libertății, dar, lipsite de mijloace suficiente prin ele înseși, sunt fatalmente conduse de a-și căuta de multe ori puterea de acțiune în întrebuințarea de mijloace culpabile. S-a văzut timpi când un partid, amenințat în credințele sale politice, a mers până a uita sentimentul de patrie și de naționalitate pentru favorul realizării ideei căreia s-a devotat; atât devin de pasionate, încât uită orice rațiune, încât ceea ce partidele politice numesc toleranță nu este decât dreptul de a face tot ce vor și ceea ce împodobesc cu numele de libertate nu este decât triumful ideei lor.

Este peste putință a se adopta un sistem esclusiv, mai ales când este vorba de o societate puțin dezvoltată, ai cărei membri nu sunt încă în stare să judece și să prețuiască ceea ce se poate face în folosul tuturor; de aci vine că, cu cât o societate este mai puțin dezvoltată, cu atât guvernul are o mai mare acțiune asupra membrilor ei, și răspunderea lui devine cu atât mai mare cu cât poate intra mai adânc pe tărâmurile libertății fiecăruia, și cu atât este mai obligat a forma rațiunea, a implanta credințe adevărate, a calma pasiunile, a combate ideile greșite și a dezrădăcina prejudițiile.

Tendința mai tuturor autorităților de a interveni în viața cetățenilor mai mult decât se cuvine a determinat pe mai mulți publiciști moderni a se ocupa să afle natura acțiunii ce se cuvine autorității și să determine într-un mod precis cercul acelei acțiuni; au căutat să însemneze până unde trebuie să se întindă suveranitatea individului și până unde trebuie să se înfigă puterea autorității, câtă parte din viață se cuvine individului și câtă societății.

John Stuart Mill proclamă că principiul care trebuie să dirigă raporturile societății cu individul, fie ca forță materială sub formă de penalitate legală, fie ca coacțiune morală a opiniunii publice, este „de a opri pe individ de a vătăma pe alții” și că aceasta este singura rațiune legitimă ce poate avea o

societate de a se servi de putere în contra membrilor săi. Acest mare publicist, după ce arată că asociațiunea este un drept individual, inviolabil și sacru, că ea rezidă în raporturile cari unesc pe oameni între dânșii și în legăturile cari constituie aceste raporturi, susține într-un mod general că „tot ce este de dorit a se face în interesul umanității, al generațiunilor viitoare sau în interesul membrilor cari au trebuință de ajutor intră în atribuțiunile autorităților, afară de a remunera pe particulari sau pe societăți la întreprinderile lor”.

El consideră pe orice individ ca răspunzător către ceialalți membri ai societății pentru orice rău pricinuiește, nu numai prin faptele sale, dar chiar și prin inacțiunea sa, și conchide zicând că „fiecare trebuie să ia parte la lucrările și la sacrificiile trebuincioase pentru apărarea societății și a membrilor ei în contra amenințărilor și a vătămărilor”.

Laboulaye are și el aceleași idei asupra libertății. Amândoi acești publiciști mari apără principiul libertății economice al lui Adam Smith: lasă să se facă, lasă să treacă (*laissez faire, laissez passer*).

Baronul Wilhelm de Humboldt[11] consideră libertatea individuală ca o condițiune neapărat trebuincioasă dezvoltării și progresului societății. „Scopul omului, zice el, nu scopul acela pe care ni-l arată niște pofte trecătoare, dar acela care ne este prescris de decretele eterne și nestrămutate ale rațiunii, este dezvoltarea întinsă și armonioasă a tuturor facultăților într-un tot complet și constant; așadar, scopul către care trebuie să tindă necontenit orice ființă omenească, și mai cu seamă aceea care voiește să influințeze asupra semenilor săi, este individualitatea puterii și a dezvoltării; pentru aceste două lucruri sunt necesare libertatea și varietatea de situațiuni, unirea lor produce vigoarea individuală și diversitatea multiplă care se contopesc în originalitate”.

Baza societăților celor mai libere, a societății engleze și americane, este guvernul prin sine însuși, ceea ce ei numesc *self-government*. Să nu credem însă că înțelesul acestui cuvânt ar fi a se guverna fiecare pe sine, căci aceasta ar fi negarea oricărei autorități. Adevăratul înțeles este ca fiecare să fie guvernat de toți ceialalți cetățeni.

Englezii, prin proclamarea principiului libertății individuale, au luat toate precauțiunile în contra opresiunii, pe care mulțimea sau numărul ar voi să exerciteze în contra unei părți a societății sau în contra vreunuia dintr-înșii. „Este de neapărată trebuință, zice Mill, a pune o îngrădire acțiunii legitime a opiniunii colective asupra independenței individuale”; această precauțiune este tot atât de necesară ca și aceea care s-ar lua în contra oricărui abuz de putere. Tirania majorității trebuie pusă în numărul relelor de cari societatea să se ferească; ea pătrunde în amănuntele vieții mai adânc decât toate tiraniile. Ideea că legitimitatea puterii constă în număr este o idee eronată, destructivă a libertăților și a adevărului.

Se vorbește mult de opiniunea publică, dar mai niciodată ea nu este rezultanta credințelor tuturor membrilor unei societăți asupra unei cestiuni; de cele mai multe ori este numai credința guvernului sau a unui partid care impune gloatelor credințele și voințele sale, și încă mai adese și guvernul, și partidele devin instrumente și organe ale tendințelor greșite ale mulțimii, ca să o poată domina.

Partidul care impune credințele și voințele sale este de cele mai multe ori o clasă, o corporațiune, un oraș, o mahala, o facțiune, un Ciceronache, un Luminărică, un ziarist, un ambițios, un Catilina, care pune mâna pe gloate sau pe acei cari le conduc, se proclamă opiniunea publică, voința națională și conduce societatea după ambițiunea sa, fără a ținea seamă de adevăratele sale interese; face și desface, și gloatele primesc orice zic ei cu aplauze, cu mulțămire și cu recunoștință.

Mulțimea judecă mai mult cu inima decât cu rațiunea; poporul iubește sau urăște, și nu are încredere decât într-acei pe cari-i iubește. Binele ce rezultă este mare când acel preferit, acel idol este la înălțimea așteptării sale, precum este și nenorocirea de mare când acea afecțiune se abate pe capul unui ambițios de rând sau al unui incapabil care nu o merită. Guvernele sau partidele cari pun gheara astfel pe voința gloatelor pot avea o aparență de tărie; dar aceasta nu face pe un popor nici ferice, nici liber, pentru că nici puterea absolută nu face tăria și stabilitatea guvernului, nici voința mulțimii nu constituie libertatea. Și una, și alta, ca să se poată susținea, au trebuință să fie sprijinite de rațiune și de dreptate.

În cât privește libertatea intelectuală, adică libertatea cugetării, a conștiinței și a scrierii, publiciștii cei moderni nu recunosc autorității nici un drept de ingerință altul decât de a opri calomnia și apelul la violență; libertatea intelectuală este cerută de toți în general ca un drept inalienabil al omului, drept care trebuie să fie absolut. „Libertatea opiniunilor și a discuțiunii, zice Mill, este o necesitate pentru dezvoltarea intelectuală, dezvoltare de la care depinde bunăstarea morală și materială a neamului omenesc". Sieyes[12] zicea că „presa este un al șaselea simț dat popoarelor modernei" și Georges Canning o punea așa de sus, că o consideră ca o a patra putere în stat, putere cu care guverna pe timpul cât parlamentele nu erau deschise.

„Rolul presei, zice Mill, este de a ajuta progresul regulat și pacinic în care mișcarea se face prin inteligență, socialitatea se perfecționează la flacăra artelor, științelor și la lumina tuturor talentelor „. Un stat nu poate exista liber fără presă, și presă liberă.

Într-un cadru restrins, ca al unei epistole, ar fi fastidios a mă întinde mai mult asupra acestui subiect; tot ce am voit este ca, într-un mod foarte sumar, să dau o idee despre libertate în esența libertății. Voi urma cu cele cinci libertăți primordiale, enumerate de Thiers, pe cari el le numește: securitatea, libertatea electorală, libertatea reprezentațiunii naționale, libertatea presei și preponderanța reprezentațiunii naționale în direcțiunea afacerilor statului.

Libertatea presei

1881

Libertatea! Ce cuvânt magic, ce prerogativă mare și frumoasă când știe omul s-o practice, s-o înțeleagă, s-o merite și poate s-o dobândească și s-o păstreze. Știu că-ți place și o iubești și tu ca mine. Dar când văd atâția liberali făcând unele lucruri, îmi vine a crede uneori că esistă o neînțelegere, o confuziune, că n-o înțelegem toți tot într-un fel și că esistă asupra cuvântului o nedomirire care îmi pare periculoasă, asfel că mă face să mă întreb eu pe mine ce e libertatea. Nu voi să impun ideile mele nimunui dar iată ce-mi răspund eu la această aporie după o lungă cugetare. Acest răspuns mi-a venit ieri când eram în pulman iar, întorcându-mă de la Brighton, și aveam alături un curios indiscret care mă tot desfunda cu întrebări.

Mă dusesem să petrec acolo câteva zile în [orașul] soarelui cum îl numesc englezii.

Îmi pare că a fi liber este a te scula ș-a te culca când vei, a mânca când îți este sau ți se pare că ți-este foame, a ieși ș-a te întoarce acasă când îți convine, a te plimba când ai vreme și când îți place, a vedea sau a nu vedea lume după cum ești dispus, ș-a nu fi știut de nimeni dacă așa îți convine sau așa îți vine la socoteală, într-un cuvânt a face orce voi, orce îmi place, bineînțeles fără a aduce vreo vătămare altora și fără a ofensa bunele moravuri. Să zice că presa și ziaristica sunt paladiumul libertății.

Apoi îți vine poftă să te duci undeva, să fii singur, să lași pe toți în pace și să trăiești cum vrei. Te-a zărit un ziarist, un reporter, îndată vezi, alături cu observațiile meteorologice și cu cursul pieților, că d-nul V. Alecsandri a sosit ieri în orașul nostru, are de gând să meargă la Sinaia, la Mircești sau la Paris, pe când nu vreai să te știe nimeni, și d-aci o mie ș-o sută de consecințe care îți sunt neplăcute. Înțeleg, presa să se ocupe de un om când caută a face sau

face vreo răutate, să previe, să oprească sau să denunțe pe făptuitor, dar așa, să-ți denunțe mișcările și gândurile fără niciun cuvânt, unde este dar libertatea pe care zice că o apără ș-o garantează, unde e respectul libertății individuale, când are reporteri, adică spioni, ca să publice orcine ce face și ce cugetă.

Englezii se pretind oamenii cei mai liberali din lume și cu toate acestea au cei mai mulți reporteri, încât un biet englez nu se poate mișca, nu poate zice o vorbă, fără ca acea mișcare, acea vorbă să nu fie în *Times*, în *Daily Telegraph - largest circulation in the word*, sau în *Standard*, ba de multe ori în *Vanity Fair* sau în *Punch*: Gladstone a fost la biserică, la biserica sf. Pancratiu, regina s-a plimbat o oră cu trăsura. Northcote a vorbit la Leeds... Apoi libertate se numește asta? Au ei pentru libertatea individuală respectul ce pretind că-l au pentru libertatea individuală?"

D-atunci adio libertate, pune-ți lanțul de gât, de mâni și de picere, cravată albă, mănuși, botine lustruite și frac, stai ore întregi înțepat, gândește-te bine la vorbă, întoarce-ți limba de nouă ori în gură până a nu scoate vorba din gură. De e viscol, de e soare, îmbracă-te și ieși din casă la orele prescrise de alții, mănâncă când le place acelor care te-au poftit la masa lor, culcă-te când vor să te lase să pleci acei care te-au chemat la soareaua lor.

Dar o să-mi zici că cine te silește să te duci la aceste invitațiuni! Nu poți să răspunzi că ești răcit, că tușești, că doctoru nu te lasă să ieși din casă, că te-a pus la dietă? Așa este, dar atunci nu mai poți ieși pe uliță de teamă să nu întâlnești pe acei la politeța cărora n-ai răspuns și să treci de un sălbatic, de un mincinos și de un om rău crescut.

Mai bine mi-am strâns lucrurile binișor în sac și am apucat drumul spre Londra, unde respir un aer gros dă-l poți tăia cu cuțitu, reflectând la vicisitudinile omenești.

Mi-am adus aminte de amicul meu Equell, un om curios. Știi pe amicul meu Equell, dar ceea ce nu știi poate este cum am făcut cunoștință cu un englez fără a-i fi prezentat.

Făcusem o vizită unui ofițer turc, un ofițer care mai pe urmă a ajuns ethem beg, ethem pașa, ambasador și mare vizir. Mă coboram de la Cabataș spre Bosfor să caut un caic să mă ducă acasă la Bojagikeuy. Mă cam

încurcasem prin uliţile cele strâmpte, când mă pomenesc într-un lagăr de câni; bastonul meu, în loc d-a-i depărta, mai rău îi apropia împrejurul meu. Cu mâna stângă îmi scosesem pălăria, îi salutam ş-îi rugam să mă lase să trec. Cercul se complectase şi era cât p-aci să mă puie la pământ, când un glas, un godem şi un om vine de se pune lângă mine şi luptăm spate la spate dând din mâni şi din picioare şi asfel ofeream o retragere dacă nu glorioasă dar cel puţin onorabilă, şi ştii că nicăiri nu se cimentează mai bine amiciţia ca pe câmpul de bătaie.

Amicul meu Equell nu era numai original, dar era şi un visător, un contemplator, admirator al naturei, un poet, şi te încredinţez că versurile lui nu era de lepădat; aşa zicea marele improvizator Regaldi şi principesa Belgiojoso, cu care stropeam adesea câte o sticlă de vin muscat, un chefal fiert în untdelemn, umplut cu orez, cu stafide şi cu cucunar la o bucătorie de la Arnaut-Key, într-un chioşc pe Bosfor, în acompaniamentul clocotiturilor mari sub picioarele noastre.

Când venea de mânca uneori la mine seara, rămânea de petrecea noaptea; plăcerea lui era să petreacă toată noaptea spânzurat la fereastră, cu ochii pironiţi pe Bosfor, admirând încreţiturile Şaitanului poleite de razele lunei, aşteptând trecerea vreunei familii de câteva milioane de scrumbii care trecea dintr-o mare într-alta alunecând ca o pară de foc cu iuţeala unei năluci; îi plăcea să admire stolurile de licurici [ce] se jucau dasupra mormintelor turceşti suindu-se şi coborându-se ca nişte coloane luminoase. Se aştepta trecerea unui caic ascultând manelele amoroase şi privind la scânteile luminoase ce scotea lopeţile bătând marea, sau privind miile de meduze care se suie şi scoboară din fundul mării ca nişte candele aprinse; chioşcurile luminate ale saliurilor care se răsfrângeau în mare ca nişte palaturi încântătoare, le admira până ce luminele se stingeau una câte mia şi lumea tăcea adormită.

Equell venise în Orient din cei dântâi în ajutorul grecilor. Era un enemic neîmpăcat al tiraniii; avea trei gloanţe în trup pe care le priimise luptând alături cu Byron şi cu Cochrane. Era un filelen înfocat şi după stabilirea regatului, se stabilise în Cholchida unde trăia dând două lecţii de limbă englizească.

Deși ura pe turci ca pe niște tirani barbari, inimici ai omenirei și ai libertății, dar hrănise totdauna dorința d-a vedea frumusețile Bosforului și plăcerea de a bea un feligian de cafea pe malul mării.

Când l-am întâlnit în lupta mea cu cânii, profitase de câteva zile de vacanță pentru a-și împlini un vis plăcut.

Când venea câteodată să mănânce la mine, îl opream sâ râmâie noaptea ca să nu se espuie la întâlniri periculoase de maltezi, de heptanisioți, sau de câni, și priimea, cu atât mai voios, că nicăiri jocurile luminei pe Bosfor nu erau mai bogate și mai frumoase ca la mine la Hissar, de unde vedeam Bosforu în sus până la Therapia și în jos până la Begler-Bey.

Îi plăcea să se scoale în zori de ziuă și să-și bea cafeaua pe malul mării.

La Hissar, ca mai în toate satele după Bosfor, sunt câte două cafenele, una turcească ș-alta grecească. Amicul meu, ca un filelen ce era, nici vorbă nu putea fi să intre în cafeneaua turcească. Cerea dar o narghelea ș-un feligian de cafea de la cafegiu grec, dar cum intra, năpădeau grecii asupră-i cu fel de fel de întrebări:

„De unde vii?”

„Ce ești?”

„Unde ai fost p-aici?”

„Ce-ai aflat?”

„Unde te duci?

Plictisit de aceste întrebări la care răspundea pe cât putea mai pe scurt, într-o dimineață intră în cafeneaua cea turcească. Acolo, chioșcu plin numai de turci de toate treptele, de la pașa până la hamal. Nimeni, nici măcar cafegiu, nu-l întreabă dacă voiește ceva, sau dacă caută pe cineva. Se așează pe o laviță așternută cu rogojină, cere o cafea ș-o narghelea, îndată e servit curat și respectuos. Turcii, care cum intra, făcea o temenea la toată adunarea, și care cum ieșa, făcea o temenea generală până ajungea la ușa și dispărea. Cafegiii alergau de la un mușteriu la altul cu cățiia și cleștele, împrospătând focul de la ciubuce și narghilele. Amicul meu ș-a făcut cheful fără a fi întrebat de nimeni nici cine e, nici ce caută, nici de unde vine, nici unde se duce.

La dejun am observat că sta pe gânduri și cam trist, ca un om care a avut o decepțiune și îmi zice, parcă i-ar fi fost un fel de rușine:

„Știi că turcii au o calitate foarte prețioasă? Știu să respecte omul, înțeleg libertatea individuală, un simț care le lipsește grecilor cu totul. Și, departe de a fi un instrument de tiranie și de oprimare, dacă ar avea un guvern inteligent, ei ar putea deveni campionul cel mai prețios al libertății."

De atunci amicul meu Equell nu s-a mai întors în Grecia. A petrecut restul vieții într-o mahala turcească cu turci. Devenise cel mai mare turcofil.

Proprietatea

1865

Numărasem *patru sute douăzeci și opt* de galbeni inginerului care binevoise a măsura și a delimita foștilor mei clăcași șase mii pogoane de pământ din moșia mea, pământ bun, pământ ales, fără mărăcini, fără prund și fără contestațiune; cedat în virtutea legii sau a ordonanței de la 14 august 1864 pe preț de *șapte sute douăzeci de mii de lei*, platnici în termen de *cincisprezece* ani. Alergasem la Târgoviște ca să dobândesc vidimarea[13] bonului meu provizoriu. După trei zile de așteptare și de alergături de la un cancelarist la altul, ieșeam triumfător din biuroul comitetului permanent cu hârtia în buzunar. Eram dinaintea turnului Chindiei, orologiul arăta două ore, aveam tot timpul să mă-ntorc până-n noapte acasă, depărtăre de două poștii[14]; dar gândindu-mă mai bine și țiind seamă de o jumătate de oră pentru pregătire, de patru ore di drum, de șanțuri, de făgașuri și de un cer fără stele, am ajuns la concluziunea că, pentru respectul oaselor mele în general și a trăsurei în particular, prudența și instinctul de conservațiune îmi comanda să amân întoarcerea mea pe a doua zi.

Forma normandă a turnului cu ferestre gotice și balcoane florentine prezintă ochiului un ce bizar și neînțeles; dar ruina genoveză pe care să rădică acest turn deșteaptă suvenirea trecutului. Acolo era poarta curței celei vechi. Ruinele palatului domnesc sunt atât de mărețe, încât nu am putut niciodată intra în acele ziduri fără să fiu coprins de un sentiment de veneraținne pentru umbrele eroilor, cărora le suntem datori gloria și existența noastră națională.

De când am început a ceti în cartea trecutului, am găsit totdauna o nespusă mulțumire și o adevărată consolare a mă rătăci prin ruinele Târgoviștei. Or de câte ori m-am întors în țară, am alergat îndată într-acest oraș, am alergat ca un pelerin coprins de respect și de veneraținne să mă

închin locurilor sacre ale istoriei noastre. Târgoviștea este pentru mine un tablou sinoptic al vieței patriei noastre. Nu am putut vedea niciodată turnurile bisericei vechi fără să-mi apară umbra lui Mircea cel Bătrân, întinzându-și brațele sale uriașe de la Seret până la Porțile de Fier. Pe acei timpi de luptă neîncetată, așezarea capitalei la gura munților nu era o cestiune de peisaj, de comerț sau de aer curat; era o cestiune de apărare națională, o cestiune de strategie. În timpi de năvăliri necontenite, unde s-ar fi putut pune mai bine capitala țării? O poziție din care un căpitan ager să poată avea ochiul pe toată țara și ajunge în contra năvălirilor cu repejunea fulgerului la gurile Oltului, la Jiu, la Argeș și la Ialomița, pentru respingerea inimicului care voia să ne cucerească. Niciodată suvenirea[15] acestui erou nu s-a deșteptat mai vie în spiritul meu ca în anii din urmă. După cinci secoli, când Europa a voit să întărească un stat român la gurile Dunărei, nu a găsit o temelie mai tare de cât tractatele lui Mircea și a lui Bogdan; pe acea piatra s-a rădicat un edificiu politic nou, care să va întări din zi în zi prin înțelepciunea și prin patriotismul românilor. Viitorul naționalității române este mare, de aceea el deșteaptă gelozii și rivalități mari.

Târgoviștea este pentru români o suvenire de mărire, de umilință, de veselie și de durere. De câte ori pământul pe care stau aceste ruine nu s-a adăpat cu sângele generos al străbunilor noștri, vărsat vitejește pentru apărarea țării în contra năvălirilor streine și pentru apărarea libertăților publice în contra încercărilor culpabile și imprudente de despotism și tiranie ale unora din domnii noștri! Dar care naționalitate și care libertate s-a cimentat altfel decât prin luptă și prin sânge? Târgoviștea a văzut în zidurile ei de două ori pe Ștefan cel Mare, o dată pribeag, cerând de la Radu ajutor în contra lui Aaron, și altă dată încercând a uni Principatele sub un singur sceptru.

Pe malul stâng al Ialomiței să rădică Monastirea Dealul, acest mausoleu al unuia din cei mai puternici domni ai românilor, monument frumos și măreț prin arhitectura și poziținea lui, monument care ne aduce aminte cât era de mare strășnicia în moravuri și cât era de puternică credința religioasă a clerului român, cât de pioși erau domnii dup-atunci. Ce timpi de credință și de virtute! Cum ați trecut voi, atâția domni care ați rădicat pe pământul

nostru capete d-operă de arhitectură, domni care treceaţi în viaţa eternă fără a lăsa în urma voastră altă avere decât un nume strălucit şi exemple de virtuţi mari. Glorioase umbre, cât ne este de dragă memoria voastră!

Printre ruinele acestui oraş să aude încă după trei secoli vocea lui Mircea aranjând căpitanii şi pornind spre Seret strigând: „Moldovenii ne sunt fraţi, trebuie să-i ajutăm la nevoie, soarta lor este a noastră, când vor pieri ei noi nu mai suntem!” Şi astăzi încă simţim sub picioarele noastre şanţurile peste care au trecut triumfători românii a trei principate cu Mihai, cu Ştefan şi cu Bathori, dând fără cruţare sângele lor pentru a scăpa capitala României de crudul Aali. Biruitori sau biruiţi, românii pot fi mândri de luptele ce au susţinut; şi vechile lor capitale vor străluci etern ca nişte monumente pe care să află înscrise frumoasele, precum şi tristele zile ale naţiunei române; zile strălucite pentru că ne-am luptat cu vitejie, triste pentru că, împărţiţi şi dezbinaţi, am fost siliţi să priimim condiţiuni aspre şi să zăcem mai mulţi secoli în amorţire.

De la Mircea până la Vladimirescu nu este un singur nume ilustru care să nu fie scris cu sânge pe pământul Târgoviştei. Acolo este leagănul luptelor şi al sacrificiilor patriotice. Toate gloriile noastre militare au trecut pe acest pământ şi au lăsat urme sângeroase într-acest oraş. Vă salut, umbre ilustre care aţi combătut şi aţi murit pe câmpuri de bătălii, victorioşi ca Mihai sau victime a invidiei şi a trădării ca Vladimirescu! Numai acei care ştiu a se bate şi a muri pentru apărarea ţării pot avea patrie, numai acei care ştiu a se bate şi a muri pentru apărarea instituţiunilor ţării pot avea dreptate şi libertate.

Biserica Stelea, zidită de Vasile-vodă al Moldovei, stă şi astăzi în picioare, monument sfânt de înfrăţire şi de unire. Acolo odihnesc corpurile decapitate a doisprezece boieri, martiri ai apărării libertăţii în contra tendinţelor de cruzime ale lui Vlad.

Să întunecase, nu mai puteam ceti inscripţiunile, începuse o bură de ploaie rece şi fui silit a lua drumul spre casă. Intrai la otelul lui Petrică Braşoveanu; norocul m-a dus să prânzesc alături cu un membru de consiliu. Să nu vă miraţi, mă rog, de o asemenea întâmplare fericită, căci în secolul de lumini în care trăim fiecare român este mai mult sau mai puţin consilier de ceva. Vecinul meu de masă îmi lăuda cu multă căldură virtuţile şi meritele

ministerului compus de bărbați care au știut, printr-o trăsură de condei, să puie capăt intrigilor și ambițiunei coaliținei pe care o califica cu emfaz de coaliținne monstruoasă, dovedindu-mi cu multă înlesnire la vorbă că umbla să piardă țara. Vorbea de două ore pe această teză fără întrerupțiune; ascultam dormitând și așteptam cu nerăbdare o pauză a limbutului său rechizitoriu în contra claselor celor de sus, ca să mă pot retrage în camera mea din otel, când amabilul meu comesean, uitându-se la ceasornic, strigă: „Opt ore!" Și-mi propuse să mă prezinte la doamna Brioleanu, damă la modă, unde să strângea seara toată nobilimea și funcționărimea vechei capitale a Țării Românești; acceptai amabila propunere, și-n câteva minute îmbrăcasem o toaletă cuviincioasă și mă închinam respectuos înaintea celei mai elegante dame de provincie. O rochie de atlas verde, cu crăngi galbene, întinsă pe un malacof din cele mai umflate, lăsa în urmă-i o coadă de trei coți, un ciupag de două degite, agățat cu două panglicuțe de umerii goli și grași; o bertă de șantili de bumbac neagră încadra sânul umflat al damei; la cap împodobită cu două oca de păr legat în cordele de catifea roșie cu stelișoare de aur, cu moțuri de hurmuz și cu ciucuri de fir. Dacă pe de o parte își arăta prea mult frumusețea brațelor, a pieptului și a spinării, pe de alta își ascundea obrazul sub o tencuială groasă de prafuri albe, roșii și vinete; nu-i lipsea nici pielea de liliac pe sprâncene, nici risticu la coada ochiului și sub gene, toate chichițile dresului, sulimanului, machilajului ș-ale repicagiului îi erau cunoscute și familiare.

În mijlocul unui salon mare, între două odăi bogat mobilate cu stofa de brocatelă de mătase, luminate cu spermanțetă, în candelabre și în girandole, să întindea o masă lungă, rătunjită oblu la capete, acoperită cu postav verde, prins pe margini în cuie de alamă; în toate colțurile camerilor, câte o mescioară de wist cu lumânări în sfeșnice și cu toate instrumentele necesarii, de fiecare câte două perechi de cărți, patru condeie de credă în hârtie verde poleită și periuțe cu coada de bun-lemn de Fernanbuc.

La masa cea mare, câțiva tineri, doi ofițeri și patru dame stau cu ochii țintiți la cărțile ce cădeau în cadență între degitele subțiri și esperimentate ale unui înalt foncționar al județului; un morman de napoleoni să adunase dinaintea norocosului bancher; trei băieți ș-o fetiță să uitau cu jind cum trecea

norocul capricios, înveselind și mâhnind când pe unii, când pe alții; păreau că-și zic: „*Nous entrerons dans la carrière quand nos aînés ne seront plus*”[16].

La trei mese de wist, doisprezece fonctionari petreceau noaptea dând cărți la fel; în camera din dreapta, pe o sofa turcească cu două paturi, împrejurul unei mese rotunde, pline de vârfuri de țigarete și de chibrituri arse, în mijlocul unui nor de fum, auzii vorbă; conversațiu- nea părea vie; mă apropiai.

— Nu mai e de trăit, soro! zicea o cocoană bătrână cu sprâncenile făcute. S-a mai auzit pânea zece gologani? Nu mai le este teamă de Dumnezeu.

— Fă ca mine, cocoană Saftico, răspundea madame Economescu, damă matură, dar încă în pretenții de frumusețe, măritată în a treia cununie cu domnul Economescu fost grămătic la un egumen grec. Eu cumpăr grâu de la obor și fac pâne în casă, îmi vine pe trei gologani ocaua; despre carne, trăiesc cu păsări; curcanii suni acum foarte grași. Ce să fac? La apropierea mea de cerc, tânărul Oftescu, aspirant de subprefectură, întrerupse într-un mod aspru casnica conversațiune;

— Da’ dă-te încolo, că te-ai făcut de nesuferit, leliță Anico, nu mai vorbești decât de găini și de zarzavaturi! Ba că una e scumpă, ba că alta nu să găsește; dar pe cine ai mai văzut să moară de foame în Târgoviște? Vei să fim tot barbari cum eram, te ții de boieri, de reacționari, ai?! Asta nu să mai poate, am intrat într-o eră de libertate și de egalitate, și este știut că aceste binefaceri țin scump; ne-a spus-o curat ministru în Cameră. Și întorcându-se către mine; Ce mai veste, domnule, prin capitală? Veniți de la București, ce fac împărații, ce mai zice Napoleon III? Era vorba să se schimbe ministerul; ce, iar a rămas?! Dar n-o s-o ducă mult, pentru că ne trebuie astăzi un minister patriot; trebuie o mână de fier care să știe să dea satisfacțiune aspirațiunelor naționale.

Da’ că să dea Dumnezeu să se mai schimbe, că destul de când tot unii... Până când, frate, tot ăștia? Să se mai chivernisească și alții, să ne mai vie și nouă rândul! Credeți-mă, cinstit vă spui, nu mai am ce da la cuhnie, zicea domnul Paraponisescu. De s-o face coconu Tache Țuică, apoi sunt sigur că de astă dată mă face prezident. Ce om bun! omul lui Dumnezeu; ce fericire și ce

belșug în țară când era ministru; adevărat om de stat; ploua și ningea la vreme, să făcea grâu și porumb de n-aveai unde-l pune; de câte ori mă vedea, îmi vorbea, mă întreba: „Ce faci, berbantule? Am aflat câteva coțcării d-ale tale! Vezi, ferești-te să nu te afle presa...” Dumnezeu să-i dea sănătate! Mi-aduc aminte când m-a făcut judecător, un aveam para frântă. Îi vorbise vărul Mihalache și dodată m-am pomenit că mă cheamă și-mi zice: „Manolache, vremea este critică, timpul faptelor a sosit; avem trebuință de oameni devotați, de oameni care să nu asculte de unii și de alții; știu că ești om independinte și inteliginte; te fac judecător. Sunt acolo la voi două pricini la care mă interesez, vezi când o fi să se înfățișeze, să vii să-ți dau instrucțiuni”.

Domnul Zamfir Toroipan, boier de țară, podgorean hrănit cu muncă și cu rachiu de prune, lepădă țigara din gură, tuși de trei ori și începu cu un glas gros și răgușit:

— Eu văd că și cu schimbare și fără schimbare tot mai spre rău mergem; nu mai avem nici biserică, nici familie, birurile să tot sporesc și datoriei publice nu-i mai dai de căpătâi: două sute de bănițe de galbeni, o claie de aur, cum zicea văru Toma, și tot crește nencetat cu sutele de milioane pe tot anul; reforme peste reforme, îmbunătățiri peste îmbunătățiri, organizări peste organizări, și când colo ce vezi alta decât dorobanți și vătășei alergând cu limba scoasă, bătând și închizând pe bieții creștini ca să scoată bani; bani și iar bani, și când cauți nu găsești niciodată o lescaie în vistierie; parc-ar fi o bute spartă; n-a mai lăsat para nici de sămânță în punga românului, încolo nimic; nici securitate, nici dreptate, nici drumuri; mai nainte guvernul tot te mai ajuta când aveai câte un păs; acum, dacă te duci să te jăluiești de vreo datorie, de vreo călcare, nici nu vrea să te asculte, îți zice că are alegeri, că catihisește pe primari, că face bugetele comunale și mii de mii de cuvinte fără înțeles.

Domnul Mâslescu îndoise bancu și, văzând că vântul norocului începuse a bate spre puntători, părăsișsi postavul verde și venea către cercul nostru, sunând buzunarele și cântând: „*La donna e mobile*”...

— Știu eu - strigă înfuriat domnul Fanaridis, fost magistrat - la cine faci aluzie cu cântecul dumitale; asta a fost o calomnie și o voi dovedi-o înaintea justiției, lada s-a găsit spartă în pădure.

— Spartă, dar goală; banii și documentele nicăiri, zise un glas de la spatele meu. –

— Da' degeaba te-ai supărat, domnule Fanaridis, cântecul dumnealui este o arie de la operă, întrerupse tânărul Fluturescu, diletant, fost casier de plasă... *Qual piuma-alvento*.

Cântând cu un glas de tenor *sfogatto*, și în două sărituri de polcă, să opri dinaintea mea zicând:

— Vă aud criticând guvernul, aveți dreptate, și eu zic; dar știți de unde vin toate relele? Ele vin de la desființarea casieriilor de plasă, totul este că unii scapă fără a plăti impozitul personal; iar apoi despre cele dinafară stăm bine, avem pe Franța și pe Italia cu noi. Turcul a ajuns de tremură de frică când aude că ne armăm, Englitera moare de necaz că nu are ce-și face capului, ce să facă! că a apucat de și-a băgat toate capitalurile în țara noastră cu podurile de fier. Muscalul să uită și tace, că nu mai are nicio putere de când am băgat pe călugării greci într-o coajă de rac. Acum, dac-ar avea Camera minte să reînființeze și casieriile de plasă, ar merge lucrurile găitan. Și îmi întinse două hârtii, zicându-mi: Iscălește și dumneata adresa aceasta de admirațiune și de recunoștință națională către guvern și prenumără-te în lista de subscripțiune cu vreo zece-douăzeci de galbeni, ca să-i oferim un pistol, o pușcă ș-un tun.

— Eu, domnule, nu simt entuziasmul dumitale, nu înțeleg patriotismul tot într-un fel cu dumneata.

— Chestiune de apreciațiune, zise locotenentul Spadon, ofițer în retragere din cauză de sănătate compromisă în serviciul statului.

— Așa să trăiești, domnule, iscălește, adăogă cu un glas armonios și blând cocoana Zinca Limbuțeasca, damă tânără, frumoasă și răsfățată în adorațiunile tinerimei celei mai poleite a județului. Îi trebuie să ducă și el săracu măcar o sută de iscălituri de admirațiune și vro mie de galbeni pe lista de subscripțiune, doar de i-or da un post; e păcat, sărmanul! Uite, am iscălit toți!

— Argumentele acestea recomandă foarte mult simțibilitatea sufletului și bunătatea inimei, virtuți care să răsfrâng plăcut în azurul frumoșilor dumitale ochi plini de compătimire; dar cu toată dorința ce am de a face ceva

care să mă înalțe în spiritul unei dame așa de plăcută, nu pot iscăli hârtiile ce mi să prezintă, fiindcă a mulțumi unui guvern, când nu merită, este de un rău cetățean.

— Da' de vor veni streinii în țară, cu ce să ne împotrivim, domnule, cu pumnu? strigă indignat locotenentul Spadon. Aci este o chestiune foarte mare de apreciațiune și de patriotism.

— Nu, domnule, patria să apără cu puști și cu tunuri; dar fiți bine încredințat că acele din subscripțiunea dumneavoastră nu fac nici cât un ciomag. Românii vor pune înaintea streinului piepturile lor când vor fi impinși de patriotismul acela care să dobândește prin puritatea sentimentelor, printr-o viață plină de moralitate și de virtute, iar nu prin curagiul care emană din înjosire, din lingușire și din corupțiune, căci acela nu poate face decât numai sclavi; și numai oamenii liberi își pot apăra patria.

— Să poftească, mă rog, streinul! strigă un gros foncționar de la o masă de cărți. Cer numai trei luni de la Dumnezeu, până voi vedea fonderia isprăvită. Mâni mă duc până-n ziuă să iscălesc contractul cu zidarii.

— Dar nu știi că nu poți să închei contract până n-o vota Camera fondurile necesarii? întrerupse un tânăr cu barba ascuțită. Deosebit de aceasta, trebuie licitație; sunt și eu concurent, ca unul ce sunt arhitect.

— Nu trebuie nici votul Camerii, nici licitație; chestiunea fiind urgentă, cade în categoria articolului trei al statutului de la Canligea, și prin urmare nu are trebuință nici de votul Camerilor, nici de licitație! ripostă partenerului grosul funcționar, azvârlind o carte și cerând atu.

— Ca mâne te văd și pe tine, vere Costache, cu palat în lacul Icoanei, zise cocoana Zinca, suflând un nor de fum pe nas.

— Da' cu ce o să faci fonderia, domnule? întrebă domnul Toroipan. Aud că în visterie fluieră vântul.

— Chestiune de apreciațiune — întrerupse locotenentul Spadon - pentru trebuințe atât de naționale și de patriotice să găsesc totdauna bani; Napoleon să trăiască, ne dă cât om vrea; fonderia nu poate să rămâie jos, ea este temelia naționalității noastre; pentru arsenale, cazărmii, fonderii și grajduri, nu este român care să nu-și dea și cămașa după el.

— Dar de unde să mai dea, nene!? întrebă Toroipan, că nu mai are. Plătim impozite fel de fel, fonciar, personal, județean, comunal, impozite directe și indirecte pe sare, pe vin, pe rachiu, pe tutun, pe zahăr, pe orce pui mâna, pe orce bei, pe orce mănânci, pe orce îmbraci; d-o cădea fii-meo la sorți, trebuie să mai dau ș-acolo cinci mii de lei ca să-l scap de miliție; mai pune și subscripțiile pentru tot felul de fapte patriotice, și bacșișurile pe la oamenii stăpânirei, când ai vreo trebuință, și fă socoteala de vezi ce-ți rămâne. De unde să tot dăm, că nu mai avem; să mă tot străfuiască cu tot felul de hârtii, n-o să mai pot da și n-o să mai poată lua. De când au venit o grămadă de procopsiți după la Paris, ne-au stricat rostul, ne-au adus în țară sărăcia, nepăsarea de Dumnezeu, ruina proprietății, ne-au rădicat respectul familiei și ne-au stricat posturile; toate relele ne vin de la cărțile cele multe, de la dezvoltarea ideilor. Unde avem noi putere să ținem o grămadă de lucruri: progres, libertate, civilizațiune? Astea or fi bune pe la împărățiile care sunt bogate, dar nu la noi, or să ne aducă în sapă de lemn!

— Poate că multe din relele noastre ne vin de la unele reforme precipitate și rău studiate, aduse de oamenii vechi sau de oamenii noi; dar greșești când le atribui civilizațiunei, învățăturei și ideilor liberale. Un om, cu cât este mai învățat, cu atât înțelege și cunoaște mai bine mărimea lui Dumnezeu; acei care au făcut cele mai mari și mai frumoase descoperiri în științe au fost oameni religioși, plini de credință și de iubire către Dumnezeu; de aceea i-a și luminat, le-a rădicat spiritul și i-a făcut să strălucească în lume ca niște făclii în mijlocul întunericului. Învățătura nu depărtează pe om de la creatorul său, din contră, îl apropie de dânsul și-l întărește. Cu cât un om știe mai mult, cu cât cugetă mai bine, cu atât mai în stare de a cunoaște și a înțelege puterea și înțelepciunea lui; cu cât o trăi mai mult în mijlocul unei națiuni civilizate și s-o identifica mai bine cu moravurile și cu obiceiurile unui popor luminat, cu atât va ști a păzi mai bine religia lui și a respecta pe a celorlalți, cu atât va ști a iubi familia și a-i aprecia fericirile, cu atât va ști a apara mai bine proprietatea sa și a nu s-atinge de a celorlalți, cu atât va deveni un amic mai călduros al dreptății și un inimic mai neîmpăcat al corupțiunei.

Aci fui furios întrerupt de asprul Toroipan:

— Ce-mi spui dumneata, domnule? Dar n-am văzut eu un om învățat, un doctor în legi, un adevărat procopsit cu o diplomă tocmai atât de mare, scrisă cu fel de fel de litere pe piele de dobitoc, un doctor mare care mi-a susținut ziua-n amiaza mare că în drept nu există nici familie, nici proprietate, că acestea toate sunt numai niște iscodiri ale popilor ș-ale boierilor, că sunt niște iresuri și că peste puțin legiuitorii o să le scoață din cărți. Zicea în vileag că religia lui Christos o să treacă ca a elinilor și ca a romanilor.

— Acela, domnule, nu era doctor în drept; cum vrei dumneata ca un om care a studiat legile să nu crează mai mult și mai tare chiar și decât noi în știința dreptului? Codurile sunt stâlpii edificiului social; adevărații legiști o cred și ca oameni învățați, și ca oameni de profesiune; și știi că tot omul își iubește și-și laudă meseria, orcât de modestă ar fi, ba încă îi atribuie un merit și mai mare decât i să cuvine. Ce ar rămânea știința dreptului dacă s-ar scoate din cărțile de legi religia, familia și proprietatea? Ia dumneata toate legile, condica civilă, condica penală, toate legile de la Moise și până-n ziua de astăzi, deschide-le orunde vei voi, citește-le din scoarță până-n scoarță, capitol cu capitol, articol cu articol, și nu vei găsi un singur rând, un singur cuvânt care să nu aibă drept scop unul dintr-aceste trei principii: *religia, familia* și *proprietatea*. În adevăr, s-au găsit în toți secolii oameni care s-au încercat a ataca aceste fondamente ale societăților civilizate; dar acei oameni nu au ieșit din rândurile legiștilor și nici putea fi dintre oamenii crescuți și hrăniți cu studiul legilor și al dreptului; căci legiștii nici nu pot măcar înțelege o societate lipsită de aceste baze. Știința dreptului ar fi desființată și anulată îndată ce ar cădea unul dintr-acești stâlpi. Fii bine încredințat, domnule, că acela care ți-a zis că în drept nu esistă nici familie, nici proprietate nu era un doctor în drept, diploma lui era luată cu înșelătorie, jurisconsulții să leapădă de dânsul și-i contestă titlul ce-și dă. Tânărul Vintilă, fiul repauzatului Moisescu din târgul Herța, român neaoș, profesor, patriot călduros și democrat, se aruncă ca un șoim în conversațiune, tăindu-mi vorba:

— Onorați domni și onorate doamne! Eruditul doctor menționat de venerabilul domnul Toroipan nu a fost bine înțeles de amicul nostru, deși dumnealui este demn de toată stima și veneraținea noastră, ca unul ce este fiu al poporului, moșnean și mazil. Acel bărbat mare, când a fulgerat și a

tunat ca nemuritorul Joe în contra religiunei, a proprietății și a familiei, a proces cu multă logică, cu răciune și patriotism; el înțelege pre om așa precum ar fi trebuit să fie, iar nu pe omul ce vedem; vorbea de omul cel adevărat, *homo naturae*, cum zice Aristoteles, iar nu de cel alterat pe care Plinius-Junior îl distinge prin definăciunea de *homo sociabilis*. Este oare dubităciune că degrădăciunele ce vedem în țara noastră mult iubită nu vin din legislăciunele despotico-aristocratice sub care a gemut eroicul popul[17] român, ci dintr-o religiune care fiind greco-izrailită nu poate fi a noastră, căci nu a fost a străbunilor noștri romani? Eu vă fac dechiarăciunea că asupra acestor materii de un ordin înalt mi-am convinciunele mele, formate prin observăciune și sperimentăciune; iată *verum cursum rerum*[18]! Să vi le spui eu: în școală la mine vin copii buni zdraveni d-acasă de la părinți, *sani corpore et spirito*[19], cum am zice, și acolo, prin comunicăciune și contaminăciune, mă pomenesc cu ei stricați; de aceea zic și eu cu filozoful: *ergo socialitas pernitiosissima est*[20]. Și conchid că trebuie să ne înturnăm la omul naturei împreună cu sapientul doctor pentru desființarea religiunei, familiei și a proprietății, care sunt niște instituciuni feodale care nu pot conveni unei societăți june și democratice ca iubita noastră patrie România. Acum să venim și să cercetăm prin răciune care este metoda care ar avea mai multă eficăciune pentru abolăciunea acestor trei rele și pentru stabilirea noilor relăciuni între oameni, și găsesc că logica îmi zice că trebuie să ne facem naturali, adică să recunoaștem de bune și onorabile toate împerecherile între mali și femele[21] și a pune tot pe o linie de drepturi pe toți născuții de orce sex, fie din cununie sau din flori, din adulter sau din incest; să rădicăm un azil mare, unde să dăm o educăciune democratică și naturală tutulor copiilor fără distinctăciune, ascunzându-le chipul și numele părinților și înzestrându-i la timp din casa statului. Eu mă trag din nemuritorul Vintilă-Vodă, precum o dovedește, că două și cu două fac patru, numele meu și inelul ce port în deget; dar susțin această opinie *rostro et unguibus*[22] fiindcă sunt patriot adevărat și democrat; fac cu plăcere sacrificăciune de strălucita mea origină pe altarul patriei.

— Democrația și patriotismul nu au nimica a face, domnule, cu ideile subversive și eronate ale doctorului de care ne vorbea adineaori domnul Toroipan. Este adevărat că în societățile moderne mai sunt încă multe rele și suferințe, dar reformele și îmbunătățirile aduse pe toată ziua în regimul politic și social, după mature chibzuiri, treptat și la vreme le fac să dispară una câte una; progresul și civilizațiunea au de scop îndreptarea relelor și îmbunătățirea societăților omenești, iar nu desființarea lor și întoarcerea la omul sălbatic sau la omul naturei. Ideea de natură absolut bună a omului a fost propagată cu mult talent de unii din filozofii secolului trecut; dar a pretinde într-un mod absolut că tot răul din lume nu provine decât din starea socială este a blasfema în contra creatorului; a pretinde că în starea de natură ar esista o mai mare câtime de bine moral decât în starea de civilizațiune este a nega înțelepțiunea lui Dumnezeu, care a făcut pe om sociabil; a susține asemenea teorii este a nega cea mai frumoasă din toate legile ordinului universal, legea perfectibilității.

Părintele Pahomie, care isprăvise paralele în pichet, veni în mijlocul nostru și luă parte la conversațiune:

— De ce susții, domnule, că Dumnezeu a făcut pe om să trăiască în societate? Dar noi, călugării, nu suntem oameni? Și trăim cum dă Domnul, prin chinovii și prin mănăstiri.

— Mai întâi că prezența sfinției-tale între noi este o protestare vie în contra încercărilor de o viață izolată; deosebit de aceasta, viața monastică astfel după cum să practică în monastiri și în chinovii nu este o viață de izolare; dar chiar de vei vorbi de călugării cei pusnici, tot obiecțiunea sfinției-tale nu se aplică la cazul de care vorbim, fiindcă sihastrii aceia care au trăit o viață de izolare completă s-au depărtat de lume și ș-au impus-o ca o privațiune, ca un sacrificiu făcut lui Dumnezeu de mulțumirile dintr-această lume, ca să dobândească fericiri mai mari, mai înalte și nentrerupte în lumea cea eternă. Viețile sfinților ne arată câtă virtute a trebuit să fie într-acei oameni ca să poată rezista privațiunelor ce-și impuneau și tentațiunei de a se întoarce în lume. Statistica închisorilor *celulare*, arătându-ne mulțimea cazurilor de alienațiune mentală, ne dovedește cât este de anevoie omului a trăi fără a comunica cu alții când nu este susținut de o idee mai presus de

gândirile ordinare. Aristot zicea că „omul, ca să nu aibă trebuință de societate, trebuie să fie vită sau zeu”.

Omul, o ființă de un ordin mai înalt decât toate cele ce există pe fața pământului, trebuia neapărat să fie sociabil, fiindcă numai în contactul cu alți oameni își poate mulțumi aspirațiunele sufletului și ale intelectului, căci numai în starea socială poate găsi sprijinul necesariu la împlinirea trebuințelor și a dorințelor sale; numai în viața socială, în unirea a mai multor interese într-unul și același scop poate găsi puterea de a învinge piedicile și greutățile ce întâmpină din partea naturei și a prejudițielor; numai în viața socială să poate lumina și perfecționa. Prin schimbul ideilor sale cu acelea ale altor oameni își mărește cercul cunoștințelor; puterea fiecăruia să adaogă și să înmulțește cu puterile de aceeași natură ale celorlalți și dobândește astfel ceea ce putem numi lucrarea spiritului omenesc. Industria și meșteșugurile, artele, științele și literatura, aceste mari și frumoase producte ale inteligenței care suie pe om atât de sus în ordinul moral și intelectual, sunt monumentele nedestructibile rădicate de lucrarea colectivă a spiritului și a puterei omenești, adică a sociabilității. La lucrările secolilor trecuți vin de să adaogă descoperiri de adevăruri noi, peste care secolii următori adaogă altele, și astfel omenirea să suie treptat pe toată ziua către perfectibilitate, îmbunătățindu-și necontenit starea materială, intelectuală și morală. Buffon zicea că omul ține puterea sa de la societate, dânsa i-a perfecționat rațiunea, i-a exersat spiritul și i-a înmulțit puterile.

— Pot dovedi prin antropologie, osteologie, miologie, psihologie, filologie și etnologie că ideile dumitale sunt eronate; eu, Vintilă, o zic ș-o repet: omul naște bun și să strică în societate, o știu din observăciunile făcute în școală la mine, sunt os de domn; demonstrăciunea v-am făcut-o prin numele meu și prin inelul ce port în deget; dar îmi place a spune adevărul, căci sunt democrat, liberal, amic al poporului, om onest și patriot.

— Taci, dascăle! Nu vezi că nu ai dreptate? strigă cocoana Zinca, lepădând țigara și lăsând un grup de dame unde să discuta toaletele care erau să figureze duminecă la balul prefectului. Ce, am mai fi buni dacă nu am avea câte o sintrofie, teatruri, baluri și plimbări, nu ni s-ar urî să ședem singuri ca cucii? Tot ne-aduci de exemplu copiii din școala dumitale, că e ș-a

sculă; să strică, vezi bine, dacă-i lași toată ziua singuri de capu lor și alergi cu limba scoasă după mese și soarele; îți lipsește vreun bal? Te ții de rochile damelor; gândești că te fac haz. Cum te scoli, o pleci la vizite. Eu îți spui curat: o să-mi iau băiatu; nu-nvață nimic; bunătat- de copil s-a făcut un dezmeiu de când l-am trimis la dumneata. Ieri, *soro*, dacă i-am zis că să nu mai zugrăvească pe pereți și pe uluci cu cărbune și cu cridă fel de fel de ocări și i-am zis să lase slugile în pace, să mai citească, să mai scrie, n-a ridicat mâna la mine? Mi-a zis că vrea să fie liber, iar nu sclav; alaltăieri mi-a fost mai mare rușinea, l-a-ntrebat nașă-so, văru Alecu, ce-nvață, și el i-a răspuns că citește cartea cu trei dumnezei; Alecu i-a cerut să vază cartea, crezând că este mitologie, când colo era catihis. Iată cum îi învață dumnealui religia; mai bine îl dau la dascălu neamț, că să vezi pe băiețelul leliții Săftichii, de șase luni de când urmează la dânsul, ți-e drag să-l auzi.

— Aci este o cestiune de apreciațiune, zise domnul Spadon. Eu cred că omul naște absolut bun și că totul depinde de la educațiune; eu am zis-o asta de când eram în școala militară.

Omul nu naște nici așa de bun cât cred unii, nici de tot rău precum o zic alții. Când observă cineva bine pe copii, descoperă în ei o mulțime de instincte rele, care toate să pot combate și dezrădăcina printr-o îngrijire continuă și persistentă, printr-o educațiune bine înțeleasă. Adevărul este că, deși omul naște cu acele instincte rele, dar conține în sine simțiri care, dezvoltându-se prin educațiune și prin relațiunile sale cu ceilalți oameni, îi dau puterea de a combate dispozițiunile cele rele; într-un cuvânt, omul nu trebuie să se crează din naștere nici prea bun, nici prea rău. „*S'il se vante* - zice Pascal —*je l'abaisse, s'il s'abaisse, je le vante*."[23] Omul naște cu dispozițiuni și bune și rele, și, în fine, devine ceea ce-l face societatea. Numai prin educațiune să pot combate instinctele cele rele, numai ea le poate combate și poate face să nască în om dispozițiuni bune, și viceversa. Educațiunea trebuie să țintească a face pe om folositor lui și soțietății, numai ea îl poate face să înțeleagă că, pentru foloasele ce găsește în conviețuirea cu alți oameni, sacrifică multe din voințele sale, confundă în parte interesul individual în interesul general, contractă datorii care îi creează drepturi la simpatia, la afecțiunea și la ajutorul celorlalți oameni.

La aceste cuvinte, domnul Jăpcănescu, vechi zapciu din timpul lui Caragea, devenit democrat înfocat și procuror, se sculă violent de la o partidă de *écarté* și întrerupse cu un ton de indignațiune:

— Ce! Iar am început a vorbi de drepturi și de datorii? Domnule, nu mai vrem nici privilegiuri, nici sclavie, ne-am săturat de aristocrație! Voim egalitate și libertate, domnule! Pentru asta ne-am sculat la patruzeci și opt; le voim pentru că ele sunt baza societății române, patriei lui Mihai și lui Ștefan. Ce să face, mă rog, libertatea individuală de vom admite drepturi și datorii? Așa unde mergem?

— Nici drepturile nu sunt privilegiuri, nici datoriile nu sunt sclavie; dreptul este justiția ce să cuvine fiecăruia; el rămâne totdauna curat și frumos, orcare ar fi legile și instituțiunile; datoria este ceea ce trebuie să facem ca drepturile noastre să fie mai tari și mai bine păzite; ea este o obligațiune primordială a naturei omenești. Corelațiunea între drepturi și datorii este așa de strânsă, încât, de ar voi cineva să le despartă, ar distruge deodată toati principiile de rațiune, de ordine și de echitate. O societate nu să poate considera ca intrată pe calea progresului, a civilizațiunei și a libertății decât numai atunci când oamenii care o compun au ajuns a înțelege sânțenia datoriilor; numai atunci drepturile civile și politice devin consecința împlinirei datoriilor; iar dacă fiecare nu să gândești decât la drepturi, uitând datoriile care sunt sorgintea lor, acele drepturi devin iluzorii și rămân la discreționea celui ce va voi să le spulbere.

— Dumneata vorbești de societăți și ai dreptate; dat aceste teorii nu să aplică la o națiune suverană și la un stat liber ca al nostru, răspunse cu gravitate un judecător, urmând cu condeiu de cridă cifrele după masă și proclamând roberul de șapte.

— Societatea este o zicere colectivă, conține într-însa ideea de mai multe individe fără distincțiune de timp, de localitate, de seminție și de număr; adunarea a mai multor familii care au interese morale și materiale comune formează o populațiune; când acea aglomerațiunc a dobândit prin limbă, prin religie, prin obiceiuri și prin aspirațiuni un caracter propriu și determinat, trece la starea de popor; popoarele, prin dezvoltarea literaturei, prin tradițiuni istorice, prin creațiunea de instituțiuni și prin apărarea unui

teritoriu propriu, ocupat de dânșii, dobândesc dreptul la o viață proprie, într-un teritoriu determinat și bine apărat, constituie o națiune și formează un stat. Ideea de societate, fie populațiune sau stat, coprinde într-însa ideea de guvern și de legi care determină drepturile și datoriile fiecăruia și al tutulor. O națiune este un compus de asemănări și de interese strâns legate între dânsele, o asociațiune de oameni civilizați, cu un teritoriu determinat, denumit și apărat de cetățeni uniți prin identitatea naturei lor fizice și morale, prin lucrările prin care o generațiune înzestrează generațiunile următoare; o asociațiune de oameni uniți prin tradițiuni de gândiri, de sentimente, de moravuri și de aspirațiuni. Oamenii, ca să compuie o societate serioasă, trebuie să aibă mai multe punturi de asemănare între dânșii. Statul este concentrațiunea voințelor și dorințelor unei asociațiuni mari de oameni ocupând o țară a lor, supuși acelorași legi, având același guvern, sau este o adunare a mai multor state care, prin obligațiuni mutuale, concură la siguranța și la independența lor.

Cu cât observarea datoriilor, respectul dreptului și identitatea aspirațiunelor strâng mai tare legăturile sociale între membrii unei societăți, cu atât ei caută a se apropia unii de alții, a le conserva și a le apăra în contra oricării încercări de a se atinge de dânsele, în contra orcărui atac dinântru sau dinafară. Cu cât acele legături au produs mai mult rod, cu cât istoria unei națiuni este mai bogată în fapte mari și frumoase, cu atât credința și solidaritatea între membrii ei este mai asigurată. Puterea și gloria națională crește cu dezvoltarea unui popor, și dezvoltarea poporului să face atunci când voința lui merge în acord cu rațiunea națională. Trebuința de dezvoltare și-a făcut că fiecare națiune și-a creat o aptitudine proprie după geniul său; toți recunoaștem italienilor o aptitudine artistică mai mare decât a celorlalte națiuni; cine poate tăgădui gintei anglo-saxone o activitate mai mare în muncă și un spirit de asociațiune și de organizațiune care o face a fi admirațiunea societăților moderne? Deosebirii, între aptitudinile și tendințele națiunelor este productul naturei lor fizice și morale, al climei, al formațiunei geologice a pământului în care locuiesc, al obiceiurilor, al moravurilor, al limbei, al religiunei, al guvernului și al intereselor, într-un cuvânt, al geniului național. Aceste deosebiri ajung a fi uneori atât de însemnate, încât le fac a se

crede incompatibile între dansele, nasc rivalități și gelozii, împiedică prin toate mijloacele dezvoltarea unei altora, să vatămă, să sfâșie și caută a se destruge între dânsele. Vorbim, să înțelege, de starea de astăzi, căci mâne știința și civilizațiunea, relațiunele politice, interesele internaționale și stabilitatea pot dărâma acele inimicii, precum în alți timpi neștiința și prejudițele le-au putut crea. Peste puțin va veni ziua când fiecare va înțelege că fericirea sa proprie este strâns legată și dependinte de fericirile celorlalți și că interesul individual bine înțeles este acela care ne îndeamnă a face tot ce putem, ca ceilalți indivizi sau națiuni să devie cât să poate mai avuți și mai fericiți.

— Nu zic, și aceasta poate fi o chestiune de apreciațiune - răsări locotenentul - dar ceea ce susține o națiune este armata, de aceea un stat trebuie să aibă mulți soldați, căci altfel o iau celelalte puteri în picioare.

— O națiune trebuie să fie totdauna gata a-și apăra teritoriul, dar nu trebuie să sacrifice tot la întreținerea de oștiri permanente, care o ostenesc și o ruină. Societățile, ca și indivizii nasc, trăiesc, mor sau se transformă; fie mare, fie mică, orice națiune își are epoca sa de mărime și de decadență, de prosperitate și de nenorociri, să rădică și să menține nu prin arme, ci prin virtutea membrilor săi și cade prin patimile care o corump și o demoralizează. Oștirile și fortărețele le pot apăra numai atunci în contra inimicului dinafară când în națiune se află virtuțile care îi dau viață; dar în contra inimicului dinântru, care este mult mai puternic și mai teribil, nimic nu o poate apăra. Acest inimic este corupțiunea, care mai totdauna să manifestă prin discordie, dușman sub a căruia loviri au căzut statele cele mai puternice. Este de însemnat că națiunele să corump tocmai atunci când par a fi mai tari prin arme.

— Noi avem un singur rău în țară la noi, și el ne vine de la boieri, ambițiunea, zise domnul Secătureanu, tânăr de șaptesprezece ani, elev din clasa a patra și impiegat la cancelaria prefecturei.

— D-apoi lasă că le-a tăiat din unghișoară ministrul nostru! Ce om de stat! strigă domnul Calemgioglu, vechi scriitor la judecătorie și care aștepta prin telegraf numirea sa de grefier.

— Cât o sta ministru, întrerupse cocoana Zinca râzând; că d-o cădea de la putere, iar te auz înjurându-l și aruncând cu noroi în viața lui ca an, când ziceai tot dumneata, nene Iordache, că era prost, nenvățat, corupt, desfrânat și vândut streinului. P-atunci dai laudă lui Dumnezeu că s-a făcut ministru omul cel mai onest și mai capabil din toată țara, ș-apoi, tot dumneata, când s-a făcut din nou ministru, ai venit în fuga mare la lelița Anica, unde eram cu toți adunați, de ne-ai citit telegrama vesel că iar a venit la putere omul cel mare al țărei, proclamându-l mai meșter decât pe Blondin, mai învățat decât Metternich și mai dibaci decât Nesselrod; da- lasă, că te știm, îți schimbi ideile cu ministerile.

— Ce să facă bietul creștin? Este om cu familie grea, zise locotenentul oftând. Eu apreciez poziținea sa, ea nu vine din ambițiune, ci vine din trebuințe.

— *Primum vivere, deinde philosophare*[24], zise domnul Vintilă. Eu, care sunt plin de abnegăciune până a sacrifica nobila mea origină pe altarul principiilor, iubesc pc ministrul nostru de astăzi, pe omul nostru cel mare, fiindcă este un om plin de patimă; și în politică trebuie cineva să fie împins de ură în contra boierilor ca să poată servi patria.

— Ura nu este o patimă bună, și dacă ea poate mulțumi uneori pe un individ, însă nu poate da roade folositoare societăților omenești.

— Dar să poate să fie o societate fără patimi, zise oftând cu glas mare doamna Economescu, damă de trei cununii. Ce ne îmbătrânește și ne ofticează pe noi, damele?

— Natura omenească este înclinată spre patimi, este adevărat, și va trece mult timp până ce educațiunea va izbuti a le dezrădăcina; să poate zice că în secolul nostru nu există om fără patimi; dar creștinismul, religiunea noastră, ne dă mari esemple de bunătate, de caritate și de abnegațiune; mersul progresului și al civilizațiunei este a îmbunătăți inima și a purifica spiritul, a ne apropia de omul acela cum îl voiește fondatorul religiei noastre.

Patimile sunt simțiri care lucrează cu tărie asupra inimei, o coprind și o strâng; ele, lăsate în voia lor, corump sufletul și rătăcesc spiritul; inima cea mai lină are într-însa germeni de patimi. Educațiunea și împrejurările în care trăim pot preveni dezvoltarea lor, puterea rațiunei poate să le mărginească

lucrarea; poate chiar să le esploateze în folosul omenirei, dându-le o direcțiune bine chibzuită, precum pot deveni vătămătoare când vor fi lăsate în voia lor. Rațiunea trebuie să fie destul de puternică ca să le poată modera și învinge, căci ele lucrează asupra sufletului, uneori chiar în contra voinței noastre, și îi dau o activitate violentă, precum dau inteliginței o putere mai presus decât cea obicinuită.

— Ai dreptate, domnule - adăogă tânărul școlar — este mai ales o patimă care, precum am zis-o mai adineaori, împiedică orice progres, *ambițiunea*, domnule, ea are să ne piardă.

— Mă iartă, domnule, dacă îndrăznesc să fiu într-această privință de o părere cu totul contrarie; căci eu, departe de a considera ambițiunea ca o patimă vătămătoare, pe care să caut a o izgoni din societatea noastră, o consider ca p-un tovarăș nedespărțit al progresului și al faptelor mari; de am o părere de rău, este că n-o întâlnesc mai des la români; ea ar contribui la mărirea și la înaintarea României. Ambițiunea rădică societățile, căci acei ce o au caută a se deosebi de ceilalți oameni prin muncă, prin isteține sau prin vitejie. Laurii lui Miltiad, care tulburau somnul lui Temistocle, au scăpat Atena. O națiune de oameni fără ambițiune este o națiune moartă. Societatea și guvernul trebuie să caute a dirige ambițiunea oamenilor, a-i deschide drumul, a-i crea cercuri întinse, în care să se poată exercita și deveni folositoare, iar nu să caute a o stinge.

Moraliștii care au studiat patimile omenești le-au împărțit în mai multe categorii; au deosebit mai întâi patimile intelectuale, precum sunt iubirea adevărului, a virtuței și a gloriei, între care să poate număra și ambițiunea. Aceste patimi, departe de a trebui combătute, societatea, o repet, trebuie să le încurajeze, căci ele sunt mai totdauna triumful sufletului asupra poftelor, triumful spiritului asupra materiei; lor le suntem datori luate descoperirile în științe și în arte; ele sunt tovarășul nedespărțit al geniului. Ambițiunea nu este altceva decât dorința de a se deosebi de ceilalți oameni, de a fi lăudat și admirat; ea împinge pe om la fapte mari, îl silește a face serviciuri pentru care societatea să-l onoreze și să-i fie recunoscătoare.

O altă categorie de patimi sunt patimile senzuale: lăcomia, molățiunea, desfrănarea și altele; acestea sunt dominațiunea materiei asupra spiritului.

Mai totdauna există în om o luptă între spirit și materie, între rațiune și poftele corpului; când biruie spiritul, patimile își pierd caracterul lor cel răufăcător și pernicios; când, din contra, biruiesc poftele, atunci ele fac să tacă rațiunea, supun sufletul, îl corump.

Afară de aceste patimi, acelea care au ocupat mai mult și mai serios pe moraliști sunt acele pe care le-au numit patimi mixte, fiindcă ele nasc mai cu deosebire din relațiunele ce viața socială creează între oameni și din raporturile dintre sexuri; ele rezultă din îndoita noastră natură și au o mai mare influință asupra societăților. Fiindcă s-a vorbit aici de patimi primejdioase țării noastre, voiesc să vă vorbesc și eu de patima aceea care mi se pare mie cea mai pernicioasă și mai vătămătoare din toate; acea patimă este *invidia* sau pizmuirea a orice vedem bun la alții.

Omul invidios devine rău fiindcă să crede năpăstuit de Dumnezeu și de oameni; inima și sufletul său să strică până a dori fără de trebuință orce avere a altuia și a urî pe toți acei care au ceva; este condamnat a nu să mulțumi vreodată nici cu ceea ce are, nici cu ceea ce este, ci râvnește necontenit la alții. Invidia este patima care roade mai mult sufletul în care a intrat; ea este mai neîmpăcată decât ura, este sorgintea celor mai mari rele, ea naște vrajba și ura. Invidiosul își exersează acțiunea sa mai cu deosebire asupra oamenilor de oarecare valoare. Arma cea mai obicinuită cu care să servă este calomnia; pizmuiește de preferință pe cel ce i-a putut face bine, pentru că recunoștința fiind unul din sentimentele cele mai plăcute unui suflet curat și bun, este supărătoare și nesuferită sufletului stricat și turmentat al invidiosului, în inima căruia s-au stins toate facultățile cele nobile, toate sentimentele cele frumoase, toate simțirile cele plăcute. Nimic nu corumpe pe om ca această nenorocită patimă. Omul corupt prin invidie consideră datoriile către Dumnezeu, către societate și către el însuși ca o himeră; toate lucrurile le raportează la mulțumirea patimilor sale, și ajunge a crede că singurul adevărat bine pe pământ este mulțumirea patimilor sale celor rele; pierzând conștiința binelui, se asociază cu acei ce crede că pot contribui la mulțumirea plăcerilor sale.

Un tânăr elegant și parfumat, venit de curând de la Paris, unde studiase doi ani literatura și care câștigase în stos, debută în conversațiune băgând

banii cu zgomot în buzunar:

— Filozofia dumitale este cam veche, mon cher; astăzi lucrurile sunt mult mai simple; lumea cea nouă să împarte acum numai în două categorii: în proști și în dibaci; acești din urmă trăiesc bine fiindcă trăiesc din spinarea celorlalți care sunt mai numeroși; trăiesc din munca săracilor, întocmai precum trăiau odinioară nobilii din munca mojicilor; este lesne a fi prost, dar este anevoie a fi dibaci; pe proști noi îi numim mitocani, opincă, onorabili cetățeni sau public independinte și inteliginte; pe ceilalți îi numim, după împrejurări și după timp, boieri, ciocoi, ciocoi vechi sau ciocoi noi, patrioți, partid liberal, roșii, albi. Francezii, care sunt mai înaintați în civilizațiune, pe cei mulți îi numesc *gogo*[25] sau acționari, pe ceilalți îi numesc *les habiles*. Ce s-ar mai alege de proști dacă nu ar fi cei dibaci ca să-i conducă? ar da în gropi, ș-ar sparge capetele; nu este dar drept să plătească serviciile ce le aduc cei dibaci?

— Morala dumitale își va avea poate într-o zi împărăția ei, dar atunci *Scriptura* ne zice că va veni vremea d-apoi; în lumea de astăzi, însă, glorie Domnului! dibacii sau inteligenții dumitale nu prea au sfârșit bun. Chiar acei pe care îi fericim pentru traiul lor cel bogat din spinarea altora petrec în neodihnă și mor mizerabili; pe câți am văzut trăind și murind în ticăloșie fiindcă nu au voii să fie în rândul celor ce numești d-ta proști. Credințele ce ai asupra omenirei sunt greșite; cu toate acestea, apărarea unor asemenea idei într-o societate atât de tânără nu este mai puțin un semn rău, un semn de boală morală, fiindcă denotă în cei ce le au o dorință nestinsă de mulțumiri și de plăceri, și când acele plăceri sunt dorite cu orice preț, ele pot duce până la uitarea datoriilor, până la improbitate, la înșelăciune și la crimă; și știi că cea mai sigură manifestare a corupțiunei este nepaza datoriilor și nerușinarea; când omul a ajuns acolo, urăște binele și merge până a simți o adevărată mulțumire în persecuțiuni și în cruzimi. Când o societate este în decadență, asemenea idei ies la lumină și iau dezvoltare; dar să înădușă și dispar când societatea este tânără, plină de viitor și condusă de un spirit de virtute și de devotament. „Când convulsiunele politice turbură un stat, care este deja în fierbere prin viciuri și depravațiuni — zice Wyte Melville — spuma morală, ca printr-o lege a naturei, iese dasupra; caracterele cele mai fără principii,

cele mai dispuse a urma instinctele lor de hrăpire și de spediente ajung la un fel de renume, ajung la poziţiuni înalte, de puţină durată în adevăr, nesigure și defăimate, dar joacă un rol însemnat. Sub guvernele cele rele nu este decât un singur mijloc de a căpăta favoare: acest mijloc este de a încerca să egaleze brutalitatea guvernanţilor, ale căror case devin receptacole de inichităţi și de trândăvie."

O societate astfel după cum o dorești sau ţi-o închipuiești dumneata este o societate căzută și fără raţiune de a fi; ajunsă într-o asemenea stare, ea trebuie să se ridice prin virtute, dacă a mai rămas în popor; trebuie să se transformeze sau să piară.

Corupţiunea este cu atât mai primejdioasă fiindcă este contagioasă, răspândește împrejurul ei o atmosferă în care delicateţa simţurilor să strică și gustul să depravează. Dacă o societate căzută sau aproape de a cădea să mai poate rădica și renaște la viaţă, acest miracol nu să poate opera decât prin virtutea femeilor; legenda secolilor pe dânsa ne-o arată zdrobind capul șarpelui; iar când și dânsa ajunge a zace adormită în lux și în voluptate, viciul umblă cu capul rădicat și triumfător pentru că știe că nu are cine să-l zdrobească. Spiritul sfânt găsește virtutea prin care se naște un salvator.

„Ceea ce niciun om nu îndrăznea să facă a făcut-o o femeie, zice Eugenie Pelletan. Ea a ascultat glasul inimei sale și, sub porunca ei, a scris actul de acuzaţiune în contra plantatorilor negrieri. America a auzit reclamarea patetică a Harrietei Stowe, s-a coborât în cugetul său și i-a fost rușine de sine; după câtva timp, prezidenţia lui Lincoln ieșea din coliba lui *oncle* Tom.

Omul este îndrăzneţ la foc, dar este slab dinainte opresiunei; dacă ea persistă, el simte trebuinţa de a să închina biruitorului. Femeia, din contra, are darul martirului, ea din naștere poartă în fundul inimei sale o curăţenie care se revoltă în contra succesului; vede într-însul un fel de desfrânare și o lovire asupra conștiinţei; mai bine moare decât să trăiască în pace cu dânsul."

— Da' cu femeile o să faci treabă? zise domnul Fanaridi. Ele după lege sunt făcute să caute de casă sub autoritatea bărbatului, să-l asculte și să se teamă de dânsul; să vă spun eu de unde vine corupţiunea la noi; vine din lipsa legilor, ne lipsesc o grămadă de articole; nu mai departe decât ieri am

dezvinovățit la tribunal un hoț prins asupra faptului și l-am achitat fiindcă nu am găsit articol special în lege.

— Corupțiunea, domnul meu, vine din patimile cele rele, și patimile nu să pot înfrâna prin legi, ci numai prin învățătura religioasă și filozofică și prin educațiune. Cu cât o societate este mai civilizată, cu atât patimile pierd puterea lor asupra sufletului, cu cât educațiunea unui popol este mai îngrijită și învățătura mai răspândită, cu atât spiritul să luminează și rațiunea să întărește și devin mai tari în contra patimilor; statistica ne confirmă această teorie prin tot felul de observațiuni; este constatat și dovedit într-un mod netăgăduit că mizeria și crimele să împuținează cu cât luminele să răspândesc mai mult. Educațiunea mărește inima și micșorează patimile, ne obicinuiește a vedea și a găsi mulțumirea noastră în fapte bune, ne formează gustul și ne învață a admira si a iubi binele și frumosul; învățătura ne dă armele cu care ne putem lupta contra patimilor. Învățătura religiei, a filozofiei și a științelor ne arată datoriile noastre către Dumnezeu și către oameni, ne arată adevărurile în care trebuie să credem; învățătura istoriei ne arată exemplele ce trebuie să urmăm ca să perpetuăm virtutea și ca să ne facem demni de stima, de recunoștința și de admirațiunea urmașilor noștri; învățătura literaturei și a frumoaselor arte ne înalță spiritul către sublim și frumos, îl curăță de cugetări proaste; învățătura profesională ne dă mijloace de a ne procura prin muncă un trai onorabil nouă și familielor noastre. Exemplele cele bune date de părinți și de vecini ne obicinuiesc a călca pe calea de la care nu ne putem abate fără de a compromite încrederea, stima și considerațiunea de care voim să ne bucurăm. Fără aceste elemente ale educațiunei, nu avem nici mijloace de a cunoaște drumul pe care trebuie să mergem, nici putem dobândi tăria de a învinge instinctele brutale ale trupului, nu găsim mijloace de a ne procura o existență onestă și rămânem supuși la cele mai rele din toate patimele, la invidie și la ură, patimi care învrăjbesc societatea, o dezbină, o sfâșie și o pune la dispoziționea inimicului, care voiește să o piarză.

— Apoi când ar fi toți ca dumnealui de procopsiți — zise Sălbătăcescu, arătând la tânărul căruia îi surâsese norocul în *lansquenet*[26] — ferice de biata țară! Ce-ți ziceam eu, domnule? Mai fă școli, mai strigați să facem școli!

— Toți cer instrucțiunea publică, și o cer pentru toți obligatorie și gratuită; o cer cu drept cuvânt tocmai pentru că trebuie să fim destul de luminați și înarmați cu puterea rațiunei ca, oricând să ivesc idei greșite și subversive ca acelea pe care le propagă tânărul nostru literat, să le poată combate și respinge. Instrucțiunea publică este o instituțiune foarte delicată, ea trebuie regulată și organizată astfel ca să nu facă oameni stricați; să ne ferim mai cu deosebire de a înmulți numărul tinerilor semidocți, plini de fumuri, care, neputând fi folositori, devin primejdioși, buni de a răsturna și de a dărâma, dar incapabili de a edifica. Instrucțiunea publică bine înțeleasă trebuie să aibă de scop a implânta în inima tinerilor sentimentul de justiție, de frica lui Dumnezeu și de împlinirea datoriilor către sine și către semenii săi, a rădica demnitatea și spiritul și a-l face demn și capabil pentru cariera ce voiește să îmbrățișeze. Modele de o bună organizare a învățăturei publice primare să găsesc astăzi în mai multe țări; voi cita mai cu deosebire Statele Unite, Scoția și Saxonia; acolo tot copilul de la cinci până la cincisprezeci ani învață a ceti, a scri, a calcula și a desina; își formează inima și rațiunea prin învățătura religioasă și morală; cunoștințele de geografie, de istorie, de geometrie, de mecanică, de agricultură, de istorie naturală și de higienă îl fac apt la viața practică; își exersează corpul prin gimnastică și prin cântare. În școalele americane tinerii să formează la viața publică, familiarizându-se cu chestiunele importante ale țărei și exercitându-se a vorbi în public. În școală, în biserică, în adunări, sărbătorile și serile de iarnă li se vorbește necontenit de morală și de politică; nu ca să-i facă nesupuși, ci ca să-i obicinuiască din copilărie a respecta constituțiunea și a iubi libertatea.

„Omului îi trebuie o predare perpetuă - zice d. Laboulaye - creștinul și muncitorul are trebuință de o predare continuă. Iată marele servicii ce aduc bisericile, jurnalele, bibliotecile populare, cursurile și adunările publice și acele mii de asociațiuni care în țările libere țin în deșteptare religia, știința și opiniunea. Astfel, o asociațiune devine o libertate socială, și libertatea devine cu atât mai prețioasă cu cât combate nencetat neștiința și patimile cele rele, duce lumina până în locurile cele mai mizerabile, în locurile acelea unde să dospește invidia și ura și năbușaste revoluțiunele chiar în vatra lor.”

— Vina este toată a boierilor, care nu lasă pe domnitor să facă cum știe el că este mai bine pentru țară, zise domnul Oftescu, aruncând pe masă o pereche de cărți cu care făcuse pasiență, ca să vază dacă să reînființează casieriele de plasă. Pe cât va fi o aristocrație fie de naștere, fie de bani sau chiar de merit, nu să îndreptează lucrurile. Acum știu că o să fim toți deopotrivă. Un lucru bun ar fi de făcut, să ne oblige guvernul să ne îmbrăcăm țărănește; ar fi și mai ieftin, și mai frumos; ar lipsi modele care ne corump și ne ruinează.

— Mai frumos, da! Fracul și pălăria nu au nimic teatral, dar mai ieftin nu! Costumul țărancelor noastre dă mare câmp luxului de stofe și de podoabe pe piept, pe cap și la brâu; modele, când s-ar mărgini la îmbrăcăminte, nu ar fi atât de ruinătoare cât crezi; ele sunt un mijloc puternic de propagandă bună sau rea; când se agață de moravuri, de modul de a trăi, au o putere foarte mare, căci pornesc totdauna de la clasele cele de sus, pe care cei mici și săraci țin drept onor a le imita; fiecare voiește a mânca, a bea, a se plimba ca cei mari și ca cei avuți; le imitează echipagele, livrelele și chiar viciurile. Ceea ce este numai un obicei rău sau un capriciu la clasele avute devine de multe ori viciu la clasele de jos; patimile și poftele lor sunt mai vii și mai arzătoare. Ceea ce este o dărăpănate a averei pentru unii devine cauză de prevaricațiuni și prădăciuni pentru ceilalți; luxul toaletelor, echipagelor și mobililor devine de multe ori cauza de dezonoare familiei. Dar precum moda este un instrument de corupțiune, asemenea poate deveni și un mijloc puternic de moralizare. Clasele care dau tonul în societate, clasele pe care le imitează celelalte, de ce să nu caute ca bunul ton să fie a purta toalete simple și de bun-gust? În loc de toalete grele și scumpe, să caute a petrece o viață modestă și plăcută în familie, o viață laborioasă și onestă, în loc de a fi moda să trăiască numai la vizite, la plimbări la teatruri, la grădini publice și la baluri, neaflând nicăiri mulțumirea după care oftează și așteptând totdauna cu nerăbdare finitul petrecerei, ca să-și scoată necazul pe slugi și pe copii. De ce în loc de a fi de modă pentru o damă a fi cochetă și a avea adoratori să nu fie la modă a fi o soție virtuoasă, mumă îngrijitoare pentru moralitatea și învățătura copiilor? Damele române ar trebui să-și puie ambițiunea a fi un model de îmbunătățire morală a societății noastre, o glorie care prețuiește

negreșit ceva mai mult decât admirarea și omagiile mincinoase ale tinerei fără ocupațiune.

Familia este baza societății și femeia este stâlpul familiei; de la modul dar cu care să fac căsătoriile depinde în mare parte moralitatea și fericirea societăților. La noi însoțirile la orașe, ca și la țară se fac prin zestre, foarte puține prin afecțiune; de cele mai multe ori un tânăr, neștiind cum să-și îndrepteze ranele făcute averei sale, caută o zestre; acest mod pune de la început pe bărbat într-o stare de inferioritate în ochii femeiei, fără ca această inferioritate să o rădice pe dânsa în opinia sa proprie, căci nu poate să atribuie preferința ce i s-a dat nici meritelor intelectuale, nici calităților morale, fiindcă știe că acea preferință s-a dat averei; pe de altă parte, certitudinea la unii de a găsi orișicând o zestre neaccesibilă creditorilor face pe tineri nepăsători pentru averea rămasă de la părinți. O răsipesc contractând obiceiuri de lux și de nelucrare, prin urmare aduce în familie un element stricat. Pune pe bărbat într-o pozițiune umilitoare dinaintea femeiei dintr-al căreia avut are să trăiască, rămâne la discreționea capricielor și a exigenților ei, exigențe care cresc cu diferința contingentului adus de fiecare la susținerea sarcinelor familiei. Căsătoriile din amor sunt fondate de cele mai multe ori pe un sentiment trecător și care de multe ori nu este decât efectul imaginațiunei și al iluziunelor care cad una câte una când acei care se admirau fără a se cunoaște se deșteaptă și văd că realitatea nu seamănă cu ceea ce visaseră unul pentru altul.

— Apoi asta este și discutăciunea mea cu domnișoara Zinca; nu-i zic totdauna că familia nu este în natură? Orcum ne vom întoarce, vedem că matrimoniul nu poate dura; onorata doamnă mi-a făcut descherăciunea că este pentru *consortium omnis vitae*[27] și nu voiește să admită divorsul. Ați înțeles acum, doamnă, că eu am dreptate și știți că în cestiune de familie nu pot fi bănuit de partimonăciune ca unul ce sunt viță de domn, după cum v-ați convins cu toții. Când vorbesc dar pentru abolăciunea familiei, vorbesc în contra intereselor mele; dar ce să fac dacă ardoarea patriotică mă consumă și dacă sunt demonstrat și doresc binele năciunei mele? întrerupse d. Vintilă.

— Iertați-mă, domnule, dar am fost întrerupt, căci de m-ați fi lăsat să isprăvesc, v-așI fi spus ce este o căsătorie care înfățișează toate garanțiile.

Este aceea care naște din amicie și din stimă, acea afecțiune care crește necontenit cu întărirea acelor sentimente care formează legături nealterabile între doi tineri destinați a conviețui; pe stimă și pe amicie să poată stabili căsătoria și fonda adevărata familie.

— Pentru familie, de! calea-valea, zice domnul Fluturescu, tot mai sunt niște considerațiuni, copii, afecțiuni, interese; dar pentru proprietate ce poate zice cineva! Cu drept este ca unii să aibă cu prisos și alții să se uite cu jind la bunurile lumei, unii să piară de foame și alții să bea și să banchetuiască? Trebuia în condica asta nouă să o fi desființat cu totul; când faci reforme, încai să le faci cum să cade.

— Îți vine lesne, vezi bine, să vorbești așa, fiindcă ți-ai vândut moșioara care ți-a rămas de la tată-tău, ai vândut și casa ce ți-a lăsat biată lelița Smaranda și le-ai tocat toate colea la masa aia; așteaptă acum să le vindem și noi, ș-atunci bucuros, zise cocoana Zinca cu un glas de soprano.

— Pentru proprietate sunt, domnule, cuvinte tot atât de puternice ca și pentru susținerea familiei; căci vei binevoi să convii că omul diferă de vită prin cugetare, și, ca ființă cugetătoare, trebuia negreșit ca într-o zi, mai curând sau mai târziu, să dobândească conștiința spațiului și a timpului, prin urmare a trecutului și a viitorului, a cunoaște pe unul și a se preocupa de cellalt, într-un cuvânt, să devie prevăzător. Pe de altă parte, el fiind un compus de puteri fizice, morale și intelectuale, puteri care trebuiesc menținute și dezvoltate, puteri care să ostenesc prin muncă și să sporesc prin consomațiune, el a fost îmboldit la muncă prin perspectiva mulțumirilor ce are să dobândească după urma productului ostenelilor sale. Aceasta să poate numi rațiunea activității omului.

Cu cât trebuințele omului s-au făcut mai numeroase și mai variate, cu atât el a trebuit să devie mai păstrător, mai prevăzător. Trebuințele sunt îndemnul muncei și al meșteșugurilor. Suprimă trebuințele, adică consumațiunea, și ai suprimat totodată și munca, și producțiunea; omul, nemaiavând interesul de a dobândi, nu mai simte trebuința de a munci; cine ar mai voi să producă dacă nu ar avea certitudinea că nu va veni altul să consume ceea ce a produs el? cine s-ar mai osteni dacă productul nu ar deveni proprietatea absolută a aceluia ce l-a dobândit prin munca și osteneala

sa? Dacă persoana și facultățile omului nu se pot tăgădui ca proprietate a sa, cum să poate tăgădui proprietatea productului puterilor și a facultăților lui? Așadar, cred că vezi, domnule, că proprietatea este o consecință inevitabilă a naturei fizice și intelectuale a omului.

— Ai dreptate! eu totdauna am zis-o și o repet și astăzi: trebuia de la început să nu se recunoască proprietatea; trebuia toți să fie datori să muncească deopotrivă și să se folosească cu toții deopotrivă de bunurile lumei, și ar fi mers treaba bine, adăogă domnul Vintilă.

— Aci este o eroare; dumneata crezi că societatea a instituit proprietatea; dar nu te gândești că ar fi mai drept a zice că proprietatea a format societățile, ca să o poată apăra. Proprietatea emană de la un instinct natural, de la acela care să deșteaptă în fiecare și îi spune că este stăpân pe persoana sa. A suprima dreptul de proprietate al omului asupra productului muncei sale este a opri creațiunea acelor producte; a lua o parte dintr-acele producte este a descuraja pe om de a se osteni altădată pentru dobândirea lor; este a opri activitatea, slăbind mobilul care îl împinge la lucru; a să atinge de proprietatea internă, a îndatora o ființă activă și liberă de a întreprinde o lucrare ce n-ar întreprinde de sineși sau a-l împiedica de la un ram al mijloacelor sale de producțiune, a întoarce, prin urmare, facultățile de la destinațiunea lor naturală este a micșora puterea productivă a omului; și orce atingere a proprietății interioare sau exterioare este contrară utilității și justiției. Suprimă proprietatea, și ai suprimat de bună seamă munca și producțiunea, ai suprimat îndemnul descoperirilor, ai suprimat progresul și ai redus pe om la starea de troglodit, mâncând orce poate găsi, orce poate apuca, orce poate hrăpi; stare în care nu mai are trebuință nici de casă, nici de sat, nici de oraș, nici de stat. Fără proprietate, nu putem vedea alt decât mizerii și barbarie. Proprietatea îmboldește munca.

Tânărul literat mă întrerupse cu argumentul următor, debitat pe un ton doctoral:

— Zici că satisfacerea trebuințelor este origina proprietății și că, prin urmare, este un drept al omului, un drept natural, bazat pe trebuințe adevărate; așa fiind, mi să pare evident că nu să poate aplica decât la ceea ce este product al muncei; cum dar omul s-a făcut stăpân pe pământ, care nu

este, nu o poți tăgădui, un product al muncei sale? Chiar după Scriptură, el este făcut de Dumnezeu, el este un obiect asupra căruia omul nu a putut avea nicio acțiune; nimeni, prin urmare, nu și-l poate apropria nici în totul, nici în parte, nimeni nu poate avea asupra lui un drept mai mare decât ceilalți; el trebuie să fie la dispoziţiunea fiecăruia.

— Domnul mi-a luat argumentul din gură, zise nobilul profesor, și argumentând astfel dau dovezi de abnegăciune și patriotism; căci trăgându-mă din luminatul Vintilă-Vodă, precum este dovedit, aș putea să revendic drepturi de proprietate pe moșia Slănicu, cu cetate și cu ocne cu tot.

— Argumentul dumneavoastră ar fi netăgăduit dacă pământul ar produce fără muncă și în abondență roadele lui, dacă n-ar fi acoperit de mărăcini și de ciulini, dacă el ar da grâul, porumbul, prunile și strugurii, fructele și legumele fără de a fi fost mai întâi curățit de mărăcini și de burieni, îngrășat, arat, semănat, grăpat, plivit și muncit, dacă pomii, ca să dea fructul lor, nu ar avea trebuință să fie sădiți, răsădiți, altoiți, săpați, îngrijiți, curățiți, udați in toate zilele, ani întregi, cu sudoarea frunței omului, ca după timp îndelungat să înceapă a da roade și să răsplătească pe muncitor de ostenelile și de cheltuelile ce a lăcut mai mulți ani d-a rândul, fără alt folos decât speranța de a culege mai târziu, peste patru, cinci sau zece ani, rodul ostenelilor sale.

Cine ar voi să curețe un pământ de buturugi, de pietre sau de nisip, să-l amendeze, să-l îngrașe, să-l dreneze dacă nu ar avea asigurarea că după toate cheltuielile și ostenelile el, numai el va avea dreptul de a-l ara și d-a-l semăna? Cine ar semăna dacă nu ar avea dreptul d-a recolta? Cine ar sădi duzi, pruni, peri, meri dacă nu i s-ar garanta dreptul de a să folosi de roadele acelor sădiri?

La începutul lumei, negreșit oamenii, fiind puțini la număr, aveau și trebuințe foarte mărginite; pământul dintre Marea Caspică și Golful Persic le da fără muncă și cu prisos roade și plante plăcute, și nu era trebuință de proprietate, nu să certa nimeni pentru o banană, pentru o nucă de coco sau pentru o foaie de viță; într-acele locuri chiar astăzi poți întâlni derviși și ezizi frumoși, groși și nalți, care trăiesc ca păsările cerului, fără casă, fără altă îmbrăcăminte decât o piele de căprioară; oameni care nici nu seamănă, nici

nu recoltează; dar mai târziu, oamenii înmulțindu-se, s-au înmulțit și trebuințele prin dobândirea cunoștințelor; atunci pământul nu le mai putea da cu îndestulare fără muncă cele trebuincioase, pământul acela nu i-a mai încăput și a trebuit să caute aiurea; s-au dus de au locuit și alte pământuri, înființând pretutindeni proprietatea. Supus prin legea naturei lui fizice a-și perpetua neamul, omul a trebuit să caute a întâmpina și trebuințele copiilor; aceștia, mărindu-se, au unit munca lor cu aceea a părinților și mai târziu au trebuit să dea bătrânilor ajutorul ce primiseră de la dânșii în timpul slăbiciunei copilăriei lor. Aceste ajutoare mutuale impuse de legea naturei, bazate pe adevărate trebuințe, au confundat munca părinților cu a copiilor și au creat dreptul de ereditate, consecință fatală, dar inevitabilă a naturei fizice și morale a omului.

Proprietatea pământului este atât de inerentă naturei omului, încât este de însemnat că, din toate proprietățile, la niciuna nu ține el ca la proprietatea de pământ; nu iubește nicio avere cum iubește casa în care s-a născut, arborele la umbra căruia a copilărit. Proprietatea pământului este cea mai sacră din toate, căci ea, unind familia prin interese și prin sentimente, dezvoltă într-însa toate virtuțile domestice, care devin mai în urmă izvorul virtuților sociale. Omul care nu are amorul familiei și al proprietății nu va avea niciodată amorul patriei.

Aplecarea omului de a poseda pământ o găsim la toate neamurile, și o găsim cu atât mai dezvoltată cu cât un neam este mai civilizat. După cum vezi, domnule, nu poți lovi proprietatea fără de a lovi și a doborî familia precum nu poți lovi familia fără de a lovi societatea. De când lumea nu a existat societate civilizată fără familie, fără proprietate sau fără ereditate. Indivizii se folosesc și se bucură de bunurile ce au dobândit, și acele ce le rămân la sfârșitul vieței le transmit moștenitorilor, iată proprietatea privată. Secolii grămădesc rezultatele lucrărilor tutulor oamenilor și constituie capitalul, avuția națională; nu este o zi în viața popoarelor civilizate care să nu adauge o bogăție nouă la capitalul social, la averea națională. Cu cât proprietatea va fi mai garantată, cu cât legile o apără mai bine, cu atât acea societate este mai bogată, cu atât înaintează mai repede, cu atât devine mai puternică. Toți călătorii au constatat starea de mizerie și de camătă care există

în țările unde proprietatea nu este bine asigurată; acolo lucrarea pământului este părăsită, acolo să află câmpiile cele mai sterpe; dacă câteodată să pripășește câte un capitalist, el stă cu averea în geamantan, gata pe fugă; cată să o aibă în ce poate fi mai lesne de rădicat, în diamanturi și argintărie, ca să le poată lesne ascunde, își face casa cât poate mai proastă; ca să nu poată deștepta bănuiala și excita invidia. În timpul confiscațiunelor și până în timpii din urmă casele evreilor și ale armenilor in Turcia erau văpsite în negru pe dinafară, ca să nu bată la ochi. Camăta este singura speculă în asemenea țări. Bogăția și creditul nasc cu proprietatea.

Negațiunea proprietății este negațiunea principiilor fondamentale ale moralei, căci dacă nimeni nu ar avea drept pe nimic, adică dacă nu ar poseda niciun obiect al său, nu este a zice că are drept pe tot ce există, și prin urmare că puterea materială și dibăcia pot să-și împartă tot ce există dacă s-ar mai găsi ceva pe lume? Și atunci unde rămâne probitatea? Dacă s-ar putea realiza utopia de o comunitate universală sau numai de comunități naționale, s-ar rădica omului cu totul dorința de a îmbunătăți și d-a înfrumuseța pământul, s-ar stinge concurența, emulațiunea și geniul descoperirilor, am ajunge prin nivelarea averilor, a pozițiunelor și poate chiar a inteligențelor la cel mai jos grad al scării sociale, adică la desființarea industriei, a artelor, a comerțului, a științelor, și omenirea ar trece de la starea civilizațiunei la a barbariei. În ordinul economic, adică al bogății publice și private, am ajunge la mizerie. De unde astăzi avem în societate săraci și bogați, am fi toți o apă, cum să zice, toți deopotrivă săraci. Sărăcia, care tinde a dispare cu progresul descoperirilor în științe și în arte și cu îmbunătățirea instituțiunelor, s-ar lăți ca vălul nopții și ar copleși omenirea întreagă, coborând-o la cea mai ticăloasă stare.

Dreptul de proprietate este principiul care a creat societățile libere și civilizate; fără proprietate nu poate exista o asociațiune politică.

— Eu știu atâta, că dacă nu s-o desființa proprietatea, nu mai ajungem niciodată la egalitate, mormăi tânărul Fluturescu.

— În adevăr, desființarea proprietății ne-ar da egalitatea; dar ne-ar da acea egalitate pe care am putea-o numi egalitatea de jos, ne-ar da barbaria, iar nu egalitatea la care trebuie să aspirăm, egalitatea de sus; căci la aceea nu să

poate ajunge decât numai prin înaintarea în arte, în științe și industrie; numai ea poate dărâma privilegiul, numai ea poate afranca omul din toate lanțurile nevoilor și rădica societatea. În cât privește pământul, este constatat că numai proprietatea îi poate da valoarea, numai ea îl poate curăți de mărăcini și de pietre, numai ea poate usca mlaștinele și pune pământul în stare de a deveni producător. Acel care s-ar îndoi despre acest adevăr n-are decât să cerceteze starea pământului în părțile Asiei, unde el este liber și fără stăpân, precum îl vei dumneata; pământul cel mai roditor din lume care rămâne în toți anii neproducător; dar ca să nu te duci așa departe, comparează unde vrei pământul rămas comunal cu acela care a trecut în stare de proprietate privată. Un exemplu vrednic de însemnat este ceea ce s-a observat în landele departamentului Girondei din Franța: 300.000 hectare de un pământ neroditor, un strat de humus ca de un deget de gros așezat peste un pământ cleios, acoperit iarna cu apă și vara uscat, ars de soare; acum vro doisprezece ani venitul ce da acest pământ nu era nici de un milion, să socotea pe 3 franci venitul unui hectar care să vindea pe 100 de franci; astăzi jumătate dintr-acest pământ, cât era proprietate particulară, s-a pus în esploatare după sistemul de drenaj al domnului Chaberlant, și producerea lui s-a suit la 100 de franci de hectar, adică de la 450.000 la 15 milioane de franci, iar cealaltă parte ca la 150.000 de hectare, care este proprietatea comunelor, a rămas în starea cea dântâi, neputându-se folosi de descoperirea învățatului inginer.

— Acolo sunt astfel de oameni, proprietarii sunt buni și generoși, dar nu ca la noi boierii, răi, hrăpitori, care trăiesc ca părăsiți din sudoarea creștinului, zise domnul Jăpcănescu.

— Nu am nimica de zis, domnule, pentru apărarea acelora din proprietarii ciocoi, boieri sau neguțători care, profitând de simplitatea și neștiința țăranilor, sau care, sprijiniți și favorizați de o administrațiune arbitrară și de o justiție părtinitoare, au putut supune pe cei slabi și lua de la clăcași câtuși de puțin peste ceea ce legea le acorda. Înșelătorul și prevaricatorul merită critica și osânda oamenilor onești la orice categorie și la orice condițiune ar aparține el.

— Ei! d-apoi claca nu era robie? întrerupse domnul Oftescu, reîncepând pasiența care nu vrea să iasă.

— Claca nu era proprietate, nici proprietatea nu era claca; pot zice încă că dacă ea era foarte vătămătoare proprietarului, în folosul căruia se părea instituită, și mai cu deosebire era în paguba generală a producțiunei țării, dar dacă vom cerceta cu condeiul în mână și cu aritmetica în cap ce speculație au făcut acei care au devenit proprietari de moșii în țară la noi, ne putem convinge lesne că nu au hrăpit de la nimeni, nu au dezbrăcat pe nimeni, nu au furat nimănui nimic și că nu merită a fi tractați cu severitatea cu care îi tractezi dumneata.

— Pământurile este știut că au fost ale țăranilor, boierii le-au luat de la ei. Sunt hrisoave domnești care o dovedesc aceasta tot așa de limpede precum v-am dovedii și eu că mă trag din Vintilă-Vodă.

— Nu există asemenea hrisoave și nici nu pot exista. La noi, ca în toate țările, pământurile cucerite s-au împărțit la învingători. România n-a putut fi toată ocupată și împărțită colonilor lui Traian; o mare parte a rămas pământ fără stăpân sau al statului, și încă chiar dintre românii împroprietăriți, mulți părăsind mai târziu țara și fugind de năvălirile turcilor și ale tătarilor, precum au făcut Matei Vitejescu, Vlad Socol, Toma Dorobănțescu, Lupu Săbăuț, Oprișan Soldățescu și alții, părăsind Clocociocu sau Clivu, pământurile lor rămase fără proprietar au devenit ale statului împreună cu altele, și domnii după vremi le-au dăruit slujbașilor credincioși și ostașilor viteji, individual sau în devălmășie.

„Am hărăzit loc sterp din pustie din hotarul Câmpiii Stăneștilor ca să le fie lor și urmașilor ocină și moșie de veci...” Astfel s-a dat moșii odivoilor, dorobanților, roșiorilor, verzișorilor. Acestea au devenit moșii moșnenești sau răzășești, proprietatea mică, de multe ori în devălmășie sau indiviză. Daniile pe la căpitani și pe la mănăstiri au format în România proprietatea cea mare, la care a venit de s-a adăogat necontenit, precum se va adăoga și d-aci încolo împreunarea de părticele mici pe un singur cap, prin moștenire, căsătorii și cumpărători. Pământurile acestea sunt ele alodiale, beneficiale, tributare sau feodale, sau sunt de curată, bună și adevărată proprietate, moșie, ocină trecută de la unii la alții prin moștenire, zestre, danii sau cumpărători cu bani buni câte ughiu, talere și parale atâtea funia, ocaua sau dramu?

La noi proprietatea a fost curat română.

Domnii războinici ca Mihai și ca Bogdan, la întoarcerea lor din Ungaria și din Polonia, au încercat a introduce și în țara noastră proprietatea feodală, proprietate vendă ca o putere militară, precum introduseră turcii spahilicurile în multe părți ale Imperiului Otoman; dar o asemenea instituțiune, fiind contrarie spiritului românesc, n-a putut lua rădăcină în țară.

„Numai îndrăzneala unora din stăpânii moșiilor a putut a-i vinde (este vorba de vecini), a-i da de zestre, și nu sunt volnici stăpânii satelor, când vinde moșia, să vânză oamenii, ci, ca niște săteni ai satelor, în sat să rămâie, făcând ei slujba cu nart 24 de zile și dijmă să dea...” zice hrisovul de la 1749. Mai târziu obligațiunele puse de turci asupra domnilor fanarioți pentru aprovizionarea fortărețelor Dunării au adus amestecul autorității în niște tranzacțiuni care trebuia să rămâie totdauna libere și, ca să nu fie nicio piedică pentru lucrarea pământului, ș-au arogat dreptul a otări prețuri, a pune *narturi*, precum vedem în hrisoavele lui Calimac și lui Moruz și în legile lui Ipsilant și Caragea, narturi pe care mai în urmă Regulamentele organice de la 1831 și firmanele de la 1832 le-au consacrat, împuind unei părți obligațiunea de a ceda o bucată de pământ determinată și celeilalte obligațiunea de a da un număr de zile clacă și dijmă. Acesta este pactul numit în lege *relațiuni reciproce dintre proprietari și săteni*, legătură silnică și obligatorie, care nu trebuie și nu poate să existe în starea de civilizațiune și de libertate.

În România, populațiunea s-a format prin colonizație, iar nu prin concuistă, prin urmare s-a format aici, ca și la romani, la greci și fenici, privată, iar nu comună sau a statului, ca în Asia; „*the Walachians are surounded by, but not mixted with the barbarians*” (românii sunt înconjurați, iar nu amestecați cu barbari), zice Gibbon, și drept zicea adunarea boierilor Moldovei la 1817: „că Dragoș a găsit țara împărțită în proprietăți particolare și că proprietăți particolare erau numai locurile din pustie, nimeni nu posedă braniștile domnești și locurile târgurilor”. Acest domn, ca și Radu Negru, nevenind ca cotropitor, a trebuit să respecteze proprietățile, și așa a și făcut; când a voit mai în urmă să facă danii la mănăstiri, a cumpărat moșii cu bani, precum a făcut și Alexandru cel Bun.

Cercetând bine, te poți încredința că afară de moșiile de mână moartă, celelalte mai toate au trecut în cei din urmă treizeci de ani prin trei sau patru

mâni; așadar, chiar de am putea admite pentru un moment că origina proprietății de pământ să fi fost o spoliațiune de către cei dântâi proprietari sau că să se fi cumpărat cu bani rău dobândiți sau câștigați prin fraudă, abuzuri, violenții, prevaricațiuni, concuziuni și confiscațiuni, cine poate fi în drept în secolul al XlX-lea să vie să puie mâna, după o prescripțiune de secoli, pe o avere cumpărată pe bună-credință, cu bani munciți și bine câștigați? Nu ar fi aceasta o lovire a principiului sacru al proprietății, astfel după cum este regulat în condica noastră civilă nouă și veche, ca și în toate condicile civile ale Europei? Ca să ne înțelegem mai bine, să luăm de exemplu un onest negustător, croitor, cojocar sau zaraf, carele pe la anul 1827, după ce a câștigat prin industria sa, a putut pune la o parte un capital de două mii de galbeni, bani bine dobândiți, nu prin hrăpire, nu prin huzmeturi sau chiverniseli, nu ca boier sau ca ciocoi, ca grifon sau ca croncan, ci prin muncă, prin industrie, prin comerț și prin economie. Să ne închipuim acum că acel negustor, om de gust sau de speculă, să fi băgat acea economie de două mii de galbeni în cumpărătoarea unei moșii, nici scumpă sărată, cum să zice, nici ieftină chilipir, ci după prețurile curente, pe prețurile obicinuite pe atunci pe 5% venit curat; și iată-1 proprietar al unei moșii de 100 galbeni venit din arendă. Iau, cum vezi, epoca cea mai favorabilă; căci îndată după acel timp moșiile au început a se sui, urmând o progresiune crescătoare până la anul 1857, îndoindu-se veniturile din zece în zece ani. Astfel că acea moșie, cumpărată la 1827 cu modesta sumă de două mii de galbeni, a ajuns treptat să dea peste treizeci de ani un venit anual de opt sute de galbeni.

— Cum vei dumneata, domnule, să ia 40% pe an de la banii ce i-a băgat în moșie și să nu facă niciun sacrificiu pentru patrie! strigă cu indignație locotenentul Spadon; este o apreciere dreaptă că moșiile s-au suit toarte mult, știu că acelor care au apucat de au cumpărat moșii acum treizeci sau patruzeci de ani le-a pus Dumnezeu mâna în cap.

— Tot așa are să fie peste treizeci sau patruzeci de ani pentru acei care cumpără moșii astăzi. Dar să vedem acum dacă în adevăr le-a pus Dumnezeu mâna în cap, și pentru aceasta să urmărim puțin și să analizăm strălucita speculă ce a făcut fericitul nostru negustor care, la 1827, și-a lăsat meseria și s-a făcut proprietar de moșie, ajuns astăzi a avea un venit de opt sute de

galbeni. Lăsând cu totul la o parte considerațiunele dacă ar fi fost sau nu lesne pe atunci a găsi banilor o întrebuințau care să-i dea 20 și 25% pe an cu garanție bună, amanet de scule, de șaluri sau de argintărie, vom zice ca un lucru cunoscut de toți și netăgăduit de nimeni că putea desigur găsi a lua 10% împrumutându-i pe bună, sigură și întâia hipotecă de case sau de moșie, hipotecă și dobândă recunoscute și întărite de toate autoritățile legale ale țării, fără a se teme de gurile rele, nici de urmărirea vreunui procuror, căci 10% a fost dobânda legală și este și astăzi chiar dobânda cea mai scăzută în țară; încă și mai mult, acel care ia numai această dobândă nu numai că nu trece de cămătar, dar este considerat ca un făcător de bine, un împrumutător milostiv, omul lui Dumnezeu. Toate zapisile de împrumuturi câte am văzut după acei timpi purtau dobândă de 7 și 7 la pungă pe lună, adică 16 % și 18% pe an.

Calculând dar acele două mii de galbeni pe 10%, noul nostru proprietar, care da moșia lui în arendă cu o sută de galbeni, păgubea câte 100 de galbeni pe tot anul, căci de îi da cu dobândă, de la două mii de galbeni ar fi luat două sute, iar nu o sută, cât ia de la moșie; deficitul acesta calculat negustorește pe baza de 10% îi face până la anul 1837 o pagubă de 1.589 de galbeni și face ci această moșie îl costă, la 1837, nu 2.000 de galbeni, ci 3.589 de galbeni.

— Și de este pagubă, ea este însă neînsemnată pe lângă sporirea ce a avut; acea moșie face astăzi peste zece-douăsprezece mii de galbeni, zise domnul Socotescu, fost raportor statistic.

— Ca să putem vorbi cu temei, dați-mi voie să calculăm până în căpătâi. Ziceam dar că la 1837 moșia costa pe speculantul nostru 3.589 de galbeni, un capital care, pus la dobândă, i-ar fi adus un venit de 359 de galbeni pe an, în vreme ce moșia, cu toate că i s-a îndoit venitul, nu-i aducea decât 200 de galbeni; așa, de la 1837 până la anul 1847, păgubește pe tot anul câte 159 de galbeni, ceea ce în zece ani îi mai suie paguba la alți 2.530 de galbeni, și atunci moșia cumpărată cu douăzeci de ani înainte pe 2.000 de galbeni îl costa 6.119 galbeni, sau 612 galbeni pe an, când îndoindu-se iar venitul din cât era și urcându-se la 400 de galbeni pe an, îi pricinuiește un deficit de 212 galbeni pe an, care deficit să grămădesc până la 1857 într-o sumă de 3.378 de galbeni și face de-1 costă moșia 9.497; atunci venitul moșiei iar s-a suit și a ajuns a fi de 800 de galbeni; deficitul calculat până la punerea în lucrare a

legei rurale la 1.865 face 2.130 de galbeni și suie costul moșiei la 11.200 de galbeni. Dacă la acest cost vom mai adăoga impozitul fonciar calculat de la 1852 până la 1865 după legile și dispozițiunele după vremi, o sumă de cel puțin 400 de galbeni, moșia cumpărată la 1827 pe 2.000 de galbeni îl costă pe fericitul nostru amic peste 11.600 de galbeni, adică 1.160 de galbeni pe an, și el nu ia decât 760 de galbeni, scăzându-i impozitul fonciar; adică că plătește 400 de galbeni pe tot anul onorul și fericirea d-a se întitula proprietar. Și observați, mă rog, că am nimerit un proprietar rar, cum nu se găsește la o mie unul; am nimerit un proprietar fără gustul zidirilor de case, de biserici, de magazii, de hanuri, fără patima grădinăriei, a florilor, a poamelor și a legumelor, infirmități și slăbiciuni strâns legate de cualitatea de proprietar de pământ, capricii și trebuințe care ar fi costat pe altul cel puțin trei sau patru mii galbeni; apoi am mai nimerit și alt noroc la proprietarul nostru, noroc mare și rar în țara noastră: închipuiți-vă că nimeni din vecini, nici mirean, nici călugăr, nu s-a încercat a-i știrbi moșia și nu l-a obligat a scoate ingineri hotărnici, a plăti avocați, a alerga zece ani cu poștia și cu birje pe la tribunalurile de județe, pe la curțile de apel, pe la ministeriele de interne, de justiție, de culte și de esterne, a căra judecători, cercetători și prețuitori pe la fața locului, și după toate astea să piarză și o parte din moșie, dacă nu și toată, cu drept sau fără drept, plătind daune, speze și interese; oare dumneavoastră, domnilor, și mai cu deosebire dumneata, domnule Fanaridi, nu credeți că în fericita noastră țară acestea să nu intre în socoteală, pentru o moșie ca aceea despre care este vorba, cu două sau trei mii de galbeni cel puțin?

— Ba și mai mult, zice cocoana Zinca; întreabă-mă pe mine, să-ți spui eu cât m-a ținut judecata cu hagi Hristea; căzuse năpastie pe mine din chiar senin, să-mi ia moșia și mai multe nu! nu era să rămâi săracă din pricina lui Drepteanu, care pusese pizmă pe mine?!

— Vedeți dar, domnilor, că dacă am voi să le punem pe toate la condei, am găsi că acea moșie a costat pe negustorul nostru peste 20.000 de galbeni; dar noi să ne ținem de cifra noastră cea modestă și netăgăduită de 11.600 de galbeni, cu venit de 800 de galbeni, și să căutăm a găsi ce valoare avea ieri înaintea legii rurale și ce venit are astăzi.

De vom cerceta vânzările de proprietăți rurale făcute la secția III, în cei din urmă trei ani, găsim că s-au vândut termen de mijloc pe baza de 8%, adică că moșia amicului nostru valora 10.000 galbeni, adică cu 1.600 de galbeni mai puțin decât îl costă, și de aci vezi că acela căruia ziceți că i-a pus Dumnezeu mâna-n cap i-a pus-o nu ca să-i dea, ci ca să-i ia 1.600 de galbeni, și că negustorul, devenind proprietar, a făcut o speculă proastă, greșită; nu pentru că să fi avut vreo nenorocire sau vreo neizbândă, dar fiindcă astfel este la noi specula de cumpărători de moșie.

— Dar dacă ar fi fost cumpărătoarea de moșii o speculă așa de proastă, cum atâția comercianți inteligenți, cu atâta aritmetică în cap, cari au devenit milionari speculând un mic capital în grâne, piei, lână, vite, manufacturi, coloniale, au cumpărat moșii și tot cumpără nencetat? întreabă domnul Fluturescu.

— Pentru că există în om o dorință neînvinsă de a poseda pământ; această slăbiciune este omenească, o găsim la toate națiunele, și ți-aș putea aduce exemple o mulțime de negustori care trăgeau din capitalurile lor un venit de 15 și 20%, care se suiau necontenit pe scara bogăției și care s-au ruinat când au băgat acele capitaluri în cumpărători de moșii, pentru că nu au putut găsi în noua lor speculă decât un venit de 3 și de 4%, siliți fiind a face avansuri pentru clădiri de magazii, de hanuri etc.

Ceea ce am zis pentru un negustor care a cumpărat moșie la 1827 o putem repeta pentru toți acei care au devenit proprietari la anul de la Hristos 1800, la 1700 sau la 1600 și în orice timp de când țara este țară. Moșiile Văcăreștilor, Sturdzeștilor, Filipeștilor, Bălăcenilor, Băbeștilor, Ghiculeștilor, Bibeștilor, Butculeștilor nu au altă origină decât aceea a moșielor negustorilor. Fost-au ele averi feodale cotropite de la vreun neam învins, sau au fost, ca toate celelalte, părți dintr-o moșie mare împărțită între mai mulți frați, sau cumpărători după la proprietari mici, părticele împreunate; moșii, funii, ocale, litre și dramuri, proprietăți dumicate din generațiune în generațiune; căci așa trebuia să fie într-o țară unde majoratul n-a existat niciodată. Odivoi sau roșiori împărțind moșia indiviză și mai târziu vânzând loturile lor, care, unindu-să într-un singur trup asupra aceluiași cumpărător, asupra unui Năsturel sau unui Bărcănescu, au format proprietatea cea mare,

compusă mai totdauna din mai multe proprietăți mici; precum, pe d-altă parte, multe proprietăți mici provin din împărțirea unei proprietăți mari — lege a naturei tranzacțiunelor libere și în contra căria orce restricțiune este fără efect și nu poate dura.

— D-acum încolo nu mai poate fi așa, fiindcă guvernul, printr-o prevedere adevărat părintească, a luat măsuri a nu să putea vinde loturile pe care s-au împroprietării țăranii foști clăcași, zise locotenentele Spadon.

— Lege care să va eluda sau să va desființa de acei în favoarea cărora să crede că s-a făcut restricțiunea; fiindcă ea este atentatorie proprietății și liberilor tranzacțiuni, contrarie regulilor și legilor naturale.

— Așa! dar dup-acuma au început a vinde, strigă cocoana Zinca. La mine la moșie tot pământul cât am cedat locuitorilor l-au luat zece săteni, iar ceilalți au rămas fără pământ; zic că nu pot plăti fonciera.

— Moșiile erau pe nimica într-o vreme și tot nu le-au putut ținea; moșia de zestre Mămăligeni a mamii Marghioliții, mătușa tată-mio, adăogă moș Dincă Pârvulescu, boier bătrân care nu iscălise DA în plebiscit, i-a dat-o mă-sa drept o pereche de cercei, și mai era încă o moșie a răposatei lelei Sandi, sor- cu mama Marghioliții, care aceea a fost dată drept o butcă de Viena, astăzi sunt moșii de câte două mii de galbeni venit pe an.

— Acei care au cumpărat în secolul XV-lea, XVI-lea sau al XVII-lea un moș, o funie sau o litră de moșie cu ughi și bani roșii, moșie mare de mai multe mii de pogoane, moșie care nu a costat poate nici o sută de lei și care dă astăzi venit de mii de galbeni, acei care au luat-o pe o pereche de cercei sau pe o butcă au făcut poate o speculă tot așa de proastă ca a negustorului nostru cu moșia cumpărată la 1827 pe 2.000 de galbeni; acei 100 de lei, valoarea cerceilor sau a butcii, de atunci până acuma ar face poate mai mult decât moșia dacă am calcula la cât s-ar sui valoarele acelor bani prin capitalizări acumulate după dobânzile după vremi și dacă am compara acele cifre cu valoarea și cu veniturile capitalizate ale acelor moșii. Ca să ne putem pronunța asupra adevăratei lor valori de atunci trebuie să luăm și să calculăm prețurile butcii și a cerceilor de atunci, să le capitalizăm și să le comparăm cu valoarea de astăzi a moșiei, adăogându-i veniturile succesive, astfel cum am făcut-o pentru moșia cumpărată de negustorul nostru la 1827.

Ați văzut cred destul de lămurit ce fel de hrăpitori au fost până la 1865 acei ce posedau moșii în România; nu vorbesc, o mai repet, de hrăpitorii aceia care, profitând de pozițiunele ce ocupau sau care întrebuințau mijloace viclene ca să hrăpească moșiele de la moșneni sau de la săraci. Dumneavoastră, în loc de a striga și a stigmatiza pe cei hrăpitori și jacăși, ați luat un ton patriotic de a striga în contra proprietarilor mari și mici.

Am vorbit până aci numai de valoarea moșiii până la începutul lui 1865, dar să vedem și ce să mai întâmplă cu speculațiunea negustorului nostru la punerea în lucrare a legei rurale; vă rog să-mi dați puțintică atențiune.

La moșiile cele locuite să socotea aproape câte un locuitor plugar la 25 de pogoane și 10 galbeni pe an de locuitor venitul curat al proprietarului înaintea desființării clăcii; astfel, o moșie de 800 de galbeni venit avea pe dânsa termen de mijloc 80 de locuitori și o întindere de 2.000 de pogoane. Acest pământ trebuie să-l împărțim în patru categorii:

O parte, pământ bun și curat.

A doua parte, pământ de cualitate bună, dar acoperit cu mărăcini, având trebuință de o cheltuială de 3 sau 4 galbeni de pogon ca să fie pus în cultură.

O a triea parte, pământ de cualitate inferioară, care chiar de s-ar curăți ar valora pogonul 2 și 3 galbeni mai puțin decât cel de cualitățile cele două dântâi. Și în fine;

O altă a patra parte, nisipuri, râpe și prund, despre care la noi nu să gândește nimeni încă a le cultiva și care nu să pot prețui mai mult de un galben pogonul.

Așa fiind, pe moșia negustorului nostru, care înaintea legii rurale valora, precum am văzut, 10 000 de galbeni pe târg cu bună tocmeală avem: 1.500 de pogoane a căror valoare este de 5.000 galbeni; 2.500 de pogoane a căror valoare este de 6 galbeni pogonul sau 3.000 de galbeni; 3.500 de pogoane cu valoare de 3 galbeni sau 1.500 galbeni; 4. celelalte 500 de pogoane care nu valorează decât 500 de galbeni.

Peste tot, 10.000 de galbeni.

La 1864 să publică ordonanță și obligă pe negustor a ceda:

1. La 27 de clăcași fruntași, 297 de pogoane.

2. La 27 de clăcași mijlocași, 210 pogoane și 9 prăjini.

3. La 26 de codași, 118 pogoane și 6 prăjini.

4. 30 de pogoane și 960 de stânjini pătrați pentru case, curți, grădini, strade, pieți și cimitiruri.

5. 34 de pogoane pentru preoți.

6. 2 pogoane pentru casa comunală, biserică, școală etc. și

7. alte 7 pogoane pentru drumul cel mare.

Peste tot, 699 de pogoane și 474 stânjeni pătrați.

Să ne închipuim că și aci amicul nostru să fi avut noroc și că să fi împăcat pe foștii săi clăcași să priimească pământ din cele trei categorii dântâi porțiuni egale, adică:

233 de pogoane de cualitatea întâia, a căror valoare 2.330 de galbeni.

233 de pogoane de pământ de cualitatea a doua, valoare 1.398 de galbeni și

234 de pogoane de cualitatea a treia, valoare 702 galbeni și că a cedat astfel, fără contestație, fără superarbitri, fără consiliu permanent și fără consiliu de stat, 700 de pogoane, cifră rotundă, a căror valoare era de 4.430 de galbeni, la care, mai adăogând și 700 de sfanțihi sau 50 de galbeni plata inginerului: 4.480 de galbeni.

Pentru acest pământ, guvernul i-a dat proprietarului nostru un bon rural de 83.299 de lei și 10 parale sau 2.644 și ½ de galbeni, a căror valoare reală este de 1851 de galbeni, socotit pe 70%, cum să negociază bonurile rurale, ceea ce vine a zice că s-a păgubit cu 2.629 de galbeni sau că s-a plătit numai 41% din valoarea ce s-a luat. De vom adăoga această pagubă la aceea de 1 600 de galbeni ce aveam încă la începutul anului 1865, găsim că totalul pagubei este de 4 229 de galbeni. Dacă ar fi fost de peste Milcov, unde s-a dat fruntașului 15 pogoane și 19 prăjini, mijlocașului 11 pogoane și 4 ½

Image

prăjini, și codașului 7 pogoane și o prăjină și unde falcia care valora 20 de galbeni s-a plătit pe 7 ½ galbeni nominal sau 5

Image

¼ în realitate, adică prețu de 26%, paguba ce ar fi încercat de la stat ar fi fost mult mai mare, fiindcă ar fi dat 911 pogoane de valoare de 5.776 de galbeni

pe 1.851 de galbeni, pagubă de 3.325, care, cu 1.600 dintâi, fac 4.925 de galbeni.

Iată, domnule, cum proprietarul a supt sângele și sudoarea creștinului plugar, făcând o speculă care de la aprilie 1827 și până la 23 aprilie 1865 să soldează cu uu deficit de 4.229 până la 4.925 de galbeni, din care mai mult de două părți din trei în numele binelui general și a fericirei fiecăruia în special, adică pentru patrie.

— Dar cu socoteli d-astea poți să ajungi și la cifre mai mari, întrerupse domnul locotenent Spadon; acestea sunt numai niște apreciațiuni de aritmetică, știință respectabilă, nu zic, dar cine numără foile dintr-o plăcintă! Ș-apoi, dă-mi voie să-ți spui că dumneata, după cum văz, n-ai înțeles spiritul legii. Dacă faci calculul întemeindu-te pe valoarea pământului, așa vine, nu mai încape îndoială; dar principiul adoptat de legiuitor este altul: el a voit să răscumpere claca și celelalte dări, iar nu pământul; citește, mă rog, art. 23.

— Bine ar fi să calculăm totdauna și să nu avem niciodată încredere în oameni fără socoteală. Cât despre ceea ce zici, domnule locotenent, de despăgubirea proprietarului pentru dările clăcașilor, trebuie să-ți spui că știința economică ne arată și ne dovedește că există o corelațiune între valorile muncei și între capitaluri, valori care să cumpănesc singure, să echilibrează, cum să zice, orcare ar fi legile, ordonanțele și narturile ce li s-ar impune. Dacă acest principiu este adevărat, precum nu mă îndoiesc, și dacă economia politică este o știință, apoi fii sigur că, calculând valoarea muncei, nu putem ajunge la alt rezultat. Și ca să nu vă rămâie nicio bănuială, să facem calculul și pe baza care zici dumneata.

După Regulamentul revizuit și modificat prin firmanul din 1852, proprietarul avea să ia pentru pământul ce era obligat a da locuitorilor clăcași:

22 de zile pe an în trei deosebiți timpi, primăvara, vara și toamna, muncă prescrisă și determinată minuțios de lege și de firman; de exemplu, un clăcaș cu patru boi trebuia să muncească într-o zi 16 prăjini de arătură; dacă ai cultivat vreodată pământ cu bună plată, trebuie să știi că arătura să plătește cel puțin 7 sfanțihi pogonul sau 10 ½, lei pentru 16 prăjini. De voim să tăiem prețul zilei pe altă muncă, găsim tot într-acea lege, în Regulament, că pentru

un fruntaș munca a cinci zile în cărătură să socotea căratul a 1000 de oca la o distanță de 30 000 de stânjăni sau trei poștii, ca de la București la Oltenița; știi negreșit că pentru căratul unei chile de bucate dusă la această distanță să plătește pe ieftin 24 de lei de chilă sau 60 de lei pentru mia de oca, ceea ce ne dă 12 lei ziua. Și orcare din lucrările prescrise de Regulament vei voi să iei, fie săpat, fie secerat, fie cosit, tot la 10 ½

Image

lei și la 12 lei ajungi, sau 11 lei termen de mijloc, sau la 242 de lei valoarea a 22 de zile de clacă ale fruntașului.

Trecând la valoarea dijmei, una din zece de la cele trei pogoane de arătură grâu sau porumb, una din cinci de la alte trei pogoane de fâneață, avem cel puțin 120 de oca de grâu sau de porumb și 420 de oca de fân, din care grâul socotit cel puțin pe 70 de lei chila face 22 de lei și fânu pe 60 de lei caru de măsură face 32 de lei. Peste tot claca și dijma, 296 de lei pe an sau 7.992 de lei pentru 27 de fruntași.

De vom evalua ziua clăcașului mijlocaș tot pe preșcripțiunile Regulamentului, o găsim de 6 lei cel puțin sau 132 de lei pentru 22 de zile, la care, adăogând 44 de lei dijma din trei pogoane de arătură și din 45 de prăjini de fâneață, ne dă 176 de lei pe an sau 4 752 de lei pentru 27 de clăcași mijlocași.

Asemenea, găsim pentru clăcașul de clasa a treia 3 ½ lei ziua sau 77 lei pentru clacă și 29 de lei din dijma a trei pogoane de arătură și a fânului, sau 106 lei pe an, adică 2.756 de lei pentru 26 de clăcași fără vite de muncă. Peste tot 15.400 de lei pe an, sau un capital de 154.000 de lei sau 4.831 de galbeni, cu 401 galbeni mai mult decât am găsit după calculul dântâi, ceea ce-ți dovedește că din cauza estinderei repezi a agriculturei, la noi munca să suise într-o progresiune mai repede decât valoarea pământului; de acolo vine și scăderea repede a valoarei muncei în anul acesta, după cum s-a constatat pretutindeni.

După cum vezi, domnule locotenent, aceste calcule să controlează unul pe altul și să confirmă unul printr-altul, întocmai ca două operațiuni aritmetice.

— Să-ți spui drept, domnule, că eu pe dumneata te credeam liberal, zise oftând părintele Pahomie, dar acum m-am convins și eu că ai idei ruginite; dar nu vezi că în America, de e Americă, și tot ș-acolo s-au dezrobii robii; și vei ca noi, care suntem creștini civilizați și tocmai în centrul Europei, să voim să ținem pe bietul sătean rob înhămat la plug?

— Asupra acestui punt sunt multe de zis; în ceea ce privește însă împroprietărirea fostului clăcaș, vă pot încredința, părinte, că sunt mai vechi partizan al acestei idei nu pentru că am putut crede vreodată că se poate lua ceva, cât de puțin, de la cineva și a se da la altul; dar pentru că vedeam în Regulament și în firmanul de la 1852, în prescripțiunele intitulate *datorii reciproce* un drept exersat de foștii clăcași asupra unei părți din pământul proprietarului, precum și pentru proprietar un drept asupra muncei plugarului. După legea din 1831, precum și după firmanul din 1852, nici proprietarul, nici munca nu erau libere în toată accepțiunea cuvântului; legea le robise pe amândouă. Am fost totdauna pentru recunoașterea fostului clăcaș ca proprietar pe partea de pământ ce-i acorda Regulamentul fiindcă vedeam într-această măsură desființarea a două robii, a robiei muncei și a robiei pământului, fiindcă vedeam într-această măsură întemeierea dreptului de proprietate pe bazele pe care ea se află așezată în Occident, pentru că vedeam într-însa singurul remediu de a îndrepta lovirile aduse proprietății și libertății omului de pravila lui Caragea, de condica lui Calimah, de Regulament și de firmanul de la 1852.

Am fost totdauna pentru împroprietărirea țăranului clăcaș, pentru că aceasta fiind o cestiune care interesa marea parte a românilor, pe 400.000 de familii plugari, oameni puțin luminați, putea să facă să pericliteze libertățile noastre, pentru că putea să aducă o perturbațiune mare. Aceasta însă nu m-a făcut să consider pe acei care nu cugetau ca mine ca răi români; toate convicțiunele sunt respectabile când sunt adânc implântate în spirit.

Am fost pentru împroprietărirea țăranilor fiindcă dacă era o cauză de dezarmonie și de luptă în clasele societății române, luptă care trebuia să înceteze fiindcă trebuia să înceteze devălmășia, care nu poate exista și nu trebuie să existe în starea de civilizațiune. Devălmășia este un început sau o urmă a comunismului; mărturesc însă că n-am cugetat niciodată ca să poată

lua cuiva cel mai mic lucru, cea mai mică valoare, fie chiar în numele patriei și al binelui general, fără dreaptă și deplină despăgubire. Acest principiu de despăgubire este consacrat chiar în convenția noastră de la 1858 și în dreptul omului de la 1789, izvor în care am botezat proclamațiunea noastră de la 1848 și unde și Convențiunea a luat principiile de drept ce se coprind într-însa. Acei care ar voi să găsească exemple de contrariu în cele ce s-au făcut în Prusia, în Austria, în Polonia și Domnul mai știe unde comit o eroare gravă; nu au studiat serios nici ceea ce a existat, nici ceea ce s-a făcut. Nicăiri la popoarele creștine, până astăzi cel puțin, nu s-a atacat proprietatea; și când s-au ivit idei de asemenea tendințe, ele au fost reprobate. Nu cunosc un asemenea exemplu nici măcar la romani în timpul luptelor asupra legei agrare; este o mare eroare istorică a crede că acea lege privea împărțirea altor pământuri decât a celor luate de la vrăjmași.

— Dar, domnule, această lege are să sporească veniturile proprietarilor deposedați! zise domnul Oftescu. O știu desigur, am auzit-o chiar din gura domnului ministru. Cele ce să zic în contra acestei legi sunt numai niște scornituri, și știi de unde vin? Vin de la coaliținea monstruoasă. Oamenii s-au pus pe muncă.

— Ia lasă, domnule, întrerupse cocoana Zinca, dar la Mămăligeni, la lelița Anica, n-am văzut eu că n-au arat nicio palmă de loc? O să moară la toamnă lumea de foame; dup-acum s-a scumpit bucatele, vai de om, i-a lăsat-o arendașul; pierde sărmana muiere, cu o grămada de copii, peste 500 de galbeni; anul ăsta s-alege cu cei 260 de galbeni ce o să ia de la casa de lichidație.

— Negreșit că veniturile moșiilor au să sporească mereu și d-acum încolo, precum au sporit și până acum; dar aceasta nu va fi o consecință a acestei legi. Efectul ei are să fie câtva timp să împiedice acea progresie. O lege bună trebuia să aducă îmbunătățirea foștilor clăcași fără a nedreptăți pe proprietari; trebuia să mărească producția țării, iar nu s-o oprească, cum are s-o facă doi și trei ani; dar nu este cestiunea de o să fie sau nu folositoare sau păgubitoare proprietarilor. Este învederat că s-a făcut o nedreptate, și o nedreptate mare unei clase a societății române? Ea este mărturisită chiar de acei în favoarea cărora s-a făcut; căci nimeni nu cunoaște mai bine decât

fostul clăcaș valoarea dijmei și a celor 22 de zile de muncă ce da proprietarului; nimeni nu cunoaște mai bine decât el cât costă pe proprietar moșia cumpărată acum și câțiva ani. Răul cel mare eu îl văz într-această conștiință generală despre nedreptatea făcută, rău mult mai mare decât paguba de 200 de milioane pricinuită proprietarilor și de 380 de milioane statului. Românul de la cel dântâi pas în viața publică învață a crede că guvernul, când vrea, poate face o nedreptate; învață a crede că să poate face o lege prin care să se ia de la unii ca să se dea la alții; am obicinuit pe o clasă a societății române, clasă numeroasă și incultă, a crede că pentru îmbunătățirea stării ei este în drept a lua de la altă clasă 200 de milioane și a impune tutulor celorlalte clase o contribuțiune de aproape opt milioane pe an sau de 380 de milioane în 15 ani. Se poate foarte bine ca mai târziu paguba ce au suferit proprietarii să-i facă mai muncitori și mai cu îngrijire de interesele lor; dar aceasta nu face ca legea rurală de la 1864, care impune foștilor clăcași de a lua pământ vrând-nevrând, plătind ceea ce unii nu pot plăti și care obligă pe proprietari a ceda pământul lor cu preț mai scăzut decât pe jumătate, să nu aducă mari perturbațiuni; când nu era trebuință de a păgubi nici pe particulari, nici pe stat.

— Dar de ce zici că au să plătească celelalte clase? întrerupse locotenentul, de vreme ce știm toți că proprietarii au să fie plătiți din casa de lichidație și că acea casa se formează numai cu contribuțiunea foștilor clăcași?

— Cum crezi dumneata, domnule, că să poate plăti proprietarului 152 de lei și 14 parale și, cu amortizarea de 3%, 198 de lei și 34 parale de fruntaș, 114 lei și 34 de parale sau 148 de lei cu amortizarea de mijlocaș și 81 de lei și 24 de parale, cu amortizarea 106 lei pentru codaș, când aceste trei categorii plătesc cei dântâi 133 de lei, cei de al treilea 71 de lei și 20 de parale? Cine crezi că are să plătească sumele de 65, de 48 și de 35 de lei? Nu vezi că acele sume care însumează peste 600 de milioane și care provin din contribuțiunea foștilor clăcași după moșiile statului, sume care intra în casa statului și care ușura cu opt milioane pe contribuabili?

— Trebuia să se facă ceva pentru bietul popor, că destul a suferit! zise domnul Jăpcănescu.

— Negreșit că trebuia să se facă ceva; și mult mai mult decât s-a făcut; trebuia mai întâi să se taie jafurile și abuzurile; trebuia să i să facă dreptate, iară nu să se facă să crează mulțimea că o clasă de oameni i-a fost vrăjmașă; nu a o face să crează că o societate să poate așeza pe puterea numărului, să-i corumpă astfel inima și rațiunea; căci aceasta ar fi a-i compromite existența. O societate, ca să aibă vitalitate, trebuie să știe că dreptul trebuie să vie de la rațiune, care ea este independentă de număr; trebuie să știe că dreptatea este a tutulor. O societate care poate împila și năpăstui o clasă, fie cât de mică, cât de puțin numeroasă, nu este o societate civilizată.

Împroprietărirea care trebuia să fie un drept s-a impus foștilor clăcași ca o obligațiune, și proprietarii s-au depărtat de la dreptul natural al tot omului de a putea concura și el cu ceilalți cetățeni la cumpărări de pământuri din cele date foștilor clăcași, când vreunul din ei ar voi să vânză de silă sau de bunăvoie.

— Trebuia să se facă ceva în contra boierilor, prea se făcuseră tari; nu-ți aduci aminte de coaliținea monstruoasă și de Camera oligarhică? nu mai erau de suferit! zise părintele Pahomie.

— Așa crezi și așa te fac să crezi acei care propagă eroarea în locul adevărului și eresurile în locul științei! Dar de ce nu te gândești că a tracta astăzi pe proprietari de inimici ai țării și a striga în contra lor ca esploatatori de săraci este a năpăstui o clasă de oameni producători și necesarii societății române?!

— Dar ei nu fac nicio producciune; fac numai consumăciune; nu sunt pentru năciune; sunt boieri și ciocoi, zise domnul Vintilă; și eu sunt de neam mare, că sunt viță de domn, dar sunt adevărat năciunalist.

— Uiți, domnule, că de la Convențiune încoaci nu mai există în România alt soi de oameni decât numai cetățeni liberi, dintre care unii proprietari, alții comersanți, alții meseriași, preoți, impiegați publici, profesori, autori, plugari etc., care toți au aceleași drepturi la protecțiunea legilor. A striga și a cere, precum faceți, dărâmarea vreuneia dintr-aceste categorii sau condițiuni de oameni este de un rău român; un asemenea sistem ne duce a căuta să vătămăm, să apăsam și să nedreptățim astăzi pe proprietari, mâne pe bancheri, poimâne pe neguțători, mai pe urmă pe

fabricanți, pe preoți, pe profesori și pe orcine nu poartă ițari și suman; și astfel, din apăsare în apăsare, să ajungem la o strivire generală, care nu poate aduce alt rezultat decât strivirea societății noastre.

Recunoașterea fostului clăcaș de proprietar pe pământul ce poseda este o binefacere, o dreptate, o măsură civilizatoare și îmbogățitoare; dar indemnizarea proprietarului cu 41% și cu 26% din valoarea reală ce a cedat este o nedreptate exersată asupra unei clase a societății; și în secolul al XlX-lea o năpăstuire nu este iertată nici chiar în contra acelora ce ar fi meritat-o. O lege trebuie să fie totdauna consecință trebuințelor și a intereselor naționale bine studiate, apreciate nu după aspirațiunelc unui partid, nu după exigențe individuale, nici după patimi politice; căci acele aspirațiuni și acele patimi sunt totdauna în contradicțiune și incompatibile cu interesele și cu trebuințele țării.

— După apreciațiunea mea găsesc că trebuia o soluțiune, zise domnul Spadon, și vezi prea bine că nu să putea pune asupra bieților plugari o îndatorire de plată mai mare; nici p-asta nu o pot plăti. Să-ți spuie domnul casier.

— În lumea asta nu trebuiesc făcute decât lucruri care sunt cu putință, și nu văd ce trebuință era a se lua pământ de la proprietari fără voia lor; statul și biserica avea o destulă întindere de pământ și împrăștiat astfel pe suprafața României, încât prea puține sunt localitățile unde să nu se găsească prinprejur două, trei și patru moșii de ale statului. Această întâmplare norocită ne da un mijloc comod și avantagios de a împroprietări pe toți locuitorii clăcași, câți ar fi cerut; și ar fi devenit proprietari fără a lua nimic de la nimeni; fără a obliga pe nimeni să facă ceea ce nu voia și nu putea să facă, și a-l sili să treacă Dunărea și Prutu, precum au facut-o mulți ca să scape de drepturile ce li se impunea.

— Cum de nu s-a gândit nimeni la ast mijloc și n-a făcut un project în sensul ăsta?! zise domnul Toroipan.

— Au fost oameni cari s-au gândit, dar fiindcă era o idee naturală și, prin urmare, simplă, oamenii noștri de stat chemați a se pronunța nu au găsit-o demnă de geniul lor. Acel project era întemeiat pe principiul că statul să fie obligat în timp de câțiva ani, de 10 sau de 20 de ani, să cedeze din moșiile

sale tutulor foștilor clăcași din România, care vor cere, loturi de pământ de la 5 până la 15 pogoane, pe prețul de 7, 12 și 15 galbeni pogonul, după localități și după calitățile pământului, cu obligațiune din partea cumpărătorilor să stingă datoria, plătind o anuitate de 7% pe an, din care 5 dobândă și 2 amortizare; iar pentru câți din clăcașii după moșii particulare ar fi putut să se învoiască cu proprietarii lor pentru cumpărătoarea de un lot de întinderile de mai sus și n-ar fi putut să plătească printr-o particulară înțelegere între ei, statul să fi luat asupră-i datoria, plătind proprietarului în bonuri, statul îndemnizându-se la rândul său de la acherori prin plata de 7% asupra valoarei contractate cu proprietarul pentru cumpărătoarea pământului. Într-acea lege, comuna ar fi fost declarată liberă, obligându-se proprietarul a ceda câte două pogoane de familie pentru casă, grădină și islaz, cu indemnizare de 2 galbeni pogonul platnici în timp de patru ani fără dobândă.

Iată cum ar fi fost redijat acel project :

LIBERAREA MUNCITORILOR AGRICULTORI ȘI A PROPRIETĂȚII PĂMÂNTULUI[28]

Secțiunea I

Domeniile statului

Art. 1. Tot locuitorul clăcaș așezat pe moșiile statului are dreptul a răscumpăra pământul ce lucra până la maximum de 15 pogoane.

Art. 2. Acest drept nu-l va putea exersa locuitorul clăcaș decât în timp de 15 ani, contând de la promulgarea legii.

Art. 3. Calitatea pământului se va socoti de trei mâni, cea dântâi de valoare de la 12 până la 15 galbeni pogonul, cea d-al doilea de valoare de la 9 până la 12 galbeni și cea d-al treilea de la 5 până la 8 galbeni pogonul.

Art. 4. Ministerul Finanțelor, după ce mai întâi va determina clasa pământului, va dezbate cu clăcașii care vor cere împroprietărirea prețul pământului în marginile prescrise la art. 3.

Art. 5. Dacă într-o lună după cea dântâi cerere părțile nu se vor învoi prin bună tocmeală, vor numi fiecare câte un arbitru; aceștia vor fi obligați să dea otărârea lor, adică să termine prețul pogoanelor în marginile prescrierilor de la art. 3 și în termen de o lună; iar neînvoindu-se și aceștia, se va numi îndată de tribunalul județului un supraarbitru, carele, în timp de o lună cel mult, va da hotărârea sa, hotărâre care nu va putea fi decât încuviințarea unuia din prețurile propuse de cei dântâi doi arbitri.

Art. 6. Foncțiunea de arbitru va fi gratuită și nimeni nu o va putea refuza.

Art. 7. La înfățișarea actului de învoială sau a sentinței arbitrate. Ministerul Finanțelor va libera fostului clăcaș act de proprietate pe numărul pogoanelor învoite; în acel act se va specifica măsura în lungime și în lățime a pământului, precum și poziținea locului, și ministerul va rămânea cu drept de hipotecă, cumpărătorul obligat fiind a plăti pe tot anul o anuitate de 7% asupra valoarei contractate și însemnată în act. Acea anuitate de 7% coprinde 5% dobândă și 2% amortizare platnică până la stingerea datoriei, numărul anilor calculat după tabelele de amortizare. Iar după stingerea datoriei, dreptul de hipotecă va înceta.

Art. 8. Perceperea acelor anuități se va face de către comună în douăsprezece părți, și totdauna de la 15 până la finitul fiecăria luni.

Art. 9. Fiecare cumpărător este liber a plăti și mai mult de 7% pe an sau și chiar suma totală a datoriei contractate, scăzându-se după regulile calculului de amortizare.

Art. 10. Niciun locuitor nu va putea vinde partea sa de pământ cumpărat în virtutea acestei legi până ce mai întâi nu se va plăti întreaga datorie contractată către stat.

Art. 11. Banii încasați la casierie din plățile de 7% de la cumpărători se vor împărți în două părți: 1. 5% dobânda va intra în bugetul anual la venituri și se va afecta la trebuințele statului; 2. iar amortizarea 2% se va capitaliza și se va întrebuința după legi speciale pentru a crea venituri statului.

Secțiunea II

Domeniile particolare

Art. 12. În timp de cinci ani, fiecare locuitor clăcaș să poate învoi prin bună și liberă tocmeală cu proprietarul pe pământul căruia a dat clacă, orcum vor socoti și vor crede mai bine și mai folositor pentru cedarea de pământuri, loturi de 5, 10 sau 15 pogoane.

Art. 13. După espirarea acelor cinci ani, orce obligațiune reciprocă după legea clăcii încetează, și locuitorii clăcași care nu se vor fi învoit cu proprietarii pentru cedarea de pământ, precum și proprietarii rămân cu totul liberi unii despre alții, și orce tranzacțiune, închiriere, cedare sau orce altă alcătuire se va face cu bună și liberă învoială, fără nicio îndatorire pusă de lege nici asupra unuia, nici asupra alteia.

Art. 14. Proprietarii și clăcașii care să vor învoi între dânșii în termenul de 5 ani prescris la art. 12 să vor înfățișa la Ministerul de Finanțe, aducând contract legalizat de autoritățile administrative de pacinică stăpânire a acelor locuri; și dacă contractarea va fi făcută în limitele prescrise la art. 3, guvernul va plăti îndată proprietarului 25% din prețul stipulat în contract, iar pentru ceaaltă parte îi va da obligațiuni de tezaur, aducând dobândă 5% platnice prin tragere la sorți în termenul rezultat după calculul pentru amortizare cu 2% pe an, și statul va lua hipotecă pe pământul cumpărat de clăcaș, având acesta a-i plăti câte 7% pe an pe suma contractată cu proprietarul.

Art. 15. Acele dântâi plăți anuale ale locuitorilor cumpărători, atât de la stat, cât și de la particulari, vor servi la stingerea obligațiunelor hipotecare liberate proprietarilor particulari.

Art. 16. După espirarea termenului de cinci ani fixat prin art. 12, locuitorii clăcași care nu se vor fi putut înțelege cu proprietarii pământului în limitele prescrise la art. 3 vor fi în drept a cere și a priimi pământ pe moșiile statului în condițiunele impuse pentru locuitorii statului la art. 1 până la 12 și tot într-aceleași termene.

Secțiunea III

Liberarea și formarea comunei

Art. 17. Pe moșiile statului, precum și pe cele particulare să va da comunei câte 2 pogoane de familie.

Art. 18. Fixarea pământului care va forma raza comunei, coprinzând într-un singur ocol satul, grădinele și islazul, să va oțărî de proprietar în înțelegere cu locuitorii, iar la caz de contestațiune să va hotărî de consiliul județean, după ce mai întâi să va pronunța și consiliul comunal.

Art. 19. Despăgubirea proprietarului pentru acele pământuri va fi de 2 galbeni pogonul, și plata să va face in timp de patru ani, plătind fiecare familie câte un galben pe an, adică o jumătate de galben de pogon.

Art. 20. Alegerea acestor locuri să va face consultându-se salubritatea și poziținea despre apă și alte înlesniri pentru oameni și pentru vite; preferându-se, pe cât se poate, locurile pe care se află așăzate satele la promulgarea acestii legi.

Art. 21. Acolo unde pe aceeași moșie să află mai multe cătune, să vor aduna cât să va putea casele la un loc.

Art. 22. Măsurile de mai sus vor fi îndatoritoare atât pentru proprietari, cât și pentru toți locuitorii care vor voi să rămâie în comună, fie clăcași sau nu, de vor fi cumpărat pământ de muncă sau nu.

Art. 23. Dintr-acele două pogoane prescrise la art. 17 să va da îndată fiecărui locuitor câte o parte de 400 de stânjini cuadrați, 10 stânjeni față la drum și 40 de stânjeni adâncime, pentru casă, curte și grădină, iar ceilalți 1.540 de stânjeni cuadrați de fiecare familie să vor socoti proprietate comunală, având fiecare locuitul, până la desăvârșita plată a pământului, dreptul de a paste pe pământul comunal, fără plată, o vacă și doi boi, iar după espirarea acelui termen va plăti fiecare casei comunale chiria locului ce va voi să închirieze după prețurile hotărâte de consiliul comunal în fiecare an la 1 genarie.

— Aci este o cestiune de apreciere, zise domnul Spadon; dar să zicem că ar fi fost mai bine așa cum ai chibzuit dumneata; dar acum lucrul este făcut; ce, doar, ai vrea să revenim asupra legei rurale?

— Nu, să ferească Dumnezeu! Când într-o societate să ivește o cestiune dintr-acelea care pot aduce perturbațiuni și deveni o armă la dispoziținea

despotismului sau a demagogiei, ea trebuie rezolvată, și, o dată rezolvată, bine sau rău, în nici într-un caz nu trebuie a să mai reveni asupra ei.

— Am eu un prieten la Galați, un capitalist mare, om procopsit, face speculi și a câștigat mulți bani din păcură; el mi-a spus, zise domnul Toroipan, că numai o bancă fonciară ne poate scăpa, și știu că el a și dat comision să-i aducă una de la Londra; n-ai decât să te duci la bancă, intri înăuntru, și ea îndată îți plătește toată datoria; asta ne-ar trebui nouă.

— În adevăr, băncile fonciare sunt o instituțiune foarte bună și foarte folositoare când anuitatea ce să plătește poate fi acoperită cu o parte din venitul moșiii hipotecate; dar când ea absoarbe tot venitul și-l și covârșește, te îneci din ce în ce mai adânc în datorie. Să ne închipuim că ai o moșie de 1.000 de galbeni venit, a cării valoare este 15.000 de galbeni, și că ești dator pe dânsa 8.000 de galbeni; dacă te vei împrumuta acei bani de la bancă cu 8 sau 10% dobândă și cu 4, 3 sau 2 amortizație, vei da băncii tot venitul; dar cel puțin, după câțiva ani, dacă ai și altceva ca să trăiești, redobândești moșia; dar dacă îți negociază obligațiunele cu un scăzământ care face anuitatea să devie de 13 sau 14%, atunci trebuie să te mai împrumuți o sută, două sau trei de galbeni pe an, și datoria va crește în loc de a scădea. Băncile fonciare nu dau bani, ele dau numai hârtie *lettres de gage* sau *Pfandbriefe*, care poartă o anuitate de 3, 6, 7 sau 8%; acele titluri sunt garantate în totalitatea moșiilor hipotecate; să negociază pe piețe sau la bursă, ca toate valoarele; acei care au bani de dat cu dobândă le cumpără cu scont sau cu agio, mai sus sau mai jos de valoarea lor nominală, după starea pieței. Aceste valori sunt bonurile rurale de o valoare ca de 300 000 000 cu dobândă de 10% și 3% amortizație și care să negociază cu 60 și cu 65%, adică o dobândă de mai mult de 15% și 4 ½ % amortizație.

Care este capitalistul acela atât de fără știință care să găsească tot într-un târg hârtii care dau 8 sau 9% și alte hârtii tot atât de sigure care dau 15% și să prefere pe cele dântâi? După aceasta te poți convinge că bonurile rurale astfel precum sunt astăzi au lovit pentru mult timp creditul fonciar și că a făcut imposibilă înființarea de o asemenea bancă pe cât timp nu să va lichida plata acestor bonuri, sau nu se vor sui la pari, sau nu să vor converti, precum îmi propun a v-o espune în altă ocaziune, conversiune pe care eu cred că

guvernul va fi silit a o face pentru cauze pe care nu se cuvine a vi le spune astăzi. Ora să făcuse douăsprezece; copiii, după ce au privit la stos și au jucat loton și domino, adormiseră unul pe sofa, ceilalți doi pe o canapea; cocoana Zinca trebuia să se școale până în ziuă, să meargă să-și îngroape via; mă închinai respectuos societății, și d. Vintilă avu amabilitetea să mă întovărășească până la otel, ca să mă apere de câni, care toți îl cunosc de om bun, fiindcă îl văd toată noaptea pe ulițe, propagând egalitatea, libertatea, naționalitatea și amorul patriei.

Egalitatea

Ghergani, iulie, 1881

***Iubite amice*,**
O lună ca ziua, dame și cavaleri mulțime își îndreptau pașii spre grădinile din Strada Academiei. Două tinere elegante mergeau înaintea mea, târând de mână un băiețel ca de vreo patru anișori, în costum de mic dorobanț, cu căciulă țurcănească de oaie pe cap și cu pușcă de lemn de tei, sistem Davila.

Ele își comunicau astfel una alteia ideile lor sociale și fașionabile:

— Pune-ți în gând, soro, Mișu meu, una și bună, vrea să mă ducă să văd pe Mateescu jucând pe *Millo director*! *Quelle idee, ma chere*! Cu mitocancele! Apoi nu e smintit? Atunci să mai vază el! Auzi, să nu vrea să meargă la Stavri? unde merge nobleță mare, unde găsești societatea cea bună, pe toți tinerii *à la mode*! Lume *chic*, *ma chère*! nu-i. Poate intră prostului în cap că astăzi nu mai sunt boieri și negustori, suntem toți egali, tot o apă! Ce s-auzi la Millo, *ma chere*? românește și iar românește. *C'est a vous faire dégobiller*, cum zice Zizica mea. Unde mai e libertatea, soro? Te întreb.

— Stăi să ne uităm la afiș, întrerupse tovarășa, să vedem dacă se cântă *La chose*. Ce romanță delicioasă! e de nebunie, *cella vous transporte*.

— Mi-a spus vara ministrului, Tincuța, camarada mea de pension, că Stavri a adus una, n-are a face Gandon; zice că are niște costume numai fluturi și ca în opera *On demande des ingenues* o să joace cancan franțozește numai în trico. Să-i spui bărbatu-tău că, dacă vrea să fii în societatea mea, eu nu merg la teatru românesc; am fost într-o seară și am adormit, *fai pique le chien toute la soiree, ma chere*.

Discutând astfel între dânsele, tinerele dame au trecut pe sub literele de foc ale grădinei, unde se joacă și se cântă franțozește.

Eu am urmat înainte și am intrat în grădina unde joacă Millo cu trupa românească, înaintea unui public puțin numeros în adevăr, dar care făcea un haz nespus, râdea de se prăpădea.

Mă așezasem la o masă, când iată că vin de se pun în vecinătate doi tineri parfumați, cu părul pe frunte despărțit pe sprânceană, *à la cocodés*. Veneau discutând.

— Cum vrei să progreseze o țară unde nu este egalitate? *Imagines-toi, mon ami,* că sunt de doi ani supleant de tribunal*! Cela tue le mérite*. Să trăiesc eu cu două sute cincizeci lei pe lună! Ce să mănânci și ce să îmbraci? Apoi nu-ți mai trebuie mănuși, birjă, mai o înghețată seara, un férber? Om ești! Dacă am cerut ministrului să mă numească în locul vacant de director la Cassa de Depuneri și Consemnațiuni, știi ce mi-a răspuns? „Acolo, domnule, trebuie un om care să cunoască serviciul, un om cu știință și cu experiență.” *C'est triste, mon ami, il n'y a pas de carrière chez nous.*

— Când zic că nu le place egalitatea, știu ce zic, replică celălalt; nu vor să înțeleagă, nene, că fără egalitate toate sunt numai mofturi, d*es fantasmagories*. Ce mai aștepți de la o țară unde se permite lui Licorescu să aibă douăzeci de mii de galbeni venit. Ce face cu ei? *Je vous le demande*. Adună la hârtii, dreptate e asta?... Știi că eram ca un frate cu Tilică; să vezi cum și-a ridicat nasul, nici nu mă mai bagă în seamă; are patru mii de galbeni pe an, *mon ami*, două de la tată-său și două de la nevastă. Cărnățescu i-a dat fata zicând că e de neam. Și eu s-aștept până o muri tată-meu, care, Doamne ferește! poate să mai trăiască încă zece-douăzeci de ani d-aci încolo, et *même alors*, tot, tot cinci mii de franci venit. Ce mai treabă! Apoi dreptate e asta, egalitate e, libertate e? Te întreb!

— Sujetul pe care l-am tratat eu alaltăseară, la puțul cu apă rece! Le-am zis: „Egalitate, libertate și dreptate, iată ce ne trebuie.” Știi ce de lume era? Gemea, nu mai încăpea. Am pus cestiunea pe tărâmul subiectivității, n-am voit să o tratez din punctul de vedere obiectiv. *Que voulez-vous, mon ami, il faut combattre les prejugés*. Toți funcționarii administrativi, judecătorești și financiari, generali, coloneii și locotenenți, tot o leafă.

— Trebuie numaidecât să începem revista noastră Tefelugul, *c-est indispensable*, *mon ami*, să iasă măcar de două ori pe lună, *écraser les asperites sociales et egaliser le sol de la patrie*; să arătăm bietului popor că nu e decât o victimă, să-i spunem că fără egalitate absolută nu poate fi fericit; să-l inițiăm la ideile cele mari și generoase. *Toți oamenii deopotrivă* să fie deviza noastră, nici *mare*, nici *mic*, nici *bogat*, nici *sărac*. Să dispară aceste cuvinte din dicționar. *Figurez-vous* că săptămâna trecută mă cheamă președintele meu și-mi zice cu un ton, parc-ar fi fost *monsieur* Ducoroy când ne preda *Pandectele*: „Vă previu, domnule, că de veți mai lipsi de la datoriile d-voastre, precum faceți, o să fiu pus în penibila necesitate de a raporta ministrului și a-i cere înlocuirea d-voastră". *C'est revoltant, qu'en dites vous? que devient la liberté, mon ami, dites-le moi, je vous prie!* Deși leafa mea nu e vreo treabă mare, dar de nu curge, tot pică; era cât p-aci să-i cârpesc o palmă să-i scapere ochii.

— Lasă, bine ai făcut de nu te-ai potrivit lui, e om bătrân, ș-apoi i s-a cam slăbit balamalele capului.

— Și dacă e bătrân, ce! nu suntem toți egali?

— Așa e, ai dreptate! uitasem. După ce au golit două halbe de bere, s-au luat repede după două fetițe ș-au dispărut printre becurile de gaz și printre salcâmii grădinii.

Ideile pronunțate asupra egalității și a libertății de grupurile ce întâlnisem m-au pus pe gânduri; îmi ziceam că sunt aproape douăzeci și cinci de ani de când s-au înscris în legile noastre fundamentale că toți românii sunt liberi și egali, și până acum n-am văzut măcar două linii în vreo carte, în vreun jurnal, care să ne esplice ce este egalitatea, ce este libertatea, cum trebuie să le înțelegem și cum trebuie să le practicăm. Am lăsat pe fiecare să-și facă despre aceste drepturi ale omului ideea care-i place și care crede că-i vine mai bine la socoteală. Aceste reflexiuni m-au făcut să-ți adresez această epistolă. Mai îndreptează și tu pe ici, pe colea erorile ce am putut comite în cugetările și aprecierile mele și împlinește lipsurile cari au rămas.

Egalitatea

Egalitatea este o aspirațiune nobilă și generoasă a omului de bine, a omului înzestrat cu simțul dreptății și al echității, este îndemnul și speranța celui inteligent, celui învățat și muncitor, a acelui care dorește suirea nivelului social, dezvoltarea progresului și a civilizațiunii.

Filon zicea că egalitatea aduce cu sine pacea și armonia, dă societăților o democrație regulată și binefăcătoare și le apară în contra ochlocrației aceleia în care mulțimea ignorantă și pasionată voiește să comande. Zicea că ea este înainte-mergătoare a libertății, care nu poate trăi, nici esista fără dânsa.

Egalitatea, deși e dorită de toți, dar foarte puțini o înțeleg, și mulți o înțeleg ca tinerii noștri de la Rașca, cum le vine mai bine la socoteală; mai toți o voiesc, cum zice poetul nostru Alexandrescu, *cu lei, iar nu cu căței*, cu cei de sus, iar nu cu cei de jos.

Prostul și nătângul cere egalitatea cu omul de geniu, leneșul voiește să steie toată ziua cu fața la soare, și în loc de lipsă cere să bea și să mănânce mai mult și mai bine decât acel care muncește zi și noapte; desfrânatul și coruptul voiește să fie considerat deopotrivă cu omul virtuos. Negrul american de sud și al insulelor oceanice zice că este alb, „*moi etre blanc, blanc comme vo, Massa*” (sunt alb, alb ca dumneata, domnule). Parvenitul și ciocoiul voiesc numaidecât să fie de viță; își caută originea neamului în vreun cronicar, printre domnii cei mari sau printre boierii cei iluștri; se îmbracă cu câte un nume care nu este al său și se umflă într-însul ca un curcan, și dacă știe să scrie adoptă un stil arhaic, ca să samene cu strămoșul său. Sunt cari nu se mulțumesc cu o noblețe de trei-patru secule și merg cu originea familiei printre negurile timpilor, vor să se tragă de la un Septim Sever sau cel puțin de la vreun Salust, și numele lor bulgărești, armenești sau grecești iau deodată o terminațiune în us; apoi să te mai ții patriot înfocat, etimologist la scris, ca să se știe că e viță de roman adevărat. Alții, de un temperament mai atrabilar, și-au imaginat o nobleță mai nouă, mai tare, aceea a opincei.

— Nu ești român ca mine, vere, zicea un țăran ciocoit unui fecior de boier, nu ești fiu al poporului, ieșit din opincă, nepot, strănepot de plugar, get-beget coada vacei; ești ciocoi, pui de năpârcă.

În societățile omenești două feluri de inegalități au ocupat și ocupă pe moraliști și pe legiuitori, acea de clase și de naștere și cea individuală. Cea dintâi este nedreaptă și tinde a dispare, pe unele locuri a și dispărut; cealaltă este inevitabilă, fatală, căci își are originea în natura omenească și este consecința a o mulțime de împrejurări independente de prescripțiunile sociale și a legilor.

Creștinismul și, în urmă, revoluțiunea franceză de la 1789 au proclamat și au realizat egalitatea drepturilor și a datoriilor, lăsând individului îngrijirea și putință de a-și lua în societate locul ce i se cuvine după munca, talentul și meritele sale.

Acea revoluțiune franceză a cărei acțiune s-a întins asupra Europei întregi, mai mult sau mai puțin, a garantat pe om în contra opresiunii, făcându-1 egalul tuturor, a proclamat dreptul pentru toți de a nu se supune decât legii, i-a recunoscut dreptul de a participa la facerea legilor, de a vota impozitele și de a controla întrebuințarea banilor publici, lăsând pe fiecare liber a-și esprima ideile și opiniunile prin scriere și prin cuvânt; a recunoscut pe toți egali înaintea legilor și a sarcinelor, a proclamat pe toți admisibili la slujbele statului.

Dacă cineva s-ar încerca să înlocuiască inegalitățile naturale printr-o egalitate artificială, ar cădea într-o greșală și mai mare decât acea a regimurilor trecute, ar păcătui în sens invers, căci acea egalitate nu s-ar putea menține decât oprimând puterile individuale și ar suprima cu totul mișcătorul cel mai puternic al progresului social.

Egalitatea condițiunilor este o imposibilitate, o himeră. Aceasta însă nu va să zică că dezvoltarea oamenilor, prin educațiune și prin învățătură, prin îmbunătățirea traiului material, a stării igienice și a salubrității, nu micșorează deosebirile cele mari dintre oameni și că nu face ca distanțele morale și materiale să devină din ce în ce mai puțin simțitoare.

O societate bine organizată trebuie să caute să înlesnească, cât se poate mai mult, mișcarea de jos în sus, intervenind în ajutorul celor slabi nu pentru

a-i pune deasupra altora, nici pentru a le supune lor pe cei tari, dar pentru a-i ajuta să-și dezvolte inteligența și energia; a face aceasta nu căutând a coborî pe cei de sus la nivelul celor de jos, ci căutând a pune pe fiecare în poziţiune de a se ridica singur.

Consecința acestor îngrijiri ar fi ridicarea stării morale a omului, suirea nivelului social. Să nu uităm însă că există totdauna pentru fiecare o limită, peste care mijloacele sale nu-i permit să treacă, și ar fi o eroare a crede că dezvoltarea ar putea merge până a pune vreodată pe toți membrii unei societăți într-una și aceeași condițiune.

Legile au făcut tot ce puteau face pentru realizarea egalității, și astăzi în societățile civilizate omul nu mai depinde decât de lucrarea sa liberă și stăruitoare.

Oriunde ne-am arunca vederile, în România, în Elveția sau în Statele Unite, pretutindeni o să găsim oameni de deosebite condițiuni; pe unii îi vedem trăind în palate cu îndestulare și lux, pe alții în case modeste, câștigând cu multă muncă și osteneală hrana de toate zilele; unii milionari și alții foarte săraci; unii sănătoși de minte și de corp, alții slabi și neputincioși; unii esercitând meserii mai comode și mai bănoase, alături cu alții supuși la lucrările cele mai ostenitoare și mai puțin retribuite. Aceasta însă nu ne poate face a zice că există clase, căci numirea de clasă este consacrată grupelor celor cari se formaseră prin privilegii și prin naștere, prin drepturi recunoscute de legi. Iar acolo unde s-a proclamat libertatea cu toate consecințele ei, acolo unde legea recunoaște pe toți egali, distincțiunile ce vedem provin numai din deosebirea condițiunilor înnăscute naturei omenești.

Invidioșii și demagogii, folosindu-se de deosebirile ce există în condițiunile omenești, esploatează ignoranța mulțimii, prezentându-le ca distincțiuni de clase și de naștere; dezgroapă numiri moarte cari nu mai au importanță decât în istorie și le aruncă asupra acelora în contra cărora își esercitează invidia și răutatea, fac pe oamenii creduli și simpli să crează că privilegiile nu sunt desființate, că toți românii nu sunt egali dinaintea legilor și izbutesc prin fraze sunătoare a face pe mulțime să crează că tot ar fi mai esistind drepturi și privilegii.

La noi, ca și în celealalte țări libere, legea nu a putut desființa decât inegalitățile capitale, pe acele de convențiune și de naștere; dar n-a putut și nu va putea niciodată să desființeze nici inegalitățile de inteligență și de activitate, nici pe acele de averi, căci ele sunt o consecință fatală a naturei omenești.

N-a putut desființa decât inegalitățile artificiale, lăsând curs liber distincțiunilor naturale, lăsând individului toată libertatea și răspunderea. Și nu putea face mai mult, căci de ar fi mers mai departe, precum ar voi să facă unii socialiști, și de ar fi încercat să înlocuiască inegalitatea naturală printr-o egalitate artificială, ar fi căzut într-o eroare de o mie de ori mai mare decât aceea a regimului trecut, o eroare în sens invers a celei dintâi. O asemenea egalitate nu s-ar putea mănține decât numai comprimând puterile individuale și suprimând cu totul mișcătorul progresului social.

Oamenii nu au dreptul de a-și impune unii altora decât un singur lucru, Justiția, căci ea este cazul de legitimă apărare. Nu se poate impune unui om nici de a fi religios, nici de a fi milostiv, învățat sau laborios; și orice acțiune guvernamentală este o umiliațiune a inteligenței, a conștiinței, a muncei, a libertății omului.

Proclamarea principiilor cari trebuie să conducă societățile omenești a făcut să dispară inegalitățile legale, după cum am constatat-o mai sus. La noi, ca și la toate societățile cari au apucat pe calea civilizațiunii, rămân și vor rămânea eterne acele două inegalități cari provin din diferința ce esistă în facultățile fizice și morale ale indivizilor și din împrejurările din afară, cari nu sunt în puterea legiuitorului de a le regula.

Acele facultăți diferă de la un om la altul; patimile, voința și, într-un cuvânt, tot ce constituie caracterul sunt atâtea cauze de inegalități. Doi frați luați dintr-o condițiune înaltă încep viața cu același capital de învățătură, de educațiune și de avere; unul se ridică pe scara socială în avere și în considerațiune mai sus decât au fost părinții săi, pe când celălalt prăpădește și ceea ce a avut și, în loc de a se sui ca frate-său, s-a coborât. Iată doi oameni născuți egali și cari, după câțiva ani, se află despărțiți unul de altul prin mai multe trepte ale scării condițiunilor sociale. Din doi frați născuți într-una din condițiunile cele mai modeste, unul se suie prin ajutorul facultăților sale

superioare, prin vitejie, prin virtute sau prin activitatea sa, până la treptele cele mai înalte ale societății, pe când celalalt cade și mai jos de condițiunea în care s-a născut. Nimeni și nimic nu poate opri acest curs natural al lucrurilor, și exemplele vor fi cu atât mai multe cu cât instituțiunile vor fi mai democratice și activitatea oamenilor mai mare.

Tot ce se poate dori este că acei cari se suie să fie mai numeroși decât acei cari se scoboară. Lucrarea socială trebuie să tindă a sui pe cei de jos la un nivel mai înalt de capacitate, de avere și de moralitate, iar nu să caute a scoborî pe cei de sus la condițiunile celor de jos, căci aceasta ar fi a scădea nivelul social. Mișcarea de jos în sus și de sus în jos este o condițiune inevitabilă, fatală a vieții omenești. Ceea ce distinge națiunile civilizate de cele rămase înapoi este că, mișcarea dintâi fiind mai mare, nivelul social se ridică necontenit, condițiunea indivizilor se îmbunătățește și societatea se înavuțește.

Am zis că împrejurările din afară sunt și ele o cauză de inegalități. Nu depinde de voința nimănui, nici de prescripțiunile legilor de a se naște și de a crește la stână, la pădure, la sat sau la oraș, în colibă sau în palat; a crește într-un colț de pământ unde nu există nici mișcare, nici viață intelectuală, unde nu există nici industrie, nici comerț, sau a crește într-un oraș centru de lumini și de activitate: iată o întâmplare care poate avea o influență foarte însemnată asupra viitorului unui om. Unul va ieși în lume cu puține cunoștințe și cu mai puțină esperiență decât celalalt, și aceasta va face pe unul să întreacă pe celalalt prin luminile și prin esperiență ce a dobândit din frecarea cu oamenii și cu lucrurile; dar totodată unul și-a creat și trebuințe mai multe, pofte și aspirațiuni mai mari și necunoscute celuialalt, dar i s-au arătat și mijloacele de activitate ce poate pune în mișcare pentru dobândirea lor. Unul mai capabil, dar mai neastâmpărat, mai îngrijat, are de multe ori un trai mai greu decât celalalt: nenorociri și griji cari-l suie sau îl coboară.

În lume sunt atâtea condițiuni câți și oameni, un lanț de inegalități. Orișicare din noi, în oricare condițiune ne-am afla, avem pe alții deasupra și dedesubtul nostru, și dacă râvnim la mulți, sunt alții atâția, poate și mai mulți, cari râvnesc la noi, o infinitate de stări și de situațiuni cari se încrucișează și se superpun. Chiar dacă am lua două condițiuni cari ni se par

foarte depărtate una de alta, găsim că, deși în unele privințe una este deasupra celeialalte, în multe altele însă ea este mai pe jos.

În societăți, și în cele mai democratice, se află o mulțime de elemente de clasare pentru oameni: averea, meseria, valoarea personală, cunoștințele, moralitatea etc.; mulțumirile însă cari constituie fericirea adevărată nu sunt totdauna în raport cu împrejurările; ele sunt mai mult în raport cu caracterul și mai ales cu voința omului.

Inegalitățile esistă și vor esista totdauna, dar clase nu mai esistă astăzi la noi; fiecare treaptă este atât de aproape de treapta care precede și de cea care urmează, încât ar fi peste putință a trage linii de demarcare între unele și altele. De vom lua, de esemplu, averea ca termen de comparațiune, găsim că o mulțime de artiști de talent, medici, ilustrațiuni literare și științifice, oameni veneraţi și admiraţi chiar în viață, destinați poate a li se ridica într-o zi statuie, dar cari își țin viața cu greutate, în vreme ce oameni obscuri au adunat averi mari, trăiesc în bogăție și în lux. De vom lua un alt termin de comparațiune, funcțiunile statului de esemplu, cari mai pretutindene sunt o condițiune râvnită de oamenii vanitoși, ele sunt accesibile tuturor românilor, și știm că ele nu sunt o condițiune *sine qua non* de bun trai și de considerațiune ca să fie așa de râvnită.

În arte, meserii, industrie, în comerț și în agricultură este mai multă avere de câștigat și cel puțin tot atâta considerațiune, dacă nu și mai multă.

Dorința de a se sui pe treptele sociale este o aspirațiune naturală a omului, ea este mișcătorul cel mai puternic al progresului și al civilizațiunii; dar nerăbdarea face de multe ori pe cei de jos să piardă curajul și persistența până a căuta aiurea decât în muncă mijlocul de a ajunge acolo unde ar putea ajunge prin drumul cel drept și natural; îi face de multe ori nedrepți în aprecieri și puțin scrupuloși în întrebuințarea mijloacelor.

Aceștia, când devin numeroși, devin un instrument puternic al ambițioșilor; intriga se abate asupra lor, și ambițioșii își fac din credulitatea lor un mijloc de popularitate, amăgindu-i prin promisiuni care nu se pot realiza. Astfel, în loc de a activa și a grăbi îmbunătățirea condițiunilor, tămăduind suferințele, întârzie mersul, abătând atențiunea mulțimii de la calea care duce la îmbunătățirea societății și la dezvoltarea ei.

Tactica linguşitorilor care esploatează ignoranța și patimile populare constă mai totdeauna în a trage o linie despărțitoare în mulțimea condițiunilor sociale, având îngrijirea de a lăsa numărul cel mai mare într-o parte sub numirea de popor și calificând minoritatea de clasă privilegiată, de aristocrație, de boierism, de proprietari și de capitaliști, pe cari îi denunță poporului ca inamici, ca esploatatori ai muncei etc.

Grupul numeros, în mijlocul căruia își așază ambițioșii bateriile lor, este clasa muncitoare. La vatra lucrătorului ostenit și supărat, ambițiosul caută a deprecia și a înnegri pe acei cari s-au ridicat prin muncă și prin talent.

Astăzi munca și activitatea este necesară tuturor oamenilor, de orice condițiune; proprietarul, arendașul, medicul, artistul, inginerul, avocatul, judecătorul, ministrul, toți muncesc ca și comerciantul, ca și artizanul; atât numai că felul muncii diferă de la unul la altul, condițiunile nu mai există decât în deosebirea meseriilor, cari toate concură la lucrarea socială și ridică națiunile în avere, în considerațiune și în putere.

Lucrarea mânilor pe cari ei voiesc s-o deconsidere, clasând pe cei ce o exercitează într-o stare de inferioritate, este deopotrivă nobilă ca toate celealalte. Sunt lucrări de mâni cari sunt geniale, cari au imortalizat pe acei cari le-au săvârșit, lucrări cari au făcut gloria patriei, care a născut pe cei ce le-au făcut. Muzeele și espoziținile productelor industriei sunt pline de gloria celor ce s-au numit Fidias, Scopas, Rafael, Buonarotti, Benvenuto, Palissy. Dacă unele din lucrările mânilor au mai multă însemnătate decât altele, aceasta nu provine nici de la legi, nici din impunere, ci numai de la împrejurări, ceea ce nu constituie, nici nu poate constitui clase.

Orice lucrare este susceptibilă de perfectibilitate. La cea din urmă espoziținne universală din Paris, acei cari au vizitat-o au putut vedea lucrări de dulgherie, de curelărie, de cizmărie, de tăbăcărie etc. cari făceau admirațiunea vizitatorilor, cari echivalau cu arta și puneau pe lucrătorii cari le-au produs în cel mai înalt grad al meritului industrial, deși aceste meserii trec de foarte modeste în ordinul social.

Grație desființării maestriselor și jurandelora, astăzi mai pretutindene în țările civilizate orice om tânăr sau bătrân poate trece liber dintr-o condițiune într-alta. Arendașul poate cumpăra moșie și devine proprietar de pământ,

calfa devine stăpân sau se face comerciant, și nimic nu oprește pe fiul argatului și al artizanului de a ajunge, prin muncă și prin studii, profesor, judecător, general și ministru.

Dacă printre bogați se găsesc oameni cari nu muncesc și cari duc o viață de trândăvie, aceia nu întârzie de a trece curând în condițiunile celor săraci, precum săracii cari muncesc bine trec în condițiunea de bogați. Lenea și desfrânarea sunt vițiuri care se găsesc în toate clasele; nici activitatea, nici virtutea nu sunt un monopol. Și unele, și altele sunt condițiuni sociale.

Dacă ne-am esprimat bine, am esplicat până la evidență că în societățile libere nu esistă altă diferință între oameni decât aceea a îndeletnicirilor, iar nu de clase; inferioritatea și superioritatea în condițiuni nu esistă decât în imaginațiunile amăgite și în prejudețe, iar nu în realitate; diferințele cari esistă nu sunt decât ceea ce esistă într-o serie mai restrinsă, precum ar fi între cherestegiu, dulgher, tâmplar, strungar și ebenist.

Într-o țară unde a esistat mai mult timp inegalități de privilegiuri și de naștere, unde prejudițiile nu au avut timp să se șteargă, este lesne de înțeles că poate esistă invidie și ură; clasele cari au fost oprimate sunt totdeauna dispuse a se crede apăsate; și când acea superioritate sau acea supremație a încetat, sentimentul demnității, deșteptat prin abolițiunea privilegiului și prin proclamarea egalității, dar lăsat fără mijloace de îmbunătățire imediată a stării materiale, a luat un caracter de iritațiune și de sfială, astfel că unii cred că vechiul regim apare sub alte forme, pe când alții sunt îngrijați, temându-se ca nu cumva să li se ceară și ceea ce nimeni nu este în drept a le lua; și unii, și alții se cred amenințați, cei dintâi de reacțiune, ceialalți de o revoluțiune socială destrugătoare.

Acest rău imaginar nutrit de intrigă și de zavistie este anevoie de vindecat și-i trebuie timp până să dispară. Legea a putut distruge inegalitățile cele adevărate, privilegiurile de clase, robia, claca, monopolurile, boierismul, dar nu a putut ordona înfrățirea inimilor.

Răspândirea luminilor, instrucțiunea pusă cât mai în grabă la dispoziționea tuturor, învățătura adevărului, lupta în contra intrigii și a minciunii, răspândirea ideilor sănătoase și folositoare, potolirea patimilor, a

urei și a invidiei sunt singurele mijloace de a înlătura o mare primejdie în care ne aruncă vrajba aţâţată de oameni fără inimă și fără cuget.

Termin această epistolă zicând românilor de orice condițiune: „Aveți încredere unii într-alții, nu credeți pe cei cari vă zic că ar esista între noi oameni cari caută să oprime sau cari voiesc să se întoarcă la trecut, căci lucrul este peste putință și fără esemplu. Chiar dacă în spiritul cuiva ar cloci asemenea nebunie, acela ar fi numai vrednic de plâns, iar nu de temut. Folosiți-vă de binefacerile ce societatea noastră pune la dispoziţiunea voastră, lepădați ura, lepădați invidia și temerea, recunoașteți superioritatea meritului și a virtuții, apropiați-vă unii de alții și uniți lucrările voastre într-o acțiune comună.

Și zic guvernului: „Datoria ta de guvern patriot și liberal este de a nu-ți face din prejudiții un mijloc de guvernare, a nu linguși ignoranța, a nu aţâţa patimile; datoria ta este să cauți a potoli urele, ca concordia să devie drapelul întăririi naționale, înlăturarea și persecuțiunea talentului și a științei, chemarea la onoruri și la considerațiune a ignoranței și a prejudițiilor pot uneori să ducă pe un guvern a se bucura câtva timp de o popularitate aparentă și trecătoare, dar vine mai curând sau mai târziu o zi când va fi tras la mare răspundere și judecat cu asprime de istorie pentru toate nenorocirile în cari ar arunca țara prin asemenea procedări”.

Ion Ghica

Munca

1863

I

Încep cu o chestiune mare, foarte mare, cea mai mare din toate, o chestiune care primează totul, și care în secolul în care trăim le conduce toate: lucruri și oameni, popoare și guverne, domni și împărați; chestiune care conține toată filosofia morală și politică a societăților moderne: încerc a vă vorbi despre *Muncă*.

Înțelegeți bine, chiar după numărul paginilor ce aveți într-acest capitol că nu pot pretinde să fi tratat această chestiune în întregimea ei; nu am putut să o pun în câteva foi, că nu sunt Măzăriche-împărat care a băgat o armată mare cu generali cu tot, într-o nucă și o hrănea cu un grăunte de mei. Primiți dar domnii mei scrierea aceasta ca o introducere la o carte mare în zece volume, pe care nu am să o scriu niciodată; dar care va fi tipărită, sunt sigur, de voi toți împreună; căci fiecare veți găsi în inima și în cugetarea voastră miile de pagini care lipsesc aici.

Unde ne aflăm și unde mergem? Iată întrebarea ce trebuie să-și fi făcut de o mie de ori orice bun român care cugetă câtuși de puțin. Numărând grădinile și plimbările pline de lume, auzind muzicele și lăutarii cari cântă ziua și noaptea lângă butoaele cu bere care se descarcă necontenit la „Tunel", la „Rașca" și la grădinile cu lei și cu cerbi care s-au deschis, unele lângă altele, în toate colțurile mahalalelor; măsurând grosimea coadelor rochiilor ce mătură praful, gunoiul și noroiul străzilor; privind strălucirea trăsurilor care se leagănă pe șosea; admirând luxul livrelelor și fețele domnișoarelor

care se învârtesc în birje, ne putem zice că mergem ca praful și ca noroiul unde ne duce vântul și apa.

De ne vom pune întrebarea: *Ce este o națiune, și care sunt elementele din care se compune ea?* ne răspundem îndată că acele elemente sunt *oamenii*; dar care oameni? căci de ar fi după numărul sufletelor, Chinezii ar fi cea dintâiu națiune din lume; Francezii, Germanii și Italienii ar veni în a treia și a patra linie; Englezii, Olandezii, Belgienii și Elvețienii ar fi niște națiuni de puțină însemnătate, conduse de acțiuna intelectuală și politică a Indienilor și a Japonezilor. Când zicem că elementele ce constitue o națiune sunt oamenii, înțelegem pe oamenii acei care lasă urme în trecerea lor pe pământ; care lasă lucrări de acelea de care se glorifică istoria civilisațiunei; oamenii aceia care învingători sau învinși s-au luptat pentru o idee. Leonidas, Temistocle, Homer, Aristide, Arhimede, Demosthene, Apelle și Phidias au combătut alături cu Caraisc și cu Botzari pentru libertatea Greciei ; ei au hotărât victoria, ei au chemat pe Byron, pe Chateaubriand și pe David d-Angers la Misolongi și la Navarin, ei au dus pe Strafford Canning la Poros; Italia a trăit cinci secole din vieața lui Dante, lui Raphael și a lui Michel Angelo, ar fi trăit o sută și-o mie; bazele pe care au ridicat ei naționalitatea Italiană nu le poate dărâma nici o putere; umbra lor a deșteptat pe Victor Emmanuel, pe Garibaldi și pe Cavour și a chiemat țara lor la o viață nouă; au făcut din Italia dumicată și împărțită, un stat mare, puternic și glorios; Watt și Witworth au însutit în câțiva ani puterea fisică și materială a țării lor; Shakespeare a format rațiunea și cugetarea Englezilor descriindu-le cu o putere neînțeleasă valurile și cutele inimei omenești, arătându-le consecințile oribile ale patimilor neînfrânate. Iată oameni de aceia care constituesc o națiunalitate.

Să ne gândim puțin împreună ca să vedem, noi, Românii ce suntem și ce am putea fi?

Noi ne împărțim în două mari categorii: unii care nu știu nici măcar a scrie și a citi, plugari cei mai mulți, așezați la țară, în sate, locuind case de pământ și de nuiele, mulți încă îngropați în bordee; sau așezați pe marginile orașelor și târgurilor: dulgheri, zidari, precupeți, exercitând meseriile cele

mai groase și mai puțin bănoase, locuesc căscioare cufundate în umezeala și necurățenia suburbiilor.

Cealaltă categorie se compune din oameni, care știu să scrie și să citească, mai mult sau măi puțin; formează în general clasa birocraților de la secretar de primărie sau notar, până la president de consiliu de miniștri, ciocoi vechi și noui, boieri mari și mici, pensionari, funcționari în activitate, funcționari în disponibilitate, chivernisiți și paraponisiți.

De câțiva ani începuse a se ridica o clasă nouă și folositoare agriculturei și comerțului, aceasta era clasa arendașilor dar care a fost crud lovită.

— *Am pus băiatul la școală*, însemnează în gura celor mai mulți părinți, *l-am scos din rândul muncitorilor*, *când va fi mare va ședea tolănit pe canapea, va fuma toată ziua țigări, se va plimba ziua și noaptea în trăsură, picior peste picior, și va scrie pe petițiunile nenorociților împricinați*: «se va face cele de cuviință potrivit legilor în vigoare», *băiatul meu va trăi din casa visteriei, adică din munca oamenilor de categoria întâia.*

Mai toți părinții care trimit copiii lor la școală îi trimit acolo cu gândul de a-i face funcționari; dacă isbutesc a-i ține doi sau trei ani la Paris, cred că le-au asigurat un viitor de boier mare. Când copiii vin în vârstă, părinții aleargă, cer, strigă, se roagă, intrigă până ce le procură o slujbă sau o speranță de slujbă; nu se gândsc nici de cum la neodihna, la bătaia de inimă și la umilințele ce le pregătesc; nu știu ce pâne amară le frământă sustrăgându-i de la condițiunea în care s-au născut și au crescut, de la condițiunea modestă după care mai târziu cei mai mulți au să ofteze greu!

Părinți, care vă iubiți patria! dați educațiune fiilor voștri, dați-le învățătură multă și sănătoasă, fiți mândri și ambițioși pentru dânșii; împingeți-i în carierile acelea unde este glorie și avere de câștigat; împingeți-i la științe, la litere, la arte, la meșteșuguri, la industrie, la agricultură, la comerț; nu-i aruncați în prăpastia cancelariilor; căci acolo nu este nici renume, nici avere ; nu este nici liniștea sufletului, nici mulțumirea inimei; acolo ispita se află necontenit în luptă cu conștiința, luptă în care cei mai mulți cad; căci nu au dobândit în educațiunea ce li s-a dat, puterea morală trebuincioasă ca să iasă învingători.

Alegerea profesiunei copiilor este mai mult sau mai puțin dictată de părinți, răspundere mare, căci de la dânsa atârnă dezvoltarea facultăților, progresul inteligenții. De la această alegere depinde îmbunătățirea stării materiale a omului, considerațiunea de care se va bucura în lume, relațiunele în societate, amici ce-și va face, soția ce va lua; într-un cuvânt fericirea și independența lui. Nu aveți datorie mai sacră, mai grea de împlinit de cât alegerea carierei în care voiți să aruncați pe copiii voștri.

Afară de un mic număr, un foarte mic număr de cazuri excepționale pentru tinerii de o dispoșițiune naturală, o vocație tare, care se manifestă singură, fără voia nimănui, care învinge toate împotrivirile și triumfă în contra tutulor pedicilor, afară de cazurile de geniu, cazuri foarte puțin numeroase, voi părinții hotărâți despre soarta copiilor, prin alegerea carierei în care îi aruncați. Porniți de iubirea ce aveți pentru dânșii, credeți că țintind la funcțiunile statului, împletiți copiilor voștri zile de fericire, credeți că le asigurați viitorul prin leafă și prin pensie; credeți că acelea sunt poziținile înalte ale societății. Dintr-un om care ar fi eșit un cultivator bun, un artist de merit sau un meșter însemnat, care să facă onor țării și să poată ținea familia sa în îndestulare și da o bună creștere copiilor săi, faceți un biet funcționar care d-abia se ține dintr-o zi până într-alta, un cerșetor pe la ușile miniștrilor, a rudelor, a amicilor și a favoriților oamenilor influenți; măriți concurența la lefi, împingeți la sporirea impozitelor și fără să știți, pregătiți căderea morală a copiilor voștri și a țării.

Părinți cu iubire de copii și de țară, deschideți ochii și vedeți că în secolul în care trăim, și în secolii în care vor trăi copiii voștri sunt locuri onorabile în toate profesiunile. Astăzi nu mai există altă bază de distincțiune, decât inteligența; nu mai poate fi altă linie de demarcațiune între oameni, decât cea însemnată de către educațiunea morală și intelectuală a fiecăruia; nu mai există și numai poate exista altă distincțiune decât aceea ce-și trage fiecare prin purtarea și prin folosul ce aduce în societate.

„Pământul va produce spini și ciulini, vei mânca păinea ta după sudoara frunței tale, până ce te vei întoarce în pământ”. Sunt cuvintele cu care creatorul dă omului libertatea; cuvintele cu care omul fizic devine om intelectual, om moral. Munca este dar cea dintâiu condițiune a averei și a

libertății ; dar voim fiecare să ne suim sus pe scara socială, este în firea noastră a oamenilor, să aspirăm la o stare bună, să avem ambițiune, să voim fiecare să avem profesiunea cea mai onorată; dar care sunt profesiunele onorabile și înalte? Aici e chestiunea! Într-un mod absolut, profesiunele nu sunt mai onorabile, mai înalte unele decât altele; într-un mod relativ însă putem zice, că profesiunea cea mai onorabilă este, pentru fiecare, aceea pe care suntem mai în stare a o îndeplini bine, aceea prin care putem să aducem mai mult folos societății, familiei și amicilor noștri. Erorile și prejudecățile, cari adesea rătăcesc opiniunea, ne fac să credem că funcționarii statului sunt mai sus decât bancherii, pe aceștia îi punem mai presus decât pe arendași, și pe comercianți, pe care la rândul lor îi considerăm mai sus decât meșterii și pe muncitorii de pământ. Dar oare trebuie ca negreșit să judecăm posițiunea ce voim să ne facem după ceea ce crede lumea? Nu este mai drept și mai bine să o judecăm după gradul de inteligență ce trebuie să aducem la exercitarea profesiunei ce luăm, și după întinderea mijloacelor de care putem dispune ca să o îndeplinim bine și cu demnitate? Ne uităm la strălucirea ce încunjură o profesiune și nu observăm că omul face profesiunea, iar nu profesiunea pe om. Omul superior poate ridica și ilustra meseria cea mai modestă, cea mai umilă. Watt nu era decât un ferar și Brustelone un tâmplar! Să căutăm mai cu deosebire la gravitatea datoriilor ce prescrie profesiunea ce voim să dăm copiilor noștri, la importanța datoriilor ce le impune și la mărimea rezultatelor ce vor putea dobândi pentru dânșii și pentru țară; să căutăm să nu-i expunem a nu putea duce greutatea sarcinei ce le impunem, ci din contră să îngrijim să fie în stare a domina poziținea ce le facem. Mâna lui Dumnezeu conduce și protejează geniul; să nu ne temem că s-ar putea vreodată îneca talentul: în secolul în care trăim el se ridică singur din orice adâncime: Peel era un postăvar, Lincoln un tăietor de lemne și Johnson un croitor; modestele lor condițiuni, umilele lor profesiuni, opritu-i-a de a se sui la înălțimea de la care erau să ilustreze numele și țara lor? Este însă trist a vedea pe cel care fără voia lui Dumnezeu se suie acolo unde nu-l chiamă puterile sale intelectuale și morale; nenorocitul nu-și poate împlini misiunea cu demnitate, se expune a fi de râs și devine rușinea nației și a familiei sale.

Secolul în care trăim este realizarea progresului social condus de progresul raționalismului, progres la care au lucrat toți oamenii de valoare, filosofi și eroi. Acest progres își are sorgintea lui în muncă; de muncă dar voiesc să vă vorbesc astăzi. Vă voui vorbi cum voiu putea și cum mi-o veni mai bine.

II

La 12 Aprilie 1866 noaptea, mă îmbarcasem la Marsilia pe Thabor, paquebot-poștă a Mesageriilor Imperiale; a doua zi la nouă ore alergasem optzeci de mile în mare, clopotul ne chiamă la dejun și pasagerii ieșiau unul câte unul din cabine. Intrând în salon am găsit pe căpitanul Monthier comandantul vaporului, o glorioasă rămășiță, din naufragiul Medusei, astăzi trecut din marina de războiu în serviciul campaniei, un amic cu care am trăit triste și vesele zile în Arhipelag; domnul Dromant secretar de ambasadă era între pasageri. Acești vechi și buni amici s-au aruncat în brațele mele și ne-am felicitat de fericita întâmplare care ne mai aduna odată. La pronunțarea numelui meu am observat că un tânăr care se pusese la masă lângă mine, și-a schimbat locul, și de unde era vesel și vorbitor se făcuse tăcut și posomorât ca cerul care se învăluia cu nouri din toate părțile. D-abia sorbisem de două trei ori din cafea, când vântul care ne lua dinspre babord se întoarse spre apus; îndată începu ruliu și tengagiul a ne legăna în toate părțile; timpul se făcu gros și rău, (*gros-mauvais*) cum zic marinarii; într-un minut toți oaspeții dispărură, fiecare se retrăsese în cabina sa. Două zile și două nopți zăcură pe coaste cu mâna la cap. Comandantul zi și noapte pe dunetă cu mâinile încleștate pe bastingage ca să nu-l arunce vântul în mare, observa mersul corăbiei care d-abia făcea câte două noduri pe oră; nu permitea comanda locotenentului decât când se închidea în cabinet cu harta lui Spratt ca să calculeze punctul. Remăsesem zilele și serile la prânz și la dejun singur cu amicul meu Dromant; rezemați cu coatele pe masă ne sfădeam câte șase ore pe zi asupra trebilor lumei în general și ale Europei îndeosebi.

Joi seara furia vântului Nor-O (NO) se tăiase, timpul se întorsese Sud-E (SE), navigam tribord; focele, pânzele de artimont și de misenă, mari deschise adăugau o sută de cai la puterea aburului; vasul fugea ca o săgeată pe marea lucie, cerul se înseninase, luna ieșa mare și roșie din aburul mării aruncând dinaintea noastră o coloană de argint care se juca pe valuri de la orizont până în stropii de apă ce săriau ca milioane de briliante din roatele vaporului; corabia se suia și se cobora în cadență pe valul lung ce să formează totdeauna în plină mare după furtună, pasagerii însănătoșiți ieșiau unul câte unul pe pod; iar eu urmam cu amicul meu Dromant o conversație începută la masă.

— Voi națiile cele mici, îmi zicea el, vă plângeți neîncetat de puterile cele mari, când că se amestecă prea mult în trebile voastre, când că nu îngrijesc de viitorul, de interesele și de posițiunea voastră; nu vă mai intră nimeni în voie; nu e mai puțin adevărat însă că noi ne-am pus de multe ori în primejdii și cheltuieli, am dat sângele și banii noștri ca să vă asigurăm existența politică, ca să vă punem în stare să vă desvoltați și să contribuiți și voi ca națiune la opera cea mare a progresului și a civilisațiunei universale. Voi în loc de a vă pune pe lucru, în loc de a organiza o administrațiune simplă și liberală, de a vă da o justiție care să asigure onorul și averea fiecăruia, în loc de a vă aplica să îmbunătățiți agricultura, singura voastră industrie, în loc de a vă sili să răspândiți învățătura în deosebitele clase ale societății după trebuințele lor respective, în loc de a căuta să asigurați apărarea teritoriului vostru printr-o putere armată, care să nu fie dărăpănătoare finanțelor, și de a vă da o organizațiune militară, potrivită mijloacelor voastre contributive, v-ați apucat să copiați cazarmele și pantalonii armatelor celor mari. Imitați tot ce există în țările a cărora poziținue politică și geografică nu are nici o asemănare cu a voastră; imitați orbește, când pe muscali, când pe francezi, când pe nemți, fără a vă gândi că acelea sunt niște puteri mari care au ambițiuni și trebuințe politice de un alt ordin, și că la dânsele necesitatea de a ataca este, de multe ori, cel puțin atât de mare, cât și aceea de a se apăra. Sunteți ca copiii cei resfățați, nu știți ce vreți; după ce ați cerut unirea pe toate tonurile, după ce ați strigat tot întruna să vi se recunoască autonomia țării, după ce ați tot cerut o constituțiune, care

să puie puterea executivă sub un control serios, d-abia le dobândiți acestea și a doua zi vă puneți de anulați constituțiunea ce vi s-a dat, proclamați alta după cheful vostru, vă întoarceți pe alt drum iar la guvernul bunului plac; autonomia, v-ați dus de ați depus-o la picioarele acelora, în contra ingerinții și usurpării cărora ați strigat și ați protestat; le-ați cerut să vă hărăziască o *chartă* nouă, *statutul*; seamănă nu seamănă cu plebiscitul nostru, puțin vă pasă. Românii câți am văzut, și am văzut mulțime la Paris și la Viena, mi-au vorbit în contra unirei, mi-au spus că unirea nu mai este cu putință în viitor, și că la cea dintâiu ocasie o să căutați să aveți iar două Principate cu doi șefi.

— Domnul meu, dacă am tânjit vreodată de ceva, nu a fost de nepăsarea și de neîngrijirea celor tari și puternici, din contră, ne-am plâns de amestecul vostru în trebile noastre, îmi pare rău că statutul cu care ați înzestrat țara mea nu-mi iartă să-ți răspund cum aș voi și cum ar trebui, în ceea ce privește transformarea constituțiunei și *întărirea autonomiei*. Înțelegi reserva în care trebuie să mă țiu; dar cât despre ceea ce ai zis de unire îți pot răspunde și îți pot răspunde victorios; îți zic dar că Românii cu care ai avut ocaziune de a vorbi, când ți-au spus că unirea numai e cu putință în viitor, și că ea n-a fost un sentiment național, ci numai o intrigă politică, judecau lucrurile foarte ușor; mărturisesc și eu că aparențele sunt astăzi în contra unirei. Văzându-ne și auzindu-ne, oricine poate crede lesne că ea este condamnată sau cel puțin compromisă; și cum ar putea fi altfel? I se atribuie toate relele și toate nenorocirile câte au năpădit pe țară; dar să cercetăm lucrul mai cu dinadinsul, să mergem mai adânc, să nu ne oprim numai la suprafață, să căutăm a descoperi, dacă se poate, cauzele care au dat naștere ideii unirei. Numai așa putem vedea dacă ea a fost și este un capriciu sau o intrigă, dacă a fost efectul unei exaltări momentane și trecătoare, sau dacă este un sentiment politic care își are cuvântul său de a fi.

Statele nu sunt decât grupări de oameni care au între dânșii interese politice și sociale comune, legături cari în cele mai multe cazuri sunt rezultatul identității de limbă, de obiceiuri, de credințe; legături între oameni care au aceleași caracteristice fizice și morale. Popoarele ca și indivizii au fiecare fizionomia lor proprie; portul, caracterul, spiritul unui om ne arată mai totdeauna națiunea la care aparține. Colectivitățile au interesele,

aspirațiunile, patimile și ambițiunele lor, întocmai ca și indivizii; acele interese și ambițiuni, fie generale, fie numai ale partidelor, își exercitează adesea acțiunea lor în contra altor societăți, altor state, prin fel de fel de mijloace, prin presiuni politice și de multe ori chiar prin puterea armelor.

— Mă iartă că te întrerup! Îți aduci aminte că eu nu eram pentru unire, decât cu o singură condițiune: voiam unirea cu toate consecințele ei, căci ca chestiune politică o pot înțelege; dar ca principiu social nu mi se părea că putea să aibă importanță, nu credeam că poate înlesni nici activa desvoltarea morală a națiunei, că ea poate fecunda progresul; într-un cuvânt nu o consideram ca un element civilizator; formarea de grupe mari nu cred să fie ultimul cuvânt al civilizațiunii; am crezut totdeauna că progresul duce mai mult spre formarea de grupe mici decât spre grămezi mari; lupta între comună și centralizare este pentru mine lupta între libertate și despotism. Chiar pe dumneata, îmi aduc aminte că te-am văzut într-o vreme foarte preocupat de primejdia ce vedeai în tendințele Slavilor de a se grupa și a forma o unitate mare.

— Pentru că m-ai văzut preocupat de primejdia în care s-ar afla echilibrul european, de aceea mă voi găsi totdeauna în prezent și în viitor unionist ca și în trecut. Observă și vei vedea că deși în ordinul fisic și intelectual există între indivizi deosebiri caracteristice, în ordinul moral însă, toți oamenii sunt supuși acelorași reguli, acelorași principii comune tutulor societăților; principii pe care le putem numi primordiale, fără care o societate nu poate exista; principii care sunt ca să zic așa, niște axiome din care decurge dreptul natural și cari nu au trebuință nici măcar de a fi demonstrate precum: probitatea, buna credință și moderațiunea; ele sunt elementele de căpetenie ale moralei private, bazele și garanția societăților. Cu cât o societate este mai civilizată, cu atât acele principii au o sancțiune mai tare, mai puternică în moravuri și în obiceiuri; fiecare membru este obligat a se conforma lor. Omul care nu-și păzește îndatoririle luate către alții sau care întrebuințează violența în contra dreptului și în contra rațiunei nu are stima și considerațiunea lumii, și când devine primejdios și vătămător legile prescriu măsuri în contra lui pentru securitatea tuturor; nu se întâmplă tot așa și cu colectivitățile: între state, între națiuni, între popoare nu se păzesc principiile

dreptății și ale echității cu o destul de mare scumpătate; până acum nu se află constituită nici o autoritate care să aibă misiunea și puterea de a face să se respecte acele principii de către toți deopotrivă: istoria popoarelor și a statelor este mai mult o epopee a vitejilor prin arme, decât descrierea luptei seculare între bine și între rău, între just și între injust; mai totdeauna aplauzele și admirațiunea lumei, și mai cu deosebire a voastră oameni diplomați, a fost și este pentru învingător, numească-se el Washington sau Ibraim, Napoleon, Alexandru, Blücher sau Wellington, puțin vă pasă! Când găsiți o lacrimă de simpatie pentru cel învins, o ștergeți îndată ce se arată. Învingător, Garibaldi este un erou, învins l-ați fi tratat, de periculos, de perturbător; cauza ar fi fost însă tot aceeași, tot atât de dreaptă, tot atât de sfântă!

— Este adevărat, că până acum dreptul celui mai tare a domnit în politică; dar de la războiul Crimeii încoace lucrurile s-au schimbat; Turcia, care era un măr de discordie între puterile cele mari și care întărâta lăcomia Rusiei, s-a admis la tratatul de la Paris în marea familie europeană; de acum încolo nimeni nu se mai poate atinge de dânsa, fără ca toate puterile să fie datoare a veni în ajutorul ei.

— Dar îmi pare, domnule, că chiar de la 1856 încoace aș putea să-ți aduc mai multe exemple de violare a drepturilor prescrise în tratate, de abuzuri de putere și de usurpațiuni pe care de rușine le-ați acoperit cu niște cuvinte seci, fără înțeles; ziceți fapt împlinit pe când ați avut ani întregi ca să nu-l lăsați să se îndeplinească; proclamați principiul de neintervențiune, pe când lăsați pe alții să se ducă cu sute de mii de oștiri, cu puști și cu tunuri. Arată-mi un singur guvern care să voiască sau care să îndrăznească a abdica drepturile câștigate asupra altor state. Îți aduci aminte o corespondență care nu are mai mult de trei ani.

„Mărirea sa... Stăpânul meu, răspundea un ministru la o notă diplomatică, ar crede că se coboară de la înălțimea la care l-a pus Dumnezeu dacă n-ar căuta să transmită urmașilor săi imperiul... cel puțin tot atât de mare și de întins cât l-a primit de la predecesorii săi când s-a suit pe tron...”

Și celalalt ministru îi răspundea: „Nu a fost niciodată în cugetul… Mărirei sale… Stăpânului meu a propune o combinațiune umilitoare pentru

un suveran amic. Propunând, precum a făcut o renunțare de drepturi asupra... a avut în spiritul său *largi și frumoase compensațiuni*...”

Iată principiile voastre: principiile care domnesc și astăzi, și când creați câte unul nou îl numiți *condominium* sau *compossesio* și lăsați de se vând provincii cu sute de mii de locuitori ca turmele de vite.

— Orice vei zice, nu este mai puțin un fapt adevărat, că cotropirile s-au făcut foarte rari în secolul nostru.

— În adevăr, Englitera ne-a dat un exemplu mare și frumos prin renunțarea ei la dreptul de protectorat ce avea asupra Insulilor Ionice, mă închin înaintea unui așa mare fapt politic, fenomen frumos dar care din nenorocire nu s-a văzut până acum decât la două mii de ani odată; contest însă ceea ce ai zis că cotropirile s-ar fi făcut rari. Niciodată Istoria nu ne arată mai bogate exemple ca în cei din urmă trei ani. Este evident că între morala individuală și între morala guvernelor mai există și astăzi o diferență mare; sacrificiul și abnegațiunea care sunt virtuți la indivizi, ar fi privite la guverne ca o părăsire culpabilă a drepturilor ce și-au însușit Potentații, care cred că sunt datori a proteja și a menține în viitor ca și în trecut tot ce au răpit. Care este guvernul european a cărui maximă în purtarea sa politică să fie echitatea și moderațiunea, și care este poporul destul de civilizat ca să sufere un guvern, care ar lua partea dreptății în contra interesului națiunei în capul căreia este pus? Unde este sancțiunea în lumea aceasta, în care vedem că tunul stă necontenit gata și când puterea statelor domină dreptul ginților? Unde este sancțiunea pe lumea cea eternă în care nu există societăți? Guvernele cele mai civilizate se tem unele de altele; Englezii, guvern, și popor sunt cuprinși de francofobie; armează țărmurile cu cetăți de fier, lucrează ziua și noaptea a confecționa plăci de o palmă de groase și tunuri care asvârle la fiecare dătăturâ șapte sute de oca de fier, armează pe toți cetățenii cu puști Enfield lungi până la bătălie. Francezii s-au făcut anglofobi, nu știu cum să înarmeze mai curând corăbiile lor și să arate că sunt puternici; și unii și alții găsesc că singurul mijloc de a trăi în pace este de a se înarma. Pentru aceste două națiuni, cele mai mari cele mai puternice și cele mai civilizate din lume, singurul mijloc de a se respecta și de a trăi în pace este de a le fi frică una de alta până la moarte. În teorie, toate guvernele cred în

dreptate, dar când este vorba să dea un rezultat politicei lor, de mai multe ori fac nedreptatea; ți-aduci aminte de conferințele noastre asupra capitulațiilor?

— Religia și progresul ne duc spre liniște. Napoleon III ne-a spus că imperiul este pacea; tratatele de comerț cele noui și cheltuelile cele mari ale războaielor fac ca pacea să devie o necesitate.

— De aceea temerea de porniri nedrepte este atât de tare, încât în societățile voastre și în adunările cele mai serioase toată conversațiunea se învârtește asupra tunurilor celor mai puternice și a plăcilor celor mai resistente. În adunarea învățaților la Cambridge amfiteatrul cel mai frecventat era acela în care se discuta puterea de distrugere a tunurilor Armstrong, Whitworth și Blakley și puterea de resistență a plăcilor Neismith și Dobson; doamnele, care în toată vremea au fost, sunt și vor fi barometrul patriotismului, alergau și se îmbulziau mai cu seamă la acele ședințe. Din cuvintele advocaților deosebitelor sisteme mi-a rămas impresiunea, că oricât de groasă și de tare ar fi o tablă de fier, se poate fabrica un tun și o ghiulea care s-o poată sparge și străbate; și viceversa, că oricare ar fi puterea unui tun, se poate fabrica o placă să i se poată împotrivi; cu alte cuvinte că mijloacele de atac și de apărare ce-și poate procura o societate civilizată sunt nemărginite. La sfârșitul conferințelor prezidentul juriului, un *clergeman*[29], Reverentul Doctor Bewerley luând cuvântul s-a rostit în modul următor:

„Pare un paradox că un preot cuvios, a cărui misiune trebuie să fie mai cu osebire de a propaga pacea și înfrățirea între oameni, să vie să încurajeze prin prezența și participarea sa o adunare care cercetează și caută mijloacele cele mai sigure și mai repezi de distrugere întraceia pe care are datoria a-i îmblânzi, aducându-le cuvintele mântuitorului: *pace vouă*! Cercetând însă bine găsim în istoria civilizațiunei, că descoperirile și perfecționarea mijloacelor de distrugere au fost instrumentul cel mai puternic de pace. Este mai bine și mai cu minte ca superioritatea puterei să fie în mâna națiunei celei mai luminate, celei mai civilizate, și a nu se lăsa națiunilor barbare. Care nu am compromite și nu am întârzia domnia păcii pe pământ dacă am lăsa barbarilor superioritatea puterii! Dacă lumea este osândită a mai vedea lupte între state și între națiuni, nu trebuie oare să căutăm și să îngrijim a asigura, cel puțin, victoria și triumful luminei asupra întunericului?”

— Diavolii de Americani cu descoperirea de tunuri monstruoase, de corăbii blindate, de monitori, și de merimaci, ne-a pus la niște cheltuieli în marină cu care nu știu zău unde o să eșim. Dar spune-mi de ce mi le spui toate acestea?

— Ti-le spun ca să-ți aduc aminte, că temerea de cotropiri și reducerea unor popoare la o stare de inferioritate și de umilire este încă mare și că impune fiecărei națiuni datoria de a căuta să devie mare și puternică ca să-și poată apăra cu succes existența; fiecare trebuie să poată conta pe sine însuși, iar nu să se lase la îndurarea și la dreptatea celorlalți. Pe noi Românii instinctul de conservare ne împinge să căutăm a ne aduna într-un singur snop ca să ne putem apăra naționalitatea, ca să putem înfățișa o rezistență năvălirilor. Ideea unirii la noi este apărare, pe când ideea unirii la Slavi este atac și cotropire; idee cu atât mai primejdioasă, cu cât Muscalii, neam Turan și-au dat calitatea de Slavi Arici; și cu titlul cel vechi de Mongoli își însușesc pe Chinezi, pe Boharai și pe Tătari iar cu titlul de Slavi absorb pe Leși și pe Ruteni. Acum dacă suntem bine înțeleși, după cum cred, și dacă am precizat bine ideile și tendințele care conduc politica și diplomația, ne putem pune întrebarea dacă Românii trebuie să fie unioniști, dacă fără unire pot exista ca națiune, dacă aspirațiile și tendințele lor au fost o amețeală, un capriciu sau o intrigă, precum ți-au spus-o unii din compatrioții mei; dacă a fost numai o simptomă a vreunei boli politice de felul acelora care se ivesc din timp în timp în unele societăți, boli cari trec cu suferința sau cu ambițiunea care le-a născut; sau dacă este o dorință firească și legitimă care își are rațiunea ei de a fi, o dorință inerentă stării politice și posițiunei lor geografice.

Istoria Românilor ne arată că unirea a fost totdeauna țelul cel mai dorit al lor; dela descălicătoare și până astăzi ea a germinat nu numai în spiritul bărbaților acelora care au îndrăznit a cugeta glorie și mărire pentru poporul Român, dar chiar în spiritele cele mai modeste, în spiritele acelora care nu s-au suit cu gândul decât până la conservarea gintei. Oridecâteori viitorul a surâs României, fiii ei nu au lipsit de a aspira către unire. Radu Negru și Dragoș (realități sau legende), trecând Carpații și supuind unul câte unul, Iovi, Ilari, Razi și Voevozi, Burgravi, Bareni sau Domni feudali, au urzit unirea, Ștefan cel Mare a încercat-o, Mihai a realisat-o câtva timp, în toată

întinderea ei. Boierii țării și Divanurile ad-hoc au cerut-o la 1830 și la 1857; toți publiciștii noștri au propagat-o, și la 1862 toate partidele au susținut-o și au impus-o. Unirea este efectul luptei seculare în contra cotropitorilor, luptă prin care ne-am putut conserva naționalitatea; ea este simbolul dorinței de a fi, garanția cea mai puternică și mai temenică în contra tendințelor și ambițiunilor din afară.

Cum vezi, dragă amice, urmărind sentimentul unirii până la sorgintea lui, fără a ne preocupa de a ști dacă sistemul care domnește astăzi o întărește, o slăbește sau o compromite; dacă Iașul părăsit este o primejdie, dacă transferarea Curții de Casație în fosta capitală a Moldovei, înființarea unui *intreposit* pe Bahlui cu un port în Iazul-Muscalului sau sporirea cu o mie de lei pe lună la leafa prefectului județului și câteva baluri în saloanele curții vechi sunt niște condițiuni *sine qua non* ale păstrării și consolidării unirei; mă mărginesc a-ți zice să arunci ochii pe harta lui Viquesnel și vei vedea pe Maghiari și pe Români prelungindu-se ca un zăgaz de la hotarele Germanilor până în Marea-Neagră printre un ocean de slavi care se întind de la Urali, până la Baltica, la Adriatica, la Marea-Neagră și la golful de Enos, popor răsboinic și cotropitor, care de o mie de ani, de când Ruric a aruncat ancora în Bosfor, stă cu ochii țintiți asupra Constantinopolului. Românii și maghiarii sunt o întâmplare norocită, providențială în așezarea neamurilor pe suprafața Europei, destinați, poate, a împiedica realizarea panslavismului și a deveni punctul de sprijin al echilibrului European.

Acestea sunt cauzele și împrejurările în care trebuie să cauți sentimentul unirii, dar nu în cheful mai mult sau mai puțin stricat al Românilor ce ai întâlnit. Într-aceste împrejurări o să găsești cauza care ne va împinge totdeauna către unire, ori de câte ori nu vom pierde din vedere datoria ce avem de împlinit către țara noastră. Știm că avem o misiune ca popor și ca stat, înțelegem că atâta timp cât vom fi în voia întâmplărilor din afară, geniul nostru național nu se poate desvolta; simțim că avem o datorie imperioasă a căuta să ne asigurăm ființa. A renunța la unire ar fi pentru noi a abdica ca națiune, ar fi a renunța la speranțele noastre. Acei care n-au înțeles-o și au compromis-o au să dea grea seamă înaintea lui Dumnezeu și a istoriei; unirea

este fapta națiunei române și nimeni nu și-o poate însuși. Dumnezeu ne-a dat-o, vom ști a o conserva și vai de acela care ar îndrăsni să se atingă de dânsa.

— Cunosc de mult aceste idei, am auzit zece ani pledându-se cauza unirii pe acest ton; nu este însă mai puțin adevărat că nu ați făcut nimic pentru a o consolida. În sistemul de a garanta și a apăra teritoriul vostru, atât de expus de toate părțile în loc de a lua pildă de la națiunile care au organizat puteri de apărare, în loc de a adopta un sistem ca acela al organisațiunii de voluntari al Englezilor; ați copiat sistemul costisitor al Francezilor, sistem foarte bun și foarte potrivit trebuințelor, aspirațiunilor și mijloacelor unei națiuni mari și bogate, dar care nu se poate potrivi unei țări ca a voastră. Ambițiunea de Domnie care există la voi într-o mulțime de aspiranți, poate foarte bine să aducă separatismul la cea dintâi ocazie.

— Ambițiunea la Domnie de care vorbești este cuvântul favorit al acelor care trăiesc din nenorocirile zilei, este o zicere demnă de a fi așezată alături cu spectrul roșu, este ca gogorița născocită de doici ca să facă pe copii să tacă de frică. Află de la mine, că ori care ar fi acele ambițiuni proaste și nebune de care ai auzit vorbindu-se, dacă există, sau dacă s-ar deștepta vreodată în spiritul cuiva, ele vor fi silite să tacă și să se ascundă înaintea necesității naționale, care ne impune la toți sacra datorie de a căuta și de a găsi mijlocul cel mai nimerit care să poată consolida statul Român. Europa care a înțeles, că înființarea unui stat nou la gurile Dunării este o trebuință politică, va înțelege la timp cererea Românilor, de a se da acelui stat confirmarea ce-i lipsește, consacrarea ce nu s-a putut da la 1856, la 1858 și la 1861.

Clopotul ne cheamă la ceai; când mă dedeam jos pe scară, călătorul care fugise de mine căută ocaziunea a se apropia, îmi adresă cuvântul în românește cerându-mi voia a-mi strânge mâna; cunoștințele serioase și variate ale tânărului acestuia, plin de modestie, menținerea lui cuviincioasă și fisionomia simpatică i-au câștigat în puține zile amiciția mea; era fiul unui arendaș din Romanați; tatăl său ajuns prin exploatațiuni de moșii la o avere însemnată, a avut ambiția a da fiului său o educațiune și o învățătură bine înțeleasă. Mi-a vorbit de frumoasele și modestele sale proiecte, am aflat că de opt ani studia în Paris, că era Doctor în litere din Sorbona, studii către care fusese împins de o putere mai presus de cât dorința părinților săi, care îi

prescriseseră studiul dreptului. Am aflat că dorința de a avea o existență liberă și independentă l-au determinat a petrece trei ani în școala de agricultură practică de la Grignon cu gând de a putea întrebuința în exploatațiuni de pământ un capital de două mii de galbeni, ce-i lăsase un unchiu al său; ca astfel asigurându-și prin muncă o viețuire onestă și independentă la țară, să poată da orele de seară, de vreme rea și de iarnă studiilor sale favorite. Aflarea lui pe Mediterană avea de scop să profite de întoarcerea în țară, ca să viziteze patria lui Virgil și Orațiu, a lui Omer și Aristot. Acest mod de a combina lucrurile și viața la care aspira, mi-a dat o idee bună și simpatică de sentimentele tânărului și iată-ne legați de o amiciție întemeiată pe stimă și pe identitate de idei și de simțiri. Ne-am coborât împreună la Civita-Vechia, și la Neapoli, la Pireu, la Rhod și la Dardanele; am visitat Roma, Athena și Asia mică. Silit a mă opri câteva zile la Constantinopol ne-am despărțit făgăduindu-ne a ne vedea adesea în țară și a ne scrie.

Când coboram la Kiustenge ca să iau drumul de fier către Cerna-Vodă, un om de la poștă îmi dete scrisoarea următoare.

III

București, 15 August, 1866

Scumpe amice,

Puține ore după despărțirea noastră la Constantinopol, intram în Dunăre prin gura de la Sulina. La douăzeci de mile depărtare vedeam focul cel roșu al farului din capul molului care se prelungește doui kilometri în mare, făcut ca să menție iuțeala apei în putere de a împinge nisipul și a nu-l lăsa să potmolească intrarea râului și să nu mai împiedice ca mai înainte navigațiunea; mai aproape de intrare apare focul cel albastru al farului din stânga care arată portul Sulina. Vasurile pot acum intra în Dunăre noaptea ca și ziua, sigure de a găsi ajutorul remorcherelor în contra vânturilor dinspre

pământ. Pe întinderea râului nu se mai vede tristul spectacol al catartelor de sute de corăbii înecate în nisipurile Dunării.

Ce lucrare măreață și folositoare săvârșită de comisiunea europeană în așa de puțini ani, câte vieți trase din ghiarele morții, câte averi scăpate din peire! Ce înlesnire pentru navigator! A! îmi ziceam, dacă toată țara se va fi transformat ca intrarea în Dunăre, naționalitatea noastră este asigurată și statul Român întemeiat!; inima îmi bătea de bucurie, de mândrie și de nerăbdare la vederea frumosului și maiestosului fluviu, martur al luptelor și al vitejiilor părinților noștri, roșit de atâtea ori cu sângele vrăjmașilor care au cutezat să calce pământul românesc; râul care odinioară prin trei guri arunca în mare leșurile cotropitorilor. Am petrecut toată noaptea pe pod privind cum vaporul se învârtea prin cotiturile fluviului; alerga ca o nălucă lăsând după dânsul o lungă urmă de fum, care se juca și pierea pe o câmpie galbenă aurită ca o mare de grâu, mișcată de boarea lină a nopții. Dimineața la razele zorilor iluziunile pieriseră, grâul bogat să prefăcuse în trestie ușoară și mândria dedese locul umilinței la gândirea că nu am fost chemați nici măcar a pune obolul nostru alături cu milioanele vărsate de puterile europene, într-o lucrare făcută pe pământul Românilor.

După câteva ore de monotonă navigațiume am ajuns în portul în care voiam să debarc; am alergat îndată să pun piciorul pe pământul iubit de care fusesem despărțit opt ani întregi; dar două baionete încrucișate îmi strigară: *îndărăt, nu e slobod*! Cum, cele dintâi cuvinte care îmi vin de pe tărâmul patriei sunt negațiunea libertății! Îndată ce se priponi opritoarea de mal, o mulțime de chipiuri de toate culorile, care mai de care cu mai multe șireturi de fir alb, galben, mai gros, mai subțire, mai lat, mai îngust, se aruncară unul peste altul pe vapor; acvile, șerpi, ancore, ghindă, frunză de stejar, și de laur pe cusături și pe nasturi. Dintre toți *chipilii* acel care a atras mai cu deosebire băgarea mea de seamă fu unul cusut de căciulă, pe guler, pe mânici și pe pantaloni; blond, înalt, frumos, cu mustața și cu ochiul îndrăsneț; răzămat într-o sabie de cavaler al credinței, dete într-o clipă o mie de ordine; sămăna cu un general pe câmpul de răsboiu, în minutul când se decide soarta unui imperiu. Unuia îi porunci să nu lase pe nimeni să debarce până mai întâi nu-și va da pașaportul în mâna poliției, ca să se asigure autoritatea că în țara

aceasta nu intră de cât persoane cinstite și că printre pasageri nu era nici un om din cei dați peste graniță pentru fapte rele; altuia îi ordonă să libereze pe tânărul Nicoli, fiindcă s-a înțeles cu păgubașul; unui altuia îi recomandă să vâre bine mâna până în fundul lăzilor pasagerilor. Celelalte ordine erau secrete, căci le da șoptind la ureche. Văzând atâția soldați, dorobanți, grăniceri, atâta lux de cusături, la săbii și pe căciuli, am crezut că pe vapor, mă aflasem fără să știu, în societatea vreunui fecior de împărat incognito sau a vreunui conspirator mare căruia i se făcea primirea cuvenită rangului și poziținei sale; în urmă am aflat însă, că această frumoasă representațiune se dă totdeauna când vine vaporul din sus sau din jos, adică de patru ori pe săptămână.

După împlinirea tuturor formalităților prescrise de legile în vigoare și de regulamentele sanitare, polițienești, vamale, accizale și altele mi s-au descrucișat pușțile și am putut debarca. Am petrecut mai toată ziua alergând prin noroiul de la vamă la căpitănia portului și de la poliție la vamă; mi-am împodobit pașaportul gratis cu mai multe peceți de cât putusem aduna în călătoriile mele de opt ani în Europa și în Asia; vameșul mi-a examinat cu cea mai adâncă conștiință tot ce aveam în geamantan, în sac și în cutii; căuta negreșit ceva; dar fiind om discret n-a voit să-mi spuie ce se silea să găsească.

Ostenit, sdrobit de emoțiunile neplăcute ce simțisem la tot pasul ce făceam de când intrasem în țară, pe la patru ore, umilit și mâhnit, m-am aruncat în fundul diligenței; la barieră, nouă visită și nouă pecetie pe pașaport, în fine iată-ne pe șosea alergând cum trebuie să alerge o diligență. Începusem să ațipesc, când simții că umbletul trăsurei din lin și repede se făcu sdruncinat și hâțâit; pe tot minutul roatele da în câte un făgaș și ne loviam în capete unii cu alții. Șoseaua nefiind de umblat apucasem peste câmp prin arături; peste trei ore de sguduire neplăcută, eram iar pe șosea și caii da în treapăd, când din somn mi s-a părut că se sfârșește pământul; trăsura dedese într-o podișcă ruptă. Atunci puserăm cu toții umerii și după o oră de muncă și de opinteli, muncă în care conductorul și surugiul deteră mari dovezi de știință mecanică, am isbutit a scoate în fine diligență dintre podeli; dar ce folos? osia și arcurile de dinainte erau rupte; conducătorul

fluieră de trei ori înjurând pe dracu; după aceia se uită la noi zâmbind ca un om obișnuit cu asemenea întâmplări, și ne zise: domnii mei, *drumul drept înainte și-n două ore ajungeți la poștă*. Nu era mult de gândit, mă hotârâi îndată, un alt voiajor o luă cu mine pe jos prin noroiu, și pe la unul după miezul nopții ni s-a dat la poștă o căruță desvălită care ne-a dus ca vântul până-n București; o ploaie fină și rece mă străbătuse până la os. Temându-mă să nu cauzez o emoțiune prea tare bătrânului meu tată, telegrafiasem îndată ce am debarcat, ca să mă aștepte de prânz; mă căiam de acea precauțiune, gândindu-mă la neodihna ce am pricinuit părinților mei, credeam că telegrama i-o fi ținut toată noaptea în așteptare și bănuieli, noroc însă că telegrama a sosit numai peste trei zile, și când am ajuns la poartă, toată lumea dormea acasă fără cea mai mică idee despre venirea mea în țară.

A, domnule! trei zile de emoțiuni plăcute, trei zile de fericire! Ce mulțumire pe tată-meu, câtă bucurie pe mumă-mea? mă strângeau în brațe de o sută de ori pe zi, chemându-mă *dragul mamii, procopsitul tatii, doctorașul, nostru* !... De câte ori eram desmierdat cu acest titlu trecea un nour peste fericirea mea, era un glas care lovia într-o conștiință vinovată; nu explicasem niciodată bătrânilor deosebirea ce există între doctoratul ce dobândisem și între acel ce-l doriau ei: mă credeau doctor în drept.

A patra zi duminică, sunt astăzi trei săptămâni, tatu-meu întorcându-se de la biserică intră in camera mea, uitasem să mă scol din pat; de cu seara îmi căzuse în mână scrisorile lui Iunius și mărturisesc că totdeauna am fost răpit de citirea acelei scrieri până a uita mâncare și somn; comparațiunea ce face cineva cetindu-l, între starea de atunci a Engliterei cu acea de astăzi, arată învederat că o țară poate ieși din orice mizerie, din orice corupțiune, din situațiunea cea mai proastă, cea mai ticăloasă când are întrânsa elemente de vitalitate; speranță dar, oameni, români și la lucru! Tată-meu se puse lângă mine, tuși de trei ori și începu pe un ton grav.

— Ei, băiete! acum ne-am veselit îndestul de buna ta întoarcere în sânul familiei, este timpul să ne gândim nițel și la poziținea ta, la viitorul tău. Știi că vărul Tudorache de la Cuibu cu Barză, unchiut-o, este tare și mare; dar eu te sfătuiesc, fătul meu, să fii modest în pretențiunile tale să nu ceri a te sui deodată în capul bucatelor, ci să începi mai de jos, că e mai sănătos. De m-ai

asculta pe mine, eu aș zice să te mulțumești deocamdată, pentru o lună-două, cu postul de procuror la o curte de apel din București, și cu o catedră de profesor la facultatea de drept; pe urmă Dumnezeu e bun! văzând și făcând.

— Eu, tată, nu am ambițiunea de a intra în slujbele statului, gândul meu este a trăi la țară, să iau o moșie în arendă și să mă pui pe studiu.

— Ce! să te faci arendaș? vino-ți în fire! D-aia te-am trimis eu la Paris, d-aia am cheltuit o grămadă de bani de te-am învățat carte? Și ce vrea să zică mă rog să te pui pe învățătură; nu știi destulă carte, nu ești doctor? Bătrânul se făcuse roșu, mustața i se sbârlise, trânti ușa și ieși afară.

Seara la masă, tată-meu era trist, fața stricată, părea că zece ani trecuseră peste capul lui într-o singură zi, n-a pus nimic în gură, mumă-mea avea ochii roșii, părea că plânsese. Nu înțelegeam ce se petrecea. La sfârșitul prânzului soră-mea trecând pe lângă mine, îmi zise s-o aștept în grădină. În câteva minute luase dispozițiile necesare pentru prânzul slugilor, pusese sub cheie lucrurile de păstrat și alerga să mă găsiască. Eram singuri în grădină, șezurăm pe o laviță.

— Știi că tata a fost astăzi la nenea Tudorache? I-a cerut să te facă procuror la curte și unchiu i-a răspuns, că nu se poate fiindcă nu cunoști legile, tata s-a supărat, de ce să îndrăznească să-i zică că un doctor nu știe legile, i-a zis vorbe groase. *Lasă pe mine vere*, îi zicea cu binele nenea Tudorache, *le dreg eu toate, nu te mâhni*; *o să caut să-i fac o posițiune bună și plăcută, o să înființez într-adins pentru dânsul o catedră de logică la un colegiu, numai să ai nițică răbdare, căci deocamdată o asemenea învățătură ar aduce perturbațiune, ar strica capetele și ar împedica mersul sistemului meu*; *mai târziu vom vedea; tu știi că eu sunt liberal, ieșit din plebe, fiu al poporului și al talentului meu, urăsc aristocrații și o să fac tot ce voiu putea pentru fii-to; adio, vere!* Tata mânios i-a zis, să-i fie rușine obrazului, să se gândească a face pe nepotu său dascăl de școală, a eșit strigând: *auzi de ce ne muncim și ne cheltuim noi, părinții*! S-a întors trist și bolnav; mama a plâns toată ziua.

Am lăsat pe soră-mea în grădină și am alergat sus să mă explic cu părinții mei, să le cad la genunchi, să le spun de ce n-am putut împlini dorința lor de a studia dreptul, să-i fac să înțeleagă tendințele și speranțele mele, să-i consolez arătându-le cât de mare și de frumoasă este ambițiunea

mea; dar când am intrat în casă, am găsit pe bietul tată-meu în așternut prins de friguri, mumă-mea ocupată a-i încălzi cărămizi și a fierbe ceaiuri; la această vedere m-am luat cu mâinile de păr. Cum? eu, care trebuia să fiu bucuria și consolarea bătrâneților părinților mei, să deviu pentru ei un obiect de întristare și de boală, să fiu un scandal în familia mea!; am alergat plângând în fundul grădinii; am simțit că mi se mlădie picioarele, că mi se aprinde capul, că se învârtește pământul cu mine, am căzut jos pe iarbă amețit fără cunoștință; atunci mi-a venit o stare plăcută, liniștită, dragile mele preocupări mi-au apărut ca o consolare, părea că aveam sub ochii mei un volum al lui Herodot, frumoasa edițiune a lui Lowrinson, și că citeam descrierea ce face acest autor despre puterea credinței Dacilor în nemurirea sufletului; îmi părea că sunt în mine două ființe: una care zăcea abătută, suferindă, slabă, în vreme ce cealaltă se înălța pe aripile cugetării; studia, raționa și se lupta pentru triumful binelui, al dreptului, al frumosului și al adevărului fără de a se preocupa de starea bolnavă a celuilalt eu. Pe urmă se făcea, că navigam într-o barcă care se învârti cu mine de o mie de ori deasupra unui talaz și mă aruncă cu valul în mijlocul ruinelor unui oraș; se făcea că dintre două dealuri ridicate în amfiteatru dinaintea mea ieșia șerpuind o apă, pe malurile căreia albeau mulțime de pietre sfărâmate; d-a dreapta se suia în sus, ca două piramide, vârfurile unui munte; am recunoscut *Samsun-doghu* (Micali), odată, martor atâtor lupte uriașe, odinioară centrul celei mai strălucite și mai frumoase civilisațiuni din lume, peste care a trecut pustiirea barbarilor fără măcar de a se opri acolo. Astăzi soarele, ridicându-se între coarnele acelui munte, nu mai luminează flota biruitoare a Grecilor, nici capetele-de-operă[30] ale lui Praxitel și ale lui Scopas; văile lui nu mai răsună de cuvintele învățaților; Bias și Thales au trecut; singura rămășiță a atâtor mărimi este un zid de peatră, în ocolul căruia un păstor își adună seara oile de frica șacalilor. Această urmă de zidire a fost odată Panionium, templu mare și puternic, de unde ieșia voința la care se supunea toată lumea civilizată, atunci când între deputații care se adunau și se chibzuiau acolo era iubire, unire și virtute; astăzi acea ruină mărturisește trecătorilor de nenorocirile ce cad pe capul acelora care se desbină și se corup. Vedeam pe albastrul transparent al cerului muntele suindu-se neîncetat cu cât mă apropiam mai mult de poalele

lui. Ce frumusețe de peisagiu, ce mulțime de culori și de tonuri care schimba tabloul pe tot minutul, după înălțimea soarelui; după albastrul cerului, după vânt, după temperatură și după timp. Vederea lui are pentru călător ceva solemn și fioros, fie pe mare, fie pe uscat; prevestitor de mântuire sau de pieire. Corăbierii de la cincizeci de mile se îndreaptă ziua și noaptea după poziținea coarnelor muntelui; venind dinspre miazăzi și punând capul corăbiei spre vârfurile împreunate, intră în canal; venind de la apus și alergând drept între vârfuri, intră în port sigur. Astfel acest munte cu două capete și cu două fețe este un far de speranță bătuților de vijelii de la Chios până la Oos. Nu este o familie în Arhipelag care să nu-i datorească viața unuia dintre ai săi, precum nu este o familie care să nu plângă un tată, un soț, un frate sau un fiu înghițit de rafalele ce aruncă el pe o mie de guri asupra trecătorilor pe mare; marinarul bătrân nu trece dinaintea lui decât în picioare sub vergi, cu mâna pe frânghii, gata a strânge într-o clipă toate pânzele când o vale îi aruncă suflarea ei. Câți nenorociți sunt prada tigrilor și ai piraților care se ascund și se adăpostesc în nenumăratele lui încrețituri.

La poalele muntelui am cunoscut golful Spilia, acolo unde am debarcat împreună când ne-am dus la Milet, acolo unde a pierit cea de pe urmă armată a lui Xerxes în bătălia navală, dată tot într-o zi cu bătălia de la Platea; zi mare și frumoasă pentru libertate. „Limba oamenilor nu va mai fi în lanțuri, poporul dezrobit va răsufla liber gândirea sa, căci jugul puterei s-a «zdrobit», zice Eschil; aci, Sahturii a dat foc celui dintâiu brulot agățat de vaselul lui Cara-Ali și a pus cea dintâiu piatră a independenței Greciei.

Râul galben ce se arăta din distanță în distanță dintre papura verde pe o câmpie și mai verde, curgea ca un șarpe ai cărui solzi la tot clipătul îmi arunca scântei de soare. În fundul tabloului vedeam de jur împrejur poeticii munți Mimas, Solmis sus și Corissus, printre care trece neîncetat râul ce isvorăște din munții Lidiei și curge lăsând pe malul său stâng ruinele unui oraș gigantic. Pe poarta orașului dinspre răsărit citeam scrise în litere de piatră la dreapta pădurea de Chiparoși, Ortygia, în care locuia Zeița vânătoarei Αρτεμις împrejurul meu se întindea o câmpie acoperită de coloane de marmură sparte și răsturnate, de capiteluri sfărâmate, de bucăți de statui decapitate și fără brațe, de piedestale de basoreliefe, de inscripțiuni;

părea o câmpie acoperită de oasele înălbite a luptei uriașilor: cadavrul unui oraș cum zice Cicero. Pe zidurile turnului cavalerilor de Rhod vedeam bucăți de marmură pe care a trecut dalta lui Praxitel și penelul lui Appel; pe poartă trei basoreliefe: pe unul o obadă de roată, o ureche de cal și-un picior de om, negreșit Hector târât de carul lui Achile; pe un alt basorelief o lună între un șarpe ș-un arc, sculptură alegorică, *Hecate triformis*; Proserpina în iad, lună pe cer și Diană pe pământ. Culcat pe aceste ruine martore a tuturor evenimentelor cari au prefăcut fața lumii celei vechi, vedeam trecând dinaintea mea unul după altul, pe Medon și pe Cyrus ca cotropitori pe Lysandru și pe Agesilas ca mântuitori; pe Alexandru cuprins de admirațiune; vedeam pe Scipion și pe Anibal plimbându-se prietenește și discutând împreună meritele lor de căpitani; veniau în urmă Pavel și Ioan propagând legea lui Christos și așezând bazele societății regenerate prin religie, prin familie și prin proprietate. Sciții, Mahomet și Timur Leng treceau, pustiind. Din ruinile gimnasiului auziam ieșind glasul demoniacului. După un vârf de movilă în jos vedeam ca într-un crater toate marmurele, coloanele, cornicile, arhitravele și boitele Odeonului, unele peste altele, și în vale, deoparte, vestitul teatru al Ephesiilor și Stadiul, pe celălalt deal la temnița lui Pavel, în locul unde a fost templul Dianei, una din minunile civilisațiunei Eline. Se făcea că mă coboram pe o scară rezemată de zid, cu o lumânare și cu un ghem de sfoară în mână, intram printr-o mie de cotituri ale subteranului strecurându-mă printre bolți când în picioare când d-abușilea, mă luptam cu miile de lilieci, care sburau speriați, ieșind ca dintr-un roi de prin crăpăturile labirintului. Templul Dianei zidit la început de străbunele noastre Amazoane s-a prefăcut mai pe urmă de cetățenii Ephesului, drept recunoștință pentru minunile și pentru protecția ce aveau de la zeiță, și a devenit astfel monumentul descris de Pliniu, ridicat pe 127 de coloane de câte 69 de picioare de înalte, ars de vestitul Eratostrat în noaptea când zeița se dusese să moșiască pe Olimpiada. Alexandru, spre recunoștință de ajutorul ce dobândise la nașterea lui, a cerut să restaureze templul mai frumos și mai strălucitor de cât fusese până a nu arde; dar burghezii orașului știind din multe exemple că cu Eroi este mai bine ca libertatea să nu aibă nici în clin nici în mânecă, au refuzat, zicând că nu se cuvine ca un zeu tânăr să ridice

templu unei zeițe. Nici o rămășiță de viață nu pătrunde de întristare ca ruinele unui vechiu oraș; îmi părea că văd sculându-se din catacombe umbrele și faptele Eroilor, artiștilor și filosofilor, cari au ilustrat treizeci de secoli de mărire.

În marginea vechiului oraș, pe o movilă, se ridica giamia Aghinsuluc alterațiune a numelui Aghios teologos, odinioară biserică creștină zidită de credincioși în memoria acelui ce scria despre biserica Ephesului, una din cele șapte biserici ale creștinătății: «aducă-și aminte de strălucirea din care a căzut, «pocăească-se și întoarcă-se la faptele cele dintâiu, căci de nu, peste puțin se va stinge făclia care luminează într-ânsa...» Astăzi lumina, precum a prezis-o Apocalipticul, s-a stins și întunericul este adânc. Căutam să găsesc pe credincioși, când auzii bubuitul tunului, sângele curgea, un țipăt și m-am trezit.

Când m-am pomenit eram în așternut. Doctorul Mayer îmi număra pulsațiunile, la capul meu sta mumă-mea, îmi încălzia rufe de primenit, eram într-un lac de transpirațiune, tată-meu pe canapea vorbia cu doctorul Mayer. *Boala face criză*! sunt cele dintâiu cuvinte ce am auzit din lumea aceasta. Eram de o slăbiciune nespusă; nu puteam nici să mă întorc, zăceam de zece zile, începusem a mă întrema, umblam prin casă, tată-meu văzându-mă scăpat din primejdie, într-o zi mă luă în brațe, mă sărută pe frunte, zicându-mi:

— Fătul meu, eu n-am voit să te mâhnesc; dar mi-a fost peste putință să-ți ascund întristarea mea când am aflat că nu ești *doftor în drept*, am văzut deodată toate visurile, toate speranțele mele nimicite, mi s-a părut că, cade cerul pe mine. Hai spune-mi acum, la ce-ți folosește toată învățătura, toată pricopseala ta; pentru ce te-ai muncit ani întregi zi și noapte cu capul pe carte, la ce ne-am cheltuit noi? Cum de nu ai înțeles, că dacă n-ai învățat legile, este ca și cum n-ai fi învățat nimic; doctoratul în drept este el este pânea și cuțitul; și de nu ți-aș fi scris-o de-o mie de ori, nu mi-ar fi necaz! Doctorii în drept astăzi fac și desfac legile și regulamentele cum le place și cum le vine; ei dau dreptatea cui vor și cum le place. Și când mă gândesc că nu era vreo treabă mare, vreun lucru anevoie! Cum de ai putut să nu înveți Doctoratul? Și-apoi de ce să mă amăgești, ba însă să-mi trimiți și o teză

Latineasca cu numele tău tipărit pe scoarță. Orcine a citit-o, mi-a lăudat-o, mi s-a spus că este o critică comparativă asupra spiritului municipal la Romani și la Saxoni; bătrânul tău profesor Hill mi-a zis că este scrisă într-o limbă foarte curată și elegantă; cum a săltat inima mea de bucurie când am auzit că la o masă mare, între învățații care o înconjurau, a fost vorba despre meritul scrierii tale și că o persoană înaltă ar fi lăudat-o zicând că conține aprecieri juste și folositoare; și acum să pați eu rușine crezându-te Doctor! Parcă te vedeam pledând la tribunale și la curți, te vedeam îmbrăcat în haină neagră de cașmir, cu cauc de catifea în cap, te auziam umplând bolțile sălilor cu puternicul și frumosul tău glas, te visam câștigând toate pricinile drepte și nedrepte, te vedeam trecând în trei ani din treaptă în treaptă: procuror, judecător de curte, prezident, membru la înalta curte de justiție; te vedeam profesor, deputat, senator, consilier de stat, ministru, prezident al consiliului cu zece mii de lei pe lună; vedeam mumele fetelor de boier mare alergând după tine, cu zestrele de mii de lire în mână să te prindă ginere; te vedeam cu casă zugrăvită pe dinăuntru și pe dinafară, așternută cu stofe de mătase de un deget de groase, cu mobilă de stejar săpat, de mahon și de palisandru! te vedeam răsturnat picior peste picior în trăsură de Paris, cu cai de Cluj, cu vizitiu și cu fecior muieți în fir și cu cocarde la pălărie. Acum adio toate aceste visuri frumoase, toate aceste speranțe! adio toate aceste fericiri! Cât era văru Tudorache tare și mare, tot mai aveam nițică mângâiere, îmi făgăduise să te facă cărmuitor, acum s-a dus și asta. Și când mă gândesc că nu era mare lucru să fi învățat doctoratul în drept!

— Tată, să nu crezi că te-am înșelat, sunt doctor; dar doctor în litere și filosofie. Știința este mare și întinsă, se împarte în mai multe ramuri: teologie, filosofie, drept, științe matematice, fizice și naturale, medicină. Un om nu le poate cuprinde pe toate! trebuie să se mărginească în studiul unui ram.

— Ce mai procopseală, ai ales până-ai cules, te-ai făcut filosof! Ai mai văzut filosof procopsit? La ce folosește mă rog literatura ?...

— Taică, învățăturile clasice au și ele o misiune mare în societate, au un rol de jucat, și poate cel mai important: nu avem încă o singură carte de logică, de morală și de psihologie; nu avem încă o istorie; limba, care este

baza fundamentală a naționalității noastre, nu este încă bine fixată; nu avem până acum nici gramatică bună, nici dicționar; fiecare scrim cum voim, câți scriitori atâtea ortografii...

— Ar fi fost mult mai bine și pentru tine și pentru familia ta să fi învățat dreptul. Când mă gândesc că era mult mai lesne pentru tine a învăța legile și a te face om, mor de necaz.

— Dorința mea este să pun banii ce mi-a lăsat unchiu-meu Costache într-o arendă de moșie; cunosc munca pământului; cu o metodă de cultură mai perfecționată și o contabilitate regulată, pot în câțiva ani să-mi dau mijloacele unui traiu îndestulat de toate.

— Să nu mai aud vorbind de munca pământului. Auzi, să muncești zece ani ca un câne, ca să câștigi ceeace ai fi putut să iei într-un an, șezând pe jeț de catifea, lucrând o oră sau două pe zi cu condeiul? apoi să nu râdă și curcile de noi! Să nu-mi mai vorbești de arendășie: vărul Tudorache are să fie iar puternic peste o lună două, atunci să apucăm o prefectură. Să iei Teleormanul, că e mai mare și mai bogat sau Iașii că e mai considerat, a fost scaun domnesc. De aci o discuțiume necontenită, care a ținut tot timpul convalescenței mele; am discutat asupra guvernului, asupra instituțiunilor, asupra proprietății, asupra oamenilor și a lucrurilor. Ce curios amestec de idei radicale, de idei revoluționare, alături cu ereziile și cu credințele cele mai ruginite și mai înapoiate! Ce idei greșite și contradictorii.

Al tău amic,
Dumitru

IV

Sunt câteva zile, primarul comunei îmi trimite să subscriu o recipisă de primirea unei scrisori: cer scrisoarea, mi se răspunde că deocamdată să subscriu recipisă; eu pretind și mențin că mai întâiu trebuie să mi se dea pachetul ș-apoi să zic că l-am primit; mi se spune că nu se poate și că trebuie să mă supun ordinelor guvernului. Credeam întâiu într-o eroare din partea

primarului sau la o uitare din partea expeditorului; dar în discuțiune primarul se mânie și-mi declară ,,că el este dator să urmeze după poruncile ce are de la mai marii săi, și arătându-mi ordinul subprefecturei, îmi strigă cu ton poruncitor : — Iscălește, domnule!

Atunci iau ordinul din mâna secretarului și citesc :

Domnule Primar,

Vei primi în original adevărata recipisă de trădare și să-mi raportați că ați apreciat cazul urgent îndată ce va veni numitul proprietar teritorial la zisa localitate, și cu acest mod de procedare să nu să desnaturalizească adevăratul procedeu ce urmează să apreciați; caz cel mai urgent după referarea ce se va face, cu atât mai mult că chestiunea să fie întreprinsă de Domnia ta în ființa numitului, căci afacerile poștale și de orice altă natură sunt de atribuțiile Domniei-Voastre, ca agent administrativ, și nu poate fi tolerat nimeni a se sustrage și îngădui în circonstanții. Așadar, nu îngădui a primi nici un raport întru aceasta, considerând, Domnule primar, să mențineți autoritatea să nu se pricinuească vătămare și paguba de litigiu, vă invit să luați subt a voastră răspundere și dare de seamă toate măsurile necesarii, spre a nu se îngdui vreo abatere, ci a obliga pe numitul să se conformeze întocmai cu iscălitura și după aceea, recipisă astfel investită cu iscălitura sus numitului, să se trimită cancelariei ca în urmă să se poată trimite în trădare și sus citata scrisoare a dumnealui pomenitului. Acest ordin scris, subscris și sigilat era limpede și simplu; am admirat stilul și procedura dintrânsul și pe cât mi-a fost cu putință m-am conformat cu prescripțiunile lui; am subscris recipisa. În adevăr trei stăptămâni după aceia, prin într-adins curier, mi se trimitea următoarea epistolă:

V

București, 28 August 1866

Scumpe amice,

Mi-am recâștigat sănătatea, umblu pe jos și călare, și mănânc orice-mi place. Tată-meu persistă din ce în ce mai mult a mă decide să intru în slujba statului. Luni am fost împreună la moșie la Rădăcineni, el iubește țara și munca câmpului; vederea plugarilor trăgând ogoare, și a grâului rumen și frumos care curgea ca o fântână din mașina Clayton, îl întinerise și l-a făcut să dea cu totul o altă ascultare argumentelor mele, m-a lăsat să vorbesc fără a se supăra. Am profitat de împrejurare ca să-i vorbesc despre plăcerile și fericirea vieței câmpenești; bătrânul ascultându-mă avea lacrimile în ochi și uitându-se la magazia în care se căra grâul a început să-mi zică oftând.

— An-țărț am făcut de zece ori atâta grâu, am câștigat șase mii de galbeni; an am avut de cinci ori atâta, grâul era pălit și ud, d-abea mi-am scos arenzile, dobânda banilor și chel- tuelile; ăstimp am plătit zece mii de galbeni, numai câștiguri, și nu scot nici trei mii: socoteală făcută, păgubesc douăsprezece mii de galbeni; pierd mai toată averea mea, averea muncită, dobândită cu sudoare, cu alergături și cu necazuri, bani adunați para cu para; cu toate acestea de aș avea un capital l-aș băga iar în muncă, aș lua moșii cu arendă, aș cumpăra mașini, aș aduce argați din Banat sau din Transilvania, aș munci pământul, și sunt sigur că în doi trei ani aș face starea mea la loc. De n-ar fi să mărit ăstimp pe soră-ta aș pune trei mii de galbeni cât mi-a mai rămas, aș lua o moșie de o mie de galbeni pe an și pe celelalte două mii le-aș băga în lucru și sunt sigur că i-aș scoate cu folos. Au fost vremi când eu m-am putut face și prefect și president de tribunal; dar nici odată n-am voit să-mi sacrific libertatea și să intru în gura lumei, mi-a plăcut mai bine munca, ș-apoi ne învățat și ne înțelegând nimic d-ale administrației sau de ale judecăților, era să râdă lumea de mine; de aceea am voit să te învăț carte ca să nu ai trebuință să muncești ca mine.

— Dar cum poți crede, tată, că oamenii cei învățați nu au trebuință să muncească? Fără muncă omul nu este nimic în lume; fără muncă omul nu-și poate mulțumi nici trebuințele instinctive, nici pe cele sociale. Dreptul de a trăi trage după sine datoria de a munci.

— Ce înțelegi cu munca? Eu nu văd de ce un om învățat să aibă trebuință să lucreze; el citește scrie, poruncește și primește leafă de la

visterie.

— Mai întâi că toți oamenii, câți știu carte, nu pot fi în serviciul statului, căci atunci nici un fel de contribuțiune nu ar ajunge să plătească pe impiegați; fiecare om în societate este dator să muncească, adică să facă o lucrare folositoare, să producă după puterile și mijloacele sale. Un muncitor de pământ sapă un pogon de porumb, printr-această lucrare înlesnește desvoltarea plantei, care printr-aceasta poate da rod; iată o lucrare folositoare, o lucrare materială; un poet scrie o poesie prin care înalță gândirea, împodobește spiritul, face pe oameni mai buni de cât erau; iată un alt fel de lucrare folositoare, o lucrare intelectuală; lucrul dobândit se numește product; munca aplicată asupra materiei dă produse materiale, aplicată asupra spiritului dă produse intelectuale și morale; munca este origina orișicării producțiuni; agenții naturali și capitalul sunt instrumentele producțiunei.

Omul care nu are un capital se pune în serviciul acelui care are, muncește pe simbrie și produce; sau se împrumută de la acela care are capitalul de care are trebuință, îi plătește chirie sau dobândă; sau se întovărășește cu acel ce posedă capitalul și împarte produsele, ținând seamă de valorile muncii și ale capitalului. Să ne închipuim doi oameni, unul muncitor plugar și celălalt proprietar de pământ, adică capitalist; unul nu poate fără altul; din trei lucruri unul: sau cel dintâi se va învoi să lucreze în folosul celui de-al doilea primind plată pe zi sau pe an; sau va lua cu chirie loc de muncă de la cel de-al doilea; sau se va învoi a lucra pământul împărțind productul după o proporțiune determinată. Când un muncitor este totdeodată și capitalist, se poate folosi deodată de amândouă puterile lui producătoare.

Productul muncei și al capitalului se poate mări după puterea inteligenții și a activității noastre. În general un om poate produce mai mult de cât ceea ce este de neapărată trebuință la menținerea vieței lui și la întâmpinarea trebuințelor celor mai neapărate, și poate pune pe toată ziua la o parte o fracțiune mai mult sau mai puțin mare din producțiunea sa; acele părți adunate una peste alta și păstrate formează peste câtva timp o avere, un capital; de exemplu sunt salahor, muncesc pe trei lei pe zi, dintr-acel câștig fac economie și pe tot anul pun la o parte 250 de lei, sume care prin dobânzi compuse îmi dau în zece ani un capital de 5000 lei, cu care îmi măresc

producțiunea; căci deosebit de cei trei lei pe zi ce pot dobândi prin muncă, mai produc încă un leu și jumătate prin capitalul ce mi-am format.

Păstrarea sau economia este isvorul cel mai puternic al averii, prin urmare al bunei stări și al înaintărilor în civilisațiune. Pentru a putea păstra, trebuie cineva să-și poată mărgini trebuințele și să se ferească cât va putea de acelea care sunt factice și provin numai din năravuri rele și dintr-o educațiune neîngrijită; trebuințe pe care le poate părăsi, fără de a aduce vătămare nici trupului, nici sufletului.

Slugerul Angheluță, vecinul nostru, îngrijitorul averei lăsate de repausata sărdărească Ancuța pentru faceri de bine, venise să vadă pe tată-meu și asculta cu nemulțumire și cu mirare conversațiunea noastră; pierzând răbdarea, el se sculă și-mi zise uitându-se posomorât la mine.

— Dar, spune-mi mă rog, boierule, de ce vrei să îmbătrânești așteptând până ce vei aduna para cu para, cinci ori zece mii de lei, și să nu cauți să te ridici deodată, ca să ai vreme să-ți faci chefurile și gusturile până ești tânăr? Eu care sunt om de optzeci de ani și am văzut și am petrecut multe, te pot asigura că în orce slujbă a statului, îți vine în doi-trei ani o împrejurare, o sferă care te pune în picioare pentru toată viața, dacă ești vrednic. Un om cu minte și cu cap trebuie să caute să găsească mijlocul cel mai bun și mai repede de a se îmbogăți. Suntem oameni, nu suntem furnici.

— Negreșit că omul cu minte și cu judecată trebuie să caute mijloace de a produce cât mai mult, cu mai puțină osteneală; trebuința și rațiunea îl povățuesc și îl conduc întru aceasta; de aceea și vedem că meseriile cele mai căutate sunt acelea prin care se poate câștiga mai mult, acelea care sunt mai bine plătite și a căror exercițiu cere mai puțină trudă; munca este mărginită în putere și în timp; cu cât o meserie este mai grea și mai puțin producătoare, cu atât acel ce exersează se află într-o posițiune mai puțin avantajoasă; unii chiar d-abia pot întâmpina prin munca lor trebuințele cele mai neapărate ale vieței; aceasta însă nu dă dreptul nimănui de a alerga la mijloace netrebnice sau nemorale de a face o avere, precum este averea, ce zici că poate aduce sfera dumitale; un impiegat al statului nu poate avea alt venit legiuit decât leafa sa. Dacă a fost o vreme când munca era foarte grea, și oamenii nu se supuneau ei decât cu sila, astăzi însă ea este onorată de toți. La cei vechi măcinatul făinei,

de exemplu, și extragerea untului de lemn, pentru trebuința consumațiunii unei familii, necesita munca ostenitoare a unui om; asemenea meserii erau atât de ostenitoare și de puțin demne, încât au dat naștere apăsării omului asupra omului; în timpul lui Platon nu se putea înțelege că poate fi un stat de cetățeni liberi, fără de a admite și existența de oameni de o condițiune inferioară, oameni supuși la lucrările groase și ostenitoare, robi sau iloți. Aristot zicea, că dacă foarfecile și suvelnița ar putea să umble singure, nu ar mai fi trebuință de robi.

Slugerul se întoarse spre răsărit își făcu trei cruci și începu a zice:

— Slavă Domnului că nu mi-a venit și mie în gând să trimit pe fiu-meu Pavlache la Paris, totdeauna am zis că tinerii care învață carte multă se întorc cu capetele stricate. Să vrei să fii rob ca iloții lui Platon, în loc să cauți să te faci boier mare! Știi ce a zis Aritotel, și vrei să te pui pe muncă și să lași pe proști și pe neînvățați să fie în capul trebilor: deputați, senatori, miniștri; să învârtească calemurile și țara, și dumneata să te duci să întorci moara de făină și să tragi de coarnele plugului?

— De la Platon până astăzi au trecut douăzeci și două de secole, în care lumea și lucrurile s-au schimbat. Atunci munca era robie și robia unora era condițiunea indispensabilă a libertății altora; atunci Jefferson Davis ar fi putut zice cu drept, ca politicii greci, că robia era paladiul libertății; iar în secolul în care trăim noi, munca este condițiunea libertății. Astăzi ori cine se simte sau voiește să fie om, trebuie să lucreze, să producă. Omul pe care averea creată de dânsul sau rămasă de la părinți îl pune în condițiunea de a putea subsista fără de a munci cu puterea brațelor, lucrează cu puterea inteligenții; dacă nu sapă și nu bate cu ciocanul, se dă la o altă muncă: dirige cu cunoștințele sale o industrie, se dă la studiul științelor, filosofiei, literilor; se face chimist, mecanic sau magistrat.

— Orcâte mi-ai zice, băiete, nu m-oi face pe mine calemgiu vechiu, să cred că învățătura este muncă; fierarul bate fierul, vezi că printr-această osteneală face potcoave, cuie sau trăsură, iar de la oameni procopsiți ce vezi?

— Dar gândește-te nițel, arhon sluger, îi zice tată-meu, că toate artele, toate meșteșugurile au ieșit din știință; adică de la oamenii cei învățați; ei au

pătruns secretele naturei, ei au făcut descoperirile cele mari care au schimbat fața lumii, ei au născocit vapoarele care umbă pe gârle și pe mări, drumurile de fier, telegrafurile; uite-te la mașina aceea care bate grâul, câte șuruburi, câte roți, pare că nu e făcută de mână de om.

— Nu zic ba! știu că neamțu e cu dracu; dar noi nu suntem nemți, noi suntem nobili de la Traian împăratul, strămunii noștri nu munceau și cu toate astea au stăpânit lumea întreagă; dacă ne trebuie mașini, putem să le cumpărăm de la neamurile care știu meșteșugurile acestea; de ce să ne ostenim, mă rog?

— Pentru că din timpul lui Traian până acum condițiile sociale s-au prefăcut cu totul și pentru că numai națiunile compuse din oameni producători pot exista astăzi; munca nu mai este ceea ce era mai înainte; descoperirile în științe, înaintările în industrie și introducerea mașinelor în toate lucrările au făcut și fac munca mai ușoară. Oricine a urmărit prefacerile în lucrările unei fabricațiuni, numai de treizeci de ani încoace, poate judeca și prețui înlesnirile și ajutorul, ce progresul în arte și în meșteșuguri au adus omului muncitor; cu câtă greutate și cu câtă primejdie se fierbea mai înainte un fus de fier, cu câtă muncă se făcea un șurub sau o piuliță, cu câtă sudoare se netezea o tablă de fier; acum mulțumită strungului mecanic, omul nu are decât să supravegheze pornirea și oprirea mașinei care singură taie, cioplește, străpunge, rinduiește și scobește o bucată de oțel, cât de groasă și cât de mare, cu mai multă înlesnire și preciziune decât se făcea altă dată cu o bucată de plumb sau de lemn; lucrăm fierul cu înlesnirea cu care se lucra odinioară ceara. Astăzi într-o fabrică bine organisată fiecare lucrător are în mașina ce conduce, un ilot care muncește pentru dânsul, un rob mai puternic decât Samson, el lucrează mult și bine fără de a se osteni, fără de a cârti, fără de a se văita, fără de a căuta vreodată să spargă lanțurile în cale îl ține stăpânul său. Englezii și-au creiat o putere de mai mult de 100 de milioane de cai de abur care lucrează, zi și noapte, vara și iarna, pe pământ, sub pământ, pe mare și sub mare, cât ar lucra 500 de milioane de oameni; vine de fiecare Englez mic și mare, tânăr și bătrân câte 50 de iloți; adică, unul este de două sute de ori mai puternic, mai bogat și mai liber decât fericitul cetățean al lui Platon. În țările civilizate lucrătorul ajunge încet, încet a nu mai fi

întrebuințat ca putere; funcțiunea puterei a rămas pe seama mașinelor, a automatului; omul și-a rezervat partea cea bună, acțiunea inteligenții, lucrarea spiritului. Uneltele de care se slujeau croitorii, dulgherii, tâmplarii și fierarii, acul, barda, tesla, ferăstrăul, dalta, cleștele și ciocanul s-au prefăcut în mașini ingenioase care lucrează cum se zice că lucrau Titanii odinioară. Oricine a visitat cea din urmă Expoziție universală a putut vedea curiozitatea și plăcerea cu care publicul cerceta mașinele; în sălile unde erau ele expuse, îmbulzeala era totdeauna atât de mare încât circulațiunea era oprită, și această curiozitate se manifesta, fiindcă în mașini omul laborios și sărac vede surâzându-i averea și libertatea; muncitorul care lucrează în umezeală se bucură, când vede o mașină care în cinci minute coase o cismă de iuftul cel mai gros, căci i se deschide speranța de a vedea acele cisme ieftinindu-se până a le putea cumpăra și el, și scăpa de necuviința și de boalele ce-i aduce udelișteа la picioare; tânăra lucrătoare privește cu plăcere războaiele mecanice care țes iute ca fulgerul stofele cele mai frumoase; vede acea stofă ieftinindu-se până a putea și ea să se îmbrace cu dânsa. La fabrica de la Enfield perfecțiunea mașinelor introduse de căpitanul Minie este atât de mare, încât scoate sute de carabine pe zi, cele mai bune și mai perfecte arme, fără să fie, putem zice, atinse de mână de om.

— Așa poate să fie în țările pe unde ai umblat; dar la noi lucrurile sunt altfel: fierarii bat din ciocane cu amândouă mâinile și dulgherii trag la rindea până le ies ochii din cap.

— Mașinele se introduc pretutindeni, slavă Domnului, au început, domnule sluger, a se introduce și la noi; avem astăzi în România peste o sută de locomobile care lucrează ca 48.000 de cai; avem o mulțime de bătătoare de porumb, de treierătoare, secerătoare, cositoare; s-au introdus o mulțime de mori cu abur, care ne-ar permite să ne mântuim oricând vom voi de înecurile capitalei și să facem gârlele navigabile: numele lui Shutelworth, Ramson, Mac-Cormic etc. sunt cunoscute de plugarii noștri, ca nume de făcători de bine ai omenirei. Peste puțini ani câmpiile noastre vor fi arate, semănate, cosite și treierate cu puterea aburului și lucrătorul plugar va conduce cu inteligența lui mașinele, acești robi legitimi ai omului, precum conduce astăzi caii sau boii. Atunci producerea va spori, veniturile noastre se vor îndoi și

înzeci, vom putea plăti cu înlesnire dările directe și indirecte către Stat, vom putea da o mai bună educațiune și o învățătură mai întinsă copiilor noștri. Acei care sunt siliți să muncească zi și noapte pentru dobândirea celor mai neapărat trebuincioase ale vieței, vor putea consacra o parte din timpul lor la plăcerile spiritului și la înmulțirea cunoștințelor; atunci ignoranța care este una din atribuțiunile sărăciei, va dispare.

— Cum! vrei să introduci mașinele în țara asta? dar nu știu eu că în țara nemțească este calicie, că acolo oamenii nu au ce mânca din pricina lor; mașinele nu folosesc decât numai pe nemți și pe bancheri.

— În adevăr, domnule sluger, sunt publiciști care la început s-au îngrijat de desvotlarea ce vedeau că ia industria pe toată ziua, și erau speriați de sporirea producțiunei; vedeau întra-ceastă sporire o tendință către materialism, credeau că introducerea mașinelor poate să aducă mizerie, și că aceste instrumente de lucru aveau să răpească pânea muncitorilor, credeau că pot deveni o sorginte de pauperism. Am văzut chiar eu chirigii răsculându-se în contra drumurilor de fier, am văzut matrozi ridicând lopețile și spărgând roatele vapoarelor; dar timpul și faptele au venit și au dat o desmințire formală acestor greșeli și a dovedit că mașinele și invențiunele, departe de a smulge pânea muncitorilor care trăiau dintr-o industrie la care se aplica acea mașină, din contră a sporit și a înlesnit munca nu numai atât, dar a creiat mijloace de viețuire la o mulțime de alți oameni; Michel Chevalier, Thiers și toți publiciștii cei mai însemnați ne arată și ne dovedesc, în modul cel mai pipăit, cum desvoltarea industriei și introducerea mașinelor a folosit mai mult pe clasele lucrătoare și sărace decât pe bogați; ei ne dovedesc, că mașinele au sporit salariul și că pe de altă parte au scăzut dividendul capitalului, dobânda banilor băgați în industrie; două binefaceri deodată pentru lucrător. Pe de o parte, a înlesnit munca și pe de alta i-a dat mijloace de a-și îndestula cu aceeași osteneală, mai multe trebuințe. Cu cât spiritul omenesc înaintează, cu atât scade proporțiunea ostenelei ce un om trebuie să puie pentru dobândirea și mulțumirea unei trebuințe a vieței și cu atât, din contră, munca puterilor naturei se mărește. Mașinele ne dau mijloacele să ne folosim de puterile vitelor și ale naturei; boul, calul, aburul, apa, electricitatea, mangetismul etc.

înlocuiesc astăzi puterea brațelor; noi punem aceste puteri de ne fac lucrările cele ostenitoare, și care ne supuneau robiei, rămânându-ne nouă oamenilor lucrările care cer înțelegere mai multă și putere mai puțină. Lucrarea pământului era una din cele mai ostenitoare, atunci când nu se cunoștea plugul și locomobila, atunci când se ara cu sapa și se bătea grâul cu beldia. Statisticile ne arată că mașinile au făcut ceva și mai mult; au moralizat și au luminat pe lucrători ridicându-le sarcinile cele ostenitoare, au înlăturat cauzele de boală și de mizerie, le-au lungit viața cu zece ani aproape, le-au dat mijloace de a se lumina, de a aspira la o viață mai înaltă; au desființat o mulțime de prejudecăți și de viciuri, căci lucrătorii numai ies seara din sălile de lucru sdrobiți de osteneală, posomorâți și cuprinși de trebuința de a amorți trupul prin băuturi tari, ci ies odihniți și veseli în stare de a petrece serile și duminicile luminându-se și, dobândind cunoștințe folositoare. Este bine constatat că în țările unde s-au introdus mașinele, crimele s-au împuținat, beția devine din zi în zi un viciu mai rar și moravurile se îmbunătățesc.

— Toate acestea pot fi așa, dar de ce să vrei să fii cu cei de jos și nu cu cei de sus, căci orcum, cei mari și puternici au o mulțime de drepturi și de privilegiuri.

— Tată, drepturi și privilegiuri nu mai există astăzi în nici o societate creștină. Este un secol aproape de când în mai toate societățile europene erau mari deosebiri între oameni; nu erau toți supuși la aceleași pedepse pentru aceleași vini, fieșcine nu putea să ajungă la trebile statului, orcare ar fi fost inteligența, știința și vitejia sa. În cele mai multe părți ale Europei uzurpațiunea prin putere crease o mulțime de drepturi, de privilegiuri și de monopoluri pe care în țara noastră nici nu le-am cunoscut; unii se nășteau stăpânii altor oameni supuși toată viața lor voinței și capriciului stăpânilor, nu putea nimeni să mănânce altă pâne decât aceea făcută cu făină măcinată la moara stăpânului său și eșită din cuptorul lui, nu putea gusta altă carne, decât de la măcelăria stăpânului, nu putea bea alt vin, alt rachiu de cât dintr-acel de la cârciuma stăpânului, și le plătia cel mai puțin cu prețul îndoit. Ca să poată cineva exercita o meserie, un meșteșug, o industrie trebuia să treacă printr-o mulțime de formalități și de încercări prescrise de regimul corporațiunilor cu numiri de *metrise* și *jurande*. Unii, cei mai bogați, erau scutiți de dări, alții,

cei mai săraci, erau împovărați cu prea multe; dări către cler, dări către nobili ș. c. l.; revoluțiunea de la 1789 a dărâmat în Franța toate aceste privilegiuri și le-a sguduit în toată Europa atât de tare, încât în mai puțin de o jumătate de secol au căzut una câte una; în locul lor s-a proclamat principiul cel adevărat al dreptății care trebuie să domnească, principiul sfânt, netăgăduit: egalitatea între oameni, egalitatea dinaintea legilor, singura egalitate posibilă în lumea aceasta, singura egalitate ce o pot da legile și instituțiunile.

— Eu să-ți spun drept, sunt și am fost un arendaș și nu pot să sufăr să văd oameni umblând cu nasul în sus; de aceea vreau egalitatea absolută, să nu mai fie, nimeni, nici mai boier nici mai bogat nici mai învățat decât mine; am urât totdeauna pe boieri, de aceea te-am dat la carte, voiu să fii boier mare și bogat și să ei fată de boier bogat.

— Egalitatea absolută nu este cu putință; s-au găsit mulți oameni învățați, filosofi care au crezut că egalitatea poate exista și înaintea averilor. Nu este îndoială că ea este posibilă și că ea poate exista și înaintea averilor; însă ar exista numai o secundă, un minut, o zi, o lună. De s-ar proclama de o putere, prin impunerea unei fracțiuni, prin voința majorității sau chiar prin unanimitatea unei națiuni, de s-ar declara într-o zi, că nimic nu este al nimănui și că toate sunt ale tuturor; împinși să zicem de un sfânt foc patriotic să venim fiecare să depunem tot ce avem, mult puțin, pe altarul patriei, primind drept schimb părticica egală ce ni s-ar cuveni; dar acea egalitate ar putea ea să se perpetueze, să dureze? Ea are să se altereze chiar din cel dintâiu moment, dacă mai întâiu nu s-ar fi realizat o mulțime de alte egalități: egalitatea inteligențelor, a cunoștințelor, a activităților, a puterilor mușchilor, a capacității, a stomacului, a gustului, a patimilor, a capriciilor, a sănătății, a caracterului etc., egalități care sunt în contra naturei omului. Și ce alta s-ar câștiga cu egalitatea averilor decât de a face pe cei bogați săraci, fără de a face pe săraci mai puțin săraci decât sunt astăzi? Statisticele bine ținute ne arată că în țările cele mai bogate precum sunt Englitera și Statele-Unite ale Americii numărul oamenilor bogați, a căror posițiune poate excita invidia este de unul la zece mii; în Franța, este unul la patruzeci de mii; dacă țara noastră ar fi ca Franța am putea calcula 20 sau 30 de familii avute. Ce

rezultat, ce folos ar da celorlați împărțirea unei averi mari între patruzeci de mii de familii, cu cât acea parte ar putea ea să ajute o familie săracă?

— Bine, nu zic că dărîmarea averilor boierilor de la sluger în sus ar folosi pe cei săraci; dar de ce să fie ei bogați, ce folos aduc ei în societate; sunt numai o năpastă pe țară, trăiesc și se hrănesc din sudoarea și din munca săracului care lucrează, zi și noapte, ca să-i ție; sunt ca plantele parazite, trăiesc cu sucul care ar hrăni oamenii producători.

— Am auzit mulți oameni a căror tendințe sunt: de a stârpi pe bogat din societate, a-l desrădăcina ca pe un ghimpe supărător și vătămător, și s-au propus pentru aceasta o mulțime de mijloace: impozite directe, dări pe orice consum, cerând și căutând a-i supune bunei voinți a săracului precum acesta i-a fost supus lor în alte vremi, a căuta tot felul de mijloace ca să-l facă să se ducă, să-și ia lumea în cap, prin fel de fel de persecuțiuni, arătând săracului că el este cauza ticăloșiei în care se află, invitând a-i dărâma casa, a-i insulta familia, a-i ataca proprietatea, denunțându-l pe toate colțurile străzilor că el este cauza ticăloșiei și cerând privilegiuri mulțimei în paguba bogaților. Ideile acestea care se răspândesc în toată libertatea nu au nici măcar meritul invențiunei sau al noutății; impozitele mari pe obiectele de lux, impozitele progresive, scutirea de dări asupra obiectelor produse și consumate de mulțime, impositele mari pe case, pe moșii, pe obiectele de lux și pe orice are și consumă bogatul, au fost propuse și realizate și în alte țări de vânătorii de popularitate, ori de câte ori au crezut că puterea este în mâna mulțimii și ori de câte ori au crezut că nu a sosit timpul a o oprima d-a dreptul și pe față; rațiunea însă și experiența au dovedit că asemenea măsuri în loc de a lovi în bogați s-au întors în contra săracilor, căci opresc mișcarea industriei și a comerțului, ridică la o mulțime de muncitori mijloacele de trai.

— Dar nu ai răspuns la întrebarea mea, la ce slujește, la ce e bun bogatul, ce folos aduce acest om în societate ?

— Știința rațională ne răspunde îndată că bogatul este un consumator mare, cu atât mai mare, cu cât este mai avut; și este știut că consumația alimentează industria, industria hrănește și îmbogățește și pe săraci și pe bogați, adică națiunea întreagă; bogăția poporului face statul puternic.

Bogatul prin avansuri de bani înfiinţează întreprinderi, acele întreprinderi cer muncă de oameni, sporirea de muncă scumpeşte salariul, adică plata zilei de muncă a unui lucrător, şi iată cum bogatul prin ceeace are şi prin dorinţa de a se face şi mai bogat, face ca săracul să devie mai puţin sărac, să câştige mai mult decât câştiga mai înainte şi pe mulţi săraci îi face chiar bogaţi. Un bogat cumpără o maşină, lucrarea maşinei are trebuinţă de un maşinist; un sărac care câştiga trei sau patru lei pe zi, găseşte în întreprinderea acelui bogat mijlocul de a câştiga 15 lei pe zi; bogaţii ca de Rider, Brassey, de Lahante, Salamanca punând mai mulţi deodată banii lor împreună, fac drumurile de fier în ţările lor şi după ce le fac acolo, caută să vie să le facă şi la noi, unde au să deschidă mult de lucru pentru compatrioţii şi pentru fabricile din ţările lor; lucrări din care au să se folosească o mulţime de oameni din ţările de unde sunt acei bogaţi.

Bogatul, când se numeşte Mecena, Seneca, Medicis sau Humboldt face onoare secolului în care a trăit. Când se numeşte Basarab, Albu, Văcărescu, Cândescu, Brâncoveanu, Obedeanu, Câmpineanu, Ionaşcu sau Ghica, dau Statului 50 de milioane de lei pe tot anul în danii pioase pentru hrana inimei şi a spiritului, pentru salvarea sufletului. «În ţara Dumneavoastră e bine, zicea la 1850 un bun bulgar din Uzungiova, unui român călător, fiindcă aveţi clopote şi boieri». Cuvânt scurt dar cuprinzător, plin de înaltă învăţătură. «Aveţi clopote» voia să zică: «aveţi libertate», căci pe vremea aceea clopotul la Bulgar era emblema libertăţii, celei dintâi libertăţi, a libertăţii religioase, a libertăţii de conştiinţă; el nu se putea aduna cu rudele şi cu amicii săi în biserică ca să audă cuvântul mântuitorului decât în întunerec şi în tăcere, ca să nu supere vederea şi auzul stăpânilor săi. «Aveţi boieri» voia să zică «aveţi bogaţi», aveţi libertatea de a poseda; el nu putea să adune avere, nu avea dreptul de a avea pământ, nu-i era iertat de-a fi bogat; era condamnat de trista soartă a fi toată viaţa lui egalul tuturor Bulgarilor, adică de a fi totdeauna cu toţii deopotrivă săraci. Când unul se ridica prin inteligenţa, activitatea şi ştiinţa sa ceva mai sus de ceilalţi, nivela stăpânului, cuţitul gealatului erau gata, venia de scurta, tăia ceeace trecea peste capul celorlalţi şi-l făcea cetăţean egal cu toţi ceilalţi. Acel nivelator, fie el Turc sau Creştin, împărat,

Rege sau Domn, patrie, națiune sau omenirea întreagă, dați-mi voie să-l numesc despot, tiran, inamic al libertățiii și al omului, persecutor al binelui, obstacol al perfectibilității.

— Poate că în țările în care ai trăit și pe unde ai umblat să fie așa, bogatul să aducă folos, cum zici, dar la noi bogații ce fac alta decât lux și corupțiune?

— La toate națiunile au fost momente de rătăcire; corupțiunea este o stare de amețeală cum simt momentele de beție; dar nu este starea normală a Românului; să nu uităm că învățătura și caritatea, aceste facle ale Creștinismului, au fost alimentate și întreținute de bogații noștri. Dacă nu ar exista acel venit de 50 de milioane, dacă acei bogați care credem că nu sunt buni de nimic, în loc de a consacra averile adunate de el la acte de binefacere și la luminarea poporului, le-ar fi cheltuit în deșertăciuni și în petreceri, Statul nu era să fie silit ca să poată întâmpina trebuințele acelea, să caute a lua din punga Românilor bogați și săraci câte 60 de lei de familie pe an, una cu alta? adică afară de ceeace plătesc astăzi era să-i supue și la o altă dare de 60 de lei pe an de cap de bărbat, fie cu nume de capitație, fie de impozit personal, cum îi zicem acum.

— Dar, băiete, nu mai trăim în timpii oligarhiei ca să poată pune guvernul capitațiuni noui, dimpotrivă căutăm a desființa și pe cele care există, voim impozite pe bogați, pe proprietatea funciară cea mare, care poate să plătească Statului pe an până la trei sute de milioane de lei, precum ne-a dovedit-o un mare publicist al nostru.

— Publicistul dumitale poate fi cât de mare și de meșter, dar nu poate face ca proprietatea funciară care, cu a Statului împreună, da, chiar înaintea ordonanței rurale, un venit de 200 până la 300 de milioane, să poată plăti un impozit de 200 de milioane; deosebit de această eroare materială, este și o mare greșală de știință financiară. Este destul să aibă cineva noțiunile cele mai elementare de știință financiară sau un dram de judecată, ca să vadă că oriunde și oricum s-ar pune un impozit, el este ca scăetele, se agață, se lipește, se identifică cu obiectul pe care s-a pus, lovește pe oricine se atinge de dânsul și în urmă de toate se pune pe punga cosumatorului din care ese, ca să despăgubească pe toți acei care l-au plătit fiscului; judecând puțin se poate

vedea că la noi din toate impozitele, acel care lovește mai tare pe sărac și pe mulțime este impozitul funciar. Care alt impozit poate scumpi mai lesne și mai bine pânea, carnea, oăle, laptele, poamele, și vinul decât impozitul funciar? și cred că acei ce se împodobesc cu numele de amici ai poporului, nu cugetă a aduce în starea de a nu mai avea trebuință de aceste producte. Între bogat și sărac există o legătură strânsă, căci unul este munca și celalt capitalul, și când săracul suferă sau nu voiește să lucreze, bogatul sufere căci capitalul pierde din valoarea lui, rămânând cu nelucrare; asemenea când capitalul scade, munca suferă; lucrarea regulată și activă a acestor două instrumente de producțiune, munca și capitalul, înființează creditul. Nu crezi că săracului îi vine bine cu acele 50 de milioane pe an, ce i-a lăsat bogatul pe tot anul? Mai întâi, pentru că, după cum ziceam, este scutit de a plăti fiecare pe tot anul câte 60 de lei, și că la nenorocire când este bolnav, când suferă și nu are cu ce plăti redobândirea sănătății i se dă dintr-acei bani zece, o sută, o mie, zece mii de lei după trebuință, în hrană, încălzire, rufe, băi, doctorii, moașe, doici, medicamente, casă și căutare; îi sunt de folos acele danii fiindcă, dacă nu are cu ce crește și învăța copii, i se dă zece, o sută, o mie de galbeni pentru creșterea și învățătura lor în țară și afară din țară; eu chiar sunt dator în parte creșterea și învățătura bunătății sufletului, unui arhipăstor, care a consacrat averea sa luminării tinerimei; recunoștința ce port memoriei acelui bun Mitropolit Dosoftei va fi totdeauna vie în inima mea cât voi trăi. Acele danii ale bogaților nu sunt ele un bine pentru săraci, când merg de aud cuvintele lui Dumnezeu în miile de templuri ridicate credinței și înzestrate de cei bogați, când nu au cu ce să se caute și găsesc un spital înzestrat cu toate mijloacele științei medicale, când nu au cu ce plăti învățătura copiilor lor, și li se dă gratis învățători oamenii cei mai cu știință? Este în adevăr trist a vedea că de la o vreme încoace, veniturile acestea s-au confundat cu veniturile Statului, provenite din contribuțiunile celor vii, fără de a ținea în seamă, de se întrebuințează pentru jandarmi, sau pentru preoți, pentru poliția secretă sau pentru școli, sub cuvânt că acele averi sunt prea mari și că națiunea nu are trebuință de școli, spitaluri și biserici de 50 de milioane pe an, pare că, caritatea și luminarea oamenilor poate avea vreodată margini în întinderea și

desvoltarea lor. Numai corupțiunea are limite, căci aduce descompunere și moarte, iar desvoltarea spiritului și a inimei este fără margini ca sufletul.

— Toate ca toate dar bogatul nu poate avea patriotism, de aceea și vedem că toate daniile lor le-au pus la dispoziţiumea călugărilor streini; au dat a patra parte din averea teritorială a țării pe mânile grecilor și a resultat dintr-aceasta un rău mai mare, decât binele ce au voit să facă.

Despre aceste păcate sufletele lor se pot odihni în pace, căci seama au să o dea acei care, prin faptele și cuvintele lor, au sguduit încrederea și au pus îndoială în inimile testatorilor despre respectul ce ar avea Guvernul după moarte-le pentru voința lor. Pe vremile acelea exista tendința din partea Domnilor, de a supune toate la voința lor și de a se amesteca în toate, tendință vătămătoare progresului și libertății; de aceea oricine voia să fundeze o instituțiune de binefacere, căuta o garanție în contra abusului puterii, și crezând că o găsește în supravegherea oamenilor acelora care trăiesc acolo unde a trăit și a suferit Mântuitorul, puneau obolul consacrat luminării sufletelor sub scutul unei puteri morale, singura care mai putea ridica atunci un glas virtuos și curat în contra acelora care s-ar fi atins fără drept de acele averi. Chiar în zilele noastre același sentiment de temere a dictat asemenea precauțiuni unor testatori de așezăminte de binefacere; am auzit vorbindu-se de un testament în care acel care voiește să unească numele său cu o facere de bine, a pus averea care înzestrează stabilimentul ce voiește să fundeze, sub apărarea unui suveran strein a cărui protecțiune este astăzi la modă, precum a fost odinioară a patriarhilor greci și a mânăstrirlor Muntelui Sinai și Muntelui Athos. Asemenea precauțiuni sunt acum de prisos fiindcă în secolul în care trăim, erorile și abuzurile se tocesc iute și nu pot dura.

Bogatul, când nu face el însuși binele, ca Humboldt și ca Lowrinson, contribuie a forma acel public pentru care lucrează artistul și învățatul. Pentru bogat lucrează arhitectul, pictorul și sculptorul, el adună frumusețile vechi și moderne ale artei și ale meșteșugurilor, el îmbogățește galeriile și colecțiunele, întreprinde călătorii ca Dimidof, ca Barth, ca principele Napoleon și ca Braniski, o mulțime de întreprinderi care aduc cel mai mare folos societăților, nu se pot face de cât cu bani; a trebuit să fie oameni bogați ca să se poată face corăbii și aduce navigațiunea și comerțul în starea în care

le vedem la națiunile cele civilisate; a trebuit oameni bogați ca să întreprindă ridicarea de fabrici, exploatarea de mine, drumuri de fier. Cele mai multe din lucrările și din industriile de astăzi nu ar fi existat, dacă nu ar fi fost bogatul.

Bogații sunt capitaliștii și producțiunea știi că are trebuință de două elemente ca să nască și să trăiască, de muncitori și de capitaliști. Asociațiunea acestor două puteri constituie bogățiile naționale, de aceea și capitalul ca și munca trebuiesc considerate și respectate.

Considerațiunea ce o societate dă bogaților, departe de a fi o lipsă de demnitate, este din contră un semn de civilizațiune și de omagiu către muncă și economie, care sunt generatorii capitalului. În statele civilisate oamenii caută să tragă și să fixeze pe bogați; la noi din contră în loc de a le face viața plăcută, îi persecutăm, îi invidiăm, îi huiduim și le facem traiul nesuferit încât acei care au dobândit avere, fug din țară și caută a trăi aiurea; sute de mii de galbeni care s-ar fi vărsat în țară și s-ar fi împărțit între lucrătorii, între arhitecții, pictorii, și comercianții noștri, bani care ar fi însuflețit artele și comerțul, se duc afară, producând acolo efectele lor binefăcătoare.

— Oricâte-mi vei spune, zise slugerul, eu mărturisesc păcatul, nu pot suferi să văd pe altul mai sus de cât mine; vreau egalitate, s-a isprăvit.

— Acest sentiment, Domnul meu, nu este rezultatul, rațiunei; căci dreapta judecată nu ne poate povățui să voim un lucru care nu este nici just, nici folositor, și care ne este cu totul vătămător; numai invidia, un sentiment prost, ieșit din orbirea patimilor celor mai rele, la oamenii care nu au avut fericirea de a se lumina prin educațiune și învățătură, numai invidia zic, ne poate duce a dori altora o stare din care, departe de a trage vreun folos, rezultă chiar pentru noi vătămare și dărăpănare. În societate toți avem trebuință de lucruri produse de alții, pe care trebuie să le cumpărăm; ca să putem cumpăra, trebuie să vindem; dar cui vindem? negreșit acelora care au cu ce cumpăra. Vezi dar că cu cât ceilalți sunt mai bogați, cu atât putem vinde mai mult și cu atât ne putem folosi mai mult de dânșii. Ca oameni, interesul nostru este: ca cei cu care trăim să fie mai avuți; ca națiune suntem interesați ca națiunele celelalte să fie cât mai bogate. Un sentiment de dușmănie putea exista odinioară în contra unei aristocrații privilegiate, care

poseda pământul fără a plăti nici o dare către Stat, fără a da nici dajdie, nici militari; având singură toate slujbele civile cele mai însemnate și gradurile cele înalte în armată; dar astăzi nu mai sunt privilegiuri, suntem toți egali înaintea legii și înaintea drepturilor politice! toți plătim impozite în proporțiune cu averea și cu consumațiunea; în posturile cele mai înalte vedem oameni ieșiți din clasele și din condițiunile cele mai modeste și cele mai umile. În loc de a ne invidia unii pe alții, ar fi mai folositor și mai rațional să ne legăm cu toții în contra nedreptății și în contra corupțiunei, care ne apasă și ne lovește pe toți deodată și pe fiecare de-a rândul; să ne luminăm și să înțelegem că din înfrățire și iubire între oameni rezultă fericirea fiecăruia. Lege mare și frumoasă a filosofiei morale și care dovedește mai bine de cât orșice înțelepciunea lui Dumnezeu.

— După cum văd eu, dumneata tăgăduiești egalitatea, nu ești democrat.

— Într-un mod imediat și absolut negreșit o tăgăduiesc; întrucât privește însă îndestularea trebuințelor legitime, putem zice că distanța ce exista între condițiunile sociale a scăzut mult și tot scade pe toată ziua prin desvoltarea artelor și a științelor, prin introducerea mașinilor și prin răspândirea învățăturei; progresul nivelează. Astăzi se miră cineva când vede un lucrător francez, englez sau german. Apariția lui exterioară respiră un aer de bunăstare, îl vezi sănătos, curat și bine îmbrăcat; intrând în vorbă cu dânsul găsești cunoștințe, în litere și în economie politică; inegalitatea care exista acum douăzeci de ani între tinerii ieșiți din colegiuri și între lucrătorii muncitori nu mai este astăzi așa de mare; condițiunile intelectuale s-au apropiat foarte mult; căci o mulțime de lucrători petrec acum orele lor de repaos la adunări de citiri și la cursuri de seara, făcute într-adins de oamenii cei mai eminenți pentru luminarea claselor laborioase. Progresul luminilor între aceste clase și introducerea mașinilor au resolvat o mulțime de chestiuni sociale care cu câțiva ani în urmă înspăimântau Statele; chestiuni întru resolvarea cărora s-au încercat în zadar cei mai mari oameni de stat ai Europei.

Munca și industria sunt singurul mijloc de a păși spre egalitate; nu spre egalitatea aceea care ar fi o negațiune a perfectibilității și a geniului; dar spre dispariținea inegalităților umilitoare pentru neamul omenesc; numai munca

și industria pot mări averile, și apropia condițiunele micșorând deosebirile dintre oameni; suind pe cei de jos fără de a coborî pe cei de sus. În loc de a căuta să desființăm și să sdrobim pe bogați, să căutăm a ne folosi de capitalurile lor ca să dăm culturei pământurile acoperite de mărăcini și de lacuri, ca să încurajăm înființarea de asociațiuni agricole, să înființăm credite agricole, mijloace de comunicațiuni, drumuri de fier, șosele, canale; să facem râurile noastre navigabile, să exploatăm minele și să lățim relațiunile noastre comerciale; să răspândim cunoștințele agricole. În loc de a ne abandona la imaginațiunea noastră alterată prin vicisitudinele și nenorocirile prin care trecem, dând chestiunelor sociale soluțiuni noui, să căutăm a ne folosi mai bine de preceptele adevărate și mântuitoare ale scriitorilor ca J. B. Say, Rossi, Thiers, Guizot, Blanqui, Laboulaye etc.; să căutăm a răspândi și a populariza ideile acestor domni care s-au luptat și au dărâmat prin știința lor erorile secolilor trecuți; să lucrăm ca să producem și să îmbogățim țara.

— Țara noastră o să fie totdeauna săracă, fiindcă nu are nici mine de aur sau de argint, nici fabrici.

— Școala balanței comerțului a trecut cu toate consecințele ei. Orice om învățat râde când aude astăzi zicându-se că a avea aur și argint este singura bogăție, și că ar fi o sărăcie de a lăsa să iasă acele metale dintr-o țară; că un Stat ar fi cu atât mai bogat cu cât ar primi mai mult aur și cu cât ar lăsa să iasă mai puțin. Este știut că eroarea aceasta a făcut mai mulți secoli sărăcia și căderea bogatei Spanii, și că Englitera niciodată nu se crede că a beneficiat mai mult decât în anii în care exporta mai mult aur și argint. California și Australia ar fi de zece ori mai bogată, dacă ar putea să scoată afară de zece ori mai mult aur și argint; nimeni nu mai crede că numai munca pământului crește bogăția; nu este Englez, Francez, German sau Italian care să nu știe, că munca omului, prefăcând materia și făcând-o folositoare îi dă o valoare mai mare de cât ceea ce avea înainte de a fi lucrată; cel mai simplu om din țările civilisate știe că o piele de treizeci lei se transformă prin lucrarea tăbăcirii și curelăriei într-o pereche de hamuri de o mie de lei, industria manufacturieră și lucrarea omului, a înființat o valoare socială de 970 de lei; fiecare știe că din aramă și oțel de zece parale se poate face un cronomentru de 9.000 de lei

și că într-acel obiect 8.999 lei sunt o avere creată de către munca ceasornicarului.

Dacă în Bărăgan, unde pământul astăzi nu face de cât trei sau patru galbeni pogonul, s-ar deschide câteva puțuri arteziene sau s-ar aduce apă din Mostiște prin mașini hidraulice și s-ar adăpa acel câmp, al cărui strat vegetal este aproape de un stânjăn, și că printr-un sistem bine înțeles de drene s-ar asigura recolta în contra secetei, astfel ca pământul acela să producă cât produce acel din Mostiște, și dacă pogonul ar dobândi printr-aceasta o valoare de 20 galbeni în loc de 3 sau 4 galbeni; acel spor de 16 galbeni la valoarea fiecărui pogon, acele 30 sau 40 milioane de lei care s-ar adăoga la valoarea actuală a Bărăganului, nu ar fi o bogăție creată de om? Fertilitatea de astăzi a Bandelor Girondei, neproducătoare acum 20 de ani, bogatele și frumoasele livezi artificiale din Olanda făcute pe nisipul mării, închis, spălat, îndulcit și îngrășat prin munca Olandesului, grădinele din Cornwallia plantate pe stâncă de granit, grădini în care cresc astăzi fructele și legumele cele mai frumoase de pe fața pământului, nu sunt toate aceste bogăţii înființate de munca omului ? Școala fiziocraților a trecut, ca și a balanței comerțului, ca a socialiștilor și a comuniștilor. Adevăratele principii care au făcut avuția Engliterei și care au făcut și fac astăzi pe a Franței și pe a Germaniei, este munca liberă, concurența, asociațiunele și instituțiunile de credit.

Al tău amic, Dumitru

Industria

1870

I

Într-o societate bine echilibrată, deosebitele ramuri ale organismului său constitutiv trebuie sa foncționeze împreună. Precum în ordinul fiziologic un corp nu poate fi sănătos dacă toate organele nu-și împlinesc funcțiunile lor, conform regulilor naturei fizice a omului, și precum o rea circulațiune a sângelui, o digestiune slabă sau o respirațiune defectuoasă aduc boală și chiar încetarea vieții, asemenea și în ordinul social Literatura, Filosofia, Politica, Științele, Artele, Comerțul și Industria trebuie deopotrivă cultivate; nici una nu trebuie lăsată în părăsire. Activitatea intelectuală și fizică a unei națiuni trebuie să fie bine repartizată: una nu poate absorbi pe cealaltă fără ca acea societate să nu se resimtă, mai curând sau mai târziu în considerațiunea, în puterea, și chiar în existența sa.

Citind ceea ce se tipărește și ascultând cele ce se zic în public și în particular, nu putem să nu convenim că la noi politica absoarbe toată inteligența, că spiritele sunt esclusiv pornite către politică; d-abia ieșiți din școală, tinerii își ascut puțin limba și condeiul, le moaie în puțină fiere și o iau la fugă în arena politică pro sau contra guvernului, după cum vine mai bine la socoteală. Jurnalistica, politica militantă, limbuția tribunei și biurocrația par singurele cariere demne de un Român, singurul tărâm în care crește gloria, considerațiunea, stima și averea. De vom excepta un foarte mic număr de învățați și de artiști cari fac onoare țării, putem zice că filosofia, științele și artele sunt foarte puțin cultivate, iar comerțul și industria sunt lăsate nemților și ovreilor; și noi în loc să căutăm a-i întrece în muncă, a-i

învinge prin iscusința și activitatea noastră, stăm cu mâinile în sân și ne bocim că ne copleșesc străinii, uitându-ne înspăimântați cum periclitează naționalitatea noastră precum periclita viața lui Petru, înainte de a răsuna glasul Mântuitorului care îl îndemna să dea din mâni.

A fost un timp, când trebuia mare îndrăsneală și abnegațiune unui român ca să vorbească de naționalitate și libertate; îi trebuia să renunțe la bunăvoința guvernului, să încheie pact cu persecuțiunele de tot felul, cu exilul și cu proscripțiunea, să se hotărască a duce o viață mizeră, de multe ori își compromitea chiar afecțiunile și solicitudinea familiei. Ca să vorbească sau să scrie cineva despre drepturile Românilor, despre viitorul și aspirațiunde lor, să pomenească de desființarea robiei, de împroprietărirea clăcașilor, de abolițiunea protectoratului, de redobândirea autonomiei, de unire; să critice distribuțiunea justiției, mersul administrațiunii, să se atingă de moralitatea vreunui puternic al zilei, de «concussionari» sau de «prevaricatori», îi trebuia să se ducă peste țări și peste mări, să dea scrierile lui altuia sau să-și ascundă numele; căci altfel se expunea a fi trimis să se pocăiască în vreo temniță sau cel puțin în vreo mănăstire. Am apucat acei timpi grei pe când Câmpineanu, Mitică Filipescu, Nicolae Bălcescu își ispășeau asemenea păcate la Plumbuita, la Snagov, la Mărgineni și la Telega, topindu-și sănătatea, viața și averea. Acea generațiune și-a împlinit misiunea ei. Grație impulsiunii dată de oamenii acelei epoci, țara și-a dobândit ceea ce are astăzi, dar generațiunea care se ridică nu are și dânsa o misiune de împlinit? Misiune mai grea poate, mai anevoie, care cere și mai mult talent și mai multă învățătură, mai multă osteneală și mai multă abnegațiune; nu-i incumbă ei datoria de a conserva și consolida ceea ce s-a dobândit? Să facă ca Românii să fie o națiune stimată și respetată prin acțiunea ei intelectuală și industrială, respectată și de guvernul ei și de puterile străine; să nu aibă a se teme nici de tendințele absolutiste dinăuntru nici de speranțele de cotropire dinafară; să facă așa ca în România domnia legilor și a cunoștințelor să fie complectă, ca știința și adevărul să ia locul minciunei, erorilor și prejudecăților! Să nu ne facem ilusiuni, ci să știm că nu ne este iertat nouă să rămânem nici în urma Sârbilor, nici a Bulgarilor, nici a Ungurilor; poziținea noastră geografică este astfel că fatalmente trebuie sau să fim în capul civilisațiunii Orientului sau să pierim. Să nu ne

bizuim pe drepturi și pe legi scrise; ele vor exista numai pe hârtie pe cât timp românul nu-și va oțeli brațul și inima în sudoarea productivă a ostenelei, care dă și curajul și mijloacele de a apăra și a menține drepturile. În van ne vom aduna în colegii electorale pe cât timp trebuințele, interesele, temerile și speranțele ne leagă de bunăvoința guvernului; deliberările și deciziunile Parlamentului nu vor avea efect decât atunci când respectarea legilor va fi săpată mai adânc în inimile noastre decât în constituțiune; atunci și numai atunci oamenii care cugetă drept și care nu sunt mânjiți de boala reacțiunii, oamenii cari doresc cu sinceritate progresul și libertatea vor putea fi apreciați de națiune, căci atunci poporul se vă depărta de aceia cari caută a-i smulge libertățile, de aceia cari în libertate nu văd decât anarhie și nu caută ordinea și stabilitatea decât în despotism; atunci românii grupați sub drapelul constituțiunei vor apăra, cu prețul vieței lor, principiile de legalitate, de moralitate și de justiție. Când văd alegerile parlamentelor făcute cu bâta, deputați și senatori votând cu inima zdrobită ceea ce nu ar voi să dea, legile nesocotite și constituțiunea neținută în seamă, îmi aduc aminte de cuvintele comitelui de Carlyle, fost lord Morpeth, amicul naționalităților, inamicul neîmpăcât al cuceritorilor și al apăsătorilor. Comitele, susținând înaintea cavalerului Benzi necesitatea de a se da românilor o constituțiune liberală, bazată pe o reprezentațiune națională întinsă, adăoga: „Domnule comisar, nu trebuie să-ți scape din vedere o împrejurare; eu, deși nu cunosc Principatele, dar după relațiunile statistice ale lui Senior și după obiectele ce am văzut trămise la espoziținea de la Paris, comerțul acolo trebuie să fie foarte puțin dezvoltat și industria cu totul în părăsire; și pe cât timp va fi această lipsă, nu puteți conta pe eficacitatea puterii interne a națiunei pentru apărarea dispoziținilor constituționale, destinate a fi un control și a pune un frâu guvernului, când acesta ar încerca a le înlătura”.

Să nu ne închipuim că aforismele: *nicio constituțiune nu rezultă dintr-o deliberațiune;*

Drepturile popoarelor nu sunt niciodată scrise; cu cât e scris mai mult, cu atât instituțiunea este mai slabă; nicio națiune nu-și poate da libertatea dacă n-o are— sunt numai niște cugetări fără temei și că ele nu au origina lor

în observațiunea faptelor și în consecințele și rezultatele ce au produs deosebitele revoluțiuni.

Preumblându-ne pe stradele orașelor noastre și vazând mai toate magaziile și prăvăliile pline numai de mărfuri străine și ocupate numai de meșteri străini, țiind pe seama noastră, a românilor, numai cârciumele, ca în timpii lui Herodot, care pe locuitorii acestor țări îi numea (cârciumari), nu putem a nu fi coprinși de întristare și de temere pentru viitorul nostru, și să nu ne întrebăm dacă suntem noi o națiune civilizată. Știu că, zicând aceste cuvinte, scandalizez multe inimi curate și generoase; știu că cele ce am de zis au să rădice în contra mea condeie agere și limbi de foc; dar fost-am eu vreodată vânător de popularitate sau de favoruri, lingușitor al puterii de sus sau de jos, ca să mă dau înapoi dinaintea adevărului și a convincțiunei? Eu știu cum trăiesc și mor acei cari nu cruță nici cutezarea și nerușinarea apăsătorilor, nici nepăsarea și moliciunea apăsaților. Dacă lingușitorii regilor sunt un dar funest al mâniei cerești, cum se pot califica lingușitorii poporului? A lăsa pe români să crează că sunt ceea ce nu sunt și a le ascunde neajunsurile este o crimă de les-patrie, este a-i corumpe și a-i adormi în neactivitate, ca să se deștepte în lanțurile acelora cari lucrează la cucerirea lor.

O națiune fără industrie nu poate fi considerată ca civilizată; ființa unei societăți este supusă astăzi acestei condițiuni, este acel *to be or not to be* al lui Shakespeare.

Vânătoria foncțiunelor publice și părăsirea industriei sunt pieirea țării aceștia, sunt inamicii primejdioși ai românilor, sunt aliații cei puternici ai despotismului și ai Ebraismului. Numai munca și știința ne pot salva!

Datoria cea mai sacră a cugetătorilor, ziariștilor, publiciștilor, oamenilor de stat politici sau diplomați este de a arăta națiunei calea care poate s-o ducă la prosperitate și la fericire, calea pe care poate să înlăture pericolile care o amenință.

Nimic nu poate servi mai bine la apreciarea și la măsura stării unui popor ca literatura; căci ea este forma sub care se espune și se înregistrează cunoștințele și starea morală și intelectuală a unei națiuni. „Scrierile — zice Buckle - sunt tezaurul inteligenței, literatura ne dă cunoștința raporturilor ce

au lucrurile cu ideile, adică a cunoștinței legilor fizice și mintale ale unui popor într-un timp determinat. O literatură în care nu s-ar coprinde decât idei greșite ar încărca pe adepții săi de prejudecăți în loc de a le împrăștia; și un popor, cu cât are prejudecăți mai puține și cu cât cunoaște adevăruri mai multe, cu atât este mai luminat, cu atât are mai multă știință, cu atât este mai înaintat pe calea progresului și a civilizațiunii".

Când generațiunile viitoare vor căuta în voluminoasele tipăriri ale acestor ani să găsească care a fost starea de civilizațiune a societății noastre la finele secolului al XlX-lea, trebuie să convenim că afară de înregistrarea faptelor politice și de o luptă crâncenă între partide, și pot zice mai mult între persoane, o sete nestinsă de putere împinsă până la aberațiune; puține, foarte puțini urme se vor afla care să denote o cugetare serioasă, care îi dovedească că această turburată societate a fost împinsă către studiile acele cari prin aplicațiunea lor la arte și la meșteșuguri fac gloria, bogăția și puterea națiunilor care joacă un rol în istoria civilizațiunii. A zice numai că voim să fim o societate democratică, dar totodată a onora și suferi oțiozitatea, este o contradicție; democrația nu este compatibilă decât cu munca; numai în societățile aristocratice se poate tolera trândăvia; căci cel care voiește să trăiască din munca altora este un adept, un partizan natural al privilegiului. Numai munca a dezrobit societățile de sub jugul feodalismului; numai o societate de oameni muncitori poate fi o societate democratică, oricare ar fi numele ce ar purta forma guvernului ei; precum o societate în care trândăvia găsește mijloace de trai nu este în fapt decât o societate aristocratică, oricât s-ar intitula de democratică.

A combate setea de foncțiuni ale statului, oțiozitatea, prejudecățile industriale și comerciale, a deștepta în spiritul și în inima românilor dorința de a se lupta prin inteligența și munca lor cu neamurile cari sunt în fruntea civilizațiunii este astăzi datoria cea mai sacră a publicistului român.

II

Vorbisem cu popa Stan de la Pipărați să ne întâlnim la birt la Găbran, ca să tăiem târgul a trei buți de spirt ce-i trebuia pentru consomațiunea stabilimentului ce are în sat. Estimp a închiriat și cârciuma proprietarului, a făcut apalt vânzarea băuturilor și-i trebuie marfa mai multă. Ceasornicile la noi nu prea se potrivesc, fiecare regulează p-al său după opiniunile sale politice, și iată-mă espus să aștept dinaintea unui tacâm parfumat cu esbuquet de săpun prost și slănină râncedă. Noroc că localul nu e de natură a îmboldi foamea musteriilor.

La o mescioară alăturea, doi bătrâni se delectau între țigarete și cafea, dând din vreme în vreme câte un păhăruț de coniac pe gât.

— Ți-ai adus flăcăul dinăuntru, kir Dobre, zicea cel din stânga. O fi procopsit nevoie mare; am auzit c-a luat doftoratul, o fi de vreo douăzeci de ani; l-ai pus în slujbă?

— Să-l vezi, s-a făcut un vlajan cât mine de mare; mi-a făgăduit nepotu Vasilache c-o să zică ministrului să-l facă procuror, că de! nu poate să-l facă mai mult deocamdată; e cam crud; să înceapă de jos; l-am scris și la clubul cel mare, unde sunt tot feciori de oameni, numai că cheltuiala e cam mare, căci acolo au fel de fel de gusturi; ce să fac? Să apuce și el să intre în lume, cum zice și nepotă-meu Vasilache, i-am luat un apartament la „Grand Hotel”.

— Dar de ce să nu-l ții la dumneata la Jupuiți până-i vei găsi o treabă, ca să nu bată pietrile haimana?

— Vai de mine, cumetre, să se prostească copilul la țară după ce am cheltuit o grămadă de bani cu dânsul!? Să șează în București, să se frece cu oamenii, că de! de procopsit, procopsit e; dar nu e practisit; știi:, cum zice nenea Pană; uite-te dumneata la coconu Lascarache, la coconu Hristache, la Iencușor și la Nicușor, gândești că știu carte? Și învârtesc lumea pe degite; că sunt practisiți! Județul la noi nu-l duce văru Iancu și cu nepotu Iordache? A putut vreun guvern fără dânșii? Ne trag pe toți de nas; ce vor ei, aia se face.

— Ia spune-mi, ce face nepotă-to Unghișoară? Nu l-am mai văzut de nu se ține minte.

— I-a fost rău de tot, a avut noroc c-a căzut ministeru, că drept în ocnă se ducea; a alergat nevasta lui, săraca, vai de ea, mai cu rugățiuni pe la boieri, mai cu acatiste pe la biserici, a dat Dumnezeu că tocmai când îl arestase a

căzut și ministerul; apoi are și niște prietini tot unu și unu; au sărit cu toții ca niște zmei și l-au scos din belea; mâncase niște bani d-ai visteriii.

— Îmi pare bine, săracul, c-a scăpat, om cu familie grea, o grămadă de copii, dar biată nevastă, bunătate de femeie! Dar de ce să fi căzut ministerul, frate?

— Ce, nu știi? Vrea să dea pe vodă jos. Bine că i-a prins de veste, că ne duceam pe copcă.

— Și nu i-a făcut nimenea nimica?

— Ce să-i facă, că nu l-a putut prinde; dacă punea mâna pe dânsul, apoi atâta îi era.

— Cum nu l-a putut prinde? L-am întâlnit și ieri pe pod. O, îl știe și guvernu, că am un fin, pe Terinte lăcătușu, cela, știi, care deschisese prăvălie lângă casele dumitale de la Popa Rusu, s-a băgat la poliție, d-ăștia, cum le zice? oameni de ordine, câte o carboavă pe zi; treaba lui e să-l urmărească și să ducă raport: unde merge, ce zice, ce face, ce gândește. Ce pate bietul creștin, că umblă mult, vai de om! Pune-ți în gând că într-o zi, după ce s-a plimbat toată ziua mai pân târg, mai pe la obor, pe la niște fabrici tocma lângă bariera Herestreului, s-a dus d-a mâncat la grădină la „Guichard", apoi seara să te ții, Terinte; de la capu Podului Mogoșoaei la Sfântu Visarion, d-acolo p-în Batiște a războit-o tocma-n Tabaci; când a ajuns în piață la Radu-Vodă, bietu finu Terinte a căzut p-o laviță; într-o clipă l-a și pierdut din ochi, apoi umblă toată noaptea să-l găsească; tocmai despre ziuă l-a zărit ieșind dintr-o casă în dosul bisericii nemțești, unde s-adună ei noaptea de vorbesc. Umblă iute, nevoie mare.

— O fi având botforți.

— Aș, nu! Ia, cizme d-astea ca ale noastre, ghetre.

— Ș-a fost în Tabaci? Auzi diavolu! Și finăt-o n-a pus mâna pe dânsul? Când zic eu că avem un guvern de mămăligă! Apoi mai dovadă decât asta? Să meargă în Tabaci! Ce să le faci dacă nu vor să-l dea de gol procleții ăia de copii cu care se înțelesese să facă revoluțiune! Trebuie să știi că în toate e amestecat. N-a băgat o bombă cât capul de mare în luleaua lui coconu Iancu Mânu, de nici pân-acuma nu se știe cum s-a făcut așa caraghioslâc! Dar în complotul lui Bontilă nu era amestecat, și cine i-a putut da de căpătâi? S-a

pus atunci văru Iordache cu capul și nu i-a putut veni de hac! Și crezi că nu era pe Dealu Mitropoliei, când cu omorul lui Catargiu? L-a sculat procurorul noaptea din somn; s-a închis amândoi în casă; ce i-a zis, ce i-a făcut, că i-a dat drumul. Uite, nu se face nimic fără știrea lui: pe Englitera o are în buzunar, sultanul nu iese din vorba lui să-l pici cu ceară, pe Rusia valvârtej o aduce; pe Franța, pe Italia și pe Austria ia, așa, le joacă; când cu Beust, când cu Andrassy; atâta noroc că Bismarck nu-l are la nazar, mai ales de când a cunoscut care sunt oamenii cei buni care își iubesc țara și sunt devotați tronului. De vrea el, gândești că nu oprea războiul de an, când s-a prăpădit o grămadă de lume; are să dea seamă grea dinaintea lui Dumnezeu! atâta sânge vărsat ș-atâția bani cheltuiți.

— O fi, nene Dobre, și cum zici dumneata, dar apoi și guvernul prea s-a făcut de tot. Ba că ăla așa, ba că ălalalt altmintirea, parc-am fi în vremea Inchiziției; știi dumneata că bănuielile astea poate să bage în capul oamenilor lucruri care nici nu le trecea prin minte?! O mulțime de spioni cu urechea la ușile și la ferestrele caselor și birturilor, ascultând și pândind ziua și noaptea să apuce vreo vorbă sau să ghicească un semn; inventând comploturi, spuind minciuni și urzind intrigi ca să ia carboava; denunțând ca o crimă orce sentiment de demnitate și de independință, declarându-te revoluționar, anarhist, petrolist îndată ce nu ești ciocoiu unui ministru sau unui favorit al zilei, care iau asupra-le monopolul patriotismului, al ordinei și al stabilității, și mai ales al dinastismului; ceea ce nu oprește ca oamenii cei buni, credincioși și devotați de astăzi să fie tratați mâne la rândul lor de răsturnători, de socialiști și de inamici ai tronului, și viceversa. Și în vârtejul acestor intrigi nemernice, scârboase și nerușinate care corump sufletul, degradă și înăbușește cugetarea, se lasă curs liber venalității impiegaților care merge lanț mână în mână cu corupțiunea guvernamentală, sporește din ce în ce mai mult o biurocrație numeroasă, apăsătoare și hrăpitoare, care trăiește pe spinarea populațiunei muncitoare precum trăiește o armată de invaziune într-o țară cucerită; face că o lume întreagă, arendași, negustori, meseriași, năpustesc comerțul și industria, le lasă pe mâna nemților ș-a ovreilor, și ei aleargă cu limba scoasă după posturi. Prin sate nu mai vezi decât perceptori și vătășei, care mai iau câte douăzeci și treizeci la sută peste ceea ce este scris

în lege și în roluri. În armată nu se mai caută apărători ai patriei contra străinului, ci oameni devotați, instrumente ale ministrului; credințiosul de astăzi este mâne bănuit; nu se cere de la ofițer alt merit decât să fie un instrument de opresiune în contra poporului, ca să-l poată ținea cu orce preț în tăcere și în nemișcarea morții dac-ar îndrăzni să strige: «destul cu opresiunea, cu imoralitatea, cu prevaricațiunea, cu calomnia, cu intriga și cu minciuna!» sau dac-ar voi să ceară să beneficieze de bunurile și de garanțiile constituțiunii ce i s-a jurat. Ce să-ți spui, nene Dobre, mie îmi pare că un guvern lucrând cum lucrează guvernul nostru își pierde timpul; căci nimic nu poate omul, fie cât de mare, în contra ideilor celor adevărate, în contra legilor superioare cari conduc destinele omenești. Nu e bine ca guvernul să se bizuie numai pe puterea armată și să caute să ridice un edificiu social întemeiat pe intrigă și pe minciună. Tot mută pe ofițeri de colo până colo; tot ia comenzile de la unii și le dă la alții; parcă-n zilele noastre militarul mai poate să nu aibă idei și convicțiuni, mai poate fi despărțit de națiune; parcă mai poate fi ceea ce era mercenarul arnăut și svițer. Dacă le spui adevărul, se supără. Puternicilor nu le place să le arate cineva urmările ce pot să aibă faptele lor când nu sunt bazate pe dreptate și pe rațiune; și când vorbele ies adevărate, răul ce le vine îl atribuie acelor care i-a prevenit, iar niciodată legilor ordinului moral pe care nu au voit să-l ție în seamă.

Conversațiunea urma pe tonul acesta, când glasul interlocutorilor fu acoperit de iertăciunile popii Stan, care de la ușă începu a zice:

— Să mă ierți, zău, domnule, poate te-am făcut să aștepți; da' uite, nu e vina mea, la ceasornicul meu tocma cinci și jumătate; ce să-i fac, umblă îndărăt, o să-l pui și eu după biserica nemțească.

Chelner! dă-mi un pahar de rachiu și unul de rom, o ciorbă de găluști, o sticlă de vin de Drăgășani și un rasol ciolan.

Viu tocmai de la jupân Gherasi, mi-a dat un anason cum n-am mai băut; am încercat pe la toți rachierii, nimeni în București nu are așa lucru; d-apoi ș-un galben vadra! N-a vrut să mi-l lase nici o para mai jos. Era să iau ș-un butoi de jamaică; ce băutură dumnezeiască! Voi să am tot marfa bună în prăvălie; când o scoate mușteriu paraua din pungă, să zică: halal să-i fie!

— Pe cât vinzi vadra de rachiu la cârciumă?

— Rachiu de la jupân Gherasi întrebi? Ăla nu se vinde cu ocaua, e după cum iese la pahar; dacă ai în prăvălie un băiat dăștept, vrednic, meșter la turnat, îți scoate și treizeci de pahare dintr-o oca; dacă brodești vrun prost, nu-ți iese nici douăzeci și cinci; vine pe șase până la șapte lei ocaua; basamacu e căzut de tot, c-a ieșit țuica; șaizeci de parale, doi lei ocaua cel mult.

— Bun câștig, iei anasonu p-un galben și-l dai pe șaizeci și cinci de lei. Spirtul meu de șaisprezece lei vadra îl dai basamacu pe treizeci și cinci de lei vadra, îți rămâne mai mult decât sută la sută.

— Așa e, da' nu pui cheltuielile; mai căratu, mai risipa; dar accizurile și bacșișurile mai pe ici, pe colo...

— Da' și dumneata nu pui încărcatul la socoteală trei cincizeci, în loc de două, când creștinu nu mai știe număra.

— Ferească Dumnezeu! Păcat astfel de lucru; dar ce să zic, câștigul ar fi cum ar fi, d-apoi nu sunt parale; de la trecători ce mai poți rupe, că e drum mare, dar de la oamenii din sat iei ce poți, mai câte o baniță, două de grâu, mai cu orz, mai cu câte o povară; ce să facem! Ne ajutăm ăla cu ăla cum putem. De la Apostol, că-l știi, n-aveam să iau peste două sute optzeci și doi de lei și jumătate? Apoi mi-a dat vro para? Mă purta cu vorba dintr-o zi într-alta; d-abia l-am făcut să-mi dea douăsprezece baniță de porumb, mi-a dus un stânjen de lemne la chir Ivancea la București și m-am învoit să-mi facă la vară un pogon de grâu ș-unul de porumb de istov; mi-a mai dat, ce e drept, ș-o gloabă de mânz; decât să mă stric cu omu, mai bine așa, treacă de la mine.

— Nu, că nu te-ai încărcat la socoteală: douăsprezece baniță de porumb sunt șaizeci de lei.

Căratu stânjenului la București, pe puțin trei galbeni.

Lucrul pogonului de grâu și pogonului de porumb o sută cincizeci de lei. Pune și vreo trei-patru galbeni mânzul, face peste patru sute de lei, în loc de două sute optzeci și doi.

— Ș-apoi ce, mult e? Dar dobânda banilor unde o pui, câte două parale la leu pe lună, dar că trebuie s-aștept până încolo la toamnă ca să-mi scot paralele?!

— Și pe șaizeci la sută d-ăi socoti dobânda, tot mai trece de la Apostol.

— S-au scumpit banii de tot; o grămadă de cheltuieli; de unde să le scoți? Dumneata nu știi că vine vremea de pierzi de la unii și capetele; mai deunăzi n-a murit Mușat? mi-era dator cinci sute de lei, a lăsat o biată babă bolnavă, a năpustit și casă și tot, s-a dus la niște rude tocmai pe Neajlov în sus. Ia-i dacă poți!

— Sistemul de speculă ce ai adoptat păgubește pe mușteriu fără d-a îmbogăți pe negustor, este un sistem de camătă care, storcând pe muncitor de tot fructul ostenelilor lui, seacă izvoarele producțiunei. Iei în adevăr și o mie la sută de la unii, dar de multe ori împreună cu câștigu pierdeți și capetele; sărăcind pe sătean precum faceți, secați izvoarele de la care vă puteți folosi. Semănați cu lacomul din fabulă, care a spintecat găina cu ouăle de aur; ai fi mai folosit să iei pe tot anul o parte mică din ceea ce câștigă un bogat decât să iei tot ce are un sărac. Cu cât populațiunea în mizlocul căreia te negustorești e mai înstărită, cu atât te poți îmbogăți mai mult și mai curând; și lucru e lesne de înțeles, căci cu cât mușteriul e mai bogat, cu atât consumă mai mult, cu atât debitul negustorului e mai mare, cu atât și beneficiul mai însemnat și mai sigur; ești mai folosit să învârtești capitalul de trei și de patru ori într-un an cu zece și cu cincisprezece la sută decât să-l întorci o dată, fie și cu patruzeci ori cincizeci la sută: un câștig pe care nu poți conta nici ca valoare efectivă, nici ca o valoare pe care să o poți încasa la timp determinat, ca să-ți poți menține creditul; o marfă nu se poate desface lesne decât pe un preț cuviințos; când se ține mai scumpă decât valoarea ei cea adevărată, nu găsești mușterii, se strică în prăvălie sau se dă pe datorie pe la oameni cari mulți nu o mai plătesc, căci acei cu dare de mână găsesc totdauna mijloace d-a și-o procura d-aiurea, își fac provizie pe la târguri. Cămătarii, precum și negustorii lacomi la câștig nu pot avea a face decât cu răi de plată, cu risipitori, cu jucători de cărți și cu înșelători cari iau marfa pe datorie sau se împrumută cu bani pe polițe de valori nominale întreite și împătrite, polițe și datorii cari mai niciodată nu se plătesc la termen, cari de multe ori nu se plătesc nicidecum și cari mai adesea se cfituiesc ca falimentele cu douăzeci și cu douăzeci și cinci la sută. Speculantul lacom pe lângă miile ce voia să câștige pierde și suta ce scoate din pungă; dar ceea ce nu câștigă niciodată acest soi de negustor este stima, considerațiunea și creditul pieții, care este

capitalul cel mai temeinic al unui comerciant: nu poate dobândi credit, pentru că efectele ce are în portofoliu nu au nicio certitudine, nici măcar probabilitate de a fi soldate la scadență. Comercianții și bancherii care lucrează cu procente cuviincioase câștigă și prin capitalul lor propriu, și prin creditul de care se bucură și care crește pe toată ziua cu esactitatea ce aduc în operațiunile și în plățile lor; banul, ca și munca, ca orice marfa, își are o valoare determinată prin împrejurările timpului în care ne aflăm; a trece peste limitele beneficiului la care are drept capitalul, a căuta să se tragă dintr-o speculație mai mult decât se cuvine ca dobândă a banilor angajați, ca cheltuieli făcute, ca retribuțiune a ostenelelor depuse și a riscului, este a realiza un beneficiu nelicit, care nu poate să nu fie vătămător acelui ce crede că se poate îmbogăți prin asemenea mizloace, căci nimeni nu se poate îmbogăți decât prin muncă și prin economie. Și oricine ar crede că mai sunt și alte mizloace de îmbogățire se înșeală foarte; germenele pagubei se află ascuns în mizlocul câștigului ilicit, întocmai ca viermele rozător în fructul stricat; adevăratul și singurul efect al speculațiunilor lacome nu este altul decât a sărăci poporul și prin urmare a-l menține în ignorență, căci ignorența este fructul sărăciei, precum sărăcia este partea claselor ignorente; progresul este în muncă și sămânța progresului este învățătura; dacă progresul intelectual sporește bogăția popoarelor, nu este mai puțin adevărat că cunoștințele nu pot începe până nu se grămădește mai întâi o câtime oarecare de bogăție; fără bogăție nu poate fi răgaz și fără răgaz nu este cunoștință.

«Ignorența cea mare — zice Buckle — este fructul sărăciei celei mari. Arabii, popor ignorent și sărac în țara lor, devenit un popor vrednic de admirare în țările cucerite de ei: în Persia, în Lahor și în Spania.» Omul nu poate căuta îndestularea trebuințelor morale decât după ce și a căpătuit necesitățile trebuitoare la conservațiunea și întreținerea vieței; de aceea orice măsură care face viața materială mai grea nu poate să nu aducă vătămare vieței morale a națiunelor. Au fost publiciști cari au pretins ca sentimentele cele mari, abnegațiunea, devotamentul și tot ce este nobil și frumos în ordinul moral nu se găsește decât numai în clasele cele sărace și că vițiul este atributul claselor bogate; această credință este în contradicțiune și cu datele statistice, care dovedesc contrariul, precum și cu dreapta judecată; căci atunci

concluziunea ar fi de a menține societatea în mizerie, pentru a-i conserva virtuțile, și guvernul cel mai spoliator, care ar sărăci poporul, ar fi acela care ar conveni mai bine.

— Ceea ce ne strică pe noi, domnule, sunt târgurile pe la sate, bâlciurile, mărgelarii și ovreii. Ia să fie un guvern colea cum știu eu, o mână de fier, să le taie de unghișoară, să desființeze târgurile, pe ăi crai cu tolba în spinare să mi-i bage în miliție, pe ovrei să-i dea peste graniță, și ai vedea dumneata cum fiecare ar trăi cu ai lui, în satul unde locuiește, unde a trăit tată-so și mă-sa, iar nu să se ducă să-și bea munca pe la unu și pe la altu; să vie niște venetici, niște calici să strângă paralele oamenilor! Dacă le zici astea vreunuia din deputați, nu mai ce-i auzi cu libertatea comerțului, cu desființarea monopolurilor și cu economia politică. Și eu voi economie politică, că nu sunt un prost, să nu-mi placă și mie civilizațiunea, și eu îmi iubesc țara, dar voi o economic politică națională, o economie politică românească, care să lase pe bietul creștin să trăiască în patria lui fără nemți și fără ovrei.

— O știință nu poate fi românească, precum nu poate fi nici englezească. În ordinul politic și social, această economie politică își are legile ei nestrămutate și bine dovedite, precum în ordinul natural astronomia, chimia, mecanica își au pe ale lor. Ceea ce este adevărat la Paris, la Peking și New York nu poate să nu fie adevărat la Petersburg, la București și la Londra. Precum niciun corp nu se poate sustrage acțiunei gravitațiunei, asemenea nicio societate nu se poate sustrage de la legile schimbului; precum un om nu poate cere a fi supus la alte reguli ale respirațiunei și ale digestiunei decât acelea dovedite de știință, asemenea o societate nu poate urma alte reguli de producțiune și de consomațiune decât pe acele dovedite de știință, fără de a se espune la cele mai mari inconveniente. „Newton, de când cunoscuse legea gravitațiunei, nu mai pronunța numele lui Dumnezeu fără de a-și descoperi capul; cu cât inteligența este mai presus decât materia, zice Bastiat, cu atât lumea socială este mai presus de lumea fizică, căci mecanica cerească este supusă unor legi despre care nu are conștiință. Este un mai mult cuvânt de a admira și a ne închina dinaintea înțelepciunei eterne când vedem mecanismul social în care trăiește cugetarea universală, *mens agitat molem*, care prezintă și fenomenul straordinar că fiecare element este o ființă animată, cugetătoare,

înzestrată cu acea energie miraculoasă a acestui principiu de toată moralitatea, de toată demnitatea, de tot progresul, atribuit esclusiv numai omului, *libertatea*."

Nu trebuie, nici nu putem să ne sustragem legilor științei; orcum vom face, orcum ne vom întoarce, suntem fatalmente supuși lor. A încerca să le înlăturăm este a ne da pradă mizeriei, străinilor și ovreilor.

— Da, c-am și devenit; eu mai deunăzi am fost silit să dau zece galbeni geremea unui ovrei ca să scap de dânsul; m-am pomenit deodată cu lumea droaie la oblon la moș Mercore, când colo, ce să vezi? un butoi de basamac, cârciumă întreagă! ș-un ovrei cu ciubucu în gură ședea ascuns după sobă; am ghicit îndată al cui era rachiu; m-am dus la primar; ce e drept, l-a chemat îndată pe jidov la cancelarie, dar ce să-i facă! c-o ținea una și bună cu «*nu știu, n-am văzut*». Dac-am văzut ș-am văzut, l-am luat eu la o parte și am început: Ia ascultă, jupâne, rachiul este al dumitale? — *Al meu, vezi bine*. - *Apoi nu știi că n-ai voie să ai cârciumă*? — *Dovedește;* — *Apoi nu spuseși singur că rachiul e al dumitale*? — *O spusei dumitale, pentru că știu că ești om de omenie, dar nu spui nici la primar, nici la privighetor*. — *N-ai putea, jupâne, să te duci în altă parte să-ți vinzi marfa*? — *Cât dai?* Cu una, cu alta, m-am învoit cu dânsul pe zece galbeni să se ducă. A doua zi în zori de ziuă ș-a pus butoiul în car cu toate ouăle, cu găini, gâște, lână, zdrențe, oase ce strânsese și s-a dus p-aci încolo. Iaca ce guvern avem! Dar alta: acum vro cinci săptămâni n-a venit un ovrei ziua namiaza mare cu un goșgogea butoi de bere într-un cărucior, vindea cu tinicheaua în mizlocul satului, în drum; până pe seară l-a vândut tot cu câte o jumătate de ban tinicheaua, mai mult spumă decât băutură, a adunat toți gologanii de la bietele neveste. Unde era un guvern strașnic, să mi-l ia la bătăi, să-i dea cep butoiului, să vezi mai venea altădată să facă păgube creștinilor? Dac-am spus primarului, a început să dea din umeri, mi-a zis că-i e frică de procuror.

— Dar nu crezi că ar fi fost mai lesne și mai bine, când ai văzut că oamenilor a început să le placă berea, să fi luat și dumneata un butoi în prăvălie și să vinzi berea mai ieftin decât ovreiu? Nu crezi că dacă ai da rachiu cu un preț mai potrivit, acel jupân Moise nu era să nu-și mai găsească

socoteala aducând rachiu și să mai dea și lui mos Mercore un galben, doi, ca să-l acopere cu numele lui?

— Da' degeaba, domnule, orice-i face, nu poți scăpa de ei, că își găsesc altă treabă, știu fel de fel de marafeturi; pe unu nu l-am adus chiar eu în căruța mea tocmai de la Alesandria de ne-a dres învelitoarea bisericei, curgea pe toate părțile, se strica zugrăveala?! Numai într-un chip ne scăpăm de ei: gonindu-i pe toți din țară.

— Eu sunt de părere că, gonindu-i, nu câștigi nimica, căci m-aș teme să nu te duci după ei tocmai pe la Rusciuc și pe la Odesa, ca să-i aduci în țară, cum te-ai dus la Alesandria după tinichigiu ca să-ți învălească biserica, și să-ți spui ceva și mai mult: cred că cu cât i-am goni, cu atât ar veni mai mulți. Mai întâi că nu-i priimesc nici muscalii, nici turcii, nici austriacii; de oprit d-a intra am văzut că de treizeci de ani, de când era Mihai Sturza domn, s-au încercat fel de fel de mizloace, și niciunul n-a avut eficacitate; cu cât oprirea a fost mai strașnică, cu atât au intrat mai mulți. Dar iată că-mi vine în gând o doctorie care mi se pare mie mai bună și mai sigură, atât pentru a face ca să nu mai vie alții, cât și pentru a face pe mulți din acei cari sunt astăzi în țară să se ducă singuri.

Să ne închipuim, de pildă, că la Giurgiu și la satele dup-împrejur de Pipărați s-ar fi găsit un român tinichigiu mai meșter, mai conștiincios la lucru și mai ieftin, sunt sigur că nici nu te-ai fi gândit la ovrei să-l aduci de la Alesandria. În lumea industrială, ca și în lumea fizică, un loc nu poate sta gol; natura are oroare de gol, cum zic fizicii. Când se ivește o trebuință, ea are să fie împlinita fără dar și poate; dacă în localitatea unde se ivește acea trebuință nu se va găsi omul care s-o satisfacă, are să vie altul din vecinătate, din străinătate, de peste munți și de peste ape; are să se afle în lume că este trebuință de cutare meșteșug sau meserie, și au să vie oameni din depărtare. Iată toată cestiunea ovreilor la noi, ca și în Ungaria și în Polonia și în Bucovina. Espresiunea plină de înaltă învățătură a românului *lac să fie, broaște multe* este foarte adevărată. Lacul este trebuința, iar broaștele sunt oamenii cari găsesc hrană dintr-acea trebuință. Dacă într-o țară se va arăta un pământ roditor, un filon de mineral, o albie de cărbune, o cualitate bună de lemn, o plantă folositoare, și dacă oamenii din localitate nu se vor grăbi a se

folosi de acea bogăție, să fii sigur că vor veni de aiurea și vor esploata-o, și acel pământ, acel metal nu vor sta mult timp neproducătoare. Aceasta este istoria țărei noastre și a tutulor țărilor de la începutul lumei. Fertilitatea văiei Dunării a deșteptat tentațiunea romanilor, cari au vărsat în Dacia escedentele populațiunei latine. Köleseri, după ce face o descripțiune încântătoare despre frumusețea și bogăția pământului Transilvaniei, adaogă: „Acum mai miră-te că într-acest grânar de abondență, unde Dumnezeu însuși a întins o masă bogată, s-au întâlnit atâtea neamuri venite din Europa și din Asia”. Putem fi siguri că fără avantagele cele mari ce au găsit capitalurile și brațele din Occident pe văile Mississippiului și Orenocului, România ar fi astăzi și mai mult cercetată de populațiunele grămădite în Occident. Noi, nesocotind regulile cele adevărate ale științei, blestemăm concurența și liberul schimb și credem că, gonind pe ovrei și pe străini, scăpăm de rău; credem că ar fi în puterea cuiva de a sustrage o societate omenească de la regulile morale cari o conduc; în loc de a căuta cauza răului până la obârșia lui, ne frământăm mintea în combinări politice și lăsăm străinilor și ovreilor partea cea bună, meseriile, în loc să căutăm să punem mâna pe profesiunele cari îi tac să vie în țară, în loc să ne facem tâmplari, tapițeri, croitori, cizmari, curtieri, tinichigii, geamgii, văpsitori, zarafi, bancheri, mașiniști, ceasornicari, sculptori, noi nesocotim meșteșugurile cari dau avere și independență și alergăm după acele șaptezeci de mii de posturi la dispoziținea cărora s-a pus o sută douăzeci de milioane pe an, luate din sudoarea muncitorului nostru de pământ, bunăstare, îmbogățirea și viața liniștită și cugetătoare o lăsăm străinilor cari sunt în țară și încă, cu prisosință, pentru alți cinci mii de ovrei, trei mii de unguri și două mii de nemți cari mai rămân pe tot anul în țară din mișcarea populațiunei străine.

Să-ți spui cum un amic al meu a gonit pe ovreii care se aflau în satul său, fără vot al Camerei, fără decret domnesc, fără primar, fără dorobanț și fără protest din partea consulilor? Un ovrei avea cârciumă; vindea scump rachiu prost, jumătate apă, dres cu ardei și cu vitriol; vindea vin oțetit dres cu stubeț și cu spirt, și-l vindea scump; vindea stambă și basmale putrede și le vindea scump. Vasilică al meu a luat și el o casă în sat, a lipit-o bine, a îmbrăcat pereții frumos cu rafturi și cu hârtie de câte un sfanz sulu; a făcut

astfel un local curat și vesel, pe când al ovreiului era urât și necurat; a adus vin bun și neprefăcut, rachiu tare fără vitriol, a adus tot marfă bună; vindea toate cu câte douăzeci și treizeci la șută mai ieftin decât ovreiul, ș-într-o dimineață jupânu și-a pus ce-i mai rămăsese în car ș-a plecat p-aci încolo. Negreșit că s-o fi dus în alt sat; dar să ne închipuim că ar fi găsit pretutindeni câte un Vasilică; te-ntreb dacă ovreiul nu era să treacă granița. Mai era tot acolo ș-un alt ovrei, care cumpăra piei, le argăsea și cu trei croitori, tot ovrei, făcea cojoace. Vasilică a cumpărat oi, a adus trei cojocari români de la Focșani, cari croiesc și cos cojoace, și două fete care le împodobesc cu mătăsuri și cu petlițe roșii, verzi, albastre, le face mai frumoase și le vinde pe jumătate preț de cum le vindea ovreiu, și i-a tăiat apa de la moară; jupânu, văzând că nu se mai învârtește roata, a plecat într-o dimineață cu toată fabrica; s-a dus negreșit în alt sat, unde n-a găsit un Vasilică. Un alt ovrei cumpăra toată lâna din sat, o da la femei de o torcea și o țesea, făcea postav de țară. Vasilică al meu i-a luat toate torcătoarele și toate țesătoarele, plătindu-le mai bine și în bani, iar nu pe marfă stricată ca ovreiu; ovreiul, neputând ține concurența, și-a strâns mult-puțin ce avea și s-a dus, și astăzi nu se pomenește ovrei în sat la Vasilică.

O națiune, ca și un individ, nu este stimată și apreciată decât după câtimea de utilitate ce poate aduce. La noi, dacă vei observa bine, te vei convinge că în tot timpul numai o clasă de oameni a deșteptat totdauna simpatiile și dinântru, și dinafară; această clasă a fost și este clasa muncitorilor de pământ, fiindcă numai ei au urmat calea trasă umanității de mâna providinței: d-a se hrăni din sudoarea frunții.

— Așa este cum zici dumneata despre negustorii și meșterii ăștia mici, dar ce faci cu cei mari, cari vin cu milioanele de galbeni și iau concesiile de drumuri-de-fier, impozitul băuturilor, monopolul tutunului, și ca mâne vor lua vămile și ocnele, ca să jefuiască comerțul țării.

— Vă ziceam adineaori că, de câte ori într-un loc se simte o trebuință, fie ea chiar pornită dintr-un capriciu sau dintr-un eres, acea trebuință are să fie îndeplinită. La noi, de mai mulți ani, se simțea imperios trebuința de drumuri-de-fier; s-au găsit oameni cari au și scris, au și strigat: „Aideți, frați, cu toții să facem noi acele drumuri; bucățică cu bucățică, să ne asociem, să

punem fiecare ce vom putea, să ipotecăm moșiile noastre, să ne împrumutăm, precum fac și acei cari iau concesiunile!" Acei oameni n-au fost înțeleși, n-au fost ascultați; am zăbovit, am neglijat lucrul, ne-am mâncat între noi și am lăsat câștigurile ovreilor, nemților, coțcarilor, Strussbergilor, Bleichroderilor și Staat-Bahnelor, de care Dumnezeu știe cum și când vom scăpa.

— Dar că se zice c-o s-aducă coloni nemțești ca în Ardeal! Atunci s-a hotărât!

— Când or începe să vie colonii germane, la noi n-are să fie ca în Ardeal; la noi va fi destul zece sau cincisprezece ani ca toată țara, de la munte până la Dunăre și până la Prut, să fie presărată de nemți.

Cestiunea cea mai importantă în țara noastră, și de care nimeni nu ține nicio seamă, este *densitatea populațiunei*. Pe o întindere de unsprezece milioane de hectare sau douăzeci și patru de milioane de pogoane avem numai patru milioane sau patru milioane și jumătate de suflete, treizeci de pogoane de pământ de familie; densitatea cea mai slabă din Europa; un gol pe care noi nu facem nimic pentru ca să-l umplem prin noi înșine; stăm fără cea mai mică îngrijire pentru salubritatea orașelor și a satelor, fără nicio măsură igienică serioasă, mortalitatea la țară și prin mahalale este ceva îngrozitor, și în multe locuri întrece numărul celor născuți, încât populațiunea, în loc de a crește, scade. Cercetați actele stării civile ale coloarei de negru din București, de esemplu, citiți raportul primarului de Galați, și veți vedea consecințele deplorabile ce puteți trage dintr-acele cifre. Iacă cum se esprimă principele Moruz către Ministerul Dinântru în anul 1870:

„Partea de jos a orașului (este vorba de Galați) este în tot timpul un adevărat focar de infecțiune, miasmele deletere răspândesc și întrețin tot felul de boale; locuitorii se ofilesc în mizlocul mlaștinelor de apă împuțită și stătătoare și par osândiți decrepitudinei și unei morți premature".

De vom arunca ochii pe cifrele stărei civile ce înscrie acel primar în raportul său, jalea e mare; găsim că în anul 1867 numărul celor morți au întrecut pe al celor născuți cu 220 de suflete; și în anul 1870, cu 942; în termin de patru ani, numărul morților a fost cu 1.238 de suflete mai mare

decât al celor născuți, ceea ce vine a zice că populațiunea Galațului, care astăzi este de optzeci de mii de suflete, s-ar reduce la mai puțin de jumătate în timp de o sută cincizeci de ani, dacă nu s-ar recruta cu populațiunea dinafară. Șase luni ale anului, mai toate satele de la Dunăre până la poalele munților sunt înecate în noroi și în mocirle; case umede și deschise ploii și vântului, copii bolnavi și femeile lăhuze cu picioarele goale până-n genuchi în noroi și în zăpadă, bătrâni și copii rău îmbrăcați, intrați în iarnă slăbiți de friguri și de lingoare, rău hrăniți și fără putere de a rezista la cea mai mică răceală, la cea mai ușoară epidemie, care îndată se preface în tifos, iată ce poți vedea pe la țară. Anemia a devenit idiosincrazisul femeielor și copiilor români, epidemiele cele mai mortale, tifusul, vărsatul, angina diftерică, nu lipsesc niciodată; când una, când altele rădica generațiuni întregi. Hrana este cât se poate mai puțin substanțială, consomațiunea cărnei d-abia se suie la noi la șaisprezece dramuri pe zi, și la țară nu trece de șapte dramuri pe zi! În Occident, în țările care se află în condițiunele noastre climaterice, consomațiunea cărnei este înzecită, și fiecare locuitor, atât la țară, cât și la oraș, consumă cel puțin o jumătate de oca de pâne pe zi; în orașele cele mari, ca Londra, Paris, Berlin, Viena, consomațiunea de mizloc a unui om pe zi este:

200 dramuri pâne și cartofi
75 ,, carne, pește, brânză
120 ,, vin, rachiu, bere
40 ,, zahăr, cafea, ceai, lapte

Cu o viețuire proastă, fără îngrijire și fără precauțiuni higienice și cu o hrană atât de slabă, populațiunea, dacă nu scade, dar nu poate crește, rămâne stațională, precum se vede la noi. Recensământul cel dintâi, care s-a făcut la 1832, a dat o populațiune de trei milioane și jumătate; această populațiune, într-o țară roditoare ca a noastră, trebuia să fi ajuns astăzi la opt sau la nouă milioane; dar ce vedem? Recensământul mai scrupulos din 1860 a dat 4.090.275 de suflete, cu toată imigrațiunea venită în țară în timp de treizeci de ani; și să nu credem că cifra acestor imigranți nu merită a fi ținută în seamă; ea se suie pe tot anul la 20.000 de suflete, din care 10.000 români din

Banat, Transilvania, Bucovina și Basarabia, 5.000 izraeliți, 3.000 unguri și 2.000 germani, vărsământ care trebuie să fi sporit populațiunea noastră cu cel puțin patru sau cinci sute de mii de suflete. Nu știu de unde d. Frunzescu a luat țifra de 4.500.000 suflete ce ne zice că ar fi dat recensământul din 1860, căci iată ce rezultă din compilarea țifrelor publicate d. Marțian în analile statistice:

Dincoaci de Milcov:

suflete agricultori …….....	2.125.742
profesiuni liberale …….....	270.779
artizani …….....	127.955
comercianți …….....	96.560
ovrei ……...	5.312
	2.626.348

Dincolo de Milcov:

agricultori……...	1.120.958
populațiunea orașelor……...	218.102
ovrei…….	124.864
	1.463.927
Suflete	4.090.275

Admit însă că, de la 1860 până astăzi, populațiunea să fi sporit cu o jumătate de milion și să se fi suit la patru milioane șase sute de mii, iar nu la cinci milioane și jumătate, cum crede d. Frunzescu; dar acest spoi îl datorim cu totul imigraților veniți și rămași în țară, în cari izraeliții trebuie să fi contribuit cu 60.000 de suflete; căci cred că populațiunea ovreiască, aflătoare în România, se suie astăzi la 180.000 până la 200.000 de suflete. Să citim puțin cele ce ne zice doctorul Obedenaru în folositoarea sa broșură intitulată *Des fièvres des marais*[31]: „Debilitatea obicinuită constituie fondul fizicului și moralului la omul din popor în țările băltoase; ca să zic așa, constituțiunea

indivizilor este totdauna slabă, starea sănătăţii lor este o stare de boală. Ceea ce se observă la majoritatea ţăranilor campaniei Romei, femeile, copiii şi o parte din bărbaţi au faţa galbenă, caracteristică cunoscută de pictori şi de medici sub numele de faţă *malarică*; au puţină putere musculară, sunt de o lene rară; dar de o lene pentru care nu merită, nenorociţii, nici o imputare, fiindcă este rezultatul înveninărei miasmatice... Ca să terminăm cu *debilitatea miasmatică*, vom mai adăoga că ţăranul român datorează debilitatea sa la alimentaţiunea sa neîndestulătoare. Mămăliga, laptele fără unt, laptele bătut şi legumele sunt o hrană foarte puţin reparatorie. Şi a zice că acesta este *regimul de dulce*. Cât despre post, este tot ce este mai de jale; varză acră şi fasole sau linte; linte, fasole şi varză acră! Cu un astfel de regim, tot ar putea fi cineva sănătos într-o localitate sănătoasă în tot înţelesul cuvântului şi dacă nu ar avea a face nicio muncă ostenitoare. Şi mai departe zice: „Când se preumblă cineva prin satele de prin câmpiile cari se întind între Dunăre şi Carpaţi şi vede mii de copii slăbănogi, deşiraţi, cu faţă searbădă, ochiul lângezind, pielea obrazului subţiată, încreţită şi scălămbăiată, nu se poate opri de a-i tică şi de a fi coprins de milă! Dacă pe urmă afli că în fiecare familie au fost încă atâţi copii morţi, sau mai mulţi morţi decât sunt vii, nu te mai poţi mira de a vedea aceste câmpii întinse atât de puţin locuite...”.

Unde sunt măsurile luate pentru însănătoşarea locurilor insalubre, scurgerea lacurilor, unde este solicitudinea clerului înalt pentru a face să dispară prejudecăţele de posturi în timp când natura omului şi condiţiunile climaterice în cari trăim nu sufere o asemenea hrană, o hrană care nu aduce nicio vătămare locuitorilor săraci, din locurile unde sfinţii părinţi au legiuit posturile nu numai cu scop religios, dar sunt şi potrivite cu cuviinţele higienice? Dar la noi este fatală, slăbeşte şi stârpeşte populaţiunea. Progresiunea creşterii gintelor dinprejur fiind de 0,45 până la 1% pe an, substituirea şi dispariţiunea românilor nu este decât o cestiune de timp. Mai mulţi publicişti, între cari laboriosul şi mult regretatul Marţian, au constatat că de vreo douăzeci de ani rapiditatea cu care escedentul populaţiunei germane se devărsa peste Atlantica scade din an în an, luând o direcţiune alta, o scurgere spre Nord şi spre Orient, spre Bohemia, Galiţia şi Ungaria,

împingând pe ruteni și pe unguri în Transilvania, în Bucovina și în Banat, și aceștia la rândul lor împing pe românii din Bucovina, din Transilvania și din Banat în România. Registrele noastre statistice ne dau peste zece mii de români din cei veniți din Austria ca rămași la noi pe tot anul; întocmai precum apele Dunărei, Dnistrului și Donului, umflând Marea Neagră, o silește să se scurgă în Mediteranea prin Bosfor și Dardanele, al cărei preaplin, suindu-i și ei nivelul, o obligă să se deverse în ocean prin Gibraltar. Nu sunt încă o sută de ani de când Bucovina a trecut sub dominațiunea Austriei; atunci populațiunea ei, mai toată curat română, era de trei sute cincizeci de mii de suflete; astăzi românii numără acolo, după doctorul Ficker, decât 175.679 de suflete, și populațiunea rutenă, care d-abia se arăta la 1780, astăzi balanțează elementul român; pe dânșii îi împing lehii din Galiția, cari și ei sunt împinși la rândul lor de germani.

Populațiunea română în toată Austro-Ungaria a scăzut astăzi la 2.595.453 de suflete.

143.776 în Cisleitania și confine

175.679 în Bucovina

1.171.676 în Ungaria

1.104.322 în Transilvania, unde Degerando, acum douăzeci și cinci de ani, la 1847, număra 1.179.793 suflete; o scădere de 75.471 de suflete într-un sfert de secol, pe când celelalte neamuri din acel imperiu au sporit într-un mod însemnat, din 29.313.586, cât erau la 1818; afară de români, la 1857 ajunsese țifra de 35.159.403, un spor de 13% în patruzeci de ani, în vreme ce populațiunea română, din cauza emigrațiunelor peste Carpați în România, a scăzut în douăzeci și cinci de ani cu aproape 7%. Mai toți rândașii, mai toți vizitiii, servitori, bărbați și femei în București, în orașe și chiar pe la țară sunt ungureni, adică români din Ardeal. Și să nu credem că această emigrațiune mâhnește pe unguri; ei ar da mult să vază Transilvania golită de români. Sibenbirgu (șapte cetăți) este puterea cea mai temeinică a Ungariei, iar românii cari locuiesc acolo sunt o slăbiciune pentru madjari; este întocmai ca o fortereță tare, neexpumnabilă, cu o garnizoană asupra căreia nu pot conta.

— Ce putem face noi în contra atâtor împărați mari și puternici!

— Cu cât suntem mai năpăstuiți și mai persecutați, cu cât condițiunile climaterice sunt mai grele și cu cât neamurile cari ne înconjoară stau să ne înghită, cu atât datoria noastră de a lupta bărbătește și cu sălbătăcia elementelor, și cu răutatea oamenilor este mai mare și mai sacră. Să ne luptăm cum se luptă olandezii în contra năvălirilor mărei, care caută necontenit să-i cufunde, și în contra umezelei, pe care o supun și o prefac în canaluri folositoare și în livezi roditoare; cum se lupta belgianii în contra încercărilor de cotropire a guvernelor vecine. Datoria cea mai de căpetenie a guvernului și a consiliilor județene și comunale ar fi să se ocupe serios cu salubritatea și cu higiena, căci făcând să dispară cazurile prea numeroase de boale și de moarte, întărind puterea și sănătatea locuitorilor, vom spori puterile productive. Strămoșii noștri au lăsat averi însemnate pentru căutarea și îngrijirea sănătății românilor, și ei își consumă energia și puterea respirând un aer mefitic de mlaștini palustre, pier victima frigurilor și lângoarei, sângele lor se corumpe și neamul degenerează prin mulțimea boalelor sifilitice mai răspândite și mai necăutate decât erau acum doi secoli în Spania și în Franța; măsurile ce se iau câteodată în contra epidemiilor și în contra vărsatului sunt numai niște cauze de cheltuieli, fără alt rezultat decât inocularea corupțiunei orașelor și în comunele rurale. Singura și adevărata solicitudine a oamenilor stăpânirei, cum își zic ei, nu este alta decât împlinirea dărilor și recomandarea și susținerea candidaților la Cameră, la Senat și la consiliile comunale și județene, preocupați esclusiv cum să nu scape țara din ghearele concesionarilor.

Cestiunea populațiunei la noi este mai importantă decât putem crede; este mai serioasă și mai periculoasă decât oriunde, fiindcă ea se complică cu imigrațiunea Evreilor, a căror înmulțire disproporționată nu este numai o plagă morală și higienică, prin lipsa de bună credință ce mulți dintr-înșii aduc în tranzacțiunele lor bănești și prin necurățenia în care trăiesc, dar este și o cestiune politică, pentru că izraeliții, cari se coboară necontenit de la Nord, ajung în România nemțiți; sunt precursorii germanismului, a unei cuceriri mute, deznaționalizătoare, căria ei îi pregătesc tărâmul. Și orcât vom căuta soluțiunea chestiunei ebreilor la graniță, la munte, pe Dunăre sau pe Prut, în

voturile Camerilor si în circularele guvernului, în lună și în soare, nu o putem găsi și nu vom găsi-o decât în activitatea noastră, în aplicarea românilor la arte, la meșteșuguri și la comerț, în lupta și învingerea insalubrității și a epidemiilor; căci în industrie și în comerț vom găsi mijloacele care depărtează boalele și înlătură degenerarea rasei, care sporesc populațiunea. În sporirea populațiunei vom găsi mijloacele cari dezvoltă industria și comerțul.

Purtăm haine, așadar ne trebuiește pânză, postav, mătăsării, piei, croitori, pălărieri și cizmari; avem trebuință de case, de mobile, de trăsuri, de hamuri; orce am zice, nu putem fără arhitecți, zidari, dulgheri, tâmplari, lăcătuși, tinichegii, geamgii, tapețieri, caretași și curelari; de nu-i vom găsi între noi, îi vom căuta aiurea; vom avea recurs la străini, la nemți, la ovrei, la cine vom apuca; și de nu vor veni ei singuri la noi, ne vom duce noi după dânșii să-i căutăm, să-i găsim și să-i aducem, plătindu-le încă și cheltuiala drumului, precum te-ai dus dumneata la Alesandria d-ai adus pe ovreiul care ți-a dres învelitoarea bisericei de la Pipărați. Mașinele agricole au deschis trebuința de opt sau nouă sute de mașiniști; dacă nu-i găsim în țară și printre români, să știi de la mine că o să luăm și nemți, și ovrei, și francezi, și englezi, pe orcine ne-o ieși înainte; o să ne ducem să-i căutăm în străinătate și o să-i aducem. Dumneata, care îmi vorbești, am auzit că ți-ai făcut o moară de măcinat cu vapor la Pipărați. Ia spune-mi, n-ai mașinist?

— Am și mașinist și fochisit, i-am adus tocmai de la Baziaș; am plătit șaisprezece galbeni numai la vaporul după Dunăre; nu știe nici unul, nici altul o vorbă românească; am început să le cam rup ungurește cu dânșii, ce să fac? Le dau douăzeci și cinci de galbeni pe lună.

— Vezi dar c-a învăța pe copiii noștri meșteșuguri, a-i îndemna la studiul științelor practice și a-i băga în comerț, în loc de a-i arunca asupra bugetelor ca pe niște lăcuste, a insista prin voturile noastre ca guvernul să ne dea pace, să lase la o parte influințele electorale, intrigile, minciunele, născocirile și calomniile și să se ocupe de trebuințele cele adevărate ale poporului, supraveghind cu scumpătate împlinirea datoriilor preoților și a învățătorilor pentru ca biserica și școala să nu fie numai un nume. Îngrijirea salubrității satelor și orașelor și a stării higienice a locuitorilor ar fi mijlocul cel adevărat și eficace de a pune o stavilă imigrațiunelor ovreilor și nemților;

căci ceea ce-i atrag la noi este înmulțirea trebuințelor și lipsa oamenilor pentru îndeplinirea lor; ceea ce le oferă mijloace de trai și de îmbogățire este industria și comerțul, stări sociale părăsite și nesocotite de noi. Când vor găsi meseriile împlinite de noi și când nu vor mai afla înlesnirea de a trăi și d-a se îmbogăți, poți fi sigur că nu numai că nu vor mai veni, dar că și mulți din cei cari sunt astăzi se vor duce acolo unde vor putea găsi ceea ce găsesc astăzi la noi.

— Apoi, după cum înțeleg, dumneata ai vrea să ne facem tinichigii, geamgii și fierari! procopseală!!... Ora fiind înaintată, am plecat lăsând pe interlocutorul meu a degusta în pace cel dupe urmă pahar de rum.

Am petrecut cealaltă parte a serii cugetând la compatibilitatea care poate fi între datoriile de preot și meseria de cârciumar; mă gândeam cum un om interesat a face pe fiul său sufletesc să bea cât mai mult vin și mai ales rachiu îl poate face să înțeleagă că băutura este un viciu care slăbește mintea, corumpe sufletul și topește neamul.

III

A doua zi foarte de dimineață bătea la ușa camerei mele de la hanul lui Simeon un tânăr frumos și elegant; chipul lui nu-mi era necunoscut; întrebându-l de objectul unei vizite atât de matinale, îmi răspunse;

— Eu, domnule, m-am întâmplat să mă găsesc aseară la birt la Găbran și am urmat toată conversațiunea ce ai avut cu tovarășul dumitale de masă; mărturisesc că cele ce am auzit m-au pus pe gânduri și mi-au scornit niște idei asupra cărora aș voi să am și lămuriri, și părerea dumitale. Nu știu de ce să mă apuc.

— Înțeleg, ai ajuns la răspântia vieței și nu știi pe care cărare s-o iei; sfatul meu este simplu, îl dau cu plăcere oricărui voiește să-l ia, îl dau cu fericire oricărui voiește să-l urmeze. Îți zic; apucă pe drumul muncii; lucrează, ca să trăiești intr-un mod modest viața ce-ți va permite munca și

câștigul onest; caută ca în toate zilele să pui ceva cât de puțin doparte, ca să-ți îmbunătățești din zi în zi traiul, sporind câștigul din muncă cu venitul din capitalul economisit și ca să te poți susține la bătrânețe, când nu vei mai putea munci.

— Eu sunt fiul lui Sava Cizmaru, m-a pus de mic la meșteșug și mergeam și la școală; după ce a murit tata, mama a măritat surorile mele; pe una a dat-o după un subprefect și pe cealaltă după un grefier, căci ne-a rămas de la bietul tată-meu avere bunicică, iar pe mine n-a mai vrut să mă mai lase la meșteșug; m-a dat în pension la colegiu. În toți anii am luat premii, că eram obicinuit cu munca, la esamene ieșeam tot cu eminență. După ce am trecut clasele, m-am dus la ministru, să-mi dea și mie o slujbă; m-a tot purtat cu vorba trei ani; c-o să mă puie mâne; tot că nu e post vacant; și văd pe toată ziua numiri în Monitor, și eu, tot pe dinafară; mi s-a urât să tot urc la scări. Dac-aș ști că este cum ziceai dumneata aseară, mai că m-aș apuca de cizmărie; că, uite, nu mi-e rușine; într-un an de zile, dacă aș lucra cu două-trei calfe cari știu eu, niște băieți cari au învățat la noi, și cu mașinele cari am văzut c-a ieșit acuma, îmi pui capu c-aș face cizme întocmai ca acele care am văzut la fereastră la Brand, în ulița Lipscanilor; numai dacă aș ști că un meseriaș este și el folositor țării lui și că industria este o parte integrantă și esențială a progresului; pentru că tot ce doresc este să văd patria mea civilizată.

— Când te voi vedea, tinere, dinaintea unei mașini, ducând toată săptămâna o viață laborioasă și duminicile petrecându-le în ascultarea serviciului divin, în citirea unui ziar instructiv, în distracțiuni cari desfătează sufletul, fără a corumpe inima și spiritul, nici vătăma sănătatea, ascultând la vreun teatru o dramă sau o comedie morală sau asistând la o conferință asupra unui subiect literar sau științific, voi fi plin de speranță pentru viitorul românilor, voi fi mândru de adeptul ce am făcut, și orele petrecute aseară la Găbran vor conta între cele mai bine întrebuințate.

Dar fiindcă te văd preocupat de dorința de a face să fie și România o țară civilizată, nu voi într-această privire să rămâie cea mai mică neînțelegere asupra cuvintelor; *om civilizat, popor civilizat, oraș civilizat, țară civilizată*, ce auzim pe tot minutul și asupra cărora am observat de multe ori un fel de

confuziune despre sensul ce fiecare le dă; de aceea voi să-ți spui cât voi putea mai limpede ce înțeleg eu cu zicerea *civilizațiune*.

Să ne întrebăm puțin: de ce se cuvine a numi pe englezi, pe francezi, pe italiani și pe germani popoare civilizate, și cu ce cuvânt se refuză acest titlu hordelor unor părți ale Asiei, ale Africei și pieilor roșii din sudul Americei? De ce Londra, Parisul, Berlinul, Viena, Petersburgul, Roma, Florența, Neapoli sunt orașe mai civilizate decât Bolgradu, București și Constantinopole; de ce olandezul este mai civilizat decât tătarul, și danezul mai civilizat decât bulgarul? Lăsând la o parte orice considerațiune filologică și ținând în seamă numai înțelesul curat practic, vulgar cum am zice, iată ce observăm:

Când într-un popor găsim oameni onești, afectuoși, binevoitori, îndatoritori, oameni cari trăiesc în bună înțelegere între dânșii, cari au simțul moral al binelui și al dreptului, oameni fără viciuri, învățați, muncitori, cari trăiesc cu îndestulare din productul ostenelei lor, procurându-și toate trebuințele vieței materiale, mulțumirile spiritului și ale inimei; când în mijlocul lor găsim securitate și garanție pentru avere, pentru onoare și pentru viață, respect pentru dreptul fiecăruia, zicem că acel popor este civilizat.

Când, din contra, găsim oameni cu cari trebuie să fim necontenit atenți, ca să nu devenim victima relei lor credințe; în mijlocul cărora trebuie să stăm armați în contra hoților, oameni cari nu fac nici o distincțiune între omul muncitor și cel trândav, între omul onest și între hrăpitor; oameni cu prejudecăți și superstițiuni și netolerenți, cari nu respectă convicțiunile și credințele altora, cari, în loc de a protege, persecută, în loc de a iubi, urăsc, în loc de a voi binele unul altuia, se pizmuiesc între dânșii, se persecută unii pe alții; zicem că acel popol nu este civilizat.

Când într-un oraș sau într-o țară găsim trai bun și plăcut, case curate, bine aerate, frumos mobilate, împodobite, strade curate, luminate, bine pavate, drumuri pe cari se pot transporta oamenii și mărfurile de la un loc la altul cu înlesnire și ieftin, când găsim în abondență toate trebuincioasele vieței materiale, morale și intelectuale, zicem că acea țară, acel oraș sunt civilizate.

Când, din contră, vedem bordeie, case rău zidite și umede, mahalale întregi înecate în baltace, în noroi și-n gunoi, unde se respiră un aer mefitic, unde nu poate trăi cineva fără pericolul sănătății și al vieței, unde nu poate călători decât înconjurat de păzitori armați, unde nu se poate transporta nici om, nici lucruri de la un loc la altul decât încet, scump și anevoie, zicem că acel oraș, acea țară nu sunt civilizate, că sunt locuri barbare.

Să analizăm puțin aceste idei și să căutăm să ajungem, dacă se poate, la o concluziune, la o formulă științifică. Să cercetăm mai întâi cum și ce fel oamenii pot deveni muncitori, onești, afectuoși, binevoitori, îndatoritori și drepți; prin ce mijloace se pot opri de a fi hrăpitori, înșelători, invidioși, intriganți, leneși și nedrepți?

Să ne închipuim un popor lăsat instinctelor celor rele și să-l comparăm cu un alt popor la care omul din frageda sa copilărie, necontenit și pretutindeni, la școală, la biserică, în familie, în adunări, în atelier, în prăvălie, la teatru, la preîmblare, la petreceri, pretutindeni învață a cunoaște și a practica preceptele moralei evangelice, unde prin educațiune, prin studii și prin esemple, se obiciniuesc și se identifică cu ideile salutării de a iubi pe aproapele său ca pe sine însuși, de a nu face altuia ceea ce lui nu i-ar plăcea să i se facă și de a face oricui ceea ce ar voi să-i facă lui altul; unde fiecare se obicinuiește a respecta libertatea tutulor; putem zice a priori că cel dântâi trebuie să fie un popor rău și barbar, iar celalt, un popor bun și blând. Statistica vine și confirmă prin cifre aceste previziuni și le transformă în adevăr netăgăduit prin înregistrarea faptelor ce se petrec; ne arată că acolo unde învățătura moralei și a Evangeliei este mai răspândită, crimele sunt mai puțin numeroase și că ele scad cu cât un popor devine mai luminat și mai avut, și putem zice cu certitudine că unul din elementele indispensabile pentru civilizațiunea unui popor este ca legile moralei evangelice și filozofice să fie cunoscute și aplicate și că un popor este cu atât mai civilizat în privința morală cu cât acele legi dobândesc o mai mare sancțiune morală și o aplicațiune mai întinsă.

Dacă partea morală constituie baza civilizațiunei societăților, ea însă nu este întregul edificiu, ea nu este toată civilizațiunea, și s-a putut vedea în istorie popoare foarte înaintate în comparațiune cu altele întru ceea ce

privește la cualitățile sufletului și moravurilor, dar cari în alte privințe să fie mai înapoiete, precum putem zice pentru multe horde ale societății arabe. Dar să trecem acum și să cercetăm cum și ce fel, într-o țară, se poate dobândi o viață lesne și plăcută, drumuri bune, orașe frumoase și curate, petreceri și mulțumiri care hrănesc spiritul și-l înalță, formează rațiunea și gustul frumosului și al binelui. O țară, ca să ajungă la aceste rezultate, trebuie neapărat ca oamenii ce o locuiesc să fi muncit cu trupul și cu spiritul ca să afle, să cunoască și să aplice legile și preceptele științelor, să fi profitat în lucrările lor de toate descoperirile în arte și în meșteșuguri, să fi lucrat ca să producă și să fi păstrat escendentul producțiunei lor, ca să-și crească mijloacele de a esecuta acele lucrări. Nu-și poate închipui cineva ce cunoștință de legile și de preceptele științelor economice, himice, industriale și higienii ce trebuiesc pentru a crea și a întreține un port, un canal, o stradă, scurgerea apelor în orașe, aerarea caselor, distribuțiunea apei și a luminei, comunicațiunele prin strade de fier, prin șosele, prin râuri navigabili, hale curate, spitaluri sănătoase, cazărmi, săli de teatruri bine aerate, încălzite, luminate și acustice! Toată știința în arte și în mecanică, toate cunoștințele inginerești au trebuit să concure în localul espoziținei universale din 1867, ca să dea acelui palat minunat prennoirea regulată a aerului trebuincios, circularea apei, a gazului și a aburului necesariu; au trebuit combinațiuni ingenioase și invențiuni de mașini noi pentru înlăturarea mirosului exalat de numeroasele bucătării grămădite într-acel local. Câtă știință, câtă putere și ce capital întrebuințat la facerea canalului de Suez, a drumului-de-fier metropolitan care străbate Londra pe sub strade și case dintr-o margine la alta a orașului, câtă muncă și câtă îndemânare la străpungerea muntelui Cenis, câtă știință la inginerii cari se ocupă a găsi cum să facă un drum-de-fier peste Canalul Mânecii (La Manche), ca să unească Englitera cu Franța!

Putem dar zice că o țară este civilizată când legile științelor, a artelor și a meșteșugarilor sunt aplicate și că o țară este cu atât mai civilizată cu cât acele legi găsesc o aplicațiune mai mare și mai întinsă.

La apărarea teritoriului, pentru sicuritatea locuitorilor și pentru prevenirea faptelor celor rele, trebuie să concure legile naturale, legile pozitive, cunoștințele de politică, de diplomație, de artă militară și de

strategie, o mulțime de industrii pentru confecționarea mașinelor și materialurilor de rezbel; pentru împodobirea orașelor cu grădini, cu monumente, cu gliptoteci, cu pinacoteci, cu muzeuri, trebuie să concure legile și cunoștințele de istorie, de arhitectură, de sculptură, de pictură și de istorie etc., etc.

Se poate dar zice într-o singură formulă că: *civilizațiunea este fonc̦ionarea activă și complectă a legilor și a cunoștințelor omenești, religioase, morale, fizice, industriale și estetice*.

Această aplicațiune nu se poate face dintr-un moment într-altul; ea cere lucrarea timpului, o acțiune constantă, o muncă neîntreruptă a tutulor; muncă prin care moravurile devin din ce în ce mai blânde, mai plăcute, mai tolerente; prin care adevărul gonește prejudecățile, știința ia locul eresurilor; prin care raporturile și relațiunile oamenilor între dânșii se înmulțesc, ura și invidia cedează locul lor iubirei și toleranței. Fructul cuceririlor unei generațiuni, trecând moștenire generațiunilor următoare, se perpetue și se dezvoltă din generație în generație, din an în an, din zi în zi.

Într-acest mers al omenirei, de multe ori practica a precedat descoperirea legilor științei care conduc acele fenomene, precum adesea cunoștința legilor fizicei, chimiei și ale mecanicei au fost fecunde în aplicațiunile lor la arte și la industrie; dar și într-un caz, și în celalt nu putem zice că n-a concurs știința la dezvoltarea și îmbunătățirea societăților omenești și că toate ramurile ei n-au conlucrat ca acea dezvoltare să se poată face în toate părțile care constituie bunăstare și fericirea omului.

Deși cultura sentimentelor virtuței, literatura și frumoasele arte par a fi distincte de meșteșuguri, de meseriile industriale, de agricultură și de comerț, care sunt sorgintele propriu-zise ale bogăției materiale ale unui popor, dar nu este mai puțin adevărat că există o acțiune a unora asupra celorlalte; unele națiuni au devenit libere și morale fiindcă erau avute, și altele au devenit avute pentru că principiile de moralitate și de libertate au împins pe membrii lor a munci și a păstra. Este netăgăduit ca credințele politice și religioase ale unui popor au o mari înrâurire asupra avuției, precum și avuția are la rândul ei influență neînlăturabilă asupra relațiunilor sociale cari modifică și îndreptează la rândul lor legile și credințele.

Progresul sau zborul civilizațiunei poate începe de la un căpătâi sau de la altul, sau de la mai multe puncturi deodată; destul ca ținta să fie întinderea aplicării legilor și cunoștințelor omenești. Droz zice că „cele două mijloace de a înainta civilizațiunea sunt de a propaga morala și industria, căci printr-însele obiceiurile devin mai binevoitoare și averea mai generală”.

După definițiunea la care ne-a condus raționamentele prin care am trecut, definițiune simplă și care ne dă o idee lămurită despre sensul zicerei, observăm că zicerea civilizațiune nu este o espresiune absolută a unei idei, a unei stări sociale; nu este o cuantitate fixă, constantă și invariabilă, ponderată și mărginită; ci este o espresiune relativă și variabilă, un raport, o cuantitate mai mare sau mai mică, după starea lucrurilor, a țărilor, a popoarelor sau a orașelor ce comparăm; este ca dânsul fără margini, ca și perfectibilitatea; este mersul necontenit și neîntrerupt spre perfecțiune, de care ne putem apropia fără de a o putea ajunge vreodată și pe care Guizot o esprima prin cuvintele: *Civilizațiunea este iuțeala progresului*.

De vom compara între ele două țări civilizate, se pot înfățișă mai multe cazuri; putem foarte bine găsi că una să fie mai înaintată decât cealaltă în unele privințe și mai înapoiată într-altele; precum se poate foarte bine ca un popor să fie mai puțin înaintat decât altul în partea morală și intelectuală și să posede orașe mai frumoase, mai bine ținute, mai bine păzite decât ale celuialt, într-un cuvânt, o viață materială mai îngrijită; precum asemenea se poate ca în mijlocul unui popor plin de moralitate și de virtute să existe până la un punct lipsă de trai confortabil; dar acestea sunt niște anomalii, niște întâmplări destinate a dispare în curând prin forța lucrurilor, pentru că marea dezvoltare a culturei unei părți constitutive a civilizațiunei trebuie să deștepte pe celelalte și să împingă la dezvoltarea lor. S-au găsit moraliști cari au crezut, precum ziceam aseară, că o prea mare dezvoltare a civilizațiunii materiale depărtează pe om de natură și că dezvoltarea artelor și a meșteșugurilor corump în loc de a moraliza; în privința aceasta, astăzi nu mai există temeri, nici îndoială. „Deși mulțumirile ce ne procură civilizațiunea cea mare ne depărtează de natură, dar luminele și bunul-gust ale aceleiași civilizațiuni ne întoarce către dânsa”, zice Lacretelle.

Strâns legate între dânsele, ramurele științei omenești nu pot lucra asupra unei societăți unele fără altele. Știința este una, cum zic astăzi învățații. Este evident că un om nu poate fi pătruns de datoriile sale morale către dânsul și către semenii săi dacă nu este muncitor, producător și păstrător; nu poate fi producător, fără știință, fără de a găsi în inteligința sa mijloacele de a îmbunătăți soarta sa, fără de o judecată sănătoasă, prin care se poate deosebi adevărul din eroare și prejudecăți, ca să poată înlătura obstacoli cari se împotrivesc progresului.

Instituțiunele politice, stabilimentele de educațiune și de învățătură, biserica, casele de binefacere, muzeele, fântânele, halele, piețele, teatrele, grădinile, salubritatea, înfrumusețarea orașelor, înlesnirea comunicațiilor sunt productul acțiunei simțirilor morale asupra trebuințelor fizice ale societăților moderne; o dezvoltare exclusiv morală, lipsită de orice aplicațiune la natura fizică lipsită de mijloacele ce ne dau industria și cunoștințele mecanice, ar avea de rezultat o exaltare a spiritului, care s-ar rezolva printr-o scădere a rațiunei, printr-o aprindere a imaginațiunei, care ar duce până la stravaganțe, ceea ce vedem la unele secte religioase ale Orientului, mai cu seamă la derviși. Asemenea, și o dezvoltare exclusiv materială, dacă ar putea exista, ar duce drept la o scădere fatală a simțurilor inimei, la egoismul cel mai absolut; și orcât de mare ar deveni acea dezvoltare materială a unui popor, ea, de nu va fi susținută de credințele morale și religioase, l-ar pune pe tot minutul în pericolul de a cădea, de a pieri chiar; o dezvoltare disproporționată între acești doi factori ai societăților, o covârșire prea mare a unuia asupra celuilalt este un pericol. Aceasta este istoria înălțărei și decadenței societăților antice, căzute de multe ori dintr-o stare de mărire și de strălucire într-o stare de umilire și de înjosire, când a sacrificat o parte celeialte; necunoașterea progresului în una sau într-alta nu poate să nu aducă zdruncinare și cădere, precum necunoașterea moralei creștinești a adus decadența Romei și necunoașterea științei filozofice a adus căderea arabilor. Un popor trebuie să fie neîntrerupt la înălțimea cunoștințelor din epoca în care trăiește. Un popor care ar rămânea staționar în cunoștințele sale ar fi un popor al căruia viitor este compromis; existența lui s-ar periclita în tot momentul, întocmai ca reputațiunea de învățat a unui om care nu ar urma progresul descoperirilor și

ideilor umanității. Arhimede și Euclide, de s-ar deștepta astăzi numai cu cunoștințele din timpul lor, cunoștințe care i-au făcut nemuritori, ar fi niște ignorenți în comparațiune cu cei mai modești elevi ieșiți din studiile gimnaziale. Un popor care nu are oameni de știință, oameni cari să se identifice cu respectarea și cu propagarea preceptelor științei morale și politice, care nesocotește artele și meșteșugurile nu poate fi decât un popor necivilizat; se conduce de eresuri și de prejudecăți; este espus în tot minutul a deveni victima lingușirei, a pasiunei și a instinctelor celor rele, de care numai absolutismul și demagogia pot profita.

— Înțeleg că trebuie să stimăm știința și oamenii cari o practică, dar apoi cizmăria este ea o știință? Ea este o meserie, și de! nu-mi cam vine să îmbrățișez o pozițiune astlel ca mumă-mei, surorilor și cumnaților mei, cari sunt funcționari, boieri cum am zice, să le fie rușine de mine.

— O meserie este totdeauna aplicațiunea științei; știința teoretică fără aplicarea la meserii nu ar avea o adevărată utilitate socială, precum matematicile abstracte nu valorează decât prin aplicarea lor la mărimile de întindere, la astronomie, la geodezie, la arhitectură, la mecanică, la mineralogie. La confecționarea unei cizme a trebuit să concurgă o mulțime de cunoștințe, aș putea zice mai toate științele, mai toți învățații; fiecare știință a trebuit să aducă contingentul său la perfecționarea acestui meșteșug, ca și la toate celelalte; e destul să enumer că pentru a dobândi o calitate bună de piele, a trebuit cunoștințele cele mai întinse de agricultură păstorală pentru alegerea soiurilor, creșterea, căutarea și întreținerea animalelor, după localitatea și după cum voim să avem piele de talpa de carâmb, de căpută, de căptușeală, de încălțăminte subțire sau groasă; pentru argăsit, chimiștii cei mai mari ai Europei au trebuit să caute și să găsească instrumenti și mașine complicate și ingenioase cu care se servesc lucrătorii cizmari. Dacă te vei gândi un moment, vei ști să-ți răspunzi dacă trebuie mai multă osteneală a inteligenții și mai multă dexteritate a mânei pentru a face un ordin către primar, de a satisface reclamațiunea unui proprietar sau arendaș decât de a face o cizmă sau un pantof. Ai făcut bine, ai făcut cuminte de ai urmat la liceu; pronunță cu respect și cu recunoștință numele taică-tău, care nu a uitat a-ți da cultura intelectuală ce ai; și să nu-ți fie rușine de o meserie care i-a

permis să trăiască o viață onorabilă, să dea copiilor săi educațiune și să le lase o avere invidiată de subprefect, de grafier și de bărbații surorilor dumitale. Să nu crezi că fierarul Krupp și pușcașul Dreise au contribuit la gloria militară a Prusiei mai puțin decât Bismarck și Moltke; generațiunile viitoare vor putea uita și pe diplomat și pe strategist, precum a uitat numele multor împărați, miniștri și generali vitezi, dar lumea nu va uita niciodată pe inventatori, precum n-am uitat noi peste șaptesprezece secoli pe Arhimede, care prin geniul său a desființat flota care amerința patria lui.

— Nu crede dumneata că mi-e rușine de meșteșugul meu, dar uite, în vremea tată-meu, erau puțini cizmari în țară, dar acum au venit o grămadă de nemți și de ovrei cari fac cizme și pantofi, și nu venea nici atâtea cizme gata de la Paris și de la Viena. Înainte vreme era bine că nu se făcea cizmar cine vrea; trebuia mai întâi să fie primit de braslă, să fie înscris la stărostie, și numai dacă era loc i se da voie să deschiză prăvălie. Ar fi bine ca guvernul să nu lase să intre în țară nici meșteri, nici calfe, și când ar veni marfă gata, s-o facă controbonț la graniță; furniturile de cizme, de curelărie să se dea la români, iar nu la nemți, la francezi și la ovrei; s-ar învăța streinii minte, și ai vedea cum ne-am face și noi nu numai cizmari, dar și ceasornicari, și mașinișți, și fierari, și de toate; dar când știi că vine neamțu și ovreiu și-ți ia pânea de la gură, nu-ți mai vine să te apuci de nimic. Eu, de exemplu, uite, mâne m-aș apuca de cizmărie, aș lăsa și slujbă și tot, că mi s-a urât; uite, îmi crapă obrazul de rușine, eu, om zdravăn în toată firea și în toată puterea, să plec în toate zilele cum mă scol, ca milogii, să mă căciulesc și să mă bocesc pe la miniștrii și pe la ciocoii lor, cari mă poartă cu vorba; ba unu mi-a luat și parale; și pentru ce? ca să mă văz la bătrânețe ca într-o oglindă în *paraponisitul chivernisit* sau în *haimana oficial*, *trecător prin Monitor* al lui Alecsandri.

— Vorbești de meserii întocmai precum vorbea de comerț dulcele meu amic d-aseară; în adevăr, acum zece-douăzeci de ani erau mai puțini cizmari decât astăzi, dar dacă vei întreba pe bătrâni, îți vor spune că atunci și populațiunea Bucureștiului nu întrecea șaizeci sau șaptezeci de mii de locuitori, în vreme ce astăzi d. Frunzescu de la biuroul statistic ne spune că sunt două sute șaizeci de mii; dar să primim această cifră numai pe jumătate,

vezi că populațiunea aproape s-a îndoit din cât era; bătrânii îți vor mai spune că mai că nu se găseau cizme gata, în vreme ce acum sunt o mulțime de prăvălii pline cu cizme de Viena și de Paris, ceea ce dovedește că consomațiunea încălțămintelor s-a mărit și că mai este loc în București și în provincii pentru mulți cizmari încă. Apoi dacă s-ar da un privilegiu sau un monopol pentru zece, douăzeci sau o sută de cizmari, ca numai ei să facă și să vânză încălțăminte, ce cuvânt ar mai fi, mă rog, ca un asemenea bine să nu se facă și croitorilor pentru haine, și pălărierului pentru pălării, și tâmplarului pentru mobile?

— Eu nu zic să nu se dea la toate braslele, la toate meseriile drepturi, cum a fost și este și în alte țări.

— Dar nu ții în seamă că consecința unei asemenea măsuri ar fi ca în loc de a plăti surtucul și pantalonii ce porți cu zece galbeni, cum îi plătești astăzi, le-ai plăti cu doisprezece, cu cincisprezece și cu douăzeci; că în loc de a plăti cizmele și pălăria câte un galben și jumătate, le-ai plăti poate câte doi și trei, și dacă peste impozitele de astăzi, care sunt destul de grele, am fi siliți să mai plătim cu toții fiecare câte patru și cinci sute de lei pe an în folosul acelora cari ar voi să trăiască și să se îmbogățească, obligând pe toți să le plătească câte o contribuțiune sau mai bine câte o geremea, ar fi a sărăci pe toți fără de a îmbogăți nici chiar măcar pe fabricanții români cari, printr-acest mijloc, nu ar crea niciodată o industrie națională. Este dovedit că protecționismul, prohibițiunile și monopolurile, deși au putut câteodată îmbogăți pe unii meseriași, dar ele nu au favorizat niciodată industria, și totdauna a păgubit pe consumator. Apărătorii sistemului protecționist, detractorii libertății industriale și comerciale, inimicii liberului schimb strigă că concurența nu profită decât consumatorului; uită, zicând acestea, că consumatorul ești dumneata, el, eu, toată lumea și că a opri liberul schimb și concurența este a impune pe toată lumea și a omorî comerțul și industria.

Eu cred că la noi nici concurența obiectelor fabricate în străinătate, nici concurența meșterilor străini și ovrei nu ne poate opri de a ne aplica la meserii, pentru că avem o mulțime de esemple de cizmari, de croitori, pălărieri, fierari, tapițeri, modiste, legători de cărți, cari nu numai că se susțin foarte bine cu toată concurența ce li se face, dar prosperă, cumpără case și

moșii și tot vin nencetat; n-avem decât să cercetăm cari sunt proprietarii de astăzi ai caselor celor mari și frumoase din stradele cele mai principale din capitală.

Sunt industrii cari, cu un capital modest și cu lucrători de acei ce am putea găsi lesne la noi, nu numai s-ar putea fabrica îndestul, ca să satisfacem consomațiunea dinântru țării, dar chiar s-ar putea produce pentru esportațiune; astfel sunt fabricarea postavurilor groase, a pieilor, a stearinei, a cordajelor, a pâslelor și o mulțime de altele.

Dacă voiți voi, tinerii, să aveți o patrie română, puneți-vă pe industrie, deveniți producători; lucrați împreună; în loc de a conta să câștigați cu efecte, cu împrumuturi d-ale statului și cu agiotagiu, asociați capitalul vostru cu munca, deschideți prăvălii, înființați ateliere, formați o casă de credit industrial, la care acei cari voiesc să muncească să poată găsi avansuri cu care să-și poată procura mașinele și instrumentele de lucru cu un procent drept și cuviincios; pentru întreprinderile cele mari, să căutăm soluțiunea în asociațiuni, interesând la beneficii atât capitalul, cât și munca. Când generozitatea și iubirea de omenire ne împinge a contribui pentru vreun institut de educațiune, pentru copii sărmani, să căutăm a nu arunca acele ființe în vârtejul vieței, dându-le gusturi și aspirațiuni pe care cei mai mulți n-o să le poată realiza, să nu azvârlim tineri și tinere în brațele neprevăzutului fără să cunoască căpătâiul de la care pot să apuce viața; ci să căutăm a da societății oameni cari să-i dea conducători de mașini, artizani experți în meseriile acelea cari cer cunoștințe mai întinse și un aprantisagiu mai lung; îngrijitoare de copii, cusătoare meștere, iar nu aspiranți de foncțiuni și de copiști de cancelarie; să nu mai înmulțim numărul înspăimântător deja de aspiranți și aspirante, de coconi și de coconițe. Dumnezeu a vrut de s-au realizat multe din dorințele românilor, trebuie acum și dumneavoastră, generațiunea care se rădică, să vă dați o misiune, să o cunoașteți și s-o urmăriți cu stăruință. Cea dântâi datorie este a căuta a nu fi o sarcină pentru singurul producător român, pentru plugar; să nu căutați ca greutatea statului să crească cu numărul tinerilor cari ies din școale, ci, din contra, fiecare inteligență să fie o bogăție nouă dobândită țării; fiecare să producă cel puțin cât consumă, el și familia lui; luminându-ne, lepădând ignorența și

prejudecățile, rușinându-ne de incapacitate și de trândăvie și mândrindu-ne cu orce muncă, cu orce meserie, se poate da o existență onorabilă și îndestulătoare. Numai astfel puteți opri frumoasa noastră țară de a deveni prada ovreilor și a traficului străin; altfel, vom dispare dinaintea germanului, precum dispare autoctonul Americei dinaintea activului yankee, mai repede decât dinaintea cruzilor tovarăși ai lui Fernand Cortes.

Lumea aparține libertății și activității.

— Aș crede că ai dreptate dacă nu aș vedea că este o idee generală în țară la noi, un fel de credință că nu putem prospera în industrie și în comerț pe cât timp guvernul nu va lua măsuri în contra meșterilor nemți și ovrei și în contra mărfurilor străine. N-ai văzut colo pe Podul Târgului d-afară și pe lângă Doamna Bălașa o grămada de prăvălii pline de fete de ovrei cu câte o mașină de cusut? Cum vrei să se mai hrănească fetele de român?

— Este trist a spune că și acum doi-trei ani, când nu existau acele ateliere, nu găseai romînce cusătoare, și dacă ovreicele s-au apucat de această industrie și au înființat acele stabilimente, este pentru că se căuta cusătura și nu se găseau cusătoare. Cât pentru ideea generală de care vorbești, trebuie să știi că multe erori în lume ajung atât de puternice, încât ele persistă chiar când omul vede limpede ca lumina zilei că a se supune ei este o pagubă; trebuie un oarecare curagiu, o putere de caracter ca să rupă cineva cu erorile și cu prejudecățile, cu obiceiurile și cu ceea ce putem numi inerția; aceste rezistențe trebuiesc combătute cu stăruință de acei cari judecă și cari sunt luminați prin studiu și prin experiență; a trebuit timp chiar lui Galileu și lui Columb ca să facă pe oameni să vază și să convină că pământul se învârtește și că exista și un alt continent mare peste ocean, cu toate că ei dovedeau teoremele lor prin știința aceea la ale cărei demonstrări nu este nimica de replicat.

Pretutindeni și totdauna dorința acelui care are ceva de vânzare este de a vinde din acel obiect numai el, și altul nu; căci este natural a crede că ar vinde mai cu preț și chiar pe cât ar voi să ia. Asemenea și dorința acelui care cumpără este de a găsi mai multe prăvălii cu marfa ce caută, ca să poată alege pe cea mai bună și mai ieftină. Prin natura lui, omul este egoist; fiecare caută mai mult la binele său individual decât la ceea ce convine celorlalți. Cea mai

mare abnegațiune ce i-a putut cere Dumnezeu este de a iubi pe aproapele său ca pe sine însuși. A pretinde să treacă peste această limită, ar fi a-i cere sacrificii mai presus de natura și de puterile celor mai mulți; tendința moralei sociale nu poate fi alta decât d-a lumina și d-a face pe om să se suie la gradul intelectual acela unde fiecare să înțeleagă și să simță că omul nu poate găsi binele său personal decât în ceea ce poate fi folositor celorlalți și că prosperitatea unei societăți nu începe a se manifesta decât atunci când se dezvoltă concordanța cuviinței individuale cu binele general.

Știința economică nu face alta decât a cerceta, a cunoaște și a propaga legile cari pot împinge societățile către acel rezultat și a combate erorile și prejudețile cari împiedică popoarele în dezvoltarea și îmbogățirea lor; se luptă în contra instituțiunilor acelora cari direct sau indirect supun pe unii, a îmbogăți pe alții cu paguba tutulor. Ea este o știință care nu cere omului nici sacrificii, nici abnegațiune; tot ce-i cere este o chibzuire luminată și liberă asupra intereselor sale. Combate privilegiurile și monopolurile; dar nu pretinde de la nimeni să nu profite de inteligența și de știința sa, ba chiar de împrejurări, ca să realizeze beneficii și să-și sporească bunăstarea individuală. Un îngrijitor de copii într-un pension, Lyne, are norocita idee de a combina câteva țevi de fier pe care le rădică într-o clipă după cum vrea; le face să serve ca semnale pe drumurile-de-fier, instrument folositor și comod, product al inteligenții sale; vinde aceste instrumente pe prețul care-i convine mai bine, câștigă de zece, de douăzeci de ori cât îl costă fabricarea și realiză prin aceasta beneficiuri însemnate; dar fiindcă altul nu știe a face acest instrument, care nici n-ar fi existat fără dânsul, își face un monopol legitim și devine avut. El nu a luat nimic de la nimeni, nu supune pe nimeni la o dare silită. Un neguțător se întâmplă să aibă magaziile sale pline de bumbăcării plătite la fabrică pe prețul din anul 1860, de exemplu pe un galben topul de madapolan, vine deodată rezbelul în Statele Unite ale Americei, prețul bumbăcăriilor se suie pretutindeni; marfa toptangiului nostru din București se suie în fiecare zi ca în toată Europa, fiindcă nu mai vine materia întâitoare, și *regile Bumbac*, cum zic englezii, închide deodată fabricile din Manchester. Negustorul nostru, profitând de o împrejurare nenorocită, își vinde marfa cu prețurile peste măsură de mari și se înavuțește în câteva luni, realizând

beneficiuri de 250 și de 300%. În acest caz a fost de fapt un fel de monopol, un privilegiu, s-a îmbogățit din prevederea sa, poate chiar dintr-o întâmplare independintă de voința sa, dintr-o eroare de corespondență sau din lăcomia fabricantului care i-a trimis marfă mai multă decât ceruse; adevărul însă este că el n-a supus pe nimeni la o dare silită, forțată, căci orcât de liber era fiecare să caute sau să aducă acele stofe, nu ar fi putut să și le procure nici mai ieftine, nici de o cualitate mai bună.

Un impiegat dintr-o casă de bancă din Viena este trimis să ducă niște bani principelui Metternich; făcând anticameră, până să isprăvească acel ministru convorbirea sa cu ambasadorele Engliterei, surprinde secretul blocului continental îndreptat în contra Franței; aleargă la cantor și comandă tutulor corespondenților casei să cumpere pe seama lui individuală tot bumbacul disponibil din Egipt; polițele de plată sosesc înspăimântătoare; dar totodată și prețul bumbacului se suie, și impiegatul inferior al casei realiză o avere colosală. Acesta era român din Macedonia și a lăsat un nume istoric în finanțe.

Cu cât un obiect este mai căutat, cu cât comerțul sau fabricațiunea lui va fi mai restrânsă, cu atât acei ce-l speculă și-l fabrică pot realiza beneficii mai mari; de aci vine că comerciantului, fabricantului sau meșterului nu le place a vedea pe altul vânzând sau fabricând aceeași marfă; și poți să fii încredințat că chiar de nu ar fi fost ovrei acela care adusese rachiu la Pipărați, tot n-ar fi plăcut popii de ieri seară; de ar fi fost român și chiar rudă cu dânsul, tot ar fi căutat să-l depărteze. Precum cârciumarului și băcanului nu le place a vedea că se deschide o altă cârciumă sau băcănie în vecinătate, asemenea și cizmarul sau croitorul se zbârlește și se întristează când vine în satul, în mahalaua sau în orașul său un alt cizmar sau un alt croitor. Voi zice și mai mult: chiar oamenii cari esersează profesiuni liberale, cari au trebuit să dobândească o educațiune mai îngrijită și să facă studii mai întinse, medici, avocați, profesori, nu văd cu plăcere venirea unui coleg în profesiunea lor, mai cu seamă când îi descopere vreo superioritate.

Cu cât o națiune este mai înapoiată, cu atât tendința către privilegiu și monopol este mai tare; fiecare ar voi să-l dobândească pentru sine singur de s-ar putea, sau cel puțin să-l mărginească la un mic număr de oameni cu cari

să se poată înțelege; se preocupă foarte puțin că beneficiul ce ar realiza printr-acel drept ar fi în paguba și detrimentul consomatorilor pe care îi supune la o dare nedreaptă și-i obligă a se servi de o marfă de cualitate mai proastă decât aceea ce s-ar putea procura.

Cu cât rațiunea este mai puțin formată, cu cât o societate este mai înapoiată în ideile de dreptate, de egalitate și de libertate și cu cât cunoștințele economice sunt mai puțin răspândite, cu atât tendințele către protecționism, prohibițiuni, monopol și privilegiuri sunt mai pronunțate, și trebuie să convenim că d-abia de puțini ani încoa știința economică a început a se coborî de la înălțimea catedrelor facultăților și a scrierilor voluminoase la un nivel la care să se poată adăpa și mulțimea. Chiar în societățile cele mai culte se găsesc încă tendințe către acel egoism rău înțeles; prejudecățile și eroarea sunt atât de înrădăcinate, încât, deși se face uneori un pas înainte, tot vedem câteodată un regres, o întoarcere către un trecut condamnat; așa, de exemplu, pe la începutul secolului, desființându-se corporațiunele în unele părți ale Germaniei, în Hessa, Hanovra, Oldenburg, mai în urmă guvernele au fost silite a le reînființa; atât numai că, o dată ce s-a făcut lumina, deși ar mai veni întunericul, el nu va putea dăinui; în acele locuri nu au trecut mulți ani după acea reacțiune, și iarăși s-au desființat, și astă dată pentru totdauna. În acele părți ale Europei civilizate, prejudețul a fost și este încă atât de tare, încât mai lesne s-au putut ataca și doborî drepturile feodale ale baronilor decât a se atinge de organizațiunea corporațiunilor; dar ideile își fac loc pretutindeni, rezistența nu le mai poate ține piept, și vedem acele privilegiuri ale corporațiunilor căzând și desființându-se mai pretutindeni prin ceea ce se numește forța lucrurilor, și în multe locuri fără ca guvernul și legiuitorul să fi luat cea mai mică măsură; au căzut și cad prin răspândirea luminelor economice printre clasele industriale și comerciale. Se face în privința liberului schimb, a liberei navigațiuni, a suprimării vămilor și a libertății industriale ceea ce economiștii englezi au numit o *revoluțiune mută*; se împlinește profeția lui Adam Smith prin progresul zilnic ce se face în artele mecanice și himice, prin aplicarea aburului la fabricațiuni, prin descoperirile și aplicațiunile cari au dat naștere acelor ateliere colosale, ca niște orașe, unde se mișcă, cu preciziunea unui orologiu, mii de lucrători de zi și de

noapte; unde puterea omului se însutește prin întrebuințarea mașinelor și unde transformările materiei se fac într-o clipă mai lesne, mai bine și mai ieftin decât se făcea înainte prin dibăcia omului, care nu se dobândea decât după o viață întreagă de exercițiu. Drumurile-de-fier și navigațiunea cu vapor au apropiat distanțele și au înlesnit relațiunile într-atât, încât legi de o plată de vamă mare, prohibițiuni și monopoluri nu numai că nu se mai pot suferi, dar nici nu mai pot fi păzite cu eficacitate.

Cu toate acestea, prejudecățile sunt atât de îmbătrânite, încât trebuie încă luptă mare, scrieri însemnate ca să le risipească. În Franța, unde instituțiunea corporațiunilor s-a desființat în urma unei revoluțiuni care avea dreptul omului de punct de plecare, se mai găsesc și astăzi tendințe protecționiste nu numai în clasele puțin culte, dar chiar printre oamenii a căror inteligență mișcă și domină mulțimea. Acele idei însă nu sunt crezute adevărate; cei mai mulți se servă de dânsele ca de un mijloc de popularitate sau sunt o pornire interesată personal; astfel am văzut că, cu toată evidența cifrelor, s-a atacat cu violență ideile economice cari au suit producțiunea Franței la cifra de douăzeci și trei de miliarde de franci pe an și a dus comerțul la opt miliarde, cifre pe care cel mai optimist n-ar fi îndrăznit să le pronunțe cu zece ani înainte, când s-a încheiat tractatul de comerț cu Englitera, tractat în contra cărui a strigat și strigă și astăzi unii. Ceea ce s-a petrecut în zilele din urmă în Parlamentul Franței cu impozitul de 167 de milioane asupra materiilor întăitoare cu drept de drawback este totodată un studiu de cel mai mare interes și o dovadă de progresul ce au făcut ideile economice.

În țările unde corporațiunile au fost rădicate odinioară la înălțimea unei instituțiuni fondamentale, înființarea lor a fost dictată de necesități mai mult politice, cari într-acei timpi n-au putut aduce piedici nici comerțului, nici industriei; ele s-au impus de sine, și guvernele nu au făcut decât a recunoaște și a regula drepturile și protecțiunea ce dobândiseră de fapt; le găsim în Europa încă din secolul al VIII-lea sub numire de *confratriae* și de *gueldoniae*; ca toate instituțiunile vechi, ele ș-au avut rațiunea lor de a fi. În Franța, Ludovic IX, organizând și armând burghezia, și-a creat o armată în contra baronilor în fața cărora nu se simțea destul de tare; prin înființarea corporațiunilor, el a izbutit a emancipa orașele de puterea feodală. Ludovic

XIV, când a instituit meseriile Parisului (*les metiers de Paris*), a făcut-o cu scop de a garanta pe locuitori în contra fraudelor și de a scăpa de o mulțime de cazuri litigioase, anevoie de judecat. Într-un timp când organizațiunea justiției și condica civilă aveau o mulțime de lipsuri, scăpa de dânsele supuindu-le hotărârii arbitrilor. Elisabetha Engliterei, când a dat Statutul calfelor (*Companions statut*), supuind pe oricine voia să devie meseriaș la cel puțin șapte ani de învățătură la un meșter bine cunoscut, obligându-l a fi primit și recunoscut maistru în arte (*master of arts*) ca să-și poată exersa meseria, a fost preocupată de prețul atât de scăzut al salariului, încât fiind insuficient pentru hrana lucrătorilor, se împovăra din zi în zi mai mult impozitul pentru întreținerea săracilor (*poor tax*).

În Europa Occidentală corporațiunile cu *decanii*, cu *capitularii*, cu *consulii*, cu *scabinii* lor contrabalanțau puterea aristocrației feodale și pregăteau poporul la instituțiunile liberale de astăzi, procurau lucrătorilor un salariu îndestulător, conserva reputațiunea productelor, perpetua secretele fabricațiunilor și garanta pe consomatori în contra fraudei, într-un timp când statele erau în lupte și turburări continue, și drumurile, nesigure de jefuitori puternici; pe când distanța ce parcurăm astăzi într-o oră era o călătorie imposibilă trei părți ale anului, și mările, pline de pirați și de corsari.

La noi, pe de o parte puțina concentrare a populațiunei prin târguri, gusturile modeste la care era obligată o aristocrație a cării avere consta în pământuri întinse, dar fără cultivatori și fără drepturi feodale asupra acelor puțini locuitori ce aveau și care, la cea mai mică nedreptate, treceau Dunărea și obligau pe domni a impune boierilor concesiuni, ca să-i înduplece a se întoarce în țară; pe de altă parte, sărăcia și lipsa de trebuințe în clasele de jos făceau traiul înlesnicios și nu a silit pe români a deveni prea laborioși; prin urmare, a ținut salariul meserielor prea suit în comparațiune cu prețul obiectelor de hrană, nepermițând industrielor producătoare de obiecte de lux a se dezvolta ca în țările acelea unde, populațiunea fiind mai deasă, pământul mai puțin roditor și clasele de jos lipsite de acest instrument de producțiune, au dat industriei mai multe mijloace de a se dezvolta și un avânt mai mare. De aceea la noi numai meseriile primitive și acele ale căror producte nu se putea aduce din depărtare, brutăria, măcelăria, lumânărăria, căvăfia,

croitoria, tabacăria, bărbieria, zidăria și dulgheria, au putut prospera până la un oarecare punt, atunci când greutățile comunicațiilor nu iertau obiectelor grele și acelora a căror valoare crește foarte puțin prin fabricațiune a lupta cu costul transportului; chiar astăzi, când orașele au început a fi locuite, salariul este urcat cu deosebire; un lucrător puțin meșter, care nu a făcut un studiu serios în meșteșugul său, un dulgher, un zidar ordinar, de exemplu, care nu știe nici să citească un desemn, nici să execute un plan, câștigă cinci-șase franci pe zi, pe când cel mai bun dulgher, zidarul cel mai dibaci și laborios, meșteri cărora le-a trebuit mai mulți ani de școală și de învățătură, care știu să desineze, să calculeze și să execute orce plan, care lucrează într-o zi de două ori cât al nostru, nu câștigă la Berlin, la Viena sau la Paris decât trei sau patru franci pe zi; atât scumpetea salariului, cât și neaplicarea lucrătorilor noștri a deveni meșteri buni face că, pe de o parte, fabricarea costă mai scump și, pe de alta, atrage lucrători străini în țara noastră.

Aceste împregiurări se reduc toate la raportul ce există între brațe și întinderea pământului unei țări, între fertilitatea pământului nostru în comparațiune cu fertilitatea pământului celorlalte țări; într-un cuvânt, chestiunea de salariu, cum zice Ricardo, a făcut că în arte și în meșteșuguri să rămânem mai înapoi decât toate națiunele Occidentului și chiar decât vecinii noștri din Orient, cu tot avantagiul ce ne dă ieftinătatea materialelor primitive. Meșterii noștri, în loc să caute cauza răului și neputința lor în nedibăcia lucrătorilor, în lipsa sculelor și în ignoranța mijloacelor mecanice, în scumpetea salariului și în micele capitaluri ce întrebuințează, au atribuit mai totdeauna răul concurenței dinafară și lucrătorilor străini cari vin în țară. Cancelariile noastre posedă o mulțime de petițiuni individuale și colective ale comercianților și industriașilor, cari mai toate se reduc la cereri de privilegiuri și de monopoluri. În 1842, când guvernul a cerut a cunoaște păsurile orășanilor bucureșteni, toate corporațiunile au înfățișat câte un memorand. Ideile ce predomina în acele espuneri erau dictate de un singur și același spirit: *tânguirile asupra lipsei de credit, în contra dobânzilor celor mari erau urmate de câteva jeremiade în contra obiectelor fabricate, aduse din străinătate, croitorii pentru hainele gata, cavafii pentru cizme și pantofi, ișlicarii pentru șepci și pălării;* cu un cuvânt, toți cereau de la guvern

prohibițiuni și protecționism prin impuneri vamale și prin limitarea acelora ce voiesc a exersa o meserie și, mai cu deosebire, avansuri de bani cu dobândă mică. Acum câțiva ani, tabacii pretindeau a se opri străinii nemți și ovrei de a mai lucra piei. Asemenea idei trezite și greșite domnesc și astăzi încă în spiritul burgheziei noastre. De ce când meșterii străini, francezi, nemți, unguri și ovrei, pot să reziste și se țin în contra concurenței ce le fac fabricatele aduse din străinătate, noi, românii, să nu o putem face? De ce să nu căutăm să ne perfecționăm în meșteșuguri și să nu căutăm a ne pune în stare de a îndeplini tot așa de bine, dacă nu și mai bine decât nemții și ovreii, meseriile de tâmplari, tapițeri, croitori, cizmari, curelari, caretași? A lua cea mai mică măsură în contra meseriașilor străini, fără de a ne pune noi a face mai bine decât ei, ar fi a lucra în favoarea industriei străine; ar fi a face ceva care ar semăna până la un punct cu greșeala în care a căzut Franța cu revocarea edictului de la Nantes. Singura măsură eficace ar fi să căutăm să facem tot așa de bine sau să-i și întrecem; și în loc ca copiii poporului să caute a fi zapcii și logofeți, mai bine să se facă meșteri buni, ca să poată trăi producând ceva, iar nu să consume numai munca altora.

Într-un timp când oricine are dreptul să aspire la trebile publice, nu se poate ca ideile eronate și greșite a unei mari părți a burgheziei să nu străbată până în palatul municipal. Când a fost vorba de a să crea venituri capitalei, a trebuit să vedem tendința de a supune la dări accizale obiectele chiar cele mai trebuințioase, precum îmbrăcămintea și încălțămintea, lemnele de foc, cafeaua, vinul...

Nimic mai legitim decât a se spori veniturile capitalei noastre, mai ales dacă acele venituri ar avea o întrebuințare bună, precum ar fi stârpirea necurățenielor și a mocirlelor, împuținarea cauzelor de boale și micșorarea țifrei mortalității; dar să se impuie cât de greu băuturile vătămătoare sănătății, localurile coruptoare moravurilor, luxul acela care este dărăpănător averilor fără de a aduce folos nici esteticei, nici bunelor moravuri, nici industriei; dar nu cred că este bine a se taxa consumațiunea pânii, a cărnii, a zahărului, a cafelei, a laptelui, a îmbrăcămintelor, a varului, a cărămidei, a cherestelei, a fierului, a luminei și a lemnului; asemenea dări nu pot nici dezvolta, nici crea

producțiune și industrie; asemenea măsuri nu pot face alt decât a stăvili progresul și civilizațiunea.

Mulți din publiciștii noștri au criticat și critică principiul concurenței, denunțându-l ca vătămător claselor muncitoare, fără însă a se pronunța pentru vreo altă școală și fără a ține poate în seamă că școala lui Adam Smith, aceea a liberului schimb, nu exclude asociațiunea lucrătorilor și participarea lor la beneficiele producțiunei. Acei publiciști s-au mărginit mai mult a imita declamările celorlalte școale în contra concurenței, confundând-o cu neomenoasa exploatare a muncei de către capital, precum se face foarte adesea. Eu cred că acei publiciști, în loc de a lumina burghezia noastră și a deștepta emulațiunea lucrătorului român, pun talentul lor în serviciul unor idei greșite și combat un rău care nu există și care nu va exista încă mult timp în țara noastră; ajung la niște concluziuni pe care știința nu le poate admite; că oriunde nu este concurență, este monopol, și monopolul, sub orice formă s-ar ascunde, este o taxă asupra acelora cari muncesc, o taxă în profitul trândăviei și a rapacității.

În loc de a arăta claselor noastre muncitoare că răul cel mai mare le vine din inferioritatea în care se află, în comparațiune cu meșterii națiunilor cari le fac concurență, și din poziția staționară în care au rămas, în loc, zic, de a arăta cavafului român că încălțămintele ce fabrică astăzi sunt întocmai ca acele ce fabrica acum cincizeci de ani; în vreme ce cizmarul din occident a ajuns a fi aproape un artist prin bunul-gust, prin comoditatea încălțămintei și prin soliditatea la care a adus lucrul ce-i iese din mână; în loc de a arăta olarului și dogarului că este rușine a fabrica oale, străchini și donițe ca acele ce trămit la Târgul Moșilor, pe când aceste meserii produc în alte părți, chiar vecine cu noi, obiecte ce admirăm ca artă, obiecte cari au făcut cunoscute lumei întregi numele lui Palissy, lui Brognard și a o sută de artiști și de învățați; în loc de a îndemna pe lucrătorii noștri să imite pe lucrătorii celorlalte națiuni culte cari știu să citească, să scrie, să calcule, să desemneze; care, când lucrează, nu pierd din ochi desemnul și nu lasă din mână cumpăna și măsura; în loc să-l povățuiască a se asocia mai mulți, a pune un capital și a se supune direcțiunii celui mai meșter dintre dânșii, să-și procure uneltele perfecționate de care se slujesc lucrătorii de aceeași meserie în alte părți, să

deschiză ateliere mai mari, să se mulțumească cu un câștig moderat, realizând câștigul cel mare prin cuantitatea de producțiune; în loc de a le arăta că protecțiunea ce doresc ar fi un titlu de incapacitate ce li s-ar da, o protecțiune a lenevirei menită a ne ține într-o stare de inferioritate eternă, li se spune că răul de care sufere industria română vine de la concurența străinilor și de la libera intrare a obiectelor fabricate în străinătate și denunță preceptul economic *laissez faire, laissez passer* (lasă să facă, lasă să treacă) ca un pericol național. Chiar așa de ar fi, ce remediu s-ar putea întrebuința în contra unui asemenea rău? A denunța unui pațient o boală incurabilă este a-1 despera și a-1 face să ducă o viață de mort-viu, în vreme ce leacul esistă în energia românului lucrător. „Acei cari cred - zice Stuart Mill - că este bine dovedit că relațiunile întemeiate pe protecțiune pot subzista dovedesc că cunosc foarte puțin natura omenească". A se servi cu argumentul că măsurile protectoare ale lui Ludovic XIV, ale Elisabethei Engliterei, ale lui Frederic II și ale împăratului Iosif a fost un ce bun este a recunoaște și împrejurările timpului de atunci, și progresul ce au făcut societățile în dezvoltarea trebuințelor, prin dezvoltarea ideilor și prin înlesnirea relațiunilor, și a nu ține în seamă nici chiar posibilitatea lucrului. Nu se mai poate tolera nicăiri a se da guvernului mijloacele și puterea de a vinde poporului toleranța de a se hrăni prin munca sa și d-a pune la mezat îmbogățirea unora prin monopoluri și privilegiuri.

Visul unor comercianți și industriași la noi, ca și în multe părți, ar fi ca corporațiunile să formeze asociațiuni obligate, ca nimeni în viitor să nu poată deschide stabilimente de comerț sau de industrie până nu vor obține voia stărostiei, adică a celor interesați; a se folosi, cu alte cuvinte, numai ei de beneficiile acelei meserii; ca *ucenicii* și *calfele* să nu poată părăsi pe un meșter până la terminile prescrise, ca nimeni să nu treacă dintr-o meserie într-alta, ca meșterii să judece și să hotărască toate prigonirile dintre meșteri și calfe, ca ei să reguleze tocmelile dintre dânșii; iar iarmaroacele, bâlciurile, brutăriile, măcelăriile să fie supuse la niște prescripțiuni sub care și concurența, și îndestularea, și libertatea să dispară cu totul; într-un cuvânt, ideile ce ai auzit că susținea interlocutorul meu d-aseară, principiile acelea, cunoscute odinioară sub numirea de *Maitrises et Jurandes*, instituțiune care

în Europa a avut de scop a clasa meseriile, a le înregimenta și de a opune burghezia orașelor, ca o putere organizată, în contra domnilor feodali, dar care mai în urmă au devenit la rândul lor un instrument de apăsare asupra poporului, puind pe lucrători, pe ucenici și pe calfe la discreţiunea meșterilor și a starostilor, a dat loc la mii de nedreptăți și abuzuri, oprind de a lucra pe acei cari voiau să exerseze o meserie dacă nu erau mai întâi admiși în corporaţiunea respectivă, admitere plină de piedici, de greutăți și de cheltuieli, ţiind sub dependința unei autorități, care era totodată și parte interesată, și judecător, pe mai toți lucrătorii orașelor, astfel încât meseriile și chiar orașele deveniseră proprietatea corporaţiunilor. Corporaţiunile deveniseră prejudiciabile, mai ales consumatorilor cari plăteau prin prețul arbitrar al obiectelor de tot felul și timpul pierdut în ucenicie, și cheltuielile de recepţiune, darurile și peșcheșurile date de bieții lucrători meșterilor pentru a-i îmblânzi la esamenele de admitere și la liberarea atestatului.

O calfă, bun lucrător, cinstit, muncitor, dacă era sărac, n-avea viitor, pentru că era totdauna depărtat de la dreptul de a lucra pe seama lui. Lucrătorii cari făceau vreo invenţiune sau vreo perfecţionare în fabricaţiuni erau persecutați. Apăsarea esersată de corporaţiuni devenise atât de mare, încât de pe la începutul secolului trecut se rădicau nemulțumiri în contra acestei instituţiuni care strivea viața și libertatea, mai cu deosebire a săracilor, supuindu-i la câte cinci și șase ani de ucenicie și la alți atâţia ani de călfărie. În Franța, încă din timpul lui Turgot, s-a încercat dezrobirea industriei și a comerţului de sub tirania meșterilor și de piedicile ce aduceau corporaţiunile dezvoltării prosperității publice și private; acest mare om de stat a încercat aceasta fără a izbuti, dar sămânța aruncată a adus fructe, și acea instituţiune anti-liberală și tiranică a trebuit să cază dinaintea proclamării libertății și egalității. În unele părți ale Germaniei, unde se mai păstrează, ele sunt combătute de cei mai distinși economiști, ca Eischen Mayer Jacob, care consideră corporaţiunile ca atentatorii libertății individuale și dezvoltării facultăților fizice și morale; le consideră ca supărătoare tranzacţiunilor și ca o instituţiune care lasă orașele în esploatare unor companii interesate.

Când știința condamnă o instituțiune, ea, deși mai poate dăinui câtva timp, dar este lovită de moarte, și căderea ei este numai o cestiune de timp.

Astăzi pretutindeni corporațiunile obligate dau locul lor asociațiunilor libere, în cari lucrătorii intră și ies cum vor, supuindu-se numai la paza regulamentelor stabilite in statutele ce-și fac acele societăți după trebuințele și tendințele lor. În orașele cele noi ale Engliterei, cari sunt, putem zice, cele mai comerciale și mai industriale din lume, precum Liverpolu, Manchesteru etc., unde instituțiunea corporațiunilor n-a esistat niciodată, societatea numită *Arts Society* (Societatea artelor), dinaintea căria lucrătorii cari voiesc să aibă un titlu de capacitate dau esamen și aduc dovezi de ceea ce știu și pot face, se supun de bunăvoie, neobligați de nimeni a o face, pentru că atestatul de maestru ce li se dă de acea societate îi recomandă și fabricanților cari au trebuință de lucrători, și mușteriilor cari caută lucrător bun. Aceasta însă nu dă niciun drept, nici nu rădică nimănui dintr-acei cari nu ar avea acest titlu dreptul de a fabrica sau de a vinde cum vor putea. Este numai ca o recomandațiune din partea unor oameni cunoscuți. Este constatat și probat astăzi că progresul în arte, în meserii și în comerț datează mai cu deosebire de la căderea tiraniei corporațiunilor. Singurul argument al partizanilor acelui sistem, argument pe care îl cred ei că ar fi neînvins, este că dacă toți lucrătorii unui oraș fac parte din corporațiuni, aceasta echivalează cu un privilegiu general dat tutulor, și că astfel nu esistă paguba pentru nimeni; pentru că, deși croitorul este supus la un fel de dajdie, cum am zice la o geremea, cizmarului, pălărierului, tâmplarului, fierarului, plătind 10, 20, 30, 40 sau 50% mai mult decât adevărata valoare a obiectelor ce cumpără de la ei, dar acel croitor găsește o compensare, fiindcă este despăgubit la rândul său prin obligațiunea pusă asupra cizmarului, pălărierului și celorlalți meșteri de a-i plăti și ei la rândul lor hainele mai scump decât valoarea lor, într-o proporțiune echivalentă; și că astfel din daraverile deosebiților meseriași dintr-un oraș nu este pagubă pentru niciunul din ei. La aceasta li s-ar răspunde lesne căci dacă un privilegiu nu aduce nici câștig, nici pagubă acelor ce-l au, la ce servă el? Și atunci, care este scopul unei organizațiuni și instituțiuni complicată și costisitoare? Dar chiar de s-ar putea admite ca un ce rațional ca locuitorii unui oraș să ia unii de la alții fără niciun rezultat de

câștig sau pagubă pentru nimeni, ar trebui să se poată dovedi că toți locuitorii orașului sunt încorporați cu aceleași drepturi, ceea ce nu este, nici nu poate fi, căci baza acelei instituțiuni este admiterea în meserii numai a unora și oprirea altora; căci primirea nu se dobândește decât numai dacă convine intereselor corporanilor în drept de a admite sau de a respinge pe membrii cari se prezintă; dar și când locuitorii orașelor ar fi toți membri ai corporațiunilor și ar avea dreptul de a se impune unii pe alții, nu se poate tăgădui că beneficiile realizate de dânșii nu ar fi în detrimentul locuitorilor comunelor rurale cari, în realitate, devin tributare corporațiunilor din orașe.

Știința și rațiunea nu admit decât buna înțelegere între oameni de aceeași meserie, adunări în cari să se discute interesele industriei, îmbunătățirile ce se pot aduce fabricării și vânzării, îngrijirea stării lucrătorilor și a salariului, adunări în cari să se chibzuiască asupra nevoilor acelor bătrâni și neputincioși, văduvelor și orfanilor; să cerceteze introducerea mașinelor celor bune și uneltelor și procederilor chimice, despre sistemele indicate de știința mecanică și despre îmbunătățirile și perfecționările ce trebuiesc aduse, ca să poată rivaliza și lupta cu ceea ce se face în altă țară. Prin dibăcia și superioritatea lucrătorilor, prin perfecționarea metodelor și bunelor mașini, fabricantul Klein din Viena a ajuns a da materiilor ce întrebuințează o valoare de cinci, de șase sute de ori mai mare decât ce avea la intrarea lor în atelierile sale; întrece cu mult esemplele cunoscute în orologerie și resorturile cele fine. Un croitor cu două-trei calfe nu se poate lupta cu un atelier de croitorie cu mașine de tot felul perfecționate și cu mulțime de lucrători.

Noi avem mai multe industrii de un mare viitor, dar cari sunt foarte înapoiate, au rămas în starea în care erau când s-au introdus întâiași dată acum și câțiva secoli, și cari, străine de progresele ce a făcut acea industrie în alte țări, dispar una câte una. Poate că pentru unele guvernul ar putea și ar trebui să facă ceva ca să poată lua un avânt, dând subvenții sau un avans de bani, până vor ajunge a se susține singure și concura cu străinul; dar ne-ar plăcea mai bine a vedea acel avânt dat de asociațiunea industrială, am dori înființarea de un credit industrial. Dar concesiunile de furnituri ale statului, date fără concurență, suirea de vamă asupra obiectelor ce voim să vedem fabricându-se în țară ar fi fatale nu numai pentru consumator, dar chiar

pentru acele industrii, căci nicăiri industria nu a putut prospera prin asemenea mijloace.

Patriotismul bine înțeles ar fi a ne lupta cu străinii în activitate, în învățătură și în aplicare la lucru; a-i egala și întrece în arte, în meșteșuguri și în știință.

Atențiunea tânărului meu interlocutor fu trasă către fereastră de un urlet ce semăna cu acela de o orgă stricată; peste drum, fata lui chir Stoian plăpomarul, o dama cu un coc de două oca în cap, cu o toaletă scoasă din cutie, cu fioncuri de panglice cu colorile naționale, umflată pe toate părțile ca o gâscă grecească, zdrăngănea din clavir o nopturnă. Sărmane Döhler! Unde erai să auzi cum ostentațiunea își face râs de una din producțiunile tale cele mai delicate și mai colorate; unde era sărmana principesa Belgiojoso, acea femeie poetică, a cărei inimă vibra ca o harpă, a cărei întreagă persoană era o armonie, care ți-a strâns mâna cu ochii înecați în lacrămi de bucurie când i-ai adus acea frumoasă floare a sufletului tău de artist ca omagiu pentru ziua nașterei ei?! O lume de suvenire a trecut prin mintea mea; îmi pare că o aud strigând indignată: *profanatione*!

Un om cu fir alb la chepiu, negreșit impiegat superior al siguranței bătăușilor, azvârlea din stradă ochi dulci domnișoarei Plapomărescu și totodată trăgea cu urechea sub fereastra mea, ca să afle secretul conspirațiunei ce se urzea în odaie la mine. Sunt de atunci mai mulți ani; trecând mai deunăzi prin strada Viitorul, m-am oprit dinaintea unei prăvălii, admirând o pereche de cizme de vânătoare foarte bine lucrate; pe o tablă dasupra era scris: Filozofescu, CIZMAR român; într-o cameră spațioasă și curată, tânărul meu cu alți doi băieți dirigea lucrarea ingenioasă a trei mașini de cusut piele; am aflat de la dânsul că acei tineri erau doi amici ai lui din copilărie, ucenici ai tatălui său, că mumă-sa, doamna Eliza Savinescu, cu ajutorul fiică-sei celei mai mici, nevasta grafierului, izbutise a scoate un decret de ajutor de subprefectură; dar că tânărul, stăruind în ideea sa de a se apuca de meseria repauzatului Nava, ajunsese treaba la mari neînțelegeri și chiar la judecată pentru moștenirea ce-i venea de la tată-său, judecată care nu s-a putut curma decât prin angajamentul luat de băiat de a nu pune pe tabla prăvăliei numele ce purta cocoana Eliza, care nici ea, nici fetele ei nu vor nici

să-l vadă, nici să audă de dânsul. Un om de ordine veghea ziua și noaptea asupra prăvăliei, căutând cu stăruință ițele complotului. Nu este lucru curat, își zicea guvernul, ca un român cu condei să coasă la cizme !...

Creditul

1864

I

Un amic al meu cam cioban, cam plugar, care noaptea întreabă stelele cum să învârtesc și unde merg și dimineața cercetează vânturile și norii ce au de gând să facă peste zi și peste săptămână, om care nu este în stare să ne spuie ca repauzatul Mathieu de la Drôme zilele de ploaie, de soare, de frig și de cald ale anilor viitori, dar care poate ține piept cu amiralul Figeroy în a ne spune intențiunile cerului de azi până mâne; om prost cum să zice, adica neînvățat în școală, care nici nu scrie, nici nu citește, dar care în realitate știe mai multe decât mulți docți, fiindcă cugetă și rațonează. Simplu în obiceiurile lui, trăiește din spinarea oilor și din grăsimea pământului, poartă opinci, zeghie și căciulă de oaie. Om fără eresuri și fără prejudețc, care nu crede nici în iele, nici în rusalii, lucrează marțile și joile după Paști. Când vine în București, trage la mine ca acasă la dânsul, fără să ție în seamă cele ce i să cânta despre ura și despre gelozia ce trebuie să esiste între el și mine. Suntem amici din copilărie, și nici Revoluțiunea de la 1848, nici Convențiunea de la Balta-Liman, nici Convențiunea de la 1858, nici plebiscitul, nici dispoziținea rurală de la 1864 nu au putut altera sentimentele de afecțiune reciprocă dintre noi.

Alaltăieri, ieșind din casă pe la amiazi, l-am găsit în poartă; admira pasul măreț cu care foncționarii se duc pe la ministerile respective, înecând praful stradelor în fumul țigaretei. Să luă cu mine până în strada Doamnei. În dreptul caselor lui maior Mișa îl lăsai și intrai la cantorul d-lui Poumay; peste două minute eram iarăși lângă el.

— Nu l-ai găsit acasă, se vede, îmi zise.

— Ba acasă, Maneo, dar nu am putut cumpăra, îmi cere prea scump.

Și intrai alături, la cantorul d-lor Halfon și fiii. Două vorbe, și eram iarăși lângă amicul meu.

— Scump și aici; prea scump, îi zisei.

În Piața St. George iar îl lăsai și mă urcai la Banca otomană; peste zece minute mă coboram ținând în mână o hârtie galbenă:

— Am găsit ș-am cumpărat.

— Dar ce-ai cumpărat?

— Am cumpărat un credit, am cumpărat bani ca să-i trimit la Londra.

— Cum ai cumpărat bani? Banii nu să cumpără. Or ai vândut grâu?!

— Ba nu, i-am cumpărat tot cu bani!

Ciobanul se uită la mine ca un om care crede că n-a auzit bine. Știind cu cine am a face, mă gândii că nu am să scap cu una, cu două de curiozitatea lui Manea și mă hotărâi a-i dezvolta și a-i esplica întreaga teorie a creditului, a-i face un mic curs asupra schimbului, asupra băncelor, polițelor, biletelor la ordine, cecurilor, conesementelor sau warantelor etc. Deși aceasta a fost o conversație între doui oameni simpli și despre lucruri pe care toți le știm, am crezut însă că poate ar fi bine să o scrim pentru unii din bărbații noștri care scriu și vorbea despre finanțe și a căror scrise și zise, citindu-le și auzindu-le, lasă bănuiala că dumnealor ar crede că după o oaie s-ar putea tunde mai multă lână decât crește într-un an, că un om poate bea și mânca mai mult decât îi este venitul și că statul poate fi bogat și puternic când indivizii care îl compun sunt săraci și slabi.

Iată acea conversațiune peripatetică:

— Prăvăliile în care am intrat, dragă Maneo, sunt prăvălii de bani. Marfa ce se află într-însele sunt banii. Acolo se vinde și se cumpără bani. Magazia să numește bancă și negustorul dintr-însa, *bancher*. Zicem zăraf, în tocmai precum zicem bogasier, marchitan, lipscan etc. Treaba ce mi-am făcut cu acel din Piața St. George este că peste zece zile aveam să plătesc la Londra opt

sute de galbeni fabricantului de la care am luat mașina de treierat pe care ai văzut-o lucrând astă-vară la moșie. Am cumpărat-o cu credit, pe datorie, adică cu făgăduiala că peste un an să-i dau banii; acum, peste zece zile, se împlinește sorocul, și am cumpărat hârtia aceasta ca s-o trimit fabricantului chiar astăzi prin poștie. El, îndată ce va înfățișa-o la un bancher, anume către care scrie, va primi opt sute de galbeni. Dar o să-mi zici poate că di ce nu m-am dus cu banii drept la poștie în loc de a alerga la bancher. Trebuie să-ți spui că chiar de aș fi avut bani bătuți, tot nu i-aș fi trimis prin poștie; ar fi trebuit să fac grop, gropul să-l pecetluiesc cu o mulțime de peceți, să fac declarații și multe alte formalități; și după toate acestea să plătesc și Image Image % , adică patru galbeni, ca să mi-l ducă până la Londra; în vreme ce la bancher nu am plătit nimic, și iată cum: el, având necontenite daraveri cu bancherii din Londra, are ordine să plătească aici mai mulți bani în socoteala lor, bani ce acei bancheri au primit acolo de la mai mulți negustori care trimit sau scriu să le cumpere d-aici grâne sau sămânță de gândaci și cărora le-au dat polițe ca să li se numere banii în București, ca cu acei bani să plătească proprietarilor sau plugarilor de la care iau acele producte. Pe de altă parte, bancherul de aici trage polițe asupra corespondenților săi de acolo pentru banii ce el primește de la negustorii de aici, care au să plătească la Londra manufacturile ce aduc de acolo. Aceste hârtii, aceste polițe să numesc schimb. Dacă nu ar fi schimbul între două piețe, între două târguri, cum am zice, ar fi trebuit ca bancherii de acolo să trimită bani aici prin poștie, ceea ce ar fi pricinuit mari cheltuieli de transport, de cel puțin câte o jumătate de galben de fiecare sută. Bancherul la care am fost, având multe plăți de făcut aici în socoteala celor de la Londra, a fost foarte bucuros să-i dau opt sute de galbeni ca să-i plătească la Londra pentru mine cui voi voi eu; l-am scutit de plata de patru galbeni la poștă; a cumpărat banii mei, cu hârtia ce vezi în mâna mea. Din parte-mi, dând banii bancherului în loc de a-i trimite prin poștie, am scutit și eu o cheltuială de alți patru galbeni; cu modul acesta treabă să face tot așa de bine, și scutim și unul, și altul câte patru galbeni, adică peste tot o economie de opt galbeni. Să nu crezi însă că poți găsi totdeuna asemenea hârtii la bancheri fără plată;

aceasta atârnă de la starea schimbului. Schimbul cu Londra să poate face fără plată, au pair, al pari, pe tocmai, cum să zice, când se cere acolo tot atâți bani de la București câți să cer și aici de la Londra; însă când acolo se cere d-aici mai mulți bani, bancherul poate să fie silit a-ți plăti și un agio, un baș pentru bani, când aici se cer mai mulți bani de acolo. Prețul schimbului între două piețe se regulează în toate zilele, întocmai ca prețul oricăria mărfi. Dar să-ți spui una: nu aveam în pungă bani bătuți nici măcar un sfanț; în loc de bani, am dat bancherului două polițe de la arendași cărora le-am bătut grâul cu mașina mea, una de trei sute și cealaltă de cinci sute de galbeni; am vândut bancherului acele două polițe platnice la 1 septembrie viitor. Mi le-a scontat, cum se zice, le-a primit drept bani, scăzându-mi din sumele scrise in ele dobânda pe trei luni, de azi până la 1 septembrie, termen la care acei arendași au să plătească polițile lor. Ei le vor plăti atunci bancherului, iar nu mie; căci acum el este proprietarul acelor polițe pe care le-a cumpărat de la mine cu această hârtie.

Mă găteam să continuu, când fui întrerupt de auditorul meu:

— Știi că-mi plăcu mie morișca asta! După cum am înțeles, banca este o bună treabă. Dumneata ai luat o sculă care face opt sute de galbeni fără să scoți o para din pungă; căci văd că ai plătit-o cu banii arendașilor la care ai închiriat-o astă-vară de ș-au bătut grâu; și atât banii dumitale, cât și banii fabricantului s-au plătit de bancher fără vorbă, fără necaz. Știi că este bun lucru! De ce nu se fac toate trebile așa? Să găsesc și eu să iau oi pe datorie și să le plătesc cu banii ce voi prinde pe miei, pe lapte și pe lână.

— Întrebi de ce nu se fac toate trebile așa! Pentru că, dragă Maneo, în țară la noi nu este credit. Acolo unde este credit astfel se fac cele mai multe treburi. Și cu cât este creditul mai mare, cu atât se fac treburi mai multe și mai mari, și cu cât se fac treburi mai multe, cu atât bogăția fiecăruia în particular și a țării în general crește și sporește. Creditul înzecește și însutește bogăția, îmboldind pe fiecare la muncă; căci, de vom lua seama bine, creditul nu este decât o făgăduială, o obligațiune, o îndatorire de a lucra, de a produce. Sunt proprietar, am pământ, dar n-am cu ce-l lucra; mă duc la un bancher care are încredere în fagăduiala și în vrednicia mea, îmi dă credit, mă împrumută; cu banii aceia cumpăr sămânță, pluguri, închiriez oameni, fac

grâu, porumb, rapiță, tutun, lână, lapte, carne etc., le vând la negustori pe bani, pe zapise, pe polițe; acei bani sau acele polițe le dau bancherului și mă plătesc de datorie. Iau alți bani și încep iar roata, morișca, cum zici tu.

Negustorii care îmi cumpără grâul îmi dau un câștig și-mi plătesc cu polițe pe care eu le priimesc drept bani, fiindcă știu că o să le plătească la vreme. Acele polițe, acele hârtii sunt credite. Negustorii care au luat grâu de la mine îl dau și ei mai în urmă la brutari cu un preț mai mare, cu câștig; brutarii, în loc de bani plătesc și ei tot cu polițe pe care le primesc negustorii, încredințați fiind că vor fi plătiți la timp. Brutarii cu grâul fac făină, măcinatul îl plătesc tot cu hârtii; cu făina fac pâne și o vând pe un preț mai mare la mușterii, pe parale și de multe ori pe credit. Iată, cum vezi, o mulțime de credite care se țin lanț unele de altele și care toate decurg de la un singur izvor. Mușteriii plătind la termen brutarilor, aceștia pot plăti cu esactitate morarilor și negustorilor, și aceștia proprietarului. Iată un șir de operațiuni, de speculațiuni: fiecare a înființat credite noi realizând toate câștiguri, fără de a fi trebuință să scoată bani la maidan la toate lucrările.

D-l Grant sau d-l Waller aduce o mașină de treierat, de secerat sau o moară de la fabrica lui Rampson sau lui Clayton; acel fabricant le-o dă pe credit cu poliță de trei, de șase luni sau de un an, hârtie care se negociază pe piața Londrei, se vinde și se cumpără, trece din mână în mâină, ca orice marfă. Stan, proprietar sau arendaș, cumpără acea mașină, acea moară de la Grant sau de la Waller, cu condițiunea de a i-o plăti peste trei, șase luni sau un an, adică pe credit. Hârtia, polița lui Stan trece la Waller, din mână în mână constituie o nouă valoare, o nouă proprietate. Stan macină făină și mălai lui Petre, lui Pavel, Ion, Gheorghe, Dumitru etc., cu tocmeală că și ei să-i plătească peste un an. Iată alte credite, alte valori, circulând și ele în sfera lor. La termen, Petre, Pavel, Vlad, Ion, Gheorghe, Dumitru etc. plătesc lui Stan, Stan plătești lui Waller, care și acesta plătește fabricantului Rampson sau Clayton la Londra. În intervalul acesta însă de un an au circulat niște valori mult mai mari decât valoarea morii, niște valori poate de zece ori mai mari, care toate au servit a înlesni înființarea a multor altor bogății.

Aceasta este teoria creditului redus la cea mai simplă a lui espresiune.

Acum înțelegi bine că creditul, fiind dreptul la o plată în viitor, o datorie cu soroc, trage după dânsul îndatorirea de a produce, de a înființa bogăție, de a munci.

— Am înțeles atâta, că sistemul creditului face că un sat care ar avea zece mii de lei nart să facă cât un sat care ar avea o sută de mii de lei.

— Ai văzut cum să nasc creditele și cum trec din mână în mână prin sconturi; se cumpără și se vând; sunt o proprietate ca toate proprietățile; ai văzut cum acea valoare, acel credit cumpărat de mine de la bancher pe bani sau pe niște obiecte care erau ale mele îl pot trece la altul, îl pot vinde întocmai ca p-o marfa. Proprietatea fiind un drept care rezide în persoană, iar nu în obiect, precum zic cu mult cuvânt jurisconsulții, este lesne de înțeles, este învederat că o persoană poate poseda un drept la un lucru care există, precum poate poseda acel drept de proprietate asupra unui lucru care nu există încă, dar care va esista la un timp determinat, fiecare dintr-aceste două drepturi este o proprietate, și suma lor constituie averea totală a persoanei. Să-ți dau o pildă: merg la o fabrică de pluguri, găsesc zece pluguri, dar îmi trebuiesc douăzeci, iau pe acele zece și plătesc douăzeci de pluguri pe fâgăduiala sau îndatorirea din partea fabricantului că într-o lună îmi va face și-mi va da și pe celelalte zece; nu este învederat că averea mea este de douăzeci de pluguri, deși astăzi nu am în ființă decât numai zece, iar celelalte zece nu vor exista decât peste o lună? Acel credit nu este el o fagăduială, o îndatorire din partea lui de a lucra, de a face pentru mine zece pluguri intr-o lună? Banii, fiind o marfă ca toate mărfurile, trebuie să fie și ei supuși la variațiuni de prețuri, la suire și la scădere, după raportul ce există între cereri și oferte, dupe căutare, cum se zice. Cu cât cu o sumă de bani cumperi mai multă marfă, cu atât prețul banilor este mai mare, sunt mai scumpi, și cu cât cu acea sumă cumperi mai puțină marfa, cu atât prețul banilor este mai mic, sunt mai ieftini. Prețul banilor să suie cu cât prețul mărfii scade, și valoarea banilor către a mărfurilor scade în proporțiunea in care se suie prețul lor. Acest adevăr s-a formulat de un economist mare astfel: valoarea banilor variază în rațiune inversă cu prețul mărfurilor.

Creditul, fiind și el o marfa, este supus asemenea la toate regulile mărfurilor; prin urmare, după regula de mai sus putem zice tot cu acel învățat

că prețul creditului scade când valoarea banilor să suie și se suie când valoare, banilor scade.

Banii, ca o marfa trebuințoasă, un instrument folositor care face slujbe, să închiriază, se dau cu dobânda cum am zice. O sută de galbeni socotiți cu chiria lor, cu dobânda lor pe un an, fac mai mult decât o sută de galbeni sau, într-alte cuvinte, prețul unei datorii sau umil credit a o sută de galbeni, de exemplu, platnici peste un termen oarecare trebuie să fie mai mic decât cifra datoriei. Deosebirea între prețul datoriei și cifra acelei datorii să numește scont. Ai un zapis de o sută de galbeni de la Anton, pe care el nu este dator să ți-l plătească decât peste șase luni; acel înscris astăzi nu face o sută de galbeni pentru că nu are să ajungă la acea valoare decât peste șase luni. De vei găsi pe cineva să ți-l cumpere acum îndată acel om nu-ți va da pe dânsul o sută de galbeni, ci-ți va da mai puțin, va socoti chiria banilor ce-ți dă până la sorocul biletului. Această operațiune să numește a *sconta* zapisul; când pentru o poliță de o sută de galbeni, placul că peste un an, să dă numai nouăzeci de galbeni, scontul este de zece la sută. Cu cât să suie valoarea banilor, cu atât să suie și scontul. Putem dar zice că *valoarea banilor variază în rațiune inversă cu prețul creditelor și în rațiuni directă cu scontul*.

— Mi-ai zis de nu mă-nșel că o marfa, trecând din mână într-alta, înființează un credit, o avere nouă, că înmulțind acele prefirări din negustor în negustor, sporim bogăția ca bulgările de zăpadă care crește rostogolindu-se; dar oare, înmulțind prea mult acele treceri de la unul la altul fără măsură, nu ne punem în primejdie a da peste un om care să nu să ție de vorbă, și atunci să facă să cază toți negustorii unii peste alții, ca cărțile cu care să joacă copiii și se răstoarnă una pe alta? Fă-mă să înțeleg care este marginea până unde să poate întinde creditul fără primejdie.

— Ți-am spus că creditul este dreptul la o plată într-o zi hotărâtă. Valoarea creditului este plata la timp, valoarea hârtiei atârnă numai și numai de la siguranța că va fi plătită la scadență. Dacă nu se ține fâgăduiala, adică dacă creditul nu se poate plăti, valoarea lui s-a pierdut întocmai ca un ban care se dovedește calp, dintr-acel minut nu mai umblă și să pricinuiește pagubă pentru cel care îl are în mână. Înțelegi bine că probabilitățile de plată bine calculate ne dau măsura și ne arată marginile mai strimte sau mai largi

până la care se poate întinde creditul. Ai observat prea bine că la fiecare trecere a aceloraşi mărfuri dintr-o mână într-alta să naşte un credit nou, un instrument de producere. De va trece prin douăzeci de mâni, să vor înfiinţa douăzeci de credite, care toate să anulează cu plata a unui singur dintr-acele credite, plătindu-le ea pe toate unul după altul. Astfel, dar, nu se poate determina într-un mod absolut proporţiunea între bani şi credite; acea proporţiune depinde de la iuţeala circulaţiunei banilor, adică de la numărul trecerilor mărfurilor dintr-o mână într-alta; atârnă de la activitatea, de la probitatea, de la inteligenţa oamenilor şi de la ştiinţa lor comercială; depinde de la încrederea în guvern şi în stabilitatea legilor, de la executarea lor cu stricteţă şi de la o mulţime de alte împregiurări. Se asigură că în Englitera valoarea creditelor care circulă întrece de zece ori valoarea mărfurilor ce reprezintă. Crizele comerciale vin mai cu deosebire din calcule greşite asupra transferurilor, trecerilor din mână-n mână, din neţinerea în seamă a împrejiurărilor şi din neaplicarea legilor. Ai auzit negreşit vorbindu-se de criza comercială de la 1859; acea catastrofă a venit mai cu deosebire dintr-un calcul greşit a doi bancheri îndrăzneţi din Bucureşti, care au voit să se îmbogăţească prea deodată. Ei, văzând înlesnirea cu care s-au petrecut mărfurile şi câştigurile realizate în cei din urmă ani, în care cerealile fuseseră foarte căutate şi ajunseseră la preţuri foarte mari, şi crezând că cererea de manufacturi va merge tot crescând, au crezut să se folosească de creditul ce aveau în Europa şi au împins pe negustorii a aduce mărfuri multe, deschizându-le credite mari, ba încă, crezând că numărul prăvăliilor nu era destul de mare, au scos calfe după la negustori, le-a deschis magazii în Bucureşti şi în provincie, le-a dat credite şi i-a pornit la Londra, la Paris, la Lipsca şi la Viena; au umplut toate prăvăliile până în tavan cu mărfuri care trebuiau plătite în streinătate în cel mult şase luni. Cererea a fost departe de a corespunde cu îmbulzeala mărfurilor, speranţele mii s-au realizat, manufacturile nu s-au putut trece cu îndestulă iuţeală de la toptangii la negustori şi de la aceştia la muşterii. Vânzările din care nădăjduia fiecare să-şi plătească poliţile nu s-au făcut, valoarea creditelor a scăzut. Negustorii nu au putut plăti toptangiilor, aceştia nu au avut cu ce plăti bancherilor, şi astfel nici ei nu şi-au putut ţine îndatoririle către corespondenţii lor în streinătate şi

i-am văzut căzând în trei-patru luni unii peste alții ca și cărțile de care vorbeai adineaori. Falimentele cu sutele pe săptămână, spaima în toate tranzacțiunile, sărăcie pretutindeni și creditul pieții Bucureștilor compromis în Europa pentru mult timp.

Ai văzut cu câtă înlesnire bancherul mi-a scontat polițile arendașilor. Când pe piață sunt multe polițe de arendași, când ele au iscălituri bune, când recolta merge bine și bucatele se cer la schele, atunci acele polițe se scontează lesne; dar când, din contra, se află prea multe de acele polițe date afară, când anul nu se arată bun și când bucatele nu prea se caută la schele, atunci bancherii nu prea îndrăznesc a sconta asemenea hârtii sau că cer un scont prea mare; efectele ce scot băncile, adică hârtiile de felul ăștia ce am în mână, devin mai rari, mai cumpătate. Emisiunile se contractă, să strâng, cum se zice în limbagiul financiar. Atunci negustorii nu pot ține mărfurile ca să aștepte prețuri bune, sunt siliți să vânză cu orice preț și chiar în pagubă, ca să poată plăti polițele lor. Astfel, contracțiunea emisiunilor sau suirea scontului trage după dânsa scăderea prețului mărfurilor.

Scăderea prețurilor coincidând mai totdeauna cu contracțiunea emisiunelor, mulți cred că acea scădere provine din lipsa de bani. Aceasta este o eroare; ea provine dintr-un esces de marfa adusă în târg, ceea ce pricinuiește îmbulzeala și suirea scontului. În Englitera mai cu deosebire, scontul să suie de multe ori, precum s-a întâmplat anul trecut, nu din lipsă de bani, dar ca să modeleze o producțiune prea mare; ca să oprească un prea mare număr de tranzacțiune și să previe o criză, suie scomptul ca o măsură de asigurare, cum ai văzut că se face in mașină când să grămădește prea mult abur, să deschide capacu de lasă să iasă aburu, ca să nu plesnească cazanul.

Ți-am arătat cum circulă creditele, cum se întind și cum se pune frâu la o prea mare activitate, când acea iuțeală poate să aducă primejdii. Să nu crezi însă că în celelalte țări toate creditele circulă; cele mai multe stau și rămân închise în condicele negustorilor. Creditele nu mai atunci devin active și circulă când să mobilizează, când se transformă în efecte de comerț, în polițe, bilete la ordin etc. și trec din mână-n mână. La noi toate datoriile stau moarte; nu este niciun folos a le transforma in bilete; nimeni nu ar primi acele hârtii în comerț, fiindcă creditul este într-o stare cu totul

neînsemnătoare. Acolo însă unde creditul este mare, precum în Englitera, foarte puține credite rămân neactive. Creditul care circulă mai mult aici este ceea ce se numește în Franța bilete de complezență și în Englitera *accomodation bill*, un credit rău văzut pe aiurea, fiindcă nu este acoperit, nu este întemeiat pe nicio tranzacțiune comercială adevărată, reală, și care, prin urmare, poate da loc la o mulțime de abuzuri. Iată cum se naște acest credit: un om are trebuință de bani, scoate o poliță, găsește doi sau trei amici complezenți care binevoiesc a i-o gira, se duce la un bancher sau la un particular și ia bani pe dânsa. Acei care dau bani pe asemenea efecte o fac mai mult de lăcomia unui scont mare; acesta este comerțul cel mai obicinuit între cheltuitori și cămătari. Ar fi însă o greșeală a condamna într-un mod absolut asemenea credite. Acolo unde oamenii sunt muncitori și onești, aceste credite înființează bogăție, fac o poliță, o girează un amic sau doi, iau bani; banii îi întrebuințează în specule sau în industrie, realizează câștiguri, și cu acele beneficiuri plătesc polița etc. Fiindcă ești plugar, voi să-ți vorbesc despre un credit foarte întrebuințat într-o țară depărtată, care are mare asemănare cu a noastră, țară de ciobani și de plugari, în Scoția. Acest credit de care voiesc să-ți vorbesc poartă numele de sistem scoțian. Englezii îl numesc *cash credit* (credit pe bani bătuți), dar în realitate nu este decât un *accomodation bill*. Iată cum se practică acest credit: un om are o bucată de pământ sterp, nisipos sau băltos, dar care pământ, cu muncă și cu cheltuială, s-ar face roditor. Într-acea țară s-au înființat o mulțime de bănci; treaba acestor bănci este de a da bani cu împrumut oamenilor cunoscuți de cinstiți și muncitori; dar, în loc de a-i împrumuta cu bani bătuți, le dau hârtii de câte o liră una; acele hârtii însă au darul că orcând voiești le poți schimba la acea bancă pe bani bătuți. Dar fiindcă toată lumea a ajuns să știe că acele bilete or monedă este totuna, ele umblă din mână-n mână, întocmai ca banii, și așa toți negustorii, toți fabricanții, toți lucrătorii, toată lumea le primește drept bani. Băncile acestea, având încredere în hărnicia și în onoarea locuitorilor agricultori ai țării, îi împrumută cu acele hârtii; cu acei bani, oamenii să pun pe muncă, și pământul sterp, nisipurile și mlăștinile în doi-trei ani se prefac în livezi și în câmpii roditoare. Productele dobândite se vând, și cu beneficiul ce dobândesc cultivatorii după dânsele își plătesc datoria către bancă.

Încrederea ce inspiră acele bănci a ajuns atât de mare, încât orice bancă primește cu cea mai mare înlesnire hârtiile acelor bănci. Ele împrumută de la 100 până la 1.000 lire cu garanția cel puțin a două persoane; garanții au dreptul a priveghea împreună cu banca lucrările cultivatorului, a-i cerceta socotelile și a-l opri când vede că face întreprinderi nesocotite.

S-a dovedit printr-o anchetă a Parlamentului că una dintr-aceste bănci cu 1.000 lire a făcut daraveri de 50.000 de lire pe săptămână; o altă bancă cu 500 de lire, a făcut într-un an lucrări agricole de 70.000 de lire. Mai niciodată, sau foarte rar, se pierde ceva din banii împrumutați; o bancă care în timp de 21 de ani a făcut treburi de 90 de milioane nu a pierdut decât numai 200 de lire de la o împrumutare, și totalul pierderilor ei nu a fost mai mare de 1.200 de lire.

Creditul acestor bănci este la dispoziționea tutulor, a săracilor, ca și a bogaților; este pentru tineri un capital pe care îl găsesc orcând voiesc să muncească; acest credit le permite să se suie cât de sus îi iartă activitatea și înțelepțiunea lor. Se găsesc milionari care nu au avut la început alt capital decât creditul acestor bănci.

Deosebit de aceste foloase, o mulțime de lucrări publice, canaluri, poduri etc. s-a făcut cu creditul acestor bănci.

Sistemul de credit și o educațiune naționale bine înțeleasă au smuls Scoția din întunericul barbariei și au rădicat-o la strălucirea ei de astăzi.

— Toate câte mi-ai spus despre credit sunt foarte bune, fără îndoială, dar mărturisesc că nimic nu mi-a făcut mai mare întipărire, nimic nu mi-a plăcut ca sistemul scoțian; nimic nu cred că ar putea aduce mai mult folos în țara noastră ca înființarea unui asemenea credit. Eu simț că m-aș îmbogăți numai în zece ani, și când s-ar îmbogăți mai mulți români, zău că nu cred că ar fi rău pentru țară, ar mai însufleți; simt eu că România s-ar face mai mare și mai puternică. Tot aduci mașini dup-acolo, nu s-ar putea oare să aduci și o bancă d-acelea?

— Te-am întrebat mai deunăzi de ce nu ții oile în luncă și mi-ai răspuns, dacă-mi aduc bine aminte, că de vreo douăzeci de ani, de când cu vărsările Dâmboviței la Conțești, apa zace cu lunile acolo și că, din pricina umezelei și a ierburilor rele, oile capătă gălbează. Acele instituțiuni de credit sunt ca oile

dumitale, prosperă acolo unde este aerul bun, unde nu cresc buruieni rele, și nu pot trăi, nici prospera decât numai acolo unde domnește dreptatea și libertatea; aceste două elemente sunt ceea ce este pentru oi aerul bun și apa curată. Pe cât țara noastră va fi cum este, numai instituțiunile de camătă pot prospera. „Libertatea — a zis Michel Chevalier — place creditului, fiindcă o privește, și cu drept cuvânt, ca o garanție a ordinei, o consideră ca amică a siguranței generale și individuale, protectricea drepturilor tutulor și ale fiecăruia."

— Ți-am zis că prăvălia în care am cumpărat biletul acesta să numește bancă, dar de vreme ce am apucat să-ți vorbesc de comerțul banilor, încai să o fac pe deplin. Trebuie să știi că sunt fel de fel de bănci, precum sunt fel de fel de prăvălii care să numesc tot fierării; dar în unele găsești numai fier nelucrat, șine sau drugi, într-altele se vând broaște, balamale, lacăte, șurupuri și lanțuri, într-altele ciocane, nicovale, topoare, clești, dălți, iesle, rindele, cazmale etc., într-altele puști, pistoale și săbii etc., fiecare fierărie își are specialitatea sa; asemenea și băncile, fiecare își are felul său de operațiuni, și de ai băgat bine de seamă la câte am zis, negreșit că ai observat deosebirea ce există între daraverea ce am făcut dând bancherului polițile arendașilor și luând pe dânsele o hârtie cu care o să mi se plătească acei bani la Londra, și între operațiile băncilor din Scoția care dau bani cu împrumut lucrătorilor de pământ: cea dântâi se numește bancă de scont, bancă de schimb, cealaltă se numește bancă rurală. Dar deosebit de aceste operațiuni, mai sunt multe altele, dintre care unile foarte însemnate, și voiesc a ți le spune.

La început operațiunile băncilor erau foarte simple, erau ceea ce se numeau sau să numesc și astăzi zaraflâc, schimb, adică schimbau monedele unele intr-altele. În orașele ca Veneția, Hamburg, Constantinopole, unde se făcea comerț cu fel de fel de țări și cu fel de fel de bani, într-o țară ca a noastră, unde, neexistând o monedă națională, toate monedele din lume au curs, fără măcar de multe ori de a se cunoaște valoarea lor întrânsecă, zarafii la trebuință dau o monedă în schimb pentru alta, rezervându-și un folos de la această operațiune. Argintarii, fiind mai în stare a cunoaște adevărata valoare a deosebitelor monede, au fost cei dântâi care au întreprins speculațiunea schimbului monedelor sau zaraflâcul; mai târziu, cursul monedelor începând

a se regula și vânzările dintr-o țară cu alta începând a se face cu polițe, comerțul schimbului de bani a început a pierde din importența sa, și argintarii din Englitera au început a primi în păstrare bani, precum fac astăzi casele de depozite și consemnațiuni, dând depuitorilor un folos, o dobândă, și ei, argintarii, realizau un folos mai mare, scontând bilete de comerț. Biletele date de argintari erau platnice la purtător și treceau dintr-o mână într-alta prin giruri. Încet-încet, au îndrăznit să covârșească în bileturi sumele depuse în lăzile lor, și unii s-au dus până a emite bilete de o sumă de cinci ori mai mare decât numerarul ce aveau în depozit. Văzând câștigurile ce realizau acei ce făceau această speculă, câțiva capitaliști, profitând de trebuința ce avea guvernul englez de bani pentru susținerea rezbelului cu Franța la 1679, s-au asociat și-au oferit un împrumut de 1 200 000 lire cu 8 1/3 Image%, cu condițiunea de a li se recunoaște lor dreptul exclusif de a emite bilete de bancă pe sconturi de o sumă egală cu cea împrumutată. Astfel, asociațiunea acelor capitaliști, deosebit de dobânda de 8 1/3 Image%, ce primeau de la guvern pentru banii lor, se mai foloseau, încă p-atât poate, de la sconturi; și dobânda ce realizau era în adevăr o dobândă de cel puțin l6 1/3 Image%, aceasta a fost origina Băncii Engliterii, al cării drept de emitere de bilete n-a mai fost limitat în urmă. Astfel s-a monopolizat dreptul de a emite bilete de bancă, bilete platnice la purtător.

Acest exemplu s-a imitat foarte mult, și asemenea bănci s-au format mai în toate țările, cu dreptul de monopol de emitere de bilete platnice *a vista* la purtător. Acum în urmă, un asemenea drept s-a cerut și de la guvernul nostru de d. Pereir.

Concesionarii de asemenea bănci au știut totdauna să profite de trebuința guvernelor d-a se împrumuta și au dobândit monopolul de emitere de bilete. Ele se numesc bănci de scont și de circulațiune. Operațiunile lor consistă în a sconta polițe și alte efecte de comerț și a le plăti cu bilete de bancă, bilete care, având îndatorirea de a se preface în bani bătuți orcând s-ar cere, inspiră încredere și umblă mult timp din mână-n mână, întocmai ca bani, fără de a veni la bancă să ceară a fi schimbate în bani. Într-acea vreme

termenul biletelor scontate sosește, și banca încăsuiește banii cu care poate face față la cererile de plată a biletelor emise.

Aceste bănci trebuie însă să lucreze cu băgare de seamă, să nu sconteze decât bilete sigure și să nu emită o prea mare câtime de hârtie în comparațiune cu banii ce are în casă, căci la un caz de criză să poate întâmpla ca, creditele căzând, posesorii de bilete de bancă să alerge grămadă, cerând schimbarea biletelor în metalic, cum s-a întâmplat în Franța la 1848. Guvernele, ca să evite crize de asemenea natură, mărginesc biletele emise să nu treacă peste trei sau patru ori suma banilor. Banca Franței, cu un capital de 90 de milioane, a ajuns a emite în unele împrejurări bilete de bancă până la suma de 800 de milioane.

Băncile acestea trag un folos însemnat de la monopolul de emitere de bilete. Să ne închipuim o bancă cu un capital de un milion de galbeni, având facultatea de a emite bilete pentru trei milioane de galbeni, scontul fiind să zicem numai de 6%; banca realizează cu capitalul de un milion de galbeni un venit anual de 180.000 galbeni, adică 18%. Cei mai însemnați economiști sunt astăzi în contra privilegiurilor acestora. În Statele Unite ale Americii emiterea de bilete platnice la purtător este liberă, și o mulțime de bănci și de case de comerț fac speculațiunea de scont cu biletele lor. Această libertate a devenit în unele împregiurări un izvor de abuz și a putut face mari necuviințe și aduce mari pagube; dar, ca orce libertate, a adus foloase mult mai mari decât neajunsurile ce au pricinuit; pagubile sunt nesimțitoare pe lângă serviciile ce au făcut industriei și comerțului. Emiterea liberă a biletelor platnice la purtător a făcut a se realiza până la un punt visul unor socialiști: desființarea dobânzei, coborând-o uneori până la 1% pe an.

În Englitera, cu tot monopolul dat băncii de a emite numai ea bilete platnice la purtător, bancherii și negustorii au găsit mijlocul de a face să devie acel monopol cu totul iluzoriu; atât este de adevărat că legile și instituțiunile, ca să se poată păzi, trebuie să fie întemeiate pe adevăratele trebuințe ale societății și să fie conforme cu spiritul și cu tendințele națiunei. Comercianții și bancherii englezi au schimbat astăzi forma tranzacțiunilor de bani, a cumpărării și a vânzării biletelor; în loc de a sconta de la unii la alții polițele cu bilete platnice la purtător, ei au adoptat sistemul de a înscrie polița în

condică, la creditul clientului, și a-i da în loc de bilete platnice la purtător o condicuță cu modele tipărite, numite cecuri (*cheques*), care sunt în realitate polițe asupra bancherului, platnice ori în ce moment cui i le înfățișează. Trăgătorii de cecuri trec într-însele numele celui dintâi purtător și după aceea circulă întocmai ca biletele de bancă. Cecurile sunt, precum vedem, bilete la ordin, trase asupra unui bancher și platnice la întâia înfățișare purtătorului, sunt bilete la ordin al căror termen de plată este sosit, precum și biletele la ordin devin cecuri în ziua când a sosit scadența lor.

Lucrarea bancherilor este de a cumpăra datorii cu făgăduieli de plată. Făgăduielile de plată să pot face sub două forme: sau printr-o fâgăduială scrisă, sau prin sume înscrise în contul clientului, sume asupra cărora el poate trage cecuri care și acelea sunt platnice la purtător. Singura deosebire, după cum vezi, între biletele de bancă și cecuri este că cecurile să girează, în vreme ce biletele de bancă trec de la unul la altul fără gir; fiindcă plata cecurilor nu este obligatoare pentru bancher, precum este a biletelor de bancă pentru Banca Engliterei sau pentru Banca Franței.

Ți-am vorbit așa de întins asupra cecurilor, fiindcă ele sunt de o mare înlesnire în comerț, fiindcă întrebuințarea lor se introduce și în alte țări. În Franța, Consiliul de stat are în studiu o lege privitoare la aceste efecte de comerț, care s-au introdus foarte mult în daraveri.

În Londra sunt zile în care să fac treburi de 40 și 50 de milioane de lire, și trebuia o sumă de aproape 3 milioane de lire numai pentru plata poliților și a biletelor la ordin scăzute pe toată ziua. Englezii au găsit un mijloc foarte ingenios de a economisi o mare parte dintr-acești bani. Să ne închipuim că azi scade o poliță a lui Gheorghe de 1.000 de lire la mâna lui Nicolae, că tot astăzi scade o altă poliță a lui Nicolae de 1.100 de lire la mâna lui Costache și cade și o poliță de 1.200 de lire a lui Costache la Gheorghe; pentru plata acestor polițe ar trebui un efectiv de 3.300 de lire, în vreme ce, dacă aceste trei persoane s-ar afla împreună, s-ar plăti unii de alții numai cu 200 de lire ce ar lua Gheorghe de la ceilalți doi, plătindu-i fiecare câte 100 de lire. Englezii au instituit la Londra o casă de răfuire, de lichidare sau, mai bine zicând, de limpezire, numiții *Clearing house*. Mai toți bancherii și comercianții cei mari au acolo un agent al lor, căruia îi trămit toate efectele

de comerț în ziua scadenții. Acei agenți se adună și răfuiesc deosebitele poliți și bilete, plătind pentru fiecare numai deosebirea valoarei efectelor dintre dânșii. Această instituțiune atât de folositoare a fost imitată și în alte orașe.

De vreo câțiva ani s-a format în Europa, în Englitera mai cu deosebire, companii de împrumut. Scopul lor cel mai de căpetenie este de a împrumuta întreprinderilor industriale, acelora care merită a fi susținute; asemenea companii sunt mai cu osebire, în Franța, *Compania creditului industrial și comercial*, și în Englitera, *International lang credit company*.

Cele mai însemnate bănci, precum *Creditul mobiliar, London et Winsminster bank, Union et London joint stock, Banca otomană, Creditul industrial, London et County bank* și o mulțime de alte instituțiuni de credit fac și ele acum avansuri de bani întreprinderilor industriale. Ar fi de un mare interes a-ți spune ce mari esploatațiuni și întreprinderi a deschis creditul internațional în Austria și ce sporire de valoare a dat pământului și întreprinderilor agricole.

Sistemul acesta de credit industrial născut în Englitera, patria ideilor economice, este poate tot ce s-a făcut mai însemnat până acum în economia financiară.

Legea numită *Limited liability*, care mărginește răspunderea acționarilor la sumele vărsate, a rădicat orice temere și a deschis un câmp fără margini participațiunei fiecăruia particular în operațiuni financiare. Astăzi toate economiile intră în companii financiare care, bine conduse, dau foloase însemnate; un profesor, un medic, un inginer participează prin economiile lui la întreprinderi mari și realizează beneficiuri însemnate fără de a-și da cea mai mică osteneală. Un oraș voiește să se lumineze cu gaz; se formează o societate cu un capital neînsemnat; interesații de a vedea orașul acela bine luminat, adică toți locuitorii acelui oraș, ajută formarea companiei subscriind ca acționari și totdeodată se abonează ca consumatori; astfel, mai tot aceleași persoane, fiind și consumatori și acționari, beneficiurile realizate de la ei ca consumatori se reîntorc iarăși în pungile lor ca acționari. Aceasta se poate face pentru orașele cele mari cu pânea, cu carnea, cu iluminarea și cu o mulțime de alte obiecte ca să fie abondente, de bună calitate și cu prețul cel mai cuviincios. Iată socialismul către care merg societățile civilizate,

asociațiuni libere, iar nu asociațiune impusă de legi, dictată de pătimi și de capricii care nu pot duce decât la sărăcie și la despotism.

Altfel de bănci, de care vei fi auzit vorbindu-se foarte mult, sunt băncile hipotecare. Lucrarea lor este de a împrumuta bani cu ipotecă de proprietate nemișcătoare; datornicul nu plătește niciodată suma împrumutată, ci o desface cu încetul, plătind pe tot anul deosebit de dobândă și o mică parte din capete. Suma ce se plătește pe tot anul să numește anuitate; ea să compune din două părți, o parte este dobânda și cealaltă se numește amorțire sau amortizațiune destinată a stinge datoria într-un număr de ani oarecare. Dacă pentru o datorie ipotecară de 10.000 galbeni se plătește pe an o anuitate de 800 galbeni, adică 8%, și dacă dobânda este 6%, ceilalți 2% sunt pentru stingerea datoriei, pentru amortizare; și fiindcă pe baza 6%, cu o amortizație de 2%, un capital se stinge în aproape 23 de ani, după calculile de dobândă la dobândă, proprietatea ipotecată, plătind regulat pe tot anul câte 800 de galbeni, 23 de ani d-a rândul pentru datoria de 10.000 galbeni, peste acel termen de 23 de ani rămâne proprietatea liberată și desfăcută de datoria contractată.

Aceste bănci, ca să fie bine asigurate, împrumută sume mult mai mici decât valoarea obiectului ipotecat, și calculate astfel ca venitul moșiei să plătească lesne și cu prisos anuitatea contractată, la caz când proprietarul împrumutat nu ar fi exact cu răspunderea anuităților la termenii hotărâți.

Acele bănci, ca toate băncile, nu împrumută bani, ci emit bilete numite *bonuri ipotecare*, *lettres de gage* sau *pfandbriefe*, care hârtii, fiind asigurate capete și dobânzi în valoarea și în venitul totalității moșiilor ipotecate, să pot negoția. Sunt capitaluri care preferă a fi asigurate și stabilite pe ani îndelungați, fără de a avea grija să caute întrebuințare în toate zilele; mulți capitaliști preferă mai bine o dobândă modestă și sigură decât un procent mare, dar care le-ar pricinui alergături, bătaie de cap și grijă.

Aceste bănci s-au format întâi în Prusia, prin asociațiune între proprietarii datori; ei s-au întovărășit între dânșii, s-au asociat și au pus moșiile ipotecă, facându-se solidari unii pentru alții, au emis bonuri ipotecare, care, fiind asigurate, capital și dobândă, în valoarea moșiilor și în venitul lor, au ajuns a se negocia lesne.

— După cum văz, toate băncile scot numai hârtie, iar nu bani.

— Observațiunea este foarte adevărată, de aceea și se numesc instituțiuni de credit; fie bănci de scont și de circulațiune, fie bănci rurale, industriale, ipotecare, generale sau particulare, ele sunt toate bănci de emisiune, adică emit hârtie, fac comerț de credit; căci, după cum ai văzut, creditul este o marfa ca toate mărfurile, un instrument de lucru. Toate băncile se țin strâns legate unele de altele, ca niște mădulari ai aceluiași corp a sistemului comercial și industrial, și linia care le desparte pe unele de altele este anevoie de însemnat; se poate zice că baza operațiunilor tutulor este de a primi valori materiale și de a da credit. Acelea care primesc bani îi întrebuințează cu folos, și cu acel folos pot face față la obligațiunile ce iau către depuitorii acelor bani, dau bilete de bancă sau cecuri. Banca Engliterei nu plătește niciodată dobândă la banii ce i se încredințează. Din toate operațiunile, sconturile sunt cele mai importante, excedentele le dau cu împrumutare la samsarii băncilor, la curtieri sau la *bank brokers*, care sunt mijlocitori între bănci și celelalte stabilimente; curtierii veghează și execută scadențele, împlinirile și plasamentele acelor sume, ca să nu le pricinuiască nici pierderi de capitaluri, nici să rămâie în nelucrare.

— Din câte mi-ai zis, înțeleg că sunt două feluri de credite: unele întemeiate pe încrederea în onoarea și activitatea persoanei, precum este aceia al scontului biletelor etc., și altul întemeiat pe valoarea lucrurilor cu care împrumutatul răspunde, precum este creditul ipotecar; mai înțeleg că, cu instituțiuni bune de credit, o țară are Trebuință de puțini bani, că bogăția nu stă în aur, nici in argint, ci în industrie, în comerț, în înlesnirile de a produce mult și de a asigura daraverile. Astfel, o țară poate avea bani puțini și a fi foarte bogată, în vreme ce alta poate avea bani mulți și să fie foarte săracă în comparație cu aceea care are bani mai puțini.

Producțiunea, consumațiunea și schimbul

1882

I

Pe câți Temistocli gloria lui Miltiad nu i-a oprit din somn! Costache nu era nici bătăios la fire, nici limbut la gură ca să aspire a juca un rol politic, dar avea stomac bun și cerul gurii subțire; era om cu gust... la mâncare; aceasta cu atât mai mult cu cât cinsprezece ani, cât fusese pe la curți boierești, deși nu se culcase totdauna cu mațele chiorăind, grație tingirii de calabalâc, dar fusese jindul iacniilor și prăjiturilor care-i trecea pe sub nas, când le rădica de la masă ca să le ducă la madama nemțoaica, care îmbrăca pe coconița, sau la doica unguroaica, care dădăcea pe coconașu Bibi, guri cari nu lăsau nimic pe fundul farfuriei pentru bietele slugi indigene.

Ilie Bulgaru, un amic al lui Costache, cu care fusese la un stăpân în mai multe rânduri, dezgustat în sfârșit de slugărit, deschisese tarabă la Filaret, în locul unde era odinioară frumoasa fântână maurească pe care nemuritorul Godillot a rădicat-o piatră cu piatră și a dus-o la dânsul acasă. Acel Ilie cu o *sermaia* de zece galbeni, tot prefăcându-i când în cârnați trandafir cu must, când în chiabap și caltaboși, în bucătăria din piața mică de la Amza, îi înmulțise așa de bine, încât începuse a mirosi pe la secția a treia, doar d-o dibui vreo moșioară chilipir.

Iată gloria care nu lăsa pe bietul Costache să doarmă!

Om cu imaginațiune vie, el își zicea adesea:

„Unchiu-meu Niculcea din Mântuleasa e văduv, copii nu are, nici nepoți alții decât pe mine. Să zicem o întâmplare, o dambla, ferește, Doamne, că prea s-a îngrășat, de nu i se mai vede gâtul. Nu e așa că mi-ar rămânea mie acea miișoară de galbeni pe care o tot învârtește cu polițe? Aș face și eu ca Ilie, ba aș face ceva mai bine: că nu m-aș duce să încep tocmai de la barieră, nici n-aș alege tocmai Bucureștii, unde sunt mii și sute de birturi, de grădini și de cornării și unde concurența a devenit prea mare, ci m-aș așeza într-un oraș de provincie, în vreun port cum e Brăila sau Galații, unde lumea n-a văzut încă ce va să zică un adevărat *birt restaurant*, m-aș așeza tocmai în centru, în piața cea mai nobilă: dejunuri, prânzuri și supeuri."

O minune! Într-o dimineață, pe când sorbea din cafeaua cu lapte a boierului, ca să vază dacă era potrivită, iată că intră repede un băiat, zicându-i:

„Ai, nea Costache, că moare jupân Niculcea!"

Costache lasă ibricul și cratița pe seama rândașului și aleargă într-un suflet la Mântuleasa. Când colo, ce să vază! Nenorocita întâmplare la care tot visase se realiza: unchi-so sta lungit pe scânduri, cu ochii steliți în tavan; trei lanțete ale lui chir Ștefan bărbieru nu scosese nici o picătură de sânge. Apoplexia fusese fulgerătoare. A doua zi, o căruță cu coviltir din Herasca ducea rămășițele repauzatului la Căldărușani, după cum lăsase cu limbă de moarte.

Costache, pus de tribunal în posesiune pe toate polițele găsite în chimirul mortului, le realiza una după alta la scadențe, tot în galbeni chesaro-crăiești, ferecați cu zâmți și drepți la cumpănă; și peste trei luni era instalat la Brăila, în strada Kisiloff, sub casele lui chir Leonid Spandoni din Samotraca.

Ca om de gust ce era, Costache voia ca birtul său să fie vestit, să-i fie bucătăria bucătărie și cămara plină.

Jupâneasa Stanca Moldoveanca, care fusese zece ani chelăreasă la vestitul hatmanul Măsea din Dorohoi, fu în dată orânduită cămărășiță, dându-i-se deplină putere peste găini, rațe, curci, gâște, porci și purcei, cu drept de viață și de moarte asupră-le, lăsând pe seama lui Grigore bucătaru, fiul vestitului Balaur Acci-baș lui Ioniță Sturza-Voda, numai coșnița, adică carnea de măcelar și zarzavaturile. Cu o asemenea organizațiune, Costache, care

acum nu mai era Costache, ci domnul Constantin Dobrotinescu, scoate o mie de galbeni din ladă și-i bagă în chirie de prăvălie, cumpărători de tacâmuri, farfurii, pahare, păhărețe, tingiri și tigăi; umple curtea de din dos cu fel de fel de pasări și de râmători.

Jupâneasa Stanca, după ce îngrașă bine nevinovatele dobitoace cu fel de fel de boabe și de nuci, intră cu cuțitul în mijlocul lor, ș-apoi să mai auzi vaiete și țipete! Trei zile și trei nopți urla târgul de protestările și de guițăturile victimelor. I-a fost destul Stanchei câteva zile ca să facă cămara domnului Dobrotinescu un adevărat muzeu de gastronomie. Dispoziținea era ceva artistic:

În primul rând, cum intrai pe ușă, figurau un șir de farfurii cu piftii de picioare de porc, de vițel și de labe de pasări, cu usturoi și fără usturoi; fiecare dintr-aceste răcituri avea la spatele sale câte un rât de porc sau de purcel, cu urechile ciulite și cu nările umflate, curățite și făcute dobă. În mijlocul cămării se rădica o piramidă mare de piepți de gâscă, destinați a fi puși la fum, ca să se facă pastrama; apoi, în toate părțile, festoane de cârnați mari și mititei, înșirați unii de alții și atârnați de tavan și de pereți, că păreau frânghiile unei corăbii gata de plecare; în fund, o baterie de șunci sfidau mândru Yorku și Westfalia.

Mezelicuri, mâncări și băuturi de tot felul avea domnul Dobrotinescu, numai un lucru îi lipsea: mușterii. Se plimba de dimineața până seara, d-a lungul și d-a latul, printre toate aste frumuseți de lucruri gustoase, și jalea îi era mare, căci le vedea veștejindu-se. În toate zilele arunca la câni câte cinci-șase bucăți, pe cari nu le mai putea suferi vecinătatea.

Cum să facă, cum să dreagă?! Se uita în tavan și în dușumea și nimic în gând nu-i venea. În zadar chema în ajutor pe zeița inspirațiunii, că nimeni nu-i răspundea; ar fi invocat-o ca Homer și ca Virgil, pe elinește sau pe latinește, dar n-avea norocirea să fie bacalaureat. Nici cea mai mică idee nu-i venea.

O idee!

Dar ce este o idee?! Ideea este fumul care iese din focul frământării creierilor și pasiunilor, un fel de scânteie electrică care luminează spiritul, precum fulgerul arată noaptea drumul călătorului rătăcit. O idee bună, când îți vine, te scapă de necazuri, îți dă avere, îți dă glorie, te face nemuritor. Iată

un esemplu: Eram într-o zi la amicul meu Henric Heine la Paris, când intră servitorul aducându-i o scrisoare și zicându-i:

— Omul cu scrisoarea nu știe franțuzește și cere să-ți vorbească.

— *Faites entrer*!

Și intră în casă un neamț nalt, uscat și jigărit. Scrisoarea era de la vestitul Nestroe.

„Amice - îi scria acesta — îți recomand pe aducătorul, om de ispravă care moare de foame, deși știe să facă cea mai bună pâne. Fă ceva pentru bietul Franz."

— Ce pot face pentru dumneata, mein Herr? îl întrebă bunul Heine. Aicea ți-ai găsit să vii să-ți găsești traiul: Dar știi dumneata ce este Parisul? Un Capernaum, adevărată vale a lui Iosafat; mii și mii de suflări așteaptă la gura acestui rai; îmbulzeala e atât de mare, încât mai lesne ar fi cămilei să treacă prin urechile acului decât străinului să-și găsească aici un rost. Ai noroc că cunosc pe colonelul Bourlet, directorele manutanțiunii pânii pentru garnizoana Parisului, să te recomand lui. Mă tem numai de gelozia lucrătorilor francezi, că nu le place să vadă străini în atelierele lor. Pustia de luptă pentru esistență!

— Ești prea bun, *Gnädiger Herr* — îi răspunde Franz - și îți mulțumesc, dar eu nu știu să fac pâne.

— Cum? Glumețul de Nestroe îmi scrie că ești brutar.

— Sunt brutar, este adevărat, dar nu de pâne soldățească; sunt brutar subțire, lucrez numai fainâ picluită, floare de fainâ; chipfele, kaiser-semele, câteodată și pumpernic pentru cafea cu lapte, ca la noi la Viena.

— Apoi dacă e așa, dragul meu, mai bine du-te de unde ai venit și mă lasă în pace, că n-am ce-ți face. Pe dracu l-ai căutat să vii la Paris? Întoarce-te la Viena, acolo tot poți găsi să te bagi la vreo cornărie. Dar ia stai!.., Ai zis: „*Ca la noi la Viena*". O idee! Ceva parale ai?

— Am un credit de o mie de franci.

— Puțin, prea puțin, n-ajunge! Și începe a borborosi din gură: Două mii chiria pe trei luni înainte; o mie cinci sute, cel puțin, instrumente și material: albii, lopeți, sare, fainâ etc., vreo trei sute omului roșu pentru afișe; peste tot

trei mii opt sute de franci... Ți-ar mai trebui două mii opt sute de franci... Ți-i împrumut eu, îți fac și câteva articole reclame în *Constituționalul*. *Vorwärts!*

Nu trecuse zece zile de la acea vizită, și în una din cele mai principale strade ale Parisului se citea pe o tablă neagră cu litere de aur:

BOULANGERIE VIENNOISE[32]

Nemții din Paris făceau coadă la ușa prăvăliei, ca să apuce un corn sau un semel, și francezii se luau după dânșii ca oile lui Păcală.

După cinci ani, Franz cel jigărit devenise proprietar pe casele sub cari își așezase brutăria, și astăzi este milionar. Nu știu dacă o fi plătit vreodată acei două mii opt sute de franci omului cu ideea, sau de s-o fi gândit să depuie o coroană de recunoștință pe mormântul nemuritorului Heine. Independința inimei este așa de comodă și recunoștința așa de apăsătoare!

Dar să ne întoarcem la strada Kisiloff din Brăila, unde lui bietul Dobrotinescu i se albise ochii tot uitându-se pe fereastră, doar d-o zări vreun trecător apucând spre ușa birtului. Stanca zicea că era deochiat și că Schaft, otelierul de peste drum, îi făcuse farmece, și-i tot descânta cu cărbune stins și-l stropea dimineața și seara cu apă neîncepută.

Întristarea birtașului era mare, mai ales seara, când încheia bilanțul zilei și vedea că se solda totdauna cu un galben sau doi deficit. Deși pripășise câțiva mușterii, dar mai toți erau gazetari, tineri, cari plăteau mai mult în anunțuri și reclame sterpe în ziarele lor respective. Veneau regulat la vremea mesei, mai mult ca să-și inspire penele în istorioarele ce le povestea Costache despre cele ce știa, văzuse și auzise cât fusese prin casele boierești — povești cari se prefăceau în articole de foc. Unul dintr-acești obicinuiți, Epaminondas Iscuzaroglu, cam în glumă, cam în serios, zice birtașului într-o zi:

— Știi c-ai face bine, frate Costache, să mai schimbi bucatele, că ni s-a acrit tot cu borș și cu piftie.

— Poate ca să le schimb numele, răspunde birtașul cu lacrămile în ochi. Nu vezi că m-am spetit? Chesat mare, boierule!

— Știi c-ar avea haz, zice Epaminondas, ideea nu e rea! Ai, zău, s-o facem! Și, luând condeiul, scrie pe lista de bucate: „Aici e «Gura raiului», îți

pui patrihir de gât, îți armezi pălăria estudentina cu lingură și furculiță; te așezi la desfătătoare și te povățuiești după alăturata spovedanie:

Mila lui Dumnezeu de făină sau de mălai.

Basma de nas de tocitoare.

Raci albi umpluți.

Raci roșii fierți.

Calif de Bagdad.

Înghețată de labe.

Sămânță de vorbă de Dragășani.

Gâlceavă de la Marghiloman.

Palavră de Moca, etc., fiecare cu prețurile lor.

— Și acum, nene Costache, lipește-o la geam, să se vadă de la uliță.

Din ziua aceea, birtul s-a umplut de mușterii, de nu mai găseai loc; boieri, negustori și meseriași alergau din toate părțile la „Gura raiului" să ia o transparentă, să mănânce roși fierți și albi umpluți, să bea sămânță de vorbă și să soarbă palavră. Din ziua cu ideea, de când birtul „Gura raiului" s-a făcut vestit, au trecut d-abia zece ani, și astăzi domnul Constantin Dobrotinescu e alegător și eligibil în colegiul întâi de Ilfov; este om de patruzeci de mii de franci venit, ș-a cumpărat case și moșie, s-a retras din viața privată, se răsfață pe canapele de mătasă. Își scoate din capete pentru tot timpul cât a postit prin casele boierești; de apă nici nu vrea să audă.

II

Într-o zi aflându-mă la Brăila și citind la fereastră în strada Kisiloff vestita listă de bucate, mi-a venit poftă să intru în „Gura raiului" și m-am așezat acolo la o desfătătoare liberă, cerând în limbajul stabilimentului o gâlceavă, dându-mi timp să studiez spovedania zilei. Sala era plină, dar numai la o masă era gălăgie, numai la una era vorbă; patru inși așezați în cruce discutau aprins; ceilalți consumatori ascultau cu gurile căscate. Unul din cei patru, la trup mărunțel și subțire ca un limbric, smead la față și uscat, vorba îi era de

un fel de ovrei franțozit, cu ochelari la nas, esplica cum toate relele proveneau numai din lipsa de învățătură populară.

— Aseară târziu a trecut p-aci, zicea el, domnul ministru; venea de la Botoșani și de la Turnu-Severin, m-a chemat de-am lucrat împreună toată noaptea. Ce om! Ce om! Bre! Bre!! Bre!!! Este cu totul de părerea mea. Mi-a spus confidențial la ureche că estimp are să vie dinaintea corpurilor legiuitoare cu o groază de proiecte, ca să reorganizăm instrucțiunea și educațiunea din tălpi până în creștet, s-o facem piramidă, jos la bază copiii poporului, sus la vârf ministru. Bre! Ce om!! Ce om!!! Idee cu totul nouă și măreață, necunoscută lumii. Drept să va spui, mi-a plăcut și l-am aprobat. Sunt sigur c-o s-o adopte și ceilalți miniștri ai Europei când or afla-o.

— Nu, *mon cher*, *pardon*, răsări vizaviul, tânăr cu mustața galbenă și lungă răsucită, patriot liber în credințele și cugetările sale politice și sociale, om fără prejudețe cum s-ar zice, trecut de curând de la un ziar ultraliberal la organul unui grup de opoziție, patronat și întreținut cu speze mari de doi foști miniștri paraponisiți. Dumneata ești ideolog, dar eu, care sunt pozitivist, te pot asigura că la noi toate relele ne vin din lipsă de industrie. Dar o să mă întrebați, poate, că ce fel de mâncare este industria! Să v-o spui îndată. Industria este o manifestațiune a activității omenești, o cestiune mare a umanității. Ceea ce vă zic rezultă nu numai din etimologia cuvântului *indestrue*, căci nu se poate defini decât prin sine însăși. Ca una ce conține totodată și o parte abstractă, ne permite a o determina și a o limita. Misiunea ei specială este fericirea omenească și națională, adică înzestrarea țării cu fabrici. Să iasă fum pe coșuri ca la Lyon și Manchester; în alte cuvinte, să confecționăm noi, la noi, prin noi și pentru noi obiectele de care ne servim; să cumpărăm numai de la noi, ca să ne păstrăm banii, iar nu să-i trimitem străinilor. Să ne îmbogățim, ca să devenim tari înlăuntru și respectați în afară. Astăzi, ca și altădată, banul este totul. Sunt două mii de ani de când marele orator și patriot al Atenei striga cât putea în gura mare: „Bani! bani! și iar bani!” De atunci lumea a rămas tot aceea, nu s-a schimbat. Dar ca să ne înțelegem mai bine la vorbă, să părăsim pentru un moment tărâmul sintetic și s-o dăm pe coarda investigațiunilor; să luăm metoda analitică, pășind pe esemple, pe lucruri pipăite, altfel zise, naturale sau materiale, tangibile și

palpabile. Și să ne închipuim, de esemplu, că am simți trebuință de a îndulci lucrurile, că am voi zahăr, cum s-ar zice, pentru ceai, cafea, înghețate, vutci, cofeturi și prăjituri.

Ce ne-am zice, mă rog? Ne-am zice ceea ce ne-am zis când am înființat Chitila și Săscutu; ne-am zice un ce foarte simplu: avem pământ cu prisos; ai să-l semănăm cu sfeclă, sfecla s-o plămădim, s-o prefacem în zeamă dulce și zeama în zahăr, ca să facem noi, la noi și pentru noi substanța îndulcitoare de care avem trebuință. Nu e așa că am nimerit-o? Și că astăzi acele zece milioane cari se duceau pe zahăr nemțesc și franțuzesc rămân pe tot anul în punga țării? Dar voiți un alt esemplu? Să vă dau postavul. Ne-am zis: avem oi; ai să le tundem, să le luăm lâna și s-o facem postav; nimic mai lesne, și iată că astăzi zece milioane cari se duceau în Anglia, în Germania și în Franța pe această materie rămâne în țară. Așa o să fie și cu fabrica de hârtie. De ce mă rog să aruncăm în gunoi zdrențele, răzuiturile de lemn, foile de porumb și coaja de copaci, și să nu le strângem, să nu le topim în apă și să nu le facem hârtie de scris, de tutun, de măsline?... Și o să vezi că și de acolo o să ne rămâie câteva milioane pe an. Ei bine! Ceea ce am făcut pentru zahăr, pentru postav și pentru hârtie ai s-o facem și pentru celealalte obiecte care ne vin din străinătate, să le fabricăm noi, la noi și pentru noi, ca să nu mai lăsăm să tot iasă banii din țară; să-i păstrăm la buzunarul nostru, să nu ne tot vie fel de fel de mărfuri de pe la Viena, de la Paris și de la Londra. Sau dacă nu le putem opri de a intra, de vreme ce avem tratate, cel puțin să le supunem la niște dări vamale de-acelea cum erau odinioară în Europa, ca să nu mai poată ține piept la târg cu ale noastre. Nu zic să le proibim, dar să îndoim și să întreim tarifele, incai să se folosească tezaurul, că acum nu mai suntem parte integrantă din Imperiul otoman, ca să ne impuie Turcul tarifele lui; suntem o țară independentă, un stat de sine stătător, un regat.

Înțelegeți bine, domnilor, nu e așa?, că urmând sistemul meu, pe de o parte ar intra în țară pe grâu, secară, orz și rapiță ce trimitem în străinătate ca la două-trei sute de milioane de franci pe an, pe când pe de altă parte n-ar mai ieși acele două sute cincizeci de milioane cari se duc pe tot felul de secături ce ne trămite Europa. Vă puteți închipui ce ar deveni România în zece sau cinsprezece ani, când s-ar grămădi câte trei sute de milioane pe tot

anul; ar ajunge să aibă în pungi șase-șapte miliarde; ș-atunci să poftească puterile să vie să stea la vorbă cu noi dacă le-ar da mâna. Cum gândiți că s-a îmbogățit Englitera și Franța, dar apoi America, de nu mai au unde-și pune banii? După considerațiunile ce avui onoarea a vă espune în câteva cuvinte, industrie va să zică fabrici, manufactură, mașini ca la Chitila, ca la Sascut, ca la Neamțu. Între rachiu și fleică friptă, tânărul ziarist a înșirat o mulțime de vorbe, cu o limbuție de cinci sute de cuvinte pe minut, fără să uite nici pe Ludovic XIV cu Napoleon I și III, nici pe Colbert și pe Turgot cu Fouché, nici porcelanele de Sevra cu gobelinurile, dezvoltând cu o înlesnire rară și pe nerăsuflate cugetările cele mai intime ale lui Bismarck, Gladstone, Andrassy și Gambetta, și a terminat zicând:

— Am tratat această cestiune foarte pe larg, în părțile sale teoretice și practice, în ziarul meu *Înțelepciunea popoarelor*. Și, întorcându-se către mine, îmi zice: Poate că n-ai citit, domnule, articulii mei din *Înțelepciunea popoarelor*; te sfătuiesc să-i studiezi cu băgare de seamă, că vei găsi acolo soluțiunea tuturor chestiunilor economico-socialistice cari preocupă lumea de la Lacul-Sărat până în fundul Irlandei și în vârful Uralilor.

III

Rămăsesem uimit de atâta limbuție. Cum poate vorbi cineva ore întregi, fără idei și fără rațiune, înșirând numai la vorbe? Cum un om fără învățătură și fără esperiență își poate permite a tracta cestiunile cele mai vitale ale unui popor? Și cum bărbați maturi, cari se zic oameni de stat, părinți ai poporului, foști miniștri, pun în mânile unor băieți o armă așa de puternică și de periculoasă precum este un ziar, prin care se poate propaga eroarea și strecura prejudițiele în spiritele a mii de inocenți cititori cari așteaptă în toate diminețile de la organul partidului să le spuie ce trebuie să cugete și să facă în cestiunile zilei; și aceasta într-o țară unde nu este permis nimănui să prescrie măcar un grăunte de chinină fără de a se espune a vedea pușcăria dacă n-a studiat știința boalelor și arta de a le vindeca; într-o țară unde legea nu

permite omului celui mai învățat să zică măcar două cuvinte dinaintea unui judecător pentru susținerea dreptăților unui amic dacă n-a petrecut cel puțin zece ani în colegiu, în gimnaziu și în liceu, și alți patru-cinci ani într-o facultate de drept, unde să fi dobândit titlul de doctor sau cel puțin de licențiat. Numai ziaristului să-i fie permis să tracteze păsurile și suferințele sociale, fără de a avea cea mai mică idee despre mijloacele de a le ușura; acestuia să-i fie permis a scrie verzi și uscate, a propaga eroarea și a scurge venin în mii de suflete oneste, învăluind minciuna în injurii și calomnii; să-i fie permis să puie impunit pana sa la discreţiunea și la serviciul când a unuia, când a altuia; a lăuda astăzi onorabilitatea și patriotismul omului pe care l-a tratat ieri de prevaricator, de concusionar și de trădător; a batjocori pe bani în coloanele ziarului său.

Este destul astăzi ca un tânăr să aibă fiere la inimă și nițică limbuție de condei, ca să fie căutat pe plată bună la ziarele de partid, cu deplină libertate de a înjura și a calomnia. Când cavalerul condeiului este vreun străin apelpisit sau vreun ovrei franțuzit, vreun scăpat de de- portațiune, plata și răsplata este îndoită.

Dacă batjocoritul și calomniatul ar îndrăzni să reclame în contra nedreptelor atacuri și acuzări ce i se aduc, atunci să se aștepte a auzi îndoindu-se înjurăturile; și dacă a avut norocul să aibă a face cu un folicular ceva mai blajin, i se răspunde prostindu-l cu fel de fel de în- vârtituri de condei, zicându-i-se că n-a știut să citească, că nu înțelege cele scrise printre rânduri și că ziarului nici prin gând nu i-a trecut a pune la îndoială probitatea și onorabilitatea reclamantului. O asemenea reparație trebuie să fie considerată ca un act de mare condescendență, căci nimic n-ar putea să silească pe autorul înjurăturilor de a-i acorda nici măcar atâta! Căci ce i s-ar putea face? Să-l tragă la judecată dinaintea juriului? Dar acolo poți fi sigur că vei întâlni zece avocați care mai de care gata și voioși a-i trage fiecare câte o gură și mai și decât înjurăturile în contra cărora a reclamat, aceste toate în numele și în onoarea libertății de conștiință și a liberei cugetări; fericit dacă părinții repauzați ai reclamantului nu ar sughița în mormintele lor! Nimeni și nimic nu este cruțat. Dacă se raportă cineva la presa noastră, niciun om din cei ieșiți din rânduri nu merită nimic alta decât ocna, după unele ziare, sau

decât apoteoza, dupe altele. Titlul de critic nu este decât o mască sub care se adăpostește invidia și gheșeftul. Se pune preț pe laude și pe înjurături și ți se spune curat în ochi că, dacă nu plătești pentru a fi lăudat, ai să fii înjurat până vei fi dărâmat.

Cu toate acestea, zicem că legile ne garantează viața, onoarea și averea; dar ce garanție a vieței ar fi aceea când asasinii s-ar primbla ziua în amiaza mare pe strade, cu cuțitele scoase asupra trecătorilor? Și ce garanție a averii ar fi când vagabonzii ar putea încasa liber și impunit chiriele și arenzile caselor și moșiilor?

Știu că nu e lesne a scrie cu miez despre oameni și despre lucruri; știu că pentru aceasta trebuie studiu lung și cugetare sănătoasă; știu că e lesne a scrie cum scriu ei și că este anevoie a se pune în stare de a putea scrie cum trebuie.

Să nu se crează din câte am zis că aș cere să se aducă vreo restricțiune cât de mică sau vreo piedică libertății cugetării, dar cred că ar fi de dorit ca presa să găsească ea însăși corectivul și încetarea scandalului la care asistăm. Aceasta nu prin legi de presă sau prin verdicte ale curților cu jurați, dar chiar în libertatea de care se bucură și de care trebuie să se bucure.

O instituțiune, ca și un individ, își compromite poziținea și considerațiunea și-și pierde acțiunea morală dacă nu se respectă pe sine. Ce acțiune și ce putere ar avea magistratura, baroul, armata dacă persoanele cari le compun nu ar inspira stimă și respect, dacă între dânsele nu ar esista considerațiunea aceea ce oamenii onorabili își datoresc unii altora și dacă nu ar fi geloși unul pentru altul de reputațiunea lor?

Între ziariști, oricari ar fi opiniunile și credințele individuale, ar trebui să esiste un spirit de corp, o solidaritate de credințe și de idei în ceea ce privește onorabilitatea și buna-credință; să fie o corporațiune de oameni respectabili și respectați; căci altfel, mă întreb, unde are să ajungă presa română, acest paladiu al garanțiilor și al instituțiunilor liberale, dacă deservenții ei ar persista pe calea pe care au apucat? Unde are s-o conducă niște servitori cari se plătesc nu după știința și seriozitatea investigațiunilor și a cugetărilor, ci după intensitatea invectivelor și calomniilor ce sunt capabili să azvârle asupra acelor cari nu împărtășesc opiniunile și patimile patronilor lor și când se plătesc cum se plătea odinioară pumnalul bravilor? Presa ziaristică, dacă nu

va depărta de la dânsa asemenea servitori, va fi redusă a nu mai fi decât instrumentul paraponisiților și refugiul sicarilor condeiului, și împreună cu prestigiul va pierde acțiunea ce trebuie să esercite asupra moralității, va înceta de a mai fi apărătoarea libertăților publice și a intereselor țării.

Remediul răului nu se poate găsi decât în controlul mutual. Este știut că opiniunea oamenilor are mult mai mare acțiune asupra fiecărui membru decât asprimea legilor.

Ziaristica noastră, preocupată mai mult cu politica militantă, în care mai totdeauna personalitățile joacă rolul cel dintâi, a avut și timp puțin, și spațiu restrâns pentru studiul cestiunilor sociale cari interesează și leagă viitorul țării. Asemenea cestiuni au fost tratate mai totdeauna cu ușurință și mai mult în treacăt. Dacă multe din problemele în fața cărora ne-am găsit s-au rezolvat într-un mod pripit și nu totdeauna bine nimerit, cauza a fost că ele n-au fost bine studiate; toate luminile țării n-au fost chemate și consultate din vreme și la îndelete; de cele mai multe ori corpurile legiuitoare au fost surprinse când mesagiul capului statului a venit să le ceară soluțiunea unei cestiuni importante. Aceasta s-a făcut pentru că presa guvernamentală, în zelul și devotamentul său, nu găsea alta de făcut decât de a intona laude înțelepciunii și prevederii oamenilor de la putere; iar presa opoziționii, care caută în orice vot un mijloc de a răsturna ministerul, să strige la inepție, la incapacitate și la trădare, încât publicul n-a putut participa la rezolvarea cestiunilor celor mari decât numai cu inima și cu patriotismul, fără de a face și partea rațiunii. Presa română a fost de multe ori atât de mult distrasă de la adevăratele interese ale țărei, încât adesea presa străină a fost mai din vreme informată decât cea locală despre cele ce erau să se propună și despre intențiunile guvernului nostru.

Dar aud pe cititor cârtind și observându-mi că la început parcă promisesem să-i vorbesc de cu totul alte lucruri.

Așa este, dară ce să fac dacă așa este natura cestiunilor economice și sociale: ele se leagă și se încâlcesc așa, încât niciuna nu este străină alteia în mod absolut.

Să revenim dar la obiectul cu care am început!

Înfocatul tânăr, văzându-mă uimit în admirarea mea, mă apostrofează zicându-mi:

— Văd că taci, domnule, nu zici nimic; ce, doară, nu aprobi ideile mele? Eu sunt gata a le discuta și să te conving.

— Mărturisesc, domnul meu, că eu nu împărtășese cu totul felul dumneavoastră de a vedea lucrurile.

— Vasăzică nu ești patriot, nu-ți iubești țara, nu ai voi s-o vezi fericită!

— Sunt român, și ca orice român doresc și eu s-o văd prosperă și glorioasă, dar nu cred că sistemul ce preconizați să fie drumul cel mai nimerit ca s-o ducă acolo unde dorim cu toții. Ideile domniei-voastre nu sunt ale științei moderne; departe de a fi economice, ele sunt antieconomice și chiar anti-sociale; sunt contrarii principiilor adoptate de mai toți învățații cari s-au ocupat cu știința fericirei popoarelor.

— Atât mai rău pentru dânșii, îi plâng!

Cu aceste cuvinte, tânărul ziarist se ridică repede de la masă și-și ia pălăria, zicând:

— Opt oare trecute! Mă așteaptă la consiliu!

IV

Acei cari s-au ocupat de fericirea popoarelor numai în mod superficial nu înțeleg bine mecanismul acelor doua operațiuni cari constituie viața socială și de la cari depinde bunăstarea națională: *producțiunea* și *consumațiunea*.

O țară este bogată prin natura pământului, prin clima ei, prin puterea vegetativă și prin activitatea și inteligința locuitorilor. Un pământ produce cu puțină muncă ceea ce altul produce cu o muncă de două și de trei ori mai mare. Și astfel clima și rodirea pământului contribuie la fericirea poporului.

Fertilitatea pământului a avut totdauna o mare înrâurire asupra civilizațiunii; mai ales în lumea cea veche a avut o acțiune însemnată asupra lucrării și capacității muncitorilor; raportul dintre pământ și om este un coeficient foarte important al bogății sociale. Astăzi în Africa, în pustiul Sahara, dacă călătorul găsește un colț de loc ospătos, cauza este că acolo s-a

găsit apă și s-a putut cultiva pământul, de aceea s-au adunat oameni și s-a înființat un suhat, un sat sau un oraș.

Este în natura omului să nu-i placă munca, fiindcă munca e ostenitoare. Când cineva se pune pe muncă, o face cu siguranța sau cel puțin cu speranța că prin acea osteneală, prin acea lucrare va dobândi sau lucruri de cari are trebuință, sau lucruri pe cari să le poată schimba cu altele cu cari să-și îndestuleze nevoile și mulțumirile.

Producerea fiind ostenitoare și consumațiunea fiind mulțumitoare, este natural ca fiecare să caute a munci cât s-ar putea mai puțin și a se mulțumi cât s-ar putea mai mult. Așa fiind, pentru a face pe om producător, trebuie mai întâi de toate ca el să fie asigurat că ceea ce va dobândi prin muncă să fie al său, că numai el să aibă dreptul să se serve de productul acelei munci, sau că numai el să aibă dreptul să dispuie de acel product pentru a-1 schimba cu obiecte de cari voiește să se serve.

Precum vedem, producțiunea este supusă consumațiunii, și valoarea productelor caută să fie în raport cu trebuințele sau cu dorința ce se simte de dânsele; așadară, activitatea consumațiunii are o mare înrâurire asupra producțiunii, căci nu putem consuma dacă nu producem.

Tendința omului este de a-și da mulțumiri cât de multe, de a se bucura de toate bunurile din lume; și cu cât omul este mai cultivat, cu atât și trebuințele lui suni mai mari și mai variate; ele cresc și se înmulțesc pe toată ziua, cu cât cultura lui se dezvoltă. Cu cât un popor este mai sus pe scara civilizațiunii, cu atât trebuie să producă mai mult pentru întâmpinarea multiplelor sale trebuințe; astfel, consumațiunea, fiind strâns legată de producțiune, devine măsura cea mai adevărată a civilizațiunii și a bunei stări a unui popor. Traiul bun, darea de mână sunt elemente esențiale ale fericirii unui popor; iar sărăcia, mizeria, neputința de a consuma sunt faze nenorocite ale esistenței sale.

Precum vedem, consumațiunea, la rândul său, este subordinată producțiunii; prin urmare, pentru a mări consumațiunea, nu există alt mijloc decât a activa producțiunea și a înlesni schimbul.

În viața socială, toți oamenii sunt totodată și producători, și consumatori, însă nimeni nu este în stare să producă el însuși toate obiectele

ce consumă, și pe cele mai multe și le procură prin schimburi — în practică, vânzând ceea ce producem și cumpărând pe cele ce ne trebuie, cu prețul dobândit după cele ce am produs.

Dar fiindcă acei cari caută un obiect de care au trebuință nu-l pot găsi totdauna la îndemână, și de multe ori ar fi siliți să se ducă să-l aducă de peste mări și de peste țări, apare rolul intermediarului între producător și consumator, rolul comerciantului, a cărui lucrare nu este de a produce obiecte de consumat, ci numai de a le lua de unde se găsesc și a le duce acolo unde se cer.

Misiunea comerciantului este de a fi mijlocitorul schimburilor între locuitorii deosebitelor localități și țări, de a duce productele pe apă sau pe uscat la locurile unde se caută; el stabilește, prin acțiunea sa, balanța între valoarea obiectelor ce caută consumatorul și valoarea obiectelor ce oferă producătorul.

Cu cât transportarea de la un loc la altul, de la o țară la alta va fi mai lesne și mai ieftină, cu cât s-ar înființa mai multe șosele, canaluri, drumuri-de-fier, corăbii și vapoare care să poată înlesni și reduce costul transportului, cu atât consumatorul, adecă toată lumea, va fi mai folosit; de aceea stabilirea și perfecționarea mijloacelor de comunicațiune și de transport pe apă și pe uscat sunt considerate pretutindeni ca cele mai principale lucrări de utilitate publică. Cu cât trecerea de la un loc la altul va fi mai liberă, cu atât poporul își va putea procura mai lesne și mai ieftin obiectele de consumațiune.

Consumațiunea și producțiunea sunt atât de legate între dânsele, încât una nu poate exista fără alta. Un import mare trage după sine un export deopotrivă de mare, și viceversa; ele sunt două operațiuni cari, vrând-nevrând, trebuie să se balanseze. Un popor care importă mult dovedește că consumă mult; cu cât importă mai puțin, cu atât este mai neavut, cu atât își procură mulțumiri mai puține. Cu toate astea, tot mai sunt oameni cari cred, ca tânărul nostru din birt de la „Gura raiului”, că fericirea unui stat este de a avea o exportațiune mare și o importațiune cât s-ar putea mai mică. Cred că, împiedecând producțiunile străine de a intra în țară, poporul își păstrează banii și se îmbogățește. Nu vor să vază că valoarea importului nu poate întrece într-un mod constant valoarea exportului și că atunci când se vede una

ca aceasta și se întâmplă ca într-o serie de mai mulți ani să iasă mai mulți bani decât intră, că aceasta nu poate proveni decât din cauze escepționale și lesne de esplicat. La noi provine din cauza anuităților, dobânzi și amortizări pentru împrumuturi contractate în străinătate și pentru cheltuielile întreținerii de tineri la studii, cazuri cari amândouă sunt o întrebuințare reproductivă a acelor bani, căci plata anuităților este pentru un capital întrebuințat în lucrări reproducătoare: drumuri-de-fier, canaluri, arme etc., iar banii trimiși tinerilor studenți sunt un plasament care are să fructifice prin știința ce vor aduce în serviciul societății.

Necesitățile tezaurului public și unele exigențe interesate au fost cauza înființării a o mulțime de restricțiuni puse la trecerea obiectelor dintr-o țară într-alta și de multe ori chiar de la un oraș la altul al aceleiași țări, restricțiuni cu totul jignitoare consumațiunii și producțiunii. Din norocire însă, acele obstacole, dacă nu dispar, dar cel puțin își pierd din zi în zi tăria, și chiar multe dintr-însele nici nu mai esistă, au dispărut.

Darea pusă asupra obiectelor de consumațiune la fruntaria unei țări sau a unui târg era pur fiscală; mai târziu însă plata asupra mărfurilor străine a fost ca o compensare a sarcinilor puse asupra productelor naționale, patente și altele, dări pe cari nu le plătise mărfurile străine și cari nu profitase statului care au venit să fie întrebuințate. Dările asupra unor obiecte de consumațiune cari nu au semenele lor în producțiunea indigenă și cari nu se pot înlocui, precum sunt acolonialele, au fost considerate ca un mijloc de a supune poporațiunea la o dare ascunsă sau o dare indirectă lesne de priceput.

În timpuri mai moderne însă, dările vamale au avut totodată și scopul de a favoriza industria națională, de a o pune la adăpost, de a o apăra de concurența străină și de a asigura mai mult sau mai puțin consumațiunea productelor fabricate în țară.

După cum vedem, taxele vamale au avut și au un scop fiscal și altul protecționist și se pot împărți în trei categorii: pur fiscale, protecționiste și mixte sau fiscalo-protecționiste.

Taxele fiscale, cari au de scop de a procura statului un venit, nu pot fi nici arbitrare, nici nelimitate, căci consecința neapărată a unei taxe fiind de a sui prețul obiectului cu cel puțin atât cât a plătit la intrare, micșorează

consumațiunea, și venitul statului nu este totdeauna proporționat cu mărirea taxei; adesea, dacă nu totdeauna, o taxă mai mică aduce statului un venit mai mare decât o taxă urcată, căci ieftinind obiectul, i se sporește consumațiunea.

V

Cercetarea minuțioasă și rațională a intereselor generale a unei națiuni duce fără doar și poate la adoptarea principiului liberului schimb (*libre échange*). Taxele vamale și protecționismul sunt o piedică la dezvoltarea bunei stări și a fericirii naționale, căci, scumpind prețurile obiectelor, împuținează numărul cumpărătorilor, micșorează consumațiunea, prin urmare micșorează și împuținează mulțumirile.

Apărătorii protecționismului, ca să justifice și să susție teoria lor, zic că munca fiind bogăția unei țări, guvernul trebuie să caute prin toate mijloacele să proteagă și să încurajeze cât va putea industriile regnicole în contra concurenței străine, ca astfel să asigure munca lucrătorilor indigeni. Ei mai adaogă că o țară trebuie să-și poată procura toate trebuincioasele la dânsa, iar nu să depindă de alte țări. Unii merg cu acest raționament până a crede că tarifele protecționiste sunt foarte juste și admit chiar prohibițiunea, precum am văzut cele ce ziceau tinerii de la „Gura raiului”.

Ceea ce a deșteptat mai mult spiritele în privința sistemului vamal și a dovedit până la evidență teoria libertății susținută de părinții științei economice: Adam Smith, de Say, de Ricardo, de Bastiat, de Cobden și de urmașii lor, a fost mai întâi unitatea vamală germană, *Zollverein*, care a suprimat mai toate vămile de la un stat german la altul, mărginind vama la periferia în care se cuprind toate statele intrate în unirea vamală.

O altă împrejurare a fost legea cerealelor în Englitera. Englezii și francezii credeau că nu s-ar putea permite intrarea liberă a grânelor din Ungaria, din Rusia, din România și din America fără de a da o lovitură de moarte agriculturei indigene; își ziceau că în țările acelea cerealele se dobândesc cu mai puțină muncă și cu o cheltuială mai mică decât în țările lor

și că, de s-ar lăsa intrarea lor liberă, grânele indigene, a căror producțiune costă mai scump, n-ar mai putea ține concurență cu acele venite dintr-acele țări, că cele indigene ar rămânea nevândute și agricultorii s-ar ruina.

Sub influența acestor idei iată ce se făcea: ori de câte ori, din cauza unei recolte proaste în Englitera, se scumpea pânea într-atâta încât poporul începea să cârtească, guvernul convoca pe agricultorii cei mari și-i consulta: răspunsul lor era totdauna același și cunoscut de mai nainte: „Să se menție taxele"

Când lucrul devenea prea grav, de mureau oamenii de foame cu miile, ca la 1841, agricultorii opinau, cu mare greutate, pentru o mică reducere, dar și aceasta cu condițiune ca acea scădere de taxă de import pentru cereale să nu aducă vătămare agriculturei indigene și să fie numai până la recolta viitoare cel mult. Mai târziu au consimțit cu mare greutate la sistemul numit „*scara mobilă*", al cărui scop era de a menținea prețul grâului pe piețele Engliterei într-o stare nevariabilă, ca astfel prețul pânei să fie totdauna același în anii de recoltă proastă, ca și în acei de recoltă bună. Cu cât recolta era mai bună în Englitera, cu atât taxa asupra cerealelor străine se urca, și cu cât era mai slabă, cu atât taxa scădea. Acest sistem, ingenios în aparență, s-a dovedit nepractic și a ridicat reclamări din partea armatorilor și negustorilor grânari, cari, necunoscând de mai înainte taxa la care era să fie supus grâul lor la sosirea în Englitera, nu mai îndrăzneau să facă cumpărături de producte, căci astfel comerțul cerealelor devenea periculos, devenea un fel de joc la noroc, care putea da uneori beneficii foarte mari, dar alte dăți devenea ruinător.

În fața lipsei și scumpetii de pâne, care a costat în anii nenorociți viața a sute de mii de oameni, opiniunea publică, având în capul ei pe vestitul Cobden și strigând mereu în contra foametii, a silit pe guvern a suprima cu totul dările fiscale asupra cerealelor. Astăzi ele sunt admise în Anglia fără plată de taxă vamală. Și minune! Cultura pământului nu a suferit cea mai mică sminteală. Cu toată spaima ce inspira agricultorilor englezi grânele americane mai ales, producțiunea agricolă s-a dezvoltat și mai mult, și renta pământului, în loc de a scădea, s-a suit.

Un alt esemplu conchizător este ceea ce s-a petrecut în Franța cu Fierul și cu cărbunele de pământ. Se credea că dacă s-ar permite intrarea Fierului și

a cărbunelui de pământ englez și belgian fără o taxă mare, Fierul Francez nu s-ar mai putea vinde și exploatatorii indigeni s-ar ruina. Guvernul Francez întâmpina cea mai mare împotrivire ori de câte ori se încerca să scadă taxa asupra acestor două obiecte, și Franța rămăsese cu totul înapoi de Englitera și de Belgia în privința Fabricării mașinilor mai cu deosebire. În ziua când guvernul, trecând peste considerațiunile esploatatorilor de Fier și de cărbuni, a luat asupră-i de a reduce taxele, astfel că intrarea în Franța a cărbunelui și a Fontei (tuci) englezești și belgiane să devie posibilă, aceasta nu a ruinat nici cuptoarele de Fier, nici minele de cărbune Francez, și toate industriile Fierului, precum Fabricile de mașini, de trăsuri, cuțităria, lăcătușerie, unelte, drumurile-de-Fier și sumă de alte Fabricații s-au înființat, s-au dezvoltat și prosperă.

Dacă am chema pe tabaci să-i întrebăm ce taxă le-ar conveni să se puie asupra pieilor argăsite în străinătate, putem fi siguri că ei ar propune a se opri intrarea pieilor străine sau cel puțin a li se pune o taxă așa de mare, încât nici cizmarii, nici curelarii să nu mai poată să se serve de pieile străine în lucrările lor de încălțăminte și de șelărie, ca astfel să fie silită lumea să cumpere pieile tabacilor noștri și să plătească scump încălțăminte de calitate proastă. Dar totodată să întrebăm și părerea celorlalți români cari nu sunt tabaci, și putem fi siguri că ea va fi cu totul alta, căci le-ar conveni mai bine să găsească în târg încălțăminte, hamuri și alte obiecte de piele, ieftine și de calitate bună, fie ele de piele argăsită în țară sau în streinătate; părerea lor ar fi a se lăsa pielăriei străine libertatea de a veni în țară fără plată de taxă.

Ceea ce zic aci pentru tabaci o putem repeta pentru toate celelalte meserii.

Numai croitorilor le convine ca hainele venite din străinătate să fie greu impuse, iar toată cealaltă lume este interesată ca hainele să poată intra liber, fără taxă, ca să și le poată procura mai ieftin.

Fiecare corporațiune cere taxe mari, dacă nu și prohibițiuni, pentru obiectele dinafară similare cu cele ce produce, cizmarii pentru cizme, croitorii pentru haine, lăcătușii pentru fierărie, tâmplarii pentru mobile; dar totodată cere liberă intrare pentru toate celealalte obiecte; încât, dacă ne-am închipui populațiunea împărțită într-o mie de meserii de câte o mie de

membri în fiecare corporație, din toată poporațiunea numai o mie de familii ar voi impozit asupra hainelor venite din străinătate, căci numai o mie ar fi interesate să fie hainele scumpe, iar celelalte nouă sute de isnafuri sau nouă sute de mii de familii ar fi interesate să nu fie impuse, ca să le poată cumpăra cât mai ieftin. Asemenea pentru cizmari, asemenea pentru fierari, pentru tâmplari etc. Taxa vamală asupra hainelor este nu numai un impozit indirect asupra tuturor celor cari nu sunt croitori și cari sunt de o mie de ori mai numeroși, dar este totodată un privilegiu, pentru că acel impozit profită numai croitorilor, cari, într-un mod indirect, încasează acel impozit prin scumpetea hainelor.

Adversarii sistemului protecționist nu tăgăduiesc importanța muncei ca factor al bogăției statului, dar ceea ce voiesc ei este ca ea să fie bine întrebuințată, întrebuințată cu spor, aplicând-o la lucrările acelea pentru cari poporațiunea are mai multă aptitudine și pentru cari condițiunile în cari se află sunt mai favorabile. Într-o țară agricolă, de esemplu, care are pământuri întinse, pășunării bogate, ar fi o economie rău înțeleasă a fabrica postavuri și mătăsării și a cumpăra din străinătate vite, unt, brânză și ouă.

Liberii schimbiști cred că drepturile protectoare nu numai că nu aduc niciun folos producțiunii indigene, dar merg și mai departe, cred că împiedecă dezvoltarea generală a industriei indigene, a comerțului și a agriculturii și că aduc adevărată vătămare dezvoltării și înaintării bogăției publice.

Ideile protecționiste au avut mare trecere în secolul trecut, pe atunci pe când transportarea de la un loc la altul era scumpă, anevoioasă și de multe ori imposibilă; dar de la începutul secolului al XlX-lea, știința economică în Franța, în Italia și mai cu deosebire în Anglia s-a rădicat contra lor. *Zollverein*-ul le-a dat o lovitură de moarte, arătând într-un mod pipăit că, lăsând trecerea liberă de la un stat german la altul, acele state nu numai că n-au suferit nicio pagubă, dar au simțit o ușurare, un bine, precum va fi un bine și mai mare când se vor desființa acele vămi dintre Germania și Franța, dintre Italia, Spania și dintre toate statele mici și mari. *Zollverein*-ul a dovedit până la evidență că buna-stare a poporațiunii se mărește cu cât se întinde mai mult cercul liberei circulațiuni a productelor. Suprimarea taxelor vamale dintre

Piemonte și Toscana, dintre Toscana și Statele papale, dintre acestea și cele două Sicilii nu a adus pagubă niciunei dintr-acele părți ale Italiei, și unirea a fost nu numai un bine politic, dar și un bine economic.

Ideile de liber schimb au făcut și fac pe toată ziua prozeliți, deși întâlnesc opunere foarte mare atât din partea guvernanților, căci văd o dificultate a înlocui prin alte dări sutele de milioane ce figurează în bugete ca venit vamal, precum și din partea celor interesați în unele fabricări în cari au angajat capitaluri foarte însemnate și cari s-ar simți tare loviți, de nu și ruinați, dacă ar fi abandonați liberei concurențe.

Cu toate acestea, însă, nu este mai puțin adevărat că în țările cele mai industriale, chiar cele mai luminate, în Franța, în Germania și mai ales în Anglia, se procede treptat la realizarea acestei idei prin scăderea continuă a tarifelor și prin admiterea tuturor productelor.

A respinge comerțul unei țări cu celealalte, dând avantajul, fie prin proibițiuni, fie prin tarife, unor industrii a căror viață nu depinde decât numai de sacrificii naționale, este a împiedica dezvoltarea bunei stări a poporului și a precipita decadența economică a țărei. Nu se ridică bogăția națională prin taxe vamale, ea se ridică printr-o aplicațiune înțeleaptă și stăruitoare a muncei, dând protecțiunea legii industriilor cari pot prospera prin natura lucrurilor, prin climă, prin calitatea pământului, prin poziținea geografică și prin îndemânarea locuitorilor, căci numai acele pot prospera producând mult, bine și ieftin, și numai acele pot realiza beneficii adevărate; iar acelea cari nu pot prospera decât numai prin ajutorul tarifelor asupra similarelor, nu fac alta decât să împuțineze relațiunile de schimb, să izoleze națiunea și să apese ca un impozit asupra ei.

Este foarte de însemnat cum cad în contradicțiune cu ei înșiși acei cari cer protecțiunea industriei lor prin dări vamale! Fabricanții de stofe de lână, de esemplu, cer ca stofele de lână similare streine să fie supuse la o dare cât s-ar putea mai mare, dar cer totodată ca lâna streină să nu fie impusă; o pretind și o cer, cu toate că în sistemul lor libera intrare a lânei ar împuțina beneficiile și ar aduce pagubă crescătorilor de oi prin scăderea prețului lânei. De aci lupta între aceste două industrii și nedumirirea guvernului mare! Cum să combine și să mulțumească pe amândouă grupările de interesați?

Fabricanții de fierărie cer pe de o parte ca fierăria străină să fie oprită sau cel puțin greu impusă, și pe de alta pretind ca fonta streină întrebuințată la fabricarea fierului, cu care se servă ei, să fie liberă de a intra fără taxă; producătorii de fontă cer ca fonta străină să fie impusă și cărbunele de pământ să intre fără taxă. Într-un cuvânt, fiecare industrie cere protecțiune vamală pentru obiectele ce produce și liberă intrare pentru cele cu cari se servă la fabricarea productelor sale.

Unele guverne, legănate între aceste două exigențe contrazicătoare, au imaginat un slab paleativ: sistemul numit *Draw-back*, adică a înapoia fabricanților, când exportă productele lor, părțile taxelor percepute asupra tuturor materiilor cu cari s-au servit la fabricare; sistem și anevoie de practicat, și păgubitor fiscului totodată; sistem care s-a înlocuit prin altul tot atât de anevoie și de complicat numit *acquit à condition* (plătit condițional) și care constă întru a se admite intrarea liberă a unor materii, pe un timp determinat, cu condițiune ca în acel interval să se expoarte o câtime de articule la fabricarea cărora să fie servit o parte analogă de acele materii.

Lumină se face din zi în zi mai mult asupra acestei cestiuni, și lumea începe a înțelege că restricțiunile vamale, protecționismul și prohibițiunile aduc vătămare producțiunii naționale în loc de a folosi, și că sistemul libertății îi priește mult mai bine. Fiecare înțelege că adevărata prosperitate constă în înlesnirea de a-și putea procura productele, că condițiunea de căpetenie a prosperității este ca munca să poată da maximum posibil de producte de schimb și că trebuie aplicată mai cu deosebire la industriile acelea pentru cari poporațiunea are mai multă îndemânare, mai multe înlesniri și mai multe mijloace, iar nu la industriile cari nu pot trăi decât cu sacrificiile contribuabililor.

Deși interese politice rău înțelese fac pe unii să creadă că se poate reveni la ideile cele vechi de protecționism, dar lumea merge pășind pe toată ziua către liberul schimb, căci legile rațiunii sunt mai presus de orice voință individuală. Un om puternic poate împiedeca sau întârzia, pentru un timp, mersul natural al lucrurilor, dar a-l opri, niciodată! Misiunea omului de bine, a cugetătorului, este de a descoperi legile adevărate ale intereselor sociale, și misiunea omului politic este de a aplica acele legi, de a supune acestor legi

toate voințele individuale și de a opri pe oricine de a-i impune altele. Oamenii cari se bucură de încrederea poporului și cari îi voiesc binele, când nu știu sau nu înțeleg cum trebuie cumpănite interesele generale acestui popor, fac uneori un rău mult mai mare decât cei rău cugetători, căci poporul, având toată încrederea în patriotismul și în sentimentele lor de iubire, îi urmează orbește și se face campionul ideilor celor mai greșite și mai vătămătoare.

A voi să se înființeze o industrie națională este o cugetare mare și folositoare; dar a voi să se înființeze prin protecționism și prin subvențiuni este un rău foarte mare, a cărui consecințe sunt necalculabile.

Regulamentele și restricțiunile la cari comerțul a fost supus n-au făcut decât a aduce piedici dezvoltării industriale. Reformele operate într-această a doua jumătate a secolului prin tractatele și convențiunile vamale n-au avut alt scop decât de a ridica comerțului unele din piedicele care-l încurcau. Mai toate acele tractate au avut tendința de a face posibilă trecerea productelor dintr-o țară într-alta. În materie de schimb, ca și în modul de a conduce toate celealalte interese sociale, ar fi de dorit ca guvernul să-și concentreze acțiunea numai întru a mănține ordinea publică, a opri pe cei îndrăzneți de a oprima pe cei slabi și de a îngriji de sănătatea generală.

S-a zis de unii economiști că ar fi unele obiecte pe cari străinii, neputând să le găsească decât numai într-un singur loc, precum este guano, care nu se află în abundență decât în Peru, pucioasa, care nu se găsește exploatabilă decât în Sicilia, ceaiul, care până în anii din urmă nu se putea produce decât în China; că s-ar putea să se puie la ieșirea acestor obiecte din țara lor taxe foarte mari, pentru că străinii sunt siliți să le cumpere oricât de scumpe ar fi, negăsindu-le aiurea. Poate fi aici o aparență de adevăr, dar este pozitiv că lucrul nu trebie împins prea departe, fiindcă atunci cei cari se servesc cu acele producte au să caute toate mijloacele de a le înlocui cu altele, precum se face cu ceaiul, pe care englezii au început a-l cultiva cu mult succes în Indii, cu îngrășările artificiale, cu fulmicotonul și cu dinamita, cari o să înlocuiască pucioasa ca material de război.

Taxele asupra importului sunt pur fiscale, când se pun asupra productelor cari nu se pot produce într-acea țară, precum sunt cele asupra

ceaiului, pucioasei, cafelei și asupra tuturor colonialelor și asupra zahărului, în țările unde nu se poate cultiva nici trestia, nici sfecla; iar când se pun asupra productelor cari au similare și se pot produce în țară, și totodată acele produse înântru sunt sau scutite de tot, sau supuse la o taxă mai mică, atunci acele taxe au un caracter protector; astfel ar fi de exemplu taxa pusă asupra lânei străine la intrare, pe când lâna indigenă ar fi scutită; taxa asupra încălțămintelor aduse din străinătate, pe când cele indigene ar fi scutite. În asemenea cazuri, consumatorii plătesc mai mult decât suma ce intră în casa statului pentru că acele taxe suie prețul și al lânei străine, și al lânei indigene, și al încălțămintelor străine, și al celor făcute în țară. Ca să precizez mai bine, voi pune cifre: Să ne închipuim, de esemplu, că într-o țară consumațiunea lânei ar fi de 10.000.000 de kilograme și că din străinătate ar veni 5.000.000 kilograme, iar celealalte 5.000.000 ar fi lână indigenă; să zicem ca lâna străină ar costa la fruntarie un leu kilogramul și că i se pune o taxă de 10 la sută vamă la intrarea ei; guvernul ar percepe 500.000 lei vamă asupra lânei străine, care nu s-ar putea vinde decât pe un leu și zece bani kilogramul, dacă nu și mai mult. Lâna indigenă s-ar vinde tot pe un leu și zece bani, adică că publicul ar plăti 1.000.000 lei mai mult pe lână decât dacă ar fi lipsit vama. Din acest milion de lei pe care îl plătește publicul peste ceea ce ar fi plătit dacă lâna străină ar fi intrat fără vamă, numai 500.000 lei intră în casa statului, iar ceilalți 500.000 lei se plătesc indirect producătorilor de lână; cu alte cuvinte, statul supune pe locuitori a plăti câtorva producători de lână un impozit de 500.000 lei pe tot anul. S-a calculat că în Franța poporul plătește o dare de 30.000.000 lei pentru cărbunele de pământ, pe când din această sumă numai 2.000.000 lei intră în casa tezaurului de la taxa asupra cărbunelui venit din străinătate, iar ceilalți 28.000.000 sunt în favoarea exploatatorilor de cărbuni fără niciun folos pentru Franța.

Impozitele asupra obiectelor manufacturate venite din afară au totdeauna un caracter mai mult protector decât fiscal. Numai atunci se pot considera ca pur fiscale, când productele similare naționale ar fi supuse la o dare interioară echivalentă.

Sistemul protecționist este combătut pe față de toți acei cari țin seamă de interesele generale mai mult decât de cele individuale sau de grupuri și este

combătut, într-un mod indirect și ascuns, de chiar acei cari sunt preocupați numai de interesele unui grup; și iată cum: de vom considera mai cu seamă fabricatele, grupul care produce un obiect, instrumente de fier de esemplu, pretinde și stăruiește a dobândi ca similarele venite din străinătate să fie cât s-ar putea mai impuse, dar totodată pretinde și stăruie ca materialul cu care se servă el la fabricarea lor, precum sunt fonta, cărbunele etc., să fie admise fără taxă; ceea ce face că interesele se împung și se contraluptă. În cazul citat aci, fabricanții de obiecte de fier cer și pretind ceva care, fiindu-le lor de folos, este păgubitor fabricanților de fontă și esploatatorilor de cărbune. Cele mai multe grupuri de fabricanți sunt într-același caz.

Acest antagonism a avut un rezultat bun, a adus reducerea și chiar suprimarea dărilor de intrare asupra celor mai multe materii brute și a necesitat încheiarea a mai multor tratate de comerț între state; a făcut că în statele civilizate sunt astăzi două tarife: unul general și altul convențional; cel dântâi lăsat la discrețiunea statului și celalalt special numai pentru provenințele din țările cu cari esistă tractat. Sistemul tractatelor de comerț este o pășire gradată cătră liberul schimb și o lovitură dată protecționismului.

Când un principiu eronat este lovit, pe de-o parte, de instituirea *Zollverein*-ului, pe de altă parte, printr-o lege ca legea cerealelor și prin tractatele de comerț, momentul dispariţiunii lui nu este departe. Chiar putem zice de acum că dările protectoare nu mai esistă în Englitera; venitul cel mai mare doganal al Marei Britanii provine mai în totalitate din dările asupra colonialelor de 464.000.000 lei, care e venitul vămilor de astăzi, darea asupra zahărului fiind suprimată.

81.000.000 fr. provin din darea asupra ceaiului
5.000.000 „ „ de la cafea
134.000.000 „ „ de la spirtuoase
45.000.000 „ „ de pe vinuri
183.000.000 „ „ de la tutun

448.000.000

Încât numai minima sumă de 16.000.000 provine de la producte fabricate, și aceasta mai mult ca represalii în contra Franței, care nu poate

renunța la unele taxe puse asupra provenienților engleze.

Cine n-a avut a face cu practica formalităților neplăcute a vămilor și n-a văzut de aproape pagubele simțitoare ce se pricinuiesc comerțului cu sistemul vamal nu-și poate face o idee de o asemenea calamitate. Este adevărat că nu există, nici nu poate exista impozite plăcute cari să nu atingă mai mult sau mai puțin libertatea individuală; dar nu e mai puțin adevărat că niciunul nu se poate compara, în vexațiuni, abuzuri și arbitrar, cu impozitele vamale.

Oricine a comandat de-a dreptul obiecte din străinătate pentru trebuințele casei sale, furnituri din Viena, din Paris sau din Londra cunoaște numeroasele greutăți și neajunsuri ce întâmpină cu vama și cu vameșii noștri. Deosebit de darea legiuită către stat, calculată de zelul prepușilor serviciului foarte adesea pe o valoare mai mare decât cea reală, când alte considerațiuni nu fac să se prețuiască pe 50 sau pe 60 la sută mai jos de valoare - deosebit de descărcatul și reîncărcatul la magaziile vămii — mai există pe ici, pe colea câte o mică vămuială în natură. Cui nu i-a lipsit o cămașă sau și două din duzină, mai multe șervete dintr-un asortiment de masă; dar pahare sparte, farfurii știrbite, pălării turtite și rochii ghemuite? Lăzile bine așezate și închise de la locul pornirii ajung neatinse la Brăila, la Giurgiu, la gara Târgoviștii sau la Filaret; acolo se deschid, se caută una câte una; după aceea obiectele se aruncă unul peste altul în ladă, lada se închide în grabă, cum dă Dumnezeu, încât ajung la destinație într-o stare ca vai de ele. Acei cari nu le știu acestea n-au decât să întrebe pe negustori, și vor afla că ar fi mai bucuroși să plătească 10 și 10 la sută în loc de 7%, numai să nu li se pricinuiască neajunsurile și pagubile ce încearcă din cauza revizuirilor la vămi.

Ni se va zice poate că de ce vătămații și păgubașii nu reclam și nu cer îndreptare și despăgubire? Cauzele tăcerii sunt multe și multiple. Particularii tac fiindcă obiectele aduse de-a dreptul, fără intermediarul negustorilor și comisionarilor, sunt de-o valoare puțin însemnată și nu vor să-și bată capul a-și procura dovezi, a alerga pe la procurori și judecători și a-și face vrăjmași pentru câțiva franci ce li s-au luat mai mult pentru câteva feligene sparte sau o pereche de cizme furate. Negustorii și comisionarii tac pentru că cei mai

mulți au un interes major de a trăi în pace cu impiegații vămii, cari-i au totdeauna la mână cu fel de fel de fraude și contrabande, cu declarațiuni închipuite și cu facturi economicoase, acte cu cari în tot momentul ar putea să le cauzeze pagube însemnate.

VI

Comerciantul, precum am zis, este un agent necesar distribuțiunii productelor, adică trecerii lor de la producător la consumator. Este dar drept și echitabil ca el să fie remunerat potrivit cu serviciul ce aduce producătorului și consumatorului. Această remunerare se regulează singură, prin ea însăși, când trecerea de la un oraș la altul, de la un sat la altul este liberă, căci atunci se stabilește concurența între acei cari practică această industrie, și remunerarea se reduce la aceea ce trebuie să fie. Așa la costul productului în locul unde s-a produs și la cheltuielile de transport mai trebuie să se adauge și remunerarea comerciantului pentru munca sa și pentru riscul capitalului ce întrebuințează. Dar alături cu comerciantul mai găsim adese între vânzător și cumpărător și alți agenți ai schimbului, mai mult sau mai puțin necesari, curtieri sau samsari, cari se întrepun, vrând-nevrând, ca mijlocitori între vânzător și cumpărător. Acești agenți nu riscă nimic, pentru că meseria lor nu cere niciun capital, ceea ce face că de multe ori numărul acestor agenți ajunge a fi atât de mare, încât mai mult încarcă tranzacțiunile decât le înlesnesc; se înmulțesc atât de mult, încât devin un parazit care soarbe o parte însemnată din valoarea productelor, fac pe producător și pe comerciant să primească mai puțin decât adevărata valoare a obiectelor și pe consumator să le plătească mai mult decât valorează.

Deși profesiunea de samsar sau de curtier nu trebuie să fie un privilegiu sau un monopol, nu este mai puțin adevărat că trebuie permisă numai celor cari ofer garanții de cunoștință și de experiență, numai celor recunoscuți pentru onorabilitatea lor. La noi, până acum cel puțin, meseria de curtier era

practicată de câțiva greci și, în cea mai mare parte, de izraeliți, cari aleargă pe la cumpărători, oferindu-le producte fără a fi însărcinați de vânzători, se duc la vânzători fără a fi trimeși de cumpărători, încurcând, iar nu înlesnind tranzacțiunile, încât au devenit o adevărată plagă pentru tranzacțiunile noastre.

Talentosul nostru pictor Grigorescu a espus, acum câțiva ani, un tablou în care, cu penelul său maestru, reprezintă un iarmaroc (un bâlci): mulțime de țărani români, bărbați și femei, vând cai, boi, oi, porci, păsări, ouă, unt, zarzavaturi etc. și numai ovrei se văd cumpărând, adevăr prins pe fapt. Ar zice cineva, la vederea acestui tablou, că în România numai ovreiul cumpără, numai el este consumator? Eroarea ar fi mare. Ovreiul cumpără în adevăr, dar cumpără numai ca să vânză a doua zi, și dacă pictorul nostru ar fi zugrăvit părechea (*le pendent*) acestui tablou am fi văzut, în Piața Sfânta Vineri, ovreiul vânzând românilor din oraș ceea ce cumpărase cu o zi mai înainte de la țărani în iarmaroc. Ovreiul, în genere, nu este nici producător, nici consumator, el este numai precupeț: cumpără când găsește pe om la nevoie, ca să vândă scump. Hrana ovreiului este puțină, mămăligă cu două-trei fire de ceapă sau de usturoi; el nu are trebuință de hrană substanțială, fiindcă nu se ostenește muncind, nu muncește, nu cheltuiește putere mușchiulară; nu cheltuiește cu îmbrăcămintea, căci nu ține la curățenie, leapădă haina de pe dânsul și cușma din cap numai când cad bucățele. Ocupațiunea lui exclusivă este a se ține la pândă, țintind chiorâș la punga și la necesitățile românului sărac sau cheltuitor: trăiește din sudoarea și din nenorocirile românului muncitor. Puțini, foarte puțini ovrei sunt meseriași: croitori, zidari, dulgheri, tâmplari; mulțimea cea mare sunt cârciumari, cămătari, zarafi și samsari - niciunul plugar.

Comerțul, astfel cum se practică la noi, în loc de a fi servitorul supus al producțiunii și al consumațiunii, s-a făcut stăpânul și tiranul producătorului și consumatorului, într-atât încât agricultorul, producătorul nostru cel mai serios, muncește numai și numai ca să hrănească traficul banului; trăiește așteptând cu groază momentul critic când nimeni nu-i va putea scoate biata moșie din ghearele cămătarului.

Oricine cunoaște starea plugarului român poate spune că o mare parte din proprietățile cedate acum optsprezece ani celor 800.000 de foști clăcași sunt vândute, într-un mod mai mult sau mai puțin latent, cârciumarilor, cămătarilor și avocaților stabiliți prin prejurul judecătorilor de ocoale, acestor trei puternici și dibaci aliați ai comerțului ovreiesc. Și de n-ar fi fost interdicțiunea legii de a vinde, interdicțiune care expiră peste doisprezece ani, putem fi siguri că a treia parte, dacă nu jumătate, dintr-acele pământuri ar fi trecut în posesia acestor trei clase de lipitori.

Să nu se crează că lucrurile se petrec altfel cu proprietarii cei mari. Luați de curiozitate o plasă și cercetați cine erau acum cincizeci de ani proprietarii moșiilor celor mari din acel ocol și comparați acele nume cu ale proprietarilor lor de astăzi; veți găsi că trei pătrimi din ele au trecut în mânile grecilor, bulgarilor și la ovrei deghizați și nedeghizați. Și să nu ni se zică că toți vechii proprietari români au fost incapabili, risipitori și jucători; faptul este că proprietatea fonciară a fost persecutată în folosul capitalului bănesc, care a supus-o la niște condițiuni atât de aspre, încât ea n-a putut rezista.

Una din cauzele acestei stări de lucruri a fost și este că la noi, ca și mai pretutindeni în Orient, trebuințele consumațiunii au crescut mai repede decât putința și mijloacele de a produce; astfel, acei cari au avut un fond l-au risipit treptat, consumând pe tot anul împreună cu venitul și o parte din fond. Dar cauza cea puternică care a precipitat exproprierea vechilor proprietari români a fost, în Moldova mai ales, numeroșii cămătari și samsari cari pe de-o parte înlesneau împrumuturile cu dobânzi mari și cu clauze penale nepomenite — condițiuni pe cari tribunalele le judeca într-un mod judaic - iar pe de alta deprecia productele pământului prin tot felul de născociri și înșelătorii.

Cei antici, cari aveau imaginațiunea vie și talentul de a personifica ideile cele mai abstracte și la cari comerțul se petrecea ca și la noi, personificau în zeul Mercur trei atribute; Elocința, Comerțul și Hoția și-l numeau Trismegistul (cel de trei ori mare). Acest zeu era atât de puternic, încât chiar lui Joe îi era teamă de dânsul. Tot el ducea și sufletele în iad.

Un economist a comparat pe traficanții de felul celor de la noi cu paianginul, acea insectă numai ochi și gheare, care își întinde pânzele ca o plasă prin locurile unde știe că trec muștele, iar el, ascuns în cămașa sa, se

ține la pândă și, îndată ce simte rețeaua mișcându-se, știe că i-a sosit o victimă; întocmai astfel clopoțelul agățat de ușa traficantului, zice economistul, îl vestește că i-a intrat în odaie un nenorocit de jumulit, o victimă. Traficantul, ca și paianginul, nu leapădă victima din ghearele sale decât după ce i-a supt toată viața. Cârciumarii și cămătarii sunt, pentru bieții țăranii noștri mai ales, păiangini veninoși; le sug punga și le fac viața amară ca iadul.

Un croitor, un cizmar cumpără stofe sau piei, le lucrează, le preface în haine și în încălțăminte, le dă o valoare ce nu aveau mai înainte de a pune ei mâna pe dânsele și de-a le transforma. Prin munca și știința lor adaugă o valoare nouă pe lângă cea primitivă a acelor materii; aceia sunt producători cari sporesc avuția țării. Ei nu creează, pentru că numai Dumnezeu poate crea, dar măresc, cresc valoarea lucrului. Acei oameni, fie ei români, greci, nemți sau ovrei, sunt oameni folositori; nu este tot astfel cu zaraful cămătar, cu samsarul sau cu cârciumarul, traficanți de bani, a căror stăruință este de a cumpăra astăzi pe preț scăzut ceea ce valorează mult mai mult, și a vinde mâne cu preț suit ceea ce valorează mult mai puțin, provocând cu mijloace felurite și meșteșugite, lipsite de conștiință, suirea și scăderea prețurilor, ca să poată beneficia fără a munci; aceia nu sunt producători, sunt trântori, cari trăiesc din munca altora.

Aci nu e vorba de adevărații comercianți și de adevărații financiari, ci numai de traficanți, zarafi și samsari.

Am auzit zicându-se că averea se ține cu muncă, cu economie și cu bună chibzuială și că, dacă proprietatea a trecut de la vechii proprietari în alte mâni, cauza este că era foarte natural să treacă din mâni necapabile în mâni de oameni muncitori și ispitiți. Dar oare toți vechii proprietari să fi fost trântori, incapabili și risipitori, și numai traficanții, rachierii și zarafii să fi fost capabili și muncitori? Și condițiunea avantajoasă ce s-a făcut de câțiva ani, mai cu seamă, capitalului bănesc și traficului, în detrimentul proprietății agricole, să nu fi avut nicio înrâurire asupra acestei mișcări a moșiilor? Dar cine n-a văzut cum s-a eclipsat, în puțini ani, strălucirea unora din foștii traficanți, deveniți proprietari de moșii? Cine nu cunoaște starea de ruină în care i-au dus și pe dânșii camăta, după ce din traficanți de bani s-au făcut

proprietari de moșii? Cum? Leneși au fost frații X., d-l Y și d-l Z. și alți mulți, tot oameni cunoscuți de harnici și muncitori, cari au știut a aduna bani peste bani prin speculă și comerț, să devie milionari, și cari s-au ruinat când și-au băgat capitalul în moșii?

Să nu fie oare aici un rău care trebuie studiat, căutat și vindecat?

Și cum putea să fie altfel când vedem că un comerciant cu un capital de câteva mii de lei deschide cantor, aruncă pe piață polițe de o valoare de zece, de cincisprezece ori mai mare decât capitalul său metalic și ridică bani pe simpla sa iscălitură cu 7 și cu 8 la sută, bani pe care-i speculă cu 15 și 20 la sută, împrumutându-i pe la proprietari și pe la arendași, cari anevoie dobândesc din munca pământului 4 sau 5 la sută? Cu modul acesta au toată posibilitatea, dacă nu certitudinea, de a-și îndoi capitalul în puțini ani; dobândesc acest rezultat cu un credit care nu este bazat pe nimic alta decât pe un capital fictiv și imaginar, care nu constă decât în dibăcia de a esploata pe producător. Tot ce i s-ar putea întâmpla mai rău ar fi de a se scălda într-un faliment, mai mult sau mai puțin fraudulos, fără pagubă, dacă nu cu câștig. Iar proprietarul de pământ, care are bine la soare (*du bien au soleil*), cum zice francezul, moșie de o sută de mii de lei, nu poate găsi credit decât pentru a treia parte, cel mult pentru jumătate valoarea proprietății sale - bani cari-l costă 10 și 12 la sută, și aceasta numai de la înființarea Creditului fonciar, care a emis până acuma optzeci și cinci de milioane și jumătate de lei în scrisuri fonciare pe moșii ipotecate de o valoare de cel puțin 250 de milioane - scrisuri cari s-au negociat de proprietari pe prețul mediu de 90, adică că proprietarii au dobândit un credit de aproape 76 de milioane; iar pe cealaltă valoare de 180 de milioane anevoie mai găsesc a se împrumuta cu a doua ipotecă. Și unde se află acele 85 de milioane de lei? Au trecut toate de-a dreptul în mânile cămătarilor, cărora proprietarii le datorea cu ipotecă, cu polițe și cu alte înscrisuri chirografare.

Pentru bunăstarea unui popor este necesar să esiste un echilibru între remunerarea ce se cuvine muncei și acea ce se cuvine capitalului și pământului. Numai din echilibrul acestor trei factori ai producțiunii poate rezulta o funcționare regulată a mecanismului social. Când una dintr-însele ia o prea mare preponderanță asupra celorlalte, revoluțiunea este la ușă,

socialismul și ideile subversive se arată spăimântătoare, societatea este în pericol.

Unii din advocații noștri, și din cei mai cu renume, s-au făcut adesea protectorii și chiar aliații capitaliștilor și comercianților cămătari. Sprijinul ce au dat traficanților acești principi ai limbuției a fost foarte puternic; cu atât mai puternic cu cât la noi, până acum cel puțin, ca în nicio altă țară civilizată, baroul a avut și are o adevărată superioritate asupra magistraturei. Profesiunea de advocat fiind lucrativă și magistrații rău retribuiți, legiștii cari s-au distins mai mult în studiile jurisprudenței, acei cari au dobândit mai multă esperiență în afacerile judecătorești au preferit și prefer cariera de advocat. Advocații au mare putere nu numai înaintea tribunalelor, dar chiar și în corpurile legiuitoare. Nu știu dacă mulți își pot da titlul de apărător al văduvei și al orfanului, dar sunt unii a căror știință și elocuență se pot făli că au ruinat familii întregi în beneficiul cămătarilor.

Să comparăm puțin acțiunea justiției asupra capitalului cu acea asupra proprietății fonciare.

Un vecin îți calcă moșia, îți răpește o parte din venitul tău ani îndelungați, te duci la tribunal și-i intentezi acțiune. Cestiunea nefiind urgentă, precum ar fi acea a unei polițe de bani, de esemplu, președintele tribunalului citează părțile peste câteva luni, câteodată trei sau patru, însă niciodată mai puțin de șase săptămâni.

La ziua desemnată pentru înfățișare, te duci cu advocat și cu sineturi la tribunal în capitală sau la județ. Ușierul cheamă părțile, strigând în gura mare; partea adversă nu răspunde. Președintele ia dosarul în mână, îl răsfoiește, cercetează procedura, șoptește cu colegii săi și mai totdeauna declară o scăpare de formă - sunt atâtea forme! — și proclamă că citațiunea nefiind făcută în toată regula, pricina se amână peste trei, patru sau alte șase luni. Pentru aceasta e de multe ori de ajuns amicia sau complezența portărelului sau un mic dar servitorului portărelului.

Se fac alte citațiuni; iei toate măsurile ca nu cumva să rămâie vreo formalitate neîndeplinită, stăruiești, plătești taxele și călătoriile portăreilor. Sosește ziua înfățișării; iar te duci cu toate sineturile, dosarele și cu advocații; ușierul strigă părțile, partea protivnică nu răspunde; atunci, dacă nu se aplică

art. 151, pricina se judecă în lipsă, și câștigi tot ce ai cerut, însă cu drept de opoziție și apel.

Cu puțină dibăcie și cu un mic dar, un intimat poate foarte bine să reușească a nu ajunge în mânile sale, în mod oficial, hotărârea decât peste trei, patru sau șase luni; la ziua defiptă iar vii cu sineturile și cu advocatul gata să-ți arăți dreptățile. Ești al 24-lea pe tabloul înfățișerilor; pe seară îți vine rândul; dacă ai noroc să nu fie prea târziu, se înfățișează pricina, opoziția se primește totdeauna; principiul adoptat de cei mai mulți judecători este: opui pentru că opui, și tribunalul intră în cercetarea fondului. Pledezi și iar pledezi, replici și esplici; și judecătorii, după ce aud, hotărăsc mai totdeauna că având nevoie de nouă lumini, pentru a se pronunța în cunoștință de cauză, numesc pe d. membru A. ca împreună cu ingineri hotărnici, luați de părți, să meargă la fața locului și să cerceteze cu martori; uneori impun hotărnicie în regulă, ș-atunci e treabă lungă, de ani mulți, și cheltuielile trec peste mijloacele reclamantului. Dar să zicem că ai avut noroc și nu ți s-a impus să-ți hotărnicești moșia; ai alte chemări, cu toate formalitățile de portărei, pentru cercetarea la fața locului; a trecut cu această cercetare alte trei, patru sau șase luni.

Au trecut astfel doi-trei ani, și încă n-ai dobândit dreptate.

După cercetarea la fața locului, alte chemări, alte patru sau șase luni, până ce te înfățișezi și se judecă pricina, în cunoștință de cauză.

Cunosc o pricină pentru care tribunalul, ca să se lumineze, a făcut patru cercetări la fața locului. În sfârșit, după ce ai alergat și ai cheltuit mereu cinci-șase ani, cu advocați, cu ingineri și cu călătorii, se judecă pricina în întâia instanță și dobândești deplină dreptate.

De aci încolo, apeluri la curți cu alte amânări, cu alte opoziținni, dacă nu și cu alte cercetări de membri la fața locului, cu advocați și ingineri hotărnici. Până ce dobândești și de la Curtea de apel o sentință definitivă, a mai trecut un an, doi, dacă nu și trei.

Mai adaogă încă un an cu cercetarea recursului în Casație, și încă un an cu aducerea sentinței la îndeplinire, și ai terminat, dacă nu s-au întâmpinat împiedicări la esecutarea sentinței.

Pricinile de călcări de moșie țin ani îndelungați, unele chiar trec moștenire din tată în fiu și foarte puține se termină în mai puțin de zece ani.

Patru sau cinci cercetări la fața locului, cu advocați și ingineri; cinci sau șase înfățișări la tribunalul de întâia instanță, alte două-trei la Curtea de apel, cel puțin două la Casație, ai cheltuit mai multe mii de franci cu călătorii și cu plata oamenilor speciali; ai alergat zece ani, și ți se dă 300 de franci cheltuielile de judecată.

Cu tot dreptul ce ai, limpede ca lumina soarelui, după zece ani de trăgăneli, dobândești o dreptate ciuntită.

Dar ia să ai o poliță sau un înscris de bani, pre care ți l-a preînnoit cinci sau șase ani de-a rândul, din trei în trei luni, plătind la fiecare trimestru câte 1 și jum. sau 2 la sută pe lună, capetele rămânând tot capete, că lipitoarea de cămătar îți protestează polița, și în cincisprezece zile are la mână hotărâre definitivă, cu titlul esecutor; îți pune sechestru pe ce ai și, cât te ștergi la ochi, este plătit cu moșia pe care ți-o vinde pe nimic, cu patul pe care te culci și cu cărțile pe care citești. Își dobândește suma întreagă, fără cea mai mică scădere, plus toate cheltuielile de judecată.

Proprietatea de pământ, care este produsul activității omului civilizat, nu este nici respectată, nici încurajată. Unii merg până a crede că proprietatea de pământ ar fi o uzurpațiune asupra dreptului comun; nu înțeleg că proprietarul îmbogățește societatea, că el împodobește țara, că istoria ne dovedește că numai acolo unde proprietatea este bine întemeiată și protejată esistă libertate și prosperitate, că numai acolo unde proprietatea este asigurată țara este bogată.

Cu toate că și direct și indirect tot ea alimentează tezaurul public, însă fiscul o tratează în modul cel mai aspru; vine termenul plății impozitului fonciar, proprietarul nu a vândut încă nimic din productele anului, nu are cu ce plăti; perceptorul îi pune secvestrul pe toate bucatele, îi pecetluiește toate magaziile, fără a-1 lăsa să vândă un bob măcar, fără a putea ridica și trimite la schele câtimea ce i-ar trebui, pentru ca să satisfacă cererea statului. Trebuie să-i vândă perceptorul cu toba; atunci se arată paiangenul, cu care de multe ori perceptorul sau casierul sunt aliați, și ia 20 sau 30 de chile de bucate, cu prețul jumătate. Perceptorul nu secvestrează niciodată proporțional din toate

productele cari constituie venitul moșiei, ci numai acelea cari se pot vinde imediat: grâu și porumb.

Capitalul bănesc este cu totul la adăpost de aceste peripeții, el este *nesezisabil*. Oricâte timbre s-ar cere pe polițe și pe efecte, pe contracte, pe înregistrări și pe transmiteri, tot proprietatea fonciară le plătește. Cu cât s-ar căuta a se impune capitalul bănesc, cu atât se împovărează mai mult situațiunea proprietății funciare.

VII

Dar să revenim la industrie. O fabrică de zahăr, în care s-ar fi pus un capital de 500.000 lei în ziduri, mașini, vite, și capital de rulment, nu poate să se lupte cu fabricile de zahăr din Galiția, din Ungaria, din Franța și din colonii. Când fabricantul român are trebuință de bani, trebuie să plătească 12 și 18 la sută, pe când cel austriac, cel francez plătește 5 sau 4 la sută; ar fi destul ca, într-un an, fabricantul nostru să aibă trebuință de 500.000 lei, ca aceasta să-l coste 60 sau 90 mii de lei dobândă, pe când pe austriac sau pe francez l-ar costa numai 15 sau 20 de mii, adică 45 până la 70 de mii lei mai mult, osebit de alt atât, care costă capitalul fond; dar meșteri, mașiniști și lucrători cari o să-l coste îndoit și întreit mai scump decât pe cel din Ungaria sau din Galiția; și alte o mie și o sută de eventualități, când are a face cu lucrători aduși din străinătate. Toate acestea împreună dau fabricantului de zahăr din Ungaria sau din Galiția o superioritate de 2 și 3 sute de mii de franci pe an asupra fabricantului de zahăr românesc, avantaj cu care poate învinge, trimițându-ne sau zahăr superior în calitate, sau vânzându-1 cu câteva centime kilogramul mai ieftin decât ar putea să-l dea fabricantul nostru. Nu putem ști dacă capitaliștii cari au stabilit fabricile de la Chitila și Sascut se pot felicita de întreprinderea lor ca de o bună afacere; dar, precum am mai zis-o, nu se vede să se fi mai ridicat o altă fabrică de zahăr, cum vedem că se înmulțesc fabricile de rachiu din zi în zi, ceea ce dovedește că cele în ființă prosperă. Ceea ce am zis de fabricile de zahăr s-a văzut și cu fabricele de lumânări de

stearină, cari au încetat una după alta după încercări de doi-trei ani, neputând lupta cu concurența ce le fac lumânările aduse de la Triest și de la Marsilia.

— Așa este, domnule, îmi zicea tânărul de la „Gura raiului", dar tocmai de aceea guvernul nostru, dacă este un guvern părintesc și patriot, trebuie să ajute industria națională și să o susție cu subvențiuni și privilegiuri, căci ar fi o rușine ca noi, un stat independent, un regat, să mâncăm zahăr nemțesc și să ardem lumânări franțuzești pe când avem în țara noastră sfeclă și seu.

— Dar fabricele de zahăr, îi răspundeam eu, sunt ca și subvenționate; deosebit de scutirea de vamă, care este un avantaj de 25 la sută, mai au și alte scutiri municipale, pentru răscumpărarea cărora este vorba de o indemnizare ca de un milion, adică un leu sau doi impunere pe fiecare familie de român pentru marea glorie de a zice că mănâncă zahăr de sfeclă românească, fără a fi sigur măcar că de la espirarea privilegiului de scutiri acele fabrici vor mai putea urma.

— Lucrul se explică, îmi răspundea tânărul, încurajarea n-a fost suficientă, iată totul. Deci, să se puie impozit și de trei și de patru lei de familie, numai să știm că mâncăm zahăr românesc; și adogă; apoi nu te gândești, domnule, că după câțiva ani convențiunile comerciale au să espire și că atunci o să fim liberi de a opri intrarea zahărului străin, sau îl vom impune destul, ca să nu mai poată aduce pagubă fabricelor noastre?

Nu înțelegea că inconvenientul ar fi tot același, că este a pune impozit pe români. O impunere mare ar avea efectul de a scumpi zahărul, ceea ce ar echivala cu un impozit în folosul fabricanților de zahăr, dacă folos ar fi, căci, oprind zahărul străin de-a intra în țară sau impuindu-1 cu 30 sau 40 la sută, nu s-ar face alta decât a-l scumpi de la 1 leu kilogramul la 1 leu 40b., adică a supune pe român să plătească o dare de 40 bani fabricantului de zahăr românesc pentru fiecare kilogram ce se va consuma în ceai, în cafea sau dulceață. Unii, călări pe independență, nu vor să înțeleagă că astăzi nu mai este posibil niciunui stat, cât de puternic ar fi, să puie dări vamale peste măsură, sau să interzică intrarea de producte străine. Barierele dintre state nu mai sunt posibile. Ei o țin una și bună cu: „Uiți, domnule, că suntem un regat, un stat de sine stătător și că guvernul este dator să mânție drepturile și demnitatea țării?"

Deși observăm că sunt cinci ani de când suntem independenți, de când nu mai avem suzeran și nu mai plătim tribut niciunui sultan, de când avem miniștri plenipotențiari la Viena, la Petersburg, la Londra, la Paris, la Berlin, la Constantinopol și mai în toate capitalele Europei, și cu toate aceste am înțeles, pe ici, pe colea, că nu prea ar fi bine și cuminte de a face acte de acele cari ar putea să ne alieneze amicia și simpatiile celorlalte țări. Statele cele mai mari și mai puternice au considerațiuni unele pentru altele și chiar către cele mici. Puternicele state Franța și Anglia caută pe cât pot să nu jicnească interesele micilor state Belgia și Elveția.

Dar chiar de am putea face tot ce am voi și am impune mărfurile străine cum am voi, tot nu cred că ar fi bine, nici drept, nu pentru străini, dar pentru noi înșine, de a lua dispoziții de acele cari ar sili pe români să plătească cu 10 și cu 20 la sută obiectele de cari au trebuință mai scump decât ar putea să le cumpere aduse din străinătate. Credeți că ar fi bine, că ar fi rațional să plătim 5 sau 6 lei pe an de familie ca să mâncăm orez produs în țară la noi; să mai plătim 10 sau 15 lei ca să ne fălim că purtăm mătăsării țesute în țară la noi; alt atât pentru haine, pentru cizme etc., sumă la care ar trebui să mai adăogăm și golul lăsat în tezaur; ar fi a ne mânca unii pe alții, ar fi istoria ursului care slăbește în vizuină, trăind iarna lingându-și grăsimea din labe. Bogăția unei țări nu consistă în natura și forma obiectelor ce produce, ci în cantitatea și valoarea lor. A pune taxe pentru a protege industriile cari n-au dat dovadă de prosperare este a lovi bogăția națională în sorgintea ei.

Starea normală a comerțului internațional a unei țări, zice John Stuart Mill, este când o țară esportă pe cât importă, căci atunci esistă în comerțul ei un echilibru stabil, ca în mecanică; iar natura și forma acelor obiecte este indiferentă.

VIII

Un mare politic a zis că oamenii cu gânduri sincere și cu cugetări oneste și patriotice, când cugetările lor nu sunt întemeiate pe rațiune și pe știință, fac mai mult rău și aduc țării lor mai multă vătămare decât despoții cei mai aprigi; căci actele acestora pier cu tiranul, pe când ideile greșite, propagate de oameni onești și stimați, când au pătruns o dată în spiritul poporului, anevoie se pot dezrădăcina.

La noi astăzi multe inimi generoase și patriotice își au mintea ațintată către industrie. Văd că țara a mers și merge cu pași repezi înainte, că în puțini ani s-a suit la un grad însemnat pe scara politică și că astăzi România se poate număra mândră între țările libere și independente, dar că în privința economică a rămas și rămâne din zi în zi mai înapoi de celealalte state civilizate; constată că trebuințele aduse de dezvoltarea națională și de exigențele progresului au crescut și cresc mult mai repede decât sporirea producțiunii și decât mijloacele de a le satisface, și că industria manufacturală nu numai că nu a făcut niciun pas înainte, dar că, din contra, pierde zi cu zi și din concistele sale cele vechi. Văd aceasta și se înspăimântă cu drept cuvânt, căci industria manufacturală nu este numai un element de îmbogățire și de bunăstare, dar este totodată și un element de dezvoltare intelectuală și politică; este mantia în care se înfășoară arta și știința, leagănul în care au crescut și s-au dezvoltat libertățile și drepturile omului.

Esersarea unei industrii cere de la acei cari o practică cunoștințe mai întinse, un spirit mai ager și mai deștept, mai ornat decât al celor cari țin de coarnele plugului. Burghezia, care este statul-major al industriei manufacturate, a fost pretutindeni păzitorul libertății, precum plugăria a fost pavăza patriotismului. Industria aparține orașelor, precum plugăria aparține satelor. Dacă moravurile sunt mai simple și mai curate la țară, inteligența este mai dezvoltată la târg. La țară, omul știe, de cum se naște, cum are să trăiască, jaloanele vieții îi sunt puse mai dinainte: ca copil, are să păzească vitele la câmp și la pădure; ca flăcău, are să plivească, să sape, să secere și să culeagă; la douăzeci de ani are să se însoare, să facă copii mulți, să ducă plugul pe brazdă și carul la târg. La orașe, omul în copilăria lui, fie bărbat, fie femeie, nu știe de ce o să se apuce, nu știe dacă mijloacele îi vor permite vreodată să aibă familie, casă și masă. Copiii la casa orășanului sunt

cheltuială, precum la țară sunt bogăție, în lupta pentru existență trebuie de mic să-și frământe mintea ca să ghicească drumul ce trebuie să apuce, și astfel devine mai deștept decât cel de la țară, mai puțin scrupulos de multe ori, dar mai ager, mai activ, mai iute la concepțiune. Plugarul pentru meseria lui nu are trebuință de cunoștințe întinse; în vreme ce meșterului, comerciantului, speculatorului îi trebuie cunoștințe de geografie, de statistică, de calcul, de fizică, de chimie, de mecanică, cunoștințe cari mai toate sunt mai mult sau mai puțin în strânsă legătură cu toate meseriile, cu toate ramurile industriei. De nu vom considera decât modesta meserie de dulgher sau de zidar, nu poate deveni cineva bun meșter într-aceste ramuri fără noțiuni de geometrie descriptivă, de arhitectură, de tăierea pietrelor, de chimie, de desen etc. În dorința binelui de a vedea înființându-se ramuri de industrie, unii cugetători împing șovinismul până a crede că s-ar putea dobândi orișice în țară la noi și că ne-am putea scuti de a mai cumpăra ceva de la străini. Nu este îndoială că orice obiect se poate dobândi în orice loc. Oricine, dându-și osteneală, poate face o masă sau un scaun; dar aceasta nu va fi o producere folositoare, dacă obiectul dobândit ar costa îndoit și întreit mai scump decât l-am putea avea cumpărându-l de la tâmplar; în orice climă se pot produce ananași și portocale, dar această cultură nu poate fi remuneratoare dacă acele fructe ne-ar costa mai mult decât cele aduse din străinătate.

Un general vestit ne arăta, acum vreo câțiva ani, trei pușți fabricate în atelierul ministerului său; dar facându-se socoteală, se dovedea că fiecare pușcă costa mai multe mii de franci. Fără îndoială, acel ministru putea fi mulțumit de reușită, dar acea glorie nu era mai puțin păgubitoare pentru țară.

Un foarte bun patriot arăta cu mândrie acum câțiva ani o bucată de fier, de foarte bună calitate, în adevăr, estras dintr-un mineral aflat pe moșia Broșteni, și adăoga că s-ar putea esploata tratându-l prin metoda catalană, întrebuințând la lucrarea acelui mineral întinsele păduri de pe acea moșie; bunul patriot își da această părere împins de un sentiment lăudabil, dar cugetarea lui era lipsită și de știință, și de rațiune. Proprietarul de atunci, entuziasmat de buna calitate a fierului scos din pământul său, a chemat ingineri să-i cerceteze moșia în lung și în larg. Citind raportul acelor ingineri,

ar crede cineva că pământul Broștenilor ar fi numai aur și argint, moșia un Eldorado și apele ei un Pactol. Unii ingineri sunt și ei ca unii advocați cari, când le spui o pricină, ți-o declară dreaptă și nu-ți lasă îndoială că ți-o câștigă. Însă intendentul proprietarului actual, om practic și cu bună chibzuială, a lăsat fierul, plumbul, aurul și argintul să doarmă în pântecele pământului și s-a pus a esploata serios adevărata bogăție a moșiei, pădurile; le esploatează sistematicește și cu inteligență și trage un venit însemnat și asigurat pe veci, pe când sunt sigur că, dacă s-ar fi pus pe esploatarea fierului, ar fi făcut-o în pagubă. Acel intendent a știut ceea ce nu știa patriotul, a știut că fierul, metalul atât de necesar omului, se află răspândit în abundență în toate formațiunile geologice, ca niciun alt metal; dar că Anglia, mai favorizată de natură într-această privință, posedă mineralele de fier în pământurile carbonifere, amestecat cu cărbune și cu toate substanțele silicioase și teroase necesare topirii, în proporțiuni așa de potrivite, încât luând cu lopata acel amestec și aruncându-l în cuptoarele cele mari (*hauts foumaux*), curge dintr-însele gârlă de fier (tuci sau fonte), care pe urmă se transformă prin cuptoarele de pudlaj în fier ductibil. Asemenea condițiuni favorabile nu se află nicăieri aiurea, și aceasta face că nicio țară nu poate concura în privința fierului cu Anglia. Ar fi o nesocotință a căuta să esploatăm bogatele minerale de fier ce avem în multe părți ale României, aducând cărbune de pământ din străinătate sau arzând pădurile. Natura ne-a refuzat cărbunele de pământ, în zadar îl căutăm, căci el nu se află în formațiunile terțiare și cuaternare, cari domină în formațiunea noastră geologică. Este mult mai avantagios a produce ceea ce putem produce cu folos, iar fierul să-l cumpărăm de la Newcastle, unde îl putem găsi uneori pe trei livre (76 fr.) tona, pe când noi nu l-am putea produce nici cu preț înzecit. Aceasta însă nu va să zică că știința nu va găsi într-o zi mijloace de a estrage fierul din pirite și din oxiduri, fără întrebuințarea cărbunelui, sau că nu s-or inventa cuptoare în cari lignitul să poată servi în asemenea lucrări. Atunci am greși dacă n-am profita de acel mijloc.

Nu este anevoie, zicea învățatul Combes, de a-și face cineva un cabinet de mineralogie cu mineralele aflate în orice țară; dar aceasta nu ar dovedi că s-ar putea esploata oriunde orice metal sau orice substanță minerală.

Orfila, chemat ca profesor de chimie legală la celebrul proces Lafarge, a dovedit că aparatul lui Marsh arăta esistență de arsenic în orice mobilă veche, dar aceasta nu dovedește că mobilele cele vechi ar putea servi de mină de arsenic.

Răposatul Oteteleșanu, interesat într-o vreme de esploatarea salinelor noastre, îmi propune să-l întovărășesc într-o călătorie la Ocnele-Mari de la Râmnicul-Vâlcei, cu scop de a împinge voiajul până la Cloșani; proprietarul moșiei Baia-de-Aramă propunea companiei salinelor esploatarea metalului. Am petrecut la Cloșani mai multe zile cercetând acea mină și m-am convins că vâna de aramă (filonu) era foarte săracă, că nu conținea nici a zecea parte de mineral de aramă cât se află în filoanele Cornwalii din Anglia. La minele de aramă, de plumb și de cositor de la Penzas, Truro și Botalac, după ce se estrage mineralul din piatra în care se află răspândit (ganga), se încarcă pe mare și se trimite la Swentze, unde cărbunele este abondent și ieftin, acolo se preface în aramă roșie, plumb și cositor. Esploatarea unui filon ca cel de la Baia-de-Aramă nu ar avea alt rezultat decât destrugerea de păduri și ruina companiei care ar încerca-o. Nu este glorios, nici util de a fabrica obiecte de cari ne servim; glorie este atunci când prin ingeniul nostru aflăm mijloace de a le produce cu mai puțină cheltuială sau de calitate mai bună. Dorința care trebuie să ne preocupe în impulsiunea ce dorim să dăm industriei naționale nu trebuie să fie de a ne procura orice obiect în țară, împiedicând sau oprind productele străine de-a pătrunde la noi, ci de a căuta și de a găsi care din obiectele cerute de trebuințele noastre sociale, căutate de consumatorii noștri și pe care ni le procură străinătatea, s-ar putea dobândi de fabricanții noștri, folosind totodată pe producător, fără de a împovăra pe consumator sau a-l obliga în mod direct sau indirect a plăti acele obiecte mai scump decât dacă le-ar aduce din străinătate. Condus de această preocupațiune, am parcurat târgul, oprindu-mă, una după alta, dinaintea prăvăliilor care se țin șir pe stradele Victoriei, Lipscani și Brașoveni, cercetând obiectele espuse la vederea trecătorilor; după aceea am luat tabelele noastre vamale cele din urmă, din anul 1881, și voiesc să înscriu aci reflexiunile ce mi-au sugerat acea cercetare.

IX

La pagina 12, no. 1 a tabelelor noastre vamale, la rubrica *Animale vii*, se vede că cumpărăm din țările vecine vite mari: cai, boi, bivoli, catâri de 5.014.164 fr.

Deși noi esportăm de aceste vite pentru o sumă mult mai mare, care se suie la cifra de 16.597.429 fr., așa că balanța ne este în favoare cu 11.583.265 fr., dar nu este mai puțin de observat că foarte lesne ne-am putea scuti de a cumpăra de la străini, aducând oarecare îngrijire în creșterea vitelor noastre. Sporind și înmulțind ergheliile și tamazlâcurile, am crea un izvor însemnat de bogăție; nu numai că am scădea cifra importului, dar am spori cu mult cifra esportului.

Creșterea vitelor nu numai că nu a făcut niciun progres, dar de câtva timp a dat foarte mult înapoi; soiurile noastre de cai și de boi s-au pipernicit; suntem departe de timpii când armata prusiană își facea remonta de cai de cavalerie în erghelii din Moldova.

Suma de 16 milioane este departe de a fi ceea ce ar putea deveni, dacă am căuta să utilizăm întinsele și ospătoasele câmpii ce avem în Ialomița și pe malul drept al Dunării.

Când considerăm importațiunea Angliei și Germaniei de carne și de oi vii aduse de peste țări și mări, vedem că balanța noastră s-ar putea sui la multe milioane; și în loc de a vedea sume însemnate în coloana importului, am vedea multe milioane adăogate la coloana esportului nostru.

Cultura cerealelor a devenit și devine din ce în ce mai dificilă pentru proprietarii cei mari din cauza lipsei de brațe; deja cei mai mulți au renunțat de-a mai cultiva porumbul. Cultura cartofilor chiar este mărginită numai în ținuturile de sus ale Moldovei; de sfeclă nici nu se pomenește, și fabricanții de zahăr sunt obligați a-și produce chiar ei sfecla de care au trebuință, și aceasta în mare pagubă. De acum încolo adevărata exploatare a proprietăților

celor întinse are să fie creșterea vitelor, o industrie care nu are trebuință de brațe multe, dar care cere capitaluri mari, pe cari numai proprietatea cea mare și le poate procura. Creșterea vitelor are totodată și darul de a îmbunătăți pământul, îngrășindu-l; îl face mai producător, pe când plugăria fără vite îl sărăcește, îl seacă și-l face neroditor. S-a observat de toți agricultorii că, de câțiva ani încoace, sporul pământului nostru scade din recoltă în recoltă; acum douăzeci de ani producerea mijlocie se conta pe o chilă și jumătate de pogon, astăzi sunt puține pământurile cari dau mai mult de o chilă de pogon. A face agricultură fără creștere de vite este a seca rodirea pământului și a sărăci pe cultivator. Un proprietar roman, întrebând odinioară pe un agricultor experimentat care este metoda cea mai bună de a cultiva pământul, acesta îi răspundea: „*bene pascere*"; întrebându-1 care ar fi metoda preferabilă după aceasta, învățatul îi răspundea „*mediocriter pascere*", și în fine, întrebându-1 care ar fi cea de al treilea grad, iar îi răspunse „*male pascere*".

La pagina 12, rubrica *Producte animale alimentare*, no. II, găsim pentru cărnuri, pastramă, vânat, lapte, brânză, pește, icre etc., un import de 2.993.125 fr., din care și noi vindem străinilor de 4.159.339 fr., ceea ce ne dă o balanță favorabilă de 1.160.214 fr. ; dar, afară de oarecari obiecte de o valoare minimă, precum sunt fructele de mare, stridii, midii etc., pentru celelalte am putea dobândi o esportațiune mult mai mare și o importațiune redusă la o valoare neînsemnată.

Aceste trei articole de mai sus, cu o oarecare îngrijire în creșterea vitelor, ar putea să ne dea în foarte puțini ani un spor de venit de cel puțin 20 de milioane, spor care ar merge tot crescând și s-ar sui treptat din an în an.

Trecând la productele propriu-zise ale pământului și la derivatele lor, la no. III, rubrica Materii făinoase și derivatele lor, vedem importate, din Austro-Ungaria mai cu seamă, cereale, făină, paste, pâne și pesmeți de 5.377.459 fr.

Deși esportăm în deosebitele părți ale Europei producte d-ale pământului de 157.255.797 fr., ceea ce ne lasă un folos bănesc de 151.878.298. fr., dar cu puțină îngrijire Austro-Ungaria nu ne-ar mai putea lua nici acele cinci milioane ce-i dăm pe făinurile ei.

Este adevărat că tractatul de comerț din 1875 a înlesnit mult intrarea făinurilor și pastelor, dar aceasta nu trebuia să ne descurajeze și să ne facă să închidem și puținele fabrici ce mai aveam; din contra, trebuia să ne facă să înțelegem că este un avantaj mare a face făină și a petrece grânele noastre măcinate, precum fac ungurii, cari esportă în mare parte grâul lor măcinat, făina fiind mai puțin espusă la avarii. Grânele noastre cele ușoare găsesc anevoie cumpărători și se vând fără preț, pe când amestecând soiurile și măcinându-le împreună, făina s-ar petrece mai lesne și cu mai mult folos. Grâul american ajunge în Europa măcinat gata; puternicile mașini ale vapoarelor de transport servă a transforma grâul în făină chiar pe bord, când timpul călătoriei transatlantice o permite; pornesc de pe coasta Americei cu grâu și ajung pe coasta Europei cu făină. Nu stau la îndoială că adoptând metoda de a amesteca calitățile grânelor noastre și a le transforma în făină, s-ar putea spori activul nostru cu zece sau douăzeci de milioane; în tot cazul, ne-am scuti de cele cinci milioane ce dăm Austro-Ungariei.

În rubrica *Fructe, legume* etc., no. IV, vindem fructe de tot felul: struguri, prune uscate, legume proaspete și uscate, semințe, uleiuri, importate pentru suma de 900.685 fr., de cari vindem și noi străinilor de 7.658.757 fr., prin urmare o balanță în valoare cu 6.758.072 fr.; dar cred că nu ar fi anevoie să imităm fabricile de legume conservate din Marsilia.

Zahărul figurează la pag. 58, 68, 70, 72 și 86 cu 5 749 274 fr., plătind drept de intrare 1.279.159 fr., aproape 22,3% *ad valorem*, adică 20 fr. de suta de kilograme. Am fost totdeauna de părere că fabricarea zahărului la noi nu poate fi, deocamdată, retribuitoare și că vom merge din an în an plătind străinului sume din ce în ce mai mari pe acest product. Sfecla este o plantă anevoie de dobândit astăzi la noi, fiindcă cere și arătură adâncă, pe care cu greu o putem dobândi cu vitele noastre, cere și brațe multe la prașă și la cules, încât nici proprietarii cei mari, nici plugarii nu o pot cultiva cu folos; acei cari au încercat nu au dobândit rezultate satisfăcătoare; țăranii prefer cultura porumbului, care se consumă în mare parte pe loc.

Acum vro patru ani mă aflam într-un vagon cu contele Zichy, atunci ambasador la Constantinopol. Trecând pe lângă Chitila, a voit să cunoască modul de esploatare al acelei fabrici; după ce i-am esplicat condițiunile și

îndatoririle ce avea proprietarul cu fabricantul, mi-a zis că și dânsul avea fabrici de zahăr, pe moșiile sale, că acele fabrici îi aduceau venituri însemnate, dar că dacă ar fi obligat să cultive singur sfecla, le-ar părăsi, căci i-ar fi cu pagubă; îmi spunea că găsește să cumpere de la țărani oricâtă sfeclă voiește, și astfel fabricele sale nu se ocupă decât cu estragerea materiei zaharine și cu îngrășatul vitelor și al câmpului.

Plătim străinului 1.214.554 fr. pentru cumpărături de vinuri și în schimb esportăm vin de 200.000 fr.; adecă o balanță defavorabilă de 1.000.000 fr., ceea ce este o mare pagubă pentru noi, fiindcă vinul ce trimitem astăzi francezilor și belgienilor îl dăm pe un preț derizoriu, pe 2 și pe 3 fr. decalitru, pe când ei, prelucrându-l, îi dau o valoare întreită și împătrită, trimițându-ni-l chiar nouă cu etichete de vinuri fine de Bordeaux, folosindu-se numai ei de acea creștere a valorii.

Prelucrarea vinurilor a devenit o industrie foarte lucrativă, mai ales de când viile sunt bântuite de filoxeră. Proprietarii noștri vinicoli ar câștiga milioane dacă ar imita în cultura viei și în facerea vinului pe d-nii Simulescu, Brătianu, Ferekide, cari fără întrebuințare de procedee chimice, ci numai printr-o lucrare mai îngrijită, au dobândit rezultate foarte însemnate. Vinurile lor se vând cu preț întreit și împătrit decât al vecinilor podgoreni.

Vorbim și scriem toți despre industrie, o chemăm în ajutor ca pe-o zeitate, precum cheamă femeile pe Maica Domnului în momente de durere; dar mi se pare că o chemăm cum se zice că cheamă femeile izraelite pe Maria, gonind-o cu mătura, îndată după ce le-a trecut durerea: nu facem ceea ce este de făcut pentru a-i pregăti venirea și stabilirea ei.

Una din cauzele părăsirii meseriilor a fost și este admiterea prea lesne în slujbele statului. Se cere o prea mică doză de învățătură de la tinerii cari aspiră să fie admiși în cancelarii, încât inteligențele cele mai mediocre pot să pretindă a dobândi pozițiunile cele mai înalte în stat. Aceasta distrage pe o mulțime de tineri de la meserii și de la profesiuni în cari ar găsi o viață mai folositoare lor și societății. Astăzi fiii croitorilor și ai cizmarilor nu mai vor meseria părinților, ci visează funcțiuni și influență politică.

O altă cauză foarte de considerat este că nu avem profesori serioși de chimie, nu avem cursuri de tehnologie, de chimie aplicată la industria

manufacturală. Am avut și avem mai mulți tineri în Școala centrală din Paris și în Școala politehnică din Zürich; mulți dintre ei au devenit ingineri distinși; dar, conduși de ideea de a ocupa un loc în serviciul statului, mai toți s-au aplicat la construcțiuni; mai că nu cunosc pe niciunul care să fi trecut prin secțiunea mecaniștilor, a chimiștilor sau a mineralogiștilor, căci într-aceste ramuri, dacă vom escepta ocnele de sare, fabricarea tutunurilor și monetăria, nu sunt funcțiuni publice de dobândit.

Scoatem pe bere 441.462 fr. și esportăm numai de 14.273 fr., pe când vedem că toți acei cari au încercat fabricarea berei au făcut stări însemnate.

Velnițele sau povernele, singurele noastre fabrici, putem zice, sunt într-o stare primitivă; mai toate sunt conduse de evrei empirici, astfel că, deși posedăm o mare câtime de boștină, de prune, livezi întinse de pometuri, cu toate acestea suntem tributari străinului cu 3.241.320 fr., pe când noi nu vindem decât de 34.838 fr., încât plătim o dare gratuită de 2.206.682 fr.

De fabrici de săpun, de potasă și de alte multe și multe, nici pomeneală.

Ceea ce ar trebui să pironească gândirea noastră ar trebui să fie de a căuta modul cum s-ar îmbunătăți și înmulți ceea ce producem și ceea ce putem produce.

Scoatem pentru obiecte alimentare, legume, cărnuri uscate, pe cari le putem foarte lesne produce, imitând procedările întrebuințate la Marsilia, suma de 6.306.432 fr.

În rubrica *Materii și producte chimice*, productele chimice figurează la import cu valoarea de 1.665.840 fr., deși multe dintr-aceste producte, precum acidul muriatic sau clorhidric, clorhidratul de amoniac (țiperigul) etc. s-ar putea produce în țară. Noi lăsăm mormanele de praf de sare să umple curțile ocnelor noastre fără folos nici pentru stat, nici pentru particulari, și mergem de cumpărăm soda și acidul muriatic.

La rubrica *Materii tincturiale* importăm chiar și cerneală și toate colorile cari se estrag din păcură; așa că importăm de 2.185.983 și nu esportăm decât de 194.328.

Rubrica *Uleiuri și grăsimi.* Importăm 6 307 129, pe când nu esportăm decât 47 536. Aproape 3 mil. , pe obiecte pe cari ar trebui să le producem în țară, fără ajutor de subvențiuni, de protecțiuni sau de prohibițiuni.

La rubrica *Piei și blănării*, lăsând blănăria la o parte și considerând numai comerțul pieilor, acest articol constituie un import de 36.500.119 fr., pe când exportul nostru nu este decât de 1.825.013 fr., o ieșire de bani de 34.775.106 fr. Deși nu cred că am putea produce deocamdată marochinuri și alte piei fine, dar pieile cele groase s-ar putea foarte bine lucra la noi în țară, ceea ce ne-ar da o economie de mai multe milioane pe tot anul.

Tăbăcăriile noastre cele primitive și înapoiate ar trebui să se transforme în stabilimente serioase, apropriindu-și procedările indicate astăzi de știința chimică si mecanica.

Terminind aci cu obiectele trase direct sau indirect din pământ, am văzut că dacă spiritul industrios s-ar deștepta și s-ar dirige numai asupra unora dintr-însele, asupra acelor pe cari le-am indicat aci în treacăt, nu mă îndoiesc că în foarte puțini ani țara ar putea să aibă o sporire în producțiunea națională de cel puțin șasezeci de milioane pentru satisfacerea consumațiunii interioare, deosebit de avântul ce ar lua acele industrii cari ar putea întinde debitul lor și în afară din țară.

*

La pagina 12, rubrica *Materii textile și industrii derivate*, no. 16, conține o mulțime de obiecte, dar nu ne vom ocupa decât de acelea a căror consumațiune este neînsemnată; mă voi mărgini a menționa pe acele cari ating mai greu punga consumatorilor noștri, sau cari pot deveni întreprinderi fructuoase.

Străinătatea, Austro-Ungaria mai cu seamă, ne trimite lână toarsă, țesături groase de lână, pături cu păr lung, țoluri, abale, zeghii, dimii, pălării țărănești de pâslă etc. de 3.280.315 fr. Deși ar fi îndrăzneț și poate și păgubitor a încerca să concurăm cu Europa, fabricând postavuri fine, dar cel puțin am putea foarte bine a-i disputa aceste două milioane și jumătate. Postavurile fine importate figurează în tabelele noastre vamale cu suma de 35.032.204 fr. Pentru acest articul cred că suntem condemnați a fi încă mult timp tributari fabricelor străine.

Țesăturile de mătase, pe cari scoatem mai multe milioane pe tot anul, asemenea nu cred că le-am putea dobândi la noi, și avem să le aducem încă mulți ani din Franța și din Italia. Dar de ce să părăsim, precum am făcut, vechea, frumoasa și bănoasa industrie a creșterii gândacilor de mătasă. Cel puțin aveam de la duzi borangicul și mătasa necesară femeilor de la țară.

Trec și asupra torturilor și țesăturilor de bumbac cari sunt însemnate în tabelele importațiunii cu suma de 35.295.511 fr., căci nu avem nici materia primă, nici mijloacele colosale de fabricare de cari dispun englezii și americanii; orice am încerca, foarte mic rezultat am dobândi; tot ce s-ar putea face ar fi introducerea unor războaie de țesut pânza groasă și a mașinelor de împletit, dar tortul l-am cumpăra tot din străinătate. Mulgeniile au omorât roata de tors, precum roata omorâse furca.

Acum câțiva ani, inul și cânepa erau toarse cu forca de țărancele noastre, și toate pânzeturile necesare familiei țăranilor se făcea în argea. Batistele și pânzele de Olanda și de Silezia ar fi anevoie de dobândit din cauza tortului mai ales, dar cordăriile și fabricarea de pânză groasă ne-ar putea scuti de a scoate pe tot anul 7.084.294 fr. Dintr-aceste articule însemnate în cei patru paragrafi precedenți am dobândi o producțiune națională de 10 sau de 15 milioane.

Din veșminte confecționate, străinătatea trage de la noi 10.323.853 fr. Nu putem concura cu Viena în confecționarea de haine, fiindcă acolo se găsesc lucrători mai ieftini, aceasta însă nu trebuie să oprească încercările. De vreme ce avem croitori, de ce să nu căutăm a organiza asociații, ca să putem face stabilimente mari, bine înzestrate cu instrumentele și cu mașinile cele mai perfecte? Am putea scădea câteva milioane din cele 8 ce plătim.

Exemplul atâtor modiste germane și franceze, cari au făcut stări însemnate, ar trebui să stimuleze pe fetele române atât de îndemânatice la lucrul cu acul, și această sumă n-ar mai figura în coloana importațiunilor.

Hârtia, macavaua și obiectele de carton ne costă 5.465.234 fr. Fabricarea hârtiei mi se pare un ce hazardos, fiindcă un debit de 5 sau 6 milioane ne este destul de mare pentru întreținerea unei fabrici, și fabricele cele mici nu pot lupta cu cele mari și perfecționate, dar transformarea macavelei în cutii și alte

obiecte de carton ar fi o lucrare potrivită mânelor tinerelor fete cari au dovedit în fabricele de tutun cât sunt de îndemânatice.

La rubrica *Lemne și industrii derivate*, în coloana importului, figurează suma de 13.912.270, deosebit de multe alte obiecte de lemn de artă ce importăm, pe când noi nu esportăm lemnărie decât de 5.162.466 fr., încât în privința acestui obiect, care ar trebui să ne dea o balanță cel puțin favorabilă, suntem tributari străinului, Austriei mai ales, cu 8.749.804 fr. Nepăsarea noastră în exploatarea pădurilor este atât de mare, încât mare parte din cheresteaua de brad întrebuințată în construcțiunile din București ne vine din Bucovina. Nu încape îndoială că exploatarea sistematică a pădurilor noastre și lucrarea lemnăriei ordinare ne-ar scuti de acele patrusprezece milioane ce scoatem și ar spori suma de cinci milioane de fr. a exportației.

Combustibili minerali, găsim că importăm de 4.793.418 fr. cărbune de pământ. Această sumă este mică și este dovadă de sărăcia noastră industrială. Consumațiunea cărbunelui este astăzi măsura cea mai bună și mai exactă a stării de prosperitate industrială a unei țări. Sper că această cifră va merge sporind din an în an, iar nu scăzând. Deși cărbunele de pământ, *houille*, este indispensabil lucrărilor industriale, dar lignitul, care se află în abondență în formațiunea geologică căreia aparține România, poate fi întrebuințat la multe.

Ca putere mișcătoare, țara noastră este una din cele mai privilegiate prin izvoarele ei de apă atât de puternice și de abondente. La munte mai cu seamă, prin descoperirile puterii electrice, electro-dinamice, puterea apelor are un mare viitor. Acea putere va înlocui poate în multe întrebuințarea cărbunelui prin transmiterea puterii apei prin cable electrice, ducând-o la locurile unde are să fie aplicată. Acum de curând un inginer, *sir* John Thomson, propunea a stabili mașini de abur în minele de cărbune de la Newcastle și a duce puterea acelor mașini în Londra prin cabluri electrice, spre a o întrebuința la luminatul orașului și la fabrici, ceea ce ar fi de un mare avantaj și poate singura tămăduire în contra negurilor cari bântuie o capitală de patru milioane. Parafina, unul din cele mai principale producte ale păcurei, ar trebui să fie pentru noi un obiect care să aducă un venit însemnat; în loc de aceasta, plătim 856.243 fr. străinului, și pentru lumânări de stearine dăm 1.096.624 fr.

Cumpărăm ipsos de 24.903 fr. și pământul nostru este bogat într-această materie. Îmi aduc aminte în tinerețe că un francez, anume Petit, care se așezase la Câmpina, zidise tot atelierul său de fierărie cu pereți de platru, fără a întrebuința nici piatră, nici cărămidă. Acel francez lucrase mult în platrierile de la Montmartre și-mi zicea că ipsosul de Câmpina este tot atât de bun ca acel din formațiunea terțiară a Parisului.

Cumpărăm de la străini var, nisip și humă, cărămidă, olărie groasă, sticlărie groasă, de aproape două milioane și jumătate și cari s-ar putea lesne găsi și produce la noi.

Să sperăm că fabrica de chibrituri ne va scuti de cele 2.939.787 fr. ce plătim străinătății.

Adunând toate sumele ce am văzut că am putea scuti d-a trimite în străinătate, sau mai bine zicând că am putea produce în țară obiectele ce am însemnat într-această repede ochire asupra tabelelor noastre vamale, se vede că în puțin timp și cu puțină osteneală am putea spori producțiunea noastră cu cel puțin 50 sau 60 de milioane pe an, sumă care ar merge tot crescând și s-ar putea sui la 100 de milioane, mai ales dacă am suprima vămile și am chema pe fabricanții străini într-o țară unde își pot depune mărfurile și productele destinate țărilor vecine, încetul cu încetul și unul după altul, fabricanții cei mari ai Europei și-ar transporta unele din fabricele lor la noi, ar stabili în România fabrici sucursale a marilor lor ateliere, ar aduce lucrători meșteri; libertatea de comerț ar atrage meșteri și fabricanți, precum odinioară revocarea Edictului de Nantes a gonit din Franța pe lucrătorii cei buni, de cari s-a folosit Germania.

Să nu se crează însă că acel spor în producțiune, oricât de mare ar fi, ar servi să sporească stocul nostru metalic; acele milioane ar spori bunul trai al românilor, servind țării a cumpăra o mai mare câtime de obiectele ce consumăm sau am putea consuma.

Ne lipsesc brațe, este adevărat, dar nu este mai puțin adevărat că brațele ce avem nu produc tot ce ar putea produce.

Mă rezum în modul următor:

1. Desființarea vămilor în mod absolut.

2. Admiterea în funcțiunile statului după o programă de cunoștințe care să nu fie accesibile inteligențelor ordinare.

3. Înmulțirea cursurilor de geometrie, de fizică, chimie, mecanică, aplicate la arte și meserii.

4. Învățătura unei meserii în orice școală primară.

5. Înlesnirea de capitaluri de stabilire a celor cari dau dovezi că le-ar întrebuința la înființarea unui atelier pe baza băncilor scoțiene pentru agricultură.

Finanțele

1871

I

În mijlocul Bucureștilor chiar la spatele Palatului Domnesc, doi pași din Piața Teatrului și de strada cea mai bine pavată, cea mai luminată și mai udată a capitalei, se află o cotină în care merg de se varsă toate apele curate și necurate de pe muchia dealului de la biserica Măgureanu până la Sărindar. Câteva sălcii, câțiva plopi ieșiți din pământ prin propria lor inițiativă au luptat sute de ani în contra insalubrității, sorbind, din toată puterea bogatelor lor frunze, miasmele și ozonul ce exală acel baltac febrigen.

Provincialii, când aud vorbindu-se de *grădina Cișmegiului*, s-așteptă a găsi acolo fântâni ca în Piața Navona, un fel de Frascati sau de Tivoli, cel puțin un mic Versailles. Decepțiune! Deși nu trebuie să trecem cu vederea mica insulă de la capul aleii, un adevărat Pafos mobilat cu lavițe de lemn, pe care dimineața și seara merg de se răsfață câteva ondine, driade și amadriade văduve, măritate și fete mari, cu coc și despletite, cu rochii care târăsc de trei coți prin praf sau care d-abia le acopere genuchii, dar toate deopotrivă libere și independente; deși un fel de Neptun s-a încercat odinioară să rădice asupra lor furca sa de dominațiune, ele însă au găsit că prea îi era barba albă și l-au respins cu indignațiune; acum căzutul zeu, devenit *omul de piatră*, stă rezemat într-o rână de stâlpul unei porți în strada Sculpturei, privind cu duioșie la trăsurile care se luptă cu valurile zdruncinate ale pavagiului.

Într-acea insulă înflorită nu se poate zice că nu s-a manifestat arta idraulică: din mijlocul unui maldăr de buruieni țâșnește cât colo un fir de apă, ca dintr-un pușcoci, de mai răcorește puțin inimile înfocate.

Vestitul grădinar Mayer și-a pus toată arta și știința ca să transformeze mocirla într-o grădină încântătoare. A strâns apele într-un eleșteu de o formă grațioasă, a rădicat cât a putut malurile lacului, le-a întărit cu brazdă; a plantat în dreapta și în stânga, a profitat de toate turlele și de toate clopotnițele, ca din orice punt, din orce răspântie a grădinei privitorul să aibă dinaintea ochilor o vedere plăcută. Grupe de arbori, peluze verzi, partere smălțate cu florile cele mai delicate și mai rari așezate în buchete armonioase; orîncotro te întorci, poți să admiri peisajuri demne de penelul lui Claude Lorrain și al lui Poussin. Nu se poate vedea o grădină mai bine desemnată. N-a depins însă de talentul acelui regretat artist să depărteze și umezeala cu miasmele, cu frigurile paludene, cu nevralgiile și cu reumatismurile; i-ar fi trebuit ingineri idrografi ca să reguleze curgerea Dâmboviții de la Șanțuri până la Argeș; să-i rădice malurile, să le întărească cu cheiuri de la Morile Vlădichii până la Vitan; ar fi trebuit baragiuri, stăvilare, nomolitori, tăietori, vane și ecluze la Ilfov, la Sabar și la Argeș; ar fi trebuit o mie ș-o sută de lucruri pe care numai membrii primăriei și ministrul lucrărilor publice le poate ști. Pe malurile acelui lac, pe iarbă verde, la lumina lunei și la umbra sălciilor pletoase se desfătau cu pelin și cu *Ah, puiule, mor*! berbanții de odinioară; acolo beizadelele din Fanar uitau frumusețile Bosforului, legănându-se voluptuos în luntre cu *ἔντον τρόος* și cu *φαρέτρα*, acolo frumoasa Argira dezmierda cu manele și cu pesrefuri pe Gavanazoglu și pe Chehaia-bei: acum fiul Afroditei a zburat cu ața ca puiul din cântec; în loc de *Ah, nurițe, cale bună* și de *Inima mea multe are*, tobele și trâmbițele pompierilor formează gustul diletanților, sunându-le la urechi *Cântecul gâștii* și *Cizmele întâiului de carabinieri* al lui Offenbach. Luna, lăutarii și stihurile nu mai au trecere, o toaletă de la *madame* Briol, un rural sau un domanial sunt astăzi argumentele de modă ale amorului. Galateelor noastre le place mai bine urechile lui Midas decât dalta lui Pigmalion. În secolul în care trăim este de prost-gust a fi gelos, Menelas se împacă cu o primărie, Cupidon s-a făcut măgădău mare, cântă „frunză verde aurită” și aleargă după o casierie de județ.

„*Ceci tuera cela*”, a zis Victor Hugo. Proza a gonit poezia din grădina Cișmegiului; *Monitorul*, *Românul* și *Presa* au dat afară pe Anacreon, pe Erotocrit și pe Anton Pann. Acum câteva căzături, Calemgii, Zapcii, Logofeți, Condicari și Sameși halea și paia cu pensii, paraponisiți, parigorisiți și apelpsiți, câțiva Capanlâi, Madegii și Otcupcii cu câțiva tineri gheșeftari și coțcari țin acolo ședințe în permanență; judecă de dimineața până seara pe Domni și pe Împărați și pun țara la cale. Conversațiunile lor sunt esclusiv politice, consacrate numai patriei, patrioților si patriotismului; discuțiunile literare, filozofice și artistice sunt cu totul prohibite.

După câteva feligene de cafea, după câteva halbe, când paraponul se sparge în fumul țigaretei și când gazul berei s-a suit la creieri, atunci s-auzi planuri politice, financiare și administrative, organizațiuni și considerațiuni, pensii și recompense!

— Deh! bune sunt astea, zicea cu un accent puțin românesc un mare demnitar al țării, un anatolit tiriachiu, vechi capanlâu. Nu le era destul că ne înjură cum le vine la condei, că ne-a luat caftanele și ne-a pus la bir ca pe mojici; acum, după alelalte toate, le-a abătut să ne ia și mica industrie ce ne rămăsese; ați auzit că vor să facă bancă fonciară, ca să scază dobânda banilor? Atunci ce ne facem noi ăștia care avem două-trei parale? Eu, care vă vorbesc, de la zece mii de galbeni iau cu polițe, cu samarlâc, mai cu una, cu alta, două mii de galbeni pe an, acum să mă reducă la șase sute, apoi dreptate e asta? Și cum o să-i oprești, c-au băgat în capul proștilor de proprietari că e bine să se asocieze, să răspunză unul pentru altul și să formeze un *Credit fonciar*. Înainte vreme tot aveai cui să te plângi, le venea câte o notă de la generalul consulat, câte un firman de la Poartă, îi mai surghiunea pe la câte o monăstire, pe la Mărgineni, la Plumbuita, la Snagov, le băga mințile în cap, le mai tăia nasu; iar acum te uiți în cer și în pământ, ne-a lăsat și împărați și toți, nu mai au liberalii frică de nimic. Când le ziceam boierilor noștri c-o să vie o vreme să plângem binele de la muscali pe petic de postav verde!

— Are dreptate căminaru, zicea medelniceru Iordache, om cu dare de mână, fost sameș, cu casă în strada Luminată. Am auzit că creditul ăsta fondam are să aducă o grămadă de bani streini în țară. Ce or să facă, frate, cu atât amar de aur? Da' de le-or abate nemților și ovreilor să plece, n-or să-și

rădice capitalurile, ș-atunci ce ne facem? Cu ce o să plătească guvernul bieților creștini cari și-au jărtvit viața și tinerețea slujind patriei?

— Lasă, nene Iordache, nu te mai teme, că nu se duc nici Nemții, nici Ovreii din țară. Nu sunt eu toată ziua cu ei, nu-i aud ce vorbesc între dânșii? întrerupse un tânăr gheșeftar, tovarăș cu jupân Moise la concesiunea cataramelor și a tocurilor de macava, un protejat al ministrului, nepot al cuviosului protopop Ciomagovici.

— De s-or duce nemții, atunci să mai vezi criză; ș-astea toate din pricina perturbatorilor ș-a anarhiștilor, că nu se mai astâmpără cu drăciile. Pe toată ziua nu auzi decât conspirațiuni și revoluțiuni. Îmi spunea aseară un om al poliției secrete că și săptămâna trecută, dacă nu prindea el de veste, iar se făcea pozna; noroc că i s-a pus la dispoziție fonduri de a putut întâmpina răul. Era să se proclame republica și la Fefelei. N-avem stabilitate, domnilor, nouă ne trebuie un guvern tare, o mână de fier, ordine și strășnicie. Unde în Europa să vezi astfel de lucruri! Acolo toți ascultă de poliție ca de Dumnezeu. Miniștrii noștri sunt oameni cu cap, n-avem ce zice, procopsiți de n-au cum mai fi, harnici, plini de probitate, de dreptate și de patriotism; dar ce să le faci? Le lipsește energia! Știți dumneavoastră că tot mai sunt ș-acum alegători care votează cum vor, ziariști cari scriu ce le vine în cap și magistrați cari judecă cum cred ei? Ar trebui să-i mai strângă nițel în chingi. Poliția n-are destule mijloace; prin casele anarhiștilor se zic fel de fel de vorbe. Să mi-i dea mie pe mână, numai în trei săptămâni să le viu de hac!

— Văd că știi multe, domnule. Nu poți să-mi spui și mie ce sunt anarhiștii ăștia și antidinasticii de care tot aud vorbind, ce vor, ce cer ei, frate? întrebă clucerul Toma, bătrân curios, care de zece ani urmează cu stăruință ca auditor convorbirile din Cișmegiu, cu speranța că doar d-o înțelege politica guvernului și jocul partidelor. Tânărul către care se adresa bătrânul boier era Guliță Dolofan, un strănepot al principelui Zamfir din neamul Porfirogeniților, numele lui figurase dimineața în Monitor sub rubrica *Am ordonat și ordonăm*, *am numit și numim*, scrie franțuzește ca cocoana Chirița și dobândise înaintare în cariera diplomatică. La întrebarea ce i se puse, se umflă în pene, se uită cu coada ochiului la panglica de la chiotoarea jachetei, își drese mănușile cele verzi în degite și o luă pe un ton doctoral:

— Lucru, pe cât la întâia vedere pare complex și dificil, pe atât este simplu și lesne de înțeles când îl supunem la metoda analitică a spiritului și îl trecem prin laboratoriul cunoștințelor morale, politice și literare cu care suntem adăpați noi ăștia care facem parte din corpul diplomatic. Dar ca să înțelegeți mai bine șirul raționamentelor prin care am să vă fac să treceți, trebuie mai întâi de toate să vă spui că zicerea *anarhist* însemnează om prost, vine de la elinește ἄνευ (fără) și αρχή (cap), de unde apoi s-a format cuvântul compus *anarhist*. Tendințele acestor oameni sunt să puie mâna pe grădina de la Șapte Nuci, căci știu că d-acolo emană puterea noastră; dar să trăiască bâta, săraca! cât om ținea-o în mână, nu n-e teamă. Să poftească la alegeri dacă-i țin meșii! Cât pentru porecla de antidinastic, ea este o spresiune și mai nouă; ne ocupăm acum la Ministerul Trebilor Dinafară cu un project de lege prin care să-i precizăm înțelesul, să-i dăm un fel de definițiune, pentru că, înțelegi bine, domnule clucer, o idee, cât de populară, de iubită și de sacră ar fi, nu poate să aibă aceeași însemnătate și aceeași valoare la Londra, la Pekin și la București, căci ar fi o monotonie în idei; am ajunge vrând-nevrând la o concluziune constantă și permanentă între cauze și efecte; în vreme ce noi nu trebuie să ne împironim inima și spiritul nici în opiniuni politice, nici în credințe morale, ci să fim totdauna gata a ne schimba principiile după împrejurări; altfel, vă întreb, unde ar fi progresul? Astăzi, de exemplu, concluziunea tutulor considerantelor noastre trebuie să tindă la simplificarea și unificarea administrativă, financiară, strategică și diplomatică; politica noastră pe apă și pe uscat trebuie să se razeme toată pe concesiuni. Puțin bine credeți că ne-a făcut în ochii lumei civilizate domnul Godillot și doctorul Strussberg? Am auzit cu urechile mele din gura curților europene că dacă nu erau capitalurile acestor domni angajate în țară, noi eram pierduți.

— Ați citit *Algemeinu*[33]? întrebă profesorul Romulus Pompilius-Tulius-Trajanus Taurus, Român din Alba-Iulia, doctor în filozofie și iură; eu încă nu cred că Rusia are să se împace numai cu Moldova și c-o să lase gâturile carpatiane în mânele ungurului, să sufere pe Austriacu în România ca acasă la el! Împăratul își aprinde paie în cap, Prusia, beată de glorie și de izbânzi,

împinge orbește înainte, îi trebuie Sundu și Belturile, precum muscalului îi trebuie Bosforul și Dardanelele. Vezi, aci e tot secretul, cheia diplomației. Dacă Bismarck a pus mâna pe drumurile noastre ferate și le-a dat lui Andrassy, a făcut-o cu scop; știe că Rusia nici moartă nu lasă liniile de apărare și de atac în mânele rivalului ei secular. Iar guvernul nostru, când a prefăcut obligațiunile Strussberg în acțiuni și le-a aruncat în spinarea nemților, a știut ce face. Cancelariul a profitat de lăcomia hunică a lui Andrassy, l-a lăsat să ia concesiunea Bleichroder ca să-i plesnească în mână ca o bombă, ș-acu îl joacă tontoroiu. Politică cu cărți măsluite, domnule, câștigă din toate părțile: *per viam ferratam*, cum ziceau strămoșii noștri romanii, are pozitivitatea conflictului austro-rus cu averi însemnate pentru principi coțcari. Și *per viam liquidam* câștigă trecerea provinciilor baltice în mânele Hohenzollernilor. Dar geaba, că nu se stinge focul Vestei, care arde de două mii de ani pe malurile Istrului. Mă rezum și zic: Prusia și Austro-Ungaria de o parte, Franța și Rusia de cealaltă. Afară numai dacă nu ne-om pomeni cu o alianță pruso-rusă. Iată ce ne rezervă viitorul.

— Le știu toate, ilustre domnule Taure, pericolul este mare! strigă oftând tânărul diplomat, puindu-și sticla în ochi și aruncându-și încă o căutătură la panglica de la chiotoarea jachetei și la mânușile cele verzi; viitorul este întunecos! Stau toată noaptea și mă întreb unde este omul care să conjure primejdia. Eu din parte-mi mi-am făcut datoria, am arătat ministrului situațiunea politică a Europei ș-a Asiei, i-am dat un plan complect de politică și de strategie, ba am făcut și mai mult: i-am oferit să mă trimită pe mine la Petersburg, să vorbesc cu dl Gortceakoff și cu Shuvalof, căci uite, vezi? Petersburgul, Berlinul și cu Viena formează triunghiul nostru strategic; capul de pod este Spreea, între Neva și Dunăre; Prusia prinsă între două ape, ce poate să facă Germania? Nu o sa fie silită să capituleze, să ceară conferințe, să vie la un protocol? Ș-atunci nu e așa că printr-o trăsătură de condei scăpăm de anarhiști și de antidinastici? Ni se dă și nouă un guvern patriarcal. Eu, care am citit toate depeșile oficiale, oficioase, confidențiale și secrete, care am vorbit cu toți împărații și cu toți miniștrii din lume, vă pot spune cu mâna pe inimă și în cunoștință de cauză că miniștrii noștri sunt fruntea diplomației. Când te uiți la dânșii, ți se par oameni simpli, crezi că iau

lucrurile tot pe dos; d-apoi vezi, asta e meșteșugul. În politică totul e să nu te priceapă împărații. Cuvântul *diplomației* vine de la δίπλα (pieziș) și de la διπλώνω (cocoloșesc). Cum credeți c-a apucat-o ca să ne scape de juridicțiunea consulară? Pe d-o parte, a deschis chestiunea cu ocazia consulului grecesc de la Brăila, iar pe de alta, îndată ce s-a deschis Camera, a declarat curat și limpede că legile noastre ocrotesc numai pe tâlhari. Acum Europa știe că ne poate trimite toți coțcarii și gheșeftarii ei în loc de a-i trimite la Botany-Bay, la Nouka-Hiva sau la Caiena; destul să se ferească să nu lase să ne vie vreun om de ispravă, și nu mai are trebuința nici de consoli, nici de juridicțiunea lor. Miniștrii noștri au planuri mari, domnule! Dar nu vor să le dea pe față. Mai întâi de toate trebuie să curețe țara de anarhiști și antidinastici, *să-i puie la cale*, să-i *regularisească*, să nu mai tot auzim vorbindu-se de constituțiune, de libertatea presei, de juriu, de alegeri libere, de legalitate, de dreptate și de câte alea toate. Bagă-le bine de seamă, și vei vedea că el urmează pas cu pas politica lui Frederic cel Mare; a pornit-o de la educațiunea poporului, rădică spiritul și inima românilor prin predarea moralei politice și religioase la cazarma de la Sfinții Apostoli, unde Manafu, Scrofiță, Vână de Bou, Falcă de Măgar, cuviosul popa Matache și alți iluștri profesori predică ziua și noaptea Ciomagologia comparată; pe de altă parte, exaltă patriotismul armatei, curățind-o de ofițerii cari au antidinastismul d-a crede că misiunea cea mai sacră a militarului ar fi a apăra țara în contra invaziunei streinului. După ce o isprăvi cu anarhiștii, după ce o *regularisi* pe antidinastici, o face educațiunea poporului, o disciplina oștirea, o învăța-o să tragă bine în carne vie de român, s-o desface de căile ferate de comunicațiune interioare, concedându-le streinilor, cel puțin pe patruzeci sau pe cincizeci de ani, ș-o arunca în spinarea statelor vecine căile de joncțiune, atunci se unește întâi cu Francezu în contra Austro-Ungarului; îi zboară din mână Banatu, Transilvania și Bucovina; apoi se unește cu Neamțu în contra Muscalului, îi sterge și partea ce i-a mai rămas din Basarabia; se aliază apoi cu Sârbu si cu Bulgaru în contra Turcului, se declară rigat, ia Macedonia și Delta, ba poate și Dobrogea. Tocmai acum am nimerit oameni care ne trebuie, bărbați zdraveni, tot unul și unul, oameni de bronz, metal curat. Deocamdată trebuie să luăm lucrurile cu binișorul, să nu ne priceapă puterile garante, să căutăm

să menținem pacea până ne-or veni puștile din America. S-au și speduit de azi-dimineață instrucțiuni telegrafice tutulor agenților noștri de pe lângă curțile streine, ca să intervie orunde s-ar ivi vro neînțelegere între împărați, *Caveant consules*, ca să nu se turbure pacea. Acum domnul Shuvalof să mai pun mâna pe Chiva dacă poate.

Bătrânul boier Toma, confundat în ascultare și uimit de explicațiunele lămurite ale tânărului diplomat, își scutură binișor ciubucu și-o apucă spre Gorgani. Nici de astă dată nu înțelesese ce sunt anarhiștii, ce vor antidinasticii de care să tot aude vorbind, cum oamenii ordinei apără constituțiunea, legile și tronul, care e jocul partidelor și politica guvernului. De la o vreme încoa, începuse a bănui că acele planuri adânci, acele combinațiuni ingenioase de care se tot vorbește din când în când pe la zile mari nu sunt decât un moft.

II

Libertatea de rațiune este absolută în Cișmigeu. Acolo nici spiritul are proptele, nici gura streajă; acei care dimineață au suit scările miniștrilor fără de a dobândi vreun decret, fie cât de mititel, critică, înjură și bleastemă; de multe ori trec cu limba și peste capetele miniștrilor. Poliția le știe, căci acolo, ca și pe aiurea are amici oficiali și oficioși, cunoscuți și necunoscuți, amovibili și inamovibili; are relațiuni chiar printre paraponisiți și apelpisiți, amici publici și privați, cu care comunică verbal și prin scris, cu nart și fără nart, cu toptanu sau cu mărunțeaua; oameni de toată treapta, chiar preoți cuvioși și învățători procopsiți. Poziținea de spion este astăzi onorată, dă dreptul d-a se intitula amic al ordinei și al dinastiei, a aspira la pensii și la recompense. Noi însă nu ne permitem a raporta toate câte se zic acolo.

Ideologii din grădina Cișmegiului se împart mai cu deosebire în două categorii: ruginiți, care ca toți bătrânii găsesc că tot ce a fost era bun și frumos și că nenorocirile ne vin, cum se zicea la 1848, de la bonjuriști, de la pantalonari și de la franțozie, într-un cuvânt, de la răspândirea ideilor.

Oftează când își aduc aminte de Regulament, deși cei mai mulți dintr-înșii l-au întovărășit la Filaret, cântându-i *vecinica pomenire*. Se miră de tot ce e nou, precum se mira banu Istrate cum Bonaparte ajunsese boier mare fără ca vreun domn să-l fi îmbrăcat cu caftan.

Clasa cealaltă, pe care am putea-o numi a *spoiților*, devine din zi în zi mai numeroasă; se compune mai cu deosebire de galanții trotuarului și de acei care au petrecut câțiva ani la „Mabil" și la „Sperl", în societatea contesei Rose-Pompon și a baronului Chicard, cum zice Millo, de oamenii care în literatură cunosc toate scrierile lui Frederic Soulie și ale lui Gaboriau, care vorbesc cu volubilitate de toate științele, precum ar vorbi un ministru de rezbel de arta militară, de pușca Remington și de tunul Krupp. Ei găsesc că tot ce era bătrânesc e de lepădat, că mielul la frigare, ciulamaua și ostropelu supără la sănătate, că vinul de Drăgășani și de Odobești este oțet gol, dacă nu se vinde în butilie cu hârtie poleită scrisă „*Feslauer*" sau „*Vieux-Mâcon*".

Cei dântâi sunt mai statornici în credințele lor, buni români, deși cei mai mulți au fost mehmandari la zaherele și cinovnici de provianturi. Ceilalți își schimbă credințele politice după cum le vine; sunt oameni cu tabiet; le plăcea gareciu când erau muscalii în țară, se închinau la belșugul turcesc, la pilaf și la baclava în zilele lui Omer-pașa; când cu nemții, cereau pe la birturi numai *schnitzel* și *warme Würste*; în vremea influenții franceze, nimic nu era mai frumos în ochii lor ca pantalonul roșu și nimic mai gustos decât fasolea lui Godillot; acum se înnebunesc după concesiuni *à la* Strussberg, zbiară că sunt oameni de ordine și dinastici.

Și unii, și alții vorbesc mult, dar rațonează puțin; când nu sunt în slujbă, ziua le pare un an, iar când sunt, trag țigară și cască de dimineața până seara, așteptând sfârșitul lunii cu mandatul; cântă cu foc: „Treci, zi, treci, noapte, apropie-te, leafa". Severi cu ceilalți, sunt foarte indulgenți cu ei înșii; critică mai totdauna, pe când faptele lor se potrivesc foarte puțin cu vorbele; le pare că lumea se uită la ceea ce zic, iar nu la ceea ce fac.

Obicinuiții grădinei Cișmegiului se ocupă mai ales cu partea oficială a *Monitorului*: numirile în foncțiuni și lista pensionarilor. Cei mai mulți, slujbași din tată în fiu, crescuți de mititei cu stipendii; plimbați pe stradele Parisului cu banii Eforiei școalelor, trăiesc mai toți ca în sânul lui Abraham

din buget, deși câțiva dintr-înșii duc o viață cam zdruncinată, când cu leafa, când fără leafa, mutați, strămutați, permutați și prea mutați ca vestitul Haimana; alții, iar, hrăniți ani întregi cu praful șoselei, petrec aspirând la câte o diurnă de la vreo văduvă matură și bogată.

Dacă unul are zece copii, fie legitimi, fie din flori, dorește, stăruiește, voiește ca de mici să fie toți bursieri și la douăzeci de ani, cu carte sau fără carte, să învârtească țigareta într-o cancelarie. Vai de ministrul care i-ar lăsa vreun odor pe dinafară. De la Mamornița până la Vârciorova nu vei găsi un singur ascendent, descendent sau colateral, rudă de mâna dreaptă sau de mâna stângă a vreunui ministru, al cocoanei sau al coconiții dumnealui, al vătafului sau al doicii, care să nu fie în pâne dacă nu în statul general al vreunui minister, dar măcar la un comitet permanent sau deputat. Trebuie să recunoaștem că ei sunt țara, dacă nu cea reală, dar cel puțin cea aparentă. Numărul lor crește pe toată ziua și puterea lor se mărește.

Simțul moral al oamenilor care conduc astăzi trebile la noi este atât de înecat într-o mie ș-o sută de considerațiuni, de influențe și de impuneri dinântru și dinafară, încât nu se mai poate ști dacă el n-a dispărut cu totul. Acești oameni fără legături altele decât niște interese individuale și străine pe care se cred datori a le cruța nu mai pot ține seamă nici de păsurile, nici de aspirațiunile țării. Sprijinul lor cel mai puternic este în oamenii fără principii și fără credințe, în oamenii care sunt totdauna gata a servi orice guvern, precum au servit toate regimele condamnate și lepădate de națiune. Pe calea pe care au apucat sunt siliți a-și recruta amicii și partizanii printre oamenii care au pierdut conștiința binelui și care nu au alt merit decât acela al cinismului politic, care pun la dispoziținea regimului ce susțin convicțiuni de porunceală și sunt dispuși în orice moment a călca legile în picioare. Pe acești susțiitori îi proclamă oameni de ordine, dinastici și devotați tronului, parcă devotamentul ar fi o însușire altă decât conștiința binelui. Ei ș-au alienat într-atâta afecțiunea poporului, încât nu mai pot conta decât pe cavalerii bâtei recrutați prin mahalale în sarcina bugetului și în detrimentul siguranței publice, pe oameni pierduți de reputațiune și ruinați prin desfrânare și prin joc.

Fraza favorită a partidului este că ne trebuie un guvern tare și temut, nu vorbesc decât de respectul autorității și de menținerea ordinei; auzindu-i și citindu-i, ar crede cineva că poporul stă în arme pe strade. Setea de autoritate i-a făcut să arete lumei națiunea română ca un compus de perturbatori de meserie, o țară minată de conspirațiuni, un volcan gata a face sploziune, a răsturna Balcanii și Carpații ș-a nu lăsa în Europa piatră peste piatră. Astfel au câștigat sprijin în puterile străine care cred pacea Europei compromisă fără oameni care declară România incapabilă de a se guverna cu instituțiunile ce și-a dat.

Sub pretestul că previn nu se știe ce catastrofa și că salvă patria de nu se știe ce pericol dinântru și dinafară, s-a format sub auspiciile guvernului un fel de farmasonie, o adevărată camoră, care a împărțit influența pe județe, au făcut din județe și din plăși niște adevărate spahilicuri, pe care le sploatează în favorul lor. Noii noștri derebegi, având la dispoziținea lor autoritățile administrative, judiciare și chiar pe cele militare, distribuie protecțiunea și favorurile după convenințele lor electorale și se încearcă a da națiunei o direcțiune politică prin distribuțiuni de posturi, prin sprijinire de interese. Când un om ș-a mâncat averea părintească în desfătări, s-a ruinat în jocuri de cărți și în desfrânări, a compromis averea copiilor ș-a nevestii, a stors până în fund creditul rudelor și amicilor, și când este incapabil de a-și procura prin muncă și activitate o viață modestă și onorabile, incapabil de o purtare prin care să facă să i se uite greșalele și abaterile trecute, nu are decât să se ducă să se închine puternicului partid, ca să i se dea pe mână o administrațiune bănoasă, cu care să-și poată continua viața de corupțiune și de trândăvie. Transfugiul mai ales este binevenit în partid, destul să aibă garanția vreunui puternic al companiei, ca să fie botezat cu numele de om al ordinei și dinastic. Nu se întreabă nici capacitate, nici probitate, nici știință; neofitul înjură pe vechii lui amici, pe oamenii care nu plac partidului. Îl proclamă lepădat de Satana și *dignus intrare*[34], a noua zi i se pune la dispoziținue un prefect ș-un primar cu câteva bâte și *deus ex machina* iese curat deputat sau senator din conștiința vreunei urne electorale, iar după câteva probe de devotament poate să aspire la o poziținue înaltă, orcare ar fi trecutul și petele de pe fruntea lui.

În jargonul partidului, om de ordine nu mai însemnează om supus legilor, iubitor de liniște și de dreptate, om muncitor și producător, ci este o lozincă ca să se știe că este un soldat devotat cu condeiul, cu limba și cu ciomagul partidului ciocoiesc, gata a înjura, a calomnia ș-a bate pe orcine nu se închină sistemului preconizat, pe orcine ar îndrăzni să nu voteze pentru candidații Camorii, pe orcine ar încerca să rădice glasul în contra sploatării organizate de partidul sub care se ascunde astăzi vechiul fanariotism, crezând că poate lumea nu l-o recunoaște sub această nouă mască.

Precum nerușinatul și mișelul este îmbrățișat și onorat când înjură și calomniază, asemenea cetățeanul prob și liniștit, magistratul demn, care prin știință și onorabilitate și-a făcut un nume venerat, este expus a fi lovit în esistența și în viitorul său, dacă este tare în principiile și credințele lui, dacă nu-și pune conștiința în serviciul patimilor și urelor oamenilor de la putere. Ofițeri învățați, stimați și iubiți de camarazii lor, cunoscuți în toată armata pentru curagiul, cunoștințele și capacitatea lor, sunt bănuiți, loviți și siliți de intrigă și de calomnie a-și sfărâma cariera. Spionii inventează conspirațiuni, socictăți secrete și republici, proclamă șefi pe oamenii pe care guvernul voiește să-i piarză; o fluierătură la teatru, o gâlceavă pe uliță este tratată de tentativă de revoltă, de tendință de răsturnări, condusă de intrigele acelora care nu se închină partidului care are astăzi puterea în mână.

Un guvern fără control, un senat binevoitor și supus, un consiliu de stat ascultător, suprimarea juriului, sugrumarea presei, concedarea la străini a tutulor lucrărilor publice și a veniturilor statului și pe dasupra aducerea de coloni germani, iată în rezumat aspirațiunile partidului zis al ordinei. Apostolii acestor reforme cred că națiunea română nu este decât o adunătură de proști, care nu știu nici ce le trebuie, nici ce li se cuvine. Răbdarea și tăcerea ce-și impune națiunea ei le iau drept semne de aprobare și cred că pot călca legile, lovi instituțiunile, spori dările fără cumpăt, a se erige în arbitri ai cugetării și ai conștiinței. Se încearcă a obișnui poporul să trăiască numai de la mila și îndurarea autorității și a partidului de la putere; și dacă întâmpină câte o greutate, câte o împotrivire la realizarea frumoaselor projecte ce și-au format, se consola de insucces, atribuindu-l intrigilor oamenilor pe care se fălesc a-i da în laturi, a-i *pune la cale* și a-i *regularisi*.

Sub direcțiunea acestui partid s-a inaugurat o școală nouă, de tineri fără credințe, fără tendințe și fără aspirațiuni altele decât satisfacerea vanității și a mulțumirilor celor proaste; în care ideea de trai și de ostentațiune înecă dorința de a observa, de a studia și de a se lumina Lipsiți de principiile ce dobândește omul prin puterea rațiunei, când ea nu este năbușită de prejudețe și de corupțiune, ei nu sunt în stare d-a se identifica cu ideile mari și generoase; ciocoiași care cred că se pot juca d-a boierii; tineri îmbătrâniți fără timp, spirite slăbite prin trândăvia și nepăsarea în care trăiesc; incapabili de a se rădica la idei generale prin percepțiunea faptelor. Fără principii și fără credințe, nu pot nici interpreta, nici clasa cele ce se petrec în jurul lor; luați de vârtejul plăcerilor celor proaste, coprinși de setea nestinsă a petrecerilor și incapabili de a dezvolta activitatea prin care să-și poată procura într-un mod legitim mijloacele de a le satisface, caută să le găsească în gheșefturi ovreiești sau în lingușiri și ajung printr-un mod sau printr-altul a fi întreținuți direct sau indirect din munca contribuabililor. Aceștia sunt mai cu seamă oamenii noi care se decoră cu numele pompos de partid conservator, de dinastici și de sprijinitori ai tronului; ei, care n-au conservat, nu conservă și nu vor conserva niciodată nimic; conservatori! ei, care trăiesc din mila bugetului și din sploatarea județelor ce li s-au dat în parte, din favorul abuzurilor autorizate de amicii lor de la putere. Apărători ai onorului, ai familiii și ai proprietății! ei, care le pun la discreținea intrigii și a nedreptății; ei, care sunt susținuți de oamenii care practică spionagiul și calomnia; pentru care familia este o promiscuitate și impudența o fală; ei, care patronează nerușinarea, minciuna, patima și violența și persecută pe oamenii onești care nu se închină lor!!

Trecem în adevăr printr-o epocă de sterilitate; ar părea că aspirațiunile cu care s-a hrănit generațiunea cea bătrână n-a avut niciun efect asupra celor tineri. Puterea căzută în mânele oamenilor hrăniți cu ideile din timpul domnilor fanarioți, care, în revoluțiunile ce s-au succedat de cincizeci de ani, n-au văzut decât schimbări de domni, iar nicidecum mersul omenirei și triumful ideilor; în mânele oamenilor care au combătut totdauna orce progres și care în urmă s-au raliat la orce instituțiuni noi, fără de a le adopta; vânători de slujbe, s-au lipit de toate guvernele lingușindu-le; au priimit Regulamentul rusesc, programul Revoluțiunei din 1848, Convențiunea de la Paris, îndoita

alegere din 1859, Unirea, proclamarea principelui străin și Constituțiunea din 1866 cu îndoială și totdauna cu speranța d-a se întoarce la trecut; s-au raliat la toate și la toți, ca să poată sploata prezentul și compromite viitorul; după ce au provocat totdauna, prin nelegiuirile și exacțiunile lor, nemulțumiri și agitațiuni, au căutat a atribui defectelor instituțiunilor toate întâmplările urzite și aduse prin intrigile și purtarea lor. Astăzi, acest partid are un program, o profesiune de credință; voințele lui sunt esprimate în petițiunea din 1871; și crede că reînvierea boierismului este încă cu putință.

Boierismul, în trecut, a fost o instituțiune puternică, a avut o semnificare; a fost o tărie în țară, pentru că el era mai luminat și mai patriot decât clasele de jos, era totdauna cel dântâi pe câmpul de rezbel și în arena politica pentru apărarea țării și a drepturilor ei; a domnit prin vitejia și inteligența lui, a fost capul, inima și brațul națiunei; când însă s-a pierdut una câte una virtuțile care îi da acea superioritate, îndată ce s-a făcut instrumentul străinului, și-a pierdut acțiunea, și cu pierderea puterei morale a trebuit să cază, căci nu se mai bucura de stima și de considerațiunea națiunei. A mai crede astăzi că se poate rădica pe umerii a doi-trei vorbitori fără convicțiune și fără rațiune, care sploatează favoarea de care se bucură, care, uitându-și originea, pun talentul lor în serviciul reacțiunei și a opresiunei, este o aberațiune.

Succesul aparinte a orbit într-atât pe oamenii acestui partid, încât nu văd că ciocoii și bătăușii, bandele și bandiții cu care se serv au să se întoarcă mâne în contra lor și că ura și invidia înveterată, ce există într-aceste clase în contra boierilor, are să-i facă să serve cu pasiune partidele care ar voi să uzeze mâne de represalii și de răzbunări. Nu simt că sub spuma ce regimul de astăzi a scos la lumină este un popor pațient și inteliginte care, prin răbdarea și tăcerea lui, dovedește că are simțul ființei sale și instinctul de conservațiune; nu văd că se rădică o tinerime plină de viață și de speranță, care va voi ca România să trăiască și ca spiritul modern să-și ia avântul; că se rădică o tinerime care nu va putea suferi nici reîntoarcerea la trecut, nici domnirea corupțiunei, incapacității și a ignorenții. Un popor care a gustat egalitatea și libertatea nu mai poate tolera restaurarea privilegiului și claselor.

Văzând cineva partidul boieresc la lucru, ar crede că activitatea și îndrăzneala ce aduce în acțiunele sale ar fi un semn de energie și de vitalitate; dar, observându-1 mai bine, se poate dezamăgi, căci vede că acea acțiune nu este nici rezultatul credințelor, nici consecința antecedentelor, ci este numai o emanațiune a unei impulsiuni străine țării, consecință a angajamentelor luate cu ușurință și pentru a căror realizare contează mai mult pe susținerea dinafară decât pe propriile lor mijloace. Un sprijin pe care îl datorează spectrului ce au înfățișat Europei, ca un potop gata a îneca în petrol oameni și lucruri, a trece Dunărea, Carpații și Dniestru, ca să puie Europa în foc și în sânge.

Pentru Partidul de la putere, ordinea este imobilitatea, el nu vede pacea și liniștea decât în tăcerea morții; gloria ce ambiționează este aplaudele lingușitorilor și binecuvântările ciocoilor; știința lui guvernamentală constă în violință și în stipendierea crailor de cafenea, precum a regelui Bomba sta în subsidiele date Lazaronilor; uită că violența n-a produs niciodată decât opresiune și mizerie și că, dacă acest sistem a putut întări uneori tirania, niciodată însă n-a putut forma o națiune.

În cercetarea binelui, în lupta pentru progres, guvernul nostru nu vede decât conspirațiuni și conjurațiuni, uită că omul este perfectibil și că este menit să aspire necontenit la o situațiune mai bună, că modul de existență care se apropie mai mult de țelul suprem este acela care realiză mai bine ideea ce trebuie să ne facem despre ordine.

Ordinea este productul libertății sub deosebitele ei aspecte, precum armonia este productul vibrațiunilor sub deosebitele lor raporturi. Ordinea în societate nu poate fi dobândită decât prin aplicarea legilor justițiii care cer a se da fiecăruia ceea ce este al său. „Omul există pentru că cugetă”, a zis Descartes; dar cugetă fiindcă este liber, și este liber fiindcă este inteliginte. Fără libertate, inteligența nu ar avea nici măcar rațiune de a fi. Societățile primitive negau în adevăr libertatea; dar făceau aceasta fiindcă ele nu recunoșteau inteligență decât unui singur om sau unei singure caste, unui patriarh, unui faraon, unui dalahilama, sau unor magi; dar acelora le recunoșteau o libertate cu atât mai mare și mai întinsă cu cât erau considerați ca singurele ființe inteliginte.

Viața fizică și intelectuală este mișcarea continuă internă și esternă a omului, cu toate pasiunile de care el este împins, patimi bune și patimi rele, cu toate avantagele și inconvenientele traiului. Ar fi o nesocotință, ar fi absurd chiar a pretinde și a voi ca pasiunile să nu aibă și inconvenientele lor. Cantu, după ce ne arată cât de frumoasă este viața popoarelor, apoi ne spune că ea este și foarte anevoie de regulat. „De aceea — zice el — domnii au găsit că era mai comod a o stinge, precum au făcut în republicele italiane; atunci agitațiunile au încetat, dar totodată cu încetarea libertății a venit pacea adusă de oamenii aceia care semănaseră ura, o pace care a adus cu dânsa despopularea Italiei, sărăcia, înjosirea și moartea politică."

Cu cât o societate este mai înaintată pe calea civilizațiunei, cu atât ea suferă mai puțin dominațiunea de orice natură; cu cât o societate se perfecționează, cu atât acțiunea guvernului slăbește, astfel că se poate foarte bine zice că puterea guvernamentală merge descrescând cu cât spiritul național progresează în dezvoltarea sa; și puterea guvernamentală devine cu atât mai slabă cu cât încearcă mai mult a deveni absolută.

III

— Ce zici, vere Enache? întrebă d. Bursuc, colonel de ostafcă. Camera o să voteze modificările senatului la legea noastră?

— Atât le-ar mai lipsi, ș-apoi să poftească să ne mai ceară voturi, cultuc de la Babic! Da' cum o să-mi reducă dreptul meu, omule?! Tocmai mie, care mi-am pierdut tinerețea în serviciul spătăriii; d-abia am ieșit cu două mii de lei; ș-acum o să mi-i facă o mie cinci sute? Toate ca toate, dar vezi, numai asta nu se poate. Facă constituțiuni câte-or pofti, lovituri de stat cum le-or plăcea, nu m-amestec; dar de pensii să nu s-atingă, că mă fac Dunăre.

— Sunt sigur c-o să treacă, eu îmi am semnele mele pe cer. Am fost azi-dimineață la ministru și i-am spus verde în ochi că trecem cu toții la roșii; să nu se joace cu pensionarii... El m-a priimit cât se poate de politicos și mi-a zis: „Las' pe mine, vere Ștefanache, c-avem și noi oleacă de obraz; ne-ați

ajutat în alegeri și la toate ale noastre, am *contractarisit* către dumneavoastră o datorie; știm că sunteți cu toții oameni de ordine și dinastici, ne-am *angajarisit* și trebuie să ne ținem de vorbă. D-oi vedea ș-oi vedea că încerc *discolii*, să știți că fac chestiune ministerială, *consultarisesc* țara și las de vin roșii la putere, atunci or vedea ei pe dracu!”

— Da' nu-l mai crede, nene, întrerupse Petrache al cucoanii Catinchii. Ce-mi vorbește dumnealui de recunoștință și de parolă! întreabă-mă pe mine, care i-am fost fecior în casă zece ani de zile, care l-am păscut dă-i știu și dinții din gură. Când eram subprefect, m-am pus cu pieptu și cu sufletu pentru dumnealui, alege-i deputat pe cine mi-a zis, ba fă-i parc artificial cale d-o poștie când a trecut guvernu, prin plasă pe la mine, ba scoate-i satele cu fete cu flori și cu steaguri; am plătit din pungi de la mine douăzeci de spânzurați de i-am băgat pintre oameni: „Gura, mă!” de nu lăsa pe bieții creștini nici să răsufle, într-o „Ura” i-a dus, de s-auzea și peste hotare. D-altele n-oi ști, dar d-astea sunt bun, că le-am învățat atâția mari de ani cât am fost pe lângă directorul teatrului. După atâtea slujbe ce i-am făcut, știi cum s-a purtat ministru dumitale cu mine? întâi mi-a mulțumit nu numai prin grai, dar și prin scris, am hârtia vorniciii și adrese de mulțumire cu peceții de la 25 de comune. După ce s-a isprăvit alegerile și n-a mai avut trebuință de mine, m-a scos, pentru că s-a jăluit un deputat că nu i-am trecut șoseaua județeană pe la cârciumă pe la dânsul, și m-a lăsat pe dinafară ca p-un caraghios; acum mă ține cu azi, cu mâne, și nu e zi de la Dumnezeu să nu citesc în Monitor câte douăzeci-treizeci de numiri. O să mă facă să trec la roșii.

— Da' cum o să ne taie din pensii, domnule? Ce, glumești?! Nu sunt banii noștri, nu ne-a reținut tot mereu câte două parale la leu? Ce s-a făcut cu banii? Ia să le ia cineva socoteala! Nu cumva le cerem să dea din pungă de la ei? Ș-apoi nu sunt și ei cei mai mulți pensionari? Păcat să ne mănânce dreptul nostru! La votarea bugetelor se tocmesc ca la târg, nu lasă pe miniștri să facă cum știu ei. Mai săptămâna trecută mă rugasem de ministru să creeze un post pentru păcătosul ăla de nepotu-meo Costăchel, și-mi zicea: „Aș face-o, vere Toderiță, dar iar strigă blastematele celea de gazete. Ar fi bani, căci bugetul nostru s-ar putea sui și la trei sute de milioane dacă m-ar lăsa pe mine să pui impozite colea cum știu eu.” Auzi, să caute să facă economii tocma de

la noi, care am slujit domnia și-n vremea muscalilor, și când cu Regulamentul, și-n timpul turcilor, și-n vremea nemților, și sub Convențiune, și sub Statut, și-n zilele albilor, ș-ale roșilor. De la zaveră și până astăzi, când ne-am dat noi înlaturi? în loc să fi votat zece-douăzeci de milioane ca să se împartă între vechii slujbași, ei caută să ne taie și din cât avem; dar să le fie cinste să poată pensionarii reprezenta țara cu demnitate și înăuntru și în streinătate, să dea prânzuri, să dea baluri, să se arate și la Homburg și la Baden-Bad și la espoziții. Numai ce auzi pe calicii ăia din opoziție că impozitele sunt grele, că țara a îngenuncheat sub povara zecimilor adiționale, că agricultura sufere, că producțiunea merge tot îndărăt de câtva timp, că industria a pierit cu totul și că n-a mai rămas niciun comerciant în porturile noastre. Dar când cauți bine, românul nu plătește pân-acuma nici pe jumătate cât se plătește în țările civilizate. Dacă nu au bani în visterie, să puie impozite, da' nu să mă reducă pi mine cu 30 și cu 40%.

— De dumneata nu e nimic, nu-ți pasă. Căci ai două mii cinci sute de lei pe lună, are și cocoana Mândica, sora dumitale, două mii, cu ai fratelui dumitale Niculache o mie cinci sute ș-ai cumnatei Anichii o mie fac optzeci și patru de mii de lei pe an într-o singură familie, o moșii întreagă, ba d-ale mari încă, are de unde să-ți scază. E de rău de cei ca d-alde mine, căci merge pe patru luni de când bat din buze, sperând cu azi, cu mâne ca să-mi dea o biată prefectură.

— Când am ieșit eu la pensie, domnule, două mii cinci sute de lei era treabă, că era pânea douăzeci de parale, carnea o jumătate de sfanț ocaua, ocaua de tutun un galben, tutun bun, nu așa; nu plăteam zece mii de lei chirie; apoi unde pui toaletele, voiajele, băile și câte și mai câte? Bine zicea Toderiță, dacă nu au bani, să puie impozite. Ce e mai lesne?! La cât credeți că se suie dările unui om pe cap steab? D-ai pune și tutunu, și licența beuturilor, și timbrul, și tot nu ajungi la șaptesprezece lei noi pe an, nici șapte galbeni de familie. Ei, știți cât se plătește în țările cu care ne tot scot dumnealor ochii, când e vorba de egalitate, de libertate și de câte secături toate? P-acolo contribuțiunile se suie până la optzeci de franci pe an, treizeci și trei și treizeci și patru de galbeni de familie. Vezi, astea nu ni le spun gazetele dumnealor!

Ideea de sporire de lefuri și de adăogiri de impiegați este foarte răspândită în lumea noastră biurocratică. Când consideră cineva totalitatea veniturilor statului român în raport cu întinderea pământului și cu fertilitatea lui, poate crede că impozitele s-ar putea îndoi ș-întrei. Dar în lumea aceasta nu există nici cuantitate mare, nici cuantitate mică, mărimile sunt numai niște raporturi, niște relațiuni, și știm că este mai lesne unuia a plăti un milion decât altuia a da un leu.

Străinii, când vin la noi în țară și străbat vara câmpiile aurite de lanurile de grâu care se întind în tot lungul României între Dunăre și poalele Carpaților, se sperie de bogăția țării. Iată cum calcula Edgeworth, nepotul vestitului Richard Lowell, un englez cu care m-am găsit vara trecută în tren, de la Brăila până la Ploiești. „Bogată țară! îmi zicea el, uitându-se cum se juca vântul cu umbra norilor peste spicurile pârguite. Ai o idee, domnule, de numărul hectarelor semănate?" Când îi spusei că după cele din urmă notiții ale biuroului statistic avem de la douăsprezece până la treisprezece milioane de pogoane (ca la șase milioane și jumătate de hectare) semănate cu deosebite semințe, închise ochii, mișcă din buze și exclamă: „face peste cinci miliarde de franci numai venitul agricol! De vom pune și alte două miliarde producțiunea industriale, venitul brut al țării se suie la șapte miliarde. În adevăr, bogată țară!"

Străinul, în cualitatea sa de agricultor englez, calcula pe 40 de hectolitri (6 chile) de hectar (3 chile pe pogon) și pe 20 de franci prețul unui hectolitru (133 lei noi chila); dar care nu-i fu mirarea când îi spusei că producțiunea noastră agricolă nu trece peste 400 de milioane de franci pe an, că starea înapoiată a agriculturei și lipsa de mijloace de a face avansurile trebuincioase pământului nu ne permite să contăm în termen de mijloc decât pe 2 chile de hectar (1 chilă de pogon) și că țiind seamă de inferioritatea cualităților productelor noastre, prețul de mijloc nu se poate socoti decât pe 10 franci hectolitru (72 de lei noi, 6 galbeni chila); cât pentru producțiunea industriale, mirarea lui fu și mai mare când află că ea nu se suie nici la 50 de milioane de franci pe an. Realitatea cifrelor reducea într-un mod prea simțitor aprețierilc sale și-l punea dinaintea unei bogății de șaisprezece ori mai mică decât crezuse. Nu este însă mai puțin adevărat că o cumpănire a finanțelor statului

și o bună direcțiune dată agriculturei și industriei ar putea în puțini ani să ne apropie de țifra englezului, fără de a avea trebuință de coloni germani. Este dovedit astăzi, în agricultură, că abundența producțiunii depinde mai mult de perfecționarea culturei și de capital decât de numărul brațelor. Producțiunea cea mai mare coincidă cu o populațiunc agricolă puțin numeroasă. În tabela următoare, în care am însemnat raportul dântre populațiunea agricolă cu populațiunea totală, în deosebitele state ale Europei, cu producțiunea în grâu a unui hectar, cu capetele de vite pe mia de locuitori și cu întinderea pământului, putem vedea că producțiunea cea mai mare corespunde pe de o parte cu proporțiunea cea mai mică în populațiunea agricolă și de cealaltă cu abondența de vite. Deși numărul de vite la mia de locuitori este mai mare la noi decâi aiurea în Europa, dar acea cifră, 2 222 de capete sau mai mult de două vite de locuitor sunt mai mult vite mici; căci din 10 milioane de capete, numai 3 milioane sunt vite mari. Astăzi, ca și în timpul romanilor, cea mai bună agricultură este *bene pascere*, și după dânsa vine aceea ce romanii numeau *mediocriter pascere* și în al treilea rând sistemul ce ei numeau *male pascere.*

Numele Statelor	**Raportul** populațiunii agricole cu populațiunea totală %	**Producțiunea** de mijloc a unui hectar în hectolitri de grâu	Capete de vite pe 1000 de locuitori	Capete de vite pe 100 de hectare
Anglia.	12	40,8	515	478
Austria Cisleitană . .			{ 552	{ 309
— Transleitană .	—	—	{ 118	{ 305
Bavaria	65	14,6	803	511
Belgia.	51	19,3	402	660
Danemarca.	59	—	1202	89
Francia	51	14,6	494	346
Holanda	16	23	492	539
Italia	77	—	291	249
Nordwegia	—	15,3	760	41
Portugalia	50	—	316	151
Prusia.	45	19,8	540	369
România.	62	7	2222	41
Rusia	85	—	693	86
Saxonia	25	20,6	345	561
Spania	—	—	367	113
Swedia	62	18,8	650	62
Switzera.	—	10	500	303
Wurtemberg	45	31,3	685	617

IV

Vorbind de călătoria învățatului și sperimentatului Edgeworth, îmi adusei aminte de douăzeci și patru de ore petrecute fără voia noastră în Buzău, unde ajungând pe la 11 dimineața, pe când călătorii, grămădiți în bufet, se grăbeau mai iute să dejuneze, până a nu chema clopotul să-și urmeze călătoria, un impiegat cu șapcă roșie în cap, numai fir și c-o barbă la fel, scortat de doi zăvoji demni de a purta de zgardă medalii de la cele mai renumite expozițiuni de soiuri, se opri dinaintea noastră cu mânele în buzunar, și cu un ton de comandament pronunță o sentință în limba lui; apăsând mai cu seamă asupra numelor doctor Strussberg, Staatsbahn, Bleichroder, ordin pe care un binevoitor ni l-a esplicat zicându-ne că baronul Windischgraetz, așa mi se pare că se chema, de nu mă înșel, impiegatul superior al companiei, aceea însă de care sunt sigur că era baron și că purta un nume războinic, ne poftea să mergem la „Hotelul de Moldavia", să așteptăm trenul care avea să treacă a doua zi, cu balast spre Ploiești; circulațiunea era întreruptă din cauză că Bleichroder prefăcea lucrările terminate de doctorul Strussberg. O birjă din cele mai sprintene ne-a dus într-o clipă la hotelul recomandat, unde ni s-a dat un salon cu vedere pe piață; o odaie răscoaptă de arșița soarelui de iunie și parfumată cu exalațiunile unui canal, o atmosferă puțin compatibilă cu trebuințele plămânilor. Ca să putem respira, a trebuit să ieșim pe strade, luându-le d-a lungul în toată întinderea orașului; am admirat primăria, judicătoria, gimnaziul, cazarma pompierilor și alte stabilimente publice, toate, bine spoite cu un var foarte alb, fac efect; am vizitat podul de fier de peste apa Buzăului, o adevărată binefacere; pe seară ne-am oprii dinaintea Episcopiei; biserică, seminar și palat, zidiri mărețe și frumoase, rădicate cu multă osteneală și cu mare cheltuială de virtuosul prelat Chesarie, astăzi pornite spre dărăpănare și promițând a deveni și ele în curând o majestuoasă ruină.

Întorcându-ne la hotel, d-abia ne-am putut strecura printre mulțimea care năvălea în grădină. Un vals de Strauss, împodobit cu fel de fel de variante, ieșea dintr-o vioară ajutată de un nai și două cobze. Un taraf de lăutari aduși într-adins de la Lipia aduna genteria Buzăului în grădina „Hotelului de Moldavia", unde se strâng seara impiegații administrativi, judecătorești, comunali, departamentali și militari cu damele și cu progeniturile dumnealor, mari și mici, fete și băieți; sub o șandrama rezervată nobilimei se delecta mai cu deosebire prefectul, prima figură, încunjurat de președinți de toată mâna, de primarii capitalei și a numeroaselor târgușoare ale județului; mese rotunde în toate părțile, câteva luminări în băsici de sticlă, cu toate comoditățile, consumațiunei de bere, de warmewürste și de tutun, un adevărat „Rașca". Într-un colț al grădinii, d-abia am putut găsi și noi două scaune la o masă, unde alți doi consumatori de o aparință rustică stau pe gânduri, uitându-se unul la altul. Cel mai tânăr întrerupse tăcerea:

— Ce-ai făcut, chir Dobre, cu polița de la jupan Moise zaraful?

— Ce să fac? I-am desfăcut-o ieri, i-am dat porumbu pe trei galbeni chila, știu că peste câteva zile ovreiul are să-l vânză cu cinci, mă țin banii lui 80%; speranța toată îmi era în rapiță; în aprilie, când m-am împrumutat, era o frumusețe, dar mi-a stricat-o ploile; dintr-o sută de pogoane m-am ales cu douăzeci și cinci de chile, cu care mi-am plătit fonciera, că sta dorobanții pe capul meu ca arhangelul Gabriil. Acum m-am răfuit, proprietaru a priimit rezilierea contractului; dau slavă Domnului c-am rămas sărac, dar curat.

— Știi tu o veste bună? Ți-am găsit un loc la Făinari, Tontu caută un epistat, dă toate cheltuielile de întreținere și cinci la sută din venitul curat al moșiei.

— Îți mulțumesc, nene Dobre, dar nu pot, c-am găsit să intru la regia asta noua a tutunurilor; îmi dau cinci sute de lei și să zice că mai poate să-mi vie încă vreo mie, două de lei pe lună.

— Dacă nu vrei tu, spune lui Gheorghiță să se ducă el la Tontu; eu nu știu unde să-l găsesc.

— Așa! nu mai încerca degeaba; Gheorghiță nu se mai bagă epistat, acum umblă să se facă polițai; are trei voturi ale lui la colegiul al doilea, unde are să fie alegere de deputat peste trei săptămâni. Ș-apoi el s-a priceput și

bine, nene: că s-a dus astă-primăvară la judecătorul de pace cu o listă de rămășițe, cum a vrut, de la locuitorii de la Fripți, unde a fost arendaș acum vreo doisprezece ani; subprefectul a făcut foștilor clăcași chemări după regulă; țăranii, neștiind nici carte, nici lege, nu s-a dus la înfățișere, și s-a dat sentință în lipsă, hotărârea s-a trimis la primărie ca s-o comunice osândiților la plată; oamenii, neștiind nici carte, nici lege, n-au contestat-o și a rămas definitivă. Gheorghiță al nostru i-a pus binișor formula executorie, a adus portărelu și a umflat trei mii de galbeni; o fi mai dat pe ici, pe colea vreo șapte-opt sute, că se sculaseră sătenii cu ciomegile și a fost silit s-aducă o ceată de dorobanți, a bătut pe bieții oameni, vai de ei; le-a vândut vite, producte, ce a găsit; tot i-a rămas vreo două mii de galbeni. Stă bine acum.

— Ce, popa Marin a vândut caii cei vineți care-i cumpărase de la mine? Ce mai călușei! I-am văzut la caleașca la un ciocoi cu dorobanț pe capră, tocma-n Argeș.

— Cum! n-ai auzit că i s-a furat din coșar? Le-a dat în urmă încolo pe la Talpa, în Vlașca, s-a dus după ei până la obor; a cheltuit bietu popa o grămadă de bani, hoții s-au dovedit, dar ce folos, c-au scăpat din arest; pe unu l-au găsit mort pe malul Neajlovului; a rămas popa și cu caii luați, și cu banii cheltuiți, și cu alergăturile. Dar că era să intre și în pușcărie; îl trăsese un hoț de geambaș în judecată ca calomniator, îi cerea zece mii de lei, pentru că zicea că i-a atacat cinstea; l-a scăpat cumătru-său Pătlăgică; știi, Pătlăgică, care ținea moșia Episcopiei de lângă noi.

— Da' cum să nu-l știu pe Pătlăgică?! L-am întâlnit astă-iarnă în București; s-a lăsat de agricultură, fii-so a ieșit o secătură mare, după ce s-a muncit bietu om cu dânsul de l-a ținut cu fel de fel de dascăli, l-a trimis la Paris opt ani, tot prin școli bune; un leneș, n-a-nvățat nimic, i-a mâncat o grămadă de bani, polițe peste polițe a plătit tată-so, de s-a spetit; noroc cu unchi-so, care e ministru, a creat un post într-adins pentru el; acum băiatul are opt sute de lei noi pe lună, șade în București, se plimbă toată ziua în birjă, mănâncă în toate nopțile la „Hugues” cu feciorii de boieri; iese două-trei zile pe lună afară prin județ, un fel de inspectorat; tânăr stricat.

— Știi cine a ajuns bine, nene? Băiatu Chirii; vezi, ăla noroc! s-a întâmplat de două ori tot pe unde s-a făcut revoluțiuni; s-a arătat cu energie și

devotament, a bătut pe revoluționari de i-a topit în arest, d-atunci l-a luat ministru la nazar, și acum nu poate fără el. Chirii i-a cumpărat casa pentru consiliul județean, i-a dat pe vără-so avocat în pricina cu Nedelcu, care vota cu opoziția, judecătorilor le-a fost frică să nu-i dea dreptate; că-i scotea avocatul Chirii din slujbă; i-a luat omului mai bine de cinci sute de pogoane chiar pe bună dreptate; a dat nepotului ministrului vreo mie de galbeni, dar apoi a luat o moșie întreagă. Te-i mira de n-ăi vedea pe fii-so mâne-poimâne prefect. E și vrednic diavolu! Știi dumneata că de nu era el, s-alegea astă-iarnă candidatul opoziției?!...

Era miezul nopții când am părăsit grădina, camera mea era un adevărat cuptor. Soarele bătuse toată ziua; cum am stins lumânarea, au năpădit pe mine o spuză de autohtoni flămânzi; am fost silit să mă scol. Căutând o carte, ca să mi se pară noaptea mai scurtă, n-am găsit în sac decât un almanah de Gotha și un anuar de statistică.

După ce am admirat toate portretele principilor și principeselor înaintați în rang; după ce am procitit relațiunile de rudenie a tutulor prințișorilor înscriși în arhontologia nemțească, ca nu cumva să cad vreodată în păcatul de ariman de a zice de vreunul că l-am văzut cu chef pe uliță, de gât cu vreo cocotă, sau bătând roșia și neagra la vreo rolină și să mă văd înhățat de procuror în numele condicii penale projectate, am trecut la cifre, și iată rezultatul studiului de o noapte de vară petrecută cu ploșnițele și puricii buzoienilor.

V

Comparând între dânsele deosebitele state ale Europei sub punctul de vedere al populațiunilor, al veniturilor și al dărilor, am ajuns la niște rezultate care mi se par de oarecare importanță; căci pe câtă vreme cele mai multe cercetări morale erau subordinate unor hipoteze teologice sau metafizice, investigațiunile proveneau numai din inducțiuni; astăzi însă ele se bazează pe observațiuni, pe adunarea faptelor, pe tabelele statistice; de aceea am crezut

că cifrele ce am adunat nu pot fi fără interes pentru noi. Așa, de exemplu, în Anglia, unde populațiunea este de 35.904.000 de suflete, producțiunea agricolă este prețuită drept 4.114 milioane franci, și producțiunea industrială, drept 18.300 milioane: peste tot aproape douăzeci și două de miliarde și jumătate, vine câte 700 de franci venitul anual de mijloc al unui englez. Bugetul acelui stat fiind de 1.800 de milioane, darea medie către stat este, prin urmare, de 50 franci de om sau de 7% asupra venitului.

De luam Rusia, acolo venitul socotit pe cap steab este de 160 de franci, și darea către stat de 15, vine 9 % din venit.

În Franța, unde venitul unui om este de 600 de franci pe an, iar dările ajunse la 86 fr. 26 c. sau 14,40% din venit, din cauza năprasnicei indemnități de rezbel care a suit bugetul la suma îngrozitoare de 3 157 milioane.

În Prusia, cu un venit individual meziu de 455 fr., impozitul se suie la 19,24 fr. sau 4 % din venit.

În Austria, plata către stat este 15 franci de om, iar venitul mediu este de 375 de franci, adică ca să plătești 4% din venit.

Cercetând să găsesc cari sunt și la noi cifrele corespunzătoare cu cele citate mai sus, iată ce aflu (cine mă găsește greșit să o spuie). După notițiile oficiale, publicate până astăzi, producțiunea noastră agricolă se suie la 404 milioane de franci, iar cea industrială d-abia ajunge la 40 de milioane, sau 100 de franci de om; cât pentru venitul bugetar, el este calculat pe 86.904.777 franci pentru anul 1873, sumă la care, de vom adăoga 8 milioane venitul din licențiile băuturilor și ca la 8 milioane cheltuielile de percepțiune ale regiei tutunului, în care se coprinde dobânda banilor plătiți statului și beneficiile companiei concesionarilor, face peste tot 102 904 777 fr. De vom scădea d-aci 21 milioane, venitul bunurilor statului, și pe acel ce tragem de la sarea esportată, rămân ca la 81 milioane franci încasați din contribuțiunile directe și indirecte de tot felul[35] sau 18,10 fr. de cap de român. Aceasta fară a ținea seamă de cheltuielile bugetare care pentru acel an figurează cu 89 002 109 fr., ceea ce însemnează că în anul următor o să avem, afară de împrumutul de 10 milioane cu bonuri de tezaur, deja votat, și de alte vreo 18 milioane ce ni se spune că se vor mai adăoga la noua datorie flotantă, ca s-o aducă la finitul anului la 31 de milioane, cu alte cuvinte, că la anul viitor o să avem, vrând-

nevrând, un adaos de impozite de 3 sau 4 milioane, și va sui bugetul anului 1875 la cifra de 95 până la suta de milioane aceasta închipuindu-ne că nu vom conceda nici pod peste Dunăre, nici joncțiuni, nici cumpărători de arme, nici sporiri de lefuri, nici concentrări de armată, nici creațiuni de noi misiuni, nici...

În tabela următoare am trecut cifrele privitoare la venituri, bugete, contribuțiuni și populațiuni, în deosebitele state ale Europei, luate din statisticile oficiale cele mai recente.

NUMELE Statelor	Populațiunea	Bugetul Statuluĭ	Media venitului de suflet	Media impositelor de cap	Raportu impositului către venit
	Milióne suflete	Milióne fr.	franci	franci	la sută
Anglia	31,817	1,808	698	51,31	7,49
Austria	35,904	1,069	375	15	4
Belgia.	5,024	178		35	
Francia	36,470	3,147	600	86,26	14,40
Grecia.	1,458	31		22,15	
Prusia.	24,040	640	455	19,24	4,23
România. . . .	4,500	100	100	18,10	18,10
Rusia	82,160	1,830	160	14,91	9,26
Statele-Unite . .	38,650	2,847		73,66	
Switzera. . . .	2,510	48		18,62	

În coloana a IV-a a acestei tabele, la venituri, noi figurăm cei mai din urmă, cu țifra cea mai mică; suntem cei mai săraci, un venit mediu de 100 de franci pe an de suflet de om, de șapte ori mai jos decât englezul, aproape pe sfert din cât este venitul locuitorului din Austria și mai puțin de două ori din trei părți din cât este venitul unui rus; în coloana din urmă, însă, într-aceea a raportului impozitului către venit, suntem cei dântâi; nicăiri nu se plătește statului 18%; noi plătim 18 % din venit; plătim îndoit cât englezul, de patru ori cât prusianul și austriacul, aproape de două ori cât plătește rusul.

În ordinul mărimilor, am mai zis-o, nu există decât raporturi, nici țifrele bugetului, nici buletinul perceptorilor nu ne poate spune într-un mod precis dacă o țară este mai împovărată cu impozite decât alta; o asemenea măsură nu o putem dobândi decât prin corelațiunea ce există între venitul național și sarcinile impuse de buget. Cifra de 18%, care reprezintă acest raport, este

adevărata espresiune a sarcinei care apasă pe contribuabilul român. Această proporțiune, trebuie să convenim, este exorbitantă, chiar de vom voi să uităm sau să negăm relele obiceiuri ale unor impiegați care asupresc pe locuitorii agricoli mai ales, pe muncitorii de pământ. Aceștia, și din cauza ocupațiunilor, și din cauza ignorenții de legi și lipsei de mijloace, nu pot și nu știu urmări abuzurile de tot felul ce se exersează asupra lor; nu știu și nu pot nici reclama, nici dobândi justiție și îndreptare în contra vexațiunilor și năpăstuirilor ce li se fac.

Greutatea dărilor, iată cheia stării de înapoiere în care se află agricultura; iată cauza ruinării proprietarilor cari s-au ocupat cu sploatarea moșiilor; iată ce ne esplică mizeria țăranului, a fostului clăcaș mai cu seamă, care, afară de dările către stat, către județ și către comună, mai plătește, și are să mai plătească încă șapte ani, anuitatea răscumpărării pământului. Totalul dărilor unui fost clăcaș, de vom socoti și pe cele județene și comunale, se suie la 32 de franci sau 86 , de lei vechi de om, sau 13 galbeni de familie, ceva mai mult de 32% din venitul anual.

Starea muncitorului de pământ, a clasei celei mai producătoare și cea mai interesantă a țării este în adevăr vrednică de jale!...

De vom lua de normă suma de 300 de franci venitul anual al unei familii de plugar și vom căuta să găsim ce-i rămâne pentru întreținerea casei dintr-un an până intr-altul, după ce a plătit deosebitele dări la care este supus românul, putem înțelege lesne pentru ce muncitorii noștri sunt fără putere și bolnăvicioși, pentru ce mortalitatea este atât de mare între dânșii, pentru ce populațiunea nu crește. Muncă ostenitoare, mâncare proastă și puțin hrănitoare, lipsă de încălțăminte, îmbrăcăminte ușoară, așternut neodihnitor, adăpost rău, apă stătută și înverzită în mijlocul satelor, tifosul și lângoarea, vărsatul, angina difterică și frigurile în permanență, și vara și iarna, fac ca femeile să devină din ce în ce mai anemice și mai clorotice, copiii - limfatici, slabi și bolnăvicioși. Permanența executorilor împlinirii dărilor fiscale le ia banii înainte de a apuca să intre în pungă, încât nu-i rămâne plugarului cel mai mic capital pentru avansuri, de trei luni măcar, pământului, acestei mume hrănitoare, care nu ne dă cu generozitate decât când îl adăpăm cu sudoare și cu aur. Acestea sunt atâtea cauze care fac ca cultura agricolă să fie la noi mai

înapoiată decât în Rumelia şi în Anatolia, ca pământul nostru să producă cualităţile de grâu cele mai proaste din lume; şi nu vom putea ieşi dintr-această stare decât numai rărind-o cu dările şi contenind cu abuzurile şi cu vexaţiunile.

Cercetând cum se soldează dările unui fost clăcaş, le putem rezuma în mod modest astfel:

lei noi

a. Impozitul personal…… 18
b. Dările comunale şi judeţene ……. 16
c. Dările vamale şi gabela sării ……... 9
d. Impozitul tutunului……. 4
e. Impozitul băuturilor şi licenţa…… 8
f. Timbru şi înregistrarea ……3
g. Anuitatea răscumpărării pământului...37

Total ..... 95 lei noi

fără a ţine în seamă că într-o familie sunt de multe ori câte doi şi trei contribuabili, fără a trece în socoteală calul şi îmbrăcămintea călăraşului pentru părinţii tinerilor pe care soarta îi desemnează a servi în armata activă, cheltuieli care sporesc ţifra de mai sus cu 20 sau cu 30 de l.n. pe an, fără a ţine în seamă, precum am mai zis-o, partea ce trebuie să facem vesaţiunilor, storsiunilor, prevaricaţiunilor, abuzurilor şi mituirilor împiegaţilor comunali, administrativi şi militari, care se oferă să le scape băieţii de serviciul actif al armatei, să-i declare nevolnici, să nu-i ia la şosele şi la manifestaţiuni în vremea muncii, să nu-i trimită la procuror când fac câte o gâlceavă la cârciumă şi câte şi mai câte; fără a ţine în seamă plaga furtului de cai, în contra căreia nu se ia nicio măsură serioasă şi care a ajuns a fi o contribuţiune din cele mai serioase şi mai simţitoare pentru plugar. Dacă biuroul nostru statistic ar putea să înregistreze cu scumpătate aceste cauze de cheltuieli şi de dări estralegale, s-ar putea convinge fiecare că ele nu apasă cu mai puţin de 20 sau de 30 l.n. de fiecare cămin; şi putem zice cu certitudine că dările anuale ale unei familii de plugar, fost clăcaş, se suie astăzi cel puţin la 130 de l.n. pe an, 300 de l.n. de suflet; rămâne dar 350 de lei noi pentru

întreținerea pe un an a unei familii întregi, hrană, casă, îmbrăcăminte, biserică, boale și toate celelalte trebuințe ale vieței.

Întrebăm pe orcine dacă o existență cât de modestă este posibilă în asemenea condițiuni. Și dacă mai trebuie să ne mirăm când vedem toate epidemiile încuibându-se în clasa muncitorilor de pământ, dijmuind și secerând generațiuni întregi una după alta, când vedem mizeria satelor, când vedem proletariatul luând naștere și crescând repede prin părăsirea pământului pe care s-a împroprietărit fostul clăcaș.

Orcine a avut ocaziune să viziteze la intervaluri de zece sau douăzeci de ani orașele din Europa, Londra, Liverpool, Paris, Marsilia, Viena sau Pesta, fie și chiar orășele ca Biyton, ca Vichy și ca Ischl, nu se poate să nu fi fost uimit de prefacerile ce au luat acele localități, cu toate flagelile care au trecut peste mai multe dintr-însele, incendii, inondațiuni, bombardări și rezbeluri civile; ele nu numai că n-au scăzut, dar populațiunea lor s-a îndoit și s-a întreit; s-au rădicat templuri mărețe în toate părțile, palaturi, muzee, teatruri și monumente, capodopere de arhitectură, de sculptură și de pictură, grădini și parcuri; s-au lărgit, s-au canalizat, s-au pavat și s-au luminat stradele; s-a îmbunătățit starea higienică și bunul trai al locuitorilor în toate ramurile vieței; pretutindeni dezvoltarea materială alături cu acea intelectuală; sănătate și lungire în viața medie a locuitorilor cu cel puțin zece ani.

Luați orice port, fie din Europa, din America sau din Asia — Bresta, Hamburgu, Liverpoolu, New York, Odesa, Smirna sau Alexandria — și cunoașteți-l, dacă puteți, în prefacerile, în îmbunătățirile și în înfrumusețările ce au priimit în intervalul celor douăzeci sau treizeci de ani din urmă; comparați-le progresul cu ceea ce ați putut vedea în Giurgiu, Oltenița, Călărași, Brăila, Galați sau Ismail; găsiți, dacă puteți, în porturile noastre o îmbunătățire pe care să o puteți prețui în conștiință măcar o sută de mii de lei.

Când vedem o țară atât de frumoasă, așa de bine înzestrată de natură, cu un pământ din cele mai roditoare din lume, cu anotimpuri care se succed așa de potrivit cu felul lucrărilor câmpului, cu o fruntarie plutitoare de sute de kilometri în tot lungul țării, cu gârle fertilizatoare în toate județele, avantagiuri care în privința materială, cel puțin, trebuia să-i dea o superioritate reală asupra tutulor țărilor Europei; și să vedem că suntem, din

contră, poporul cel mai sărac! În capitală, o aparință de prosperitate la baluri, la teatru și pe trotuar; un lus de rău-gust, nerușinarea și corupțiunea moravurilor, alături cu o mizerie neagră și vizibilă ca întunericul lui Milton. În loc de conferințe instructive pentru lucrători, de societăți muzicale, de adunări economice pentru meseriași, lanț, cârciumă de cârciumă, grădini cu cârnați, complecturi și berării. Când privește cineva mai ales la ticăloșia satelor, nu se poate opri de a nu se mâhni până în adâncul sufletului și de a se convinge că trebuie să ne ferim de guvernele care sărăcesc națiunea. Risipirea banilor publici este pentru stat flagelul cel mai durabil. Tacit zice că „*tezaurul secat prin prodigalitate nu se umple decât prin crimă*”. La noi se umple cu rănile ce lasă biciul jandarmului pe spinarea săracului, prin secarea ochilor de iuțeala fumului de băligar la care e supus contribuabilul și cu zilele trase din viața și din sănătatea muncitorului, cu împuținarea și, de nu se vor lua măsuri serioase, cu dispariținea gintei române. Estractul din registrele stării civile pentru anul 1872, publicat în *Monitor*, ne arată pentru București 5.031 de nașteri în contra a 7.135 de morți, o împuținare de 2.104 suflete pe an, asupra unei populațiuni care nu cred să treacă de 120.000 de locuitori, o scădere în populațiunea română de cel puțin 1,33% pe an; zic populațiunea esclusiv română, căci această covârșire în mortalitate nu există nici în populațiunea germană, nici în cea izraelită a capitalei, care este dovedit că cresc, iar nu scad.

VI

Știința financiară a oamenilor care ne guvernă constă în cunoștința pe de rost a nomenclaturei tutulor felurilor de impozite care există sub soare, și când nu mai găsesc în lista lor nicio materie care direct sau indirect să nu fie impusă de câte două și trei ori, aleargă la expedientul cel mare, la emiterea de bonuri de tezaur cu 12 și cu 13%; înființează o datorie flotantă, și peste un an sau doi crisalida de insectă rozătoare se preface în datorie zisă consolidată; atunci se trece în buget trei sau patru milioane, dacă nu și opt, pentru serviciul ei

anual, dobânzi și amortizație, fără a se ține seamă nu voi zice de nemulțumirile poporului, dar cel puțin de secarea izvoarelor producțiunei și a venitului național. Într-un singur an s-au suit dările cu 30 de milioane. 30 de milioane impozite noi!! O adăogire de 46% la dările existente, și anume:

16 sau 17 milioane cel puțin monopolul tutunului (deosebit de 8.010.000 fr. plata companiei către tezaur, consomatorul plătește cheltuelile companiii pentru percepțiune, dobânzile banilor câștiului și beneficiile antreprizei).

6 până la 8 milioane cel puțin timbru și înregistrare 6 până la 8 milioane licențiile beuturilor

---

Total 28 sau 33 milioane franci sau lei noi

Procedarea adoptată este simplă: într-un mesagiu mai mult sau mai puțin bine scris, dar totdauna pompos, se declară măreț înaintea reprezentațiunei țărei că toate merg găitan, că fericirea și mulțumirea poporului este ajunsă la culme și că finanțele au intrat și ele în regimul ordinei; se dă grație Atotputernicului că a înzestrat țara cu miniștri cum n-a mai avut: sperimentați, plini de probitate, de onestitate, de dreptate, de legalitate, de imparțialitate și de patriotism, că în fine s-a echilibrat bugetul, s-a stins datoria flotantă, că s-a închis pentru totdauna templul lui Mercur-împrumutătorul și că aceste minuni s-au realizat fără de a fi trebuință de vreun impozit nou! După aceea, în tot timpul sesiunei, miniștrii se suie care mai de care la tribună, cetind câte două-trei projecte de noi administrațiuni, de sporiri de impiegați, de îmbunătățiri de lefuri, de concesiuni noi și de joncțiuni peste munți și peste râuri, toate pentru gloria și mărirea națiunei. Cuvintele lor fac să bată inimi de român în piepturile deputaților și ale senatori lor, și mai ales să curgă în urne bile albe de entuziasm și de devotament. Pe la sfârșitul sesiunilor sosește acel cuart de oră al lui Rabelais, bugetul cu darea socotelilor; acolo ministrul finanțelor își arată toată dibăcia: umflă cât poate țifrele veniturilor peste constatările anilor trecuți, trece cât se poate mai jos țifrele cheltuielilor, asigurând, făgăduind și luând angajamente că va face economii însemnate în cursul anului asupra fiecărui capitol; când i se face observațiunea umilă și supusă ca se vede un deficit de câteva milioane

în bilanțul anului trecut, atunci vistierul se urcă ușurel ca un ied la tribună, cere două-trei impozite noi, împreună cu facultatea de a crea în cursul anului alte câteva milioane de bonuri de tezaur, care să se transforme în sesiunea următoare în datorie cu amortizare; sesiunea este pe la sfârșit, deputați și senatori sunt grăbiți să facă Paște, să are, să semene, să se scalde; se cere urgență, și în 24 de ore — uite popa, nu e popa - treaba s-a făcut. Dacă vreun biet membru al Parlamentului ar îndrăzni să rădice glasul, să arate că țara este peste măsură împovărată cu dări, să observe că cheltuielile nesocotite au oprit de multe ori carul statului în drum, că au neliniștit și au amărât totdeauna și pretutindeni viața șefului statului și a compromis viitorul țării; că darea de seamă a ministrului de linanțe s-a definit cu drept cuvânt: *apel la popor făcut de un ministru al regelui în contra regelui*; dacă arată că agricultura sufere din cauza multelor impozite și din lipsa de credit adusă de sorbirea banilor de către împrumuturile succesive și necontenite ale statului; dacă adaogă că sistema adoptată de guvernul nostru a dus la noi, ca și aiurea, dezafecțiunea poporului către guvern și răsturnări și espune țara la turburări, atunci un ministru palid, cu ochii înecați în lacrămi, cu glas duios, și un altul, roșu de mânie și de indignațiune, cu voce de stentaur, cad cu invective asupra îndrăznețului preopinent, îl tractează de perturbator, de demagog, de lingușitor al mulțimei proaste și ignorente, care nu iubește niciodată impozitele; îl acuză că voiește să creeze dificultăți guvernului, să răstoarne; îl numește om rău, strâmt, ambițios și termină printr-o tiradă patetică adresată inimei, inteligenței și patriotismului majorității, arătându-i că obiecțiunile nu sunt nici la timpul, nici la locul lor, că ei, miniștrii actuali, sunt martiri ai patriotismului și ai devotamentului către tron, că duc în spinare o situațiune grea și urâțioasă, moștenită de la predecesorii lor, că țara trebuie să facă onor angajamentelor contractate; că anuitățile Strussberg, Offenheim și C-ie trebuiesc plătite... Talentul parlamentar a devenit la noi calitatea cea mai esențială; ține loc de orce altă facultate, acoperă ignorența, slăbiciunea, erorile cele mai grave și cele mai fatale; miniștrii sunt aplaudați unul după altul, preopinentul este huiduit, se cere închiderea discuțiunei, se trece la vot și impozitul se pune pe orce s-apucă, direct sau indirect; cabinetul este

declarat dibaci, compus tot de oameni mari de stat și de cei mai mari financiari.

Miniștrii noștri sunt din școala duhovnicului lui Ludovic XIV, care liniștea conștiința gloriosului său fiu sufletesc asigurându-l că toată averea supușilor este a regelui și că el le dă cu generozitate tot ce nu le ia prin impozite. Cu astfel de credințe am ajuns astăzi la o datorie publică care absoarbe pentru serviciul dobânzilor și anuităților 39.557.070 de franci pe tot anul din bugetul statului, țifră care în anul 1876 are să se suie, fără dar și poate, la cel puțin 50 de milioane, admițând, se înțelege, că ne-am opri aci cu cheltuielile și cu concesiunile. Până una-alta, însă, deficitul mărturisit este deocamdată de 31 de milioane și va necesita la anul un impozit nou de trei sau patru milioane cel puțin.

Se poate că în crearea cheltuielilor și înființarea noilor dări să nu fi prezidat nici rele intențiuni, nici interese personale, dar ceea ce nu se poate tăgădui este că a lipsit și cunoștințele științifice, și studiul serios și matur al trebuințelor și al mijloacelor națiunei. Dacă în dezvoltarea civilizațiunei trebuințele se înmulțesc pe toată ziua, nu trebuie însă să se piardă din vedere că trebuiesc satisfăcute numai acelea la a căror împlinire putem ajunge prin activitatea de care suntem capabili; altfel, trecutul se soldează prin scăderea puterilor fizice și morale nu numai a generațiunei actuale, dar și a generațiunilor viitoare, se pune țara la discreționea aceluia care i-a înlesnit satisfacerea prematură a acelor trebuințe, își alienează libertatea și riscă averea și chiar esistența ei. Orice măsură legislativă care îngreunează viața materială aduce vătămare vieței morale a națiunei, fiindcă îndeplinirea trebuințelor neapărate ale vieței sunt un obstacol culturei intelectuale și morale; de aceea găsește cineva totdauna mai multă putere la națiunile și în clasele avute decât la cele sărace. Aceasta nu va să zică însă că averea și mai ales bogăția, când este prea inegal repartizată, nu tinde a dezvolta unele vițiuri speciale; nici este cu putință să admitem într-un mod general că virtutea este apanagiul mizeriei, și vițiul, tristul și nedespărțitul tovarăș al averii.

Trebuințele omenești nu sunt o câtime fixă, imutabilă; nu sunt staționare, ci sunt progresive prin chiar natura lor; hrana poporului în țările

înaintate nu mai este ceea ce era odinioară, locuința de ieri nu mai convine astăzi. Bogăția unui popor se măsoară după mărimea trebuințelor ce-și satisface. Adevăratul merit al omului de stat, al economistului și al financiarului este de a ști să satisfacă trebuințele naționale una după alta, în ordinul cel mai priincios și cel mai folositor dezvoltării politice și economice a națiunei. Împlinirea lor nu trebuie să fie nici rezultatul impunerilor dinafară, nici al prejudețelor și impacienților dinântru.

Dacă în timpii din urmă, grație împrejurărilor, în politică am mers cu pași repezi, n-am putut însă păși tot cu aceeași iuțeală și pe calea dezvoltării materiale, pentru că situațiunea economică a unei țări nu depinde totdauna de cea politică. Oamenii noștri care au rămas mai mult timp la putere nu au știut să ție seama de diferența ce există între mersul acestor două elemente și au dat cheltuielilor tezaurului o întindere care trebuia să ne ducă fatalmente la starea deplorabilă la care am ajuns. Am trecut în mai puțin de patrusprezece ani de la un buget de 33 milioane, succesiv la 55, la 75, și astăzi am ajuns la 100 de milioane, zic o sută, fiindcă pe lângă suma de 87 de milioane care figurează la cheltuieli în cel din urmă buget votat de adunare, avem să mai trecem la anul viitor și serviciul noii datorii flotante de 31 de milioane, plus garanția liniei de la Pitești, plus etc., astfel că, chiar de am admite că oamenii noștri de la guvern, în zelul lor civilizator, s-ar opri aci, tot cifra cheltuielilor la 1875 sau 1876, cel mai târziu, are să ajungă la 100 de milioane. Este dar un fapt că cheltuielile statului s-au întreit în timp de cincisprezece ani, o repeziciune în creșterea cheltuielilor care nu s-a văzut până acum în nicio parte de lume, nici chiar în Italia, unde s-a dobândit independența și unitatea dintr-o margine la cealaltă a peninsulei, vărsându-se aurul și sângele gârlă; nu s-a văzut nici în Rusia, un imperiu care s-a luptat voinicește doi ani și jumătate cu trei din puterile cele mai mari ale lumei, nici în Austria, care de la 1848 până la 1866 a fost în luptă continuă și în fermentațiune internă și a susținut două războaie nenorocite, în 1859 și 1866; nu s-a văzut nici în Franța, care a avut, în intervalul de șaisprezece ani, rezbelul Crimeei, rezbelul cu Austria în Italia, espediționea oneroasă a Mexicului și care a suferit soarta nenorocită a învinșilor, apăsând în balanță mai greu decât spada lui Brennus.

Noi am trecut orbește cu cheltuielile preste toate marginile și, când ne-am întâlnit cu deficite, nu ne-am sfiit de a alimenta tezaurul cu împrumuturi cu grele dobânzi si cu bani proveniți din vânzarea de bunuri ale Matului, întocmai precum fac răsipitorii, fără de a trage foloase potrivite cu acele cheltuieli.

Dacă gradul de civilizațiune al unui stat s-ar putea măsura prin raportul ce există între venitul anual al tezaurului și datoria publică, noi am fi în fruntea țărilor celor mai înaintate, căci ne găsim într-o linie cu statele cele mai înecate în datorii; întrecem cu mult pe Rusia, suntem într-un rang cu Belgia și cu Bavaria, două state care au avut norocirea și fericirea de a ști să se împrumute ca să se îmbogățească.

Anuitățile datoriei statului român se pot rezuma astfel:

1. Pentru plata datoriii Stern, contractată la 1864, ratele platnice la 1 martie și 1 septembrie] ……..... 2.220.000
2. Pentru împrumutul Oppenheim, contractat la 1866, ratele platnice la 1 genar și 1 iul[ie] ……...……3.125.000
3. Anuitățile podurilor de fier contractate la 1864 …...1.444.000
4. Calea ferată București-Giurgiu contractată la 1865 ....2.010.000
5. Calea ferată Suceava-Roman contractată la 1868….3.500.000
6. Calea ferată Roman-Pitești ……..13.122.000
7. Renta cuvenită spitalului Kișinov …...……...185
8. Renta cuvenită spitalului Nijna ...…….. 185
9. Rentele construcției căii ferate Iași-Prut 1872 …….452.425
10. Anuitatea obligațiunilor domeniale 1872 …..…8.000.000
11. Procentele datoriii flotante 1873 …… 1.000.000
12. Procentele la depozitele Casei de depuneri 1872 …..... 750.075
13. Pensii, recompense și indemnități ……...…...2.220.253
14. Plata productelor date oștirilor streine …..……...150.000
15. Plata obligațiunelor judecătorești depozite ..……..20.000
16. Datoria emancipaților .....……..37.000
17. Tributul către Poartă …….. 928.000
18. Datoria către Institutul elisabethan ..…….. 370

19. Embaticul la biserica Stejaru din București ..……. 370
20. Subvențiunea către casa St. Spiridon din Iași ..……7.777
21. Renta cuvenită municipalității din Ismail ..……..2.177
22. Renta cuvenită d-nei Marii Christescu ..……. 253
23. Sentințele judecătorești ……. 667.000

39.557.070

Dacă vom voi să ne servim de tabela cursului Londrii din 31 octombrie 1868, calculat pe renta de 5%, ca să apreției o datorie al cărei serviciu anual cere în buget suma de 39.557.070 franci pe an, găsim că ea ar fi de 316.456.460 de franci. De vom calcula-o însă după cursul de astăzi al bonurilor domeniale, acea datorie reprezintă un efectif de 450 de milioane de franci, al cărei serviciu absoarbe 60% din producțiunea anuală a totalității contribuțiunilor și care, în anul 1876, va absorbi 75% dintr-acele contribuțiuni pe tot anul; căci va prezenta o valoare efectivă de 600 de milioane de franci.

Numele Statelor	CAPITALUL NECESAR pentru dobândirea unei rente de 5	Contribuțiunea anuală pentru serviciul datoriei, calculată pe cap de locuitor.
Anglia	157	22 fr.
Austria	52	13,07
Bavaria	»	6,91
Belgia	111 1/3	7,08
Danemarca. . .	150 2/3	13
Francia	117	30
Holanda. . . .	112	17,19
Hungaria . . .	»	7,30
Italia.	53 1/2	17,64
Prusia	103 1/4	2,57
Portugalia. . .	63	7,81
România . . .	40	8,79
Rusia.	89	4,50
Spania	61 2/3	7,30
Switzera. . . .	»	1,20
Statele-Unite. .	78	»
Suedia	»	1,58
Turcia	41 1/2	»

Calculând datoria noastră astfel precum are să fie peste un an sau doi cel mult, avem trista consolațiune a figura în întâile ranguri în tabela datoriei deosebitelor state în raport cu bugetele lor respective; ea este reprezintată

prin raportul 6,89 sau cel puțin 5,17, de nu vom adopta decât cifra datoriei de astăzi, adică 450 de milioane.

Numirea Statelor	Valórea nominală a datoriei Statului	Bugetul	Raportul de datorii Statului către budget.
	Milióne franci	*Milióne franci.*	
Anglia	19,884	1,808	11
Austria	6,743	1,069	6,31
Bavaria. . . .	843	183	4,6
Belgia	708	178	4,92
Danemarca. . .	376	65	5,78
Francia	20,000	3,147	6,36
Grecia	218	31	7
Holanda. . . .	2,014	223	9
Italia.	5,500	998	5,5
Norwegia . . .	40	28	1,42
Portugalia. . .	1,094	124	8,9
Prusia	1,597	648	2,46
România . . .	450s.600	87	5,17s.6,89
Rusia.	8,000	1,830	4,36
Saxonia	360	50	7,2
Ispania	5,200	493	10,5
Statele-Unite. .	12,239	2,847	4,15
Swedia	118	55	2,14
Switzera . . .	60	49	1,22
Wurtemberg . .	176	43	4,1

Cei mai mulți miniștri de finanțe care s-au succedad în timp de cincisprezece ani s-au aplicat, precum am spus-o, a așeza cifrele bugetului astfel ca nu cumva să poată cunoaște cineva starea adevărată a tezaurului; cred că meșteșugul financiar consta în gruparea cifrelor. La prezentarea bugetului, în loc de a evalua, precum se cuvine în orce bună administrațiune, veniturile ceva mai jos decât probabilitățile încasărilor și a trece cheltuielile în toată mărimea lor, s-a făcut contrariul; s-a trecut cifrele venitului umflate, și când nici așa n-au putut combina o echilibrare măcar aparentă, umpleau golul deficitului prin cifre de rămășițe imaginarii; astfel, în cursul anului, cheltuielile votate în buget efectuându-se în toată întregimea lor împănate cu toate suplementăriile și extraordinariile ce comportau și ce nu comportau, iar încasările neajungând mai niciodată cifra din buget, bilanțul anului lăsa un gol și crea o datorie flotantă, care, după ce s-a plătit la 1864 cu împrumutul Stern printr-o anuitate de 1.120.000 franci, a reapărut la 1866 în cifra de

șaptezeci de milioane de lei vechi și a necesitat împrumutul Oppenheim, de 18 milioane franci, cu o anuitate de 2.125.000 franci pe an; după patru ani, la 1871, s-a ivit deodată de patru ori mai mare sub cifra de 75 de milioane de franci și s-a soldat prin emiterea de obligațiuni domaniale, a căror serviciu anual absoarbe 8 milioane franci înscriși pe tot anul în buget, afară de 12 milioane franci încasați din vânzarea bunurilor statului, parte capitalul și parte dobânda de 6%; și pe când se cânta prin trâmbițile guvernului că datoria flotantă a murit pentru totdauna, deodată, fără veste, ministrul finanțelor ne spune ca un nou Prometeu că are să-i deie o nouă suflare, este autorizat a emite bonuri de tezaur 10 milioane de franci, hârtia se preumblă pe piață, și la iarnă vor mai fi și alte 21 de milioane, dacă nu cumva nu s-or vinde încă ceva moșii d-ale statului. Suma de 39 de milioane, sorbită pe tot anul de datoria publică, lasă d-abia 40 de milioane pentru întâmpinarea deosebitelor servicii ale statului.

Ferice de acei care știu să se împrumute! Este un adagiu economic, dar și vai de acei care cheltuiesc fără folos bani împrumutați!...

VII

Un sentiment natural și lăudabil ne îmboldea, din întâia zi când am regăsit firul vieței noastre politice, să cerem cu stăruință îmbunătățirea și sporirea puterei armate. Două secole de umilire și temerile ce ne inspiră tendințele cotropitoare ale puternicilor noștri vecini ne impunea obligațiunea d-a fi cât mai curând în stare de a putea să ne apărăm căminurile în contra streinului. Am neglijat dezvoltarea celorlalte ramuri ale vieței naționale și am dat armatei; i-am dat cât am putut, i-am dat mai mult decât am putut, în cincisprezece ani i-am dat peste 200 milioane, și este timpul să ne întrebăm serios dacă ceea ce am dobândit corespunde cu trebuințele țării și cu serviciile ce s-au impus contribuabililor.

Nu sunt un entuziast al sistemului militar impus fatalmente Europei, căci nu cred să fie el adevăratul mijloc de întărire națională; din contra, îl cred

opus progresului și civilizațiunei. Acei ce îl pronează sunt adoratorii principiului autoritar, care nu caută în miile de oameni ținuți în cazarme pe bere și pe mâncare decât numai niște susțiitori ai regimului ce le convine; pun pe națiune să plătească pe acei care o silesc la cheltuieli. Statele militare au fost totdauna despotice, dictatura și mizeria au fost tovarășe nedespărțite ale războaielor. Cazarma este espresiunea sporirei impozitelor, fără de a da nici măcar ordinea materială. Libertatea, ordinea morală și prosperitatea materială n-au putut esista decât în timp de pace.

De un secol și jumătate mai ales s-a mărit tendința ruinătoare care a coprins pe toți suveranii de a căuta a se întrece unii pe alții, considerând puterea și gloria lor după numărul oamenilor îmbrăcați în uniforme, care mai de care, și armați cu puști și cu tunuri. Prusia a adoptat un regim care i-a permis să devie, deocamdată, întâia putere militară în Europa; a umilit în mai puțin de cinci ani două din cele mai mari împărății din lume. Tot prusianul este un soldat esersat și disciplinat; îndată ajuns în etatea de douăzeci și unu de ani, el este în cadrele armatei, și nu se scoate dintr-acele registre decât mort sau căzătură; și sistemul tot n-a ajuns încă la apogeul său, căci copiii, femeile și bătrânii, deși sunt scutiți până acum de serviciul militar, dar nimic nu ne spune că perfecționările ce priimesc pe toată ziua, pușca cu ac, ranița și înlesnirile transportului, nu-i vor da mijloace de a îndoi și împătri cadrele *Landwehr*-elor și *Landsturm*-elor, nu e de mirare să trăim să vedem contingente de copii și rezerve de femei și de septuagenari; câte suflete, atâția soldați!

Omul principelui Bismarck și al mareșalului Moltke nu este decât o țintă pentru carabină, și națiunea - un poligon de tras cu tunul. Tânărul destinat de Dumnezeu să devie un Goethe sau un Kant, un Humboldt sau un Kaulbach și a face gloria secolului său este trimis ca automat dinaintea mitraileozelor. Orice s-ar zice și oricât s-ar cânta laurii câștigați de armele germane, sistemul adoptat nu este mai puțin vătămător civilizațiunei. Nu numai că nu este o garanție pentru națiune, dar este un pericol în permanență. Este destul ca un suveran să fie prea susceptibil, fatalist sau prezumțios, ca un ministru să fie imprudent sau complezent, pentru ca să tragă asupra țării sale cele mai mari

nenorociri!... Noi, românii, am avut durerea să vedem o catastrofa din cele mai grozave din câte a înregistrat istoria de când e lumea.

Bugetele armatelor au ajuns astăzi a sorbi cea mai mare parte a finanțelor țărilor. Aceasta este o stare care nu poate dura, și peste puțin multe guverne se vor afla, vrând-nevrând, în alternativa sau de a reduce armatele și a slăbi, în față cu alte state, organizațiunea apărării naționale, sau a obliga poporul să trăiască cu arma în mână, gata la harță, ca în timpul năvălirilor.

S-ar putea pune întrebarea dacă Prusia, de când a devenit întâia putere militară din lume, este mai influentă decât era; dacă astăzi se află într-o stare politică mai prosperă și mai independentă decât ieri, când nu conta decât între puterile de al doilea ordin. Modestă și prudentă, era considerată, respectată, consultată, ascultată și mai ales iubită; avea glas preponderent în toate concertele europeane și de multe ori ea dicta soluțiunei complicațiunilor politice; Prusia formidabilă și arogantă de astăzi poate fi până la un punt temută, dar este condamnată a deveni satelitul Rusiei; și-a creat inimicii implacabile, care a pus-o la discrețiunea țarului și o obligă a-i face la timp toate concesiunele.

Oricum ar fi și orce s-ar putea zice, sistemul armărilor escesive, o dată admis de toată Europa, bun sau rău, noi nu putem face altfel decât a-l adopta, a ni-l impune; însă numai ca mizloc de apărare națională și căutând a-l face cât s-ar putea mai puțin dispendios, mai puțin ruinător.

Sunt la noi oameni care cred cu dinadinsul că înscriind în registrele militare pe toți românii de la etatea de douăzeci și unul de ani în sus și numind ofițeri de toate gradele pe ocoale, pe județe și pe circonscripțiuni, au introdus sau introduc sistemul acela care a dat Prusiei preponderența militară de care se bucură; uită că ceea ce fac superioritatea lui nu este omul și pușca, ci principiile pe care este întemeiat. Escelența mecanismului este că tot prusianul trecut de etatea de douăzeci și patru de ani, fie el în armata activă, în rezerve, Landwehr sau Landsturm, este un vechi soldat, care a trăit trei sau patru ani cel puțin viața de regiment și de cazarmă, care a priimit o educațiune și o instrucțiune militară complectă. Toată clasa tinerilor de douăzeci și unul de ani este luată ca contingent în armata activă, ceea ce la noi nu se face, nici se poate face; căci din 20 sau 25 de mii de tineri, care

formează clasa fiecărui an, d-abia putem lua 4 sau 5 mii; ceilalți nu primesc nicio educațiune militară, afară numai de nu vom voi să dăm acest nume unor mișcări de mărșăluire și vexațiunilor de tot felul ce sufer de la instructorii lor.

În Prusia, precum am mai spus-o, nu este om de douăzeci și patru de ani care să nu fi trăit viața de cazarmă și de lagăr, din care nu iese decât ca să treacă în rezerve, unde găsește pe superiorii lui firești, de care nu se mai desparte și care nu-l lasă să uite viața și disciplina militară, și aceasta fără de a-i jicni interesele și fără de a vătăma producțiunea țării. Astăzi armata noastră nu trece de 12 mii de oameni, contând și corpurile acelea care în nicio parte din lume nu sunt considerate ca putând să intre în rânduri de rezbel, precum sunt pompierii, jandarmii călări și pe jos, școalele militare, companiile sanitare etc. Tabela următoare conține specificarea trupelor noastre, cu numărul oamenilor care compune fiecare urmă. În cele patru coloane dântâi, partea Lit. A, am însemnat cifrele, astfel precum figurează în registrele Ministerului de Rezbel, efectivul nominal cum am zice; în celelalte patru coloane, partea Lit. B, am însemnat efectivul real, adevăratul număr ce există în ființă.

TABELĂ

De numĕrul trupelor Române și armele la care aparțin

DESEMNAȚIUNEA armelor	No. OFICIAL Lit. A.				No. REAL Lit. B.			
	Ofițeri	Civili și asimilați	Grade inferióre	Numĕrul ómenilorŭ	Ofițeri	Civili și asimilați	Grade inferióre	Numĕrul ómenilorŭ
Administrațiunea . . .	—	51	—	51	—	51	—	51
Statele majore	48	75	—	123	48	75	—	123
Școlĭ	15	33	240	288	15	33	240	288
Gendarmĭ — 5 Scadróne . .	15	—	685	700	15	—	600	615
Gendarmĭ — 2 Companiĭ . .	6	—	200	206	6	—	200	206
Infanteriă — 8 Regimente. .	320	56	8,680	9,056	320	56	5,000	5,376
Infanteriă — 4 Batal. vênătorĭ	84	16	2,096	2,196	84	16	1,200	1,300
Infanteriă — 1 Comp. discip.	3	—	21	24	3	—	21	24
Cavalerie 2 Regimente .	56	20	1,170	1,246	56	20	700	776
Artilerie — 2 Regimente. .	64	16	1,502	1,582	64	16	1,200	1,280
Artilerie — 1 Comp. ponton.	4	—	108	112	4	—	80	84
Artilerie — 1 Comp. uvrierĭ de artilerie	4	—	300	304	4	—	2	6
Geniul 1 batalion . . .	21	4	534	559	21	4	400	425
Oficierĭ de administrație.	—	84	—	84	—	84	—	84
1 Companie de uvrierĭ .	4	—	344	348	4	—	300	304
1 Companie sanitară . .	4	—	326	330	4	—	326	330
1 Scadron de tren. . .	3	2	153	158	3	2	100	105
Serviciul Spitalelor . .	—	83	—	83	—	83	—	83
Flotila.	14	16	200	250	14	16	200	230
Pompierĭ — 1 bat. în Bucur.	17	5	634	656	17	5	600	622
Pompierĭ — 2 Comp. în Iașĭ.	6	1	237	244	6	1	200	207
				18,600				12,519

În tabela aceasta vedem că armata română, contând administrațiune, școli, jandarmi, uvrieri, spitale și pompieri, numără 18.600 de oameni, iar în realitate numărul lor nu trece de 12.000, cu pompieri cu jandarmi cu tot. Trecând acum la materialul ce posedăm și la valoarea lui, putem zice că el este foarte puțin însemnător; o bătălie pierdută, cât de mică, ne-ar pune la discreționea inimicului. Iată, după notele ce ne-am putut procura, din ce se compune acel material și valorile lui corespunzătoare:

		Franci
48 Tunuri Krupp de oțel la 2 Regimente de artilerie câte 598 taleri unul		103,665
4 Tunuri Krupp de oțel la vaporul Stefan cel Mare câte 578 taleri unul		8,670
48 Tunuri Prusiane de bronz câte 533 taleri.		95,940
36 Tunuri Francese de bronz de 4 / 12 Tunuri Francese de bronz de 12	de câmp.	120,000
24 Tunuri Francese de 4 / 24 Tunuri Belgiane de 4	de munte	100,000
25,000 Puști Peabody câte 100 franci una		2,500,000
20,000 Puști Prusiane cu ac câte 90 fr. una		1,800,000
1,969 cai: 373 La 1-iul Regiment de roșiori; 358 La 2-lea Regiment de roșiori; 342 La 1-iul Regiment de artilerie; 447 La 2-lea Regiment de artilerie; 312 La 5 Scadróne de gendarmi; 170 La tren		800,000
		5,528,275

Mai avem atelierul din Dealul Spirei, fabrica de pral de pușcă de la Târșori, stabilimentul de pirotehnie din București și fonderia de la Târgoviște, în care se ruginesc o mulțime de mașine fără de a se fi învârtit măcar o dată în timp de opt ani de când mănâncă cheltuieli de întreținere, dobândă la banii datoriți și astăzi lui Godillot, cel puțin două sau trei sute de mii de franci pe an, de vom ține cont și de uzura capitalului. Critici aspre s-au auzit și asupra atelierelor din București, în care reparațiunile armelor și fabricarea projectilelor costă pe stat prețuri neauzite; dar cel puțin acolo tot se vede ieșind câteodată fum pe coș și tot se mai aude bătaie de ciocane.

De cercetăm viața materială a soldatului român, găsim că ea nu se poate compara cu a niciunui soldat din lumea civilizată. În cazarme, bietul om nu găsește nici aerul necesariu respirațiunii, nici așternutul trebuincios odihnei; în nicio parte de lume proporțiunea bolnavilor și mortalitatea nu sunt mai

mari decât în armata noastră. De vei intra iarna într-o cazarmă, o să-ți simți inima strânsă de durere și de rușine; câte douăzeci și treizeci de inși într-o odaie, dorm într-un pat pe scânduri, fără mindir, fără saltea și fără despărțiri unul de altul; respiri un aer infect și vițiat; la trebuințe ies noaptea nădușiți și dezbrăcați din duhoarea în care dorm și se duc pe gerul de foc la distanțe de o sută și două de metri. La Văcărești și la Mărgineni, vinovații sunt mai bine ținuți decât soldatul român, de aceea îl vezi ofilit și trist; el nu-și redobândește culoarea și vioiciunea lui naturale decât vara, sub cort, în lagăr; atunci răsuflă, atunci mai lasă câteva locuri goale în spital.

Armata noastră, astfel precum se află astăzi, atât în privința numărului, cât și a moralului soldatului și materialului, nu este o putere care să poată inspira îngrijiri celor ce ar voi să ne atace, și, cu toate acestea, de câtva timp se împrăștie în public vorbe late, care, de nu ar fi o manoperă cunoscută de mult, ar fi cel puțin o mare imprudență. Dar lumea știe că guvernul nostru crede că se poate rădica din deconsiderațiunea în care se vede căzut, atribuindu-și projecte mărețe; poate vrea să mai capete vreo concesiune.

Ca să ne putem face o idee dacă starea armatei noastre corespunde cu cheltuielile ce s-au făcut, voi aminti mai întâi că observarea succesiunii evenimentelor dovedește că intervalul mediu la care o națiune a avut nevoie a pune oștirea sa în luptă pentru apărarea țării ș-a onorului național a fost de douăzeci de ani; de aceea economiștii calculă costul unui om în război prin cheltuielile absorbite de întreținerea unui soldat cu toate trebuincioasele și cu tot materialul pe timp de douăzeci de ani. Astfel de exemplu: Anglia, care întreține o armată de mare și de uscat de 497.000 de oameni și cheltuiește cu dânsa 7.336 de milioane în 20 de ani, prețuiește costul unui om la bătălie la 14.760 fr. Pe Rusia, un om dus la foc o ține 9.539 franci; pe Franța, 6.933; pe Prusia, 5.533; pe Bavaria, 3.862, și pe Svedia, 1.147 franci. Noi, românii, de vom calcula pe această bază și de vom ține în seamă că bugetul mediu al Ministerului de Rezbel este de 15 milioane pe an sau 300 de milioane în douăzeci de ani, și de vom admite cifrele nominale ale Ministerului de Rezbel, un soldat dus la război ne-ar costa 16.123 de franci; iar de vom calcula pe cifrele cele adevărate ale efectivului, atunci costul soldatului se suie la 23.963 de franci, aproape de două ori cât costă soldatul voluntar cel

mai bine plătit, cel mai bine hrănit, cel mai mai bine căutat și cel mai bine echipat și mai luxos imbrăcat din lume, care este soldatul englez; mai mult de două ori și jumătate decât costă soldatul rus, întreit cât soldatul francez, de patru ori cât cel prusian, de șese ori cât cel bavarez și de douăzeci de ori cât cel svedez. În tabela următoare am înscris numărul oamenilor din care se compune armata permanentă în fiecare stai, cheltuielile întreținerei ei în timp de douăzeci de ani și costul unui om dus la război.

În toți anii am dat armatei o parte din ce în ce mai mare din bugetul țării, întrecând cu mult proporțiunili statelor celor mai mari și mai războinice, celor mai agresive și mai ambițioase. În tabela următoare am însemnat raportul ce esistă între bugete și părțile aferinte la întreținerea armatelor respective. Acolo putem vedea ca ocupăm unul din cele dântâi ranguri.

Numele Statelor	Costul armatei în timp de 20 ani	Numérul Soldaților	Costul unui om dus în résboiŭ
	Milióne franci	Ómeni	Franci
Anglia	7,336	497,000	14,761
Bavaria	602	157,000	3,834
Francia	8,320	1,200,000	6,933
Prusia	340	909,000	5,533
România	300	13,000	23,000
Rusia	9,300	977,000	9,539
Swedia	268	210,000	1,447
Switzera.	180	202,000	640

Statele cele mici nu trebuie să fie nici fanfaroane, nici nesocotite, defectele care se trec celor mari și puternici nu se iartă celor slabi și mici, modestia și prudența le prinde mai bine, le conservă, le întărește și le asigură viitorul; organizarea lor armată nu trebuie să aibă alt scop decât a face pe puternici și pe ambițioși a ști că dacă vreodată ar cădea în ispită, ar găsi o rezistență înverșunată; a trece peste această margine ar fi a juca rolul de Don Quichotte sau acela de păcălit.

În loc de a ținti ochii maimuțând când pe ruși, când pe francezi, precum am făcut-o, când pe prusiani, precum facem astăzi, nu ar fi mai rațional, nu ar fi mai logic să studiem puțin conformațiunea geografică a țării, mijloacele ei de apărare și tradițiunele ei naționale, ca să găsim un sistem apropriat

trebuințelor și aspirațiunilor românilor și românismului? Corpuri de mehedinți, de gorjăni, de vrânceni exersate la apărare, cunoscând văile și vâlcelile, potecile și colnicele, dealurile și munții, ar putea oferi străinului o împotrivire mult mai eficace decât aceea ce i-ar putea opune regimentele instruite și esersate cu multă muncă și cheltuială în lagăre și în cazărmi. În rasă câmpie, când am fi chemați la o acțiune, am găsi totdauna pe inimic mai bine esersat, mai echipat, dispunând de puteri îndoite și împătrite, dacă nu înzecite de cât acele ce i-am putea opune. Armata noastră, astfel cum este croită, nu poate servi decât ca corp auxiliar pe lângă o armată mare; și aceasta ar fi o politică nenorocită, care ar servi ambițiunea aliatului, dar care ar fi fatală României.

Prin organizarea de corpuri locale pe județe sau pe plaiuri întinse, ca o rețea asupra țării întregi, pusă sub ofițeri capabili de a concepe și a executa combinațiuni strategice după poziținea locurilor ce ar ocupa, și prin reducerea armatei permanente sau active, cum se zice, numai la corpurile speciale, am putea ajunge la o armare generală. Strășnicia în cheltuieli, simplitatea în îmbrăcăminte, stârpirea abuzurilor în furnituri ne-ar face să devenim în puțin timp ceea ce sunt helveții, ceea ce par că voiesc să devie vecinii noștri sârbi în privința puterei de apărare națională. Pandurii lui Vladimirescu și lui Solomon, deși nu cunoșteau manoperile sapiente ale generalilor noștri de astăzi, fără de a fi esersați în taberi ca cele de la Florești și de la Furceni, nici în campania ca cea de la Târgoviște, au bătut și au respins pe inimic la Calafat, la Băilești și la Cireș. Plăieșii și pandurii noștri au făcut ceea ce nu putuse să facă nici trupele heroicului Kutusof, nici combinațiunile învățatului și ingeniosului Geismar.

Înarmarea țării la noi nu a fost până acum bine studiată, am căutat să avem un corp, copiind când pe ruși, când pe francezi, când pe nemți; dar să ne închipuim pentru un moment că am fi izbutit să avem 50 sau 60 de mii de soldați cu tot atiraliul trebuincios, tunuri, artificiali, geniu, stat-major, tren, ambulanțe, administrațiune, toate în păr, demni de a satisface pe cel mai minuțios general, organizați și exersați aidoma ca cel mai bun corp de prusieni; ar fi oare aceasta o garanție suficientă pentru apărarea țării? Puterea noastră de apărare n-ar fi mult mai serioasă dacă s-ar compune de corpuri

separate, putând să cază asupra inimicului din toate părțile și necontenit, ziua și noaptea, fără de a putea fi urmărite în tetranșamentele ce le-ar oferi cunoștința văilor și munților noștri, împrăștiindu-se și reformându-se neîncetat, fară a ști inamicul unde să-i găsească? Armata maghiară bătuse sutele de mii de oștiri austriace, Viena ajunsese de mult la discreţiunea generalului Gorgey, iar micile corpuri de români conduse de Iancu, de Assenthie și de Butian n-au cedat nicio palmă de loc generalilor celor mai vitezi ai Ungariei și ai Poloniei. „*Cette poignée d-hommes me donne plus de mal que toute armée autrichienne*", zi-i ca generalul Bem lui Bălcescu, vorbind de românii din Turda, din Abrud și din Zlatna.

Svițera, cu o populațiune de 2.500.000 de locuitori, are totdauna gata 200.000 de fețiori bine înarmați și bine exersați, gata a se arunca asupra oricui ar încerca să treacă granița, determinați să nu lase să se întoarcă în patria sa piciorul streinului care ar călca ca inimic pământul helveţian; vecinii lor o știu aceasta și nu le trece nici măcar prin gând să încerce. Acești 200.000 de apărători, gata în tot momentul, costă pe statul federal 6.500.000 franci pe an sau 130 de milioane în două zeci de ani, adică 640 de franci omul în război. Vecinii și Europa întreagă au stimă și respect pentru acest mic Stat, și nu se gândesc nici a-l ataca, nici a-1 cuceri. Este adevărat însă că nu poți vedea pe stradele Bernei, alt Genevei sau ale Friburgului generali numai fir și pinteni, alergând cu slapă cu pene în cap, îngânând fraze belicoase din libretele lui Offenbach și uitându-se în oglindă, ca să vază cap de căpitan viteaz. Acolo chiar impiegații lui Pantelimonescu sunt mai modești, au o ținută mai cuviincioasă și austeră, inspiră mai puțină mirare, dar mai mult respect.

VIII

Sunt autori care au susținut că starea de civilizațiune a unui popor se poate măsura prin câtimea de sulful (pucioasă) ce întrebuinţează. Este adevărat că nu este fabricațiune în care acidul sulfuric (vitriolul) să nu intre ca ingredient

sau ca reactif; dar descoperirile în ştiinţe, în arte şi în meşteşuguri merg aşa de repede, încât agenţii himici şi mecanici se schimbă şi se pot schimba dintr-o zi până-ntr-alta; fierul şi cărbunele care pot da astăzi o idee, putem zice exactă, despre producţiunea unei ţări mâne n-ar mai putea servi ca termen de comparaţiune, când s-ar găsi mijlocul de a se întrebuinţa altă putere motrice decât aburul. Cea însă ce a fost şi va fi totdauna un mijloc sigur de a măsura într-un mod necontestat starea morală şi intelectuală a unei naţiune a fost şi va fi instrucţiunea publică şi literatura. Cu cât tezaurul adevărurilor morale, politice şi ştiinţifice va fi mai bogat, cu cât cunoştinţele în arte şi meşteşuguri vor fi mai întinse, cu cât vor fi mai mulţi la număr acei care pot să le înţeleagă şi să le aplice, şi cu cât simţul binelui şi al frumosului va fi mai dezvoltat, cu atât acel popor va fi mai înaintat în civilizaţiune.

Cheltuielile cele mari ce am făcut cu armata şi luxul în biurocraţie nu numai că nu ne-au permis să dăm instrucţiunei publice ceea ce i se cuvenea, dar ne-a făcut să nu-i lăsăm nici ceea ce era al ei bună şi dreaptă proprietate. I-am luat cea mai mare parte din veniturile moşiilor şi pădurilor consacrate de moşi-strămoşii noştri şi le-am dat jandarmilor, vameşilor şi linguşitorilor.

Din 22 de milioane franci (socotind pe lângă cele 20.224.819 fr. arenzile anuale şi venitul acelor vândute în sumă de 70 de milioane de lei vechi), numai 8.182.942 franci se întrebuinţează oarecum la destinaţiunea donatorilor, la şcoală şi la biserică; iar celelalte 14 milioane servă a plăti anuităţile barbelor de lână, căciulilor de păr de urs lipit, a îmbogăţi pe cei care ne-au tratat de înşălători şi necinstiţi înaintea Europei după ce ne-au luat banii din ladă, a plăti artişti electorali ş-a încuraja spionii şi panegiristii dinântru şi dinafară.

Cheltuielile ce facem cu armata nu reprezintă puterea noastră de apărare, sumele însă ce întrebuinţăm pe tot anul pentru cler şi pentru instrucţiunea publică, comparate cu ale celorlalte naţiuni, ne esplică foarte bine inferioritatea în care ne aflăm în privinţa morală şi intelectuală. Suma care figurează în bugetul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunei Publice este la noi de 8.182.942 fr. şi se împarte în modul următor:

3.818.592 franci pentru clerul înalt şi administraţiune

4.364.349 „ pentru instrucţiunea publică.

Această sumă din urmă este distribuită astfel:
444.158 fr[anci] pentru universități
376.049 „ „ învățătura special
762.506 „ „ gimnazii
207.180 „ „ școalele secondare de fete
430.256 „ „ seminarii
1.328.200 „ „ învățământul primar urban
816.000 „ „ învățământul primar rural.

Pentru învățământul populațiunei rurale, care este de aproape patru ori mai numeroasă decât toate celelalte clase împreună, se dă numai 816.900 fr., la care, de vom adăoga și contribuțiunea scholastică a comunelor rurale 1.500.000 fr., ajungem la cifra de 2.316.000 fr. pe an pentru învățământul primar a 700.000 de familii de plugari, sau câte 3 fr. 32 de familie, sau 66 de bani de om. De vom adăoga și cei 1.328.200 fr. acordați școalelor primare urbane, suma totală întrebuințată pentru învățătura primară urbană și rurală a patru milioane și jumătate de români este 3.644.200 franci.

Să comparăm acum această sumă cu acea destinată aceluiași obiect într-alte țări:

În Statele Unite ale Americei serviciul învățăturei publice este de 105 milioane franci pe an, la care sumă se adaogă și venitul de 20 de milioane de hectare; peste tot, 225 de milioane de franci, sumă de 65 de ori cât a noastră, și țiind seama de numărul populațiunei, care este de 38 milioane sau de opt ori cât a noastră, vedem că acolo se dă de nouă ori cât la noi: 6 franci de suflet, iar numărul copiilor care urmează acele școli fiind de 4.500.000 suflete, vine câte 50 de franci de copil.

În Prusia, unde organizațiunea instrucțiunei poporului datează încă din secolul XVI, din timpul margravului Albert de Brandenburg, statistica din 1867, pe când populațiunea regatului afară de anexe era de 19.675.990 de suflete, sumele destinate învățăturei primare era de 30 de milioane de franci pentru plata a:

30.805 institutori primari
2.815 institutrice la 25.056 școli primare
2.537 învățători auxiliari

1.200 învățători la 510 șc. prim[are] super[ioare]
1.500 învățătoare și 68 șc. nor[male]

Din 30 de milioane de franci care se cheltuiesc acolo cu învățământul primar, statul dă numai suma de:

1.393.612 fr. pentru școalele primare

2.723.159 din care

1.329.547 fr. pentru școalele norm[ale] de înv[ățământ]

iar ceilalți 27.276.841 de franci provin din contribuțiunile copiilor care urmează acele școli, plătind ceea ce se numește *Schulegeld* (banu de școală) 5 până la 7 centime pe săptămână.

Deosebit de cele 25.634 de școli primare de mai sus, Prusia mai are:
906 școli primare private cu 1.700 învățători
600 pensionate pentru băieți și fete
445 școli de dumineca
și 457 săli de azil.

Numărul copiilor care urmează aceste deosebite școli este de 3.070.299, și anume:

32.772 la 457 de școli de azil
29.123 la 445 școli de duminecă
8.421 la 205 pensionate de băieți

27.593 la 396 pensionate de fete
1.427.191 băieți la 25 056 școli primare
1.398.131 fete
43.731 băieți la 906 școli primare private
47.321 fete
43.731 băieți la 271 școli primare superioare
47.321 fete la 239 școli normale superioare
3610 elevi la 68 de școli normale pentru învățători

Costul unui copil este de 10 franci pe an pentru învățătura primară, iar contribuțiunea pentru întreținerea școlilor primare, repărțită pe cap de locuitor, unul peste altul, este abia 1,50 franci.

Pretutindeni în Germania plata învățătorilor este foarte modestă, profesiunea de institutor primar este departe de a fi lucrativă. În Prusia, un institutor primar priimește:

în Berlin 413 talere pe an sau 1 549 franci
în orașe 218 „ „ „ „ 1 054 „
în țară 181 „ „ „ „ 679 „

Cu toate acestea, foarte rar se întâmplă ca un institutor să părăsească profesiunea sa pentru a îmbrățișa altă carieră. De ne vom raporta la cifrele oficiale, numărul copiilor care urmează școalele primare la noi este de:

55.985 în școalele primare rurale
82.145 din care
126.160 în școalele primare urbane.

Dacă aceste cifre pe care le auzim sunând de zecimi de ani la toate solemnitățile scolastice printre cuvintele: „Prea-înălțate doamne, 70, 80, 90 de mii de tineri urmează școlile noastre primare și binecuvântează strălucitul, grațiosul sau gloriosul nume al măriii-tale...”, dacă, zic, aceste cifre ar fi

adevărate, noi am putea da glorie cerului; am avea cel puțin 150.000 de plugari români care ar ști a seri, a ceti și a socoti, care ar avea cunoștințe de religia creștinească, de geografia și de istoria țării, care ar putea lua cunoștință în timp util de citațiunile și de hotărârile judecătorului de pace; dar, din nenorocire, toți știm că rar comună rurală în care să se găsească mai mult de doi sau trei locuitori care știu să-și iscălească numele.

Cifra pecuniară afectată la noi învățăturei primare este în adevăr foarte mică și solicitudinea guvernului, din nenorocire, a fost și mai mică. În tabela următoare, în care am însemnat cheltuielile învățăturei primare în deosebite state ale Europei, contribuțiunea de mijloc de locuitor pentru întreținerea acestor școale, costul anual al unui copil în școalele primare și numărul copiilor care urmează în școale, calculat pe mia de locuitori, să poate vedea că nici într-o țară din Europa învățătura unui copil, în școalele primare, nu costă atât de mult ca la noi, unde această cheltuială se urcă termen de mijloc la 40,77 fr., adoptând cifra oficială a numărului copiilor; dar de vom lua cifra cea adevărată, acea în ființă, care nu poate fi nici pe jumătate, nici a treia parte a celei ce figurează în cuvântările ministrului, un copil costă peste 100 fr. pe an. În Prusia acest cost nu este mai mare de 9,33 fr., și știm că acolo copiii învață. După statistica noastră oficială, numărul copiilor care urmează școlile primare este de 17 la mia de locuitori, dar în realitate nu trece de 7 sau 8. Dovada este că numărul tinerilor care ies din școalele primare știind să scrie și să citească este atât de mic în comparațiune cu trebuințele și cu cererile serviicilor, încât toți părăsesc plugăria, și dacă vreunul rămâiu în sat, se face notar, logofăt, secretar de primărie, adică administrator al comunei, pozițiune în care găsește o existență lesne și bănoasă; abuzând de ignorența administraților, îi împilează, îi năpăstuiește și-i apasă fără temere de răspundere, nici de pedeapsă; destul să fie bun instrument în timp de alegeri și stăruitor până la cruzime la împlinirea dărilor; iar marea majoritate aleargă în orașe, cad pe numeroasele slujbe plătite de contribuabili în stal și în județe și măresc numărul postulanților.

Numele Statelor	Cheltuiți pentru învățământul primard.	Contribuția de mijloc de locuitor.	Costul unui copilă în școla primară.	Numĕrul copiilor care urmézĕ în școlele primare.	Subvenționea de la Stat	Școlarĭ primarĭ la 1000 de locuitori.
	Mil. fr.	*franci*	*franci*	*Nu. copiilor*	*franci*	
Anglia . . .	47	1,60	18,80	2,536.000	8,750,000	80
Austria. . .	—	—	—	2,700,000	918,000	84
Bavaria . .	8	1,79	13,33	600,351	950,000	130
Belgia . . .	8	1,60	14,81	545,000	2,464,000	109
Francia. . .	61,5	1,62	14,30	4,336,000	10,840,000	114
Holanda . .	9	2,40	20,78	432,000	1,047,000	122
Italia . . .	14	0,66	14	1,257,000	784,000	60
Nordwegia .	2	6,18	14,50	—	—	120
Prusia . . .	28	1,46	9,33	2,997,000	750,000	155
România . .	3,5	0,80	40,77	82,145	2,134,000	17
Rusia . . .	—	—	—	794,000	12,000,000	12
Saxonia . .	—	—	—	410,000	300,000	184
Spania . . .	15,5	0,97	14,09	1,102,000	1,100,000	70
Switzera . .	6	2,40	20	300,000	3,000,000	—
Wurtemberg.	3,5	2,03	15,36	231,000	233,000	132

Nu pot termina aceste puține considerațiuni asupra învățăturei primare fără de a zice două cuvinte despre școalele primare numite *half-time* (jumătate timp), foarte răspândite în Statele Unite și pe care se grăbesc englezii și germanii a le introduce la ei. Șefii de ateliere sau societăți industriale, croitorii, fierarii sau tâmplarii, de exemplu, înființează pe lângă atelierul în care lucrează și un internat de copii cu o școală primară, obligându-se a-i învăța, o dată cu meseria, și carte; copiii sau ucenicii ce priimesc în stabilimentul lor lucrează la meșteșugul pe care voiesc să-l învețe și la interval din două în două ore trec câteva minute, o jumătate de oră cel mult, în școala primară adecuată la stabiliment. Alternarea aceasta a lucrului cu învățătura a luat numele de *half-time*, și este dovedită foarte folositoare corpului și spiritului. Copiii găsesc în învățătura din școală un repaus pentru corp, și în lucrarea atelierului, un repaus pentru spirit; este constatat că această trecere frecuentă de la ocupațiune fizică la o ocupațiune intelectuală și viceversa profită copiilor, atât în privința învățăturei meseriei, cât și a învățăturei din școală, mai mult decât dacă ar petrece tot timpul într-un atelier fără școală sau într-o școală fără atelier. Metoda aceasta începe a se introduce pretutindeni, se dau prime și încurajări acelor care înființează internate cu școli primare în ateliere.

Trăim într-un secol în care lucrătorul nu mai poate fi un automat, făcând toată viața lui numai o minimă lucrare a gămăliilor de ac, nu mai poate fi un

rutiniar, perpetuând din generațiune în generațiune forma și calitatea obiectului ce produce; astăzi uvrierul se cere să fie o mașină inteligentă, i se cere aptitudinea și capacitatea de a studia, de a perfecționa și de a născoci; i se cere o mai mică întrebuințare a puterilor muschiulare, dar o mai mare aplicare a mijloacelor sale intelectuale, i se cere a ști să conducă cu inteligență și dibăcie lucrarea mașinelor de abur și a instrumentelor complicate și delicate întrebuințate în industrie. Astăzi, uvrierii orașelor celor mari știu să facă și să citească un desemn și un plan, știu să dea un project complect privitor la meseria lor, au cunoștințe de geometrie, de fizică, de chimie și de mecanică. Dumineca și seara, când ies de la lucru, îi întâlnești prin sălile muzeelor, espozițiunilor și la geamurile magaziilor, cu ochii și cu gândul pironit la un obiect, admirându-l cu craionul în mână și luând pe calpenul său însemnări de formă, desemn și substanță, ca să-l imiteze și să-l perfecționeze.

Lipsa de școli face ca la noi lucrătorii dulgheri, zidari, cavafi, croitori să fie astăzi ceea ce erau acum o sută de ani, dulgherul leagă și astăzi căprioreala cu piroane, zidaru nu are nicio cunoștință despre proprietățile deosebitelor feluri de var, tabacarul nu are nici cea mai mică idee de perfecționările ce a luat industria argăsitului pieilor; cu toate acestea, sunt oameni care par a crede că numai cu o lege sau un decret de protecționism sau de prohibițiune am putea vedea înflorind industria românească. Avem cizmari, tâmplari, fierari, tapițeri care rezistă concurenței streine, care câștigă destul și care s-au îmbogățit chiar; dar, trebuie să o spunem, sunt mai toți francezi sau germani, care au dobândit în școalele din țara lor cunoștințele necesarii meseriei ce esersează și care au lucrat în ateliere sub direcțiunea de meșteri dibaci. Uvrierul european nu mai este ce era, o putere musculară, el este astăzi ceea ce a voit Dumnezeu să-l facă, o putere inteligentă, trece de la starea de artisan starea de artist. Ce facem noi, ce a făcut guvernul pentru uvrierul român alt decât a-l lua la mustră dumineca și sărbătoarea și a-i cere impozite în cursul săptămânei?

Numărul tinerilor care urmează deosebitele noastre școli este, după tabelele statistice, de 88 până la 99 de mii; în acele tabele el crește pe tot anul cu 5 sau 6 mii. Se împart în modul următor:

}

}

51.727 băieți în 1.875 șc. primare rurale 1.831 institutori
4.258 fete cu 1.919 învățători 78 institutrice

}

18.682 băieți în 232 de școli primare urbane
7.478 fete

224 băieți în 3 școli reale
979 elevi în 15 gimnazii
1.487 „ „ 6 licee
1.563 „ „ 8 seminare
125 „ „ școala de medicină și farmacie
24 „ „ școala macedono-română
450 eleve în 5 școli secondate de fete
187 elevi în 2 școli de comerț
197 „ „ 2 școli normale
571 „ „ 2 universități
57 „ „ 2 școli de bele-arte
243 „ „ 2 școli de muzică.

88.252

După cele ce am văzut în deosebitele tabele ce am dat în privința numărului tinerilor care urmează școlile primare, este o foarte mare deosebire dintr-o țară la alta ale Europei civilizate; în privința însă a numărului elevilor din școalele secondare și superioare, de vom mărgini mai ales comparațiunea la Anglia, Franța și Germania, diferințele sunt mult mai mici. În Germania putem zice că știința este mai răspândită, și în Franța este mai concentrată; în Germania găsești mai mulți oameni cu cunoștințe, în

Franța găsești mai mulți învățați (*savants*). Ilustrul și regretatul himic Liebig, esprimând anul trecut mâhnirea ce resimțea sufletul său din rumperea relațiunilor dintre învățații Franței cu acei ai Germaniei, zicea: „Francezii sunt dascălii noștri". În adevăr, la care națiune s-a văzut într-un singur secol un *Lavoisier* și un *Laplace* care au creat știința himică, scoțându-o în câțiva ani din fesele alchimiei; un Monge, care a dat geometriei o ramură nouă — geometria descriptivă; un *Arago*, un *Fresnel*, un *Dulong*, un *Gay-Lussac*, care au ilustrat științele fizice și astronomia; un *Bichat*, un *Cuvier*, un *Elie de Beaumont*, un *Dupuytren*, un *Magendie*, un *Claude Bernard*, care au împins atât de departe investigațiunile și descoperirile în istoria naturală, în anatomie și în fiziologie, aruncând lumina acolo unde până la finitul secolului trecut era numai întuneric.

De când științele s-au îmbogățit cu atâtea descoperiri, învățământul a luat și el mari prefaceri. Până acum câțiva ani, ceea ce se numea învățământul secondar nu avea înțelesul care-1 are astăzi: copiii ieșiți din școalele primare, dacă voiau să urmeze înainte, nu găseau alte școli decât învățământul umanioarelor, care în adevăr convenea foarte bine tinerilor acelora care prin naștere, educațiune și avere puteau consacra viața lor studiilor filologice, teologiei, dreptului, diplomației sau medicinei; dar ce servea studiul limbelor moarte, istoria grecilor și a romanilor, filozofia lui Platon și a lui Aristot copiilor de burghezi care puneau un timp prețios la studiul lui Xenofon și lui Orațiu, studii care nu aveau nicio aplicare, niciun raport cu meseria la care erau destinați prin condițiunea socială în care se aflau?!

Școalele primare sunt poarta prin care trebuie să treacă orice om care nu voiește să fie numai o putere muschiulară, dar de acolo tinerii se pot despărți pe două căi deosebite. Astăzi învățământul secondar se împarte în două ramuri, unii urmează studiile clasice, mijloacele lor le permite a se consacra literelor și filozofiei, a urma dreptul sau teologia; ceilalți, copiii burghezilor, urmează școalele practice, științele aplicate la arte și meșteșuguri; aceste școli în Franța poartă numele de școli secondare speciale, în Germania se numesc Real-Schulen; ele sunt precedate de niște școli intermediare, numite școli primare superioare, ceea ce germanii numesc Burger-Schulen.

Școalele secondare sunt înființate cu un scop de utilitate: din ele ies tineri care, după ce au urmat colegiile, gimnaziele și liceele, intră în facultățile care formează universitatea, facultatea de teologie, de litere, de științe, de iură și de medicină; din ele ies tineri care, după ce au urmat școalele reale și școalele speciale, merg în școalele de deosebite ramuri de inginerie, în școalele de arte și manufacturi, de bele-arte etc. Oamenii care au inventat și au perfecționat mașinele, au înființat atelierurile care produc obiectele care fac admirațiunea noastră în magaziile cele mari și la espozițiuni, oamenii care au dirijat construcțiunile ingenioase și lucrările gigantice care fac gloria secolului nostru au ieșit și ies dintr-acele școli.

Noi, deși avem trei școli cu numele de școli reale, în care ni se spune că urmează 224 de tineri, și două școli de comerț cu 187 de elevi, dar, fără de a merge mai departe, găsește dacă poți un mașinist la o bătătoare de grâu sau un contabil într-o casă de comerț care să fi ieșit dintr-acele școli; monopolul acestor impieguri este și astăzi al nemților, al grecilor și al ovreilor.

Numărul tinerilor care urmează cele 15 gimnazii și 6 licee este de 2.466, adică un elev de școale secondau la două mii de locuitori; acest raport este în Europa de 25 la mia de suflete, ceea ce însemnează că învățătura secondară este de 50 de ori mai răspândită în Germania, în Franța, în Anglia și în Italia decât la noi. În privința cheltuielilor, acest grad de învățământ costă în Franța 64 milioane franci, din care 2.763.487 franci plătiți de stat; 3.171.391, de județe și 58.567.808, de familiele studenților; la noi, acest învățământ costă pe stat 762.506 sau 350 fr. de elev, în vreme ce în Franța un elev din școalele secondare costă pe stat numai 19 franci, și de vom conta și partea plătită de județe, costul unui elev se suie la 220 de franci.

Trecând acum la gradul al treilea, la învățământul superior, știința în antichitate a fost atributul esclusiv al clerului; chiar în timpii de întuneric care au copleșit Franța în urma invaziunilor barbarilor științele, filozofia și literatura mai trăiau numai în monăstiri; clerul era sarea poporului, și în timpii din urmă în Europa învățământul superior era monopolul clerului, un Galileu era obligat să supuie legile mișcării corpurilor cerești noțiunilor cuprinse în *Vechiul Testament*. Acum lucrurile s-au schimbat; un reverent doctor Buckland, un stâlp al bisericii anglicane, căută a interpreta *Scriptura*

ca s-o puie în armonie și în concordanță cu descoperirile geologice și geogenice; filosofia și științele s-au afrancat de teologie, învățământul superior nu mai este al popilor; astăzi lumina derează din universități și din academii. Cât despre sistemul învățământului, sunt încă multe dezbateri și divergințe de opiniuni. Englezii și Americanii lasă învățământului secundar și superior independența cea mai absolută. Statul nu se ocupă nici se preocupă de această chestiune, nici îi prescrie vreun program. La ei universitățile au fost și sunt fondate de particulari prin donațiuni; își au statutele și administrațiunea lor proprie; totul s-a făcut și se face după voința fondatorilor și administratorilor instituiți de fondatorii sau de proprietarii acelor stabilimente; singura participare a statului este că a admis ca universitățile să fie și ele reprezentate în parlament. Venitul lor anual se suie la 25 de milioane de franci.

În Franța, gradul superior al învățământului a trecut din mânele clerului catolic în dependința unui corp laic cu numele de universitate, căruia i s-a dat monopolul acestui învățământ și puterea de a acorda, de a refuza și d-a regulamenta înființarea oricărei școale ș-a orcărui învățător.

Germanii au și ei o organizațiune administrativă superioară pentru instrucțiunea publică, au păstrat însă libertatea acțiunei intelectuale; la ei, învățământul elementar este lăsat în absoluta dispozițiune a comunelor, iar învățământul secondar și superior este dat corpurilor învățătorilor; sunt câte doi și trei profesori pentru o catedră; în universități, elevul poate să aleagă liber profesorul care îi convine, astfel, profesorul are cel mai mare interes a face lecțiile sale bine, a se distinge ș-a place studenților, căci nu se poate impune auditorilor decât prin știință, capacitate și prin îngrijirea ce are de elevi; nicăiri nu se găsește o pepinieră de profesori ca aceea ce posedă Germania cu instituțiunea de *privat docentem*. Orce doctor, împlinind oarecare mici formalități, are dreptul a fi un *privat docent*.

Tendința generală în Europa este către libertatea învățământului în toate gradele. Nu este nici bine, nici drept ca un om de geniu, un novator să nu poată proclama liber descoperirile și doctrinele sale fără permisiunea vreunei poliții; o autoritate, fie ea teologică, fie politică, nu poate să nu abuzeze.

La noi, învățătura înaltă numără 571 de tineri în două universități; părinții și tinerii judecă foarte aspru învățământul ce se dă în facultățile noastre; toți acei care au mijloace se duc de urmează universitățile Germaniei și Franței. Până acum facultatea de jură singură a dat câțiva elevi de merit.

Multe ar fi de zis asupra învățământului la noi! Dar cadrul acestei scrieri nu comportă o mai lungă critică și termin semnalând din nou injustiția și prejudițiul făcut națiunei, luându-se școalelor și bisericilor obolul dat de pioșii noștri bătrâni, ca să plătească cu dânsul oamenii poliției și impiegații de prisos ai administrațiunei; această avere trebuie să se restituie școalelor, precum s-a restituit a spitalurilor. Cultura spiritului nu este mai puțin prețioasă decât sănătatea corpului.

IX

Trebuie să mă opresc aci, amici cititori, nu doar că-mi închipuiesc că am studiat până-n fund subiectul care figurează pe titlul acestui capitol, dar pentru că mă tem să nu abuzez peste măsură de patiența voastră.

Intențiunea mea, când am apucat condeiul, a fost să vă împrospătez memoria asupra unor convorbiri politico-economice la care ați asistat adesea, sunt sigur, prin adunări și grădini, și să dau un oarecare relief absurdităților ce ajunge a zice acela care uită acasă multă-puțină rațiune ce are; interesul personal și mai ales interesul momentului îl încalică, îi dă dezghinuri și-l duce unde cu gândul n-a gândit.

Am pornit voios prin grădini și prin holde și tot cu oameni importenți; dar din considerațiune în considerațiune m-am pomenit în mijlocul unui horizont atât de posomorât, încât, în loc de conversațiuni naive și vesele, v-am pus dinainte un munte de cifre pline de cugetări triste.

Vedeți bine că alta am cugetat și alta a ieșit la vopsea; atât este de adevărat că nu este iertat omului a glumi cu nenorocirile publice. Cer dar iertare dacă, în loc de a vă face să petreceți o oră plăcută, am venit de v-am turburat liniștea și nepăsarea în care trăim cu toții. În loc de a da curs primei

idei ce mi-a venit dinaintea căminului, într-un moment manuscriptul meu ar fi ieșit pe coș ca tot ce iese din focul cugetărilor omenești, am avut slăbiciunea de l-am lăsat să alunece sub teascurile tipografului. Acum îmi rămâne numai consolațiunea că mai curând sau mai târziu vă puteți face deputați, senatori sau miniștri, ș-atunci cifrele pe care le-am găsit una câte una în paiele cancelariilor vă vor servi poate la votările de noi impozite, de creări de posturi, de recompense și de concesiuni.

România este o țară mică în adevăr, dar împrejurările și vicisitudinile prin care a trecut a făcut să răsară în mijlocul ei, și deodată, cele mai mari chestiuni naționale politice, morale și umanitare. Cea mai mică mișcare din loc aduce grămadă dinaintea observatorului atâtea ticăloșii și atâtea nedreptăți, atâtea sfâșieri, convulsiuni și discordii, care nu pot să nu turbure sufletul și să nu rădice în spirit o mulțime de probleme de cea mai mare gravitate. Espuind relele și semnalând consecințele, m-am crezut în drept a cere orcărui bun român câteva momente de atențiune.

Oare nu este de cel mai mare interes politic și moral a studia amestecul cel mai straordinar ce se poate vedea de independință și de servilitate ce esistă în societatea română, de libertăți proclamate, dar părăsite și de tiranii abolite și cu toate acestea domnind în toată splendoarea și vigoarea lor? Nu este un fenomen de cel mai mare interes a studia cum, într-o societate înzestrată cu o constituțiune din cele mai liberale, îngrădită de toate garanțiile, să vedem abuzul, nedreptatea, violența și apăsarea dând piept voinicește cu dreptatea și cu legea și îngenunchindu-le la pământ? Ignorența poporului, prejudețele și puterea căzută în mânele oamenilor trecutului ne explică ele îndestul starea lucrurilor? Nu este oare timpul să ne întrebăm ce viitor își pregătește națiunea română? Economistul, moralistul, omul de stat, profesorul, preotul pregătesc ei generațiunile cele noi la viața la care Europa a conviat România? Ce fac ei pentru a inspira poporului iubirea legalității și a dreptății, pentru a-i inspira ură și dezgust în contra hatârului, abuzului și ciocoismului? Fac ei pentru întărirea religiei, a familiei, pentru respectarea proprietății și siguranța individului ceea ce a făcut Șincai, Petru Maior, Lazăr, Vladimirescu, Câmpinenii, Bălcescu și boierii cei vechi pentru deșteptarea simțului național? Unde este propagarea prin grai, prin scris și prin faptă?

Unde este sancțiunea morală, când vedem pe cei care practică imoralitatea și calcă legile în picioare, temuți, stimați și onorați pretutindeni?!

Dacă într-aceste câteva pagine am izbutit a vă face să urâți măcar un moment nedreptatea, dacă am izbutit să vă fac să cugetați măcar un minut la greutățile contribuabilului, la starea lui nenorocită și la ușurința cu care se aruncă banul muncit în cheltuieli zadarnice și vătămătoare; dacă am rădicat în sufletul vostru dorința de a aduce un remediu acestor rele, sunt cu prisos satisfăcut. Vie cei vrednici a străbate această cale, a o lumina și a ne arăta limanul.

Împrumuturile statului

1865

Apa se retrăsese, noroiul se prefăcuse în praf, era ora de amiazi; lăsasem muncitorii să se odihnească, când auzii o trăsură intrând în curte; întorc capul, și văd o droșcă frumoasă trasă de patru cai negri bine hrăniți, duși de un surugiu cu poturi și tuzluci și cu panglici tricolore la pălărie. Înaintea trăsurei alergau doi dorobanți călări, cu carabinele în sus la oblânc, un alt dorobanț trepăda din toată puterea calului la scara dreaptă și un al patrulea, pe capră, ținea pușca în sus. Ajunși la ușa casei, un tânăr se dezlipi alene de pernile trăsurii, se coborî și după ce se întinse căscând dete câteva ordine dorobanților ce-l întovărășea. Pe unul îl trimise să-i aducă pe primar, pe altul după perceptor, pe cel mai ager îl însărcină să meargă din casă în casă, să vază dacă la toate țărăncile au înviat sămânța. Era un subprefect sub a cărui bună și demnă pază patruzeci de comune au fericirea a trăi!

D-abia schimbasem salutările de rigoare, și vizitatorul începu a-mi vorbi de devotamentul său către guvern, de exactitudinea cu care aduce la îndeplinire ordinele onor minister; de odihna și de interesele ce sacrifică pentru binele țărei, de greutatea serviciului, de recrutație, de înec, de Radu Anghel, de prinderea lui Mihai Bonea, de moartea lui Codițioiu și de trebuința absolută și urgentă de a se spori numărul impiegaților sub-prefecturilor cu cel puțin zece scriitori, ajutoare, șefi de masă și șefi de serviciu, ca să aibă și aceste autorități o cancelarie respectabilă. După acestea îmi cită vreo două sute de numiri, permutări și înaintări în administrațiune și în magistratură, adăogând ca un *post-scriptum*, oftând:

— Eu însă am rămas și de astă dată tot subprefect! Zice cineva nedreptate, dar mai nedreptate decât la mine s-a mai văzut vreodată pe lume?! De doisprezece ani servesc statului, toți nătărăii mi-au trecut înainte.

Vărul meu O..., cu care sunt de o seamă și cu care am fost în școală, dac-a avut noroc, vezi unde a ajuns, iar eu am rămas de râs, tot subprefect. Noroc și iar noroc! E bine să aibă cineva noroc.

— Dar cum! Poziţiunea oamenilor în serviciul statului să fie ea oare la discreţiunea norocului, a întâmplărilor oarbe?! Nu crezi că foncţionarii înalţi, că miniștrii, deputaţii, senatorii și toţi reprezentanţii și foncţionarii trebuie să fie oameni eminenţi prin talentele și știința lor, oameni încercaţi în trebile statului și cunoscuţi în lumea politică?

— Apoi să-ţi spui, dacă este vorba de știință, cine poate să știe mai multe decât mine? În 12 ani de serviciu, din care patru ca subprefect, voi fi învățat și eu ceva! Am fost subprefect în patru plăși, și un om care cunoaște patru plăși ca acelea la care am fost eu se poate lăuda că cunoaște toată țara de la Dunăre până la Carpaţi. La schelă am fost, la câmp am fost, la podgorie am fost, la plai am fost; le știu toate — și bune, și rele. De cunoscut, sunt foarte cunoscut și în țară, și afară din țară. Am avut a face cu toţi generalii ruși de la mic până la mare; pe Paskievitz l-am dus până-n bătaia tunului Silistrii; la Calafat, cât p-aci să puie Skender-pașa mâna pe mine cu proviantul a zece mii de muscali cu tot. Când a venit turcii, am fost cel dântâi trimis pe marginea Dunării pentru zaherele; am fost nelipsit de lângă Ahmet-pașa; Omer-pașa îmi făgăduise să-mi trimită și cavalerie; pe generalul Coronini m-am dus tocmai la graniță de l-am adus în țară; pe principele Albert de Prusia l-am plimbat pe munţi d-a împușcat capre și urși. Cine poate să fie mai cunoscut decât mine!

— Toate aceste merite îţi constituie poate drepturi netăgăduite la recunoștința cetăţenilor dumitale și mai ales la o pensie bogată, poate și la o recompensă națională de cel puţin 5.000 de lei pe lună. Dumneata aspiri la posturile cele mai eminente ale ţării, eu admir și aprob ambiţiunea la un tânăr. Dorești să fii ministru, aspiraţiune frumoasă și demnă; îţi urez această fericire, căci știu că nu te gândești la binele ce ai putea face dintr-acestă înaltă poziţiune amicilor și rudelor dumitale, nici la leafa de 8.000 de lei pe lună, ci te gândești, sunt sigur, la serviciile ce ai putea aduce patriei dumitale, la binele ce ţi-ai putea face și la numele ce ţi-ai câștiga în istorie.

— Negreșit că pentru cinste mai mult, și numai pentru cinste, îmi zise el îngâmfându-se și aprinzând o țigaretă.

— Fără îndoială, te-ai gândit și ai meditat asupra tot ce este de făcut în țară și despre tot ce-i trebuie ca să ajungă a fi un stat mare și puternic; te-ai gândit la lucrurile cu care ai să începi...

— Dară, domnule, m-am gândit! Mai întâi de toate; autoritatea guvernului; trebuie să-l știe toți de frică, să nu îndrăznească nimeni să iasă din vorba și din porunca lui, să nu stea hârtiile cu lunile prin cancelarii, nelucrate, cum am găsit eu la unele subprefecturi; la toate petițiunile trebuie să se puie îndată priimirea și o rezoluțiune, ca să se facă lucrarea la timpul cuviințos.

— Știu și eu că o societate are trebuință de autoritate; nu poate exista decât prin domnirea puterei sau prin domnirea legilor, a legilor bazate pe rațiune și pe dreptate; când o societate este lipsită câtva timp măcar de asemenea legi, consecința naturală este că să găsește curând o voință individuală care pune mâna pe putere. Cred dar că datoria unui bun ministru este nu de a inspira frica, ci mai cu deosebire a căuta și a găsi legile cele adevărate, ca să supuie lor toate voințele individuale și astfel să oprească tendințele particulare care ar voi să supuie societatea la voința lor. Cred că datoria unui bun ministru este să caute și să găsească mijloacele prin care locuitorii să devie mai avuți; căci de vom merge de la simplu la compus: statul fiind compus de județe, județele de plăși, plășile de comune și acestea de familii, de vom lua cea după urmă unitate colectivă, comuna, vedem că cu cât familiile ce locuiesc o comună sunt mai bogate, cu atât comuna este mai în stare de a avea școli bune pentru dezvoltarea morală și intelectuală a tinerimei, pentru formarea gustului și îndreptarea moravurilor locuitorilor, instituțiuni de binefacere, strade curate, bine pavate și luminate, apă curată și abondentă și toate instituțiunile și lucrările care constituie civilizațiunea și buna stare a societăților moderne. Cu cât comunele care compun o plasă vor fi mai înstărite, cu atât acea plasă sau ocol va avea mai multe mijloace pentru înființarea de lucrări pentru care se cere cooperațiunea mai multor comune, pentru școli de un ordin mai înalt, spitaluri, drumuri vicinale, serviciu poștal etc. Mai multe plăși bogate formând un județ, acel județ va fi mai în stare de

a păși pe calea civilizațiunei decât un județ compus de plăși în care se găsesc comune sărace; va avea oameni luminați și în stare de a chibzui, a cerceta și a înființa instituțiuni de credit potrivite trebuințelor colective; cu cât județele sunt mai în bună stare, cu atât statul este mai tare, mai puternic. Nu crezi, domnule, că de am cerceta aceea ce se cuvine la o casă, la o familie, am putea ajunge să știm până la un punct aceea ce ar fi de folos să facem pentru prosperitatea statului?

— Negreșit, și eu sunt de această părere.

— Un stăpân de casă, un tată de familie, un intendent sau un epitrop nu are el ca cea dintâi datorie, ca, îndată ce ia direcțiunea casei, să caute mijloacele de a spori veniturile și de a micșora sau chiar de a suprima cheltuielile cele de prisos și netrebuincioase? Tot așa îmi pare că ar trebui să facă și un guvern pentru ceea ce privește pe stat. Un om care are pretențiunea de a fi la cârmă, de a guverna, trebuie mai întâi să cunoască toate veniturile și toate izvoarele de bogăție, atât pe acele care există, cât și pe acele care s-ar putea înființa; să cunoască toate cheltuielile și să știe care dintr-însele sunt trebuincioase și care nefolositoare și de prisos, ca veniturile să le sporească și cheltuielile să le reducă. Dumneata, care ai nobila pretențiune de a cârmui țara, ia spune-mi, te rog, care sunt veniturile ce crezi că se pot spori, care sunt acelea care împiedică dezvoltarea producțiunei și care, prin urmare, opresc îmbogățirea, și, în fine, spune-mi care sunt cheltuielile acelea care crezi că s-ar putea reduce sau suprima fără de a jigni serviciul, adică garanția ce este dator guvernul respectului persoanei si proprietății cetățenilor.

— Le știam, zău, ca pe *Tatăl nostru*; dar de când s-au orânduit casieri pe la toate plășile, nu le mai știu bine, că s-au mai schimbat, adică s-au adăugat și unele, și altele după trebuință. Dar ce folos să le știm, domnule?! Suntem încă departe de ceea ce trebuie să fim în privința impozitelor; impozitele se pot adăuga încă mult. Românii plătesc puțin, foarte puțin; d-1 ministru, când îi ziceam eu că oamenii cam tânjesc despre dări, îmi spunea că putem pune încă de patru ori atâtea impozite câte averi avem astăzi; că în Franța vine câte 700 lei de familie, una peste alta, în vreme ce la noi ne ajunge câte 150 de lei, d-abia a cincea parte din cât plătește francezul. Vezi cât mai avem ca să ajungem la perfecțiunea națiunilor civilizate!

— Nu sunt la îndoială că atâta plătesc francezii, și că englezii și americanii plătesc și mai mult, dar nu gândești dumneata că este mai lesne uneori a lua 1.000 de galbeni de la unii oameni decât 1.000 de parale de la alții? Și aceasta numai și numai fiindcă unii au și, prin urmare, pot da cu înlesnire mia de galbeni, și ceilalți nu au și nu pot da mia de parale; de aceea îmi pare că ministrul care ar voi să mărească mijloacele statului ar trebui să îngrijească a mări mai întâi venitul fiecăruia român.

— Dar cum vrei dumneata, domnule, să aduci pe fiecare la minister, să-l întrebi cum îi merg trebile, ce capital și ce venit are, cât cheltuiește și să-i dai un plan de cultură și un buget de venituri și cheltuieli cu ordine către subprefecți și prefecți d-a îngriji și de a supraveghea stricta executare a prescripțiunilor ministrului?

— Aceasta ar fi într-adevăr peste putință, și noroc că nu se poate, căci cunosc miniștri care ar încerca s-o facă; dar oare crezi că un ministru care ar vedea piedicile ce întâmpină unele industrii, obstacolile care împuținează producțiunea, un ministru care ar vedea încuragiările de care ar avea trebuință unele industrii, ca să nască sau ca să se dezvolte, un ministru care ar căuta și ar găsi leacul cu care să poată tămădui suferințele și stagnațiunea comerțului, nu crezi că ar putea face mult bine, și că acestea ar fi niște măsuri care ar spori venitul fiecăruia și, prin urmare, ar îmbogăți națiunea și statul? Apoi nu ți se pare că un ministru care, fără a ține seamă de cheltuielile de producție ale unui obiect, ale porumbului sau ale tutunului, de esemplu, fără a ține seamă de prețurile acelui product în țară și afară din țară, ar veni și le-ar lovi cu impozite pe pământ și pe brațe, cu impozite de esport și cu accize, dări din care unele ar scumpi ziua de muncă, altele ar sui chiria instrumentelor de producțiune, celelalte ar micșora prețul productului, și toate împreună, împuținând beneficiul producătorului, l-ar reduce atât de mult, încât nimeni n-ar mai găsi un folos a produce porumb sau tutun; nu ți să pare că acel ministru printr-o măsură greșită ar păgubi țara cu mai multe milioane venit?

— D-apoi astea le știu eu toate, știu unde îl doare pe fiecare; în român până n-ai da cu biciu, nu faci treabă, eu să ți-o spui dumitale. Dă-mi mie puterea în mână, și dacă într-un an nu ți-oi îndoi producțiunea țării, să nu-mi

zici pe nume; ordine strașnice pe la toate comunele să are de două și de trei ori pe cât ara mai înainte, iară a căuta al cui este pământul, ai cui sunt boii, al cui este plugul, a cui este sămânța, ale cui sunt brațele; o dată arătura făcută, pământul semănat, fii sigur că românul face ce face, și nu lasă bucatele pe câmp, cât de multe ar fi, ar secera toată noaptea și toată iarna de n-ar avea lumea unde să le puie, împărțeala s-ar face pe urmă lesne între oameni, după analogie.

— Să mă ierți, domnule, dar eu nu cred că sistemul acesta să fie prea nimerit; deși nu sunt decât un plugar dar bunul-simț, calculul și instinctul interesului îmi zice să nu fac decât arături care îmi pot aduce un oarecare câștig; și iată cum proced în socotelele mele: pui de o parte toate cheltuielile de producțiune, de transport, impozite, vamă, magazii, impiegați, dobânzi și stricăciuni, și de cealaltă parte pui productul ce pot dobândi și prețul cu care pot vinde; m-apuc a produce numai atunci când cifra din urmă covârșește îndestul suma celorlalte condeie; și cu cât această diferință, adică folosul, este mai mare, cu atât caut a produce mai mult; fac ce fac, și găsesc brațe, cărăuși, magazii, fără a chema în ajutorul meu dorobanți, nici portărei. Cu cât productul se vinde mai cu preț și cu cât producțiunea mă costă mai puțin, cu atât fac lucru mai mult, de două, de trei și de zece ori când îmi vine la socoteală. Dar când m-ar sili cineva să pui porumb sau tutun, când știu că o să ies în pagubă, fac ce fac, și scap de asemenea pacoste sau că-mi iau lumea în cap, ochi de fiară, cum fac germanii și anglo-saxonii, care împopulează America și Oceania, cum au făcut de multe ori românii în timpii domnilor fanarioți când treceau Dunărea dincolo și așteptau vremi mai bune, legi și regule cu care să poată trăi în țară.

— O, Doamne! dar gândești dumneata că un ministru are trebuință a se gândi la asemenea nimicuri și mărunțișuri?! Acestea sunt lucruri de șefi de serviciuri. Un ministru are alte lucruri în capul lui, are lucruri mari; are să caute cum să economisească ambițiile puterilor Statului, cum are să ție echilibrul, adică să se puie când într-o, cumpănă, când într-alta, să puie pe fiecare la locul lui, ca să nu fie parapone; să nu dea nas nimului, să facă să-l știe toți de frică; să nu aducă pe nimeni la deznădăjduire despre un post sau despre o judecată, să aibă spioni în toate părțile, ca să știe ce se zice și ce se

petrece, ce se face și ce se urzește în contra lui, ca să poată întâmpina lucrurile și să se ție la putere; acestea sunt cestiunile cele mari și anevoie cu care are a se lupta un ministru zi și noapte. Un om cuminte le poate potrivi toate; dar pentru bani este mai anevoie, că nu prea sunt, și pe tot anul vedeam rămășițe de împlinit din impozite și din venituri, oamenii nu prea au bani, cu toate că s-au găsit și la acestea leacu: mai cu creditele suplimentare și extraordinare, cu împrumuturile, cu datoria flotantă, mai cu casa de depozite, se economisește și cestiunea banilor. Iar cât de a să micșora cheltuielile, cum zici, nu mă unesc cu dumneata; să mă ierți, nu sunt de această părere; știința dumitale este cam veche, tombateră[36], cum am zice. Astăzi este cunoscut de toți învățații, de toți politicii că un stat este cu atât mai bogat cu cât este mai înecat în datorii. De nu s-ar fi inventat adevărul acesta, ar fi vai de noi, pentru că cheltuielile noastre sunt atâta de trebuincioase și neapărate, încât nu putem micșora mai pe niciuna; căci unele sunt sacre și celelalte trebuincioase; nu ai de unde scădea, dacă voim să fim o națiune tare înăuntru și respectată în afară. Cum o să micșorezi lefile amploaiaților? Scumpetea traiului și luxul care este acum n-a mai fost de când lumea; un biet amploaiat d-abia se ține de azi până mâne; rămâne să facem ceva economii de la lucrările publice, ceea ce s-a și făcut, fiindcă s-a dovedit că este mai de folos să se dea la companii ca să le facă fără bani, cu capitalurile lor, primind de la tezaurul nostru numai o anuitate. Ai auzit dumneata vorbindu-se de acest sistem ingenios, o descoperire financiară cu totul nouă. Eu mor de necaz când aud pe unii zicând că să se împuțineze numărul impiegaților și să se reducă tratamentele; o zic asta, domnule, numai de pizmă! Ministru care ar îndrăzni să facă o asemenea faptă ar fi un ministru fără inimă, fără cuget, un ministru criminal, nici iadul nu l-ar înghiți. Ce ne-ar mai rămânea nouă, ăstora care ne jărtfim din copilărie pentru serviciul statului?!

— Ai atins, domnule, două cestiuni mari, două răni ale celor mai multe state moderne. Lăsând deocamdată la o parte ceea ce privește sistemul biurocratic, care, deosebit de inconvenientul de a împovăra tezaurul fără măsură, are încă și un alt inconvenient mai mare, acela de a tinde la un guvern despotic, singura formă cu care să poate împăca și sub care poate trăi și prospera; dar fiind că ai vorbit de anuități, dă-mi voie a-ți spune ceea ce

cred eu despre datoria publică, despre foloasele și despre consecințele ei bune și rele. Cum să credem că ceea ce ar ruina o familie, o companie comercială sau industrială ar putea să îmbogățească și să nu dărapene un stat, căci legile morale și sociale sunt aceleași pentru indivizi, pentru familii, pentru colectivități, ca și pentru state? Ne putem întreba dacă a se împrumuta cineva este un bine sau un rău, dacă este lucru folositor sau dărăpănător. Este și una, și alta, după întrebuințarea banilor împrumutați. Un împrumut poate deveni un izvor de bogăție pentru un individ sau pentru un stat, precum poate deveni o cauză de dificultăți, de neplăceri și de ruină. „Fericiți acei ce știu să se împrumute” — este o veche zicătoare economică.

Un particular se împrumută, cu acei bani cumpără oi, închiriază pământ; face lapte, lână, carne, piei sau grâu; își creează astfel un venit din care plătește pe tot anul dobânda banilor împrumutați și încă și o parte din capete, și după câțiva ani de muncă, de osteneală și de grijă îi rămâne vitele câștig, libere de datorie. Iată o datorie folositoare lui și societății, bani întrebuințați într-un mod reproducător, o împrumutare care a creat o bogăție nouă. Un alt individ contractă și el o datorie, dar cu banii luați cu împrumut cumpără mobile frumoase, trăsuri poleite, cai, hamuri, livrele cu fir, dă baluri, mese, trăiește în lux și în molătate; risipește în plimbări, în plăceri și în desfătări; obiectele cumpărate dispar împreună cu banii cheltuiți, fără de a lăsa urmă, fără de a fi creat mijloace de a plăti dobânda și capetele împrumutate. Acest împrumut, departe de a îmbogăți pe împrumutat, îi lasă sarcina unei dobânzi care îi micșorează sau îi consumă venitul ce avea și care îl obligă, mai curând sau mai târziu, la înstreinarea unei părți a averei sale pentru desfacerea datoriei. Iată un împrumut care sărăcește și dărăpănă. Un stat se împrumută un milion, o sută de milioane, un miliard, cu acei bani face cum a făcut guvernul Belgiei, face canaluri și drumuri-de-fier; acele canaluri, acele drumuri dau un divident cu care plătește datoria într-un timp mai mult sau mai puțin lung, sau chiar dacă uneori acea datorie absoarbe un procent mai mare decât dividentul produs de lucrarea făcută, acea lucrare însă este menită a mări producțiunea și a spori tranzacțiunile prin înlesnirea și ieftinătatea transporturilor, împrejurări care au de consecință a mări într-un mod indirect veniturile statului cu mult mai mult decât deficitul ce sufere de la lucrarea

făcută. Un Stat se împrumută ca să scape de o obligațiune dreaptă sau nedreaptă pusă de streini asupra țărei, sau ca să scape o parte a teritoriului de pretențiunile sau din ghearele streinilor din folosul ce trage de la pământul liberat, valorându-l într-un mod inteligent și bine chibzuit, stinge încet-încet datoria. Iată împrumuturi bine înțelese, împrumuturi producătoare, care îmbogățesc statele și le rădică în considerațiunea și în respectul lumei. Fericite statele care știu a face asemenea datorii!

Să ne închipuim acum un stat care să împrumută și care, în loc de a face lucrări care să sporească producțiunea și bogăția naționale, în loc de a libera pământul țării, ar întrebuința banii împrumutați în cheltuieli nefolositoare; îi cheltuiește în acoperire de dificituri pricinuiți în toți anii de o rea administrațiune a finanțelor, în plată de lefi la impiegați netrebuinței, în plăți de serviciuri iluzorii și de prisos, în cheltuieli nesocotite dc uniforme bogate și de material prost și netrebuincios, în voiajuri și vizite și în misiuni fără scop; asemenea împrumuturi nu pot avea alt rezultat decât a împovăra pe tot anul pe contribuitori cu dări care nu le aduce niciun folos. Asemenea împrumuturi sunt dărăpănătoare, împiedică și opresc progresul, apasă nu numai generațiunea de astăzi, dar înăbușește chiar dezvoltarea generațiunelor viitoare.

— Ai dreptate, domnule; dar dacă guvernul găsește că este de trebuință, cine altul decât el poate să judece mai bine despre trebuința și folosul unui împrumut?

— Guvernul, negreșit; dar un guvern luminat, onest și adevărat amic al contribuitorilor va judeca bine despre consecințele bune ale unui împrumut, despre oportunitate și despre condițiuni. Dar un guvern nu are și nici nu poate avea aceste calități și aceste virtuți decât numai atunci când oamenii sunt luminați și în stare de a înțelege drepturile, datoriile și interesele lor.

Datoria cea dântâi a unui guvern patriot și luminat este economia finanțelor. Economia este un izvor de prosperitate, de libertate și de independință. Acesta este un adevăr atât pentru individ, cât și pentru colectivități, pentru popoare și pentru state; economia unită cu munca face averea privată și publică. „Puterea țării - zice d-l Thiers în cel din urmă al său cuvânt asupra finanțelor - este așezată pe două temelii principale: finanțele și

puterea armată; voiesc a le păstra neatinse și pe una, și pe alta; dar finanțele mai cu deosebire deșteaptă preocupațiunile mele, căci la neajungerea oștirilor se poate suplini uneori prin grăbnicie, în vreme ce este peste putință a improviza mijloace când s-au compromis finanțele.”

Când un guvern nu știe să cumpănească cheltuielile după venituri, este obligat sau să vânză din averea statului domenuri, sau trebuie să alerge la împrumuturi; mijloace care toate se reduc, dacă băgăm bine de seamă, tot la sporire de impozite; și în adevăr, de va alerga la vânzarea domenurilor, ele dau statului un venit, acel venit nemaiputând figura în buget, golul ce lasă trebuie acoperit cu adaos la impozite; de va avea recurs la împrumuturi, împrumutul fie cu amortizație, fie consolidat, anuitatea sau renta figurează în buget la coloana cheltuielilor, și cere a fi acoperit în coloana veniturilor prin sporire de impozite. Orcum ne vom întoarce, tot sporire de impozite.

Împrumuturile dau mijloace guvernelor nesocotite a cheltui veniturile viitorului, depărtează capitalurile de la agricultură și rădică țării mijloacele de esploatațiune și de îmbunătățire, scumpesc dobânda banilor și măresc impozitele; mărirea impozitelor sărăcește pe contribuabili și mărește cheltuielile de producțiune; mărirea cheltuielilor de producțiune scumpește productele, scumpetea productelor împuținează consumațiunea; și așa, când ele nu sunt întrebuințate într-un mod reproducător, când nu înființează izvoare noi de îmbogățire, devin un obstacol pentru producțiune și pentru consomație, devin, prin urmare, un izvor de sărăcie și de mizerie.

Toți economiștii vechi și moderni, toți oamenii mari de stat, Sully, Vauban, Bois- Guillebert, Quesnay, Colbert, Hume, Say, Ricardo, Forez-Estrada, Mac-Culloch, Mac-Leod, Gladstone, s-au pronunțat în modul cel mai categoric în contra împrumuturilor. Chiar pentru căzurile de rezbel, d-l Gladstone zicea în Parlamentul Angliei la 1855 că sistemul împrumuturilor pune pe o națiune în poziținne de a nu ști ce face; a arătat cum consecințele împrumuturilor apasă o națiune un timp nemărginit. „Este drept - zicea el - să cunoaștem foloasele ce căutăm; și, precum să cuvine să facă ființele cugetătoare, trebuie să luăm sarcina asupra noastră, iar să nu o dăm moștenire urmașilor.”

Împrumuturile nu pot fi admise decât în două cazuri: pentru respingerea unei invaziuni streine și pentru facerea de lucrări reproducătoare care să sporească venitul statului, mărind producțiunea țării.

Un guvern care nu știe să chibzuiască și să cumpănească întrebuințarea banilor contribuitorilor și aleargă la împrumuturi pentru acoperirea deficitelor încurcă finanțele și compromite viitorul, întocmai precum un tată de familie complezent compromite viitorul copiilor săi când nu știe să reziste la cererile lor și cheltuiește mai mult decât îi este venitul.

— Poate că ar fi cum zici dumneata dacă statele s-ar împrumuta ca particularii, plătind pe tot anul câte 12% și 18%, și capetele să rămâie tot capete; dar ele să împrumută cu dobândă cumpătată; cu 7, cu 9% cel mult pe an, desface în câtva timp prin metoda de anuități dobânzile și capetele; nici nu simt cum s-a stins datoria.

— Crezi dumneata că bancherii și capitaliștii care fac acele împrumuturi nu-și fac socotelile astfel ca să ajungă a realiza beneficiuri însemnate fără ca lumea cea multă să strige prea tare? Ce ar zice publicul dacă ar ști că guvernul englez sau francez se împrumută cu 6% sau 7% sau dacă un guvern ca al nostru s-ar împrumuta cu 11% sau cu 12%? Nu crezi că sistemul de a emite mai jos de pari (*au dessous du pair*) cu 50, 60 sau 78 în loc de 100, că sistemul de 2, de 3 sau 4% comision, că anuitățile, că primele etc. nu cocoloșește adevărul, încât foarte puțini oameni să poată înțelege și afla cât costă în realitate un împrumut, iar cealaltă lume să crează că să plătește o dobândă cu 3, cu 4 sau 5% mai puțin decât să plătește în realitate?

Să ne închipuim că statul, pentru regularea plăților mandatelor, ar contracta o datorie de la d-l X..., o datorie de 100.000 de lire sterline, pe baza de 6%, condițiune la care s-ar mai adăoga vreo câteva alte clauze.

1 Să se dea împrumutătorului un comision de 4%.

2 Banii să se numere la tezaur de la 1 până la 30 aprilie, ceea ce echivalează cu numărarea la 15 aprilie a sumei totale.

3 Că plățile să se facă împrumutătorului până la finele anului după tabela următoare:

1 La 1 iulie Capete 20.000 Lire

2	La 15 „	10.000 „
3	La 1 august	10.000 „
4	La 15 „	10.000 „
5	La 1 septembrie	10.000 „
6	La 15 „	10.000 „
7	La 1 octombrie	10.000 „
8	La 15 „	10.000 „
9	La 1 noiembrie	10.000 „
10	La 15 „	10.000 „
11	La 1 decembrie	2.000 „
12	La 15 „	500 „
13	La 31 „	500 „
	Total…100.000 lire	

Guvernul, după această tabelă, ar avea să plătească dobândă 2.029 lire și comision 1.325 de lire.

De ne vom închipui că, din neînțelegeri și nelămuriri în contract, să se fi plătit 97.000 lire în loc de 100 de mii, care bani să se fi numărat la Londra, de unde să se fi adus cu o cheltuială de 1.000 de lire, deosebit de întârzierea încăsuirei, care, în loc d-a se face în cursul lunei lui aprilie, a putut întârzia cu o lună sau și cu două, și să fi suit costul banilor până la 18 și 20%.

— Negreșit că de s-ar împrumuta cu asemenea condițiuni, ar fi precum zici dumneata; dar un guvern nu se împrumută pe 260 de zile, ca particularii; statele contractă împrumuturile lor pe timp îndelungat, douăzeci sau pe treizeci de ani. Ș-apoi, sistemul de care vorbești este un sistem cu totul deosebit, nu are a face cu acela al anuităților.

— Datoria este datorie și orcum trebuie plătită. Un împrumut se compune din două operațiuni: una este banii primiți de împrumutat și cealaltă banii numărați împrumutătorului la epoca sau la epocele prescrise; fii sigur că nimeni nu împrumută pe un guvern fără de a calcula, și d-a calcula bine, foarte bine, astfel ca să se folosească cu ceva mai mult decât cu dobânda ordinară; caută și găsește combinațiuni prin care ajunge a ocoli

legea care condamnă și pedepsește de camătă o dobândă care în Occident ar trece peste 5% și la noi peste 10%. Să luăm un esemplu de împrumut cu anuitate și să-l urmărim în toate consecințele lui. Să ne închipuim că guvernul ar contracta cu d-1 Stern pentru un împrumut de 718.548 lire steri, prețuite la 48.142.676 lei, adică pe 67 lei lira, numărătoarea facându-se la termenele următoare:

1 16.000 lire la 25 august 1864
2 45.418 lire la 25 septembre 1864
3 84.000 lire la 31 octombre 1864
4 574.120 lire la 24 decembre 1864

Obligându-se împrumutătorul a-l lua asupra lui ferm cu 88%, ceea ce însemnează că orcare ar fi prețul cu care s-ar negocia obligațiunele pe piețile Europei, fie mai sus, fie mai jos de pari, guvernul să priimească tot 88 de lire pentru 100 de lire cu care se dă dator.

Împrumutul să se plătească de guvern printr-o anuitate de 9%, din care 7 dobândă și 2 amortizație, începând plata anuității de la 1 septembre 1864, din șase în șase luni; iar amortizația capitalului, după regulile dobânzilor compuse, să se calculeze ca cum anuitatea ar începe numai de la 1 ianuarie 1865.

Calculul ne spune că numărarea deosebitelor sume la termenii însemnați mai sus, echivalează cu vărsare unei sumei întregi la 10 decembre 1864. Să ne mai închipuim că în contract la art. 4, 7, 10, 14, 16 etc. mai sunt multe alte clauze, precum: 1. să se dea împrumutătorului o sumă de 24.605 lire pentru rizicurile ce poate avea alterațiunea schimbului monedei, cauzată de cererea unei sume așa de însemnate; 2. un comision de 5% calculat pe suma curată de 718.548 lire, adică 35.927 lire; 3. să i se mai dea o sumă fixă de 47.000 lire pentru a se însărcina cu scontul; 4. % asupra anuității sau 512 lire pentru serviciul dobânzelor și amortizației; 5. 1 sau 2% pentru diferența între scontul de mijloc al Băncii Engliterei și scontul obicinuit la noi asupra sumelor încasate pe toată luna din venitul vămi lor pentru asigurarea plății anuității, sau 1.107 lire pe an, de vom socoti 5% scontul meziu al Băncii Engliterei și 10% scontul pe piața București.

Aceste două sume din urmă urcă anuitatea la 84.049 lire în loc de 82.440.

După clauzele de mai sus putem calcula: cât ar priimi în realitate guvernul din suma de 916.000 lire sterline, cu care se dă dator, și cât ar plăti guvernul de la 1 septembre 1864 până la 20 martie 1887, dând pe fiecare an câte 84 049 de lire.

Calculul ne arată: 1. că suma efectivă de 48.142.676 lei primită de guvern cu dobândă compusă formează în 22 de ani și 88 de zile, până la 29 martie 1887, o valoare de 221 de milioane; 2. că guvernul, plătind pe tot anul 84 049 lire câte 68 ,lei, după cursul oficial, sau 5 757 356 lei, sumă care cu dobândă compusă calculată de la 1 septembre 1864 până la 29 martie 1887, în 22 de ani și 212 zile, grămădește o valoare de 296 000 000 lei, adică că împrumutătorul are un folos de 75 de milioane de lei; sau, vorbind un limbagiu mai înțeles la noi, că guvernul ar plăti 10% pe an dobândă și 2% amortizație, sau o anuitate de 12%, iar nu de 9%, cum s-ar părea crede la întâia auzire.

— Văd și eu că acest mod de împrumut este mai oneros decât împrumuturile obicinuite la noi; dar sunt încredințat că vei conveni cel puțin că sistemul anuităților este avantagios pentru lucrări publice. Nu ar fi bine dacă s-ar găsi o companie care să ne facă cu banii ei, în trei sau patru ani, trei sau patru sute de kilometri de șosea cu poduri, apeduce, case de cantoniști și puțuri, plătindu-i capitalul întrebuințat cu anuitate?

— Cred ca și dumneata că este permis a se împrumuta pentru a face drumuri; dar între feluritele moduri, sisteme și metode de împrumuturi numai aritmetica ne poate spune care este cel mai avantagios și care este cel mai oneros; numai calculul ne poate arăta dacă condițiunele propuse fac dobânzile mai urcate sau mai scăzute decât cele obicinuite, dacă sunt avantagioase sau oneroase.

Ca să precizăm bine, să luăm un exemplu: să ne închipuim că este a se face o șosea de 363 de kilometri și că să prezintă d-nii M... și D..., care se obligă a o da gata în patru ani, cu condițiunea de a li se plăti șaisprezece ani d-a rândul câte 2.264.247 de franci pe an.

Iată ce ne spune calculul: guvernul plătește companiei pe an câte 5.198 franci de kilometru. Anuitate care, calculată pe baza de 9%, înființează, la finitul anului al șaisprezecelea, suma de 191.133 franci, valoare care cu paisprezece ani îndărăt, epocă la care se poate raporta vărsarea sumei cheltuită treptat în cursul celor patru ani ai duratei lucrărilor, reprezintă un capital de 45.000 franci.

Calculele acestea ne arată că fiecare kilometru costă pe guvern 5.198 metru curent sau 8 $^{3}/_{4}$ galbeni stânjenul.

Dacă, după cunoștințele ce ne putem procura despre costul adevărat al unui stânjen, întemeiate pe științe sigure, pe lucrări de asemenea natură săvârșite, am afla că un stânjen de șosea costă până la 8 , galbeni, este adevărat că propunerea companiei este bună pentru stat; precum ar fi oneroasă de s-ar dovedi că costă mai puțin, și cu atât mai oneroasă cu cât diferința ar fi mai mare. De vom admite că până acum costul șoselelor sa fi fost de 122 de lei stânjenul curent sau 23 de franci metru, guvernul, priimind propunerea, ar plăti șoseaua de două ori și jumătate cât face; s-ar îndatora a plăti 18 868 728 franci o lucrare care nu face decât 8 349 000 franci, adică ar plăti 10 519 728 franci pe dasupra. Dar să admitem însă că termenul de patru ani să merite a fi ținut în seamă și că este o bună chibzuire a cheltui ceva mai mult ca să avem șosele cât mai curând și să priimim cifra de 150 de lei stânjenul în loc de 122, să dăm un beneficiu de 23% peste acela de 10% acordat până acum peste devizuri, adică să dăm companiei un beneficiu de 33%, tot este învederat că asemenea propunere ar încărca statul cu suma de 8 623 128 franci, sumă care ar absorbi pe tot anul o anuitate de 1 030 655 franci sau 2 782 498 lei, pentru plată dobânzei și amortizației. Prin asemenea combinațiuni, speculația găsește mijlocul de a realiza beneficiuri peste cuviință.

Sistemul anuităților, foarte lăudat în Europa, mai cu seamă în Englitera, de lordul Walpole și de lordul Stanhope, este astăzi lepădat de staturile care au oameni cu cunoștințe financiare. Tezaurul englez încă din anul 1829 a renunțat d-a mai avea casă de amortizație. În Franța, casa de amortizație, care ar fi trebuit să stingă aproape trei miliarde și jumătate din datoria sa, d-abia a

plătit un miliard și jumătate, iar ceilalți bani s-au întrebuințat de guvern adăogându-se datoria cu aproape cinci miliarde. Această casă este condamnată și are să fie desființată în Franța, precum a fost în Englitera. Hamilton și Ricardo au dovedit că sistemul anuităților ascunde adevărul, acoperă camăta, apasă bugetul și înlesnește mijloacele de a compromite viitorul.

— Dumneata pari că ai de scop a-mi dovedi că toate sistemele de împrumut sunt oneroase. De ar fi așa, cum de să împrumută pe aceste baze guvernele luminate ale Occidentului, unde negreșit nu lipsesc nici cunoștințele financiare, nici oameni de stat?

— Cred că de la început m-am pronunțat într-un mod destul de categoric în contra tutulor împrumuturilor; dar, de când lumea, să știe că între două rele trebuie să aleagă cineva pe cel mai mic. Dacă voiești să vorbești despre împrumutările Franței, Angliei și ale Germaniei, trebuie să știi că guvernele acelor țări s-au oprit la sistemul de *datorie consolidată*, astfel numită pentru că statul nu să obligă a plăti capetele niciodată; statul ia către împrumutători îndatorirea de a le plăti numai o rentă, adică o dobândă. Se acordă guvernului o sumă anuală în buget pentru serviciul rentei de atâta la sută nominal; să ne închipuim că acea sumă anuală să fie de zece milioane și renta de 5%; împrumutul se emite pe piețele Europei pe riscul și pericolul tezaurului, până la acoperirea lui. Se negociază *al pari*, mai sus, sau mai jos de pari, după prețul banilor; să zicem că să negociază pe 71,43, adică pentru obligațiunea de 100 de franci pe 5 franci rentă, tezaurul primește efectif 71 franci și 43 centime, sau că renta de 10.000.000 a realizat suma de 142.860.000 franci, în realitate statul plătește dobânda 7%, iar nu 5%. Aceste rente se suie și se coboară în toate zilele la burse după starea pieței, după cererea și oferta banilor. Dacă banii nu găsesc în industrie și în comerț o întrebuințare mai bună de 7%, capitaliștii aleargă de cumpără rente, și cu cât se aruncă mai mult pe aceste efecte, cu atât rentele să vând mai scump, mai cu câștig pentru acei ce le au; iar dacă în industrie și în comerț banii găsesc o întrebuințare mai avantagioasă decât 7%, atunci acei care au rente caută a le desface, a le vinde, ca să poată întrebuința banii în speculațiuni care dau mai mult venit,

dobândă mai mare; renta atunci scade; dar ceea ce înrâurează mai mult asupra rentelor este încrederea în guvern, în stabilitate și în pace.

Renta de 5%, foarte obicinuită în Franța până la anul 1844, a variat între 45 și 126 franci. La 1814, după întoarcerea lui Napoleon I de la Elba, renta a căzut la 45 fr., și la 1844, când s-a isprăvit cestiunea Egipetului și nu începuse încă aceea a măritișurilor spaniole, renta s-a suit până la 126 franci, cu alte cuvinte, dobânda banilor împrumutați a variat între 4% și 17%.

Franța și Anglia, care au una o datorie pentru care plătește 500 de milioane franci rentă și cealaltă 700 de milioane franci, au acele datorii cu deosebite rente: au pe 5, pe 4 , pe 4, pe 3, și pe 3%. Aceste rente se prefac unele într-altele, să face ceea ce s-a numit *conversiunea rentei*. Calculul a dovedit că sunt împrejurări în care un guvern se poate folosi convertind o rentă mai mare într-alta mai mică, lăsând, se înțelege, acelor ce nu s-ar învoi cu aceasta facultatea să ceară și să-și primească capitalul. Să ne închipuim că banii sunt în piață mai ieftini decât dobânda nominală, prin urmare suire, și că renta de 5% să vinde pe 125 de franci; cerul politic fiind senin, industria și comerțul în stare normală și toate probabilitățile de a dura această stare a rentei. Această suire dovedește că se pot găsi bani cu dobândă mai mică; să ne închipuim acum că guvernul ajunge la asigurarea că poate să-i aibă cu 4%; guvernul, profitând de împrejurare, declară conversiunea rentei din 5% în 4%. Care o să fie poziținea detentorilor de rente? Calculând, o să găsească că le vine mai bine la socoteală a primi 4 în loc de 5 decât a-și trage banii, căci nu sunt siguri că o să găsească a-i da nici cu 4%; dacă unii dintr-înșii ar reclama valoarea nominală, guvernul le poate plăti lesne, emițând rente pe baza de 4%. Guvernul francez la 1852 a convertit renta 5% în 4 , % și a redus în buget suma destinată la esercițiul rentei cu 175 00 000 franci, ceea ce înfățișează un capital de 390 de milioane; este ca cum ar fi stins din datorie 390 000 000 franci.

— Cu toate că mă înclin totdauna înaintea înțelepțunei guvernelor de care îmi vorbești, dar nu văd cum cu sistemul de datorie consolidată și cu acela de conversiuni de rente să plătește o dobândă mai scăzută decât acea obicinuită și cu care poate găsi orce om, după considerațiunea și creditul de care se bucură. Cum ai putut crede că guvernele se împrumută cu mult mai

ieftin decât particularii, cum ți-ai închipuit că un om care ar avea 1.000 de franci de dat cu dobândă o să alerge să-i dea la stat cu 8% și cu 9%, când găsește a-i da cu toată siguranța pe 10% și pe 11% ? În general, trebuie să știi că banii nu au inimă; nu sunt supuși decât la regulile calculului. Este știut că renta s-a suit la Bursa Parisului în ziua când a sosit știrea nenorocirei de la Waterloo; banii s-au înveselit de o nenorocire națională; acea cădere era să aibă de rezultat încetarea rezbelului.

Sunt guverne care au crezut că ar fi găsit mijloc de a se împrumuta ieftin și chiar fără dobândă; împrumuturile forțate, alterațiunea monedei, moneda de hârtie, privilegiuirile de jocuri de noroc, de loterii etc. s-au dovedit că sunt niște avantage iluzorii și vătămătore pentru stat și pentru public, o spoliațiune și o jăfuire; toți știm în ce desconsiderațiune și încurcătură s-au aflat finanțele Turciei din cauza alterațiunei monedei și cât a suferit Franța din pricina asignațiilor.

Un mod de împrumutare întrebuințat de cele mai multe guverne, dar care nu poate avea o prea mare întindere, este acela al *împrumuturilor ascunse*; el consistă în a lua de la tezaur banii depozitelor și ai cauțiunilor. Aceste împrumuturi sunt năpăstuitoare pentru acei ai cărora sunt banii pentru că de cele mai multe ori li să plătește un procent mai mic decât acel obicinuit. Pentru a asigura funcționarea regulată a exercițiilor bugetelor în contra întârzierilor de încasare a veniturilor staturilor și a impozitelor, guvernele întrebuințează *datoria flotantă*, datorie cu termeni prin emiteri de *bonuri de tezaur*. Orcare ar fi modul împrumuturilor, fie consolidate, fie flotante, ele sunt împovărătoare pentru contribuabili. Singurul sistem financiar bun este echilibrarea bugetelor prin venituri și prin impozite.

— Bine! Așa poate să fie când finanțele sunt regulate, dar când s-ar încurca, cum se pot regula altfel decât prin împrumuturi? Mijloacele de a descurca și a regula finanțele sunt puține și foarte simple; le știm toți și nu sunt, nici nu se pot găsi altele, oricâte ar voi să ne zică unii și alții.

Cel mai dântâi și mai de căpetenie din toate este mărginirea cheltuielilor; el are de consecință naturală întrebuințarea prisosului veniturilor asupra cheltuielilor în stingerea datoriei. Oricare ar fi modul întrebuințat pentru desfacerea unei datorii, toate sunt bune când nu să

contractează alte datorii. Când termenii plății nu sunt obligatorii pentru stat, precum este cazul consolidărilor, reducțiunea dobânzei prin conversiunea rentei este un bun mijloc. Dacă statul are domenuri, vânzarea acelor proprietăți sau a unei părți dintr-însele poate fi o bună chibzuire. Este mai avantagios a se plăti datoria și a se scăpa de o rană care roade.

În fine, un mijloc de a regula finanțele este sporirea veniturilor.

— Eu am zis totdauna că avem mare trebuință a mări impozitele.

— Să mă ierți, domnule; dar sunt silit să te las, trebuie să mă duc să văd cum pun porumbul, să nu mi-l puie prea rar. Când îmi vei mai face onorul a mai veni pe aici, vom urma împreună convorbirea noastră. Voi căuta atunci a-ți espune cum înțeleg eu sporirea veniturilor și reducțiunea cheltuielilor. Deocamdată, dă-mi voie a-ți mai zice încă o dată că sporirea impozitelor, departe de a mări veniturile, de cele mai multe ori le reduce, căci scumpește producțiunea, și scumpirea producțiunei suie prețurile, și prin urmare scade consomațiunea productelor țării înântru și afară.

— La revedere, domnule! Dorobanții împliniseră misiunele lor, surugiul plesni din bici de patru ori, caii porniră pe fugă și trăsura dispăru într-un nor de praf.

Deprecierea valorii și creditul

1861

Orincotro ne întoarcem, nu vedem decât chipuri posomorâte, oameni preocupați, îngrijați, desperați. Bucuria a fugit din orașul ei favorit. Or pe cine întrebi mâhnirea ce are în sufletul său îți răspunde, oftând, că nu-și poate împlini angajamentele ce a luat, că nu găsește bani, că nu s-a putut împrumuta decât cu 12% dobânda plătită înainte, plus un curtagiu de 3% și pe termen de numai un an, adică cu 16% pe ipotecă de moșie și cu facultatea condiționată d-a putea împrumutătorul s-o puie in vânzare la espirarea termenului fără judecată.

Proprietarii nu pot plăti la timp datoriele ipotecare; li să pun moșiile în licitațiune și să vând pe prețuri de nimic.

Arendașii nu pot găsi să plătească câștiurile și să facă avansele trebuințioase esploatării și să depărtează din moșii.

Comercianții nu pot face onoare la iscălitură, li să protestează polițele și să declară faliți.

Este trist a vedea numărul oamenilor ruinați în câțiva ani.

Oare au pierit banii din țară?

Anii din urmă să fi fost ei mai puțin roditori decât ei mai înainte?

Productele țărei nu mai au trecere sau să dau pe prețuri vile?

Lirele și galbenii, icosarii și sfanțichii s-au prefăcut în scule?

Niciuna din astea toate!

Dar care e cauza? Fiecare îți poate răspunde că a *lipsit creditul*; fiecare repetă acest cuvânt, dându-se fără împotrivire ruinei, ca omul care se îneacă fără a da din mâni.

A lipsit creditul! Dar ce este creditul? Este el de aur, de făină, de lână, de mătase? Care îi e substanța, care îi e coloarea? Cum să naște, cum crește,

cum moare, cum învie?

Creditul este o virtute care procede de la valoare, o pune în mișcare, o vivifică, o crește și o aduce în stare de a crea alte valori nouă.

Sunt puteri în ordinea morală fără care o societate nu poate prospera, nu poate merge înainte, care, de vor lipsi, acea societate să descompune și dispare întocmai ca corpul când l-a lăsat sufletul.

O valoare, orcât de mare, scade și piere când va lipsi creditul; prin credit, valori foarte mici iau o însemnătate mare, înmulțind lucrarea lor prin mișcarea ce le dă el, precum valori colosale își pierd importanța, rămâind în nelucrare, când le lipsește puterea care le dă impulsiune, ca populațiile acelea care în ordinea fizică să numără cu sutele de milioane, dar cărora, lipsindu-le știința, energia și activitatea, nu au nicio greutate, pe când altele, puțin însemnătoare prin număr, ajung mari și puternice prin virtuțile morale care au acțiune asupra lor.

Când un popul își pierde acele virtuți, cade și nu se ridică decât după ce și le-a redobândit. Asemenea și valoarele cad și pier când dispare creditul și nu se urcă decât după ce s-a restabilit el.

După cum o dovedește numele, creditul este credința că, la timp determinat, împrumutătorul își va lua înapoi obiectul ce a încredințat altuia. El naște din încrederea în persoane sau în lucruri, trăiește și crește prin intensitatea acelii credințe și atârnă de la gradul de moralitate, de capacitate și de activitate a persoanelor care să servesc cu dânsul, de la buna întrebuințare ce fac și de la stabilitatea lucrurilor. Orce împrejurare, orice prefacere în ordinea morală sau materiale are înrâurire asupră-i, întocmai ca schimbările în starea atmosferii asupra barometrului, crește și scade, se suie și coboară după acele întâmplări. Un negustor, un meseriaș, un arendaș sau un proprietar să bucură de credit, pe cât timp el întrebuințează bine obiectele împrumutate și își ține cu sfințenie obligațiile ce ia. Dar să cază la patima cărților sau la beție, nicio slăbiciune omenească care să-l poată face a-și neglija interesele, să-i vie o boală, o pagubă, o judecată, îndată își va vedea creditul scăzând cu acele slăbiciuni, cu acele împrejurări.

Creditul se întemeiază pe valori esistente sau pe valori a se crea. Într-o țară esclusiv agrară, precum este a noastră, valoarea de căpetenie, izvorul

bogăţiilor, este pământul. Cine ne poate spune care este astăzi valoarea acestii bogăţii şi care va fi ea mâne? În care treaptă a scării se va opri? Va cădea mai jos de trei galbeni pogonul, preţ cu care s-a vândut mai deunăzi o moşie, sau să va sui mai sus de 15 galbeni, preţ la care să rădica la noi pământul în unele localităţi?

Tot ce putem şti este că valoarea oficială să bazează pe renta de 5%, adică că autorităţile preţuiesc o moşie dată în arendă pe o mie de galbeni pe an drept o valoare de douăzeci de mii de galbeni. Dar dosarele licitaţiilor ne spun că aceste preţuri sunt fictive şi că de trei ani nicio moşie nu s-a vândut mai sus decât pe venit de 7 %; să poate cita nume de moşii care s-au dat pe 10, 12 şi 14%, moşii cu arendă de 3.000 de galbeni vândute pe 22.000 de galbeni. De vom ţinea în seamă că dobânzile urcate şi dificultăţile de bani nu lasă pe arendaşi să dea arendă mai mult de 50% din venitul adevărat, putem zice că depreţuirea valoarei moşiilor este de la renta de 5% la 20%, adică că în trei ani valoarea fonciară a căzut la a patra parte din ce trebuia să fie.

Care sunt cauzele acestii depreţuiri dărăpănătoare tutulor claselor societăţii şi pe care o simte comerciantul şi meseriaşul, ca şi proprietarul? Încă astăzi modul de a valora pământul este claca, instituţie supărătoare care nu mai este de secolul nostru, păgubitoare şi muncei şi capitalului. Convenţia nu putea să nu să atingă de dânsa. Această Chartă, la alineatul al 5-lea din articolul 46, zice că „Să va proceda *fără întârziere* (*sans retard*) la revizuirea legii care regulează raporturile proprietăţilor de pământ cu cultivatorii, în vederea de a îmbunătăţi starea ţăranilor.” Este peste putinţă a se atinge câtuşi de puţin o asemenea chestie, fără d-a se aduce o perturbaţie în valoarea pământului, căci, orcare ar fi soluţia ce s-ar da, valoarea fondului nu ar putea să rămâie tot aceeaşi, să nu ia o prefacere în mai mult sau mai puţin. Şi cât va ţinea o asemenea incertitudine, fiecare se va teme şi se va opri, aşteptând să cunoască valoarea de mâne; cât ţine acea incertitudine, acea aşteptare, creditul se va sfii, se va restrânge şi va pieri. Ca să apere ţara de necuviinţele ce trebuia neapărat să aducă în bogăţie prelungirea unei asemenea stări de lucruri, s-a prescris cu multă înţelepciune ca să se procedeze fără întârziere (*sans retard*), precauţiune de neapărată trebuinţă într-o chestiune care atinge toate interesele materiale.

Ținând în atârnare trei ani întregi, precum au făcut-o, o chestiune atât de arzătoare de la care toți locuitorii așteaptă cu nerăbdare o îmbunătățire a stărilor, a trebuit negreșit să devie o armă în luptele politice ale partidelor, să rădice speranțele unora mai presus decât poate a fi vreodată realitatea, să înspăimânte pe alții mai mult decât ar fi putut să o facă măsura cea mai nedreaptă, să devie o vatră în care suflă toate patimile și unde să consumă toată puterea părților interesate.

Ori care ar fi soluțiunea ce s-ar fi dat fără zăbavă (*sans retard*) acestii chestiuni, cât de aspră și nedreaptă să fi fost pentru unii sau pentru alții, nu putea să fie mai dărapănătoare decât a fost deprețuirea ce a pricinuit capitalului fonciar, incertitudinea și temerea ce apasă pe toți de trei ani. Dacă la aceste considerațiuni vom adăoga rezbelul Crimeii, urcând cu deosebire și deodată prețurile productelor noastre, a dat loc la câștiguri care au obicinuit și pe locuitori și mai cu deosebire pe proprietari și pe arendași la niște cheltuieli de confort și de lux, pe care le justifica acele câștiguri întâmplătoare și, până la un punct, speranțele de viitor, dar care era mai presus de mijloacele de care putea dispune în timpuri normale, cheltuieli pe care nu le-au putut reduce decât când s-a sleit creditul, câștiguri cari au ridicat cu deosebire arenzile moșiilor, a îndemnat pe negustori a grămădi în magaziile lor mărfuri după cererile cu care să obicinuiseră, mărfuri care, nepetrecându-se în timpul plăților, au uruit scontul ș-au adus mulțimea falimentelor din 1859.

Necesitatea în care s-au aflat cei mai mulți proprietari d-a face scăzământuri însemnate la prețurile cu care contractară la 1857, epizootia și suirea dobânzilor au adus după sine creșterea datoriei ipotecare, sub care geme astăzi proprietatea fonciară și contribuie la deprecierea ei.

Întâia condițiune pentru restabilirea valoarei pământului — și condițiune *sine qua non* — este soluția chestiunii zisă a proprietății. Valoarea ce va dobândi acel capital va fi cu atât mai mare, cu atât mai apărată în viitor de deprețuire și mai susceptibilă de creștere, cu cât acea soluțiune va fi mai potrivită cu regulele dreptății și ale echității.

Îmbunătățirea judecătorielor, depărtându-se orce temere de pierdere pe bună dreptate nu ar contribui puțin la îmbunătățirea și sporirea capitalului

fonciar.

Ridicându-se aceste cauze de depreţuire care apasă astăzi pe toţi locuitorii, creditul ar reînvia şi pământul ar dobândi o valoare intrinsecă cunoscută, supusă numai la fluctuaţiile obicinuite a oricării valori, rămâind ca instituţiile de credit să vie să-l puie în raport, să scază dobânzile şi să-l degreveze de ipoteci.

Asociaţiile de credit agricol (*Landwirtschaftliche Kreditinstitute*) au dat în Germania cele mai fericite rezultate. Acolo, fiecare proprietar face parte dintr-aceste asociaţii şi are un credit deschis până la concurenţa de jumătatea valorii pământului ce posede, primind obligaţiuni, *Pfandbrief* pe care în unele state le negociază chiar împrumutatul, iar în altele, asociaţia sănsărcinează singură a procura valoarele. Aceste obligaţiuni [sunt] sau la purtător (*au porteur*), adică că se plătesc orcui se înfăţişează cu dânsele, sau nominative şi inalienabile.

Pentru plata datoriilor contractate, s-a adoptat mai pretutindeni sistema amortizaţiei graduale de la până la 2% pe an, şi cu sumele adunate de asociaţie pe fiecare an să plătesc obligaţii prin tragere la sorţi.

Într-o ţară unde circularea capitalurilor n-a luat încă o mare dezvoltare, ar fi cu anevoie a se întocmi îndeosebi instituţiile de credit de care au neapărată trebuinţă industria şi comerţul şi cred că întrunirea acestor credite într-o singură bancă s-ar potrivi mai bine cu mijloacele noastre.

Proiectul următor, pe care îl dau în aprecierea oamenilor competenţi, îmi pare că ar putea întâmpina trebuinţele societăţii noastre. Am unit într-o singură asociaţie operaţiile unei bănci de scompt şi de circulaţie, unei bănci agricole şi a unei case de păstrare.

Bucureștiul industrial și politic

1876

I

Bucureștiul la început

Nu vă pot spune cu certitudine dacă capitala noastră a ieșit dintr-o colibă de cioban sau dintr-un palat domnesc; dacă Bucur era Rad sau Ilar[37] împărat, domn sau simplu muritor, dacă acest oraș datorește importanța ce a dobândit lui Radu cel Frumos sau văilor care duc Colintina, Sabaru, Ciorogârla și Ilfovu, cu Dâmbovița cu tot, în Argeș, formând în grindul lor un fel de pâlnie în care se scurg productele și mărfurile, împreună cu patimile bune și rele ale populațiunilor; în care inteligența, activitatea și virtutea dau piept cu prostia, cu lenea și cu viținl; o poziținne geografică de acelea care fac orașele cele mari și capitalele de state. Se știe însă că, încă de prin secolul al XVI-lea, acest oraș era locul de schimb al productelor între locuitorii Țărei-de-Sus și Țărei-de-Jos; devenise o piață de comerț, unde se stabilise mai mulți negnțători streini; se făcuse o trecătoare, un *gheced*, cum îi zicea turcii.

Pe la 1550 nu detronase de tot Târgoviștea, dar domnii își aveau aci reședința lor de iarnă; fusese teatrul a o mulțime de evenimente politice. În București se petrecuse răscoala boierilor Pârvulești, predarea episcopilor și boierilor de Mircea Ciobanul pe mânele turcilor și a arnăuților. Pe zidurile lui, Istoria înscrisese o mulțime de victorii: Mihai gonise pe turci din cetatea Curtea-Veche, luând-o din mânele lor cu asalt; în curtea lui, vistierul Dan trecuse sub sabia românească cele două mii de spahii ai emirului; Sfânta

Troiță, sau Radu-vodă de astăzi, sărise în aer cu ierbăria lui Sinan-pașa, urmărit de aproape de viteazul domn.

II

Bucureștii acum o sută de ani

Dacă un adormit din timpul lui Pasvantoglu sau al lui Hangerliu s-ar deștepta astăzi în grădina de la Sfântu Gheorghe sau în Piața Teatrului, anevoie ar putea spune în ce punct al globului se află. Și dacă asupra acestui nenorocit oraș nu ar fi trecut și petrecut de o sută de ori în sus și în jos sabia, focul, apa și cutremurul, turci, tătari și cârjalii, zaporojani, harvați și litfeni, unguri, muscali și nemți, și mai ales domni vitrigi, cu miniștri și favoriți cu Veleli, Tzucala și Lahana, el nu ar avea nimic de râvnit nici Vienei, nici Berlinului. Orașe unde, când un Lichtenstein, un Schwartzenberg, un Wittkenstein au zidit o casă sau un palat, acel edificiu a trecut din tată-n fiu, străbătând secoli, atins numai de mâna arhitectului ș-a artistului, mărindu-se și împodobindu-se pe dinântru și pe dinafară din generațiune în generațiune, ca sa devie o carte împietrită pe care se poate ceti istoria familiei ș-a orașului; în vreme ce în București palaturile domnești, mănăstirile și casele boierești s-au prefăcut în cenușe și în ruină de câte trei și patru ori pe secol, fără să lase măcar urmă de esistența și de mărimea lor. Unde se mai pomenește astăzi de palatul Curtea-Veche, de casele vistierului Dan, d-ale Văcăreștilor, d-ale Dudeștilor, de Palatul domnesc din Dealul Spirii, care, șase ani după terminarea lui, era prefăcut într-o măreață ruină cu numele de Curtea Arsă. Să dăm aci un specimen de guvernele de la noi acum vreo optzeci de ani:

Pe la 1786, după un lung șir de domni arendași, sultanul miluise țara cu un fel de maniac, o fiară de mare, un grec din mica insulă Lipso de lângă Paros, ajuns pilot al flotei împărătești după ce fusese pirat; om fără altă învățătură decât cunoștința stâncilor și a bancelor de nisip din Arhipel, hidrografie studiată jăfuind caicele și corăbiile care aveau imprudența d-a se încurca printre Sporade și Ciclade. Sultanul îl știa om de acțiune și-l

trimisese să domnească asupra Țării Românești, ca să strângă oștire de creștini să bată pe principele Coburg. Se mira singur de norocul ce-l găsise și-și făcea râs de domnie. Între alții, adusese cu dânsul pe un tovarăș al său de meserie, pe un Sava din insula Patmos, celebru mai în urmă sub numele de *Căminaru* și de *Bimbașa Sava*, jăfuia și chinuia, era epoca apelpsiților (*ἡ εποχή τῶναπελπισμένν*), cum îi zicea chiar grecii. Când nu mai găsea materie impozabilă ca să-și potolească nesațiul de bani, se trezea turbat din somn, trimitea de-i aducea pe câte un boier sau pe câte o cocoană bogată, îi primea cu toată cinstea, cu ciubuc și cafea, le vorbea cu blândețe; dar pe când le lăuda meritele și serviții către țară, deodată începea să plângă și să se bată cu pumnii încap, spuindu-le că chiar în noaptea aceea visase un vis rău; le spunea că se făcea că-i vedea pe drumul Giurgiului mergând surghiun în Țara Turcească și că le confisca averile. Când bieții creștini ajungeau în capul scării, vedea visul domnesc cu ochii, erau luați pe sus de arnăuții curții și aruncați într-un car. Domnul făcea un haz nespus să scoată capul pe fereastră când ieșea din curtea palatului și să le strige: „*καλόνκατεβόδιον ἄρχοντα!*” (călătorie bună, boierule!). A doua zi, o șaică se îneca în Dunăre sau debarca la Rusciuk încă o familie de esilați. Frații Nicolae și Manole Brâncoveanu, Constantin și Scarlat Ghica, Dumitrache Racoviță, Ienăchiță Văcărescu cu fiu-său Alecu erau surghiuniți la Chio; Pană Filipescu, cu fiii lui Nicolae și Constantin, la Cipro, Luxandra Câmpineanu cu copiii era închisă în temnița de la Edicule (Șapte Turnuri) din Constantinopol, familia lui Cantacuzino Măgureanu era trămisă la Novi în Bulgaria și o mulțime de boieri tineri luați cu sila în armata turcească și trimiși să se bată cu nemții cu coadă.

După prânz, răsturnat într-o călească poleită, trasă de patru cerbi cu coarnele de aur, ieșea la preumblare înconjurat de ciohodari cu fuste albe și cu işlice rotunde de samur în cap, de arnăuți și de soitarii cu căciuli lungi de postav pestriț, împodobite cu coade de vulpi și cu clopoței, care jucau chiocecurile pe lângă trăsura domnească, se strâmbau la trecători și insultau femeile cu vorbe și cu gesturi nerușinate. Cu astfel de alai mergea de-și bea cafeaua și ciubucul lângă havuzul din frumosul chioșc de la Izvorul Tămăduirei, în sunetul surlelor și tobelor, al meterhanelei și tumbelichiurilor.

Dimineața în ziori de ziuă, călare pe tabla-bașa, cal arăpesc pe care, după esemplu lui Caligula, îl îmbrăcase cu caftan de clucer mare, cu picioarele goale în iminei roșii, cu mânicile suflecate până la subțioară, alerga în fuga mare pe ulițile Bucureștiului, strigând cât putea: „*Iangân Vaaar!!*” (foc).

Când câte un boier își lua inima-n dinți și îndrăznea să-i vorbească de nenorocirile țărei, să-i propuie vreo măsură pentru a-i mai alina durerile, el îi răspundea în batjocură că *dacă ar fi voit Dumnezeu cu țara, nu-l trimetea pe dânsul domn...*

Astfel de domn era Mavrogeni.

În puțini ani secase toate izvoarele de bogăție. Domnea mai mult din Rusciuk, de unde se arunca ca un croncan asupra satelor și orașelor, pustiindu-le și jăfuindu-le ori de câte ori putea să se strecoare printre punturile ocupate de oștirile austriace, până când Celebi Hassan, pașa Rusciukului, a pus de i-a luat capul; atunci s-au liberat familiile surghiuniților și refugiații s-au întors la căminele lor.

Mavrogeni adunase o avere însemnată, cu gând să facă cum a făcut mai târziu Caragea, să se ducă să trăiască în Italia, la adăpost de răfuiala turcească; dar lăcomia d-a mai strânge un câștiu din dăjdii ș-a mai vinde încă o dată văcăritul, oieritul, gostina, coșăritul, vinăriciul și celelalte husmeturi l-a făcut să dea zi după zi, până ce a căzut în mânele puternicului său inimic.

Românii au memoria scurtă, s-au obicinuit cu relele și uită lesne pe acei care i-au asuprit. Un ministru ruinează finanțele, înecă țara în datorii, falsifică instituțiunile, violează constituțiunea, calcă legile în picioare, corumpe poporul și-l jăfuiește, îi este destul să cedeze locul altuia, și toate s-au iertat, toate s-au uitat; ceva mai mult, dacă o striga cât de puțin în contra celui ce i-a urmat, poate trece și de bun patriot. Domnul cel mai hrăpitor, cel mai corupt și mai cinic, cel mai slab și mal prost găsește totdauna ciocoi ca să-l serve, lingușitori să-l admire, poeți să-l cânte și publiciști care să-i atribuie calități ce n-a avut, cugetări ce nu i-au trecut prin minte si simțimente cari niciodată nu s-au apropiat de inima lui.

Un cugetător al secolului ne spune că sunt trei feluri de istorii: cea dântâia istorie tipărită, pe care o învățăm toți, este scrisă, zice el, pentru cei simpli; nu seamănă nici cu lucrurile petrecute, nici cu oamenii care au trăit;

cea de a doua este o istorie inedită, scrisă cum s-ar zice *ad usum delphini*, adică pentru acei care au să fie chemați să joace un rol în viața mulțimei; și cea de a treia, o istorie plină de cugetări triste pentru moralist, o istorie care nu este nici scrisă, nîci tipărită, dar care singură este adevărată și pe care foarte puțini la număr sunt acei care o cunosc.

După decapitarea lui Mavrogeni la Siștov, nevasta și copiii lui s-au refugiat în România cu puțina avere sustrasă de la confiscarea turcească, și nu sunt mulți ani de când pe stradele Iașului se arăta regulat în toate zilele, la ora Copoului, un bătrân zbârlit, cu barba cănită, giubea de pambriu portocalie îmblănită cu râs, ceacșiri roșii, meși și papuci galbeni, legat cu șal alb la cap, trântit picior peste picior într-o călească deschisă în mizlocul a trei-patru fete recrutate de prin Tătăreși și din Taie-Babă pentru întreținerea haremului său. Acest specimen de sălbatec era Petrache Mavrogeni, demnul fiu al decapitatului domn.

Din zidurile acestui zmeu se auzea noaptea țipete și vaiete; trecătorii care se apropiau de zaplazurile curții erau bătuți și jăfuiți de țiganii bezdadelii, trăsurile de pe strade erau oprite și vizitate ca la vămile regiei, nu cumva să fi conținut în contrabandă vreuna din frumoasele sale pensionare.

În zilele lui Mavrogeni, Bucureștii avea o întindere destul de mare. Intr-un ocol care începea din capul suburbiei Oborul-Vechi, unde s-a serbat odinioară biruința lui Matei-Vodă asupra lui Radu, venit cu oștiri din Moldova ca să-i ia tronul, trecând pe din dosul Sfintei Vineri, răspundea la Beilic, pe la spatele jicniții; d-acolo pe lângă altarul Sfântului Spiridon, ocolind Dealul Mitropoliei, și pe dinaintea Bisericii Albe, unde Mihai, banul Craiovii, trimis la moarte de Alesandru-voievod pentru că se zicea fiu al lui Pătrașcu, a dat în genuchi, făgăduind lui Dumnezeu o biserică dacă îl va scăpa de osândă. Monastirea Mihai-vodă de sub Dealul Spirii este îndeplinirea acelui vot sacru. De la Biserica Albă marginea orașului trecea Podul Calicilor, d-a curmezișu, apuca pe dinaintea Antimului, se îndrepta spre Sfinții Apostoli, răspundea în Gorgan la Sfântul Ilie, de unde apoi se încovoia spre streaja Brașovului, care se împinsese până la Podu cu Zale, cam pe unde este astăzi Grădina Episcopiei; de acolo tot înainte pe la Icoană și pe la Popa Rusu se încheia lângă Biserica cu Sfinții, de unde am pornit cu

ocolul; o întindere de șapte sau opt kilometri, zece sau douăsprezece kilometri pătrați (2 000 până la 2 500 pogoane), care nu conținea decât o populațiune de douăzeci până la douăzeci și cinci de mii de suflete.

Odinioară monăstirile Plumbuita, Mărcuța, Radu-Vodă, Vâcărești și Cotrocenii formau o semilună de punturi întărite despre răsărit și miazăzi, legându-se toate cu cetatea Curtea-Veche.

Spre patru părți ale lumei se întindeau, ca labele unui polip, patru strade lungi și întortocheate: Podii Brașovului, care de la Constantin Brâncoveanu începuse a se numi Podu Mogoșoaii, după moșia domneasca, Podul Târgului d-Afară, care mergea la Obor, Podul Beilicului și Podul Calicilor, astăzi Calea Șerban-Vodă și Calea Craiovei, patru linii care se tăiau în cruce la Curtea-Veche, unde atunci, ca și acum, era centrul capitalei. Aceste patru strade mari, cu ulița Târgoviștei, cu ulița Ferestrăului, cu Podu de Pământ și cu drumul Vitanului, lăsau între dânsele goluri ocupate de grădini, de livezi, de vii și de maidanuri presărate pe ici, pe coleu cu câteva colibi, bordeie și căsuțe despărțite de gropi dc nisip și de baltace, printre care se rădicau mormanele de gunoi scoase de prin grajdurile boierești.

Priviți din Dealul Mitropoliei, Bucureștii semănn mai mult o dumbravă decât un oraș: copaci înalți și piletoși, printre care străluceau crucile poleite a o sută dc biserici mari și mici. Privind pe dasupra grămada verde, se ghiceau pe alocurea câteva ochiuri; acele spațiuri dc semnau în projecțiune locurile ocupate de hanurile cele mari și de curțile boierești. Cătând din deal spre Crucen Slobozia din Calea Șerban-Vodă, monument rădicat în memoria bătăliei dintre Leon-Vodă și boierii pribegi care hotărâseră să nu mai sufere pe greci, și uitându-se la stânga, râzând cu ochiul clopotnița de la Radu-Vodă, se zărea, ascunsă printre copaci, biserica Sfântul Atanasie, zisă Bucur, nemurire și bucurie, două nume bine alese pentru a caracteriza un oraș renăscând de o sută de ori din foc, din apă și din sânge, și pe nepăsătorii săi locuitori, totdauna veseli și voioși, parc-ar înota tot în fericiri; acea bisericuță, cu turla ei rotundă ca o ciupercă, cu streașină ieșită, afundată între arbori seculari, semăna ca un copil sub o umbrelă, rezemat la tulpina unui stejar stufos; mai la dreapta, printre crângile copacilor, în vârful unei turle de șindrilă neagră cu mușchi pe dânsa, se arăta crucea bisericii Oltenilor, templu

foarte modest, dar care ne aduce aminte lupta eroică a celor douăzeci și patru de tovarășii ai lui Himariotu, căzând unul după altul, până la cei doi din urmă, care, facându-și drum cu iataganul printre două mii de turci, tătari și zaporojani ai lui Tahir-aga, s-au dus să moară pentru liberarea patriei lor la Mesolonghi, lângă Byron.

Urmând cu ochiul tot la stânga peste jicnită, trecând de Sfânta Vineri spre Scaune, se vedea Foișorul de foc, un cap d-operă de dulgherie, un fel de scara pisicii, formată de o mulțime de bârnii rezemate unele pe altele, printre care se vedea ca printr-un grătar Biserica cu Sfinții, așa numită pentru că pe dinafară, de jur împrejur, sunt zugrăviți învățații antichității și sibilele; și astăzi tot se mai citește numele unora dintr-înșii: Filozoful Tales, Hermes Trismegistul, Aristot, Platon, Stoicul Zenon, Sibila Persica, Sibila Cumea și Sibila Delphea; celelalte inscripțiuni nu se mai descifrează, nici chipurile nu se mai cunosc; dar sunt fară îndoială ale lui Socrat, Anasagora, Empedoclu și Heraclit.

Poiche innalzai un poco piu le ciglia,
Vidi il Maestre di color che sanno,
Seder tra filosofica famiglia.
Tutti lo miran, tutti onor li fanno.[38]

Ei au propagat unitatea dumnezeirei și au dobândit grația Salvatorului care i-a tras din mânele lui Pluton și i-a așezat în loc deschis, luminos și răcoros.

Rispose: Io era nuovo in questo stato,
Quando ci vidi venire un possente
Con segno di vitioria coronnato.[39]
……
Traemmoci cosi dall' un de' canti
In loco aperto luminoso ed alto...[40]

Ca unii ce n-au avut darul botezului, n-au fost puși la un loc cu prinții bisericei creștine.

Ch'ei non peccaro; e s'elli hanno mercedi,
Non basta, perche non ebber battesmo.[41]

Dar ca niște cariatide puternice poartă bolta locașului sfânt pe coroanele lor de nemurire.

N-ar zice cineva că înalt preasfințitul chir Daniil, mitropolitul Ungro-Vlahiei, ctitorul acelui sfânt locaș, știa să interprete pe Aligheri.

Urmând tot spre stânga cu vederea, peste turlele multe și ușoare ale bisericii Sfântul Gheorghe, ochiul se oprea cu admirare asupra celei mai înalte și mai tari zidiri, Turnu Colții, care domina orașul și-și arăta falnic crenelele sale printre nori; astăzi, redus și umilit, ne aduce aminte măririle căzute, ne vorbește de închisul de la Bender și ne spune că în lumea aceasta vană și trecătoare lucrurilor, ca și oamenilor nu le este iertat a se rădica prea mult preste semenii lor, căci dacă nu atrag focul cerului, se zguduie pământul și le înfrânge trufia.

Pe linia medială a orașului, printre pomi și printre turle, era hanurile cele mari: „Șerban-Vodă", „Constantin-Vodă", „Sfântu Gheorghe"... curți mari pătrate, cu ziduri nalte și tari de jur împrejur, cu porți groase de stejar căptușite cu fier, legate în piroane, șine și lanțuri, cu clopotniță dasupra gangului; în mijlocul curții - biserica, ocolită de case tari de zid, compartimente unele lângă altele, fiecare cu pimniță adâncă, cu magazie boltită, cu uși de fier scoase pe o galerie, cu arcade pe coloane de piatră cu capiteluri dasupra, cu odăi toate cu ferestrele și cu ușile pe un privor care ocolea hanul dintr-un capăt până într-altul, comunicând cu două scări mari, acoperite față-n față una cu alta, totul stil italian, tipul adoptat pretutindeni în Arhipel și în Marea Neagră, pe unde genovezii au avut cantoare.

Într-acele ziduri se refugiau creștinii, într-acele pimnițe și boite își închideau giuvaerurile, șalurile, argintăria și banii în timp de răzmiriță, de băjanie, de foc și de sabie. Locuitorii Bucureștiului găseau scăpare pentru ei și averile lor la picioarele altarului și la tăria zidurilor.

Casele boierilor celor mari erau cele mai multe pe aproape de malul gârlii; începând din susul Dâmboviții, era casa lui Pană Filipescu, mai la vale venea căminul Cantacozineștilor până în casele Colfesculuí, pe ruinele cărora s-a rădicat mai în urmă casa logofătului Dinicu Golescu, Palatul domnesc de

astăzi; pe apă la vale, tot pe muchia dealului, erau casele lui Constantin Crețulescu ș-ale fratelui său Istrate, mai în jos, casele banului Scarlat Ghica din Gorgan; peste gârlă, în dreptul Zlătarului, unde este prefectura de Ilfov, era casa Banului bătrân, nume sub care se deosebea banul Dumitrache Ghica de fie-său, banul Scarlat; din jos de Sfântu Ioan era casa Văcărescului, chiar în locul unele este casa baronului Belu, mergea până în zidu bisericii Măgureanu; dincolo de Sfântu Spiridon era casa lut Manolache Brâncoveanu, al căreia coprins se întindea de sub deal până în zidurile Sfintei Ecaterinei ș-al de Bălăceanului, iar pe malul gârlii, pe unde este astăzi primăria, până la Podul Gârlii de la Beilic. De vreo cincizeci de ani, acolo s-au succedat oaspeți de toate mărimile și de toate neamurile; această casă a fost de zece ori una după alta palat, cazarmă, spital și ruină, de zece ori zidită și rezidită, pustiită, restaurată și părăsită; a adăpostit pe Caragea, când a ars palatul domnesc din Dealul Spirii, acolo a tras Ipsilant, acolo a descălicat domnu Tudor când a intrat cu pandurii în București; a fost reședința ortalei turcești în timpul lui Chehaia-beg și a lui Gavanosoglu; prefăcută din ruină și transformată de vodă Bibescu în palat domnesc, a servit de cuartir lui Omer-pașa, generalilor ruși și nemți, soldaților și bolnavilor a tot felul de oștiri; a fost locuința domniilor lor, cuartir general al comisarilor și a comandirilor de oștiri de toate invaziunele și de toate operațiunele. La stânga, spre răsărit, în partea târgului, pimprejurul Colții, erau casele Bărcănescului, ale Cândescului, ale Câmpineanului, ale lui Racoviță ș-ale Băleanului.

Când, după Dealul Mitropoliei, într-o seară de denie, în liniștea melancolică a apusului începea toaca la o sută de biserici, cu milioanele de sunete pe toate tonurile, care se vărsau în aer din miile de clopote mari și mici ale orașului, note care alergau din toate turlele ca să se confunde într-un huiet general și se suiau împreună la cer, lățindu-și neîncetat vibrațiunile, aruncându-se în cadență ca niște talazuri împinse unele peste altele către malul nevăzut, atmosfera întreagă părea transformată într-un vârtej de armonie, și sufletul, coprins de o senzațiune plină de pietate, se simțea atras către rugă. In mijlocul acelei vijelii de sunete, precum ochiul distinge într-o mare înfuriată pânzele corăbiilor printre spumegatul alb al jocului valurilor, asemenea, urechea deosebea în mijlocul huietului glasul plângător al

Sfântului Gheorghe, repetând în cadență numele nenorocitului Brâncoveanu, sunetul jalnic și mândru al Antimului, bătaia rară și falnică a Sfântului Spiridon, îngânându-se cu Sărindaru și cu Curtea-Veche, clopotul de serbare al Colții, glasuri grave străbătute în toate părțile de timbrele ascuțite și argintii a o sută de clopote mai mici ale bisericilor din mahalale. Acum gălăgia populațiunei și urletul a miilor de trăsuri care lovesc pietrile ascuțite ale caldarâmului și fluierile gardiștilor taie tot farmecul acelei armonii sublime, toaca d-abia se mai aude și credincioșii nu se mai adună împrejurul altarelor.

III

Casele boierești

Casele boierești erau ziduri tari ca de cetate, în câte patru și șase cărămizi, cu odăi multe și mari, cu pivnițe adânci și boltite, cu beciuri și un rând de odăi dasupra, cu pod din streașină până-n streașină; grinzile erau ca urșii de pod de groase; la cheresteaua unei case mergea un parchet de pădure seculară întreg; pardoseala sălilor și a tinzilor era de cărămidă pusă pe muchi, învălitoarea de șindrilă bătută pe șapte și pe nouă, înaltă aproape de două ori cât casa, ca să nu ție zăpadă și ca să se poată scurge apa mai lesne.

În zadar am căuta să mai descoperim pe surfața Bucureștiului vreuna dintr-acele zidiri de care am văzut atâtea în copilăria noastră, case mărețe, bine împărțite, bine aerate, călduroase iarna și răcoroase vara.

Corpul principal se compunea de o sală mare, de colo până colo, cu odăi în dreapta și în stânga, cu tinzi în cruci prin care se comunica cu celelalte părți ale edificiului, case cu scosuri în toate părțile și cu sacnasiu, fiecare odaie cu ferestre spre trei părți ale lumei, tavanurilc erau de stejar, streașină scoasă de o jumătate de stânjin, ca să-i ție vara umbră, s-o apere toamna și

primăvara dc ploi și iarna de viscol și de zăpadă; curtea era încunjurată de zid bolovănit înalt și gros, poarta cu boltă, cu două rânduri de uși de stejar ferecate, cu foișor dasupra, unde păzea ziua și noaptea arnăuți; sub gang era o odaie pentru pazarghidean în timp de ciumă. Din pridvor, o galerie deschisă ducea la biserică, căci fiecare casă mare avea biserică în curte sau în corpul casei, la un colț. Cel din urmă esemplar de această arhitectură a căzut acum vreo patru ani sub cazmaua speculantului care a transformat curtea și grădina într-o suburbie, cu mai multe strade și cu un otel colosal în dreptul Bisericei Dintr-o Zi.

În mijlocul orașului, între Curtea-Veche și Colțea, era târgul cel mare. Șandramale lungi aruncate în toate direcțiunile, precum vedem azi la bâlciuri și în Piața Ghica pe lângă hală; fiecare șir își avea numirea după felul mărfurilor ce conținеau și a meseriilor ce adăpostea; se numeau Șelari, Cavafi, Cojocari, Işlicari, Covaci, Căldărari, Brașoveni, Gabroveni, Marchitani, Scaunele, Pescăriile; câteva căsuțe de zid cu câte două-trei odăi, cu uși și cu obloane de fier, în ulița care duce de la Șerban-Vodă spre Sfântu Gheorghe purtau numele de Lipscani, pentru că acolo se ținea mărfurile streine, cele mai multe aduse de la Lipsea.

Dincolo de târgul propriu-zis, prin Lucaci, pe la Udricani, în Batiste și spre Vergu, în toate părțile livezi, grădini și maidanuri, câteva case cu câte două-trei odăi, a căror înălțime cu înveliș cu tot nu trecea de doi stânjeni de la pământ, cele mai multe de gard alicite sau în paiente, aruncate peste câmp fără nicio orânduială, fără nicio aliniere. Astăzi etajele au început a se sui unele peste altele; orice clădire nouă, orice zidire se preface, caută să întreacă în înălțime pe cea vecină, pare că ne lipsește aerul și căutăm răsuflarea și sănătatea în nori. Grădina Breslii, Pitaru-Moșu, Livedea Gospod, grădina Deșliului, curțile, fânăriile și grădinile monăstirești și boierești s-au transformat în suburbii populoase, receptacole de necurățenie, de friguri, de vărsat, de angină și de tifus în permanență. Apa curată și dulce a Dâmboviții s-a prefăcut într-o decocțiune de spurcăciune. Închipuiți-vă câțiva metri cubi de apă care intră curată pe la Belvedere și iese pe la Vitan, luând în disoluțiune și în suspensiune toate lăturile și toate gunoaiele cuhnielor și grajdurilor, tot noroiul stradelor și canalurilor, țoate mortăciunile,

putreziciunile și decompoziţiunele, toate infiltraţiunele depunerilor a unei populaţiuni de doua sute de mii de locuitori; cum am zice, un pahar de apă în care s-ar arunca un pumn de otravă, și vei avea o idee aprosimativă de lichidul cu care îșI potolesc setea acei care nu au un cal ș-o saca ca să-și aducă apa de la Filaret, de la Fântâna Brâncoveanului sau de la Ferestreu. Apa din Bucureşti, în loc de a fi un vehicul pentru digestiune, a devenit un purgatif din cele mai drastice, de aceea vedem bucureşteanul că preferă astăzi basamacu și berea lui Opler. Dacă acel care bea apă din Dâmbovița nu se mai duce, este că îșI ia de tânăr domiciliul la grădina Belu.

Copacii s-au limpezit, verdeaţa veselă a dispărut și s-a înlocuit cu caldarâm, cu ziduri fără nicio aliniere și cu învelitori de tinichea și de tablă de toate colorile, peste care domină sinagoga din strada Sfânta Vineri, Bărăţia, și turlele ascuţite ale bisericilor luterane și catolice.

Bisericile noastre modeste, dar de un stil pur, sub cuvânt de restaurare, s-au tencuit din nou, s-au spoit cu o vopsea mai mult sau mai puţin cafenie, și-au îmbrăcat turlele cu tinichea de sus până jos și și-au pus în vârf sub cruce alte trei-patru băşici de deosebite forme și mărimi, unele peste altele, ca la Zlătar, ca să semene cu Kremlinu, precum seamănă Sfântul Spiridon din strada Șerban-Vodă cu Domul de la Milan; Antimul, un model de arhitectură bizantină, s-a resimţit și el crud de îmbunătăţirile cele rele de care suntem sătui. Ce nume s-ar putea da formei ce a dobândit acum de curând Sărindarul, templul cel mai măreţ al capitalei!

Tot ce a mai rămas neatins și neperfecţionat este Sfântul Haralambie din fostul han „Stauropoleos”; graţie zidurilor care copleșeau din toate părţile acel paraclis ș-îl ascundau ochilor profanilor, ca ghemul de pietricele în care se ascunde preţiosul diamant, această bisericuţă a scăpat neatinsă până acum de cazma și mistrie; astăzi însă, că zidurile de pânprejur au căzut și a pus sub ochii speculanţilor și arhitecţilor formele ei graţioase și proporţiunele-i armonioase, teamă-mi este să nu escite ambiţiunea de imortalitate a vreunui ministru sau setea de câștig a vreunui concesionar, s-o esploateze dându-ne în schimb ceva frumos, cum s-a făcut cu cișmeaua de la Filaret, rădicată bucată cu bucată, dusă nu se știe unde, nici pentru ce, și de pierderea căreia nu ne poate consola monumentala fântână ce s-a rădicat ca o parodie, în faţă cu

locul unde artistul admira un monument simplu, modest, dar de bun-gust, care ne vorbea de virtuțile bătrânilor noștri, de luptele și de suferințele lor.

Filaretul era pentru bucureștean un loc de pelerinagiu; acolo bătrânii conduceau copiii în plimbare și le povesteau luptele boierilor și prelaților noștri în contra domnilor fanarioți și în contra grecilor care cucerise țările române de dincoaci de Carpați; le spunea sacrificiile cu care se susțineau drepturile ce mai rămăsese țării, moartea tragică a lui Antim mitropolitul, înecat în Dunăre de zbirii domnești, dispariținea misterioasă a lui Alecu Văcărescu, jafurile zavergiilor, cruzimile lui Chehaia-beg; le spunea înșălăciunea cu care căpitan Olimpie a luat pe Vladimirescu de la Golești și l-a trădat în mânele asasinilor; acolo românii jurau mână-n mână să scape țara de greci și de protecție străină și să-i redea drepturile strămoșești.

Se dărâmă și dispar monumentele cele vechi, pare că am voi să ștergem orice ar putea să deștepte conștiința națională!

IV

Bucureștiu industrial

Apa din cișmeaua Filaretului era totodată un izvor de sănătate și de bogăție; vara, câmpia era acoperită de lucrătoare, fete și neveste, meștere, calfe și ucenice care limpezeau testemeluri în fântână, după ce mai întâi fisa culorile cele vii, muindu-le în piatră acră; le întindea la soare pe iarbă, cântând doinele noastre cele frumoase. Testemelul era podoaba capului cocoanelor și jupâneselor romînce. O roată de bumbac de zece parale se prefăcea între degetele mahalagioaicilor din București într-un tulpan subțire ca pânza Arahnei; și cu două-trei tipare de lemn de tei, cu câteva buruieni colorante; băcan, șofran, pațachină și scumpie, adevărată polichromotipie, se da în comerț un obiect de o valoare însutită. Torcătoarele, țesătoarele și vopsitoarele romînce erau generos răsplătite de muncă și de osteneală prin vânzarea testemelurilor ieșite din mânile lor.

Testemelurile fabricate în București nu se lăsau mai jos de cele de Țarigrad, și această industrie bine condusă și încurajată ar fi ajuns lesne să rivalizeze cu cele mai frumoase muselinuri. La un bal de gală la „Hôtel de Ville" din Paris, acum nouă ani, marcheza de Lavalette, femeia ministrului de interne, fosta ambasadrice la Constantinopol, purta o rochie de testemeluri care făcea admirațiunea tutulor elegantelor.

Această industrie a dispărut cu totul de la noi, a cedat locul ei pălăriilor și coifurilor *à la Livezeanca*, fabricate la Paris și la Viena, *pentru proști* (*à l'usage des Principautés et de l'Amérique du Sud*), cum zic modistele din Paris.

Pe prispe, la umbra streașinelor, stau vara întinse mii de gherghefuri de toate mărimile și de toate formele; fetele coseau în relief (*anevato*) pe tulpan, pe pambriu, pe atlas și pe catifea cu mătăsuri, cu lânuri, cu bumbac, cu catifeluțe, cu fir, cu sârmă și cu fluturi; cusăturile româncelor de atunci nu se rușinau nici dinaintea celor de Svițera, nici celor de Alep și de Damas; gevrelele, sanguliile și bibilurile lucrate de bucureștence erau căutate de damele celor mai mari haremuri din Constantinopol.

Cusăturile făcute în casele boierești erau fala cocoanelor noastre; și după câte am auzit despre sexul frumos de p-atunci, el deși nu se înfășură ca astăzi în fai, șantili, mălină și alanson, deși nu purta o oca de păr mort pe cap, dar nu era nici mai puțin plăcut, nici mai puțin grațios; încă, dacă vom judeca după legende și după cântece, s-ar putea crede că inimile pe atunci erau mai înfocate și că amorul nu era un samsar al negustoreselor de toalete.

Primăvara, îndată ce da frunza, femeile cedau apartamentele lor gândacilor de mătase. Printre prânzurile de foi de dud, mahalagioaicele înfigeau câțiva pari în grădină și urzeau tortul dobândit iarna la lumina focului din vatră, unde se povesteau: istoria duioasă a lui Peneș împărat, basmele poetice cu „înșiră-te mărgărite" și plăcutele ghidușii ale lui Păcală și Tândală. Pân luna lui iunie, maidanurile după malul gârlii erau pline de femei adunate în pâlcuri împrejurul căldărilor din care trăgeau mătasea după gogoși; iar după ce depănau borangicul, intrau în argea, unde cu patru drugi de lemn ciopliți din topor, cu o spată și o suvelniță cu totul primitive își întocmeau un război cu care parveneau a face tot felul de țesături în trei și

patru ițe. Roata de tors, acel instrument puternic de civilizațiune și de bogăție în Occident, începuse a se introduce prin casele bucureștencilor, detronase furca și fusul; astăzi, această unealtă binefăcătoare nu se mai vede decât pe teatru, în mânele Mărgăritelor sau a Desdemonelor domnului Francheții.

Când bătea bâltărețu, venea despre Broșteni un miros acru și greu; o mulțime de tăbăcării se așezase sub Radu-Vodă; nu numai că ele îndestulau trebuințele consumațiunei dinântru; dar pieile lucrate în București erau căutate în Țara Nemțească și în Țara Turcească și devenise obiectul unui însemnat comerț de esportațiune; este destul să amintim aci că populațiunea ocupată de această industrie era până în zilele lui Cuza-Vodă destul de numeroasă ca să inspire temere și respect curții și boierilor.

Pe lângă argăsitul pieilor se mai crease o altă industrie, în care orașul nostru ocupa cel întâi rang în Europa: cojocăria, care ajunsese la o adevărată perfecțiune, era o lucrare de patiență și de bun-gust; bucățele de blană foarte mici îmbinate și cusute unele de altele cu o fineță și o inteligență artistică, formau un mozaic vrednic de admirare; samurii misadă, coade și pacea, râșii, silvii, cacomii, singeapii, vulpele negre, blanele cele mai frumoase și mai scumpe din Rusia se lucrau la noi. Starostea de cojocari din București era în corespondență zilnică cu seraiul sultanului. De acest meșteșug se ținea ișlicăria; lucrarea hărșiei brumării și formele deosebite ale ișlicarilor era o lucrare de artă cu care nu se poate compara fabricarea pălăriilor de mătase și de pâslă. Cusăturile cu fir și ceaprazăria ocupa o mulțime de meșteri și de calfe.

Din toate aceste industrii însemnate și bănoase n-a mai rămas decât numele scris pe tăblițe în răspântiile câtorva strade, nume care nu mai au azi niciun raport cu ceea ce există. În strada Căldărarilor, ovreii vând haine gata, croite și cusute în Viena și în Pesta, în Ceaprazari găsești turnuri și velutină; dacă în Șălari mai vezi câte o pereche de hamuri, fii sigur că ele vin de la Pesta sau de la Viena; ulița Ișlicarilor s-a numit câtva timp ulița Franțuzească și astăzi poartă numele de strada Carol I, plină de marfa ovreiască. Livedea cu duzii s-a împodobit cu o mulțime de nume care mai de care; citești pe tăblițele dup-în răspântii: „strada Sebastopol”, „strada Occidentului”, „înfundătura Emigratului”, porecliri gratuite, care niciuna nu ne spune măcar

că acolo să fi fost odinioară o adevărată pădure care producea mii de oca de mătase. Numirile care se dau azi de primăria noastră nu au niciun raport, ca altădată, cu obiceiurile și cu ocupațiunile locuitorilor, cu vreun fapt istoric sau cu vreun om celebru. Auzi „strada Numa Pompiliu", „strada Apolodor"; dar unde este astronomul, chimistul? Nimeni, nici chiar primarul nu ne-o poate spune; avem strada Florilor, poate fiindcă te iei de nas când te apropii, strada Grațiilor, pentru că unele domnișoare se arată numai în cămașă la fereastră, strada Zânelor, pentru că pe dinafară unele case seamănă chiar [a] pensioane.

Bucureștii a fost nu demult un adevărat centru manufactorial, astăzi însă este un oraș esclusivamente de consomațiune și de petrecere; prăvălie de prăvălie, cârciumă de cârciumă, grădină de grădină și complet de complet; se țin lanț, toate cu table cu litere de aur d-un cot: „*La Ștefan cel Mare*", „*La Napoleon*", „*La Mihai Bravul*", „*La Tiuior*", „*La Franț Iosef*", „*La Horea*", „*La Cloșca*", „*La Cocoșii roșu*", „*La Leul și cârnatul*", „*La Cerbu*", „*La Purcel*" etc., etc., toate pline de marfă străină și de bere nemțească; var și cărămidă, sticlă și lemn, unt și zarzavaturi ne vine de peste nouă mări și nouă țări; în casa cea mai modestă, ca și în palatul cel mai somptuos, de la vlădică până la opincă, din dușumea până-n tavan, din tălpi până-n creștet nu poți găsi un pat, un pahar, un scaun, un șervet, o cizmă, o căciulă care să nu fie adusă gata din străinătate. În țara cânipei sacii și sfoara le cumpărăm de la nemți!

„Nenorocită țară - striga Pestei, căzând din spânzurătoare cu frânghia ruptă de gât — unde nu știu să faci nici măcar un știreang!"

Materia născută și crescută în țara noastră se trimite brută și ni se întoarce peste un an sau doi curățită și lucrată, o plătim însutit pe cât am vândut-o, cu esportul, importul și accizurile, transportul, dusul și adusul, înmagazinările, comisionarii de tot felul și tot șirul de traficanți.

V

Centralizarea

Bucureștiul devine un oraș mare; de la Unire mai ales el se împopulează neîncetat; creșterea aceasta însă nu este efectul nici a dezvoltării industriale, nici a dezvoltării comerțului, provine numai de la concentrarea unei populațiuni improductive; a devenit receptacolul funcționarismului, locul unde se îmbulzește sumedenia înspăimântătoare de postulanți de toate treptele și de toate etățile, un cancer care se întinde nencetat și soarbe tot sucul țării.

Sporirea capitalei vine esclusivamente de la tendința nenorocită către centralizare și de la disprețul ce are guvernul nostru pentru autonomia județeană și comunală.

Așează-te în orice punct al capitalei, la orice oră, fie ziua, fie noaptea, pe strade, grădini, la teatruri sau la cafenele, și treci în revistă pe trecători și pe petrecători, cercetează numele și profesiunea fiecăruia, și te vei convinge că marea majoritate, bărbați și femei, tineri și bătrâni, trăiesc direct sau indirect din buget; nu întâlnești decât așa-zișii slujbași ai statului, civili și militari, în activitate, în disponibilitate și-n retragere, boieri halea și paia, cum se zicea odată, postulanți de funcțiuni, de concesiuni, de deputății, de senatorii, de primării și de consilierii veniți cu miile de prin județe, ca să cerșească de la mila guvernului un decret sau o recomandație de alegere către prefect și benedicțiunea ministerială când, grație eficacității puternicului concurs al bătăușilor, al intimidării și al corupțiunei guvernamentale, a avut norocirea să iasă din urna electorală cu mai multe voturi și chiar decât numărul alegătorilor.

După chip și după umblet poți cunoaște situațiunea de spirit a fiecăruia: Acel care a dobândit în fine ceea ce-i dorea sufletul, îndată ce și-a putut zice cu parigorisitul lui Milu: „Sunt!”, se plimbă cu nasul în sus, nu mai salută decât pe miniștri și pe amicii lor; din plăcut, amabil și binecrescut ce părea până ieri, a devenit mândru, necuviincios și obraznic. Acel care speră, dar care tot mai are îndoială, începe colindele în frac din zi di dimineață, umblă cu capul greu de cugetări adânci, caută să mai dea și alte dovezi de devotament și de dinastism; iar acel care de astă dată a lăsat orice speranță și i supus la noi încercări d-abia se mișcă pe strade, umblă cu nasul în jos, parc-ar fi plouat, este amabil, blând și salută pe toată lumea, și mănâncă orele

așteptând o ocaziune favorabilă ca să se afirme, inventează comploturi și conspirațiuni asupra cărora cheamă atențiunea ministrului, ca să se arate cu slujbă și să dovedească că este om de ordine și dinastic.

Funcționari și postulanți, servitorii și furnizorii lor, iată populațiunea Bucureștiului; încolo, un oraș rău pavat, rău măturat, rău adăpat și rău aerat. Infecțiune și boală! Și nici poate fi altfel, căci orașele întinse și populate se întrețin cu cheltuieli foarte mari, pe care numai o mare bogăție le poate purta.

Când întinderea și populațiunea unui oraș crește în progresiune aritmetică, cheltuielile de întreținere cresc în progresiune geometrică[42] și numai atunci locuitorii pot purta sarcinile ce necesită întreținerea confortului și a igienei, când dezvoltarea bogăției și sporirea industriei și a comerțului pot urma aceeași progresiune.

Orașele cele mari ale Europei sunt cele mai multe situate pe malurile râurilor sau în apropiere de mare, au trebuință de apă multă și adâncă, ca să spele și să mistuiască necurățeniile si să înlesnească alimentarea. Viena, de când a luat un avânt nou, canalul de la Leopoldstadt și apa Vienei nu o mai pot curăți și-o adăpa, și este silită să facă mari sacrificii de bani ca să aducă Dunărea chiar în mijlocul orașului; la noi, cine se poate gândi să aducă măcar Argeșul în București? Praful și noroiul ne îneacă, apa ne otrăvește, canalul din strada Mogoșoaii a devenit o nouă cauză de infecțiune și de boale, și Dâmbovița se strimtează și se astupă din zi în zi, facându-și râs de lucrările de îndreptare în amunte și în avale. Primăria a ostenit pe locuitori cu dări mai presus de puterile lor, fără a le putea aduce măcar un strop de apă curată. Acum toată speranța este în împrumuturi și în bugetul statului, să-i vie în ajutor; să se puie țara întreagă la contribuțiune, pentru ca să curețe și să adape capitala.

În loc de a lăsa să se formeze pe suprafața României mai multe centruri de lumină și de bogăție, conservând orașelor de județ o individualitate, lăsându-le talentele și capacitățile locale; în loc de a oferi părinților din provincie mijloace de a da copiilor, sub ochii lor, educațiunea și instrucțiunea de care au trebuință ca să menție strâns legăturile și afecțiunile de familie; în loc de a lăsa să se formeze circonscripțiuni de industrii speciale, după poziținea și natura localităților, după înlesnirea și aptitudinea locuitorilor,

permițând și înlesnind fiecărui oraș să-și dezvolte activitatea în cercul său propriu, ca să poată aduce și primi de la centrul cel mare un schimb de viață și de bogăție, guvernul caută prin toate mijloacele a paraliza și a stinge orce esistănță proprie în județe, dezgrădind părticelele și atrăgându-le la centru, ca să poată face din români o asociațiune forsată de stăpâni și de subordonați gata a băga voturi cu pumnul în urnele electorale, ca astfel reprezentațiunile naționale, județene și comunale să fie niște instrumente oarbe ale autorității centrale; a făcut din capitala țărei o fabrică mare de biurocrați care pornesc necontenit de la centru, se răspândesc în țară ca niște zmei și escită prin violențele și esacțiunile lor nemulțumirea și ura în contra guvernului, încât țara și-a pierdut cumpătul, nu mai are nici măsura adevărului, nici a dreptului. Un gemet se rădică din toate părțile, fiecare simte răul, nimeni nu-l poate conjura și toți așteaptă o schimbare, fără de a ști de unde are să vie; o așteaptă cu nerăbdare și cu temere.

Pentru un petic de șosea, pentru o fântână, pentru un felinar, cererea trebuie să meargă la București; dacă ai un proces, îl pierzi dacă nu te asiguri din vreme de concursul vreunui avocat din capitală, bine văzut de guvern, plătindu-i gras nu numai talentul și știința, dar mai cu deosebire favoarea de care se bucură pe lângă puterea centrală și temerea ce inspiră bieților judecători, pe care îi poate permuta și chiar destitui dintr-o încruntătură de sprinceană. Când o localitate suferă de apăsarea sau de nedreptatea vreunui funcționar, de împovărare de dări, de lipsă de lumină, de apă sau de aer, nu poate aștepta îndreptare decât de la București, unde mai totdauna glasul i se pierde înăbușit de acei care profit la centru de abuzurile comise în provincii, privilegiu ce le este acordat în schimbul unui concurs imoral și interesat. În loc de o viață provincială, găsim numai monotonie și prostrațiune în toată țara; cine a văzut un oraș de județ, le-a văzut pe toate: obor vinerea și marțea, grădina la „Rașca", casin *à la „Fialcovski"* și restaurant *à la „Hugues"*.

Pe scara naturei, cu cât o ființă este mai imperfectă, cu atât părțile din care se compune se aseamănă mai mult unele cu altele și fiecare seamănă cu totul; râmele, de esemplu, sunt la coadă ca la cap, și la cap ca la mizloc; tăindu-le în bucăți, fiecare parte trăiește separat, formând atâtea individe câte bucăți; din contra, cu cât o ființă este mai perfectă, cu atât părțile sale

constitutive diferă între dânsele. Capul omului nu seamănă nici cu mânele, nici cu stomahul; picioarele nu seamănă nici cu gâtul, nici cu pieptul; o parte nu poate trăi despărțită de celelalte: fiecare are funcțiunea sa specială în viața totului, sunt necesarii unele altora. Acest adevăr se observă și în viața socială. Învățatul profesor Kingsley ne zice că diversitatea orașelor, într-un stat, este un semn de civilizațiune: cu cât orașele, zice el, diferă mai mult în ocupațiunile și în producțiunile lor, cu atât lucrarea intelectuală a națiunei este mai puternică; diversitatea se arată cu atât mai mult cu cât societatea se perfecționează. Individualitatea omului, adaogă el, și mijloacele de a domina și de a dirige puterile naturei se dezvoltă cu diversitatea întrebuințărilor ce poate găsi facultăților sale productive; puterea și activitatea se măresc și legăturile sociale se strâng, viața socială ia o dezvoltare mai mare și atracțiunea către centrul general devine mai puternică. Cu cât acele puteri sunt mai bine echilibrate, cu atât tendința către dezvoltarea individualităților locale și intensitatea puterei de asociațiune în stat devin mai mari și mai eficace. Pe cât este de necesariu ca într-un stat să esiste un centru care prin atracțiunea lui să ție legate între dânsele deosebitele părți din care se compune statul, pe atât este de necesariu ca fiecare din acele părți să aibă o esistență a sa proprie, ca să-și poată manifesta și esersa acea atracțiune. Diversitatea este una din condițiunile cele mai esențiale pentru sporirea capitalului național, a libertății și a echității, pentru sporirea a tot ce constituie pacea și armonia în societate. Istoria vine și confirmă aceste adevăruri prin esemple vii și recente. Diversitatea comercială și industrială a orașelor Italiei, care formau atâtea centruri de lumină pe surfața acelei țări, făcea ca locuitorii ei, chiar în timpi de umilire națională în cari au trăit atâta timp, să fie considerați ca formând o națiune, și o națiune mare și civilizată, căreia îi lipsea numai ocaziunea ca să se închege într-un stat mare și puternic, precum îl vedem astăzi. Diversitatea în producțiune a orașelor ca Birmingham, Leeds, Manchester, Newcastel și legăturile lor cu Londra fac ca Anglia să fie statul cel mai producător și mai bogat din lume și totodată cel mai fără temere de comoțiuni interioare. Varietatea în esistența orașelor și necesitatea de un centru de gravitațiune au dat Germaniei și Berlinului mijloacele de a atinge gradul de mărire politică la care s-au înălțat, pe când

pe de altă parte sistemul de absorbțiune a făcut să pericliteze de două ori într-o jumătate de secol esistența celui mai puternic stat din Europa.

La noi, centralizarea nu se mărginește numai în acțiunea ei politică, dar și-a dat mâna cu centralizarea traficului și a luat caracterul cel mai pernicios ce-și poate cineva închipui.

Centralizarea politică este rezultatul dorinței șefului statului de a concentra puterea în mânele sale, și aceasta de cele mai multe ori numai pentru a-și înlesni mijloacele de a impune taxe și de a le cheltui după voința și dorința sa; însă șeful statului nu poate să nu dorească ca lucrarea supușilor să devie cât s-ar putea mai producătoare, dacă nu pentru iubirea sa pentru națiune, dar cel puțin pentru că puterea i se mărește cu sporirea producțiunei, și sub această privință se poate zice că interesele șefului sunt identice cu ale supușilor; de aceea și vedem în unele state despotice pe suveran puindu-și toate silințele pentru a înlesni și a spori producțiunea și a înființa creditul, încurajând spiritul de asociațiuni pacinice între supuși, în vreme ce obiectul principal și esclusiv al centralizării traficului este de a opri puterea productivă, ceea ce în centralizarea politică nu este decât o consecință a urmărirei unui alt scop, în centralizarea traficului este chiar scopul urmărit.

Șeful statului are un adevărat interes în înmulțirea profesiunilor, în dezvoltarea facultăților omenești, în sporirea bogăției naționale și în creșterea capitalului și a creditului; pe când traficantul, el, care nu trăiește decât din neactivitatea și nedomirirea locuitorilor țărei în care și-a înfipt ghiarele, caută a ține pe oameni despărțiți unii de alții, a înlătura și a persecuta orice înțelegere, ca el să fie totdauna intermediarul indispensabil a orce tranzacțiuni și orce daraveri, ca toate afacerile să treacă prin mânele lui. Înălțarea facultăților omenești, înmulțirea profesiunilor, rădicarea creditului și a valoarei proprietății slăbesc puterea lui, de aceea el caută a le combate și a le opri; ca lupul care se bucură de viscole și de vijelii, traficantul se bucură de războaie, de invaziuni și de mizeria poporului; domnirea lui este destrugerea valoarea muncei și a pământului și robia cea mai grozavă impusă țărei. Alianța acestor două centralizări s-a manifestat la noi, mai cu deosebire, în cestiunea impozitului asupra tutunului; în loc de a se adopta o dare asupra importatorilor și a vânzătorilor sau chiar a se organiza o regie, tutunul s-a

monopolizat în mâna traficanților, dându-li-se toate mijloacele de a omorî cultura acestui product, o cultură care începuse a lua un avânt foarte mare și care da agricultorilor țărei cele mai frumoase speranțe. O altă împrejurare, în care această alianță s-a arătat și mai înspăimântătoare, a fost legea supusă Camerei pentru concesiunea esploatării consomațiunei și esportațiunei sării.

La noi, cultura pământului s-a lățit și se lățește pe toate zilele, încât astăzi puțin pământ rămâne necultivat sau neesploatat, pe tot anul pădurile se prefac în câmpii arabile și din an în an brazda ostenită produce mai puțin; astăzi nu se mai pomenește ca altădată de două și de trei chile de pogon (de nouă și de zece chile de falcie), deja proprietarul nu mai poate cultiva pe seama sa, precum făceau arendașii care se îmbogățeau odinioară; acum suntem reduși a închiria pământul pe dijmă sau pe resfet; sunt localități unde plugarii împroprietăriți, după ce au plătit anuitatea șapte și opt ani, au părăsit pământul, s-au făcut servitori și argați sau au trecut Dunărea.

Pământul la noi a ajuns a avea trebuință de o cultură mai înaintată; dar o asemenea cultură nu poate esista decât acolo unde deja esistă industrie manufactorială, căci agricultura perfecționată are trebuință de concursul industriei, pe care traficantul o persecută din toate puterile sale. El combate mai cu deosebire asociațiunile, pentru că ele sunt sufletul industriei, atrage descreșterea valoarei pământului și ne azvârlă din zi în zi, unul după altul, într-un țarc din care nu vom mai putea ieși; căci bogăția nu poate crește cu un sistem care, pe tot anul, ostenește și seacă puterea productivă a pământului.

Ca toate societățile înapoiate în viața economică, avem nenorocitul obicei să așteptăm tot binele de la mila guvernului; pe când vedem bine că el, amețit de laurii biruințelor electorale, dă țara pradă traficanților și pe când știm bine că salvarea este numai în mâna noastră.

Singurul mijloc de a conjura relele și mai mari ce ni se pregătesc este de a deștepta în români spiritul de asociațiuni industriale.

VI
Casa Dudescului

O casă boierească era o adevărată cetate, un stat în stat; nici poliția, nici justiția domnească nu îndrăznea să treacă pragul porții unui ban sau unui vornic, deși un asemenea drept nu era scris nicăiri; la trebuință, boierul putea să închiză porțile și să trăiască luni întregi cu familia, cu slugile și cu oamenii casei, optzeci și o sută de suflete, fără să aibă cea mai mică trebuință de cei dinafară. Avea mălai și fainǎ în ambare, cămara lui gemea de tot felul de băcănii și de sărături, în țigănie avea franzelari, croitori, cizmari etc., la caz putea cu oamenii din curte să se apere în contra puterei domnești, când nu era sprijinită pe vreo poruncă de la Țarigrad.

Partea casei despre scara cea mare, cu patru odăi în dreapta ș-în stânga sălii așternute cu macaturi și perdele țesute și cusute în casă, cu sofale, cu saltele în colțuri și cu perne de jur împrejur, și alte două sau trei odăi mai mici, pentru grămătic, cafegiu, ciubucciu și feciorul din casă, formau apartamentul boierului; partea cealaltă a casei de sus, cu sagnasiu, cu cămara și cu scara din grădină, erau ale cucoanei și ale cuconiților, cu jupânesele și cu fetele din casă, cinci-șase cusătoarese crescute de mici, fete de scutelnici sau de boiernași. Copiii de sex bărbătesc locuiau în beciuri cu dascălul grec, lângă odaia preotului ș-a cântăreților, în rând cu sofragiria și cu odăile stolnicului, vătafului și a chelăresei. In fundul curții era grajdurile de douăzeci-treizeci de cai, șoproanele de zece-cincisprezece trăsuri, care, căruțe, butci și rădvane; în unghi cu odăile vizitiilor și ale rândașilor începea un alt rând de odăi, unde trăgea grămăticu Iordache, vătafu Dinu, polcovnicu Ioniță, șătraru Grigore, logofatu Ștefanache etc., când erau scoși din slujbă. Aceștia, îndată ce intra boierul în pâne, zburau cu toții în toate părțile, ca sameși, condicari, zapcii, și se întorceau iar la tainul boieresc, îndată ce se mazilea stăpânul; aceștia erau vestiții ciocoi boierești din tată-n fiu.

La spatele odăilor logofeților era fânăria, lemnăria și grădina, în care, deși nu se afla catalpe, polovnii și ailanți, nici begonii și fuxii, dar găseai în abondență cireși pietroase, caise cât pumnu, piersici roșii, struguri tămâioși și

razachie, mere domnești și pere bergamote; pe lângă grădină, o ulicioară ducea în țigănie, curte cu câteva odăi în care locuiau șapte opt familii de țigani de vatră: potcovari, curelari, croitori, spălătorese etc.

Pentru o asemenea populațiune, bucătăria urma să fie ceva măreț, și în adevăr era o operă de arhitectură. Într-un colț al curței se rădica un coș ca un obelisc, care se deschidea lărgindu-se ca o pâlnie întoarsă dasupra unei boite care acoperea tot edificiul; în mijloc, sub deschiderea coșului, era cotlonul de doi stânjeni de lung, în care se mistuia lemnele întregi, cum veneau de la pădure, netăiete, nespintecate, în care boul se putea pune întreg în frigare; de jur împrejur era mese, tarabe și cotloane mai mici, mulțime, de toate mărimele și de toate gradele; deosebit de bucătarul cel mare, mai erau șapte-opt rândași, care fiecare bucătărea pentru clasa la care era orânduit; masa și bucatele boierești erau deosebite de ale slugilor, d-ale jupâneselor cu fetele din casă și de ale logofeților.

Coconașii, dacă erau căftăniți sau edeclii la curtea domnească, își avea fiecare feciorul, vizitiul, armăsarul de alai, telegari și călească, fiecare cuconiță își avea fata din casă, cusătoarea și două-trei fete de țigan ajutoare la gherghefuri și la creșterea gândacilor; fiecare logofăt își avea țiganul care îl îmbrăca, îi da de spălat, îi mătura în odaie și îi făcea focul.

Una din casele cele mai mărețe din București era casa Dudescului, familie venită de peste Carpați, ca Văcărești, ca Goleștii, ca Sturdzeștii și ca Cândești, familie bogată și cu pretențiuni feodale. P-atunci românii din Transilvania, dacă dobândeau de la împăratul Austriei un titlu de baron sau de graf, se credeau unguri. Familia Dudescului era fără îndoială cea mai bogată din țară. Coprinsul lor în București începea de lângă Sființii Apostoli și mergea până în Podu Caliței, aproape de Antim; coprindea mai tot spațiul dintre gârlă și Dealul Spirei, locul unde este astăzi vestita mahalaua Dudescului, dar unde nu mai găsești cea mai mică urmă de acea mărime nici în zidire, nici în picior de om. Cel din urmă care a purtat acest nume a fost vornicul Niculae Dudescu, om de spirit și învățat, român înfocat și inimic neîmpăcat al domnilor greci și al fanarioților, era nepot al lui Antioh Cantemir și unchi despre muma poetului Iancu Văcărescu trimis de boieri la Paris, ca să pledeze cauza românilor, a știut să capteze atențiunea generalului Bonaparte și

să-l intereseze de soarta țării noastre până a-l decide să trămiță la București pe generalul Sebastiani. Era generos și mândru; a ospătat de multe ori la masa lui pe întâiul consul și pe generalii Republicei; madame Recamier nu s-a rădicat niciodată de la masa lui fără să găsească sub șervet un diamant sau un rubin. Cu vornicul Niculae s-a stins și numele, și colosala avere a Dudeștilor.

VII

Rădovanca

Până acum vreo treizeci de ani tot se mai vedea în dreptul Podului Gârlii, despre strada Apolodor de astăzi, bolta unei porți cu foișor dasupra, și mai la stânga niște mari dărâmături fără învelitoare, fără uși, făta ferestre, care cădeau cărămidă cu cărămidă; acelea fusese palatul Dudeștilor, intr-acele ruine locuia vestita Rădovancă, femeie groasă și chipeșă, care descânta de șerpi și de deochi, omora săricică în lapte de cuc și argintul-viu în untură de țânțar; plămădea sulimanurile și dresurile cele mai sublimate, risticurile cele mai încondeiate, punea cuțitul, da cu cărțile, arunca cu bobii, căta la stele și aducea luna pe coș; știa tot felul de scăldaturi de dragoste, punea oala și aducea pe tânărul cel mal frumos călare pe trestie, cale de zece postii, la baba cea mai zbârcită. Era vrăjitoare, fermecătoare și îndatoritoare. Să fi turnat din cer cu găleata, să fi fost nemeți de zăpadă cât casa, seara, cum bătea meterhaneaua la vodă, la Rădovanca era bâlci: căruțe, butci și cocoane îmbrobodite și boieri tiptil; îndată ce înnopta, picior de ghindă întâlnea pe dama de tobă aidoma cum li se arătase în cărți, cu dragoste și cu drum de noapte; când ieșea cloșca pe cer, aducea zmeul printre crăpăturile zidului. Puterea ei înceta îndată ce cânta cocoșul.

Cine a putut crede vreodată că Rădovanca să fi murit?! Nimeni n-a auzit jălindu-o sau trăgându-i clopotele, niciun medic nu-și aduce aminte s-o fi citit, nici un pantelimonesc din vremea aceea să-i fi săpat groapa; atât numai se știe, de la o vecină din mahala, că pe o noapte întunecoasă ca fundul de căldare ar fi văzut o pară de foc care a ieșit din singurul coș care rămăsese în

picioare dasupra dărâmăturilor, că acea văpaie, după ce s-a încercat să se suie spre stele, a apucat-o spre apus și a căzut în depărtare. Dintr-acea noapte, nimeni n-a mai văzut, nici n-a mai auzit de știrea Rădovancei.

VIII

Stoian

Călina, fata Rădovancei, nevasta lui Soare Potcovaru, tot stând noaptea la pândă cu un arnăut de dindărătul caleștei unui coconaș care venea noaptea tiptil, și-a lăsat țiganul și s-a dus după voinicul cu tarabulus la cap și cu iatagan la brâu. Chir Stoian, jupân Stoian sau căpitan Stoian, cum vei vrea să-i zici, fusese din ceata lui Pendedeca, om trecut prin ciur și prin dârmon cum am zice, prin pușcărie și prin spânzurătoare - zavergiu d-acei care jăfuia, d-acei care la Drăgășani cânta toată noaptea:

δεύτε παίδες των ελλήνων,

dar care în ziua de luptă nu s-a văzut nicăiri; mai târziu a apărut cu Bimbașa Sava în ordia lui Caravefzi, tăind și puind în țeapе pe bieții mavrofori care se ascundeau de goana turcilor. In ziua când a tăiat pe Sava, Stoian, deși venit în suita lui, dar era printre turci cel mai înverșiunat; l-au văzut oameni trăgând cu pistolul în nenorocitul Ghencea, când sărea pe fereastra de la casa Belului, cătând să scape de urgia lui Chehaia-beg; după aceea, devenit om de ordine, aci cârciumar la drumul mare, aci hangiu la capul podului, gazdă de tot felul de oameni, prieten cu neferii spătăriei, strângea la parale. In domnia lui Grigore-vodă era și cu agia, și cu boierii din Sibiu care umbla să răstoarne pe Ghica și să aducă pe muscali; era totodată spionul baș-beșli-aghii și al Cârjaliului; la 1828, când a plecat Iusuf-bei cu garnizoana din Beilic, plângea cu lacrămile cât pumnul și a doua zi cânta cu cazacii de gât:

Davai hleba na soldat
Za paido na Țarigrad.

Vorbea turcește și rusește și s-a alăturat ca dragoman pe lângă corpul lui Roth; scotea care pentru proviant din pământ, din iarbă verde numai cu sfârcu gârbaciului; și-a îmbunătățit averea cumpărând pleașca de la soldați; a servit poliția lui Bârzof, pe Pazarnicu și pe căpitan Costache; bătea de snopea, fura, cum se zice, șaua de sub călăreț și oul de sub coțofană; când săruta icoana la mir, îi rămânea rubiaua de la gâtul sfitei între dinți; la 1848 se plimba cu ursu, cântând pe „Duhaimă" și striga „Dreptate, frăție! A priimit pe Soleiman și pe Omer-pașa cu: „Să trăiască sultanul!, pe Duhamel și pe Liiders cu: „Să trăiască augustul nostru protector!, a jăfuit casa lui Chehaia din Gorgan, a ars Regulamentul la Filaret și a cărat la Cotroceni cu scortă de turci și de cazaci pe acei care luase parte în revoluțiune; a servit în tot felul pe Fuad și pe Halcinski; a fost cu muscalii la Oltenița și cu turcii la Calafat, a strigat în contra unirei până ce s-a împrietenit cu Libricht, a înjurat pe 11 fevruarie și pe 8 mai până și-a găsit rostul; a servit toate regimele, toate ocupațiunele și toate invaziunele; a fost contra și pentru toate domniile și toate căimăcămiile, totdauna protejat, favorizat și recompensat de guvern. Acuma Stoian are bani la dobândă și moșii, este decorat, a fost și căftănit.

IX

Fiul lui Stoian

Fii-so, nepotul Rădovancii, tânăr, deștept, premiant cu eminențe în toate școalele și medaliat, învățat în Paris, are trăsuri și armăsari, umblă când răsturnat în droșcă sau în carâtă, când călare pe cal de soi, când mâind armăsarii din faeton, ține și birjă cu luna; se schimbă în echipage după orele zilei; face parte din tinerimea elegantă și influentă, se crede un stâlp al țărei, alb mai alb decât răposatul baș-boierul, vorbește cu lumea admirămdu-și obrăznicia în oglindă și mângâindu-și barba, votează impozite noi, credite suplementare și estraordinare, cere independență și joncțiuni; se crede nobil, caută sa ia fată de boier mare.

Când era în școală la „Sfântu Sava”, se împrietenise cu un băiat, fiul unui cojocar subțire, fecior de oameni, cum se zicea p-atunci.

Acești doi copii era două naturi cu totul opuse: feciorul curcanului din coada caleștii, invidios, egoist, fudul și lingușitor; celălalt, simplu și modest, era plin de iubire și de devotament pentru camarazii săi; unul învăța nu pentru că-i plăcea învățătura, dar pentru ca s-ajungă mare, celălalt iubea învățătura pentru învățătură; în studiul istoriei, unul admira rangul și averea la care au ajuns oamenii cei mari, celălalt faptele strălucite și serviciile aduse patriei. Unul nu vedea în studiu decât un mijloc de a parveni și de a se îmbogăți; se întreba: la ce servă spiritul și silința la învățătură dacă un prost, un leneș și un ignorent poate ajunge mai sus pe scara socială decât acel care s-a ostenit și s-a cheltuit ca să dobândească titluri universitare? La ce servă gradul de licență sau de doctor dacă nu-l va conduce a mânca, a bea mai bine ș-a câștiga mai mult decât acel care nu învață? Urma legile la Școala de drept din Paris nu ca știință a dreptului, ci ca mijloc de a câștiga procese drepte și nedrepte. Paharnicu Stoian, amic intim din zaveră cu un avocat în renume care lua procese în parte, adică că împărțea fondul pe din două cu bietul client, dacă câștiga, îi indica după povețele acelui amic materiile care putea să-i aducă mai mare folos, tânărul student asculta mai cu deosebire pe avocați care la Palatul justiției susțineau cu dibăcie nedreptatea în contra dreptului și pe acei care se luptau să dobândească achitarea forului și asasinului facându-l alb ca zăpada. Celălalt nu vedea în studiu decât cercetarea și descoperirea adevărului, lumina care gonește întunericul, legile naturei care iau locul eresurilor și prejudețelor, perfectibilitatea continuă a societăților omenești; iubea știința pentru știință, admira oameni ca Newton pentru aflarea legei celei mari a gravitațiunei, admira pe Lavoisier, care, prin descoperirea oxigenului, a gonit din știință teoriile de flogistic și cosmogoniile plutoiane și neptuniane, care, osândit la moarte de pasiunile politice, cerea câteva zile de viață ca să termine o lucrare științifică; admira pe Franklin, care, ca un al doilea Prometeu, a pus mâna pe fulger și pe trăsnet și l-a dat oamenilor ca instrument de civilizațiune și de progres, studia mecanica cerească a lui Laplace, lucrările lui Cuvier, care deschideau tinerimei studioase orizonturi noi de cercetări și de descoperiri, alerga orunde putea să auză pe Arago, pe

Elie de Beaumont și pe Humboldt espuind milioanele de observațiuni cu care îmbogățeau pe toată ziua științele fizice și naturale.

În politică, simpatiile lui erau pentru oamenii care, goniți din țară și persecutați pentru că luase parte activă în Revoluțiunea de la 1848, trăiau în neavere și privațiuni și lucrau prin toate mijloacele în deosebitele capitale ale Europei pentru dezrobirea țării și redobândirea drepturilor ei celor vechi, celălalt fugea de orce adunare românească, evita cu cea mai mare îngrijire societatea emigraților și a proscrișilor, ca nu cumva să-și compromită viitorul; sta însă cu urechea întinsă la orce se zicea și se petrecea între românii din Paris și, când afla câte ceva cu care putea să se recomande puternicilor de atunci, înștiința îndată pe paharnicu care colporta scrisorile lui la muscali și la turci, la nemți și la palat. Întorși amândoi în țară, locul fiecăruia era desemnai de mai înainte: unul îmbrățișat de guvern, pus îndată în slujbă, celălalt tractat de spirit răzvrătitor, de revoluționar, de anarhist, pus sub privegherea poliției și dat pe seama fluierătorilor de noapte.

În timpul războiului Crimeei, fiul lui Stoian vedea că se schimbă vântul, dar nu înțelegea bine dincotro avea să bată; ceea ce i se părea limpede, după încheiarea păcii, era încetarea domniei lui Știrbei, al cărui termen după Convențiunea de la Balta-Liman espira chiar în anul acela; iată-l din partizan zelos și înfocat și din slugă prea plecată devenit detractor turbat și calomniatorul acelui pe care îl tămâiase șase ani și jumătate; colinda pe la boierii care i se părea lui că miros a caimacami, îi lingușea și le oferea gratis serviciile talentului și activității sale. La încheierea Convențiunii de la Paris, altă nedomerire în spiritul ambițiosului nostru tânăr, guvernul era să treacă din mânele principelui Alexandru Ghica într-ale foștilor miniștri ai celui din urmă domn; spaima i-a fost mare, dar îndată ce a înțeles că triumvirii erau partizani declarați ai vechiului domn Bibescu, i s-a părut că s-a sfetii viitorul, și iată-l devenit curierul cel mai sprinten și agentul cel mai neobosit al alegerilor Camerei elective din 1858. Operațiunea, condusă cu multă îndrăzneală, cu ispravnici și cu dorobanți, a încoronat silințele guvernului, dându-i o majoritate după pofta inimii; își poate închipui fiecare cât de mare i-a fost decepțiunea când a văzut pe toți acei cu care conlucrase și biruise în alegeri că scriu pe buletinul ce băga în urna domnească numele alesului

Moldovei și pe unioniști mergând în corpore să mănânce prânzul pregătit pentru o altă veselie. După ce a trăit câteva săptămâni cu speranța că oștirile turcești, rusești și nemțești au să intre să gonească pe alesul românilor și să puie în locu-i pe candidatul majorității, văzând că realizarea acelui vis fugea neîncetat, ca mirajul care se depărtează cu cât te apropii, a început a se introduce binișor și a se produce pe lângă o sumă de oameni care credeau că patriotismul consistă în a arunca invective, a calomnia și a înjura pe toți acei pe care îi credea sau se făcea că-i cred inimici sau puțin favorabili binelui și progresului; și-a pus la discrețiunea lor condeiul și limba, scria de porunceală în ziarele lor, batjocorea și calomnia pe acei asupra cărora îl asmuțea și răspândea vrajba între români, pe care dacă nu sentimentele, dar cel puțin necesitățile politice îi unise în chestiunele cele mai fundamentale; mai târziu, în timpul coaliției pentru apărarea constituțiunei, a devenit omul necesar al camarilei; ca corespondent al ziarelor străine stipendiate din fondurile secrete, calomnia Camera și constituțiunea, cerând mână de fier și lovitură de stat; ca funcționar administrativ și judecătoresc, nu consulta decât interesele și patimile favoriților palatului, fără cea mai mică considerațiune pentru lege sau pentru dreptate, până când a dus pe șeful statului la noaptea de 11 fevruarie.

În cele dântâi zile ale revoluțiunei din 1866 s-a făcut teacă de pământ; el, care se înmulțea în toate serile, încât îl găseai pretutindeni, nu se arăta nici măcar la fereastră; dar când a văzut că izgonirea lui vodă Cuza și depărtarea unor funcționari nu era efectul nici al urei, nici al răzbunării, ci numai necesitatea de a pune capăt abuzurilor, hatârurilor, prevaricațiunilor și a conjura pericolele politice de care era țara amenințată, și că poporul înțelesese că moderațiunea și generozitatea era o condițiune indispensabilă pentru realizarea aspirațiilor sale; după ce a așteptat în van câteva săptămâni realizarea rodomontadelor cu care acei care împinsese pc domnitor în prăpastie voiau să sperie guvernul provizoriu, s-a alăturat încetișor pe lângă oamenii exagerați, strigând și cerând cu dânșii măsuri aspre în contra acelor care avusese afacerile țării în mână. În curtea Senatului era cu insultătorii, în curtea Mitropoliei, cu acei care cereau pe membrii consiliului comunei Bucureștiului și pe primar. El, care ca jurnalist lăudase concesiunele Godillot

și Lemaître, ca funcționar conlucrase cu zel la redactarea actelor și ca deputat le votase sau le consfințise prin adresa din 1865, acum el striga mai tare în contra acestor lucrări, cerând confiscarea averilor miniștrilor și a membrilor primăriei București; alerga în toate adunările și critica moliciunea și incapacitatea guvernului interimar. N-a trecut mult, și a devenit omul indispensabil al partidului ordinei, după ce fusese soldatul cel mai disciplinat al comenzilor: „Sus, băieți, jos, băieți!”

Fiul cojocarului urmase un drum cu totul opus, a lucrat din toate puterile lui la alegerea lui vodă Cuza, ca principiu al Unirei; dar când a văzut că acest domn se depărtează de la calea cea bună, s-a retras. La 11 februarie și la 1 mai a votat domnul strein, ca un principiu de moralitate, de dreptate și de stabilitate; acum însă, de câțiva ani, trăiește retirat, privind cu durere la mersul lucrurilor.

Deși acești doi oameni, necontenit în tabere politice opuse, însă acest din urmă păstrase vechiului său camarad o adevărată afecțiune; deși deplora depărtarea lui de la drumul cel adevărat al datoriei și al demnității, dar își zicea că abaterile și rătăcirile lui veneau mai mult de la viața de disipațiune ce apucase și de la ambițiunea de a parveni decât de la un suflet pervertit; că furia tinereței îi întuneca judecata și îi înăbușea sentimentele, credea că cu înaintarea vârstei și cu potolirea poftelor un om inteligent și de talent nu se poate să nu se deștepte și să nu vază prăpastia în care se adâncește.

Într-o zi, zelosul și devotatul conservator, om de ordine și dinastic, cum se întitula în scris și în vorbe, care nu-i călcase de trei ani în casă, bătu la ușa lui; fusese silit de necesitate să recurgă la îndatoritoarea bunăvoință a bunului și generosului amic al copilăriei și al juneței, care de mai multe ori îi venise în ajutor; se găsise într-o pozițiune critică; era de trei luni fără slujbă, guvernul se aflase într-una dintr-acele situațiuni încurcate în care fusese silit să sacrifice câțiva din amicii săi cei mai ageri și mai îndrăzneți, precum aeronautul aruncă cu sacii de lest și instrumentele cele mai prețioase ca să se poată ținea încă câteva momente în văzduh; împreună cu leafa, îi tăiese toate subvențiunile și gheșefturile, îi retrăsese protecțiunea, favoarea și puterea ce-i acordase până atunci pentru serviciile ce-i făcea. Încercase să pledeze două

procese luate pe din două cu clienții, dar nemaiinspirând acea temere și frică judecătorilor, le pierduse.

Aruncându-se în brațele generosului său amic, cu ochii înecați în lacrămi, a început cu invective în contra ingratitudinei miniștrilor, spuind cum a sacrificat toate afecțiunile sale, cum și-a părăsit amicii cei buni, cum a impus tăcere inimei și conștiinței și cum a călcat în picioare toate datoriile; esasperațiunea lui era atât de mare și atât părea de căit de purtarea sa trecută, încât amicul său a crezut momentul favorabil de a-l împinge spre pocăință, și iată conversațiunea dintre acești foști conșcolari.

X

Discuțiunea

— De ce strigi și te indignezi? Poziținea dificilă în care te afli și discreditul în care ai căzut nu sunt decât o consecință a purtării tale; drumul ce ai urmat trebuia să te ducă fatalmente, mai curând sau mai târziu, acolo unde ai ajuns. Este scris în înțelepciunea cea înaltă ca nimeni să nu se poată sustrage de la acțiunea legilor morale, precum nu se poate sustrage de la aceea a legilor fizice. Nimeni nu poate face o faptă, fie chiar în secretul cel mai adânc, fără ca ea să nu poarte în sine răsplata ce merită: recompensă, dacă fapta este bună, pedeapsă, dacă este rea. Cu cât acea răsplată este mai târzie, cu atâi este mai puternică; cu cât stă mai mult timp înăbușirii, cu atât izbucnește cu mai mare intensitate.

— Știu că morala religioasă ne ordonă d-a nu face altuia ceea ce n-am voi să ne facă nouă alții, d-a supune patimile și poftele noastre, d-a sacrifica interesele pentru binele tutulor, d-a nu oprima pe aproapele nostru, pe care avem datoria a-l iubi și a-l ajuta, d-a fi cu toții drepți și milostivi; știu că în lipsă de credințe religioase, de ne vom adresa la rațiune, ne spune și ea că trebuie să facem binele, iar nu răul, și ne dovedește că interesul bine înțeles ne zice să facem fapte care ne onoră, să răspândim lumina, să arătăm celui ce poate face răul că sc espune la pericole și la răzbunări și că va fi urmărit zi și

noapte de mustrarea cugetului. Cunosc toate aceşte teorii şi le admit până la un punt, dar nu văd cum se pot aplica ele la un om care a îndeplinit cu credinţă şi cu devotament ordinile scrise şi verbale ce i s-au dat. Eu am urmat cu sfinţenie din punt în punt instrucţiunile ce am avut; şi mă pot făli sus şi tare că succesul a încoronat totdauna misiunile ce mi s-au încredinţat. Şi acum, după ce am făcut atâtea servicii, împlinindu-le pe toate cu zel şi inteligenţă, nu este trist să mă văd aruncat deodată în voia întâmplărilor? Şi vei să nu strig la nedreptate, la lipsă de recunoştinţă şi să nu caut să-mi răzbun de omul cu care mă credeam în legături indisolubile prin serviciile ce i-am făcut!

— Dreptatea şi recunoştinţa sunt două din sentimentele cele mai frumoase şi mai nobile ale sufletului, şi nu pot avea nimic a face cu nişte servicii de felul acelor cu care îndatoraţi voi pe guvern; asemenea servicii se plătesc în bani şi în gheşefturi şi nu pot da naştere la sentimente nobile. Când acel ce le-a făcut a priimit favorurile ce ai avut tu de la ministru, trebuie să se considere cu desăvârşire achitat.

— Cum! Când un lucrător vine la finele zilei şi-ţi aduce lucrarea ce i-ai încredinţat bine esecutată, şi tu, în loc de a-i arăta mulţumirea ta, dându-i de lucru pentru a doua zi, te duci de dai comandele tale altuia, lăsându-l pieritor de foame, nu numeşti aceasta ingratitudine şi nedreptate? Când n-ai măcar nici scuza că acel altul va şti sau va putea face cel puţin tot aşa de bine! La ochii mei aceasta este ceva şi mai mult decât o nedreptate: este o inepţie; şi un ministru nu are dreptul să întrebuinţeze fondurile statului fără de a avea certitudinea că serviciile ce va dobândi vor fi echivalente cu cheltuiala făcută; a se espune la rezultate necerte este o risipă de bani publici.

— Teoria ta asupra întrebuinţării banilor statului şi echivalenţa serviciilor dobândite este adevărată, cu un mic adaos: că acele servicii să fie recunoscute ca folositoare poporului şi ţărei; să fie dovedit că ele servă a îmbunătăţi starea morală şi intelectuală a poporului, a spori bogăţia naţională sau a mări stima şi consideraţiunea ţărei; dar a plăti agenţi de corupţiune dibaci merita calificarea de risipă de bani publici tot aşa de bine şi când se dă la agenţi inepţi şi incapabili, cu deosebirea ca răul este mai mare în cazul dântâi decât în cel d-al doilea. Dar cum poţi compara lucrarea utilă,

laborioasă și conștiințioasă a unui brav muncitor cu lucrarea unui agent ale cărui servicii nu se pot mărturisi și la esecutarea cărora acel ce le face trebuie să-și strângă inima și să-și impuie tăcere conștiinței și sentimentelor de demnitate și de echitate? Dacă voiești să ajungi prin raționament și prin inducțiuni la concluziuni adevărate, compară lucruri de aceeași natură sau lucruri care să aibă, cel puțin, oarecare punturi de asemănare între dânsele; compară dacă vei serviciile ce ai adus tu guvernului cu lucrarea unui lăcătuș care fabrică o cheie destinată a servi la sustragerea unei averi streine.

— Comparația ta nu este nici măgulitoare, nici dreaptă; meșterul ce-mi dai de esemplu nu s-ar putea să nu știe ca cheia comandată e destinată la deschiderea unei case streine, pe când în ceea ce mă privește nu era treaba mea să cercetez dacă ceea ce mi se ordona să fac era bine sau rău; dar chiar așa să fie, totuși, între oameni de firma acelor de care vorbești esistă niște legături de gratitudine și nișii obligațiuni pentru serviciile ce și-au făcut unii altora.

— Așa este! Dar acea legătură, acea solidaritate nu este espresiunea unui sentiment de dreptate sau de recunoștință; ei țin unul cu altul prin complicitate și prin temerea de denunțare, nu ar rămânea între ei decât ură și dispreț. Solidaritatea care s-a născut în momentul când libertatea și onorul unuia a rămas la discreționea celuilalt ar înceta dacă temerea s-ar putea preface în securitate, precum a încetat între tine și ministrul tău, îndată ce el a ajuns a crede că poate face orice fără a avea a se teme de ceva.

— Misiunile cu care am fost însărcinat îmi era ordonate de guvern și nu puteam bănui că ele să nu fie pentru binele țărei.

— Nu puteai și nu trebuiai să crezi că servi țara, moralitatea și dreptatea când îți puneai talentul și activitatea în serviciul unor oameni care, ca să se menție la putere, nu se dau înapoi nici dinaintea violenței, nici dinaintea fraudei, care calcă în picioare dreptatea și moralitatea, care au lăsat frâul pe gâtul funcționarilor, dându-le voie să facă toate abuzurile și toate necuviințile, cu singura obligațiune de a le da voturi în Cameră, în Senat și în consiliele județene și comunale; când scriai și alergai făgăduind, corumpând și amerințând, știai bine că faci ca și lăcătușul de care vorbeam.

— Vorbeai adineaori de legile naturei morale și fizice la care suntem supuși, dar instinctul de conservațiune nu este el cea mai puternică manifestațiune al uneia dintr-acele legi? Și nu recunoști tu fiecăruia dreptul de a apăra și a conserva ceea ce este al său? Cum ai vrea ca miniștrii să se lase la discreționea partidelor și a coaliționilor și să nu întrebuințeze puterea și influența de care dispun ca să-și facă o majoritate cu care să poată guverna? Cuvântul este foarte simplu: într-o țară constituțională nu poți fi ministru decât având majorități și guvernând după placul și ideile lor. Când n-ai majoritate, nu-ți poți aplica ideile, nici face ceea ce voiești, căci contrariezi ideile și voințele majorității, întâmpini împotriviri și nu poți rămânea ministru, de unde rezultă necesitatea absolută ca să cauți cu orice preț a avea o majoritate cu care să poți face ceea ce voiești. Asemenea, și șeful statului este silit să găsească miniștri care să nu aibă altă voință decât pe a sa.

— Ca să recunoști miniștrilor dreptul de a se menține la putere în virtutea principiului de legitimă apărare, ai fost silit să pornești de la un punt greșit, de la o idee eronată, să consideri guvernul ca o proprietate a cutărui sau cutărui ministru. Puterea ministerială este o delegațiune care în statele absolute se dă de suveran în mânelc unuia sau mai multor oameni de încredere, pentru paza și esecutarea legilor; iar în statele constituționale, precum este al nostru, deși se dă tot de suveran, dar se cere ca acei oameni să aibă aprobarea și încrederea poporului, care își manifestă voința prin trimișii săi. Miniștrii suni datori a servi cu sinceritate atât pe unul, cât și pe celalt, și pe suveran, și pe popor; să facă ca interesele unuia să coincidă cu ale celuilalt, să facă ca ele să fie identice. A întrebuința violența și corupțiunea pentru a da poporului alți reprezentanți decât pe acei pe care ar voi el să trimiți este a ține puterea prin fraudă și a-și face râs de consimțământul și de aprobarea poporului, este ceva mai mult, este a înnegri poporul în ochii principelui și a dărâma încrederea ce trebuie să aibă el totdauna în supușii săi. Este a rădica țărei bunăvoința acelui în mânele căruia ea și-a încredințat fericirea și soarta. Baronul de Goertz, ministru lui Carol XII al Suediei, a fost condamnat la moarte fiindcă calomniase națiunea și făcuse pe rege să-și piarză încrederea într-însa. Te-am auzit odinioară cerând, ca procuror,

pedepsirea unui biet vătaf pentru că regulase o daraveră de bani, servindu-se cu o procură stoarsă prin fraudă de la proprietarul care îi încredințase administrațiunea moșiei sale, deși falsul nu era făcut de acel îngrijitor, ci de un subordonat al său; îmi aduc aminte cu câtă stăruință cereai osândirea acelor doi păcătoși! Ce de argumente frumoase ți-au ieșit atunci din gură! Părea că vorbește Chrisostomul: „Moralitatea publică și privată, securitatea averei, a onorului ș-a familiei și chiar esistența statului român — ziceai tu — vor fi de acum înainte în voia tâlharilor dacă nu se vor trimite acel vătaf împreună cu logofătul său la ocnă.” Acum găsești foarte natural ca miniștrii să dispuie de banii publici cu încuviințarea unor oameni care se prezintă cu procuri luate prin violență, prin corupțiune și prin fraudă, precum era aceea în contra căreia tunai și fulgerai; găsești natural ca, în loc de a lăsa poporul să trămiță oameni în care are încredere, miniștrii tăi să le impuie și să le substituie alții, pe care nu-i cunoaște nici măcar din auzite; și d-astă dată nu te îngrijești nici de securitatea averei, a onorului ș-a familiei, nici de esistența statului român. Vezi justiția dată după capriciul, mania, ura și afecțiunea miniștrilor, pe magistrați consultând mai mult patimile decât dosarele, opiniunea lucrată de o presă ieșită din condeie plătite din sudoarea muncitorului nu ca să-l lumineze și să-l moralizeze, dar ca să înjure și să batjocorească pe oricine nu se închină acelor care se servă de putere ca să-l oprime, să-l jefuiască și să-i falsifice ideile. Nu numai nu te indignezi și nu te îngrijești, dar încă ajuți pe acei care suflă corupțiunea și jaful prin agenții lor oficiali și oficioși până în colibele cele mai depărtate și înfășură națiunea întreagă într-o negură din care nu mai poate vedea lumina și care o îneacă. Astăzi strigi și amerinți nu pentru că ai voi să oprești răul, dai pentru că ministrul nu mai voiește să se serve cu tine la realizarea scopurilor sale; te miri de inepția lui, pe când nu ai decât să te pui în puntul său de vedere ca să o înțelegi; te alungă, pentru că nu mai are trebuință de tine, sau pentru că te crede un instrument tocit, sau pentru ca a găsit un agent mai ager, mai sprinten, mai dibaci, poate că cu ceea ce-ți plătea ție a găsit doi agenți în loc de unul; s-o mai fi ieftenit marfa; cerințe noi de satisfăcut, vreun prieten sau vreo rudă scăpătată de chivernisit; căci nu e vorba de a servi țara sau de a întrebuința banii contribuabililor într-un mod folositor demnității, securității

și bunului trai al poporului, ci de a se menține la putere făcându-și cât mai mulți devotați și susțiitori. Pentru miniștrii noștri toate se reduc, cum ai zis, la a-și face cu orice preț o majoritate. Cât pentru dorința de a pune în practică ideile lor, chiar de s-ar putea admite legitimitatea acelor cugetări, o idee politică nu trebuie tradusă în fapt sau în lege până ce mai întâi nu va fi pătruns în spiritul poporului, căci altfel nu este decât o impunere pe care națiunea așteaptă numai o ocaziune ca să o lepede. În Anglia, un ministru care ar voi să puie în practică o idee înainte de a se discuta de popor, ani întregi, în ziare, în pamflete, în scrieri voluminoase, în meetinguri și chiar prin moțiuni repetite în Parlament, ar fi considerat ca demn de trimis la Bedlam. Într-acea țară conservatoare se zice că un ministru nu are dreptul a fi mai cu minte decât toată lumea. Miniștri ca Gladstone, când au o idee care, după credința lor, ar contribui la sporirea fericirei naționale, o pun înainte ca să se discute în public și când o cred destul de studiată de popor, fac apel la națiune, care răspunde cum a răspuns anul trecut, trimițând o majoritate care îi obligă să se retragă și face pe suveran să cheme la putere pe un Disraeli, dovadă că ideea reformei nu a ajuns încă la maturitatea cuvenită. Gladstone astăzi scrie și se agită din toate puterile sale, așteptând ca ideea sa să pătrunză mai adânc în spiritul poporului englez, și când ea își va face drumul cerut, ministrul, care va vedea că opinia se pronunță pentru o idee ce nu împărtășește, va consulta la rândul său țara și se va retrage, lăsând realizarea ei pe răspunderea lui Gladstone sau acelui care îl va urma în credințele sale; astfel a urmat miniștrii tory cu legea cerealelor, când națiunea le-a arătat că trebuia să cedeze locul lor lui *sir* Robert Peel. Care ministru în Anglia și-ar putea permite să ia banii celor ce muncesc din zi până în noapte și să-i împartă la cei care îi oprimă și-i corumpe sub pretest că voiește să realizeze niște idei care nu au devenit încă ale națiunei?

— Tabloul ce faci de starea lucrurilor este esact; dar de ce să fii nedrept cu mine și să crezi că și eu nu văd cu mâhnire cele ce se petrec și că n-aș dori să fie țara condusă astfel cum ar trebui să fie: pace, liniște și frăție între oameni; probitate și dreptate în administrațiune și în justiție, economie în finanțe, lumea ocupată a lucra și a progresa? Dar m-am gândit și m-am răzgândit, am întors și am învârtit în tot chipul de o mie de ori în capul meu

și m-am convins că nu se poate. V-ați numărat voi ăștia care voiți, cum s-ar zice, binele pentru bine, ca să știți câți sunteți? Eu, după niște observații ale mele, mai că n-aș crede să vă puteți sui la cifra de zece sau de douăzeci, și aceia dezuniți, pe când ceilalți sunt mulți, se numără cu miile; și ori de câte ori veți rădica capul, ei vor fi destul de tari ca să vă lovească și să vă supuie. Ei, ca să se înțeleagă și să se unească, nu au trebuință, ca voi, să se adune, să discute, să facă profesiuni de credință, să numească comitete și să propage ideile lor; ei sunt uniți de fel, nu au trebuință nici de organizare, nici dc programe, sunt solidari unii cu alții; se conduc de instinctul de conservațiune; știu că dacă s-ar stabili o stare de lucruri cum voiți voi și cum ar trebui să fie, ei ar muri de foame.

— Nu suntem nici zece, nici o mie; noi nu suntem o clică, o gașcă sau o camoră, nu suntem nici chiar un partit, ci suntem toți românii care suferim și simțim relele, suntem marea majoritate a țării, poporul care muncește și care plătește; vă putem face să intrați în noian orcând am voi să ne dăm mâna pentru o răsturnare; dar nu voim răsturnări, pentru că nu ne importă schimbarea oamenilor, voim schimbarea lucrurilor, voim progresul în stabilitate.

— Nu vă faceți oare iluziuni când vă credeți atât dc puternici și când vă închipuiți că țara este cu voi? Ș-apoi în număr constă puterea? Mulți sunt creștinii din Imperiul otoman, mulți sunt românii și slavii din Ungaria, și cu toate acestea îi conține un pumn de turci și de magiari; zi-mi cât vei voi că, de și-ar da mâna, i-ar scoate și pe unii și pe alții din țara lor numai cu cobilița, că eu văd că nu-și dau mâna.

— În țările de care vorbești, cel după urmă turc își va da cea după urmă picătură de sânge pentru a păstra cât va putea sultanului provinciile cucerite, precum ar face și ungurul pentru a păstra coroanei sfântului Ștefan Banatul, Transilvania, Voevodina, Slavonia și Croația; dar la noi, slavă Domnului, nu avem nici neam domnitor strein poporului român, nici cler care să-și ia inspirațiunile afară din țară, nici armată compusă sau comandată de streini și de mercenari. La noi, în toți timpii, popor, cler și armată au fost cu țara și pentru țară.

— Așa este, nu avem o gintă dominantă de neam strein, dar avem pe ciocoi. Afară de plugar, nu mai avem decât o singură clasă: pe biurocrat, care, deși ieșit în mare parte din popor, dar, îndată ce a pus mâna pe condei într-o cancelarie, încetează d-a mai simpatiza cu poporul; se desparte de dânsul, precum se desparte catolicul de țara lui când îmbracă haină de preot. Biurocratul ține la noi locul unui neam domnitor; el este pentru român ceea ce este turcul în Rumelia și magiarul în Transilvania; și nu putem tăgădui că biurocrația este partea inteligentă și luminată a țărei; plugarul se teme de el pentru că vede puterea în mâna lui, îl știe de frică și îl ascultă; el conduce poporul; dar îmi vei zice că-1 conduce rău, că-1 împilează, că-l jăfuiește și-l corumpe: se poate, dar nu este mai puțin adevărat că-1 conduce și face cu el orice voiește. El este statul, țara este pe mâna lui.

— Acestea sunt ideile care predomnesc în spiritul oamenilor noștri de la guvern; ei cred că încurajând funcționarismul și sporind numărul posturilor, își măresc puterea, întăresc o clasă, crezând că le servă a conține partea cea numeroasă a națiunei; se înșeală, pentru că fac să nască pe toată ziua cerințe noi, care merg tot crescând și pe care într-o zi o să le fie imposibil a le satisface, pentru că nu o să se poată urma în aceeași progresiune și cu crearea de posturi; guvernul își va face într-acea clasă activă și inteligentă din ce în ce mai mulți nemulțumiți și paraponisiți. Ca să facă loc unuia și să satisfacă o cerință nouă și urgentă, trebuie să mâhnească pe zece alții care așteaptă numiri și înaintări.

— Convin și eu că sunt prea mulți funcționari inutili; dar care ministru ar îndrăzni să se atingă de vreunul, să-l lase fără leafa sau fără pensie?

— Fără îndoială, este mai lesne a înființa posturi de cât a suprima; dar o bună chibzuire ne-ar arăta că suprimarea unui post supără numai pe un singur om, în vreme ce aceea ce se petrece, trecerea unui servițiu din mână-n mână, destituirile și punerile în disponibilitate nemulțumesc de zece ori mai mulți postulanți și aspiranți, și paraponele merg înmulțindu-se.

— Nu se mai teme guvernul de nemulțumiri și amenințări; astăzi are o armată numeroasă și bine disciplinată; să poftească dumnealor dacă îndrăznesc: guvernul îi așteaptă pe stradă ca să le dea o lecțiune, să-i învețe minte!

— Am auzit de mult și de multe ori această sfidare imprudentă. Ar trebui să știe că o armată nu este o adunătură de automați, ea își are aspirațiunile și ambițiunile ei; militarul își face o lume de idei în care trăiește și cu care se hrănește, idei cavalerești, patriotice și mărețe, el este setos de glorie și de onoruri; numai atunci guvernul poate conta pe afecțiunea și devotamentul lui, când o știi că nu i se va cere sângele decât pentru apărarea țârei în contra streinului; iar nu când i se va spune că este chemat să impuie tăcerea morții nemulțumirilor legitime ale poporului ș-a trage asupra frații lor și părinților săi, nici când se ține ofițerilor cuvinte ca acestea: „Țara noastră are doi inimici: unul dinafară, de care răspund eu, celălalt dinântru, pe care să-l zdrobiți". Armatele care ajung a se convinge că guvernul nu esistă decât printr-însele se strâng cu inima îndoioasă împrejurul drapelului, cer și voiesc ca acele guverne să esiste numai pentru dânsele și printr-însele, devin armatele de pretoriani și de ianiceri care au opres, au răsturnat și au pustiit; iar când o rază de patriotism încălzește inima lor, pedepsesc pe acel care cugetă a face dintr-însele instrumentul unei opresiuni și al unei dominațiuni nedemne. Nu avem trebuință să ne suim mult în cursul anilor, o aruncătură de ochi asupra secolului în care trăim ne va arăta numeroase esemple de la răsărit până la apus.

— Cu sistemul adoptat de ministerul actual, am dobândit un rezultat important, am izbutit a avea un guvern care durează de patru ani, în vreme ce până aci durata ministerielor se număra cu lunile. Când ne-am mai învrednicit noi oare să vedem deschizându-se a patra și cea după urmă sesiune ordinară a unei legislaturi? Fapt însemnat, care dovedește buna înțelegere ce domnește între puterile statului. Astăzi țara a dobândit conștiința trebuințelor sale reale, înaintează cu maturitate în dezvoltarea morală și economică; au trecut acele lupte înverșunate care opreau marșa guvernului și avem, în fine, o stabilitate.

— Stabilitatea răului, vrei să zici; aceea am avut-o totdauna în timpii domnilor fanarioți și regulamentari; pe când miniștrii erau niște favoriți ai domnului, ei guvernau în tot timpul duratei patronului lor și se duceau în țară o dată cu dânsul. Stabilitatea constă în durata suveranului și a dinastiei, iar nu în durata miniștrilor; schimbarea miniștrilor în sistemul constituțional, vie ea

de la principe, vie ea de la popor, este o dovadă că și șeful statului, și reprezentațiunea națională caută să găsească oamenii care să poată identifica ideile și interesele principelui cu ale poporului și să aducă în stat acea armonie fără care nu se poate aștepta alt rezultat decât opresiune, corumpțiune și turburări.

— Cum vei tu ca un popor incult și ignorant, care nu știe nici ce-i trebuie, nici ce voiește, să fie lăsat în voia lui și să nu fie condus de oamenii care se ocupă de fericirea lui? Poate că în teorie durata unui minister să nu fie o dovadă de bunătatea acelui guvern; dar nu se poate contesta că este cel puțin o dovadă că el convine țârei; națiunile au totdauna guvernele ce merită, și omul de la cârma statului este adevăratul reflect al poporului, prototipul lui, oglinda moralității și a instinctelor sale bune și rele, barometrul stării lui de civilizațiune: „ *Tels sont les peuples, tels sont les gouvernements*” este un adagiu care datează încă dinainte de Machiavel. Dacă din întâmplare o țară și-ar da alt șef decât pe cel ce merită, din două una: sau că el se va transforma identificându-se cu starea morală a poporului, adică a oamenilor care conduc acel popor, și va duce-o bine, sau că va stărui în ideile sale incompatibile cu ale acelor oameni și va trebui să-și ia ochi de fiară, să se ducă sau să întreprinză o luptă de toate zilele care, orcum se va întoarce, nu va putea avea decât rezultate rele pentru dânsul și pentru țară. Uite, noi avem o haită de oameni care au esploatat și au compromis toate regimele, care s-au bucurat, și au profitat de toate umilințile și de toate apăsările care au căzut pe dânsa, care au combătut din toate puterile lor aspirațiunile românești, care în tot timpul au împilat și au jefuit țara, al căror caracter lingușitor și vil este cunoscut; lumea îi cunoaște; poporul se indignează în contra faptelor lor; din vreme în vreme, îi urgisește, îi gonește, nu mai voiește nici să-i vază, nici să-i audă; atunci ei se fac teacă de pământ, se ascund ca broasca de vreme rea, se fac nevăzuți, intră în gaură de șarpe; dar, îndată ce lucrurile se potolesc, ies câte unul, unul, ca strigoii, se raliază la noua stare de lucruri în contra stabilirei căria au complotat, se introduc cu încetul prin lingușiri, prin intrigi și prin tot felul de mijloace, se substituie celor chemați de popor și reîncep a practica obiceiurile lor și sistemul cel vechi. Dă-mi voie să crez că aceștia sunt espresiunea cea adevărată a țârei și că voi sunteți numai niște ideologi.

— A esplica cu asemenea esemple starea lucrurilor și a susține cu astfel de argumente concursul culpabil ce dați tentativelor de restaurare a trecutului și tendințelor ciocoiești este a păcătui în contra rațiunei și în contra moralei politice și sociale. Dacă guvernele ar fi fost totdauna adevărata espresiune a stării morale și a cerințelor poporului, nu am fi văzut în lume nici turburări, nici revoluțiuni, ci numai guverne trăind în perpetuă armonie cu popoarele; pe când, din contra, și istoria, și prezentul ni le arată în luptă continuă, târând și împingând unele pe altele pe calea progresului sau a reacțiunei, inițiativa viind când de la unul, când de la altul; aceasta este istoria revoluțiunilor de sus și de jos, acțiunea dintr-o parte, când reacțiunea vine din cealaltă; lupte și răsturnări care n-au putut proveni decât din divergințele de idei ce esistau între popoare și guvernele lor, din incompatibilitățile dintre suverani și subordinații lor, adică că guvernele nu erau ceea ce erau popoarele. Poți tu crede că poporul francez, cu mulți ani înaintea Revoluțiunei de la 1789, era ceea ce era guvernele lui Calonne și lui de Brienne, că era mulțumit de otcupuri, de concesiuni și de monopoluri? Urgia cea grozavă care a durat șase ani nu-ți dovedește că de mult francezii nu mai aveau guvernul ce le convenea, că de mult ura se grămădea peste ură, că guvernul lui Ludovic XVI nu era ceea ce era poporul; că unul mersese înainte cu ideile, pe când cellalt rămăsese înapoi și că, dacă nu s-au despărțit de mai demult unul de altul, este pentru că poporului îi lipsea sau puterea materială de a lupta, sau că nu știa cu ce să înlocuiască ceea ce era? Voi luați câte o frază care credeți că vine în ajutorul sofismelor prin care scuzați ceea ce este, vă agățați de dânsa și o treceți din gură în gură ca cuvânt de Evangelie, fără a o supune faptelor istoriei, ca să vedeți dacă ea este conformă cu adevărul. Din norocire, altele sunt principiile care conduc societățile sănătoase și civilizate. Ele sunt mai conforme cu preceptele moralei și mai consolatoare pentru omenire; acele principii fac fericirea și mărirea statelor care le aplică cu sinceritate. Astăzi guvernele sunt ale popoarelor, iar nu popoarele ale guvernelor, și au datorii de împlinit. Guvernul trebuie să lumineze poporul, orcare ar fi credințele politice ale oamenilor de la guvern și forma guvernului, el este dator să conducă poporul pe calea moralității, a justițiii și a progresului; trebuie să se serve în îndeplinirea misiunei sale cu tot ce națiunea are mai capabil și mai

onorabil. Oamenii guvernului trebuie să formeze o corporațiunc de probitate și imparțialitate; a se servi de oameni fără principii și fără conștiință, de oameni pierduți în opiniune și fără moralitate este a trăda mandatul ce a priimii de la națiune și a comite o crimă de les-națiune. Lipsa de onor și de justiție nu este mai puțin blamabilă și condamnabilă într-un guvern despotic decât într-un guvern monarhic constituțional sau republican. Acestea sunt, dragul meu, ideile moraliștilor și politicilor, iar nu de a scuza, cum faci tu, imoralitatea, abuzul și injustiția prin fraze seci, fără înțeles, și prin sofisme. Pentru edificarea miniștrilor tăi, îți voi cita câteva linii din Montesquieu, autorul tău favorit de altădată:

Cel mai mare rău ce face un ministru fără probitate nu este de a deservi pe principe și de a ruina poporul; la părerea mea este un altul, de o mie de ori mai primejdios, este răul esemplu ce dă...

Am văzut o națiune generoasă, prin natura ei, stricată (pervertită) de la cel mai de jos supus până la cel mai mare, prin răul esemplu al unui ministru; am văzut un popor întreg la care generozitatea, probitatea, candoarea și buna-credință au fost considerate totdauna ca niște calități naturale, să devie deodată cel după urmă din popoare, răul comunicându-se și necruțând nici măcar pe membrii cei mai zdraveni; am văzut pe oamenii cei mai virtuoși făcând lucruri nedemne și violând în toate împrejurările vieței lor cele dântâi principii ale justiției, sub cuvântul van că și a lor a fost violată.

Cereau legi odioase ca să-i garanteze în contra acțiunilor celor mai nemernice și numeau injustiția și perfidia necesitate...

Am văzut să se nască deodată în toate inimile o sete nestinsă de bogății; am văzut formându-se intr-un moment o urâcioasă conjurațiune de îmbogățire, nu printr-o muncă onestă și o generoasă industrie, dar prin ruina principelui, a statului și a concetățenilor. Am văzut un onest cetățean, intr-acei timpi nenorociți, zicându-și totdauna când se culca: «Azi am ruinat o familie, mâne voi ruina alta».

«Mă duc, zicea un altul, cu un om îmbrăcat în negru, cu călimări în mână și cu condeiul la ureche, să asasinez pe toți aceia care m-au obligat.»

Un altul zicea:

«Vad că-mi pui trebile la cale: este adevărat că acum trei zile, când mă duceam să plătesc niște bani, lăsam o familie cu lacrimile pe obraz; risipeam zestrea a doua fete cinstite, lăsam pe un biet băiat fără mijloace de a și face educațiunea; tatăl lor va muri de durere, muma moare de inimă rea; dar eu n-am făcut decât ceea ce-mi permite legea.»

Care crimă mai mare decât aceea ce comite un ministru când corumpe moravurile unei națiuni întregi, degradă inimile cele mai generoase, înnegrește strălucirea demnităților, întunecă chiar virtutea și cufundă *cea mai înaltă naștere* în disprețul universal.

Ce va zice posteritatea când va roși de rușinea părinților ei? Ce va zice poporul care se va naște când va compara fierul strămoșilor cu aurul acelora cărora le datorește d-a dreptul viața? Nu sunt la îndoială că cei nobili vor lepăda din spița neamului (*leurs quartiers*) o treaptă îndemnă de nobleță care îi dezonoră și că vor lăsa generațiunea prezentă în grozavul noian în care s-a pus”[43]. — Guvernele pe care le condamna Montesquieu cu atâta asprime aveau puterea de a face ceea ce voiau; lor li se cuvenea prin urmare blamul când făceau răul, precum aveau și lauda când făceau binele. Supușii lor nu aveau ca la noi astăzi câte trei și patru voturi în fel de fel de colegii electorale. Acum miniștrii nu mai fac ce vor, dar ceea ce le ordonă națiunea prin reprezentanții săi; sunt puși sub privegherea continuă și imediată a corpurilor legiuitoare și a consiliilor comunale și județene; nu au decât să-i lumineze, să-i oprească când văd că fac rău, să le facă cunoscut voințele și trebuințele poporului; este treaba lor să-i conducă și să-i împingă pe calea progresului și a civilizațiunei. Trebuie să mărturisim că, sub acest punct de vedere, sistemul constituțional este foarte comod pentru guverne, le-a rădicat orce răspundere, dând-o toată asupra poporului, și a lăsat miniștrilor nu mai grija de a căuta să aibă pentru dânșii țara legală, adică majoritățile parlamentelor.

— În adevăr, astfel își înțeleg miniștrii noștri misiunea; dar crezi tu că a-și combina camere de complezenți, de lingăi și de ciocoi, care să nu aibă altă voință decât p-a guvernului, votând tot ce le cere, și a zice pe urmă că au aprobarea și încuviințarea țărei, nu este a-și minți lor înșile și a rădica suveranului mijloacele de a cunoaște sentimentele și trebuințele supușilor

săi? Nu este a face să asiste lumea, mai curând sau mai târziu, la straniul spectacol al unui popor desperat în fața unei reprezentațiuni care trăiește în cea mai perfectă armonie cu miniștrii și declară prin voturi și prin adrese fericirea și satisfacțiunea națiunei? Nu este a espune pe șeful statului să crează că domnește asupra unei țări care îl adoră, pe când indignarea este la culme și revoluțiunea bate la ușă? Este a-1 face să răspundă, în ignorența sa, de starea lucrurilor, cum răspundea bunul rege Ludovic-Philippe, când zicea acelor care, sau din iubire către regimul constituțional, sau de devotament pentru persoana și familia regală, credeau de datorie a-1 preveni despre pericolul ce-1 înconjura: „Am țara legală cu mine, acei care cer reforma *sunt orbi*!" Credea că majoritatea care îi adresa laude și mulțumiri era espresiunea țării, pe când ea nu reprezintă decât meșteșugurile miniștrilor. A doua zi, nenorocitul rege părăsea Tuileriile, și busturile lui purtau pe ochi o bandă cu inscripțiunea: „*Erai orb*!" Un rege înzestrat cu toate virtuțile, care putea să facă fericirea Franței, a fost victima setei de putere a oamenilor în care își pusese încredere. Istoria ne oferă esemple și mai recente de asemenea natură.

Nu este monstruos să faceți pe popor răspunzător de faptele voastre când întrebuințați frauda, corupțiunea și violența, ca să aveți reprezentanți pe care el nici nu-i cunoaște, nici nu-i stimă? Vă pare grea răspunderea cheltuielilor nesocotite, a concesiunilor oneroase, a jafurilor și a nedreptăților ce se comit și căutați a o arunca asupra altora.

— Dar alegătorii nu sunt ei nicidecum vinovați când se înduplecă a face voința guvernului, unii de interes, alții de frică sau de complezență, cedând trebuințelor și făgăduielilor, și alții ascunzându-se și abținându-se, ca să nu se compromită? Nu crezi că dacă ar fi mai geloși de dreptul ce le dă legea, candidaturile oficiale, cu toate bâtele și cu toată acțiunea funcționarilor, nu ar avea atâta succes?

— Iată-ne, în fine, de acord asupra unui punct. Sunt în adevăr mulți care cred că și-au făcut datoria când nu și-au dat votul lor pentru candidatul guvernului, ca Filat, care credea că se spală de sângele nevinovat care era să se verse; nu înțeleg că, deși nu dau răului ce se face un concurs fățiș, dar îi dau concursul slăbiciunei și nepăsării lor; căci pe când agenții guvernului aleargă zi și noaptea din casă în casă, înșelând, amerințând și corumpând, ei

lasă pe amicii și rudele lor prada acelor acțiuni; își ascund chiar votul lor propriu, ca să nu cumva să afle domnul prefect că nu au fost favorabili recomandatului și impusului domnului ministru. Dacă purtarea guvernului în alegeri este culpabilă, indiferentismul și inerția alegătorilor este și mai culpabilă, căci ei, în timpul alegerilor, sunt chemați a-și manifesta voințele, a-și arăta trebuințele și a se afirma prin omul căruia încredințează mandatul de a reprezenta și a apăra interesele lor. A se abține de la vot și a nu lua o parte activă în lupta electorală este cea mai mare greșeală ce poate comite un bun cetățean, pentru că pregătește țărei lui furtuni și vijelii care duc drept la revoluțiuni și răsturnări.

— Oamenii de la guvern trebuie înainte de toate să fie conservatori. A lăsa alegerile libere este a le da pe mânele perturbatorilor și a anarhiștilor și a espune societatea la tot felul de pericole; libertatea este un cuvânt magic, care ne poate entuziasma în anii juneței noastre, este leagănul turburărilor și revoluțiunilor, dar devine o minge pe care partidele și-o aruncă una alteia, ca cărbunele din joc, pe care îl trecem vecinului îndată ce punem mânii pe dânsul. Poporul lăsat în voia lui nu ar avea nici pavagiu, nici canale, nici felinare pe strade; ar trăi în noroi, în praf și în sălbăticie, fără școală și fără biserică. Ea este negațiunea progresului și a stabilității. Binele trebuie impus, și omul politic, care are ambițiunea de a lăsa un nume glorios, nu poate face altfel decât să opteze pentru progres; de aceea vedem totdauna că conservatorii de astăzi sunt liberalii de ieri, precum și liberalii de astăzi sunt niște conservatori în perspectivă. Am avut și eu odinioară veleități de liberalism, dar când am văzut că chiar cei mai mari revoluționari, ca Robespierre și ca Saint-Just, nu puteau să facă să se admită ideile și credințele lor de cât impuindu-le prin teroare, a trebuit să convin că libertatea nu poate da rezultatele ce promite.

— Oamenii de care vorbești au plătit cu capul lor eroarea de a crede că ideile și credințele se pot impune prin putere și prin teroare. Ei erau niște republicani fanatici, care credeau că pot forma societatea franceză după tipul Bruților, Catonilor și al Grecilor, și voiau să inspire concetățenilor lor ura pentru monarhie și iubirea virtuților din alți timpi; nu țineau seamă nici de spiritul secolului, nici de moravuri, nici de religiunea poporului, de aceea în

loc de a crea, ca Washington și ca Jefferson, o societate liberă, au aruncat Franța în brațele perturbațiunilor și despotismului în care se dezbate de un secol. Oamenii estremi și esagerați nu au fost și nici nu pot fi liberali, au fost pasionați și impacienți, și în loc de a servi libertatea, au compromis-o. Voind să impuie ideile lor cu forța, au făcut trebile absolutismului. Libertatea este un drept natural al omului, o însușire a vieței, ea există de sine și nu are trebuință să fie impusă. Nu numai că nu esclude progresul, dar îl trage după dânsa; progres și libertate sunt două idei corelative, una este o consecință a celeilalte, sunt precursorul una alteia. Lucrările geniale și acele care au înlesnit bunul trai al popoarelor și dezvoltarea civilizațiunei s-au făcut și se fac sub egida libertății. Starea școalelor și a bisericii în Statele Unite, unde domnește libertatea, lucrările care îmbunătățesc starea igienică aduc confort și înlesnire vieței în orașe și la sate, întrece tot ce există în continentele cele vechi. Până acum Europa nu are nicio lucrare care să se poată compara cu drumul-de-fier al istmului sau cu canalul Erie, care unește lacul cu râul Hudson. Nicio țară din lume nu este mai conservatoare decât libera Anglie; dar trebuie să o spunem, acolo oamenii politici, și mai ales cei conservatori, au ideea că, pentru a păstra un lucru, trebuie să caute a face ca acel lucru, om sau instituțiune, să fie plăcut, iubit și stimat de toți, să intereseze națiunea întreagă la esistența și la conservarea lui, iar nu a-l face să fie odios, să fie pentru unii mumă și pentru alții ciumă și să fie considerat ca o pacoste căzută asupra țării. Acei oameni de stat conservatori au ideea că progresul, ordinea și stabilitatea nu pot [să] esiste fără libertate, pe când voi le declarați incompatibile și vă serviți de dânsele ca să justificați cheltuieli nesocotite și nelegitimate, violări de lege și tentative de restaurarea unui trecut nenorocit.

Nu este de mirat că se găsesc șapte inși care își pun egoismul mai presus de orce sentimente și de orce datorie; dar ceea ce este trist este a vedea oameni tineri, inteligenți și învățați care le dau concursul lor și îi ajută a-și face râs de instituțiunile și de interesele țării.

— Aceasta provine din cauză că suntem declasați, alergăm peste câmpi, împingându-ne unii peste alții, care mai de care, să ajungem mai degrabă, nu mai știm unde; într-o asemenea învălmășeală, cum vei să lupt fără a căuta să răstorn pe acela care te împiedică în drum ca să treci înainte? Ești silit să te

închini la acel care te poate ajuta, să-l lingușești și să te înjosești, nu mai ai timp să te mai uiți îndărăt, nici în lături, la acei care trăiesc într-un alt cerc de idei, dar care nu te pot ajuta să te sui, și să ajungem treptat a ne dezbrăca de tot ce se numește bunăcredință, sacrificii, devotament, abnegațiune și recunoștință, ca de niște prejudețe de alte secole, care ne-ar opri în drumul nostru, ne-ar goni din societatea în care ne-am obicinuit și ne-ar condamna la izolare și la mizerie. În lupta pentru esistență, fiecare are datoria să caute meseria care poate să-i procure traiul cel mai bun și mai lesne. Alergăm la școala de drept pentru ca ne deschide toate carierele. La noi, dacă nu ai un caftan de doctor sau de licențiat în drept, fie măcar de la Sadagura, nu știi nimic, ești un ignorent, chiar de ai fi ca repauzatul Humboldt de procopsit.

Ne facem avocați și ziariști și adoptăm obiceiurile meseriei, căci ideile și credințele ne sunt dictate mai totdauna de cercul în care trăim, unde domină acelea care se potrivesc mai bine cu interesele corporațiunei.

— Legiști și ziariști ca Royer-Collard, ca Dupin, Thiers, Armând Carrel, Fox, Chattam Burke și o sută de alții care au adus servicii însemnate statului nu cugetau ca tine, ei au fost conduși de iubirea țărei și a adevărului, de dorința de a lumina opiniunea și d-a apăra drepturile poporului și ale națiunei; de aceea au devenit oratori mari, oameni de stat și publiciști eminenți. Acei care sunt conduși de poftele și de aspirațiunile care împing la școala de drept pe unii din tinerii noștri care în studiul legilor caută o meserie, iar nu știința dreptului și a binelui, pot deveni niște vorbitori și niște foliculari de talent, dar le va lipsi totdauna convicțiunile și ideile mari și generoase, limba și pana lor vor fi totdauna a acelor care plătesc; pot deveni dibaci în mânuirea sofismei și a minciunei, dar vor fi incapabili de a se ridica cu inima și cu spiritul la înălțimea trebuințelor și ale aspirațiunilor țărei.

— Puterea a căzut pe manile avocaților și ziariștilor, și știi bine că azi puterea primează dreptul în toate, și mai ales în politică. Vei esemple? Îți pot da o sută și o mie:

Sunt acum douăzeci de ani, generalul Mencikof este trimis la Constantinopole ca să ceară de la Poartă drepturi pentru creștinii din Imperiul otoman; doi ani întregi, Anglia și Franța varsă gârlă de sânge; și cheltuiesc munți de aur ca să-l oprească. Ce fac după biruință? Ar fi crezut cineva că or

să înlăture de dasupra Imperiului otoman înrâuririle streine. Ei bine, nu, impun sultanului tocmai ceea ce cerea Muscalul. Gâlceava nu era dară pentru drept, dar pentru cine să impuie voința sa.

Înaintea acelui război nu se vorbea decât de voința și de cugetările împăratului Nicolae; când se posomora, se cutremura Europa și Asia, pentru că era cel mai puternic dintre toți suveranii.

Îndată ce a căzut Sebastopolul, n-am mai auzit și n-am mai văzut pe scena politică decât pe Napoleon III; în cuvintele lui de la Anul nou căutam să aflăm viitorul, ziarele și oamenii politici erau ocupați tot anul a le comenta și a le interpreta.

Pentru ce? Pentru că era suveranul cel mai puternic. Astăzi ne întrebăm ce zice, ce gândește cancelierul Imperiului, ce limbă învață ofițerii prusiani, ce hartă este întinsă pe masa lui Moltke? Pentru ce? Pentru că astăzi acolo este puterea care primă dreptul.

- Căderea acelor împărați chiar trebuia să-ți dovedească că lumea n-a fost niciodată la discrețiunea unei singure puteri și că suveranii care au jucat unul după altul cel dântâi rol în politică au trebuit să fie espresiunea esigențelor și trebuințelor tutulor puterilor și că, îndată ce a trecut peste acea margine, li s-a tăiat trufia. Iată ce ne spune sfârșitul ce a avut Nicolae și Napoleon, un sfârșit care va fi și al principelui Bismarck, dacă nu va ști să se ție în marginile dreptății și a respectului ce se datorește fiecărui stat, de la cel mai mare până la cel mai mic, și de va avea nenorocirea că crează că Europa, care n-a voit să fie nici la discrețiunea Rusiei, nici la a Franței, va consimți să se supuie la voința Prusiei. Germanii sunt un popor mare și civilizat, care, prin geniul și cultura lor, au și vor avea asupra lumei o acțiune și o influență legitimă, pe care ar pierde-o îndată ce ar inspira temeri și îngrijiri.

— Bismarck nu vrea să știe de germani, el a lucrat și lucrează pentru egemonia Prusiei; gândești că la Biaritz, când propunea Franței Luxemburgul cu fruntariile despre răsărit, cu părțile Sarei, cu Maianța și Belgia, numai ca să se mărească Prusia cu anexiunea Hanovrului și cu principatele și ducatele germane până în linia Mainului, era preocupat de unitatea germană?! Astăzi el are în mâinile lui pușca „Moser”, tunul „Krupp”, un milion de soldați pe jos și călări caporalismul adus la cea mai mare perfecțiune, ofițerii cei mai

învățați și pe generalul Moltke; are o flotă puternică și coastele mării căptușite cu table de fier de două palme de groase; nimeni nu-i poate sta împotrivă, poate merge la Petersburg și la Copenhaga când va voi, precum a fost la Paris și precum putea să intre în Viena.

— Aparențele pot să ne inducă în eroare, dar cercetarea evenimentelor înregistrate de istorie vin și ne dovedesc că statele militare niciodată nu sunt mai slabe și mai aproape de cădere decât atunci când se cred mai tari, atunci ele deșteaptă gelozii și îngrijiri și au pe toată lumea în contra lor. Campania din 1870 a fost prologul unei lungi drame sângeroase; nenorocirile Franței și asprimea învingătorului au șters toate geloziile și toate temerile ce făcuse să nască atitudinea lui Napoleon III. Astăzi Franța are simpatiile lumei întregi și într-o conflagrațiune s-ar putea foarte bine să se întâmple Prusiei ceea ce s-a întâmplat țarului în timpul războiului Crimeei, când toți amicii și aliații l-au părăsit, când chiar Austria și Prusia i-au întors spatele.

— Prevăd și eu în curând o încăierare în Orient; lucrurile nu mai pot rămânea cum sunt; Imperiul otoman nu se poate să nu cadă, și trebuie să fim pregătiți ca sa aducem și noi contingentul nostru la această opera mare, ca să avem dreptul să profităm de desfacerea lui. Suntem siliți să mai sporim armata și să obținem independința. Împregiurările ne sunt favorabile; chiar Austria și Rusia ne-ar ajuta dacă nu pe față, dar pe sub mână negreșit.

— Ne-ar ajuta poate cum au ajutat pe epiroți la Arta și pe cretani la Arcadion; dar ce profit am avea noi de la căderea acestui imperiu și de la dobândirea independenței? Sunt state mari în Europa, imperii cu sute de mii de soldați care sunt mai dependinți decât noi; gânditu-te-ai la inconvenințele la care am fi espuși, înconjurați cum suntem de toate părțile de slavi și de două mari imperii, care, or de câte ori au putut, au rupt câte o bucată din țara noastră, când Banatul Craiovei și Severinului, când Bucovina, când Basarabia, și care ar voi să ne soarbă într-un ziafet, precum au făcut-o cu Polonia? Independența nu ne-ar aduce decât un beneficiu iluzoriu și ar espune țara la cele mai mari pericole; am face trebile grecilor și bulgarilor, iată tot.

— Cum, nu ai voi ca țara noastră să fie independentă, să joace un rol în lume, să fim un regat, să avem și noi ambasadori? Aceasta ar fi o glorie

națională. Italia datorește în mare parte poziținea ce ocupă astăzi în Europa acelui corp de zece mii de oameni trimiși ca contingent în Crimeea.

— Gloria națională aș dori-o și eu, dar o înțeleg eu totul altfel; aș dori mai puțini soldați și mai multe școli, aș dori ca Europa să afle prin agenții și prin supușii ei că în țară la noi administrațiunea este în realitate apărătorul averei, vieții, familiei și a onorului tutulor locuitorilor, că este plină de solicitudine pentru moralitate și progres, că justiția este totdauna pentru acel care are dreptate, că guvernul face o întrebuințare bună, judițioasă și morală cu banii publici; aș voi să știe că România produce cele mai bune grâne, lânurile și mătăsurile cele mai fine, pieile cele mai trainice, țesăturile și cusăturile cele mai frumoase, lemnăria cea mai bine lucrată, vinurile cele mai căutate, caii cei mai ageri, vacile cele mai lăptoase; aș voi ca școlile și universitățile noastre să fie renumite în lume, ca francezi, englezi, germani și italiani să vie să-și facă învățăturile la noi; să se ducă vestea de scrierile unui român, de descoperiri mari făcute de noi în științe și în arte; să avem scriitori ca Buclele, compozitori ca Wagner, pictori ca Macquart, să se vază în Londra, în Paris, în Viena și în Berlin magazii pline cu marfa românească; să știe că munca, activitatea, probitatea și benevolența sunt caracteristicile românilor; și aș lăsa să fim și fără agenți cu pene și gulere de fir pe lângă miniștrii și suveranii cei mari, care pe la sărbători îi întreabă de sănătatea României. Atunci cred că dacă am dori independința, am lua-o cu un drept meritat pentru serviciile aduse de noi civilizațiunei și am păstra-o, iar nu ca dată de o circonstanță favorabilă la discreținea unei alte împregiurări care ne-ar fi defavorabilă. Crezi tu că suntem considerați în lumea civilizată pentru că invităm Europa să vie să vază pe malurile Ialomiței optsprezece mii de puști bune fabricate la Providence, câteva tunuri din turnăria de la Essen și optsprezece mii de flăcăi cu ochii vii și frumoși, îmbrăcați de sus până jos cu postav nemțesc, în pânză de Brașov și cu piele de Pesta, aruncând în vânt praf și cartușe aduse de la Paris? Crezi că suntem considerați când se știe pretutindeni că pe copiii noștri, ca să învețe cele dântâi noțiuni de geografie, de istorie și de gramatică, trebuie să le aducem guvernori și guvernante din străinătate sau să-i trimitem departe de ochii și de solicitudinea noastră la Paris, la Berlin, la Dresda și la Geneva; când știu că numai în școlile din Paris

avem opt sute de tineri pentru care plătim peste trei milioane de franci, pe când școala și biserica româna sunt înzestrate cu un venit anual curat în bunuri nemișcătoare de douăzeci și cinci de milioane de lei noi? Crezi că putem să fim respectați în afară când streinii văd că inteligința țărei se consumă toată și se tocește în cancelarii și în cazarme fără niciun folos, când văd că s-a făcut din stat o mașină care vă face să trăiți în trândăvie din spinarea celor ce muncesc; că de când s-a desființat robia și claca și s-a proclamat egalitatea, nemaiputând pune pe om să vă muncească d-a dreptul, ca mai nainte, s-au inventat funcțiuni iluzorii și de prisos, ca să luați munca în bani, trecându-o prin vistieria statului, unii ca procurori și ca judecători, lăsând pe furi și pe prevaricatori neacuzați și nepedepsiți, alții ca inspectori financiari, lăsând pe casieri să sfeterisească banii publici cu milioanele, alții ca jurnaliști, înjurând și calomniind pe acei care nu plac miniștrilor, alții luând furnituri pentru armată și dând marfa proastă și tocuri de mucava? Crezi că putem fi considerați, când țăranul nu poate avea la ușa lui un cal sau un bou fără să i se fure de corespondenții și asociații amicilor patentați de la Obor? Crezi tu că trăsurile aduse din Viena, caii de Ungaria, hamurile de Pesta, luminările de Triest, postavurile de Lipsca, mobilele de Breslau, vinurile, legumele și untul din Franța și dupa Rin ne recomandă în ochii Europei altfel decât ca pe o țară de esploatat? Sub această privință trebuie să convin că putem conta pe solicitudinea Austro-Ungariei mai cu deosebire. Voi credeți poate că agenții puterilor streine sunt aici ca să petreacă la balurile, la seratele și la prânzurile noastre, iar nu ca să ne observe și să ne studieze?

Aici o vizită indiscretă a întrerupt conversațiunea.

XI

Într-unul din comitetele instituite de amicii liberului vot pentru apărarea alegerilor, am întâlnit pe fiul lui Stoian; este unul din agenții cei mai activi și mai devotați ai asociațiunei și unul din redactorii cei mai ageri ai ziarului *Alegătorul liber*; este neobosit, ține cuvinte în toate adunările; vorbește în contra influenței guvernamentale, pledează la toate instanțele pentru înscrierea celor cu drept și pentru escluderea celor frauduloși în listele electorale, aleargă din casă în casă, povățuind și îndemnând pe cetățeni să ia parte la adunările pregătitoare și să meargă să voteze pentru omul pe care îl cred mai capabil și mai demn. Unii atribuie această purtare setei de răzbunare în contra ministrului care l-a alungat, alții cred că, prevăzând căderea ministerului, dorește să fie de acum bine văzut de oameni probabili. Se poate! Dar noi, care nu suntem nici pesimiști, nici sceptici, credem într-o conversiune sinceră, pentru că credem în regenerarea morală a țărei și așteptăm domnirea lealității și a dreptății.

Unirea vămilor între Moldova și Valahia

1844

Dacă economia politică a dobândit vreo izbândă în zilele noastre este în privirea vămilor. Astăzi este cunoscut și priimit principiul: *lasă să treacă slobod*, de toți acei carii se îndeletnicesc cu fericirea neamurilor. Acest principiu se poate dovedi de sineși: ce mai puternică dovadă decât a lua în băgare de samă că suntem toți consomatori și că, cu cât un obiect de care ne slujim, de care avem trebuință, este mai ieften, cu atât este mai bine, pentru că-l putem dobândi mai lesne? Așadar cu cât vor fi mai slobode mărfurile străine să între în locul nostru, cu atât au să fie mai ieftine. Numai cu desființarea vămilor s-ar ieftini toate lucrurile cu 3%, și în loc de a plăti un obiect oarecare 103 lei, l-am putea cumpăra cu 100, și mai jos încă, când vom socoti câtă stricăciune în marfa prin deschiderea coletelor, câtă supărare și câtă pierdere de vreme se pricinuiește neguțitorilor pe la vămile de la margini.

Astăzi avem o pildă vie dinaintea noastră. Prusia a băgat într-o unitate de vămi douăzeci de staturi ale Germaniei, și toate aceste staturi împreună câștigă; guvernuri și particulari toți se folosesc. Germania, printr-o cumpănire dreaptă și înțeleaptă a interesurilor materiale, a dobândit ceea ce nici Carol V cu puterea sa de urieș, nici puterile toate a Europei întrunite în Congresul de la Viena nu i-a putut da. Deocamdată, în adevăr numai o slobozenie de comerț, aceeași sistemă de măsuri și monede; cine însă poate ști dacă această unime, ce samănă a avè de pravăț numai negoțul, nu va mâna către o unime germană politică, și poate în mai curândă vreme decât ne este iertat a prevede? Această izbândă o este datoare Germania cu totul țifrelor. Pentru staturile cele mici care sânt încunjurate din toate părțile de alte staturi

ce astăzi întră într-această unitate comercială, s-a făcut un calcul, care foarte bine se aplică la noi. Principaturile Valahiei și Moldaviei cheltuiesc ca la 6.000.000 lei pe tot anul pentru paza cordoanelor; și cât ne aduc vămile? În Moldova cu importație cu exportație nu se suie peste 1.700.000 lei, și în Valahia nu trece mult peste 2.500.000; așa peste tot ca la 4.200.000 lei, o pagubă netăgăduită de mai mult de 1.000.000 lei pe tot anul. Ridicând dar vămile și așezându-se cordonul sanitar pe adevărata sa linie[44], am avea un câștig într-această socoteală în toate privirile: mai întăi ar câștiga vistieriile mai mult de 1.000.000 lei pe tot anul, al doilea ar câștiga particularii consomatori și, în sfârșit, ar câștiga industria agricolă șese sau șepte mii plugari, carii astăzi sunt întrebuințați pentru paza mărginilor și a vămilor, și pierduți pentru lucrul pământului, singurul izvor a fericirei românilor. De este un vis să gândească cineva la o asfel de stare a lucrurilor, la o desființare a vămilor despre toate țările vecine, dar cel puțin între Principaturi n-ar afla stăpânirile noastre nicio împiedecare.

Principiul rădicării vămilor și folosurile ce urmează pentru fiecare stat în parte nu este astăzi tăgăduit de nimene; problemul de dezlegat este cum să se desființeze fără a se jigni unele din interesurile private și fără a pricinui dărăpănarea capitalurilor puse în circulație. Asfel este problemul zahărului de sfeclă în Franția, unde deși stăpânirea vede învederat că a făcut o mare greșală să îndemne această industrie și că interesul obștesc cere acum să se desființeze cu totul, însă ocârmuirea este silită să o mai îngăduie, ca să nu pricinuiască nenorocirea a o mulțime de capitaliști, rădicându-le deodată drepturile ce le-a dat la început. Dar la noi carii nu producem decât materii brute, materii întăitoare (*des matières premières*), unde încă niciun capital însemnat nu se află întrebuințat în niciun fel de industrie manufacturială; la noi unde singura industrie este acea agricolă, nicio pagubă înăuntru nu ne-ar pricinui desființarea vămilor, nu numai despre o graniță, dar și despre toate; *și orișicând o stăpânire oarecare ne va propune o unitate de comerț trebuie să o priimim cu mulțămire*, pentru că nu poate fi decât folositoare locului nostru.

Stăpânirea românească de peste Milcov propune o unitate comercială. Această propunere, acest tractat de comerț se cuprinde tot în două articule.

Art. I. Linia de vamă este desființată pentru totdeauna între Principate.

Art. II. Pentru înlesnirea daravelelor să se înființeze o sistemă comună de măsuri, greutăți și să se hotărească unul și același curs monetar pentru amândouă țările.

Că o asemenea învoială nu poate avea în viitor decât o înrâurire fericită asupra sporirei și înflorirei locurilor noastre nu este îndoială; tot ce trebuie să cercetăm acum când acest proiect are a se supune Camerelor respective este dacă deocamdată această învoială poate pricinui vreo pagubă, vreo sminteală românilor de dincolo de Milcov sau celor de dincoace.

Cu cea mai mare mulțămire am auzit pe d. Știrbei întrebuințând argumentul următor cătră unii din boieri cu care vorbea la Iași despre aceasta: „Vă pare rău, le zicea el, că nu aveți o întindere de loc mai mare, că nu aveți Băsarabia și Bucovina și ați fi foarte mulțămiți dacă v-ar da cineva unul sau două județe din Valahia; la o așa întâmplare negreșit că n-ați gândi să statorniciți vamă într-acele două județe și cele triisprezece ținuturi ale Moldaviei, fără a avea cea mai mică îngrijire că vi s-ar pricinui vreo pagubă. Cu cât mai multe județe de ale Valahiei v-ar da, cu atâta este de crezut că ați fi mai bucuroși; și ca să fiți consecuenți, priimiți toată Valahia.”

Cel mai mult grâu se exportează prin Brăila și Galați; aceste două porturi sânt de două ceasuri departe unul de altul; așadar dacă grâile noastre ar fi de același soi unele cu altele, nici prețurile lor n-ar pute fi cu mult deosebite; iar simțitoarea osebire ce se vede astăzi urmează din pricină că soiul grâilor Moldovei este mai bun. Astăzi românii din Valahia au început să caute de pământ; mulți proprietari se îndeletnicesc cu îmbunătățirea săminței, și piste puțini ani în Brăila și în Galați se vor vinde grâile de tot felul cu același preț. Aseminea și pentru vite; acele de Moldova se vând cu un preț mai sus decât ale Valahiei; și într-aceleși târguri ar pute ține concurența unele cu altele cu prețuri deosebite; așadar nu trebuie să ne temim că consomatorii, aflând vite mai ieftine în Valahia decât în Moldova, s-ar duce să le ia de acolo; lăsând a zice că nu ține mult mai scump pe negutitor să le treacă de-a dreptul prin Transilvania și prin Bucovina, decât dacă le-ar aduce de la

Focșeni prin Moldova și le-ar scoate pe la Mamorniță. Afară de aceste considerații, materiile ce producem noi sânt destul de căutate, ca deocamdată să nu gândim decât cum am putea produce câtimi mai mari și de soiuri mai bune, iar nu cum le vom petrece; pentru că din zi în zi, slavă Domnului, căutarea productelor noastre sporește și ne putem aduce aminte de povestea românească: *lac să fie, broaște multe*. Dacă aceasta ar putea avea vreo înrâurire, ar fi numai și numai asupra comerțului dinlăuntru, adecă că s-ar pute vinde grâu de peste Milcov dincoace pentru consumația târgurilor; dar chiar în orașele cele mai aproape de Focșeni, precum Tecucii și Bârladu, nu este de temut că s-ar putea vinde vreo mare câtime, pentru că grâile Moldovei sânt mai bune, și acei ce țin pităriile cumpără devreme grâu de pe la țărani și totdeauna cu 10 și 15 lei chila mai jos decât cum l-ar cumpăra de la proprietari. Cu toate că grâile Valahiei sânt mai ieftine, dar sânt mai slabe, și prin transport prețul lor ar trebui să se încarce cu atât, încât nu este grijă că ar pute măcar săție concurență cu ale Moldovei. Dar chiar de am priimi că în târgurile cele cu apropiere de Moldova s-ar pute petrece vro 10.000 sau 15.000 chile, să socotim cât grâu din Moldova ar trece peste Milcov numai pentru sămânță? Negreșit că afară de 100.000 chile ce se exportează astăzi pe la Galați ar mai ieși încă 20.000 sau 30.000 chile în Valahia, și aceasta curat în folosul moldovenilor; în urmare, de va ieși deocamdată un folos pentru unii sau alții din români, nu este îndoială că va fi în vremea de astăzi numai în folosul românilor din Moldova. Dar să zicem că Valahia, îmbunătățindu-și obiectele de exportație prin încrucișarea vitelor și prin sămința moldovinească, va ave mari folosuri în viitor, încă nu este pedică de a nu rădica vămile dintre Principaturi, nici poate să aducă sminteală comerțului Moldovei; căci aceasta este în firea lucrurilor, pentru că Valahia, deși este mai puțin lăcuită, dar are un câmp mai întins, și de nu-și va îmbunătăți sămânța și soiurile vitelor prin cele din Moldova, cine o poate opri de a aduce sămânță din Crim și vite din Ungaria, precum se și face acum?

Industria vitelor au început a scădè în Moldova, din pricină că în partea de sus proprietarii nu mai țin vite pe fân, ci numai pentru consumația paielor și a brahăi de la velniți. Această industrie este păstrată cu totul românilor din Valahia, pentru că au loc mult nelăcuit. Cât pentru vinațe, poate zice cineva

cu siguranție că nu vor trece 2.000 vedre în Moldova, una că prețul vinului este destul de jos în Moldova, și al doilea că proprietarul are monopolul băuturei. În Galați nu se vinde decât numai vin de Odobești, și acesta numai pentru că este mai trainic. Lemnele trec și acum foarte slobod; toată lemnăria de construcție din Brăila este de pe Bistriță, și lemne de stejar mari s-au vândut anul acesta în Galați aduse tocmai din susul Oltului fără oprire. Dar adevărul este că rachiul din Moldova se va vinde în Valahia, si velnițile vor câștiga foarte mult. Drept aceea trebuie Obștească Adunare să ieie bune măsuri, ca acest product să nu se înmulțească; pentru că acesta este o cangrină înfricoșată atât pentru țărani, cât și pentru starea cea de jos a lăcuitorilor târgurilor, încât nemăsurata întrebuințare a acestei băuturi, care au ajuns vârful necumpătărei, minește a dărăpăna starea morală și fizică nu numai a lăcuitorilor de astăzi, ci și a generațiilor viitoare. Fie-ne de pildă populația Galiției vrednică de jale, mai cu samă din pricina rachiului, dar să ne fie de pildă și măsurile ce a luat stăpânirea austriecească ca să stirpească acest cumplit rău.

Proiectul d-lui Știrbei a fost foarte bine priimit în Moldova, și trebuie să dea cineva toată lauda Ministeriului din Iași, carele unindu-se la aceasta a mers și mai departe, propuind și alte măsuri țintitoare către adevăratul duh a articulelor 445 și 426 din Reglement, adecă să se priimească ca lăcuitorii acestor două Principaturi, carii vor avea însușirile cerute de așezământ, să se folosească în amândouă țările deopotrivă de toate drepturile civile și politice.

Trebuie să nădăjduim că Obștestile Adunări din București și din Iași vor da toată băgarea de samă ce vredniceste proiectul ce li vor înfățoșa guvernurile respective și că îl vor dezbate cu toată cuvenita adâncime.

Guvernul în civilizațiune

1861

Putem zice că la noi cariera funcționarilor publici este puțin onorată, puțin lucrativă, și cu toate acestea este cea mai căutată. Anticamerile ministerilor sunt necontenit pline de solicitori. De la tânărul de cincisprezece ani, care n-a săvârșit încă clasa întâia de gimnaziu, până la bătrânul care a slujit tutulor domnilor, tutulor caimacamilor și tutulor invaziunilor străine, de la începutul secolului și până astăzi, roagă cu lacrămi fierbinți pe miniștri ca în zilele excelenței lor să nu-i lase muritori de foame cu numeroasele lor familii. Caută un contabil, un alergător sau un îngrijitor la un cantor, la o moșie sau la o pădure, poți găsi sârbi, bulgari și mai vârtos greci, dar români cu anevoie. Românul, în general, preferă la o bună pozițiune în industrie sau comerț un post de copist sau de căpitan de barieră; ține ca onoare a mânca din buget, cu toate probabilitățile de a se vedea trecut iar la masa paraponisiților, subplântat de omul ministrului care va urma acelui ce-l numește.

Vedem cu mâhnire oameni plini de inteligență și de activitate pierzând un timp prețios oftând după slujbe și adresând epistole și plecate rugi acelor ce-i pot ajuta la dobândirea unui post.

Câtă inteligență, câtă activitate pierdută! Și aceasta numai din ideea greșită ce există despre muncă. Românii înțeleg încă puțin că în industrie, în arte sau în meșteșugim omul se poate face folositor lui și țărei, ca și pe scaunul de magistrat sau de administrator; că acel care introduce metode mai bune în exploatarea agricolă și face ca pământul să fie mai mult și mai bine cultivat, că arendașul care prin capitalul și activitatea sa și printr-o bună întebuințare a muncei sporește venitul moșielor statului sau a particularilor, că acel care în industriile de un mare viitor, precum sunt fabricarea stearinelor, saponificările,

taneriile (tăbăcăriile), ar introduce metodele ingenioase ce dau materiei brute, materiei întâia, valori de sute de ori mai mari decât cele primitive, fac mai multe și mai mari servicii societății decât administratorul carele numără în viața sa zece isprăvnicii, mai mult sau mai puțin rele.

Părinții noștri aveau oarecare dreptate a căuta pentru dânșii și pentru fiii lor funcțiunele statului de preferință, căci omul începea la pitar. Cine nu lua slujbă, nu dobândea rang; cine nu avea rang, nu avea drepturi; cine nu era boierit, nu era nici alegător, nici eligibil. Astăzi, acest cuvânt nu mai există: toate drepturile politice, până la cel de a fi ales domn, inclusiv, sunt legate de avere, și averea se dobândește prin muncă. Convențiunea a inaugurat noblețea muncei în locul nobleței slujbelor. La deschiderea erei în care am intrat, un strigăt s-a rădicat: „La legi nouă, oameni noi! La religiune nouă, preoți noi!" — era glasul postulanților: „sculați voi, să ne punem noi!" Mii de oameni de toate vârstele, de toate condițiunile au alergat, care de care să apuce mai înainte și mai bine. Fiecare ministru a profitat de această expresiune ca s-aducă cu dânsul în cancelarii neștiința și neexperiința rudelor, a prietenilor și a partizanilor lui; confuziune și suferință în interesele particularilor, perturbațiune în societate. Cine trebuie să ducă trebile statului?

Cei mai buni, răspund vechii și modernii; dar cari sunt cei mai buni? Pe cât timp societățile era încă barbare sau puțin înaintate în civilizațiune, atribuțiunile guvernului erau simple: ele să mărgineau a înfrâna relele aplicări ale oamenilor și a-i apăra împotriva violențelor și hrăpirilor; era destul ca mai presus de mulțime să existe o putere capabilă d-a înfrâna pe asupritori, și poate aristocrația nobiliară împlinea mai bine decât orcare alta această condițiune. O clasă, în care se perpetua din tată în fiu dreptul de guvernare, impunea mai bine oamenilor dintr-acea stare.

Dar în societățile moderne, în societățile intrate pe calea civilizației, misiunea guvernului este mai întinsă, mai complexă: să cere de la dânsul a moraliza societatea și a o conduce pe calea progresului și a prosperității. De când s-a ivit trebuințe sociale, pentru a căror împlinire să cere o inteligență și cunoștințe cari nu sunt date orcărui om d-a le avea, aristocrația nobiliară, nemaiputând împlini în toată întinderea lor condițiunile cerute, a trebuit să slăbească și să cază; sau de fapt, ca în cele mai multe părți ale Germaniei,

unde noblețea, deși a ramas ca castă, dar și-a pierdut puterea ca aristocrație; sau de drept, ca în Franța, unde s-a desființat prin lege.

Astăzi, în Europa, putem zice că nu avem decât un singur exemplu de o societate înaintată, poate cea mai înaintată din lume în privința libertății, care să fi păstrat forma aristocratică, Englitera; și aceasta, fiindcă acolo noblețea a știut să se păstreze curată de corupțiune și demnă de a fi în capul națiunii, luând totdauna inițiativa pe calea patriotismului și a reformelor trebuincioase și folositoare, trăgând la dânsa orce capacitate și talent. Ea își va păstra drepturile pe cât timp va continua a fi un exemplu de virtute, de devotament și de intiligință, recrutându-se necontenit în tot ce este mai eminent în războel, în politică, în literatură, în filosofie, în științe și în arte, pe cât timp va fi în capul mișcării progresiste.

În Franța, la strigătul libertății, la desființarea noblеții, s-au ivit deodată bărbați cari au făcut admirarea lumii. De unde ieșeau acei oratori, acei organizatori, acei miniștri? Unde erau afundați acei necunoscuți străini până atunci la trebile statului și cari au figurat cu atâta strălucire și au adus atâtea serviciuri? Franța trăia de mulți secoli de o viață intelectuală, conta o clasă de oameni cari nu trăiau nici în desfrâu, nici în desfătări, nici în nelucrare și care, deșteptați la strigătul patriei, ieșeau din meditațiuni lungi și serioase, după ce petrecuseră cea dântâi parte a vieței studiind instituțiile și legile care făcuseră mărimea și gloria celor vechi, meditând cauzile măririi și căderei Romei și Atenii, luminați de filosofia Germaniei și înălțați de imaginația Scoției. Acei oameni au înțeles din vreme că era de trebuință a birui prin educație și prin studiu superioritatea ce dobândea omul născut om de stat prin tradițiune și prin obicei, și au rădicat pe ruinele noblеții o aristocrație nouă, o aristocrație naturală, în contra căria nimeni nu se poate răscula, nici reclama; au inaugurat aristocrația meritului, a educației și a științei, idee mare și fecundă care face astăzi gloria și mărirea Franței și i-a dat cel dântâi rang în privința organizării; idee pe care sculptorul David a imortalizat-o pe frontonul Panteonului, prin tineri afundați în studiu, pe când bărbații primesc cunune de la patrie.

„*Nous entrerons dans la carrière quand nos aînés ne seront plus*”- „vom intra în carieră, când mai-marii noștri nu vor fi”.

Astăzi tot francezul să naște cu dreptul de a ajunge mareșal, însă cu condițiunea ca între 16 și 20 de ani să dovedească că este cel mai bine crescut, cel mai înaintat în învățătură dintre tinerii d-o etate cu dânsul și că după aceea va deveni un exemplu de silință, de moralitate, de probitate, de activitate, de talent și de învățătură.

Tânărul, după ce a studiat istoria și literatura populilor vechi și moderni și și-a format spiritul și inima prin admirarea și aspirarea la fapte bune și mari, se prezintă la guvern, carele, din mii de tineri, alege, prin concursurile cele mai conștiincioase și scrupuloase, pe ici mai buni și mai inteligenți, și îi pregătește în școale din vreme pentru diferitele serviciuri ale statului.

În toate funcțiunile, aptitudinea și concursul sunt condițiile de admisibilitate. Orcine voiește să intre într-un serviciu public este obligat să dovedească, prin diplome și prin brevete, că posedă cunoștințele necesare la serviciul la care aspiră.

Statul are înființate școale speciale pentru fiecare ram de serviciu. Școala de St.-Cyr, Școala politehnică, Școala navală, școalele de aplicațiuni de la Metz, Paris și Lorient pentru ofițerii armatei de uscat și de mare; Școala normală, Sorbona, Colegiul de Franța pregătesc pe acei care destină la profesorat; facultățile de drept, pe acei ce aspiră la magistratură sau la *barreau;* Școala politehnică, Școala de mine, de poduri și șosele și Școala centrale, pentru ingineri civili, Școala de cursuri de limbe pentru dragomani; Școala de Chârtres pentru arhiviști; auditoriile pentru administrațiuni, Școala forestieră de la Nancy pentru ingineri de păduri; facultățile de medicină și Școala de medicină și farmacie militară pentru serviciul sănătății, Școala de la Alford pentru veterinarii armatei etc.

Statul determină pe tot anul numărul tinerilor ce trebuie să adopte, calculat după trebuințele serviciurilor și după numărul vacanțelor ce etatea, mortalitatea, infirmitățile și retragerile pot lăsa în fiecare serviciu. În școalele instituite pentru serviciurile care cer o supraveghere mai de aproape și d-o disciplină mai aspră, precum sunt școalele militare, elevii admiși, după un program cunoscut și prin concurs, sunt cazernați.

După ce-i pregătește acolo doi sau trei ani și le dă cunoștințele trebuincioase, îi admite în serviciul ostășesc cu gradul de sublocotenent.

Orcine a cunoscut armata franceză nu poate să nu fi fost coprins de admirare și de respect, văzând solicitudinea și devotamentul ce ofițerii, ieșiți dintr-acele școale, au pentru soldat, precum și spiritul de frăție, de bine vedere, de considerațiune și de subordinare ce animă ofițerii de diferite grade unii către alții. Tare prin spiritul de corp și de justiție, de ocrotirea legii care-l apără în contra nedreptății și garantează poziținea și înaintarea, ofițerul francez este un model de modestie și de bună purtare, blând și bun și sever asupra regulelor onoarei. Soldatul, deși prin vechime, prin exactitate și prin bravură poate dobândi epoleta de ofițer, dar lipsindu-i acea blândețe și delicateță care se dobândește numai printr-o educațiune timpurie și îngrijită, neavând cunoștințele întinse care se dobândesc în școale, ajunge rar a câștiga dragostea și încrederea ca ofițerul ieșit din școale.

De câțiva ani avem o școală pentru formarea ofițerilor, dar rezultatele nu vor fi ceea ce trebuie să fie decât atunci când legea va regula înaintarea în grade, și pentru aceasta nu se poate face mai bine decât a se primi legea franceză, care prescrie 2/3 din înaintări după vechime și 1/3 pe ales, de la gradul de sublocotenent pană la acel de colonel.

Cazernarea tinerilor pe timpul studiilor are un mare avantagiu.

În școalele politehnică și normală, două instituțiuni care au dobândit în toată Europa cea mai mare celebritate prin bărbații strălucițți ce au dat în științe și în litere, tinerii sunt cazernați.

Trebuința de oameni de legi și de medici fiind foarte mare, într-un stat ca Franța, cazernarea ar fi foarte anevoie, dacă nu o imposibilitate; guvernul este silit a se mulțumi pe garanția ce-i dau diplomele universitare. Tinerii cari se destină la aceste exercițiuri nu sunt primiți în facultățile de drept și de medicină decât după ce au săvârșit studiile liceelor și au dobândit diplomă de *bachelier* în litere, titlu care din zi în zi este supus la condițiuni mai aspre și mai dificile.

La noi, admiterea în serviciile statului, fără regule și fară altă măsură decât voința și capriciul miniștrilor, a făcut ca funcționarii, afară de oarecare excepțiuni, să fie și fară cea mai mică idee de drept sau de științe economice și politice și fără acele ce se dobândesc printr-o lungă experiență a serviciului. Preocupați a se susținea în posturile ce au dobândit fără cuvânt și

fără drept, preîntâmpinând convoatisa și intrigile acelor ce caută a le lua locul, uită a-și împlini cu scumpătate și cu conștiință datoriele funcțiunii lor; poate încă că unii și justifică ideea ce există că ar fi adunând în puținele luni de slujbă, într-un mod ilicit, cu ce să poată rezista în eventualitatea de a rămânea fără leafă.

Schimbările dese și vânarea de posturi la care au dat loc este un rău, și un rău mare, o cangrenă care roade și paralizează toată puterea vie a națiunii. Întâlnim adesea prin biurourile administrației și ale justiției tineri plini de spirit și de inteligență, care ar fi putut să studieze încă, ca să aducă mai târziu adevărate serviciuri societății și cari se vestejesc prin câte o cancelarie, într-o viață de adormire a facultăților cu care i-a înzestrat natura, obicinuindu-se la o viață de nelucrare a spiritului, din care nimic nu-i mai poate scoate. Este d-o absolută necesitate a se pune un capăt răului, fixându-se regule de admisibilitate și de depărtare din serviciu. Recunoaștem că în magistratură s-au introdus oameni cari nu merită poziținea ce ocupă; cu toate acestea este de trebuință absolută a se pune în vigoare inamovibilitatea judecătorilor, supuind pe acei cari nu posedă diplomă din școalele de drept ale țărei sau din facultățile recunoscute din Europa la o încercare prealabilă. La biuroul Camerei există o lege de admisibilitate în serviciu încă din timpul când era d. A. G. Golescu ministru al instrucțiunii publice. S-ar putea face pentru toate ramurile serviciului ceea ce s-a făcut acum în urmă pentru inspectorii de finanțe: îndatorându-se ca într-un timp determinat fiecare funcționar să dovedească dinaintea unei comisiuni aptitudinea de a ocupa postul său. Dreptul la înaintare s-ar regula după aceea printr-o lege specială.

Dacă în trecut lipsa de oameni și de mijloace pecuniare nu iertau a se institui școalele speciale de care serviciul public are trebuință, astăzi, când se dispune în bugetul instrucțiunii publice de o sumă de cel puțin zece milioane din veniturile moșielor dăruite de românii pioși pentru asemenea instituții, se poate împlini această lipsă, ca să se impuie pe viitor tinerilor aspiranți condițiuni de studii serioase. Vom reveni într-un articol special asupra acestor școli.

Liberalii de altă dată

Ghergani, noiembre 1880

Iubite amice,

Tu știi, ca și mine, că a fost un timp când trebuia mare îndrăzneală și abnegațiune unui român ca să cugete naționalitate și libertate; pentru aceasta îi trebuia mai întâi să renunțe la orice favoare, la orice solicitudine, la orice dreptate chiar din partea guvernului, să încheie pact cu persecuțiunile, cu exilul și cu proscripțiunea; să lase orice speranță.

Fericit acela care putea conserva afecțiunile familiei, căci până acolo mergea goana în contra acelor cari îndrăzneau să iasă din rânduri. Acei cari se hotărau să vorbească sau să scrie despre drepturile românilor, despre viitorul și despre speranțele lor; să pomenească măcar de desființarea robiei, de împroprietărirea clăcașilor, de încetarea protectoratului, de recuperarea autonomiei, de unirea Moldovei cu Valahia, să critice nedreptățile și prevaricațiunile în justiție și în administrație, trebuiau să se ducă peste țări și peste mări, să se ascundă și să-și schimbe numele, căci altfel se espuneau a fi trimiși să-și spășească sentimentele și îndrăzneala în vreo temniță sau cel puțin în vreo mănăstire. Noi am apucat timpuri grele, pe când Câmpineanu, Mitică Filipescu, Niculae Bălcescu se pocăiau la Plumbuita, la Snagov, la Mărgineni și în ocnele de la Telega, topindu-și sănătatea și averea.

Acum lucrurile s-au schimbat. A striga pe toate tonurile, cu vreme și fără vreme, din gură și din condei: *patrie, libertate, egalitate, independență*, a încrimina și batjocori pe acei cari nu trec peste marginile moderațiunii, a bunei-cuviințe și a modestiei, a acuza de trădători pe oamenii cei mai devotați binelui țărei, a-i trata în mod ireverențios, a-i lovi și a-i insulta nu numai că nu este periculos, dar este glorios și chiar bănos. Apoi, când învățăiarea patriotică trece peste fruntarii, peste Carpați sau peste Hema, ea

dă drepturi netăgăduite la sinecuri bine plătite, la misiuni cunoscute sau necunoscute în budget.

Ceea ce era pagubă odinioară a devenit speculă și profit, și numărul înfocaților crește în proporțiune cu încurajarea ce găsesc și de la public, și de la guvern. „Lac să fie, broaște multe", zice proverbul. Persecutările și invectivele au rămas partea acelora cari nu se suie pe streașină ca să strige la patriotism sau cari nu se asociază cu acei cari practică calomnia și injuria în favoarea vreunui partid colorat, și asupra acelora cari s-ar mulțămi cu mai puțină ostentațiune, cu mai puțină fanfaronadă și cu ceva mai multă încurajare dată literelor, științei și artelor, ceea ce ne-ar face să aducem și noi contingentul nostru la opera cea mare a civilizațiunii și ne-ar da dreptul la recunoștința națiunilor celor mari, mai mult poate decât vitejia soldaților noștri și sporiri de teritoriu.

Peste douăzeci, cincizeci, o sută de ani poate că s-or găsi publiciști și istorici cari să arate generațiilor viitoare în ce parte a fost mai multă și mai adevărată iubire de țară și să le indice drumul cel adevărat ce trebuie să urmeze; până atunci însă meritul și gloria vor fi partea zbierătorilor și dibacilor, și primejdia este mare.

Patrioții înfocați nu așteaptă judecata istoriei; tari de sprijinul ce găsesc în opinia publică cea amețită și rătăcită și în partizanii ce-și fac prin fel de fel de mijloace, își apropriază toate faptele cele mari și frumoase ale națiunii, se proclamă oameni mari, își pun lauri pe frunte și cer să fie adorați.

„Revoluția bărbată-mio!" zicea o cocoană când vorbea de revoluția din 1848. Eroul cu mantaua albă nu voia să recunoască că acea răsculare, acel strigăt de durere și de indignare al națiunii era opera unei lucrări stăruitoare de mai multe generațiuni. În îngâmfarea lui, credea că înainte de dânsul nimic nu fusese, și data România și românismul numai de la venirea sa pe pământ. Înainte de dânsul, nici limbă, nici națiune nu esista într-acest colț al lumii; el, lumina și patriotismul, afară de el, numai întuneric și trădare! Își atribuia și-și apropria toate evenimentele politice în general și revoluția de la 1848 în special; dar, în elasticitatea sa de convicțiuni, trata acel mare și generos act al românilor de uneltire diavolească ori de câte ori trebile nu-i mergeau bine, și pe unii din articolii programei națiunii îi atribuia unei negre

trădări și unei țesături infernale, în care încurca și incrimina pe românii cei mai ageri, pe aceia a cărora viață fusese un șir neîntrerupt de sacrificii și de devotament.

Astăzi partidele strigă în gura mare și fără rușine:

„Noi și numai noi ne iubim țara!”

„Noi și numai noi i-am dat libertate, egalitate, unire, principe străin și poziție politică și independentă!”

„Noi și numai noi am salvat-o de cei răi și de cei vicleni!”

„Acei cari nu cred ca și noi și nu sunt cu noi sunt inimici ai românilor și ai românismului, trădători, vânduți turcului, ungurului și englezului!”

„Când guvernul nu este în mâna noastră, toate merg rău, îndată însă ce norocul ne dă pe mână frânele statului, atunci într-o clipă, ca printr-un farmec, lucrurile se schimbă!”

„Încrederea în viitor renaște, spiritele se liniștesc!”

„Securitatea și justiția domnesc pretutindeni!”

„Tot românul trăiește bine, la țară și în oraș, nesupărat și nebântuit, petrece cu porțile și cu ușile deschise ziua și noaptea, fără zăvoare la uși și la ferestre, fără pușcă, fără pistol, fără temere de foc la clăi, la magazii și la case!”

„Caii și boii nu se mai îmbolnăvesc, nu se mai fură din coșare, nici de pe câmp; epizootia intră în gură de șarpe, lăcustele fug peste Dunăre sau zboară pe deasupra Carpaților; spicul grâului crește lung de-o palmă și des ca păzderea, proștilor și beților le crește mintea, de poți să-i faci și miniștri dacă vrei, copiilor le cresc condeiele, ca să ne cânte nouă osanale și celor cari nu vin în numele nostru să azvârle imprecațiuni și injurii.”

„Românii se înarmează, datoria flotantă se stinge, finanțele prosperă și, mai presus de toate, demnitatea țării și drapelul național se ridică din umilința în care au fost târâte de toți acei cari nu erau cu noi. Lumea se liniștește îndată ce agenția Havas și reporterii anunță Europei că ne-am suit iar noi la putere.”

„Iscălituri de oameni de toată vârsta, cu sutele și cu miile, mărturisesc prin poște și prin telegraf aceste fericiri, dând grație cerului că iar i-a

învrednicit Dumnezeu să vază la putere pe oamenii de geniu și pe patrioții cei mai mari, cari realizează aspirațiunile națiunii.”

„Tot ce s-a făcut mare și patriotic s-a făcut de mine și prin mine, zicea mai deunăzi o individualitate dibace; tot ce s-a făcut fără de mine s-a făcut rău și trebuie desfăcut!”

Fatuitatea facțioșilor și a demagogilor, a albilor și a roșilor este atât de mare și-i orbește pe unii și pe alții până într-atâta, încât își atribuie lor și numai lor evenimentele cari au rezultat din cauze mari și complexe, la cari ei au fost cu totul străini.

Publicul crezător și uimit se închină când unora, când altora; răii și trădătorii de ieri devin geniuri bune și patrioți devotați de a doua zi, până ce iar se întoarce sfera, de ies ceia- lalți dasupra, încât românul, nemaiștiind la ce sfânt să se închine, își dă numele tuturor admirațiunilor și recunoștințelor telegrafice.

Dorința ce are fiecare de a face să se crează despre sine că el și numai el a făcut tot ce este bine, tot ce este mare trage după dânsa necesitatea de a defăima pe ceialalți, de a înnegri în ochii națiunii tot ce nu este el și a se pune ca singurul capabil, curat și bun. De-aici s-a născut școala calomniei și a injuriei, care a adus zizania, ura și dezbinarea, o școală a cărei adepți, pentru a populariza neadevărul și eroarea, nu-și cruță nici un sacrificiu, espresiunile cele mai batjocoritoare curg ca din izvor.

Dacă cineva are nenorocirea de a consilia moderațiunea și modestia, de a pomeni de economii în finanțe, de a zice că progresul și civilizațiunea nu stă în instituțiuni cari nu au alt scop și alt rezultat decât de a satisface vanitatea, dacă denunță vreo abatere sau nu aprobă persecuțiuni nedrepte, conspirații inventate, presupuneri și acuzațiuni infamante, îndată o sută de condeie și mii de limbi tăbăresc pe dânsul, îl denunță opiniunii publice ca vândut străinului, ca om cu inimă neagră, inimic al măririi și al gloriei naționale; dacă zice cuiva că s-a abătut de la principiile cele adevărate, de la principiile acele pe cari le susținea ieri cu tărie și cu talent și că apără reteveiul lui P.T., lui K. și I.G., de unde-i combătea când era în mâna arhiereului N.S. și a lui T.D., că astăzi aprobă influența morală în alegeri, influența în contra căreia a tunat și a fulgerat când era practicată de alții,

îndată i se răspunde că e paraponisit, nebun, că vânează minister, că voiește răsturnarea stării de lucruri esistentă; i se atribuie gratuit infamii și fapte nedemne și, grație bogăției de oameni de toate specialitățile, se găsesc îndestui cari să ateste prin grai și prin scris că au auzit și au văzut ceea ce n-a esistat.

Eu, din parte-mi, convins că, în tot ce s-a făcut bun și bine în țară, fiecare la rândul său nu a fost decât un instrument zelos și devotat voinței naționale și că propriul libertății este de a nu se închina la prezumțiunile nedrepte, nici a urma orbește rătăcirilor opiniunii, nu am putut fi admiratorul dibacilor și șarlatanilor, nu m-am putut alipi de acei zeificați și de acei cari se pun dinaintea poporului ca eroi, pentru că nu am putut da stima și afecțiunea mea decât acelor cari o merită; condeiele cele agere, consacrate partidelor și facțiunilor, au fost și sunt totdeauna dispuse a mă lovi; scriitorii de asemene fel abuză de libertatea de care se bucură presa; ceea ce ei afecționează mai mult în polemica lor este de a zice acelor pe care-i atacă că au trădat și că au furat; educațiunea și retorica lor se învoiește foarte bine cu asemenea acuzațiuni, căci ele convin politicei și aspirațiunilor de cari sunt conduși; însă, glorie luminelor secolului, nu mai suntem în timpul lui Basilio[45], pe când calomnia putea omorî; ea nu mai are acea putere; astăzi un om învăluit în onorabilitatea sa poate foarte bine nesocoti acele loviri; de multe ori ele cad pe capul acelora cari se servesc de dânsele.

Starea noastră morală e de îngrijit, dar eu încă tot cred că mai sunt oameni cari cugetă și cari nu sunt molipsiți de suflarea ciumoasă a corupțiunii și a invidiei; că ei vor ajunge cu timpul la o comunitate de idei politice bazate pe principii adevărat salutare; am credința că românii nu pot întârzia de a se grupa unul câte unul în jurul principiilor libertății și ale constituționalismului sincer aplicate; cred în triumful luminii și adevărului. Vine o zi când simțul moral se revoltă văzând capacitatea, știința și probitatea insultate, principiile moralei și justiției nesocotite și călcate în picioare; vine o zi când se indignează văzând pe guvern că face din administrație și din justiție un instrument al patimilor și al luptelor politice, pe favoriții miniștrilor impunând încrederea în guvern cu reteveiul, aci în numele libertății și al democrației, aci în numele autorității și al bunei ordine.

Credința mea este că va veni curând timpul când românii vor înțelege că nici libertatea nu este anarhie, nici legalitatea nu este despotism; și că autoritatea, cu cât este indispensabilă societăților, cu atât ea trebuie să fie mai întărită făcând-o să derive de la lege, a cărei suveranitate este singurul principiu care poate conduce societățile moderne; și că libertatea, cu cât este mai necesară, cu atât trebuie să fie subordinată rațiunii și științii. Simțul moral nu poate răbda mult timp a vedea pe acei cari trebuie să fie ausiliarii cei mai puternici ai civilizațiunii, pe preot, pe învățător și pe învățătoare, pe judecător și pe soldat, întrebuințați ca instrumente politice, ca agenți electorali și de corupțiune; nu poate răbda mult timp să vadă urmându-se în afară o politică reprobată de națiune prin mai multe acte solemne și să vadă că, sub cuvântul de a ținea sus drapelul național, se aleagă jocul periculos al întâmplărilor, să ne ducem să compromitem demnitatea noastră, espunându-ne la umilințe și să dăm pe toată ziua ocaziune străinilor de a se amesteca în afacerile noastre dinlăuntru și astfel să se inaugureze o eră de ingerență a streinului.

Într-o societate bine echilibrată, deosebitele ramuri ale trebuințelor naționale trebuie să meargă mână în mână, trebuie ca nici politica să nu fie sacrificată comerțului și industriei, nici literatura și artele să nu fie sacrificate ambițiunii politice și vitejiei. A sacrifica toate interesele politicei și vitejiei nu poate fi, nici măcar în condițiunile cele mai norocite, decât un succes trecător de care peste câțiva ani de-abia mai aduce aminte o inscripțiune săpată în piatră.

Iată o profesiune de credință; aud strigându-se: Dar de ce să nu-mi fie și mie permis a avea ambițiunea să contribuiesc cu slabele mele mijloace la ceea ce se poate face bun și frumos în țară; nu văd pentru ce m-aș apăra de o pretențiune care nu ar avea nimic de reprehensibil, dar cu toate aceste liniștească-se temerile de îndată. Dacă o asemenea ambițiune nu se lipește astăzi de mine, cauza este că eu știu că pentru a guverna așa cum cred eu că ar trebui guvernată România, pentru a urma cu succes politica pe care o cred eu salutară pentru țară, ar trebui să pot găsi o putere pe care să mă pot răzema. Nu sunt nici destul de naiv, nici atât de prezumțios ca, la vârsta la care am ajuns și cu esperiența ce am putut dobândi, să-mi permit a-mi face

iluziuni. Nu mi-ar fi iertat a crede că un om care nu se bucură de bunăvoința celor cari dispun de încrederea publică și în contra căruia s-au coalizat totdeauna albii cu roșii poate fi chemat la trebile statului, sau că, chemat fiind, ar putea să se ție îndestul ca să vadă fructul cugetărilor și ostenelelor sale realizate.

A fi ministru fără a putea face ceea ce trebuie făcut ar fi numai satisfacțiunea unei vanități copilărești care nu poate sătura ambițiunea mea.

Partidele cari conduc opinia știu bine că eu nu pot nici linguși patimile și hrăni urile, nici încuraja eresurile și prejudițiele mulțimii, fiindcă știu că, ori de câte ori am avut puterea, nu m-am servit de dânsa ca de un instrument de favoare sau de persecuțiune și că nu am căutat a mări acțiunea vreunui partid, ci am lăsat opiniunile să se formeze și să se manifesteze într-un mod liber, sub acțiunea rațiunii. Știu că eu nu mi-am făcut din guvernare un ideal strâmt și tiranic pe care să-l impun în profitul vreunei secte sau vreunei coterii, nu am promis, nici acordat favoruri vreunei coterii, nici n-am persecutat pe vreun partid. Tendințele și aspirațiunile mele au fost totdeauna de a vedea pe oamenii capabili uniți sub drapelul constituțiunii, bine hotărâți a practica și a apăra principiile de politică, de ordine, de libertate și de justiție. Doresc din toate puterile inimii și spiritului meu ca oamenii onești și învățați să se grupeze în jurul ideilor celor bune și raționale, să le susție cu tărie și să le propage prin cuvânt, prin scrieri și prin fapte, căci numai astfel s-ar putea forma conștiința poporului, singurul frâu ce poate opri pe guvernanți de a se abate de la prescripțiunile adevăratelor principii și a nu lăsa loc la credințe greșite și stricate prin ură și prin patimi. Dorința mea a fost totdeauna de a vedea pe acei care-și iubesc țara legați între dânșii printr-o comunitate de idei și de principii, iar nu prin interese de partid, prin cabale cari nu pot avea alt rezultat decât a face pe români să pășească din decepțiune în decepțiune și a-i arunca într-un scepticism politic care poate avea cele mai fatale consecințe.

Condus de aceste dorințe, cred că fac bine adresându-ți această epistolă urmată de câteva altele, în cari îmi propun a trata câteva din principiile cari ar trebui să conducă societatea noastră. Le voi trata astfel precum ele sunt înțelese de publiciștii cei mai eminenți ai Europei și asupra cărora astăzi nu mai există între oamenii de știință politică mai multe feluri de a vedea.

Despre importanța economiei politice

Lecție de deschiderea cursului de economie politică în Academia din Iași la 23 noiembrie 1843

Domnilor!

Când privește cineva slujbele cele mari ce lumea civilizată cere astăzi de la economia politică și când de altă parte-și aruncă ochii asupra priveliștii ce înfățișază țările noastre în trecerea lor de la amorțeala în care s-au aliat la civilizația Europii, la zborul acest renviitor, nu poate dori altă cârmă mai mântuitoare decât economia politică, care singură numai este în stare să ne lumineze întru căutarea interesurilor noastre materiale și morale.

Această sarcină, domnilor, pusă asupră-mi, trebuie să vă mărturisesc, este cu anevoie și foarte disproporționată puterilor mele; căci simt prea bine importanța ei.

Așa îmi împlinesc o datorie, cerând îngăduința d-voastră. Lipsit de alte titluri, vă aduc un zel fără preget și nu mă deznădăjduiesc că vom putea face oarecare slujbe propășirilor de care avem trebuință. Dacă pământul în care samănă cineva este bun și energic, fie oricât de slabă mâna care va semăna, totuși rodul va fi îmbelșugat.

Interesurile materiale întru atâta sporesc fericirea neamurilor, întru cât nu se lovesc cu cele morale și întru aceasta economia politică s-a arătat vrednică de rangul ce ține în ierarhia științelor. Luând-o despre partea morală întâi, ea îmbrățișează astăzi o întindere de spăimân- tat, ea învăluie în aripele sale toată industria, care astăzi este mișcătorul neamurilor, ea pune în lucrare aceea ce altădată cei mai mari politici și cei mai puternici monarhi n-au cutezat să întrebuințeze.

Uitați-vă la unitatea Germaniei, ce se părea desființată pentru totdeauna; puterea și geniul lui Carol al cincele nu putură nici într-un chip să o prefacă;

negoțiatorii Tractatului de la Viena au vorbit despre aceasta ca de un vis, o doreau, fără însă vreo nădejde. Industria a pus azi în faptă aceea ce nici frica, nici iscusința politicilor, nici sila nu ar fi putut-o întreprinde. Prin dânsa toate stavilile au căzut, și prinții, ducii, rigii au rămas numai niște ocârmuitori; douăzeci și șase milioane germani în douăzeci de staturi s-au întrunit sub auspiciile Prusiei. Astăzi se hotărăște să se primească aceeași monedă și aceeași sistemă de măsuri; mâne, poimâne vom vedea așăzându-se aceeași sistemă în toată legislația lor, și poate că generația noastră va vedea staturile Germaniei unite, așa cum trebuie să fie un neam de oameni carii vorbesc aceeași limbă și au aceeași origină.

Nu pot să nu vă împărtășesc noutatea că-n zilele aceste se tractează aici în Iași despre o unitate vămească între Principaturile noastre; folosurile ce ar ieși dintr-o asemene alcătuire nu pot fi măsurate. Cât pentru pagubile ce zic că s-ar pricinui unora din lăcuitori, lesne ar putea dovedi cineva că nu pot fi decât numai niște închipuiri, niște năluciri. Astăzi numai interesurile materiale, industria, poate uni și desface neamurile.

O dovadă încă despre puterea industriei ni se înfățișază în coloniile britanice, în India. Anglia ține acolo supt puterea și sub legea sa o întindere de spăimântat cu o populație de 135 milioane lăcuitori. Acest groaznic imperiu din India, mai întins și mai întemeiat decât a lui Alexandru, este fapta unei asociații de neguțitori, a Companiei Indiilor, este rezultatul unei speculații comerciale. Acest domen, de unsprezece ori mai întins decât a Rigatului Unit a Britaniei și a Irlandiei și de cinci ori mai populat, l-a supus o companie neguțitorească.

Dacă am duce privirea noastră asupra Americii, am vedea încă un exemplu și mai măreț despre puterea industriei. Acolo creditul a făcut toată lucrarea.

Munca sporește bunăstarea și întemeiază creditul, care singur poate să ne facă a cunoaște treapta de civilizație la care au ajuns unele nații. Nu-i niciun mijloc mai potrivit decât creditul, prin care am putea măsura mai cu scumpătate viitorul unui neam. Să luăm America de exemplu, care pe când noi eram oarecum băgați în samă de Europa luminată, ea nici putea simți sălbatica ei stare.

Măreț este exemplul acela ce cineva-l arată prin fapte. Este o jumătate de veac. Englitera stăpânea în continentul american treisprezece colonii, care toate la un loc număra abia două milioane și giumătate de suflete strimtorite între mare și Munții Alegani, pe o lungime țărmurală de un pământ năsipos și sărac. Nime nu îndrăznea să se puie în voia unei luntri pe râurile de dincolo de munți, pentru ca să se așeze în întinsul câmp, ce se desfășura privirei și mai roditor și mai mare. Aceste locuri, ursite a fi așăzarea unui măreț imperiu, era pacinica și necultivata moșie a sălbaticilor seminții ce ura munca și care prin urmare se ticăloșea în acest pământ atât de bogat, împărțind domnirea lor cu panterele și cu șerpii sunători. Pe lângă acești Munți Alegani, înșirați dinaintea văilor din lăuntrul Americii, ce ca niște tabere așezate una după alta, stăvila năvălirile populației țărmurale ca o stavilă ce se socotea nebiruită, astăzi însă călătorul ce merge de la maluri spre apus întâmpină, cât vede cu ochii, numai orașe împoporate, bine zidite, și câmpii acoperite de bogate sămănături; iar lăcuitorii acestor țări desălbăticite arată în fața lor o mulțămire nespusă, ce este rodul cunoștinței omenești aplicate la producerea avuției.

Mergi înainte zile întregi și tot aceeași priveliște ți se înfățișază ochilor. Peste tot locul, pe lacuri și pe râuri, nu mai vezi decât mărețele vase, puse în mișcare prin aburi. De la un râu la altul, de la o apă la alta și de la fiece metropolă la orașele vecine, nu se mai întrerup construcțiile acele costisitoare, ce noi ne-am învățat a le numi semnele civilizației cei mai desăvârșite, vreu să zic că canalurile și drumurile-de-fier ce poporul acesta au săvârșit în curgere de treizeci de ani stau în cumpănă cu tot ce are astăzi Europa, carea lucrează de veacuri întregi. Natura astă sălbatică, deprinsă astfel la civilizație, cuprinde cea mai mare parte a unei jumătăți de continent. Și dacă vom căuta pricinile ce au trebuit să faptuiască această a doua creație, vom afla că pe lângă îndemânările naturale, fără îndoială, și pe lângă înțălegătoarea dragoste pentru muncă, care însuflețesc pe acest popor nou, creditul confăptuiește în mare parte la propășirile acestei lumi nouă; el este sufletul industriei. Munca a deprins pre americani la hărnicie, și hărnicia le sporește creditul. Înrâurirea creditului a răvărsat fermecătoare binefaceri în pustiurile sterpe ale lumei nouă, și nu poate cineva să îndrăznească să spuie

până unde se poate întinde. Creditul material întemeiază bunăstarea societăților, și cel moral cuprinde în sine fericirea neamurilor, și prin urmare cea mai înaltă desăvârșire a lumei. Staturile mari au nevoie de dânsul pentru ca să se ție, și cele slabe nu pot avea alt mijloc mai puternic spre înflorire.

Am vorbit de acest element, pentru că este cel dintâi mișcător a industriei și care la noi din nenorocire lipsește cu totul. Nouă industria ne este mai trebuitoare și mai neapărată decât nu era americanului, pentru că nu numai îmbunătățirea stării morale și fizice, dar și existința noastră politică atârnă de la dezvălirea industriei.

Dacă astăzi mai avem o existință politică, o suntem datori cu totul industriei, industriei agricole, câmpiilor celor mari și roditoare care asigurează hrana nu numai a noastră, dar și a multor milioane de lucrători din Englitera și din Germania. Greutatea noastră în cumpăna Europii se va mări cu numărul chililor de grâu ce vom putea scoate peste hotar. Siguranța și mijloacele noastre de propășire stau în puterea roditoare a pământului, care cere să fie curățit de mărăciuni și lucrat.

Puterea industriei este netăgăduită; unii se sparie de influința ei și le e frică de propoveduirea egoismului; alții dimpotrivă aplaudă la fiece pas ce face, și mă veți vedea totdeauna în partea celor ce privesc cu mulțămire puterea ei lățindu-se în toate zilele și sporind tuturor, fară deosebire de mici sau mari, de puternici sau slabi.

Dacă epoca noastră este înecată în materialism, oare industria să fie pricina? Buna înțelegere nu poate primi că podind și luminând ulițile mai bine, că purtând haine mai bune și mai curate, că întrebuințând o hrană mai sănătoasă și având lăcuinți mai îndămânatice, s-ar putea strica prin aceasta moralul oamenilor. Aceasta nu poate fi decât închipuirea unor duhuri bolnave. Englezii sânt în mai bună stare morală și intelectuală decât noi, și ei sânt în mai bună stare în zilele noastre decât în veacul trecut, și pe fiece zi merg pășind tot spre mai bine.

Spiritualiștii cei mai absoluți chiar ar trebui să se bucure, căci industria, departe de a fi triumful materiei asupra duhului, dimpotrivă ea se înalță numai, fiindcă înțălegerea supune materia. Industria este rodul robirei lumei materiale sub puterea înțălegerei. Ea a pus sub stăpânirea omului puteri

nenumărate, precum căldura, greutatea, electromagnetismul ș. a. Știința, prin descoperirile ei, dă omului puteri nouă, ca puterea trupului lui să nu fie silită necontenit a se întrebuința la hrana vieței sale. Astăzi cărbunele de pământ singur în Englitera face mai mult lucru decât toată populația Europei. Asfel omului dispovărat de muncă îi va rămânea vreme să se poată îndeletnici cu hrana duhului; așa industria, și chiar de ar vrea, nu poate să întemeieze materialismul, și mai vârtos are să-l dizrobească, învățând intelectul. Industria agiutorată de principiul moral, fără care nicio instituție omenească nu poate fi și de care societatea are cu atât mai mare trebuință, cu cât mai multă putere este într-însa, industria, zic, nu va stăpâni globul, decât ca să-l împodobească și să-l înavuțească pentru stăpânirea înțelegerei omenești. Industria, din firea ei, este înainte-alergătorul neatârnării și a slobozeniei. În zadar caută oamenii libertatea și strigă cu sete mare după dânsa, întru cât nu vor începe prin industrie, ce singură numai poate să le-o deie. Ca omul să fie slobod, trebuie să-si fi dezvoltat facultățile și puterile sale și trebuie afară de aceasta să știe a și le întrebuința într-un chip folositor lui și celorlalți. Industria dă omului mijloace de a cultiva științele, literile, frumoasele arte, care cu toate îi slujesc a-l lumina și a-1 moraliza.

Unii duc îndrăzneala lor până acolo de a zice că cineva poate măsura civilizația unui neam prin industrie și iau pentru această măsură câtimea fierului ce consomează sau acidul sulfuric, materii care fiind întrebuințate mai în toate artele pot fi cântariul industriei.

Când zic industrie, înțăleg agricultura, manufacturile și comerțul, și nu numai industria, dar și științele și literile și frumoasele arte care atârnă mai cu samă de la gândire.

Sub urieșele sale aripi, industria poartă fericirea neamului omenesc și cu dânsa vrednicia omului și libertatea. Așa cum o definirăm este cum are să fie; astăzi însă când d-abia se arată pe scena lumei, ea în cele mai multe locuri unde a străbătut a făcut pe oameni să zică: „Mașinile, care ar fi trebuit să fie roabe nouă, ni s-au făcut cei mai grozavi dușmani”; și în loc de a da omul laudă lui Dumnezeu că mașina l-a scăpat de muncă, îl auzim tânguindu-se despre dânsa. Ce ar zice rândașul care învârtește friptura, când

ar dobândi un câne care ar învârti-o în locul său, sau când ar căpăta o mașină care singură să-i întoarcă friptura? Negreșit că ar mulțumi lui Dumnezeu.

Muncitorul zice: mașinele înlocuiesc oamenii, și noi rămânem fără hrană, și, oriunde se întrebuințează, omul tot pare că ar fi vremelnicește, numai până când se va găsi mijlocul de a se face lucrul fără dânsul.

Sismondi răspunzând economiștilor de Englitera le zicea: „Pare că la voi perfecția socială nu va fi decât când riga, rămăind singur în insula sa și întorcând necontenit o roată, va face prin automați tot lucrul ce s-ar putea face în Englitera, păstrând pentru dânsul toate productele, ca să le încarce pe alți automați plutitori, pe care puterea aburului i-ar purta”. Iată unde ar ajunge omul și societatea fără povățuirea principiului moral.

În starea în care se află societatea în ziua de acum, nu este siguranță pentru om în țările industrioase; el nu este încredințat că de mâne încolo n-o să rămâie pe uliță fără mijloace de viețuire; și ce siguranță poate înfățoșa un stat, unde existința materială a unui mare număr de oameni este în cea mai mare fierbere? Cum să se mire cineva de mișcările necontenite ale Franției și a Angliei, când o mulțime de lucrători pe toate zilele rămân fără hrană pentru femeile și copiii lor?

Nu ar putea cineva ieși din acest labirint, decât printr-o de apropiată unire a interesurilor rivale, care astăzi se luptă unul împotriva altuia, adică interesul capitaliștilor și al industrirlor de toată mâna, a meșterilor și a lucrătorilor; în acest chip, pacea s-ar așeza în industrie și în societate, printr-o organizație înțeleaptă a puterilor ce astăzi se războiesc; liniștea ar renaște. Acesta este problemul care sfarmă capul și soarbe odihna celor mai mulți economiști de astăzi, acest problem pot zice că a dat naștere ideilor excentrice a reformatorilor noi: St. Simon, Charles Fourier și Owen; Louis Blanc, care a tratat cel mai de pe urmă despre aceasta într-o cărticică intitulată *Organisation du travail*, nu dezleagă problemul, fără a cădea într-un fel de socialism, care în partea materială nu se deosebește mult de ideile lui Charles Fourier.

Pe noi anevoințele aceste nu ne privesc, mai întăi pentru că industria noastră este pentru multe veacuri încă industria agricolă, care nu are aceste greutăți, despre altă parte multe din prejudețele economice, precum

monopolurile, vămile, opririle, care au adus pot zice toate aceste încurcături, la noi, slavă Domnului, n-au străbătut, și astăzi oamenii caută a le desființa și chiar acolo unde au fost adânc întemeiate.

Economia politică își are partea sa în lucrarea științelor asupra societății, și ea astăzi are vot și părere în problemele politicii europiene și a toatei lumi.

Astăzi, în toate puncturile globului, munca se așază și industria își implantează steagul ei mai sus decât acela a războiului și a barbariei. Europa supune toate lucrările sale la legile ei, și fiii săi lăcuiesc celelalte părți a lumii; răpezile mijloace de comunicație vor face să treacă ideile și descoperirile de la un neam la altul cu iuțala aburului; atunci cuvântul *echilibrul Europei* va pieri și se va înlocui prin zicera *fericirea lumei*. Discuțiile cele mai mari dintre puteri au cu totul un caracter comercial și prin urmare sânt supt influința economiei politice. Ce alt scop avu campania Engliterii în China, decât o pricină de comerț? Cum problema Orientului ar ținea toate neamurile în neastâmpăr, dacă n-ar cuprinde în sine cele trei drumuri comerciale, ce duc de-a dreptul din Europa în Orient, unul prin Constantinopol, cel de al doile prin istmul de Suez și cel de al treile prin Siria și Eufrat.

Generalitățile aceste vădesc simtimentele ce însuflețesc lecțiile acestei catedre; *pacea* și *îmbunătățirea stării omenești*, iată deviza economiei politice. Ce dorință mai frumoasă decât aceea de a vedea pe neamul omenesc nu îngenuncheat dinaintea materialismului, ci dimpotrivă scuturând jugul lui!

Peste puțin, domnii mei, o să treceți de pe aceste bănci în ghimpoasa viață practică; cea mai mare știință a omului este a nu se lăsa să se amăgească de idei măgulitoare și care subt haina de bine obștesc ascund adesea un interes sau o ambiție personală, și asfel exploatează credința și dorința oamenilor de bine. Aveți totdeauna drept busolă producția, nu vă pierdeți o vreme prețioasă, dumneavoastră și locului, în intrigi. Dacă voiți să faceți bine, socotiți-vă și aflați mijloace de producție.

Eu voi socoti o slujbă priincioasă soartei noastre, dacă voi izbuti să vă explic cum instituțiile pozitive, cari stau în domeniul economiei publice, ar putea să agiute industria să se asămăluiască din ce în ce mai mult cu

principiul moral, ca așa amândoi acești mișcători ai fericirei omenești, legându-se între sine, să statornicească în veci pacea și fericirea noastră.

Prejudețe și vămi

1861

Lumea se stăpânește de idei. Aceste idei, unele sunt bune, folositoare, mari, generoase, altele sunt greșite, false sau mincinoase. Fericiți populii aceia cari, liberi de prejudețe, se conduc de adevăruri!

Națiunile, ca și indivizii, în copilăria lor, sunt mai primitoare de idei greșite, și cu cât înaintează în civilizațiune, cu atât prejudețele slăbesc și se strâng, căci nu mai găsesc nutriment nici în neștiință, nici în patime, nici în nenorociri.

Prejudețele cari întârziază mai cu seamă dezvoltarea și pășirea înainte a unei societăți sunt prejudețele economice. Ele își au mai totdauna originea lor în egoismul oamenilor dibaci, setoși de popularitate, de influență și de dominațiune.

Sunt prejudețe cari au dominat timpuri îndelungate și împotriva cărora nimeni nu îndrăznea a se rădica; dar, mai curând sau mai târziu, știința și progresul le-au dărâmat, căci numai adevărul este etern și inalterabil.

Câte prefaceri în idei, câte iresuri stinse în mai puțin de o jumătate de secol! Un venețian, nu de mult, care ar fi dus arta sau meșteșugul său în altă țară, să fi fost chiar Italia, era dechiarat infam, și statutele inchiziținii republicii ordona să se ducă după dânsul emisari să-l omoare. Astăzi națiunile cari, ca Veneția atunci, sunt în capul civilizațiunii, se întrec care de care să propage artele, științele și meșteșugurile lor în țările cele mai străine, chiar științele și meșteșugurile acelea cari fac puterea lor și cari pot la timp servi inimicilor. Astfel vedem pe Englitera încuragiând pe fiii săi a se duce să construie cele mai bune corăbii de război la turci, la ruși și la francezi, dând gratis acelor națiuni preceptele și metodele aflate de dânsa cu multă muncă și cu multă cheltuială în arsenalele de la Woolwich și Spithead; astfel vedem pe

ofițeri francezi trimiși chiar de guvernul lor să arate turcilor, rușilor și englezilor cele mai bune precepte de tactică și de strategie, secretele carabinii Minie și ale tunurilor ghintuite, pentru a căror descoperire și perfecțiune statul Franței a cheltuit sume însemnate.

A fost și este încă un prejudeț mai la toți populii ca străinii să nu fie îngăduiți a posede pământ. Această idee își avea origina în temerea de a se lăsa la discreționea și dominarea unui străin o parte din acel popul, fiind în Evul de Mizloc și sub regimul feodal proprietatea fondară trăgea după dânsa drepturi seniorale asupra acelor ce locuia pe dânsa. Dar, cu desființarea acelor drepturi și cu afrancarea de la glebă, pământul a rămas ceea ce l-a făcut natura să fie: un instrument de producție, și astfel este privit astăzi în țările unde, ca în Franța, s-a desființat aristocrația feodală, și a devenit accesibile străinilor, fără restricțiune și fără sfială.

— Un ionian se însoară cu o română; acea română, devenită ioniană prin căsătorie, poate ea și urmașii ei să moștenească averea nemișcătoare în țara noastră de la părinții și rudele ei după spița neamului?

— Poate! și astfel case și moșii din țară au devenit proprietăți la ioniani, precum și la alți greci, francezi, germani etc. Pilde avem mulțime. Prin tractatul încheiat de guvernul nostru cu guvernul Insulelor Ioaniane, se dă ionianilor vreun drept pe care ei să nu-l fi avut mai înainte?

— Nu!

— Un român se însoară cu o greacă de la Corfu, Zante sau Cerigo, c-o ioniană, care prin căsătorie devine română; la moartea părinților sau rudelor ei, acea română născută ioniană și urmașii ei pot moșteni averi nemișcătoare din Insulele Ioniane?

— Nu! fiindcă legea acelei țăre oprește, și cazul s-a înfățișat.

— Prin tractatul încheiat de guvernul nostru cu Insulele Ioniane, românii dobândesc dreptul de a moșteni nemișcătoare în Insulele Ioniane, ceea la care d-na M... născută N... ioniană și devenită română prin căsătorie cu d-l M... nu are astăzi drept să facă.

Acestea răspundem la binevoitoarele observări ale *Progresului*. Iar cât pentru ceea ce privește pe coloniștii de care s-a vorbit atâta, ceea este o chestiune cu totul diferită de dreptul de moștenire, precum și de toleranța de a

posede străinii pământ în țara românească; și fiindcă d. Marțian a tractat-o cu mult talent, nu avem trebuință a veni aci asupră-i.

Libertatea, în știința economică mai ales, a avut și are încă mulți contrazicători, și cu atât mai mult, cu cât supără adesea prejudețe adânc înrădăcinate în interese materiale.

Știu cât este de anevoie și de primejdios pentru sine a se scula și a se lupta împotriva ideelor priimite de mulțime, dar datoria acelui ce voiește să contribuie cu pana sa la civilizațiunea și la libertatea unui neam, este să caute a-l libera de credințe greșite și a împlânta în inima lor idei drepte, liberale și generoase. Datoria acelui ce apucă pana este de a scrie după povățuirea unei convingeri luminate printr-o cercetare adâncă și serioasă, curată de interes personal, care să nu se conducă de opiniuni la cari se interesează amorul său propriu, iubirea de popularitate, ura sau afecțiunea către persoane sau clase. Cunoaștem greutățile ce putem întâmpina, știm că povețele noastre pot servi de armă în contra noastră oamenilor de rău voitori și curtezanilor cari lingușesc patimele și slăbiciunile mulțimii, ca mai bine s-o domine și s-o exploate; dar avem credința că împlinim o datorie către concetățenii noștri. Eroarea și minciuna să tocesc lesne, și adevărul biruie și triumfă la sfârșit.

Întreabă-se fiecare pe sine ce dorește inima sa de român, și-și va răspunde îndată că dorește o patrie liberă, iubită și respectată de toți; un guvern drept și tare care să poată garanta fiecăruia credința și libertatea, respectul familiei și drepturile pe ceea ce este al său; ca asfel tot românul să poată prin muncă și prin talent ajunge la cea mai mare câtime de mulțumiri morale, intelectuale și materiale; și cum poate deveni drept și liber, altfel decât aratându-i și sfătuindu-l să urmeze căile adevărului? Prejudețele de prohibițiune, de protecțiune și de impozite vamale au domnit și domnesc încă chiar în țări foarte înaintate. Ele țin mai cu seamă în ignoranța clasei de mizloc, cari cred că trag de la dânsele oarecari foloase. Meseriașu nu înțelege lesne că păgubește mai mult, plătind mai scump obiectele ce consumă decât nu se folosește priimind mai mult pentru acelea ce produce.

Cu toate că aceste iresuri și slăbiciuni au avut mulți apărători, mulți lingușitori cari nu s-au sfiit a le susținea ca măsură folositoare, naționale și patriotice, dar ele trec precum au trecut toate credințele greșite,

fiziocratismul, sistema mercantile a balanței comerțului, blocul continental etc.; și astăzi ar fi rău priimit acela care ar susținea că ar fi patriotic ca tot francezul să plătească, precum plătea, câte doisprezece lei de fiecare oca de zahăr, ca să albă gloria d-a mânca zahăr făcut din sfecle. Cine mai crede că a cumpăra productele unui alt stat este a fi tributar străinului?

Este dovedit de rațiune și de experiență că prohibițiunile și drepturile vamale nu protege industria naționale, că ele sunt o încuragiare pentru lenea și nepăsarea fabricanților și că industriele cari au fost mai fost încuragiate au înaintat și au prosperat mai puțin.

Toți economiștii cred că vămile nu aduc un venit în proporțiune cu ceea ce plătesc contribuabilii; le consideră ca o școală de imoralitate, prin contrabanda și fraudele de tot felul la care dau naștere, o cauză de necontenite nemulțumiri prin vexațiunile și pagubele – ce aduc călătorilor și comercianților. Vămile înăbușesc agricultura, îndatorând-o să plătească mai scump decât valoarea lor toate obiectele, instrumentele și mașinele de care are trebuință.

„Suntem adversarii protecțiunilor acordate manufacturelor voastre de mătase, precum suntem adeversarii legilor noastre asupra grânelor”, zicea Cobden francezilor.

Însă, cu toate că adevărurile științei economice sunt recunoscute de toți oamenii luminați, vedem încă țările cele mai civilizate supuse la un bloc strașnic înființat de jur-împrejurul lor pe mare și pe uscat, hrăpind muncei și hrănind cu dinarul public armate de oameni, cari nu fac alta decât a căuta prin lăzi și buzunare pe oricine intră sau iese. Aceste țări suferă încă consecuențele unei idei greșite.

Cât de fericită nu s-ar simți Englitera, dacă în privința vamală s-ar afla în condițiunile în cari ne aflăm noi, adică, dacă venitul *costum-hausului* ei nu ar fi decât a douăsprezecea parte din venitul statului. Dar la dânsa ca și în Franța, venitul vămilor este cel mai însemnat și aproape 50% sau pe jumătate din venitul total. Din aproape 60 de milioane lire sterline, sau 4.000 de milioane de lei ce intră pe an în tezaur, vămile aduc ca la 2.000 de milioane de lei. Țiind în seamă aceste cifre colosale și luând în considerare că numai datoria cere pe tot anul în buget dobânda fabuloasă de 2.500 milioane de lei,

se poate înțelege lesne că Englitera ca și Franța se află în neputință d-a suprima dodată darea vamală și că sunt silite a procede treptat.

La noi chestiunea este diferită, căci ne aflăm încă în cele mai bune condițiuni ca să dăm industriei, comerțului și agriculturei noastre un zbor mare și ca să dăm o pildă care ne va merita dragostea, stima, încrederea și respectul lumii civilizate.

În socotelele anului 1859, venitul importării și exportării mărfurilor figurează pentru suma de 4.200.000 lei, iar celelalte venituri: vamale, exploatarea cerealelor, a vitelor, a seului, oieritul și cornăritul pentru 3.000.000 lei, adică peste tot ca la 7.200.000 lei. Dacă dintr-această sumă vom scădea 974.748 lei ce vedem în bugetul anului 1860 pentru cheltuielele vămilor, rămâne venitul curat ca de 6.230.000 lei. Venitul statului, după bugetul anului 1860 fiind de aproape 75.000.000, din care scăzînd ca la 15.000.000, veniturile mănăstirești, ale domenelor și ale șanalului, rămân 60.000.000 lei cari se plătesc de contribuabili; adică, că, adăogându-se la fiecare dare 10 până la 11% sau 1%, la impozitul fonciar și făcându-l de 4 în loc de 3 cât este; 5 lei la impozitul personal și urcându-l la 53 lei în loc de 48 etc., s-ar putea realiza îndată desființarea vămilor, importare și exportare. Nu ne preocupăm aci de natura bună sau rea, dreaptă sau nedreaptă a celorlalte impozite; la timp vom exprima ideile ce avem despre impozitul personal, despre patente etc. și vom spune care este sistema fiscale mai bună și mai dreaptă de adoptat la noi.

Aci ținem numai să înțeleagă proprietarul care are 100 de galbeni venit și care plătește 3 galbeni și jumătate impozit, că, adăogând încă un galben și plătind 4 galbeni și jumătate, suprimându-i-se vama pe postav, pe pânză, pe fier, etc ce cumpără, pe grâu, pe seu, pe vite etc. ce vinde, adică cumpărând mai ieftin și vânzând mai scump, va fi mai folosit. Ținem să înțeleagă plugarul că este mai bine pentru el a plăti 53 de lei pe an, în loc de 48, și a cumpăra sapa, coasa, fierul plugului și al carului, bumbacul etc. cu 5% mai ieftin, și a vinde cu 3% mai scump grâul, porumbul și seul ce produce. Ținem să înțeleagă comerciantul că este mai câștigat, adăogând încă 30 de lei la patenta de 300 lei ce plătește, și a nu descărca și încărca marfa la vamă, a nu i

se scotoci în lăzi și a nu fi silit a face o mulțime de cheltuiele și de alergături zadarnice, a nu i se sparge și strica o mulțime de lucruri.

Locurile afrancate de sevitudinea vamală, porturile france, au ajuns totdauna, în scurt timp, la o mare prosperitate. O pildă însemnată și recentă este Singapuru, o mică insulă pustie acum câțiva ani, o stațiune de câțiva pescari, vizitată numai de piraţii care se ascundea de goana corăbiilor de războel și devenită astăzi un model de prosperitate și de frumusețe. Țara noastră, între Orient și Occident, s-ar face un intrepozit cum n-a mai fost alta până acum, pentru toți comercianții cari lucrează cu Rusia, cu Austria și cu Turcia. Dar, deosebit de chestiunea economică, mai suntem preocupați și d-o altă considerare. Desființarea vămilor ar avea o acțiune și mai importantă, o acțiune politică, fiind o bună ocazie pentru guvernul nostru să facă tractate cu statele occidentale, cari, lesne, pentru avantagiele ce le-ar oferi desființarea vămilor la noi, ar consimți să încheie cu noi tractate, prin cari să acorde drepturi reciproce pentru provenințele de la noi.

Am dori să vedem cât de multe tractate cu puterile străine; cu atât mai mult o credem de trebuință, cu cât fiecare român a trebuit să fie trist impresionat la cetirea paragrafului al 4-lea din art. 8 al Convențiunii. Această clauză ne-a preocupat de la început și credem că singurul mizloc de a micșora și a preveni efectele ei este de a găsi și d-a profita de ocaziunile ce ni se pot înfățișa, ca să tractăm cu puterile cu cari putem avea interese de comerț și de relațiuni. Sub acest punt de privire am înțeles creațiunea de agenți în străinătate.

Idei greșite

1856

***Astăzi numai birjarii nu călătoresc*, a zis nu știu care** moralist. Odată, românul care fusăsă până la Beci (Viena) sau la Liov era privit de năzdrăvan sau cel puțin de farmazon. Cine-l întâlnea s-aștepta să-l vadă scoțând foc din gură și panglice pe nas. Nu sunt douăzeci și cinci de ani de când negustorii carii se hotărau să se ducă pană la iarmarocul de la Lipsca își făceau mai întâi diata, se spovedeau și se grijeau ca de moarte. Apoi și când veneau înapoi, îți croiau povești de te lăsau încremenit.

A beau mentir qui vient de loin, zice o poveste. Îți închipuiești ideea ce-și făceau românii de Occident după spusa acelor călători! Când se rătăcea câte un boier mare sau mic până la Paris, ho! Acela avea trei ani de povestit despre cele ce văzuse și nu văzuse. Tema favorita era strălucirea saloanelor în care fusese priimit cu toată mulțămirea gazdelor și cu cuvenita cinste către barba si caftanul dumnealor. Cine n-a auzit istoria stereotipă a contesii, marchizii sau a duchesii care s-a încremenit la cea dântâi lovitură a razei arzătorului ochi al boierului și a căzut pe spate dinaintea lui, subt săgețile ascuțite ale lui Cupidon? În adevăr, bogatele saloane în care fusese priimit erau proprietatea lui Frascati, posesia lui Benazet sau alte *tapis verts* și din vremea aceea frumoasele marchize nu aveau alte pergamente decât carta poliției, nobleță care nu apăra totdeauna pe fericiții noștri eroi de consultațiile mai mult sau mai puțin gratuite ale vestitului doctor Charles Albert.

Astăzi însă lumea s-a schimbat, românii au bani de cheltuială, straie de primeneală și, în loc de calu de călărie al străbunilor, au vapoarele și drumurile-de-fier care îi leagănă în confortabilele lor perne umplute cu elastic, disputându-se care de care să-i rădice peste mări și peste țări. Ș-apoi ei nu mai sunt *les paysans du Danube* de altădată, sunt conți, baroni, principi

cel puțin, ba unii ridică vârful nasului și până la tronuri împărătești. De acolo vine negreșit cântecul cubelcului: melc, melc, codobelc, scoate coarne-mpărătești etc. etc.

În ziua de astăzi, un om cu musca în barbă, cu fes pe ceafă și șalvari roșii, fie plin de colb și de sudoare, de s-ar înfățișa la ușa salonului celui mai mândru magnat din Viena sau celui mai gras lord al Engliterii, chiar în serată de gală, ușile acelui salon s-ar deschide din amândouă canaturile, nobilii cu cusături la gât și damele cu diamanturi la cap s-ar da în lături ca să facă loc zuavului să le spuie de vitejiile de la Malakoff, de la Tractir (fără calambur). Asemenea poți fi încredințat că contele A... nu de la București sau principele B... scu de la Iești n-are decât să zică că este român, ca să fie priimit de ambasadori, de miniștri și de regi. Îți închipuiești frumusețile de lucruri ce se povestesc și ideea ce și-ar fi format acei oameni de Principate.

Odată, d-abia din veac în veac se rătăcea prin Principate câte un francez, englez sau neamț, negustori de participiuri, care pintre lecții însemna câte o observație, două; acele însemnări, după o reflecție și o suscripție de mulți ani, luau forma unei broșuri de 50 pănă la 80 de fețe, în care spuneau Europei în mirare că Bucureștii nu este totuna cu ceea ce geografii s-au învoit să numească Bohara, că la Iești vara este călduroasă și iarna friguroasă, că boier va să zică „are țigani” și că râurile Principatelor curg aur cu lopata. Acum nu este vapor de la deal sau de la vale care să nu arunce pe țărmul românesc câte o jumătate de duzină de politici, moraliști și alți publiciști călătorind pentru fericirea neamului omenesc, dar totodată în socoteala unui librer sau unei gazete, cu tocmeală întărită de judecătorie ca în 31 de zile să aducă nesățioasei mașine a lui Gutenberg materie de trei volume octavo pline de fericirea Principatelor, de pacea europeană, echilibrul între puterile cele mari, integritatea Imperiului Otoman și toate chestiunile care s-ating d-a dreptul sau pieziș de aceste mari interesuri. Astăzi se scrie *a la vapeur*. Și toate aceste scrieri se vând, ba încă multe și se citesc. Cine nu caută să scrie pentru ce se bat în capete puterile cele mari și varsă șiroaie de sânge, ce se face de la Swiborg pănă la Taganrog și mai ales cum o să fie lumea și fericirea ei după bătălie? Cine nu întreabă? Cine nu cetește? Românii povestesc multe *de visu*, ba unii încă și scriu. Anglo-franco-germanii scriu și povestesc. Închipuiește-ți

dar comerțul de idei ce se face, repegiunea cu care trec de la o margine la alta a pământului și înrâurirea ce pot avea bârfitorii asupra viitorului neamului nostru. Luând numai din cele înșirate pe bună-credință, voi să dau un specimen, raportând o convorbire ce am avut anul trecut cu un străin culegător de idei.

— Cele ce-mi zici, domnule, despre rolul ce poate juca țara dumitale în echilibriul european sunt poate adevărate, îmi zice străinul, o mărturisesc. În dezvoltarea materială a românilor, Europa află un interes comercial foarte mare, află o acțiune politică puternică în dezvoltarea lor intelectuală, o garanție și o acțiune civilizatoare în dezvoltarea lor morală. Precum zici foarte bine, pare că providința v-a aruncat între slavii a trei imperiuri, ca să fiți o stavilă la potopul ce aceștia pot aduce asupra Orientului. Dar cum să vă dăm o existență? Cum să vă organizăm? De ați fi fost oameni să vă puteți guverna de un șef bun, sau cel puțin să suferiți o formă aristocratică, ar fi lesne; dar ați băut din ideile veacului al XVIII-lea și nu vă puteți mulțumi cu asemini forme de guvern, voiți numaidecât un regim constituțional.

— Este adevărat, Ecselență (căci interlocutorul meu era Ecselență), că toate aspirațiile noastre sunt către constituționalism și nu văd nicio piedecă la aceasta, căci nu cred că Europa occidentală sau puterea suzerană să nu voiască să ne lase să ne organizăm într-o formă de guvern constituțional.

— Europa și curtea suzerană, nu; dar cum se poate înființa un guvern constituțional într-o țară unde nu este o stare de mijloc (*tiers état*)? Dă-mi voie să-ți zic că voi, *les jeunes gens*, carii v-ați făcut creșterea la noi, sunteți utopiști; ați luat de la noi idei care nu se pot aplica în Principate. Pe câtă vreme Rusia se amesteca în treburile țării voastre, regimul constituțional era lesne, căci consulul rusesc ținea cumpăna între principe și boieri, juca, cum am zice, rolul stării de mijloc, era, ca să zic așa, *le tiers état*. Dar lipsind el, cine poate amorți ciocnirele ce se pot ivi între boieri și țărani, cine o să oprească pe unii a nu asupri și pe alții a nu zdrobi?

— Îmi pare rău, Ecselență, că ocupațiile și graba cu care ai fost silit să vii aci nu te-au iertat să treci prin Principate; sunt încredințat că, cu pătrunderea ce ai, ai fi părăsit aceste idei care sunt cu totul în contrazicere cu cele ce ai fi observat în țară.

— Eram hotărât să fac această călătorie, dar apoi, vorbind la Viena cu mulți români de distincție, am luat de la ei toate deslușirile de care aveam trebuință. Am vorbit foarte mult despre aceste țări cu d-l X... scu și cu principele Y...no, cari le cunosc foarte bine. Toți croitorii, cibotarii și pălărierii la dumneavoastră sunt francezi, nemți sau evrei, *ergo* n-aveți *tiers état*.

— Dă-mi voie, Ecselență, să-ți fac o observație, nu doar că voiesc să tăgăduiesc câtuși de puțin iscusita observație a acelor principi, dar concluzia mi se pare greșită. La dumneavoastră, industria este manufacturieră și, precum zici foarte bine, croitorii, cibotarii, pălărierii și fabricatorii de tot felul sunt temeiul stării de mijloc. La noi, însă, unde industria este agricolă, trebuie să căutăm starea de mijloc printre oamenii aceia ce practică această industrie, dacă sunt ei în stare să ție cumpăna între celelalte puteri ale statului. În industria agricolă aflăm instrumentul, adecă brațele lucrătorilor, țăranii și capitalul care este pământul, adecă proprietarii...

— Dar, domnule, posesorii sau arendașii la dumneavoastră sunt toți greci. Principele X...sco sau și principele Y...no mi-au spus că boierii nu caută înșii de moșii, ci le dau cu anul.

Este adevărat, Ecselență, c-un mare număr de boieri, și poate cei mai mulți, își dau moșiile cu anu, dar pot zice totodată că cei mai mulți proprietari își caută singuri moșiile.

— D-apoi să ne-nțălegem; zici că cei mai mulți boieri își dau moșiile cu anu și adaogi că cei mai mulți proprietari le caută pe seama lor; aceasta este o contrazicere, căci dacă cei mai mulți le dau cu anul, va să zică că cei mai puțini le caută pe sama lor.

— Ecselență, văd că ți-au băgat în cap că boier și proprietar este una, dar te pot încredința că aceste sunt două clase cu totul deosebite. Deși mulți din boieri sunt și proprietari, însă cei mai mulți proprietari nu sunt boieri; și sunt peste 50.000 în amândouă Principatele, în vreme ce numărul boierilor nu se suie la 5.000 (?). Acești numeroși proprietari nu au fiecare mii de falei, precum au unii din boieri, dar cei mai mulți au de la 10 până la 50 de falei. În Valahia ei se numesc moșneni, iar în Moldova, răzeși. Ei țin la proprietatea lor ca la lumina soarelui; fiecare generație a udat acel pământ cu sudoarea și

cu sângele lor. Aceștia ar apăra proprietatea dacă ar încerca cineva să se atingă de dânsa. Ei nu știu nici englezește, nici franțuzește, dar cunosc foarte bine interesele agriculturei. Eu îi prețuiesc cel puțin cât pe croitorii, cizmarii și pălărierii dumneavoastră în privirea inteligenții și patriotismului, și părerea mea este că sunt în stare a ținea cumpăna între boieri, principe și popor. Apoi, deosebit de proprietari, mai avem și mulți posesori sau arendași români, căci nu sunt toți greci, precum ți-au spus la Viena. Mai sunt apoi epistații, magazinerii, negustorii etc., cari cu toții, coprinzând și pe boierii cei mici proprietari, alcătuiesc un corp de șaptezeci de mii de familii. Deosebit de aceștia, deși mulți din croitori, cibotari și alte bresle sunt străini, dar cei mai mulți, mai ales în Valahia, sunt români, precum și la dumneavoastră sunt mulți Colmani, Ofmani, Turkofi, fără ca toți meseriașii să fie nemți.

— Dar clasa aceasta a proprietarilor neboieri de care mi-ai vorbit este o clasă foarte interesantă, cum dar de principele X...sco și principele Y...no nu mi-au vorbit de dânsa nicidecum? Îmi pare că ea ar fi o putere pentru țara dumneavoastră. Dacă este așa, *voilà votre tiers état*! De ce principele X...sco și principele Y...no să nu-mi vorbească de ea?

— Nu am avut niciodată cinstea, o mărturisesc, să vorbesc cu aceste strălucite persoane, dar de vreme ce nu ți-au vorbit de proprietarii de pământ însămnează că nu-și cunosc țara și că n-au studiat nici trebuințele, nici mijloacele ei. Iată cum îmi esplic greșeala în care au căzut. Aceste persoane cinstite, necunoscând funcția stării de mijloc și auzind adesea vorba despre *tiers état*, au voit în sfârșit să cunoască ce mâncare este aceea și s-au adresat la dicționarul dumnealor *de poche*. Acolo au găsit la zicerea *tiers état*: „*voyez bourgeoisie*”. Înțălegi că au alergat de îndată la litera B, unde au găsit: „*bourgeoisie — voyez tiers état.*” Atunci au fost siliți să dezlege nedumerirea prin puterea rezonamântului dumilor sale; procedând dar după metodul lui Descartes, și-au zis: de vreme ce *tiers état* va să zică *bourgeoisie*, și *bourgeoisie* vine de la *bourgeois* sau *Bürger*, nemțește, orășan, care și acesta vine de la *Burg*, oraș, și de altă parte, aducându-și aminte că baron va să zică boier, fiindcă și comte însemnează comis, ergo bourgeois sau tiers état sunt toți aceia cari lucrează în oraș și nu sunt boieri, adecă croitori, cizmari,

opincari, într-un cuvânt isnafuri sau corporații. Și între corporații dumnealor n-au cunoscut decât pe meșterii de modă și au zis: „boierii sunt pământeni, români, iar *Bürger*-ii — *tiers état* sunt francezi, nemți sau evrei, adică străini”. Astfel s-au culcat odihniți și mulțămiți de rezonul lor.

Aceasta îmi aduce aminte de englezul călător care, oprindu-se la Beauce la o poștă ca să schimbe caii, au scos capul pe ușa caretei și văzând o femeie cu părul ca para focului, au însămnat în portofoliul său: „*France, pays plat, toutes les femmes sont rousses*.”

Dumnezeu să ne ferească de idei greșite!

Ochire asupra științelor

1844

I

Întunecimea, în care lumea a fost afundată în veacul de mijloc, la noi a ținut până în vremile de pe urmă.

Mici au fost înaintările literaturii; însă de la Petru Maior tot nu putem socoti veacul ca de tot neroditor. Dar științele au fost cu totul părăsite; rar din vreme în vreme s-a ivit câte un om cu oarecare idei despre științele pozitive. Vardalah s-a mărginit în proiecturi, și fizica ce preda n-a ajuns niciodată mai departe de precuvântare. Lazăr, acel duh pozitiv, preda lecțiile sale pe unde apuca; încunjurat de tineri doritori de înaintare, le povestea, ca Socrat ucenicilor săi, câte știa; el era din școala lui Petru Maior, Șincai, Samuil Klain și altor bărbați, cărora noi românii le sântem datori cu deșteptarea noastră. Ei ne-au dat cea dântâi impulsie, și de la ei avem lucrările cele mai însemnate asupra limbii naționale și cele mai anevoie cercetări asupra istoriei neamului; în sfârșit de la ei e începutul luminilor noastre, care totdauna este pasul cel mai greu de făcut. Lazăr era mai mult un filosof, care arăta rătăciților întru întuneric drumul ce trebuie luat, ca să iasă cineva la lumină; le arăta adevăratele trebuințe ale omului în societate și folosurile ce pot izvorî dintr-o învățătură pozitivă; însă cât despre arătare, împrejurările l-au silit să se mărginească la elementele de aritmetică, de algebră și geometrie, făcându-le aplicație la rădicarea planurilor, care până la Lazăr era monopolul nemților și care astăzi s-a făcut o industrie românească. Avem mai mulți ingineri români. Științele în locul nostru sânt până acum într-atât de necunoscute, încât zicerea himie puțini o înțăleg în toată întinderea ei. Aceasta este pricina

că despre o parte nicio industrie încă nu s-a întemeiat, despre alta nicio filosofie, pentru că astăzi nu este fîlosofie fără științe.

De aceea am rămas foarte înapoiați pe lângă celelalte nații ale Europii și decât industria agricolă alta nu mai avem.

După Lazăr și elementele de matematică au fost părăsite în școale până în vremile după urmă înainte de 1833 nu se arăta în școala din „Sf. Sava" din București decât elementele de aritmetică. La 1833, d. Poenaru a arătat geometria și algebra; lui îi sântem datori cu tălmăcirea geometriei lui Lejandru, singura carte bună de matematică ce avem până acum în limba noastră. De atunci s-au urmat necontenit elementele de matematică, cărora li s-a adăogat trigonometria. În Iași începutul s-a făcut mai timpuriu. D. post. G. Asachi este cel dintâi carele a arătat matematica în limba națională. D-lui a făcut la 1813 un curs de aritmetică, la 1815 de geometrie, și la 1817 de algebră. Asemine și acum în școala din Iași s-a făcut un pas mai mult; s-a arătat oarecare fizică și ceva din cele dintâi cunoștințe de himie înaintările științelor în veacul nostru sânt atât de repezi, încât este peste putință unui om a le urma în păsurile ce fac.

Schimbări mari s-au făcut în toate cunoștințile fizice; toate temeliile s-au răsturnat; astăzi experiența este baza tutulor științelor; observația și experiința au luat locul imaginației.

Enciclopedia lui Diderot, în care toate cunoștințile omului erau scrise în ordinul alfabetic, astăzi este o carte ce nu mai poate sluji. Apa și aerul descompus de Lavoisier[46] nu mai este apa și aerul din *Enciclopedie*, și soarele lui Fresnel nu luminează lumea cu lumina ce refractă prisma lui Newton.

Știința, în înțelegerea cea mai întinsă, este cunoștiința legilor firii. Matematica, fizica, chimia și celelalte științe nu sunt decât niște părți mici răspândite ale științei. Când toate aceste părți și altele, despre care astăzi nu avem nicio idee, când toate aceste materialuri se vor strânge, atunci geniul unui Newton va veni să încheie bolta științii, monument ce omul va închina lui Dumnezeu spre recunoștință pentru înțelegerea ce i-a dat.

Deosebitele științe, după obiecturile ce cercetează fiecare, după rola ce joacă în filosofia naturii, au fiecare locul lor însemnat în fire una după alta și

întocmesc o ierarhie.

O serie de băgări de seamă nu informează o știință, până când nu se află o legătură oarecare între acele fenomenuri, până când nu poate zice omul că cutare fenomen se vede în cutare întâmplare.

Himia, cât a fost știință ocultă, neavând alte reguli decât rețetele empirice, nu era o știință, însă încet, încet, prin geniul Iui Lavoisier, Berthollet, Priestley, Berzelius și altor bărbați și-a făcut reguli și-a descoperit unele din legile la care natura a supus fenomenele ce cercetează, și astăzi cu drept cuvânt se poate intitula știință.

Economia politică în toate zilele își descopere nouă reguli, se așază pe baza bunei cuvântări și începe a fi o știință. Drepturile civil, penal și ce vor alcătui o știință, decât când se vor răzima pe *dreptul naturii*[47].

Ramurile științii *universale* s-au înmulțit foarte, și nouă descoperiri într-un ram ne silesc să despărțim științe în două și să dăm naștere unei alte științe încă necunoscute; astfel o putere fizică, atragerea moleculară (*l'attraction moléculaire*), formează astăzi o știință cu totul în parte și care este himia. Sub titlul de istorie naturală se înțelegea mai înainte zoologia, botanica și mineralogia; astăzi sânt trei ramuri deosebite; mineralogia s-a despărțit în mai multe părți; astfel dintr-o știință se nasc una sau mai multe. Două sau mai multe științe combinându-se dau naștere unei altia; mehanica nu este decât aplicația algebrii la fizică, mineralurgia este mineralogia supusă la himie.

Mulțimea acestor ramuri ale cunoștiinții omului cere o clasificație, ca să putem să ne cunoaștem într-însele; cu toate că mai mulți bărbați însemnați s-au încercat ca să însemneze fiecăreia locul ce i se cuvine, însă nu mi se pare că rezultatul să fie până acum mulțumitor.

D-Alembert a făcut o spiță a științii, ce a numit-o copaciul științii (*L'Arbre de la Science*), expresie frumoasă, biblică. Ideea dântâi este sublimă. Trunchiul copaciului este înțelegerea omenească, ramurile lui sunt: Memoria, Judecata și Imaginația, care ne dau îndată Istoria, Filosofia și Poezia, împrejurul acestora se adună toate științele. Istoria este povestirea a tutulor întâmplărilor și a tutulor fenomenelor; Filosofia ne arată legăturile ce

sânt între dânsele; din Istorie și Filosofie el trage toate științele. Poezia în sfârșit ne dă toate frumoasele arte (beaux arts).

Ampère a așăzat în familii toate științele cunoscute și necunoscute.

Cu toate că fiecare simte, parcă vede un loc pentru fiecare știință, însă acel duh tâlcuitor al acestii simțiri n-a venit încă. Noi, voind să dăm o răpide ochire asupra deosebitelor științe, le vom lua pe cele mai de căpetenie una după alta, după înrâurirea ce ni se pare că au asupra omenirii.

Vederile noastre caută întăi spre cer; parcă sufletul nostru ar fi un călător pe acest pământ ce lăcuim și caută întăi spre patria sa. La cei vechi, întăi păstorii haldeeni și după dânșii Aristot; omul a cercetat întăi cerul ș-apoi pământul. La renașterea cunoștințelor, întăi Newton și apoi Linne și Buffon, întăi cerul ș-apoi pământul; întăi Dumnezeu ș-apoi omul.

În ierarhia cunoștințelor omului, Teologia ține cel dântâi loc; ea a avut cea mai mare înrâurire asupra societăților. Cele patru Vedas, de care până acum nu avem încă o cunoștință bine deslușită, această Biblie a lui Brahma, de trei mii de ani ține în ghearele ei o populație de o sută treizeci de milioane. Turcia cu starea ei de astăzi este datoare Coranului. Franța, Englitera, Staturile Unite ale Americii, astăzi de sunt slobode, subt ale cui auspicii ajunseră într-această stare? Unii numesc pe Cromwell, Washington, La Fayette, Mirabeau și alți bărbați mari; dar de s-ar uita mai departe, ar vedea pe „Hristos și Evanghelia”. Răsăritului, astăzi barbar, îi sântem datori cu cele două cărți care au civilizat apusul: Biblia care făgăduia evreilor bunurile pământului, și Evanghelia care poruncește omului să nu bage în seamă viața această, ci să se pregătească numai pentru cea vecinică. Epoha ivirii cristianismului este cea mai mare întâmplare în istorie. Propoveduirea și mucenicia era datorii ale creștinului, care murea în cele mai grozave chinuri cu fața luminoasă de razele bucuriei vieții vecinice.

După legile dumnezeirii, legile omenești; după *Teologie*, *Iurisprudența*. Multă vreme legile omenești era scrise în legile dumnezeirei; așa sunt și până astăzi mai toate legislațiile Asiei. Drepturile civile și politice ale evreilor sunt scrise în *Biblie*, și turcii n-au altă pravilă decât *Coranul*. Iurisprudența Europei fu multă vreme, cum era și la noi, un amestec de *Biblie* cu legile goților, a vandalilor și cu Institutele lui Iustinian; mai pe urmă europeul a

căutat să se desfacă de teologie, și Revoluția Franțuzească a săvârșit această lucrare; ea ne-a dat *Codicile* lui Napoleon, care au slujit de model tutulor legislațiilor de astăzi; însă aceste două codice sunt vremelnice și nu se pot socoti decât ca cel dântăi pas din barbarism.

Câtă vreme pravila va pune o stavilă pocăinții[48] și va necinsti pe cel pedepsit[49], acea legislație va fi monstruoasă, împotriva Evangheliei și dreptului natural. Condica penală, mai a toatei Europe, osândește pe ucigaș la moarte. Că un om să fie vinovat, se poate foarte bine, dar niciodată nu este mai vinovat cătră societate decât societatea nu este vinovată cătră dânsul. Un om, cum îl vedem astăzi, este înecat în patimi; unul iubește slava și-i jărtvește toată ființa lui; altuia îi place a aduna comori, și mii de alte patimi. Aceste patimi, pe care omul nu le are din fire, și le dobândește din pricina organizației sociale, sânt uneori atât de tari și mai tari decât acele trupești. O faptă rea oricare vine dintr-o patimă. Dacă omul s-a născut cu dânsa, vina este a acelui ce a pus pravilile naturii; dacă omul a dobândit-o în societatea în care a crescut, aceasta este vina educației, prin urmare a societății. După sistemul lui Gali și Spurgaim[50] , omul naște cu deosebite aplicări; acele predispoziții, unele sunt spre bine, altele spre rău; cele spre bine, dezvoltate prin educație, dau oameni de talent și de geniu; cele spre rău nu numai că se pot stinge printr-un bun sistem de educație, ci se și pot întoarce spre un rezultat folositor. Acest sistem, până acum în fașe, va fi poate îutr-o zi temelia educației, prin urmare a societății. Acest sistem ne-ar dovedi că omul nu este niciodată vinovat. Statisticile ne arată că în clasele cele mai luminate, unde învățătura este mai răspândită, numărul făcătorilor de rău este mai mic. Aime Martin întreabă: „Cu ce drept societatea pedepsește? Cunoaște omul oare ceea ce face? Și când societatea i-a arătat mărimea răului? Ce îngrijire a avut de copilăria lui? Ce învățătură a dat sufletului lui? îl omoară, pentru că l-a uitat, pentru că n-a avut nicio îngrijire de mumă-sa, care dacă ar fi priimit ceva învățătură l-ar fi luminat, și el n-ar fi astăzi criminal.” Multă vreme, omenirea a gemut subt drepturile feodale, subt pravili monstruoase cu numire de dreptate, subt grozăviile inchiziției; și nimeni n-a deschis gura să strige, până la Beccaria. Acest filantrop, revoltat împotriva acelii măcelării legale,

într-o carte de două sute de fețe a aruncat cele dântâi principiuri a sodicii penale. *Tractatul despre vine și pedepsi* (*Traité des délits et des peines*) este cel mai frumos rod din „duhul pravililor” (*Esprit des lois*) a lui Montesquieu. Iurisprudența nu va fi dar o știință adevărată decât când va fi așăzată pe dreptul firii, care este codul făcut de Dumnezeu și pe care omul este dator să-l caute și să-l descopere. Grotius, după ideile lui Bacon, a aruncat oarecare principiuri ale dreptului naturii, carele, cu toate că înaintat și îmbogățit mai pe urmă prin lucrările lui Pufendorf, Barbeyrac și Bourlamaqui, însă nu este decât un început, dar care tot ar putea sluji de bază unei legislații, de care să nu se rușineze veacul.

Ca să se încheie cunoștințele metafizice de astăzi ale omului, ar trebui să vorbim despre „economia politică”. Această știință ni se pare că până acum stă în două principiuri. 1. Ca fiecare nație să producă obiecturile la care are mai multă înlesnire locală și să le schimbe cu acele ale celoralalte și 2. A lăsa să treacă slobod o materie de la un loc la altul. Aceste două principiuri, până acum nepuse în lucrare mai nicăiri, făgăduiesc să înmulțească binele omului și să-l ducă spre cea mai desăvârșită fericire.

După considerațiile ce am făcut urmează cercetarea materială a omului și a universului.

Între aceste științe socotim ca cele mai de căpitenie fizica, himia, mineralogia și geologia.

Aceste patru științe se țin una de alta, întocmai ca verigile unui lanț, și sânt toate ca o familie. Himia este o parte din fizică, mineralogia o parte din himie și geologia este o știință compusă din fizică și din mineralogie.

Înaintările lor s-au făcut în zilele noastre cu pasuri de urieș. „Fizica și himia”, știință ocultă la cei vechi și care era prinsă în magie, căria i se socotea o putere nemărginită, putea să scoboare stelile, să săce mările, să deștepte morții și altele. Acei oameni aveau dreptate să dea fizicii o putere nemărginită; însă se înșela foarte, când credeau acele minuni; descoperirile ei sânt comori nouă pentru omenire. Aburii de apă, în patruzeci de ani, de la Watt încoace, au schimbat fața pământului, și revoluția ce au să aducă drumurile-de-fier o să fie mai simțitoare și mai folositoare omenirii decât toate fenomenele sociale; ele vor aduce schimbări mari în economia politică

a deosebitelor națiii, schimburi în dreptul neamurilor sau dreptul gintelor (*droit des gens*) ideile și descoperirile nouă vor trece de la o țară la alta cu iuțeala locomotivii.

În toate zilele, fizica și himia pun în manele omului puteri nouă și care ne vor sluji în locul aburului de apă, când pădurile și minele de cărbune să vor istovi, ne vor sluji când vom fi destul de puternici să stăpânim gazul „hlorur de azot[51] și acidul carbonic lichefiat[52].

Greutatea și curgerea lichidelor ne-au dat mașinile idraulice, precum roțile de care ne slujim la morile noastre de măcinat, văcăurile[53] și altele. Căldura și elasticitatea gazurilor ne făgăduiesc mulțime de aplicații la industrie; și ușurința gazului idrogen ne arată un drum prin văzduh. Teoria căldurii ne-a dat mașinile de aburi și multe aplicații folositoare, precum caloriferurile, încălzirea prin apă caldă și altele. Teoria luminii ne dă în toate zilele instrumenturi nouă, minunate și folositoare; ei îi sântem datori cu o mare parte din astronomie și istoria naturală.

Deși busola este cunoscută de mai multă vreme, însă teoriile electricității, a galvanismului, a magnetismului și a electromagnetismului sunt cu totul nouă.

Electromagnetismul ne dă în mână o nouă putere, de care nu este îndoială că omul se va sluji piste puțin cu folos. Electrotipul, instrument de cea mai mare simplicitate, ne dă aplicații nouă la frumoasele arte, precum la sculptură, la săpătură (*gravure*) și la tipărire.

Himia s-a făcut una din cunoștiințele cele mai neapărate ale omului. Ea se amestecă în toate trebuințele materiale ale noastre. Nu este materie de consumație, nu este fabricație unde himia să nu joace cel dântăi rol; și țărmurile unde se va mărgini influența ei în societate sânt foarte depărtate. Ea este pe drumul d-a face zahăr din orice poamă, poate din orice lemn, în vreme ce încă până acum această materie este monopolul trestiei de zahăr și a sfeclei. Din diamante a face cărbune, și nu este îndoială că într-o zi o să ne arate mijlocul d-a face diamant din cărbune. Cei ce au oarecare cunoștință de această știință nu pot socoti de nebuni pe cei ce căuta a face aur din plumb și

din alte materii. Astăzi spițerul, zugravul, fabricantul de orice product se slujesc de această știință și le trebuie cunoștințe bine deslușite despre dânsa.

Mineralogia ne învață a cunoaște toate substanțele din pământ și a alege pe cele trebuincioase omului, pe urmă le dă himiei, care le aduce în stare de materie, de care omul să se poată sluji. Mineralogului i se cere piatra de fier, cărbunele de pământ și toate substanțele trebuincioase la lucrarea unui cuptor de fier, și himistului i se cere fierul în starea în care trebuie să-l ia fabricantul de trăsuri, fabricantul de arme și alții.

Geologia cercetează materiile ce întră în compunerea pământului și relațiile lor. Cunoștinții legăturilor deosebitelor pământuri între dânsele îi suntem datori cu descoperirea a mai multor albii de cărbune de pământ, descoperirea puțurilor arteziane și a multor vine metalice. Geognozia, tânără încă, se îmbogățește în toate zilele cu nouă băgări de seamă, carele adeverează mai mult pe cele vechi și ne îmbogățesc cu nouă cunoștinți.

O parte din geologie, *geogenia*, prin considerațiile lui Buffon, Laplace, Élie de Beaumont, ne deschide drumul la cele mai frumoase părți ale filosofiei naturii. Geologia astăzi, subt auspițiile d. de Humboldt și Élie de Beaumont, va face înaintări însemnate.

Astronomia, lăsată de Ptolemeu într-o stare foarte încurcată, cu o mulțime de cercuri, în care toate trupurile se învârtea împrejurul Pământului în douăzeci și patru de ceasuri, rămasă așa până la Copernic. Acest duh la 1543 găcește adevărata mișcare a mahinii planetare, descopere că Soarele este centrul sistemului și prevede cele mai frumoase și mai mari descoperiri ce s-au făcut după dânsul. După Copernic, Kepler; acesta așază relația ce natura a pus între distanța planetelor la Soare și lungimea anului a fiecăria planete. Printr-o stăruință nepilduită, el descopere legile mișcării planetelor, care sânt:

„1. Mișcarea planetelor se face în elipse deosebite pentru fiecare, și a căror unul din focuri este Soarele.

2. Părțile de elipsă ce aleargă fiecare planetă în vremea unei rotații împrejurul osiei sale sânt toate echivalente între dânsele.”

Toată astronomia modernă este cuprinsă într-aceste legi ale lui Kepler.

Galileu la 1600 se slujește de ocheană și vede în aer o mulțime de lumi, și noi cădem din mândria de a ne socoti o parte însămnătoare din univers, când vedem că sântem ca un grăunte de năsip în mare; el descopere că tot sistemul planetelor se învârtește împrejurul Soarelui.

Descoperirile lui Galileu adeverea ideile lui Copernic. El scapă de întâia osândă a inchiziției, făgăduind să tacă; dar, după ieșirea *Dialogurilor* lui, o a doua judecată, care a ținut câteva luni, se isprăvi cu sentența următoare: „A pretinde că Soarele este nemișcător și că este centrul lumii, este o propoziție absurdă, neadevărată în filosofie și eretică, pentru că este împotriva *Scripturii*. Este asemenea absurd și neadevărat în filosofie a zice că Pământul nu este nemișcător în centrul lumii.” După Galileu, vine Newton, care tălmăcește și dovedește matematicește prin ce mijloc stau trupurile în văzduh. Huygens pronunțează zicerea „putere centrifugă”. Galileu dedese legea căderii trupurilor și Hooke își închipuise o putere atractivă; Newton le supune calculului. Când află acest matematic că Picard a hotărât mărimea unui grad, el se slujește de această țifră și determinează câtimea de materie din fiecare planetă.

Toți acești oameni sânt însuflați în ostenitoarele lor lucrări de mărimea Ziditorului. Nimine n-a știut să slăvească pre Dumnezeu mai bine decât acele geniuri. Nimine nu vede mai bine mărimea faptelor lui Dumnezeu decât acei care se îndeletnicesc cu asemine descoperiri. Spre dovadă, slujească rugăciunea făcută de Kepler către Dumnezeu, pe care părintele Buckland o dă din cuvânt în cuvânt;

„Până a nu mă scula de la această masă, pe care am făcut toate cercetările mele, nu-mi rămâne decât a rădică ochii și mânele mele către cer și a face umilita-mi rugă către autorul a toată lumea. O tu, care prin minunatele lumini ce ai răvărsat preste toată firea rădici dorințele noastre până la a ta dumnezeiască și strălucită mărime, îți mulțumesc, Doamne și puternice Ziditor, de toate desfătările ce am simțit, când cu hrăpire am privit la frumusețea faptelor tale. Iată că am sfârșit această carte, care cuprinde rodul ostenelelor mele și a toatii înțălegiri ce mi-ai dat în nemărginita-ți bunătate. Pe cât mi-a putut sluji slabul meu duh, m-am silit a arăta oamenilor, prin dovezi, minunele zidirei tale; cu toate puterile m-am silit prin drumul

filosofic a dovedi adevărul; și dacă mi s-o fi întâmplat a zice vreo necuviință, eu vierme crescut și hrănit în păcate, arată-mi-o, Doamne, ca să o poci șterge. Oare să nu mă fi orbit de trufie dinaintea minunatei frumuseți a lucrurilor tale? Oare rădicând acest monument, care trebuie să fie închinat numai slavei tale, nu am voit să-mi fac un nume mare între oameni? O, Doamne, dacă ar fi așa, iartă-mi rătăcirea și fă ca această a mea lucrare în veci să nu poată aduce vreun rău, ci să slujască a ta slavă și la iertarea sufletelor."

După Newton urmează Laplace; de la dânsul avem cel mai frumos sistem de cosmogonie. Acest sistem a lui Laplace închipuiește o câtime de materie ieșită din mânile Ziditorului, în stare de gaz, caria îi dă o mișcare în spațiu și împrejurul osiei sale; acea nebuloasă, prin proprietățile ce cunoaștem materiei, prin puterile atractivă și centrifugă ne dă tot sistemul planetar. Dacă Dumnezeu este mare făcând lucrurile ce vedem una câte una, nu este și mai mare făcându-le toate deodată? Sistemul lui Laplace este una din cele mai frumoase zămisliri ale duhului omenesc. Copernic, stricând prin observațiile sale rostirea „*sta sol*"- a lui Isus a lui Navi, nu micșorează puterea Ziditorului. Dumnezeu este mai slăvit de învățații care au cercetat natura decât de obștia norodului. În Linne cel dântăi cuvânt pus pe cartea lui este Dumnezeu; el într-o față măreață de slăvire și de credință zice: „Vei să-l numești *Soartă*, el este, pentru că de el atârnă toate. Vei să-l numești *Natură,* poți, pentru că este autorul a tot lucrul. L-ei numi *Providență*, tot el este prevăzătorul care cârmuiește universul. Tras într-un altar nepătruns simțirilor noastre, el se arată numai sufletului."

După Aristot și Plin, istoria naturală, ca toate celelalte științe, moare până *Linné* și Buffon, din care unul caută legătura ce a pus natura între ființele sale, celalalt descrie pe fiecare în parte; amândoi au creat știința, unul ca povestitor a caracterurilor, a obiceiurilor deosebitelor ființe, celalalt ca filosof, căutând legile naturii. Astronomia și istoria naturală ne-au arătat cât e de mare natura, cât e de mic omul. Știința îmbrățișează de la nemărginitul mare până la nemărginitul mic. Astronomia și istoria naturală ne-a deschis noianul între aceste două țărmuri. Pământul, la început colosul universului pe care se răzima bolta cerească, îl vedem micșorându-se încet încet, cu cât omul deschide ochii, și astăzi nu este decât un atom pe cer. Picătura de apă,

grăuntele cel mai subțire al nisipului mării, nu mai sânt cea de pe urmă despărțire a materiei. O nenumărată sumă de ființe viețuiesc în cea mai mică picătură de apă; fiecare are organismul său dinlăuntru; ne pierdem, când socotim la micșorarea acelor organe. Dar nu este nimic încă micșorimea lor pe lângă a atomelor?

Medicina are un loc însemnat în ierarhia științelor. De la Ipocrat și până în zilele noastre această știință a făcut mai puține înaintări decât toate celelalte. Singur Ipocrat a observat mai multe fenomene decât toți urmașii lui împreună. Și cu toate că celelalte științe, pe care se razimă medicina, au făcut mari păsuri, însă diagnostica și terapeutica au rămas mai înapoiete. Medicina modernă se socotește de la Harvey; el cel dântăi a descris circulația sângelui în 1628. Această însemnătoare descoperire a dat naștere la două școli: medici animisti și medici humoristi. Brown pretinde că cei mai mulți oameni mor de slăbăciune; Broussais zice că oamenii mor de înmulțirea puterilor. Unui bolnav de o inflamație generală, un brownist o să-i dea întăritoare: chină, canelă, afion, camforă, caută a-i da putere, ca să-i dărâme slăbăciunea. Un broussaisit, tot la aceeași boală, o să caute să slăbească bolnavul prin ceaiuri, care să-l facă să nădușe, o să-l acopere de lipitori și-o să-i deschiză câte vine a putea mai multe; îl aduce în starea unei umbre. Astăzi a căzut impirica și medicina se face o știință rațională. Fiziologia și anatomia au deschis drum nou către terapeutică și igienă.

Științele, după cum am văzut, ne fac să cunoaștem tot ce este, de la insect până la mărimea boltii ce ne încunjoară, dar niciodată n-om ajunge la atom și la nemărginit mare, care sânt atribuțuri ale dumnezeirii. Astăzi toată *filosofia* este în științe. D. Comte a făcut un tractat de filosofie pozitivă, care cu toate că este numai o cercare, însă este o carte în care poate învăța cineva adevărata filosofie.

După cum am putut vedea, științele ne învață să slăvim pe Dumnezeu întru adevărata mărirea lui; ele ne dau mijloacele de a ne procura toate trebuințele și mulțămirile ce îi este dat omului să guste pe acest pământ. Astăzi nu e propășire fără științe. Pătruns de acest adevăr, voi căuta a da, pe cât m-or ierta puterile, cunoștințe cât se va putea mai concentrate asupra

dosebitelor științe, voi incepe printr-o serie de articole asupra fizicei experiementale.

Epistola studenților din facultatea creierilor din planeta Jupiter

1866

Înainte de a vă scri ce avem să vă zicem, este de trebuință să vă spunem cine și de unde suntem.

Știți că planeta ce locuim este mare și tare, a voastră pe lângă a noastră d-abia este ca o alică de vrăbii pe lângă guleaua cu care d. Verne a tras an în lună.

Sunt acum câțiva ani, nu să știa nimic despre noi, dar d-l Fontenelle în scrierea sa *De la pluralite des mondes* și Toussennel în scara armonică au descoperit că noi existăm și a dovedit cu ochi și cu sprincene că răsuflăm, bem, mâncăm și ne plimbăm, că avem cap și picere și unghii, și ce cap! al oamenilor voștri celor mai vestiți și chiar al sacerdotului Bolliac d-abia este pe lângă capul nostru ca o gogoașă de tufa; fără ochelari vedem tot ce aveți în minte și în suflet, în gând și în cuget, într-o clipă sorbim o carte cât *Ion-Vodă cel Cumplit* și auzim când scârțâie condeiul vostru pe hârtie și când să întoarce roata tipografiei.

Este dovedit că două și cu două fac patru, că raiul de care vorbește Mahomet este aici la noi, pe fața lui Jupiter; casele noastre sunt cu totul și cu totul de aur, pardosite cu smaranduri și rubinuri, hainile noastre sunt de berliant, v-am trimite și vouă, dar ne temem să nu vă smintim, am încercat acum câțiva ani să trimitem unui amic o garnitură de bumbi și de pinteni husărești și ș-a găsit bietul om beleaua cu niște răuvoitori care l-ar fi ținut toată viața în ocnă, dacă nu ar fi fost un om de geniu și n-ar fi rupt-o la sănătoasa. La noi pe câmp și prin curți, fazani și curcani îngrășați cu migdale, cu fisticuri și cu trufe, porumbei cu penile de aur, papagali, cacadu, colibri mititei; fântânile curg vin și rachiu de Bordeaux, de Malaga, de

Cuiraçau, de Danzic, pe câmpii cresc ananași, ciuperci, blanmangé, savarine și cârnați, plouă numai cu miere și unt.

Ce sunteți voi pe lângă noi, niște bieți oameni născuți în ticăloșie și crescuți în prejudețe. Ne spunea un onorabil cetățean suit de la voi până la noi pe ștreang că ar fi pățit rușine numai și numai că, neavând, imaginase să transforme o casă din Cișmigiu în tarafana. Am avui și noi până mai acum 200 de mii de ani, am fost plini de iresuri, dar glorie lui Ierid, de când am adoptat perceptele lui, am rupt lanțurile sclaviei, trăim liberi, fără Dumnezeu, fără familie și fără proprietate, ne îmbrăcam când și cât vrem, bem și mâncăm toată ziua, și nopțile le petrecem în raiul lui Mahomet, unde citim *Trompeta* și *Legalitatea* am scăpat de trudă și de osteneli. Avem numai o temere: nu cumva să să deștepte școlarii din clasele începătoare și să voiască ei a domni prin vigoarea și știința lor, dar și noi ne ferim, ne organizăm, ne într-armăm și domnia, pot fi siguri, va fi disputată și de va trebui să cedăm, victoria îi va costa scump.

Noi suntem viitorul, noi trebuie să-l projectăm și să hotărâm cum îl vrem să fie, căci noi o să trăim într-însul.

Am citit cu o adevărată simțire de mâhnire tristele epistole ale studenților din universitățile Germaniei, Franței, Engliterei și Italiei, ce de iresuri, ce slabi de îngeri, vorbesc încă de frățire, de iubire, uită că omul este omnivor și că are canine, dinți cănești, că este mai aproape cămașa decât antiriu, că trebuie să iei dacă vrei să ai și o mie de alte adevăruri fizice și morale. Auzim încă în acele universități vorbindu-se de percepte ca acestea: să nu furi, să nu dai mărturie mincinoasă, să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți și cântă pe strune groase și subțiri pe Dumnezeu al puterilor, uită că acei cari le-a scris și le-a zis astea erau jidani, neam care trebuie sterminat. Am fi disperați pentru fericirea și viitorul locuitorilor pământului dacă epistolile voastre nu ar fi venit să ne deschiză speranțele, ați dovedit că nu s-au cheltuit hanii statului în zadar cu voi, că ați profitat de exemplele si de lecțiile oamenilor voștri celor mari.

Păstrați-vă-ți naționalitatea, fraților, neatinsă, nu luând pușca sau ciomagu precum să facea în timpii cei barbari, nu, precum v-au zis trădătorii patriei, să vă luptați în contra turcilor sau a altor neamuri ce ar veni să vă

cucerească, dar spărgând și dărâmând sinagogile și capiștile, precum vă învață marele Bolliac, Hâjdău, Ureche și marele Eliad, izgoniți din patria voastră pravoslavnică ovrei, grec și neamț.

Note

[←1]
Loviturile de stat.

[←2]
Secole.

[←3]
Amendă.

[←4]
A-și însuși un lucru, a dobândi un bun.

[←5]
Cesare Cantù a fost un istoric italian din secolul al XIX-lea.

[←6]
Pantofar, cizmar; negustor de încălțăminte de calitate inferioară. (DEX)

[←7]
Regim politic, guvernământ.

[←8]
Charles Dupont-White (1807–1878) a fost un economist socialist francez.

[←9]
Édouard Lefebvre de Laboulaye (1811–1883), jurist și om politic francez, un important gânditor liberal al secolului al XIX-lea.

[←10]
Henry Thomas Buckle (1821–1862), istoric englez, considerat „părintele istoriei științifice”.

[←11]
Friedrich Wilhelm Christian Carl Ferdinand von Humboldt (1767-1835), filosof și lingvist, unul dintre cei mai importanți gânditori liberali din Germania.

[←12]
Emmanuel Joseph Sieyès (1748–1836), gânditor și om politic francez.

[←13]
Legalizare.

[←14]
Poștă=unitate de măsură a distanțelor folosită în trecut, egală cu aproximativ 20 km. (DEX)

[←15]
Amintirea.

[←16]
Vom face același lucru atunci când cei mai în vârstă nu vor mai exista. (Franceză)

[←17]
Popor.

[←18]
Adevăratul mers al lucrurilor.

[←19]
Sănătoși la trup și la minte.

[←20]
Așadar, ce are un caracter social este foarte păgubos.

[←21]
Bărbați și femei.

[←22]
Cu dinții și unghiile.

[←23]
Dacă se laudă, îl umiliesc; dacă se umilește, îl laud. (Franceză)

[←24]

Mai întâi să trăiești, apoi să filosofezi.

[←25]
Posesor de capital, ușor de înșelat.

[←26]
Joc de cărți.

[←27]
Căsătorie pe toată viața.

[←28]
Projectul de lege trimis de ministru Comisiunei centrale în anul 1859 (n.a.).

[←29]
Cleric.

[←30]
Capodoperele.

[←31]
Febra paludică.

[←32]
Brutărie vieneză.

[←33]
Allgemeine Zeitung, publicație germană.

[←34]
Demn de a intra.

[←35]
87 milioane bugetul anului 1874 veniturile
8 „ venitul din impozitul licențiilor băuturilor
8 „ cheltuielile de percepțiuni și beneficiile regiei tutunului

---

103 „ totalul, din care scăzând

21 venitul bunurilor statului, rămân

---

81 luate de la contribuabili, sau 18 fr. de om (n.a.).

[←36]

Depășită, învechită, demodată.

[←37]

Bucuri, Radi si Ilari erau domni feodali, conti sau baroni ai României (na).

[←38]

Când ridicai ochii în sus
Văzui pe învățătorul învățațilorStând în mizlocul filozofilor.
Toți îl admirau, toți îl onorau.

[←39]

Răspunse: eu eram nou venit pe această lume,
Când s-a văzut venind un puternic
Încoronat cu semnul biruinței.

[←40]

Trași la o parte
Într-un loc luminos și înalt...
(Dante, *Cântul IV*) (n.a)

[←41]

Deși ei n-au păcătuit, deși au dobândit iertare,
nu este destul, fiindcă n-au avut darul botezului.
(Dante, *Cântul IV*) (n.a)

[←42]

Bugetul Parisului a fost la 1863 de:
197.579.869 fr. rețelele
193.518.697 “ cheltuielile
și 218.809.697 “ datoria
cheltuieli ordinare ……. 81.237.043 fr.
“ straordinare…… 44.665.154 “
“ suplementare…….. 16.000.000 “
serviciul datoriei…… 9.997.558 “
fonduri speciale…….. 48.616.500 “
Parisul, cu o intindere de 113 kilometri pătrați (ca la 23.000 pogoane), cheltuiește pe an 1.800.000 fr. pe kilometru pătrat (ca la 10.0000 fr. de pogon). București, cu o întindere de 36 de kilometre

pătrate (ca la 7.000 pogoane), cheltuieste pe an 100.000 fr. de kilometru pătrat (ca la 800 fr. de pogon)
La 1858, orașul Londrei a cheltuit peste 80.000.000 fr. pentru Tamisa, de a duce cu înlesnire în mare necurățeniile ce adună în trecerea ei printr-acel mare oraș (n.a.).

[←43]

„*Le plus grand mal que fait un ministre sans probité n'est pas de desservir son prince et de ruiner son peuple; ily en a un autre, à mon avis, mille fois plus dangereux: c'est le mauvais exemple qu-il donne…*
J'y ai vu une nation, naturellement généreuse, pervertie en un instant, depuis le dernier des sujets jusqu'aux plus grands, par les mauvais exemples d-un ministre; j'y ai vu tout un peuple, chez qui lq générosite, la probité, la candeur et la bonne fois ont passé, de toni temps, pour des qualités naturelles, devenir tout à coup le dernier rin peuples; le mal se communiquer, n'epargner pas meme les membres les plus sains; les hommes les plus vertueux faire des choses indignes et violei dans toutes les occasions de leur vie. Les premiers principes de la justice sur ce vain prétexte qu'on la leur avait violée.
Ils appelaient des lois odieuses en garantie des actions les plus làches et nommaient nécessité l'injusticé et la perfidie. J'ai vu naitre soudain, dans tous les coeurs, une soif insatiable de richesses. J'ai vu seformer, en un moment, une détestable conjuration de s'enrichir, non par un honnête travail et une généreuse industrie, mais par la ruine du prince, de letat et des concitoyens.
J'ai vu un honnête citoyen, dans ces temps malheureux, ne se coucher qu'en disant: «J'ai ruine une familie aujourd'hui; j'en ruinerai une autre demain.»
«Je vais, disait un autre, avec un homme noir qui porte un ecritoire à la main et un fer pointu â l'oreille, assassiner tous ceux â qui j'ai de l'obligation.»
Un autre disait: «Je vois que j'accomode mes affaires: il est vrai que lorsque j'allai, ily a trois jours, faire un certain paiment, je laissais toute unefamilie en larmes, que je dissipais la dot de deux bonnetes filles, que j'otais l'education à un petit garçon. Le père en mourra de douleur. La mère périt de tristesse; mais je nai fait que ce qui est permis par la loi.»
Quel plus grand crime que celui que commet un ministre, lorsqu'il corrompt les moeurs de toute une nation, dégrade les âmes les plus genereuses, ternit l'èclat des dignités, obscurcit la vertu méme et confond la plus haute naissance dans le mepris universel.
Que dira la postérité lorsqu'il lui faudra rougir de la bonte de ses pères? Que dira le peuple naissant lorsqu'il comparera le fer de ses ayeux, avec l'or de ceux â qui il doit immediatement le jour? Je ne doute pas qui les nobles ne retranchent de leurs quartiers un indigne degre de noblesse, qui les desbonoré, et ne laissent la génération présente dans l'affreux néant où elle s'est mise. “ (n.a.)

[←44]

Las cu totul deoparte ceea ce se atinge de carantine, pentru că linia firească a carantinelor nu este pe Dunăre și ar fi nedreptate să apărăm noi numai cu cheltuiala noastră toată Europa de ciumă (n.a.).

[←45]

Personaj din opera *Bărbierul din Sevilla*, scrisă de Gioachino Rossini.

[←46]

Lavoisier a dovedit că apa este o combinație chimică de oxigen si idrogen și că aerul este un amestic de oxigen și de azot (n.a).

[←47]

Deși dreptul naturii nu este încă pozitiv, sânt însă legi morale ale naturii care se înfățișază cu același pozitivism ca și legele civile. Regula lui Kepler că "patratele timpului revoluțiilor deosebitelor planete împrejurul Soarelui sunt proporționale cuburilor distanțelor" nu se înfățișază cu mai multă siguranție matematicească decât această lege morală a omenirii: „Omul trage totdeauna la tot ce este mai frumos", sau aceasta: „Omul nu este desăvârșit, nu este tot ce poate fi decât în slobozenie" (n.a.).

[←48]

Legea creștinească ne zice că păcătosul va fi iertat, dacă se va pocăi; dacă societatea îi ridică viața, îi ridică anii ce mai era să trăiască, și nu se va pocăi (n.a.).

[←49]

Osândiții sunt înfierați (n.a.).

[←50]

După acest sistem, creierii omului sânt împărțiți în deosebite compartimente; în fiecare dintr-însele se află o facultate deosebită. Cranul sau tigva este acoperit cu cucuiuri sau bose, simțitoare pe den afară. Așadar de pe această cercetare se poate cunoaște fiecare om ce aplecare are (n.a.)

[←51]

Puterea elastică a gazului hlorur de azot este mai mare decât a tuturor gazurilor cunoscute ; ea este de aproape 60 de ori mai mare decât a atmosferii. Până astăzi numai Dulong a făcut cercări asupra-i (n.a.).

[←52]

D. Tilorie, puind într-un vas foarte tare cridă și acid sulfuric și încălzindu-l bine, gazul acid carbonic ce se produce se apasă atât de mult încât se lichefiază. Pe urmă dacă printr-o deschidere mică îi dă drumul afară, iuțeala cu care iese este atât de mare, încât frigul ce se produce îl îngheață. Acest gaz lichid are o putere elastică de 33 ori mai mare decât a atmosferii (n.a).

[←53]

Această mahină se numeste turbine și este vrednică de mirat pentru iuțala ce poate avea, când i s-a da o câtime de apă cuviincioasă. În Pădurea Neagră este una care dă de la 30 până la 60 de

învârtituri pe secundă și nu este mult mai mare decât o pălărie. Este alta la St. Maur lângă Paris, care mișcă o mahină urieșe cu o putere deosebită (n.a.).